๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

อภิธมฺมปิฏเก

ปญฺจปกรณ-อนุฏีกา

ธาตุกถาปกรณ-อนุฏีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

ธาตุกถาปกรณเทสนาย เทสเทสกปริสาปเทสา วุตฺตปฺปการา เอวาติ กาลาปเทสํ ทเสฺสโนฺต **“ธาตุกถาปกรณํ เทเสโนฺต”**ติอาทิมาห๚ ‘‘ตเสฺสว อนนฺตรํ อเทสยี’’ติ หิ อิมินา วิภงฺคานนฺตรํ ธาตุกถา เทสิตาติ ตสฺสา เทสนากาโล อปทิโฏฺฐ โหติ๚ เย ปน ‘‘วิภงฺคานนฺตรํ กถาวตฺถุปกรณํ เทสิต’’นฺติ วทนฺติ, เตสํ วาทํ ปฏิกฺขิปโนฺต **“วิภงฺคานนฺตรํ...เป.... ทเสฺสตุ”**นฺติ อาห๚

‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทิวจนโต (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘; จูฬนิ. นนฺทมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔๗) กิเลสวิทฺธํสนมฺปิ เทวปุตฺตมารสฺส พลวิธมนนฺติ สกฺกา วตฺตุํ, ‘‘อปฺปวตฺติกรณวเสน กิเลสาภิสงฺขารมาราน’’นฺติ ปน วุจฺจมานตฺตา ขนฺติพลสทฺธาพลาทิอานุภาเวน อุสฺสาหปริสาพลภญฺชนเมว เทวปุตฺตมารสฺส พลวิทฺธํสนํ ทฎฺฐพฺพํ๚ **วิสยาติกฺกมนํ** กามธาตุสมติกฺกโม๚ **สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสนา**ติ ปหานาภิสมยปริญฺญาภิสมยานํ วเสน๚ นนุ เจตํ ปญฺจนฺนํ มารานํ ภญฺชนํ สาวเกสุปิ ลพฺภเตวาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **“ปรูปนิสฺสยรหิต”**นฺติอาทิ๚ วีรสฺส ภาโว วีริยนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“มหาวีริโยติ มหาวีโร”**ติ๚ มหาวีริยตา จ ปริปุณฺณวีริยปารมิตาย จตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยาธิฎฺฐาเนน อนญฺญสาธารณจตุพฺพิธสมฺมปฺปธานสมฺปตฺติยา จ เวทิตพฺพา๚ ตโต เอว หิสฺส วีริยาหานิสิทฺธิปีติ๚

ขนฺธาทิเก ธเมฺม อธิฏฺฐาย นิสฺสาย วิสยํ กตฺวา อภิธมฺมกถา ปวตฺตาติ อาห **“อภิธมฺมกถาธิฏฺฐานเฏฺฐน วา”**ติ๚ **เตสํ กถนโต**ติ เตสํ ขนฺธาทีนํ กถาภาวโต๚ เอเตน อตฺถวิเสสสนฺนิสฺสโย พฺยญฺชนสมุทาโย ปกรณนฺติ วุตฺตํ โหติ๚ อถ วา ธาตุโย กถียนฺติ เอตฺถ, เอเตน วาติ **ธาตุกถา,** ตถาปวโตฺต พฺยญฺชนตฺถสมุทาโย๚ ยทิ เอวํ สตฺตนฺนมฺปิ ปกรณานํ ธาตุกถาภาโว อาปชฺชตีติ โจทนํ สนฺธายาห **“ยทิปิ”**ติอาทิ๚ ตตฺถ **สาติสย**นฺติ สวิเสสํ วิจิตฺตาติเรกวเสน อนวเสสโต จ เทสนาย ปวตฺตตฺตา๚ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกา’’ติ (ธาตุ. ๕)๚ เตเนวาห **“เอกเทสกถนเมว หิ อญฺญตฺถ กต”**นฺติ๚

อิทานิ สาสเน เยสุ ธาตุ-สโทฺท นิรุโฬฺห, เตสํ วเสน อเญฺญหิปิ อสาธารณํ อิมสฺส ปกรณสฺส ธาตุกถาภาวํ ทเสฺสโนฺต **“ขนฺธายตนธาตูหิ วา”**ติอาทิมาห๚ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ขนฺธายตนธาตูสุ๚ มหโนฺต ปเภทานุคโต วิสโย เอตาสนฺติ **มหาวิสยา,** ธาตุโย, น ขนฺธายตนานิ อปฺปตรปทตฺตา๚ เยน วา สภาเวน ธมฺมา สงฺคหาสงฺคหสมฺปโยควิปฺปโยเคหิ อุเทฺทสนิเทฺทเส ลภนฺติ, โส สภาโว ธาตุ๚ สา ธาตุ อิธ สาติสยํ เทสิตาติ สวิเสสํ ธาตุยา กถนโต อิทํ ปกรณํ **“ธาตุกถา”**ติ วุตฺตํ๚ สภาวโตฺถ หิ อยํ ธาตุ-สโทฺท ‘‘ธาตุโส, ภิกฺขเว , สตฺตา สํสนฺทนฺตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๙๘) วิย๚ **ธาตุเภท**นฺติ ธาตุวิภาคํ๚ ปกรณนฺติ วจนเสโส๚ กุโต ปกรณ-

สโทฺท ลพฺภตีติ อาห **“สตฺตนฺนํ ปกรณานํ กเมน วณฺณนาย ปวตฺตตฺตา”**ติฯ **เตน โยชนํ กตฺวา**ติ เตน ปกรณ-สเทฺทน ‘‘ธาตุกถาว ปกรณํ ธาตุกถาปกรณ’’นฺติ โยชนํ กตฺวาฯ **ตํ ทีปน**นฺติ ตํ ธาตุกถาปกรณสฺส อตฺถทีปนํ, อตฺถทีปนากาเรน ปวตฺตํ วณฺณนํฯ ‘‘อตฺถํ ทีปยิสฺสามี’’ติ วตฺวา ‘‘ตํ สุณาถา’’ติ วทโนฺต โสตทฺวารานุสาเรน ตตฺถ อุปธารเณ นิโยเชตีติ อาห **“ตํทีปนวจนสวเนน อุปธาเรถาติ อโตฺถ”**ติฯ

คนฺถารมฺภวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. มาติกาวณฺณนา

๑. นยมาติกาวณฺณนา

๑. **จุทฺทสวิเธนา**ติ จุทฺทสปฺปกาเรน, จุทฺทสหิ ปเทหีติ อโตฺถฯ ตตฺถ ‘‘สงฺคโห อสงฺคโห’’ติ อิทเมกํ ปทํ, ตถา ‘‘สมฺปโยโค วิปฺปโยโค’’ติฯ ‘‘สงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺต’’นฺติอาทีนิ ปน ตีณิ ตีณิ ปทานิ เอเกกํ ปทํฯ อิตเรสุ ปทวิภาโค สุวิเญฺญโยฺยวฯ **เอเตหี**ติ สงฺคหาทิปฺปกาเรหิฯ นยนํ ปาปนํ, ตํ ปน ปวตฺตนํ ญาปนญฺจ โหตีติ ‘‘ปวตฺตียติ ญายนฺตี’’ติ จ ทฺวิธาปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ นยา เอว อุทฺทิสิยมานา มาติกาฯ อตฺถทฺวเยปิ ปวตฺตนญาณกิริยานํ กรณภาเวน สงฺคหาทิปฺปการา นยาติ วุตฺตาฯ เตนาห **อฎฺฐกถายํ** ‘‘อิมินา สงฺคหาทิเกน นเยนา’’ติ (ธาตุ. อฎฺฐ. ๑)ฯ **ปทาน**นฺติ อตฺถทีปกานํ วจนานํฯ ปชฺชติ เอเตน อโตฺถติ หิ ปทํฯ **ปทาน**นฺติ จ สํสามิสมฺพเนฺธ สามิวจนํ, **ปกรณสฺสา**ติ ปน อวยวาวยวีสมฺพเนฺธฯ

๒. อพฺภนฺตรมาติกาวณฺณนา

๒. **ตทตฺถานี**ติ ปฏิจฺจสมุปฺปาทตฺถานิฯ ปฏิจฺจ สมุปฺปชฺชติ สงฺขาราทิกํ เอตสฺมาติ หิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท, ปเจฺจกํ อวิชฺชาทิโก ปจฺจยธโมฺมฯ ตถา หิ วุตฺตํ สงฺขารปิฎเก ‘‘ทฺวาทส ปจฺจยา, ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทา’’ติฯ **เตส**นฺติ ขนฺธาทีนํฯ **ตถาทสฺสิตาน**นฺติ คณนุเทฺทส วิภาคมเตฺตน ทสฺสิตานํฯ กสฺมา ปเนตฺถ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ทฺวาทสภาเวเนว คหิโต, นนุ ตตฺถ ภโว กมฺมภวาทิเภเทน, โสกาทโย จ สรูปโตเยว อิธ ปาฬิยํ คหิตาติ โจทนํ สนฺธายาห **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ‘‘ปญฺจวีสาธิเกน ปทสเตนา’’ติ เอวํ วุเตฺต อฎฺฐกถาวจเนฯ กมฺมภวสฺส ภาวนภาเวน, อุปปตฺติภวสฺส ภวนภาเวนฯ ปทตฺถโต ปน กมฺมภโว ภวติ เอตสฺมาติ ภโว, อิตโร ภวติ, ภวนํ วาติฯ **ตนฺนิทานทุกฺขภาเวนา**ติ ชรามรณนิทานทุกฺขภาเวนฯ

‘‘สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกา’’ติ อิทมฺปิ ธาตุกถาย มาติกากิตฺตนเมวาติ ‘‘สพฺพาปิ…เป…. มาติกาติ อยํ ธาตุกถามาติกาโต พหิทฺธา วุตฺตา’’ติ วจนํ อสมฺภาเวโนฺต **“อถ วา”**ติอาทิมาห ฯ **ปกรณนฺตรคตา วุตฺตา** ธาตุกถาย มาติกาภาเวนาติ อโตฺถฯ กาม เญฺจตฺถ มาติกาภาเวน วุตฺตา, ปกรณนฺตรคตตฺตา ปน อเญฺญโต คเหตพฺพรูปา อิโต พหิภูตา นาม โหนฺติ, สรูปโต คหิตาว ปญฺจกฺขนฺธาติอาทิกา อพฺภนฺตราฯ เตนาห **“สรูปโต ทเสฺสตฺวา ฐปิตตฺตา”**ติฯ **มาติกาย อสงฺคหิตตฺตา**ติ มาติกาย สรูเปน อสงฺคหิตตฺตา, น อเญฺญถาฯ น หิ มาติกาย อสงฺคหิโต โกจิ ปทโตฺถ อตฺถิฯ **วิกิณฺณภาเวนา**ติ ขนฺธวิภงฺคาทีสุ วิสุํ วิสุํ กิณฺณภาเวน วิสฎภาเวนฯ

๓. นยมุขมาติกาวณฺณนา

๓. **นยานํ** สงฺคหาทิปฺปการวิเสสานํ **ปวตฺติ** เทสนา, ตสฺสา วินิคฺคมฏฺฐานตาย **ทฺวารํ**ฯ ยถาวุตฺตธมฺมา ยถารหํ ขนฺธายตนธาตุโย อรูปิโน จ ขนฺธาติ **เตสํ อุเทฺทโส นยมุขมาติกา**ฯ เตนาห ''นยาน''นฺติอาทิฯ วิยุชฺชนสีลา, วิโยโค วา เอเตสํ อตฺถีติ วิโยคิโน, ตถา สหโยคิโน, สงฺคหาสงฺคหธมฺมา จ วิโยคีสหโยคีธมฺมา **จ สงฺคหา...เป.... ธมฺมา,** สงฺคณฺหนาสงฺคณฺหนวเสน วิยุชฺชนสํยุชฺชนวเสน จ ปวตฺตนกสภาวาติ อโตฺถฯ **จุทฺทสปี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ **เยหี**ติ เยหิ ขนฺธาทีหิ อรูปกฺขเนฺธหิ จฯ **เต จตฺตาโร**ติ เต สงฺคหาทโย จตฺตาโรฯ **สจฺจาทีหิปี**ติ สจฺจอินฺทฺริยปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหิปิ สหฯ **ยถาสมฺภว**นฺติ สมฺภวานุรูปํ, ยํ ยํ ปทํ สงฺคหิโต อสงฺคหิโตติ จ วตฺตุํ ยุตฺตํ, ตํ ตนฺติ อโตฺถฯ

โส ปนาติ สงฺคหาสงฺคโหฯ **สงฺคาหกภูเตหี**ติ สงฺคหณกิริยาย กตฺตุภูเตหิฯ **เตหี**ติ สจฺจาทีหิฯ **น สงฺคหภูเตหี**ติ สงฺคหณกิริยาย กรณภูเตหิ สจฺจาทีหิ สงฺคหาสงฺคโห น วุโตฺตฯ ตตฺถาปิ หิ ขนฺธายตนธาตุโย เอว กรณภูตาติ ทเสฺสติฯ **ขนฺธาทีเหว สงฺคเหหี**ติ ขนฺธาทีหิเยว สงฺคณฺหนกิริยาย กรณภูเตหิ, ''ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนสงฺคเหน อสงฺคหิตา , ธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา, เต ธมฺมา จตูหิ ขเนฺธหิ, ทฺวีหายตเนหิ, อฏฺฐหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา''ติ สงฺคหาสงฺคโห นิยเมตฺวา วุโตฺตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สจฺจาทีนิ สงฺคาหกภาเวน วุตฺตานิ, น สงฺคหภาเวน, ขนฺธาทีนิเยว จ สงฺคหภาเวน วุตฺตานิ, ตสฺมาฯ

กสฺมา ปเนตฺถ สจฺจาทโย สงฺคหวเสน น วุตฺตาติ? ตถาเทสนาย อสมฺภวโตฯ น หิ สกฺกา รูปกฺขนฺธาทีนํ สมุทยสจฺจาทีหิ, สญฺญาทีนํ วา อินฺทฺริยาทีหิ สงฺคหนเยน ปุจฺฉิตุํ วิสฺสชฺชิตุํ วาติฯ ตถา อริยผลาทีสุ อุปฺปนฺนเวทนาทีนํ สจฺจวินิมุตฺตตาย ''เวทนากฺขเนฺธ กติหิ สเจฺจหิ สงฺคหิโต''ติ ปุจฺฉิตฺวาปิ ''เอเกน สเจฺจน สงฺคหิโต''ติอาทินา นิยเมตฺวา สงฺคหํ ทเสฺสตุํ น สกฺกาติฯ **ยถาสมฺภว**นฺติ เยหิ สมฺปโยโค, เยหิ จ วิปฺปโยโค, ตทนุรูปํฯ

รูปํ รูเปน นิพฺพาเนน วา วิปฺปยุตฺตํ น โหติ, นิพฺพานํ วา รูเปนฯ กสฺมา? สมฺปยุตฺตนฺติ อนาสงฺกนียสภาวตฺตาฯ จตุนฺนญฺหิ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญํ สมฺปโยคีภาวโต ''รูปนิพฺพาเนหิปิ โส อตฺถิ นตฺถี''ติ สิยา อาสงฺกา, ตสฺมา เตสํ อิตเรหิ, อิตเรสญฺจ เตหิ วิปฺปโยโค วุจฺจติ, น ปน รูปสฺส รูเปน, นิพฺพาเนน วา, นิพฺพานสฺส วา รูเปน กตฺถจิ สมฺปโยโค อตฺถีติ ตทาสงฺกาภาวโต วิปฺปโยโคปิ รูปสฺส รูปนิพฺพาเนหิ, นิพฺพานสฺส วา เตน น วุจฺจติ, อรูปกฺขเนฺธหิเยว ปน วุจฺจตีติ อาห **''จตูเหวา''**ติอาทิฯ **อนารมฺมณสฺส** จกฺขายตนาทิกสฺสฯ **อนารมฺมณอนารมฺมณมิสฺสเกหี**ติ อนารมฺมเณน โสตายตนาทินา อนารมฺมณมิสฺสเกน จ ธมฺมายตนาทินาฯ **มิสฺสกสฺส** ธมฺมายตนาทิกสฺสฯ อนารมฺมณอนารมฺมณมิสฺสเกหิ น โหตีติ โยเชตพฺพํฯ เยสํ ปน เยหิ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''อนารมฺมณสฺส ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยถา หิ สารมฺมณสฺส อนารมฺมเณน อนารมฺมณมิสฺสเกน จ วิปฺปโยโค โหติ, เอวํ สารมฺมเณนปิ โส โหติเยวฯ เตน วิย อนารมฺมณสฺส อนารมฺมณมิสฺสกสฺส จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔. ลกฺขณมาติกาวณฺณนา

๔. **วิสุํ โยชนา กาตพฺพา**ติ โย ตีหิ สงฺคโห จตูหิ จ สมฺปโยโค วุโตฺต, ตํ สภาโค ภาโว ปโยเชติ, โย จ ตีหิ อสงฺคโห จตูหิ จ วิปฺปโยโค วุโตฺต, ตํ วิสภาโค ภาโวติ อิมมตฺถํ ทเสฺสนฺโต **''สงฺคโห...เป.... วิญฺญายตี''**ติ อาหฯ ยสฺส สงฺคโห, โส ธโมฺม ขนฺธาทิโก **สภาโค**ฯ ยสฺส อสงฺคโห, โส **วิสภาโค**ฯ ตถา สมฺปโยเคสุปิ เวทิตพฺพํฯ อิทานิ ยถาวุตฺตํ สภาคตํ สรูปโต นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **''ตตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สมานภาโว สงฺคเห สภาคตา, เอ**

กุปฺปาทาทิโก สมฺปโยเคติ อิมินา รุปฺปนาทิวิธุโร อสมานสภาโว อสงฺคเห วิสภาคตา, นานุปฺปาทาทิโก วิปฺปโยเคติ อยมตฺโถ อตฺถสิทฺโธติ น วุตฺโตติฯ

๕. พาหิรมาติกาวณฺณนา

๕. เอเตน ฐปนากาเรนาติ สรูเปน อคฺคเหตฺวา ยถาวุตฺเตน ปกรณนฺตรมาติกาย อิธ มาติกาภาวกิตฺตนสงฺขาเตน ฐปนากาเรนฯ ปกรณนฺตรฐปิตาย มาติกาย อวิภาเคน ปจฺฉโต คหณํ พหิ ฐปนนฺติ อาห **"พหิ ปิฏฺฐิโต ฐปิตตฺตา"**ติฯ **อิธ อฏฺฐเปตฺวา**ติ อิมิสฺสา ธาตุกถาย สรูเปน อวตฺวาฯ **ตถา ปกาสิตตฺตา**ติ มาติกาภาเวน โชติตตฺตาฯ ธมฺมสงฺคณีสีเสน หิ ธมฺมสงฺคณิยํ อาคตมาติกาว คหิตาติฯ เยหิ นเยหิ ธาตุกถาย นิเทฺทโส, เตสุ นเยสุ, เตหิ วิภชิตเพฺพสุ ขนฺธาทีสุ, เตสํ นยานํ ปวตฺติทฺวารลกฺขเณสุ จ อุทฺทิเฏฺฐสุ ธาตุกถาย อุเทฺทสวเสน วตฺตพฺพํ วุตฺตเมว โหตีติ ยํ อุเทฺทสวเสน วตฺตพฺพํ, ตํ วตฺวา ปุน ยถาวุตฺตานํ ขนฺธาทีนํ กุสลาทิวิภาคทสฺสนตฺถํ ''สพฺพาปิ ธมฺมสงฺคณี ธาตุกถาย มาติกา''ติ วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ มาติกาย นิเกฺขปวิธิ เวทิตโพฺพฯ

''คาวีติ อยมาหา''ติ เอตฺถ คาวี-สโทฺท วิย ''สงฺคโห อสงฺคโห''ติ เอตฺถ ปทตฺถวิปลฺลาสการินา อิติ-สเทฺทน อตฺถปทตฺถโก สงฺคหาสงฺคห-สโทฺท สทฺทปทตฺถโก ชายตีติ อธิปฺปาเยนาห **"อนิทฺธาริตตฺถสฺส สทฺทเสฺสว วุตฺตตฺตา"**ติฯ เตน อตฺถุทฺธารโต สงฺคหสทฺทํ สํวเณฺณตีติ ทเสฺสติฯ **อนิทฺธาริตวิเสโส**ติ อสงฺคหิตชาติสญฺชาติอาทิวิเสโสฯ **สามเญฺญน คเหตพฺพต**นฺติ สงฺคหสทฺทาภิเธยฺยตาสามเญฺญน วิญฺญายมาโน วุจฺจมาโน วาฯ น เจตฺถ สามญฺญญฺจ เอกรูปเมวาติ โจทนา กาตพฺพา เภทาเปกฺขตฺตา ตสฺสฯ ยตฺตกา หิ ตสฺส วิเสสา, ตทเปกฺขเมว ตนฺติฯ **"อตฺตโน ชาติยา"ติ วิญฺญายติ** ยถา ''มเตฺตยฺยา''ติ วุเตฺต อตฺตโน มาตุ หิตาติฯ

ธมฺมวิเสสํ อนิทฺธาเรตฺวาติ สงฺคหิตตาทินา ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสเชฺชตพฺพธมฺมานํ วิเสสนํ อกตฺวาฯ **สามเญฺญนา**ติ อวิเสเสนฯ **ธมฺมาน**นฺติ ขนฺธาทิธมฺมานํฯ **อวเสสา นิทฺธาเรตฺวา**ติ ''สงฺคหิเตน อสงฺคหิต''นฺติอาทิกา อวเสสา ทฺวาทสปิ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสเชฺชตพฺพธมฺมวิเสสํ นิทฺธาเรตฺวา ธมฺมานํ ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนนยอุเทฺทสาติ โยชนาฯ นนุ จ ''สงฺคหิเตน อสงฺคหิต''นฺติอาทโยปิ ยถาวุตฺตวิเสสํ อนิทฺธาเรตฺวา สามเญฺญน ธมฺมานํ ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนนยุเทฺทสาติ โจทนํ สนฺธายาห **"สงฺคหิเตน อสงฺคหิต"**นฺติอาทิฯ ยสฺส อโตฺถ ญายติ, สโทฺท จ น ปยุชฺชติ, โส โลโปติ เวทิตโพฺพ, อาวุตฺติอาทิวเสน วา อยมโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ **เตนา**ติ ลุตฺตนิทฺทิเฏฺฐน อสงฺคหิต-สเทฺทนฯ **สงฺคหิตวิเสสวิสิโฏฺฐ**ติ จกฺขายตเนน ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตตาวิเสสวิสิโฏฺฐ, เตน โสตายตนาทิภาเวน อสงฺคหิโต โสตปสาทาทิโก โย รุปฺปนสภาโว ธมฺมวิเสโสฯ **ตนฺนิสฺสิโต** ตํ ธมฺมวิเสสํ นิสฺสาย ลพฺภมาโนฯ ''เต ธมฺมา กติหิ ขเนฺธหิ…เป.… จตูหิ ขเนฺธหิ อสงฺคหิตา''ติอาทินา อสงฺคหิตตาสงฺขาโต ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนนโย ปรโต ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชิยมาโน อิธ อุทฺทิโฏฺฐ โหติฯ **วิเสสเน กรณวจน**นฺติ อิมินา ตสฺส ธมฺมสฺส ยถาวุตฺตสงฺคหิตตาวิเสสวิสิฏฺฐตํเยว วิภาเวติฯ เอวเมเต ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสเชฺชตพฺพธมฺมวิเสสํ นิทฺธาเรตฺวา ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนนยุเทฺทสา ปวตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

นนุ จ ''สงฺคหิเตน อสงฺคหิต''นฺติ เอตฺตาวตาปิ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ? น ลพฺภติ ตสฺส ธมฺมมตฺตทีปนโตฯ นยุเทฺทโส เหโส, น ธมฺมุเทฺทโสฯ ตถา หิ **ปาฬิยํ** สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทนิเทฺทเส ''จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตน…เป.… ธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา''ติ วตฺวา ''เต ธมฺมา กติหิ ขเนฺธหิ…เป.… อสงฺคหิตา''ติ (ธาตุ. ๑๗๑) ปุจฺฉิตฺวา

‘‘เต ธมฺมา จตูหิ ขนฺเธหิ ทฺวีหายตเนหิ อฏฺฐหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา’’ติ ทุติยํ อสงฺคหิตปทํ คหิตํฯ อญฺญถา ‘‘จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, เต ธมฺมา อายตนสงฺคเหน อสงฺคหิตา, ธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตาฯ เต กตเม’’อิเจฺจว นิทฺทิสิตพฺพํ สิยาฯ

เอส นโยติ อติเทเสน ทสฺสิตมตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘เตสุปิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตติยปเทนา**ติ ลุตฺตนิเทฺทเสน คเหตพฺพนฺติ วุตฺตปทํ สนฺธายาหฯ **กตฺตุอเตฺถ กรณนิเทฺทโส** สงฺคหิตาสงฺคหิเตหิ เตหิ ธเมฺมหิ ธมฺมานํ สงฺคหิตตาสงฺคหิตตาย วุตฺตตฺตาฯ ตถา หิ ตตฺถ ปาฬิยํ ‘‘เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา’’ติ ธมฺมมุเขเนว สงฺคหิตตาสงฺคหิตตา วุตฺตาฯ ทุติยตติเยสุ ปน สงฺคหิตตาสงฺคหิตตาสงฺขาตวิเสสนทฺวาเรน ธมฺมานํ อสงฺคหิตตาสงฺคหิตตา วุตฺตาติ ตตฺถ ‘‘วิเสสเน กรณวจน’’นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘ตตฺถ หิ…เป.… ธมฺมนฺตรสฺสา’’**ติฯ ตตฺถ **สภาวนฺตเรนา**ติ สงฺคหิตตาสงฺคหิตตาสงฺขาเตน สภาวนฺตเรน ปการนฺตเรนฯ **สภาวนฺตรสฺสา**ติ อสงฺคหิตตาสงฺคหิตตาสงฺขาตสฺส สภาวนฺตรสฺสฯ **เอเตสู**ติ จตุตฺถปญฺจเมสุฯ **ธมฺมนฺตเรนา**ติ อญฺญธเมฺมนฯ **ธมฺมนฺตรสฺสา**ติ ตโต อญฺญสฺส ธมฺมสฺส วิเสสนํ กตํฯ ตตฺถ หิ อนฺตเรน ปการวิเสสามสนํ ธเมฺมเนว ธโมฺม วิเสสิโตติฯ **อาทิปเทเนวา**ติ ‘‘สงฺคหิเตนา’’ติอาทินา วุเตฺตน ปฐมปเทเนวฯ **อิตเรหี**ติ ‘‘สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺต’’นฺติอาทินา วุเตฺตหิ ทุติยตติยปเทหิฯ **เอตฺถา**ติ เอกาทสมาทีสุ จตูสุฯ ทุติยตติเยสุ วิย วิเสสเน เอว กรณวจนํ ทฏฺฐพฺพํ, น จตุตฺถปญฺจเมสุ วิย กตฺตุอเตฺถติ อธิปฺปาโยฯ **ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาน**นฺติอาทินา ตเมวตฺถํ วิภาเวติฯ

วิวิธกปฺปนโตติ วิวิธํ พหุธา กปฺปนโต, สงฺคหาสงฺคหานํ วิสุํ สห จ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาวกปฺปนโตติ อโตฺถฯ ตํ ปน วิกปฺปนํ วุตฺตากาเรน วิภชนํ โหตีติ อาห **‘‘วิภาคโตติ อโตฺถ’’**ติฯ สนฺนิฏฺฐานลกฺขเณน อธิโมเกฺขน สมฺปยุตฺตธมฺมา อารมฺมเณ นิจฺฉยนากาเรน ปวตฺติยา สนฺนิฏฺฐานวเสน วุตฺตธมฺมาฯ เต จ เตหิ สทฺธิํ ตทวสิเฏฺฐ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวิจิกิจฺฉาสหคตธเมฺม จ สงฺคเหตฺวา อาห **‘‘สนฺนิฏฺฐานวเสน วุตฺตา จ สเพฺพ จ จิตฺตุปฺปาทา สนฺนิฏฺฐานวเสน วุตฺตสพฺพจิตฺตุปฺปาทา’’**ติฯ **อิตเร**ติ ผสฺสาทโยฯ **สเพฺพส**นฺติ เอกูนนวุติยา จิตฺตุปฺปาทานํฯ **ปริคฺคเหตพฺพา**ติ สงฺคหาทิวเสน ปริคฺคณฺหิตพฺพาฯ **มหาวิสเยน** อธิโมเกฺขนฯ **อเญฺญส**นฺติ วิตกฺกาทีนํฯ **วจนํ สนฺธายา**ติ ‘‘อธิมุจฺจนํ อธิโมโกฺข, โส สนฺนิฏฺฐานลกฺขโณ’’ติ **ธมฺมสงฺคหวณฺณนายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. เยวาปนกวณฺณนา) ‘‘ตณฺหาปจฺจยา อธิโมโกฺข, อธิโมกฺขปจฺจยา ภโว’’ติ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค** จ อาคตํ วจนํ สนฺธายฯ **อเตฺถ สตี**ติ ‘‘สนฺนิฏฺฐาน…เป.… สาธารณโต’’ติ เอวมเตฺถ วุจฺจมาเนฯ **วตฺตเพฺพสู**ติ สงฺคหาทิปริคฺคหตฺถํ วตฺตเพฺพสุฯ วุตฺตา **ผสฺสาทโย** มนสิการปริโยสานาฯ **ตาทิสสฺสา**ติ ผสฺสาทิสทิสสฺส สาธารณสฺส อธิโมกฺขสทิสสฺส อสาธารณสฺส อญฺญสฺส ธมฺมสฺส อภาวาฯ

นนุ ชีวิตินฺทฺริยจิตฺตฏฺฐิติโยปิ สาธารณาติ? สจฺจํ สาธารณา, อตฺถิ ปน วิเสโสติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ชีวิตินฺทฺริยํ ปนา’’**ติอาทิฯ อสมาธิสภาวา พลภาวํ อปฺปตฺตา สามญฺญสเทฺทเนว วตฺตพฺพาติ โยชนาฯ **สามญฺญวิเสสสเทฺทหิ จา**ติ สามญฺญวิเสสสเทฺทหิ วตฺตพฺพา จ สมาธิสภาวา จิเตฺตกคฺคตาฯ **วิเสสสทฺทวจนียํ อญฺญ**นฺติ พลปฺปตฺตสมาธิโต อญฺญํ สามญฺญสเทฺทน พฺยาเปตพฺพํ, วิเสสสเทฺทน จ นิวเตฺตตพฺพํ นตฺถิ สมาธิสภาวาย เอว จิเตฺตกคฺคตาย คหิตตฺตาฯ น อญฺญพฺยาปกนิวตฺตโก สามญฺญวิเสโส **อนญฺญ…เป.… วิเสโส** , ตสฺส ทีปนโตฯ **ตเสฺสว ธมฺมสฺสา**ติ ตเสฺสว พลปฺปตฺตสมาธิธมฺมสฺสฯ **เภททีปเกหี**ติ วิเสสทีปเกหิ สมาธิพลาทิวจเนหิ วตฺตพฺพาฯ **วุตฺตลกฺขณา** อนญฺญพฺยาปกนิวตฺตกสามญฺญวิเสสทีปนา สทฺทาฯ ตโต **วิปรีเตหิ** อญฺญํ พฺยาเปตพฺพํ นิวเตฺตตพฺพญฺจ คเหตฺวา ปวเตฺตหิ สามญฺญวิเสสสเทฺทเหว น สุขาทิสภาวา เวทนา วิย วตฺตพฺพาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อสมาธิสภาวา สมาธิ

สภาวาติ เทฺวธา ภินฺทิตฺวา คหิตา จิเตฺตกคฺคตา, ตสฺมาฯ **อสมาธิสภาวเมว ปกาเสยฺย** วิเสสสทฺทนิรเปกฺขํ ปวตฺตมานตฺตาฯ **อิตโร**ติ สมาธิพลาทิโก วิเสสสโทฺทฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ อพฺภนฺตรมาติกุเทฺทเส, สาธารเณ ผสฺสาทิเก, มหาวิสเย วา อธิโมเกฺข อุทฺทิสิยมาเนฯ นนุ จ อภินฺทิตฺวา คยฺหมานา จิเตฺตกคฺคตา เวทนา วิย สาธารณา โหตีติ โจทนํ สนฺธายาห **''อภินฺนาปิ วา''**ติอาทิฯ ''จิตฺตสฺส ฐิติ จิเตฺตกคฺคตา อวิสาหฎมานสตา (ธ. ส. ๑๑, ๑๕)ฯ อรูปีนํ ธมฺมานํ อายุ ฐิตี''ติ (ธ. ส. ๑๙) วจนโต สมาธิชีวิตินฺทฺริยานํ **อญฺญธมฺมนิสฺสเยน วตฺตพฺพตา** เวทิตพฺพาฯ **น อรหตี**ติ อิธ อุเทฺทสํ น อรหติ สมฺเขเนว วตฺตเพฺพสุ ผสฺสาทีสุ อุทฺทิสิยมาเนสูติ อโตฺถฯ

มาติกาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. นิเทฺทสวณฺณนา

๑. ปฐมนโย สงฺคหาสงฺคหปทวณฺณนา

๑. ขนฺธปทวณฺณนา

๖. ''อภิเญฺญยฺยธมฺมภาเวน วุตฺตา จตฺตาโร ขนฺธา โหนฺตี''ติอาทินา, ''รูปกฺขโนฺธ อภิเญฺญโยฺย''ติอาทินา จ อภิญฺญาตลกฺขณวิสยาติ อาห **''สภาวโต อภิญฺญาตาน''**นฺติฯ **ปริเญฺญยฺยตาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ปหาตพฺพสจฺฉิกาตพฺพภาเวตพฺพตา สงฺคยฺหติฯ **อธิปติยาที**ติ อธิปติปจฺจยภาวอุปฎฺฐานปทหนาทีนิฯ **สจฺจาทิวิเสโส วิยา**ติ ทุกฺขสจฺจาทิปริยาโย อภิเญฺญยฺยปีฬนฎฺฐาทิวิเสโส วิยฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ นยมุขมาติกาย อภิเญฺญยฺยนิสฺสเยน วุจฺจมานตฺตา เอวฯ **เตสํ รูปธมฺมานํ** ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ขนฺธภาเวน วิย **รูปกฺขนฺธภาเวน สภาคตา โหติ,** น เวทนากฺขนฺธาทิภาเวนาติ สงฺคหลกฺขณมาหฯ **อิตี**ติ ตสฺมา, ยสฺมา รูปธมฺมา อญฺญมญฺญํ รูปกฺขนฺธภาเวน สภาคา, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **รูปกฺขนฺธภาวสงฺขาเตน** รูปกฺขนฺธภาเวน อตฺถมฺเขเนว คหเณฯ สทฺททฺวาเรน ปน คหเณ **รูปกฺขนฺธวจนสงฺขาเตน วา** รูปกฺขนฺธวจนวจนียตาสงฺขาเตนฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ ปากฎตรํ กาตุํ **''รูปกฺขโนฺธติ หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปุริเมนาติ รูปกฺขเนฺธนฯ **สญฺญากฺขนฺธมูลกา**ติอาทีสุ ''ปุริเมน โยชิยมาเน''ติอาทิํ อาเนตฺวา ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ อเภทโต ปญฺจกปุจฺฉาวิสฺสชฺชนํ ขนฺธปทนิเทฺทเส สพฺพปจฺฉิมเมวาติ อาห **''เภทโต ปญฺจกปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานนฺตร''**นฺติฯ

อายตนปทาทิวณฺณนา

๔๐. **ยทิปิ เอกเกปิ สทิสํ วิสฺสชฺชนํ** วิสฺสชฺชนํ สมุทยมคฺคสจฺจานํ ''สมุทยสจฺจํ เอเกน ขเนฺธน…เป.… มคฺคสจฺจํ เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตํ, จตูหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหิ อายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิต''นฺติ (ธาตุ. ๔๑) นิทฺทิฎฺฐตฺตาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ อินฺทฺริยปทนิเทฺทเส ฯ **จกฺขุโสตจกฺขุสุขินฺทฺริยทุกาน**นฺติ จกฺขุโสตทุกํ จกฺขุสุขินฺทฺริยทุกนฺติ เอเตสํ ทุกานํฯ จกฺขุโสตสุขินฺทฺริยานญฺหิ ''เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา สงฺคหิตํ, จตูหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหิ อายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิต''นฺติ เอกเก สทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ จกฺขุโสตินฺทฺริยทุกสฺส ปน ''จกฺขุนฺทฺริยญฺจ โสตินฺทฺริยญฺจ เอเกน ขเนฺธน ทฺวีหายตเนหิ ทฺวีหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา, จตูหิ ขเนฺธหิ ทสหายตเนหิ โสฬสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา''ติ, ''จกฺขุนฺทฺริยญฺจ สุขินฺทฺริยญฺจ ทฺวีหิ ขเนฺธหิ ทฺวีหายตเนหิ ทฺวีหิ ธาตูหิ

สงฺคหิตา, ตีหิ ขเนฺธหิ ทสหายตเนหิ โสฬสหิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา''ติ จกฺขุสุขินฺทฺริยทุกสฺส จ **อสทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ นาปิ ทุเกหิ ติกสฺสา**ติ จกฺขุโสตจกฺขุสุขินฺทฺริยาทิทุเกหิ จกฺขุโสตสุขินฺทฺริยาทิติกสฺส นาปิ สทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ **อิธา**ติ สจฺจปทนิเทฺทเสฯ **ติเกน จา**ติ ทุกฺขสมุทยมคฺคาทิติเกน จฯ ''ปญฺจหิ ขเนฺธหิ ทฺวาทสหายตเนหิ อฏฺฐารสหิ ธาตูหิ สงฺคหิตา, น เกหิจิ ขเนฺธหิ น เกหิจิ อายตเนหิ น กาหิจิ ธาตูหิ อสงฺคหิตา''ติ สทิสํ วิสฺสชฺชนํฯ

๖. ปฏิจฺจสมุปฺปาทวณฺณนา

๖๑. **อวิชฺชาวจเนนา**ติ ''อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา''ติ เอตฺถ อวิชฺชาคฺคหเณนฯ **วิเสสนํ น กตฺตพฺพํ,** ''สพฺพมฺปิ วิญฺญาณ''นฺติ วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ การณมาห **''กุสลาทีนมฺปิ''**ติอาทินาฯ **วิสฺสชฺชนาสทิเสน** สพฺพวิญฺญาณาทิสงฺคหณโตฯ **เตส**นฺติ วิญฺญาณาทิปทานํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ ปฐมนเยฯ **อกมฺมชานมฺปิ สงฺคหิตตา วิญฺญายติ** สทฺทายตนสฺสปิ คหิตตฺตาฯ

๗๑. **ชายมาน...เป.... มานาน**นฺติ ชายมานาทิอวตฺถานํ ธมฺมานํฯ **ชายมานาทิภาวมตฺตตฺตา**ติ นิพฺพตฺตนาทิอวตฺถามตฺตภาวโตฯ **วินิพฺภุชฺชิตฺวา**ติ อวตฺถาภาวโต วินิโพฺภคํ กตฺวาฯ ปรมตฺถโต อวิชฺชมานานิ, ***สภาวมตฺตภูตานี***ติ ปรมตฺถธมฺมานํ อวตฺถาภาวมตฺตภูตานิ ฯ อปรมตฺถสภาวานิปิ รูปธมฺมสฺส นิพฺพตฺติอาทิภาวโต รุปฺปนภาเวน คยฺหนฺติฯ ตโต ''รูปกฺขนฺธสฺส สภาคานิ, อรูปานํ ปน ชาติชรามรณานี''ติ อาเนตฺวา โยชนาฯ **เอเกกภูตานี**ติ ยถา เอกสฺมิํ รูปกลาเป ชาติอาทีนิ เอเกกานิเยว โหนฺติ, เอวํ เอกสฺมิํ อรูปกลาเปปีติ วุตฺตํฯ เตนาห **''รูปกลาปชาติอาทีนิ วิยา''**ติอาทิฯ อนุภวนสญฺชานนวิชานนกิจฺจานํ เวทนาทีนํ นิพฺพตฺติอาทิภูตานิปิ ชาติอาทีนิ ตถา น คยฺหนฺตีติ อาห **''เวทิยน...เป.... อคยฺหมานานี''**ติฯ เตน เวทนากฺขนฺธาทีหิ ชาติอาทีนํ สงฺคหาภาวมาหฯ ''ชาติ, ภิกฺขเว, อนิจฺจา สงฺขตา''ติอาทิวจนโต ชาติอาทีนมฺปิ สงฺขตปริยาโย อตฺถีติ สงฺขตาภิสงฺขรณกิเจฺจน สงฺขารกฺขเนฺธน เตสํ สงฺคโหติ วุตฺตํ **''สงฺขตา...เป.... สภาคานี''**ติฯ เตเนว จ สงฺขารกฺขนฺธสฺส อเนกนฺตปรมตฺถกิจฺจตา เวทิตพฺพาฯ **ตถา ทฺวิธานี**ติ วุตฺตปฺปกาเรน รูปารูปธมฺมานํ นิพฺพตฺติอาทิภาเวน ทฺวิปฺปการานิฯ **เตนา**ติ ยถาวุตฺตสภาคเตฺถนฯ **เตหิ ขนฺธาทีหี**ติ รูปกฺขนฺธสงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตูหิฯ

ปฐมนยสงฺคหาสงฺคหปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยนโย สงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๗๑. **''สงฺคหิเตน อสงฺคหิต''**นฺติ เอตฺถ สงฺคหิตาสงฺคหิตสทฺทา ภินฺนาธิกรณา น คเหตพฺพา วิเสสนวิเสสิตพฺพตาย อิจฺฉิตตฺตาฯ โย หิ ธโมฺม สงฺคหิตตาวิเสสวิสิโฏฺฐ อสงฺคหิโต เหฏฺฐา อุทฺทิโฏฺฐ, เสฺวว อิธ อสงฺคหิตภาเวน ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชียตีติ ทเสฺสโนฺต **''ยํ ตํ... เป.... ตเทว ทเสฺสโนฺต''**ติ อาหฯ เย หิ ธมฺมา จกฺขายตเนน ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน จ อสงฺคหิตา, เตสํเยว ปุน ขนฺธาทีหิ อสงฺคโห ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชิโตฯ เตน วุตฺตํ **''จกฺขายตเนน...เป.... อาหา''**ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ นเยสุ วาเรสุ จฯ **ขนฺธาทิสงฺคหสามญฺญาน**นฺติ ''ขนฺธสงฺคเหนา''ติอาทินา อวิเสเสน วุตฺตานํ ขนฺธาทิสงฺคหานํฯ ''สามญฺญโชตนา วิเสเส อวติฏฺฐตี''ติ อาห **''นิจฺจํ วิเสสาเปกฺขตฺตา''**ติฯ วิเสสาวโพธนตฺถานิ ปญฺหพฺยากรณานีติ วุตฺตํ **''เภทนิสฺสิตตฺตา จ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนาน''**นฺติฯ **สวิเสสาวขนฺธาทิคณนา**ติ ''ขนฺธสงฺคเหนา''ติอาทินา อวิเสเสน วุตฺตาปิ รูปกฺขนฺธาทินา สวิเสสาว

ขนฺธาทิคณนา, ขนฺธาทินา สงฺคโหติ อโตฺถฯ **สุทฺธา**ติ เกวลา อนวเสสา, สามญฺญภูตาติ วุตฺตํ โหติฯ

ตตฺถาติ ยถาธิกเต ทุติยนเยฯ สามญฺญโชตนาย วิเสสนิทฺทิฏฺฐตฺตา อาห **“สงฺคหิ…เป…. นิทฺธาริตตฺตา”**ติฯ **ตีสุ สงฺคเหสู**ติ ขนฺธาทิสงฺคเหสุ ตีสุฯ **อเญฺญหี**ติ วุตฺตาวเสเสหิ ทฺวีหิ เอเกน วาฯ **เอตฺตเกเนว ทเสฺสตพฺพา สิยุํ** ตาวตาปิ สงฺคหิเตน อสงฺคหิตภาวสฺส ปกาสิตตฺตาฯ **เตส**นฺติ สงฺคหิเตนอสงฺคหิตภาเวน วุตฺตธมฺมานํฯ **เอวํวิธาน**นฺติ ‘‘จกฺขายตนํ โสตายตน’’นฺติอาทินา อนิทฺธาริตวิเสสานํฯ **อสมฺภวา**ติ วุตฺตปฺปกาเรน นิทฺทิสิตุํ อสมฺภวาฯ สงฺคหาทินยทสฺสนมตฺตํ นยมาติกาย พฺยาปาโร, ยตฺถ ปน สงฺคหาทโย, เต ขนฺธาทโย กุสลาทโย จ เตสํ วิสยภูตาติ เตหิ วินา สงฺคหาทีนํ ปวตฺติ นตฺถิฯ เตนาห **“นยมาติกาย อพฺภนฺตรพาหิรมาติกาเปกฺขตฺตา”**ติฯ **สงฺคาหกํ** อสงฺคาหกญฺจาติ วตฺตพฺพํฯ โย หิ อิธ สงฺคาหกภาเวน วุตฺโต ธโมฺม อสงฺคาหกภาเวนปิ วุตฺโตเยวาติฯ

‘‘เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา’’ติ, ‘‘เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตา’’ติ จ **ยตฺถ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพธมฺมวิเสสนิทฺธารณํ นตฺถิ, ตตฺถ ปฐมนเย ฉฎฺฐนเย จ** ‘‘รูปกฺขโนฺธ กติหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิโต? เอเกน ขเนฺธนา’’ติ (ธาตุ. ๖), ‘‘รูปกฺขโนฺธ กติหิ ขเนฺธหิ สมฺปยุโตฺตติ? นตฺถิฯ จตูหิ ขเนฺธหิ วิปฺปยุโตฺต’’ติ (ธาตุ. ๒๒๘) จ เอวํ **ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพภาเวนฯ อิตเรสู**ติ ทุติยาทินเยสุฯ **ตสฺส ตสฺสา**ติ ยํ ปุจฺฉิตพฺพํ วิสฺสชฺชิตพฺพญฺจ ‘‘เย ธมฺมา’’ติ อนิยมิตรูเปน นิทฺธาริตํ, ตสฺส ตสฺส ‘‘เต ธมฺมา’’ติ นิยามกภาเวนฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมิํ ปกรเณฯ **เยน เยน** จกฺขายตนาทินา สงฺคาหเกนฯ **ขนฺธาทิสงฺคเหสู**ติ ขนฺธายตนธาตุสงฺคเหสุฯ **เตน เตนา**ติ ขนฺธาทิสงฺคเหนฯ **อญฺญ**นฺติ ตโต ตโต สงฺคาหกโต อญฺญํฯ ตพฺพินิมุตฺตํ สงฺคเหตพฺพาสงฺคเหตพฺพํ ยํ ธมฺมชาตํ อตฺถิ, ตํ ตเทว ‘‘จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา’’ติ **สงฺคาหกาสงฺคาหกภาเวน อุทฺธฎํฯ อโญฺญ ธโมฺม นตฺถิ** ตสฺส สภาคภาเวน สงฺคาหกเสฺสว อภาวโตฯ สิยา ปเนตํ สภาเคน เอกเทเสน สงฺคโหติ, ตํ ปฎิกฺขิปโนฺต อาห **“น จ โส…เป…. โหตี”**ติฯ **ยญฺจา**ติอาทินา วจนนฺตรํ ปริหรติฯ

ยทิ จาติอาทินาปิ ตเสฺสว เตน สงฺคหาภาวํ ปาฐาภาวทสฺสเนน วิภาเวติฯ ตตฺถ **โส เอวา**ติ โย รูปาทิกฺขโนฺธ สงฺคาหกภาเวน วุโตฺต, โส เอว เตน รูปาทิกฺขเนฺธน สงฺคเยฺหยฺย สงฺคเหตโพฺพ ภเวยฺย, เตเนว ตสฺส สงฺคหาภาเว ลกฺขณํ ทเสฺสโนฺต อาห **“น หิ โส เอว ตสฺส สภาโค วิสภาโค จา”**ติฯ **เอกเทสา วิย** จกฺขายตนาทโย **สมุทายสฺส** รูปกฺขนฺธาทิกสฺสฯ **รูปกฺขโนฺธ จกฺขายตนาทีนํ น สงฺคาหโก อสงฺคาหโก จ** สภาควิสภาคภาวาภาวโตฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สมุทายโนฺตคธาน**นฺติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฎตรํ กโรติฯ ตตฺถ **เยนา**ติ วิภาเคนฯ **เต**ติ เอกเทสาฯ **เตส**นฺติ เอกเทสานํฯ เอตฺถ ตทโนฺตคธตาย วิภาคาภาโว, วิภาคาภาเวน สภาควิสภาคตาภาโว, เตน สงฺคาหกาสงฺคาหกตาภาโว ทสฺสิโตติ เวทิตโพฺพฯ

ยถา สเพฺพน สพฺพํ สภาควิสภาคาภาเวน เอกเทสานํ สมุทาโย สงฺคาหโก อสงฺคาหโก จ น โหติ, เอวํ เอกเทสสภาควิสภาคานนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ตถา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถา**ติ อาทิ อุทาหรณทสฺสเนน ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปากฎกรณํฯ ขนฺธสงฺคเหน สงฺคาหกํ อสงฺคาหกญฺจาติ โยชนาฯ ตถา เสเสสุปิฯ **น หิ เอกเทส…เป…. วิสภาคํ** เยน สมุทาโย สงฺคาหโก

อสงฺคาหโก จ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ สงฺคาหกตฺตํ ตาว มา โหตุ, อสงฺคาหกตฺตํ ปน กสฺมา ปฏิกฺขิปียตีติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปรามสติฯ อตฺตโต อญฺญสฺส, อตฺตนิ อโนฺตคธโต อญฺญสฺส, อเตฺตกเทสสภาคโต อญฺญสฺส สติปิ อสงฺคาหกเตฺตติ โยชนาฯ ตํ ปเนตํ ‘‘รูปกฺขโนฺธ รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิโต อสงฺคหิโต จ น โหตี’’ติอาทินา วุเตฺต ตโย ปกาเร สนฺธาย วุตฺตํฯ **สงฺคาหกตฺตเมว เอเตสํ นตฺถี**ติ เอเตสํ อตฺตา, อตฺตนิ อโนฺตคโธ, อเตฺตกเทสสภาโค จาติ วุตฺตานํ สงฺคาหกภาโว เอว นตฺถิ สภาคาภาวโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘น หิ โส เอว ตสฺส สภาโค’’ติอาทิฯ **เยนา**ติ สงฺคาหกเตฺตนฯ **เอวรูปานนฺ**ติ ยถาวุตฺตานํ ติปฺปการานํ **อคฺคหณํ เวทิตพฺพํ** สติปิ วิสภาคภาเวติ อธิปฺปาโยฯ

เตนาติ ‘‘ธมฺมายตน’’นฺติอาทินา วจเนนฯ เอกเทสสฺส เวทนากฺขนฺธาทิกสฺส สมุทายสฺส ธมฺมายตนสฺส สงฺคาหกตฺตํ เอกเทเสน สมุทายสฺส สงฺคหิตภาวนฺติ อโตฺถ, สมุทายสฺส รูปกฺขนฺธสฺส เอกเทสสฺส จกฺขายตนสฺส โสตายตนสฺส จ สงฺคาหกตฺตํ สมุทาเยน เอกเทสสฺส สงฺคหิตภาวนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยทิ เอวํ น ทเสฺสติ, อถ กิํ ทเสฺสตีติ อาห **“จตุกฺขนฺธคณนเภเทหี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **จตุกฺขนฺธคณนเภเทหี**ติ รูปาทิจตุกฺขนฺธคณนวิภาเคหิ ฯ **ปญฺจธา**ติ รูปาทิจตุกฺขนฺธสงฺคโห วิญฺญาณกฺขนฺธสงฺคโหติ เอวํ ปญฺจปฺปกาเรน ภินฺนตํฯ เตนาห **“คเณตพฺพาคเณตพฺพภาเวนา”**ติฯ ‘‘เอเกน ขเนฺธนา’’ติอาทีสุ กรณเตฺถ กรณวจนํ, น กตฺตุอเตฺถติ กตฺวา อาห **“สงฺคาหกาสงฺคาหกนิรเปกฺขาน”**นฺติฯ เตเนวาห **“กมฺมกรณมตฺตสพฺภาวา”**ติฯ **ทุติยาทโย ปน** นยาฯ **อคณนาทิทสฺสนานี**ติ อคณนคณนทสฺสนานิฯ นนุ จ ทุติยาทีสุ คณนาทีนิปิ วิชฺชนฺตีติ? สจฺจํ วิชฺชนฺติ, ตานิ ปน วิเสสนภูตานิ อปฺปธานานีติ วิเสสิตพฺพภูตานํ ปธานานํ วเสเนวํ วุตฺตํฯ ‘‘จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา’’ติอาทินา กตฺตุอาทโย นิทฺทิฏฺฐาติ อาห **“กตฺตุกรณกมฺมตฺตยสพฺภาวา”**ติฯ

ตถา ตถาติ เตน เตน รูปกฺขนฺธาทิปฺปกาเรนฯ **ตํตํขนฺธาทิภาวาภาโว สภาควิสภาคตา**ติ รูปธมฺมาทีนํ รูปกฺขนฺธาทิภาโว สภาคตา, เวทนากฺขนฺธาทิอภาโว วิสภาคตาติ อโตฺถฯ **ยถานิทฺธาริตธมฺมทสฺสเน**ติ ‘‘เย ธมฺมา, เต ธมฺมา’’ติ นิทฺธาริตปฺปการธมฺมนิรูปเนฯ **สงฺคาหกสงฺคเหตพฺพานนฺ**ติ จกฺขายตนาทิกสฺส สงฺคาหกสฺส โสตายตนาทิกสฺส จ สงฺคเหตพฺพสฺสฯ **สมานกฺขนฺธาทิภาโว**ติ เอกกฺขนฺธาทิภาโว, รูปกฺขนฺธาทิภาโวติ อโตฺถฯ **ตทภาโว**ติ ตสฺส สมานกฺขนฺธาทิภาวสฺส อภาโว อญฺญกฺขนฺธาทิภาโวฯ **อยนฺ**ติ ยฺวายํ ปฐมนเย ตถา ตถา คเณตพฺพาคเณตพฺพตาสงฺขาโต ทุติยาทินเยสุ ยถาวุตฺตานํ สมานกฺขนฺธาทิภาวาภาวสงฺขาโต ตํตํขนฺธาทิภาวาภาโว วุโตฺต, อยเมเตสํ ทฺวิปฺปการานํ นยานํ สภาควิสภาคตาสุ วิเสโสฯ

สมุทยสจฺจสุขินฺทฺริยาทีติ อาทิ-สเทฺทน มคฺคสจฺจทุกฺขินฺทฺริยาทิ สงฺคยฺหติฯ **อสงฺคาหกตฺตาภาวโต**ติ สงฺคหิตตาวิสิฏฺฐสฺส อสงฺคาหกตฺตสฺส อภาวโต ฯ น หิ สกฺกา ‘‘สมุทยสเจฺจน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน อสงฺคหิตา’’ติอาทิ วตฺตุํฯ **ทุกฺขสจฺจสทิสานิ** อพฺยากตปทาทีนิฯ **อิตเรหี**ติ อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคาหกตฺตาสงฺคาหกตฺตาภาวโต น อุทฺธฏานีติ โยชนาฯ **เอวนฺ**ติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํฯ **น รูปกฺขโนฺธ**ติ น สโพฺพ รูปกฺขนฺธธโมฺมติ อโตฺถฯ

‘‘ขนฺธปเทนา’’ติ อิทํ กรณเตฺถ กรณวจนํ, น กตฺตุอเตฺถติ อาห **“ขนฺธปทสงฺคเหนาติ อโตฺถ”**ติฯ เตเนวสฺส กตฺตุอตฺถตํ ปฏิเสเธตุํ **“น สงฺคาหเกนา”**ติ วุตฺตํฯ กรณํ ปน กตฺตุรหิตํ

นตฺถีติ อาห **“เกนจิ สงฺคาหเกนาติ อิทํ ปน อาเนตฺวา วตฺตพฺพ”**นฺติฯ **สงฺคาหเกสุ น ยุชฺชติ** น สงฺคเหตเพฺพสูติ อธิปฺปาโยฯ รูปกฺขนฺธธมฺมา หิ ‘‘เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน สงฺคหิตา’’ติ วุตฺตาติฯ สมุทาเย วุตฺตวิธิ ตทวยเวปิ สมฺภวตีติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปนฺโต **“เอเตน นเยนา”**ติอาทิมาหฯ ปฏิโยคีนิวตฺตนํ เอว-สเทฺทน กรียตีติ อาห **“น หิ อญฺญมตฺตนิวารณํ เอว-สทฺทสฺส อโตฺถ”**ติฯ เตนาห **“สงฺคาหกโต อญฺญนิวารณํ เอว-สทฺทสฺส อโตฺถ”**ติฯ **โส จ…เป.… เปกฺข**นฺติ อิมินา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ สงฺคาหกาเปกฺขเตฺต หิ ‘‘โส จา’’ติอาทิวจนสฺส ‘‘จกฺขายตเนน รูปกฺขโนฺธว สงฺคหิโต’’ติ เอตฺถ จกฺขายตนํ สงฺคาหกนฺติ ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส อสมฺภโว เอวาติ อิทานิ ตํ อสมฺภวํ วิภาเวโนฺต **“กถ”**นฺติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถาติ ‘‘อเฏฺฐกาทสหิ อายตนธาตูหี’’ติ เอตฺถฯ **“รูปกฺขเนฺธนา”ติ อาเนตฺวา วตฺตพฺพํ** อายตนธาตุวิเสสนตฺถํฯ น โส เอว ตสฺส, สมุทาโย วา ตเทกเทสานํ สงฺคาหโก อสงฺคาหโก จ โหตีติ วุโตฺตวายมโตฺถติ อาห **“รูปกฺขโนฺธ…เป.… น โหตี”**ติฯ **อิมินา ปริยาเยนา**ติ ยสฺมา วุตฺตปฺปการํ สงฺคาหกตฺตํ นตฺถิ ‘‘เยน สงฺคหิตสฺส อสงฺคาหกํ สิยา’’ติ อิมินา ปริยาเยนฯ **อสงฺคหิตตาย อภาโว วุโตฺต** อฎฺฐกถายํ (ธาตุ. อฎฺฐ. ๑๗๑) ‘‘โส จ…เป.… นตฺถี’’ติฯ **สงฺคหิตตายา**ติ นิปฺปริยาเยน สงฺคหิตภาเวน อสงฺคหิตตาย อภาโว วุโตฺตติ น ยุชฺชตีติ โยชนาฯ **สา สงฺคหิตตา**ติ อตฺตนา อตฺตโน, อเตฺตกเทสานํ วา สงฺคหิตตาฯ **เตนา**ติ รูปกฺขเนฺธนฯ **เตส**นฺติ รูปกฺขนฺธตเทกเทสานํฯ **อตฺถิ จ วิปฺปยุตฺตตา** เวทนากฺขนฺธาทีหิฯ **จกฺขายตนาทีหิ วิยา**ติ วิสทิสุทาหรณํฯ **เอเตหิ** รูปเวทนากฺขนฺธาทีหิ **อเญฺญหิ จ** เอวรูเปหิฯ **เอตานิ อญฺญานิ จา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

เตเนว ตสฺส สงฺคหิตตฺตาภาวทสฺสเนน เหฎฺฐา ทสฺสิเตนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ วาเรฯ **อคฺคหเณ**ติ อกถเน, อเทสนายนฺติ อโตฺถฯ **สมุทยสจฺจาทีสู**ติ สมุทยสจฺจสุขินฺทฺริยาทีสุ ยุเชฺชยฺย ตํ การณํฯ กสฺมา? **เตหิ** สมุทยสจฺจาทีหิ ขนฺธาทิสงฺคเหน **สงฺคหิเต** ธมฺมชาเต สติ ตสฺส อายตนสงฺคหาทีหิ อสงฺคหิตตฺตสฺส อภาวโตฯ **รูปกฺขนฺธาทีหี**ติ รูปกฺขนฺธเวทนากฺขนฺธาทีหิฯ **สงฺคหิตเมว นตฺถิ,** กสฺมา? ‘‘โส เอว ตสฺส สงฺคาหโก น โหตี’’ติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ยทิปิ รูปกฺขนฺธาทินา รูปกฺขนฺธาทิกสฺส อตฺตโน…เป.… นตฺถีติ สมฺพโนฺธฯ อญฺญสฺส ปน เวทนากฺขนฺธาทิกสฺส รูปกฺขนฺธาทินา สงฺคหิตตฺตาภาเวน อสงฺคหิตตฺตํ อตฺถีติ โยชนาฯ **อุภยาภาโว**ติ สงฺคหิตตฺตาสงฺคหิตตฺตาภาโวฯ **เอตฺถ** เอตสฺมิํ วาเรฯ **ธมฺมายตนชีวิตินฺทฺริยาทีน**นฺติ ธมฺมายตนาทีนํ ขนฺธจตุกฺกสงฺคาหกเตฺต, ชีวิตินฺทฺริยาทีนํ ขนฺธทุกสงฺคาหกเตฺตติ โยชนาฯ ปาฬิยํ อนาคตตฺตา **“สตี”**ติ สาสงฺกํ วทติฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปฐเมน ธมฺมธาตุสฬายตนาทีนํ สุขินฺทฺริยาทีนญฺจ, ทุติเยน เอกกฺขนฺธสฺส สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ สุขินฺทฺริยญฺหิ เวทนากฺขนฺธเสฺสว สงฺคาหกํฯ **เตส**นฺติ ขนฺธจตุกฺกขนฺธทุกาทีนํ **อสงฺคหิตตา น นตฺถิ** อเตฺถวาติ ตสฺสา อภาโว อเนกนฺติโกฯ **ปุเพฺพ วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘รูปกฺขนฺธาทีหิ ปนา’’ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ

ตเตฺถวาติ ตสฺมิํเยว ปุเพฺพ วุเตฺต สนิทสฺสนสปฺปฏิฆปเทฯ **นิวเตฺตตฺวา คณฺหโนฺต**ติ ปุเพฺพ วุตฺตํ ปฏินิวเตฺตตฺวา คณฺหโนฺต ปจฺจามสโนฺตฯ **ตทวตฺตพฺพตา**ติ เตสํ สงฺคาหกาสงฺคาหกสงฺคหิตตฺตาสงฺคหิตตฺตานํ อวตฺตพฺพตาฯ **อสงฺคาหกตฺตาภาวโต เอว…เป.… น สงฺคาหกตฺตาภาวโต**ติ ยสฺมา เนสํ อสงฺคาหกตฺตํ วิย สงฺคาหกตฺตมฺปิ นตฺถิ, ตโต เอว สงฺคหิตตฺตาสงฺคหิตตฺตมฺปีติ ทเสฺสติฯ

ทุติยนยสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยนโย อสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๗๙. **รูปกฺขเนฺธน ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิเตสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอกเทสสภาคตา สมุทายสภาคตา น โหติ, ตสฺมาฯ **เตนา**ติ รูปกฺขเนฺธนฯ **ตานี**ติ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยนิพฺพานานิฯ ยถา จ เอกเทสวิสภาคตาย น สงฺคหิตตา, เอวํ เอกเทสสภาคตาย อสงฺคหิตตาปิ นตฺถีติ ทเสฺสนฺโต **“น เกวล”**นฺติอาทิมาหฯ สงฺคหิตาเนว น น โหนฺตีติ โยชนาฯ **เต**ติ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยนิพฺพานสุขุมรูปธมฺมาฯ **เตหี**ติ วิญฺญาณกฺขนฺธจกฺขายตนาทีหิฯ **น กณฺจิ สมฺมิสฺสา**ติ เกนจิปิ ปกาเรน น สมฺมิสฺสาติ อสมฺมิสฺสตาย สงฺคหิตตฺตาภาวํ สาเธติฯ **รูปกฺขเนฺธน วิย...เป.... น โหตี**ติ ยถา รูปกฺขเนฺธน สภาคตาภาวโต นิพฺพานํ น เกนจิปิ สงฺคหเณน สงฺคหิตํ, เอวํ วิญฺญาณกฺขนฺธจกฺขายตนาทีหิ ตํ อายตนธาตุสงฺคเหหิ สงฺคหิตํ น โหตีติ ขนฺธสงฺคหาภาโว ปากโฏ วุโตฺตวาติ เอวํ วุตฺตํฯ

เอวรูปานนฺติ รูปกฺขนฺธวิญฺญาณกฺขนฺธจกฺขายตนาทีนํฯ น หิ นิพฺพานํ สนฺธาย ‘‘รูปกฺขเนฺธน วิญฺญาณกฺขเนฺธน จกฺขายตเนน เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตา’’ติ สกฺกา วตฺตุํฯ เตน วุตฺตํ **“สงฺคาหกตฺตาภาวโต เอวา”**ติฯ ตถา ‘‘อพฺยากเตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตา, อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคหิตา’’ติอาทิ น สกฺกา วตฺตุํ ตาทิสสฺส ธมฺมสฺส อภาวโตติ อาห **“สนิพฺพาน...เป.... ภาวโตวา”**ติฯ อคฺคหณํ เวทิตพฺพนฺติ โยชนาฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ **กญฺจี**ติ กญฺจิ ธมฺมชาตํฯ **เต**ติ อพฺยากตธมฺมาทโยฯ **อตฺตโน**ติ อพฺยากตธมฺมาทึ สนฺธายาหฯ **เอกเทโส**ติ รูปกฺขนฺธาทิฯ **อเตฺตกเทสสภาโค**ติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ ธมฺมายตนธมฺมธาตุปริยาปนฺนตาย ตเทกเทสสภาโคฯ **อสงฺคหิตสงฺคาหกตฺตา**ติ ขนฺธสงฺคเหน อสงฺคหิตานํ สญฺญากฺขนฺธาทีนํ อายตนธาตุสงฺคเหน สงฺคาหกตฺตาติ อโตฺถฯ

วิสภาคกฺขนฺธนิพฺพานสมุทายตฺตา ขนฺธสงฺคเหน ธมฺมายตเนน น โกจิ ธโมฺม สงฺคหิโต อตฺถีติ โยชนาฯ **เอตสฺสา**ติ ‘‘ธมฺมายตเนน สงฺคหิตา’’ติ เอตสฺส ปทสฺส ธมฺมายตนคเณน สงฺคหิตาติ อโตฺถฯ โอฬาริกรูปสมฺมิสฺสํ **ธมฺมายตเนกเทสํ**ฯ

ตติยนยอสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถนโย สงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๙๑. **ติณฺณํ สงฺคหาน**นฺติ ขนฺธายตนธาตุสงฺคหานํฯ สงฺคหณปุพฺพํ อสงฺคหณํ, อสงฺคหณปุพฺพํ สงฺคหณญฺจ วุจฺจมานํ สงฺคหณาสงฺคหณานํ ปวตฺติวิเสเสน วุตฺตํ โหตีติ อาห **“สงฺคหณา...เป.... อุทฺทิฏฺฐา”**ติฯ สงฺคหาภาวกโต อสงฺคโห สงฺคหเหตุโก สงฺคหสฺส ปวตฺติวิเสโสเยว นาม โหตีติ อาห **“สงฺคหณปฺปวตฺติวิเสสวิรเห”**ติฯ **เกนจิ** สมุทยสจฺจาทินา ตีหิปิ สงฺคเหหิ **สงฺคหิเตน** สงฺขารกฺขนฺธปริยาปเนฺนน **ธมฺมวิเสเสน** ปุน ตเถว **สงฺคหิโต** โส เอว สมุทยสจฺจาทิโก **ธมฺมวิเสโส** สงฺคหิเตน สงฺคหิโตฯ **สงฺคาหกตฺตาภาวสพฺภาวา สงฺคาหกภาเวน น อุทฺธฏา,** น อสงฺคาหกตฺตา เอวฯ ยถา หิ ตีหิ สงฺคเหหิ น สงฺคาหกา, เอวํ ทฺวีหิ, เอเกนปิ สงฺคเหน น สงฺคาหกา อิธ น อุทฺธฏาฯ **เตหิ สงฺคหิตา**ติ เตหิ ตีหิ สงฺคเหหิ สงฺคหิตา ธมฺมาฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส อตฺตโน สงฺคาหกสฺสฯ

สกลวาจเกนาติ อนวเสสํ ขนฺธาทิอตฺถํ วทเนฺตนฯ **เตน ขนฺธาทิปเทนา**ติ ‘‘เตเนว สงฺคหํ คเจฺฉยฺยา’’ติ เอตฺถ เตน ขนฺธาทิปเทนาติ เอวํ โยเชตพฺพํฯ เอวํ ปน อโยเชตฺวา ‘‘ยํ อตฺตโน สงฺคาหกํ สงฺคณฺหิตฺวา ปุน เตเนว สงฺคหํ คเจฺฉยฺย, ตํ อญฺญํ สงฺคหิตํ นาม นตฺถี’’ติ เอวํ น สกฺกา วตฺตุํฯ กสฺมาติ เจ? น หิ **เยน** สมุทยสจฺจาทินา **ยํ** สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนํ ธมฺมชาตํ ขนฺธาทิสงฺคเหหิ **สงฺคหิตํ, เตเนว** สมุทยสจฺจาทินา **ตสฺส** ตทวสิฏฺฐสฺส สงฺขารกฺขนฺธธมฺมสฺส, **น จ ตเสฺสว** เกวลสฺส สมุทยสจฺจาทิกสฺส สงฺคโห ปุจฺฉิโต วิสฺสชฺชิโตติ โยชนา, อถ โข **เตน** สงฺขารกฺขนฺธธเมฺมน ผสฺสาทินาฯ **สงฺคหิตสฺสา**ติ สงฺคหิตตาวิสิฏฺฐสฺสาติ อโตฺถฯ ตสฺมา อตฺตโน สงฺคาหกํ สกลกฺขณาทิํ สงฺคณฺหิตฺวา ปุน เตน ขนฺธาทิปเทน ยํ สงฺคหํ คเจฺฉยฺย, ตํ ตาทิสํ นตฺถีติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เวทนา สโทฺท จ ขโนฺธ อายตนญฺจา**ติ เวทนา วิสุํ ขโนฺธ, สโทฺท จ วิสุํ อายตนนฺติ อโตฺถฯ **อเญฺญน** ขนฺธนฺตราทินาฯ **อสมฺมิสฺสน**ฺติ อพฺยากตทุกฺขสจฺจาทิ วิย อมิสฺสิตํฯ **น หิ...เป.... เอตฺถา**ติ สงฺคหิตตาวิสิเฎฺฐน ธเมฺมน โย ธโมฺม สงฺคหิโต, ตสฺส สงฺคหิตตาวิสิโฎฺฐเยว โย สงฺคโห, โส น เอตฺถ วาเร ปุจฺฉิโต วิสฺสชฺชิโต จฯ **สงฺคโหวา**ติ เกวโล สงฺคโห , น กตฺตาเปโกฺขติ อโตฺถฯ **น สงฺคาหเกนา**ติ อิทํ ยถาวุเตฺตน อเตฺถน นิวตฺติตสฺส ทสฺสนํฯ **น หี**ติอาทิ ตํสมตฺถนํฯ

จตุตฺถนยสงฺคหิเตนสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมนโย อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา

๑๙๓. **วุตฺตนเยนา**ติ ยสฺมา สงฺคหปฺปวตฺติวิเสสวิรหิโต อสงฺคหิตธมฺมวิเสสนิสฺสิโต ปญฺจมนโย, ตสฺมา โย เอตฺถ เกนจิ อสงฺคหิเตน ธมฺมวิเสเสน ปุน อสงฺคหิโต ธมฺมวิเสโส อสงฺคหิเตน อสงฺคหิโต อสงฺคหิตตาย ปุจฺฉิตโพฺพ วิสฺสชฺชิตโพฺพ จฯ ตเมว ตาว ยถานิทฺธาริตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา ขนฺธ...เป.... อสงฺคหิตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา ขนฺธ...เป.... อสงฺคหิตาติ อาหา’’ติ จตุตฺถนเย วุตฺตนยานุสาเรนฯ **ยถานิทฺธาริตธมฺมทสฺสน**ฺติ ปาฬิยํ นิทฺธาริตปฺปการธมฺมทสฺสนํฯ สห สุขุมรูเปนาติ สสุขุมรูปํ, เตน สุขุมรูเปน สทฺธิํ คหิตํ วิญฺญาณํ, เตน สหิตธมฺมสมุทายา **สสุขุม...เป.... ทายา**ฯ เก ปน เตติ อาห **‘‘ทุกฺขสจฺจา’’**ติอาทิฯ **เกสญฺจี**ติ นิพฺพานจกฺขายตนาทีนํฯ **ตีหิปิ** สงฺคเหหิฯ ปริปุณฺณสงฺคเหหิ ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคาหกา **ปริปุณฺณสงฺคหาสงฺคาหกา**ฯ **อพฺยากตธมฺมสทิสา** เนวทสฺสเนน นภาวนายปหาตพฺพเนวเสกฺขานาเสกฺขาทโยฯ **อิตเร**ติ รูปกฺขนฺธาทโยฯ **ตพฺพิปริยาเยนา**ติ วุตฺตวิปริยาเยน, ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคเหตพฺพสฺส อตฺถิตาย ปริปุณฺณสงฺคหาสงฺคาหกตฺตาติ อโตฺถฯ

อสงฺคาหเกสุ นิพฺพานํ อโนฺตคธํ, ตสฺมา ตํ อนิทสฺสนอปฺปฎิฆเฌหิ อสงฺคเหตพฺพํ น โหตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘น จ ตเทว ตสฺส อสงฺคาหก’’**นฺติฯ ‘‘เวทนากฺขเนฺธน เย ธมฺมา’’ติอาทโย นว ปญฺหา ทุติยปญฺหาทโย, เต ปฐมปเญฺหน สทฺธิํ ทส, นามรูปปญฺหาทโย ปน จตฺวีสตีติ อาห **‘‘สเพฺพปิ จตฺตฺติํส โหนฺตี’’**ติฯ **รูปกฺขนฺธาทิวิเสสกปท**นฺติ ‘‘รูปกฺขเนฺธนา’’ติอาทินา อสงฺคาหกเตฺตน วิเสสกํ รูปกฺขนฺธาทิปทํฯ **ปุจฺฉายา**ติ จ ปุจฺฉนตฺถนฺติ อโตฺถฯ ‘‘รูปกฺขเนฺธนา’’ติอาทิ สพฺพมฺปิ วา วิญฺญาเปตุํ อิจฺฉิตภาเวน วจนํ ปญฺหภาวโต ปุจฺฉาฯ เตนาห อฎฺฐกถายํ ‘‘ปญฺหา ปเนตฺถ...เป.... จตฺตฺติํส โหนฺตี’’ติฯ **เต หิ ลกฺขณโต ทสฺสิตา**ติ เต นิทฺธาริตธมฺมา เตเนว อสงฺคหิตาสงฺคหิตตาย นิทฺธารณสงฺขาเตน ลกฺขเณน ทสฺสิตาฯ

ตเทวาติ เอว-สเทฺทนาติ ‘‘ตเทวา’’ติ เอตฺถ เอว-สเทฺทนฯ ‘‘ยํ ปุจฺฉาย อุทฺธฎํ ปทํ, ตํ ขนฺธาทีหิ อสงฺคหิต’’นฺติ เอตฺถ ‘‘ขนฺธาทีเหวา’’ติ อวธารณํ นิปฺปโยชนํ ปการนฺตรสฺส อภาว

โตฯ ‘‘ตีหิ อสงฺคโห’’ติ หิ วุตฺตํฯ ตถา ‘‘อสงฺคหิตเมวา’’ติ สงฺคหิตตานิวตฺตนสฺส อนธิเปฺปตตฺตาฯ ตเทวาติ ปน อิจฺฉิตํ อุทฺธฏเสฺสว อสงฺคหิเตนอสงฺคหิตภาวสฺส อวธาเรตพฺพตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **“น กทาจี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อญฺญสฺสาติ** อนุทฺธฏสฺสฯ **อนิยตตํ ทเสฺสตี**ติ อิทํ อวธารณผลทสฺสนํฯ **นิยมโตติ สกฺกา วจนเสโส โยเชตุ**นฺติ อิทมฺปิ เอว-กาเรน สิทฺธเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ วุตฺตํฯ ยโต หิ เอว-กาโร, ตโต อญฺญตฺถ นิยโมติฯ **เอวํปการเมวา**ติ ปุจฺฉาย อุทฺธฏปฺปการเมว, ยํ ปการํ ปุจฺฉาย อุทฺธฏํ, ตํปการเมวาติ อโตฺถฯ **ตสฺสา**ติ อสงฺคหิตสฺสฯ **อญฺญสฺสา**ติ ปุจฺฉาย อนุทฺธฏปฺปการสฺสฯ เอเตน โย ปุจฺฉาย อุทฺธโฏ ตีหิปิ สงฺคเหหิ อสงฺคหิโต, ตเสฺสว อิธ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสชฺชิตพฺพภาโว, น อญฺญสฺสาติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ปุจฺฉาย อุทฺธฏญฺหี”**ติอาทิฯ อายตนธาตุสงฺคหวเสน เจตฺถ รูปกฺขนฺธาทีนํ **อญฺญสหิตตา,** วิญฺญาณกฺขนฺธาทีนํ **อสหิตตา** จ เวทิตพฺพาฯ

อวเสสา เวทนาทโย ตโย ขนฺธา นิพฺพานญฺจ สกเลน รูปกฺขเนฺธน เตสํ สงฺคโห นตฺถีติ ‘‘สงฺคหิตา’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ, เอกเทเสน ปน สงฺคโห อตฺถีติ **“อสงฺคหิตา น โหนฺตีติ เอวํ ทฏฺฐพฺพ”**นฺติ อาหฯ ‘‘รูปธมฺมาวา’’ติ นิยมนํ ปุจฺฉาย อุทฺธฏภาวาเปกฺขนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ปุจฺฉาย…เป…. อธิปฺปาโย”**ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ **“อนุทฺธฏา เวทนาทโยปิ หิ อสงฺคหิตา เอวา”**ติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ปญฺจมนยนิเทฺทเสฯ **ปฐเม นเย**ติ ปฐเม อตฺถวิกเปฺปฯ ตถา **ทุติเย**ติ เอตฺถาปิฯ **รูปวิญฺญาเณหี**ติ อสุขุมรูปธเมฺมหิ วิญฺญาเณน จาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยติ ทเสฺสโนฺต **“โอฬาริก…เป…. อโตฺถ”**ติ อาหฯ กถํ ปน รูปธมฺมาติ วุเตฺต โอฬาริกรูปเสฺสว คหณนฺติ อาห **“รูเปกเทโส หิ เอตฺถ รูปคฺคหเณน คหิโต”**ติฯ

๑๙๖. **อสงฺคาหก**นฺติ ‘‘จกฺขายตเนน…เป…. อสงฺคหิตา’’ติ เอวํ อสงฺคาหกภาเวน วุตฺตํ ปุจฺฉิตพฺพวิสฺสเชฺชตพฺพภาเวน วุตฺตมฺปิ กามํ เวทนาทีเหว จตูหิ อสงฺคหิตํ, ตํ ปน น จกฺขายตนเมวาติ ทเสฺสตุํ **“จกฺขายตเนน ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เยหิ ธเมฺมหี**ติ ขนฺธาทีสุ เยหิฯ **สพฺพํ** ธมฺมชาตํ **เตว** รูปาทิเก ธเมฺม **อุทาเนติ** ปาฬิยํฯ กสฺมา ปเนตํ อุทาเนตีติ อาห **“สทิสวิสฺสชฺชนา”**ติอาทิฯ **ปฐเมน** อุทาเนนฯ **เทฺว**ติ ‘‘พาหิรา อุปาทา เทฺว’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ เทฺว-สทฺทํ สนฺธายาหฯ **ตสฺส** อสงฺคหิตสฺสฯ **ยถาทสฺสิตสฺสา**ติ ‘‘รูป’’นฺติอาทินา ทสฺสิตปฺปการสฺสฯ ธมฺมนฺวยญาณุปฺปาทนํ **นยทานํ**ฯ ‘‘รูปํ ธมฺมายตน’’นฺติอาทีนํ ปทานํ วเสน **เทฺววีสปทิโก เอส นโย**ฯ

ปญฺจมนยอสงฺคหิเตนอสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฉฏฺฐนโย สมฺปโยควิปฺปโยคปทวณฺณนา

๒๒๘. ‘‘ตตฺถา’’ติ อิมินา ‘‘สมฺปโยควิปฺปโยคปทํ ภาเชตฺวา’’ติ เอตฺถ สมฺปโยควิปฺปโยคปทํ ภาชิตํ, สํวเณฺณตพฺพตาย จ ปธานภูตํ ปจฺจามฏฺฐํ, น รูปกฺขนฺธาทิปทนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยํ ลพฺภติ…เป…. เวทิตพฺพ”**นฺติ วตฺวา ปุน **“รูปกฺขนฺธาทีสุ หี”**ติอาทินา ตมตฺถํ วิวรติฯ ตตฺถ **น ลพฺภตี**ติ ‘‘สมฺปยุตฺตํ วิปฺปยุตฺต’’นฺติ วา คเหตุํ น ลพฺภติ, **อลพฺภมานมฺปิ ปุจฺฉาย คหิตํ** ปฏิเกฺขเปน วิสฺสเชฺชตุํฯ ปฏิเกฺขโปปิ หิ ปุจฺฉาย วิสฺสชฺชนเมวฯ ตถา หิ **ยมเก** (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๕๙-๖๑) ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถา’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘นตฺถี’’ติ วิสฺสชฺชิตํฯ เตน ปเนตฺถ รูปธเมฺมสุ สมฺปโยคโฏฺฐ น ลพฺภตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ อลพฺภมานมฺปิ สมฺปโยคปทํ คหิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **สพฺพตฺถา**ติ รูปกฺขนฺธเวทนากฺขนฺธาทีสุฯ **เอเตส**นฺติ รูปนิพฺพานานํฯ **วิสภาคตา**ติ อตํสภาคตาฯ เอกุปฺปาทาทิภาโว หิ สมฺปโยเค สภาคตา, น สงฺคเห วิย สมานสภาคตา, ตสฺมา เอกุปฺปาทาทิภาวรหิตานํ รูปนิพฺพา

นานํ สา เอกุปฺปาทาทิตา วิสภาคตา วุตฺตาฯ **ตทภาวโต**ติ ตสฺสา วิสภาคตาย เอกุปฺปาทาทิตาย อภาวโตฯ **วิปฺปโยโคปิ นิวาริโต เอว โหติ,** วิสภาโค ภาโว วิปฺปโยโคติ วุโตฺตวายมโตฺถติฯ **"จตูสุ หี"**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ ตตฺถ **เตสํ เตหี**ติ จ อรูปกฺขเนฺธ เอว ปรามสติฯ **วิสภาคตา จ โหติ** รูปนิพฺพาเนสุ อวิชฺชมานตฺตาติ อโตฺถฯ เตนาห **"น จ รูเปกเทสสฺสา"**ติอาทิฯ **เตเนวา**ติ จตุกฺขนฺธสภาคตฺตา เอวฯ

ตีหิ วิญฺญาณธาตูหีติ ฆานชิวฺหากายวิญฺญาณธาตูหิ วิปฺปยุเตฺต **อนารมฺมณมิสฺสเก** รูปธมฺมมิสฺสเก ธเมฺม ทีเปติ รูปภโวติ โยชนาฯ **ปญฺจหี**ติ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ ปญฺจหิ วิญฺญาณธาตูหิฯ **เอกาย** มโนธาตุยาฯ **น สมฺปยุเตฺต**ติ น สมฺปยุเตฺต เอวฯ ตถา หิ "วิปฺปยุเตฺต อโหเนฺต สตฺตหิปิ สมฺปยุเตฺต สตฺตปิ วา ตา"ติ วุตฺตํฯ **เตนา**ติ วิปฺปยุตฺตตาปฏิเกฺขเปนฯ **ตาหี**ติ สตฺตวิญฺญาณธาตูหิฯ **สมฺปยุเตฺต ทีเปนฺตี**ติ สมฺปยุเตฺต ทีเปนฺติเยว, น สมฺปยุเตฺต เอวาติ เอวมวธารณํ คเหตพฺพํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สมฺปยุเตฺต** เวทนาทิเกฯ **สมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตภาเวหิ นวตฺตพฺพํ,** ตํเยว วิญฺญาณธาตุสตฺตกํฯ สมฺปยุตฺตภาเวน นวตฺตพฺพานิ **สมฺปยุตฺตนวตฺตพฺพานิ,** ภินฺนสนฺตานิกานิ, นานากฺขณิกานิ จ อรูปานิปิ ธมฺมชาตานิฯ **อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพวิญฺญาณธาตุตํสมฺปยุตฺตา** ธมฺมายตนาทิปเทหิ ทีเปตพฺพา, **อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพวิญฺญาณธาตุโย** อเจตสิกาทิปเทหิ ทีเปตพฺพา, **ตทุภยสมุทายา** ทุกฺขสจฺจาทิปเทหิ ทีเปตพฺพาติ เวทิตพฺพาฯ

ยทิ เอวนฺติ ยทิ อนารมฺมณมิสฺสานํ ธมฺมานํ วิปฺปโยโค นตฺถิฯ **อนารมฺมณมิโสฺสภยธมฺมา**ติ รูปนิพฺพานสหิตสพฺพวิญฺญาณธาตุตํสมฺปยุตฺตธมฺมาฯ **ขนฺธาทีเหวา**ติ ขนฺธายตนธาตูหิ เอว, น อรูปกฺขนฺธมเตฺตนฯ อรูปกฺขเนฺธเยว ปน สนฺธาย "เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา"ติ วุตฺตนฺติ นายํ โทโสติ ทเสฺสติฯ **ตเทกเทสา**ติ "อนารมฺมณมิสฺสา"ติอาทินา วุตฺตธมฺมสมุทายสฺส เอกเทสาฯ **ตเทกเทสญฺญสมุทายา**ติ ตเสฺสว ยถาวุตฺตสฺส สมุทายสฺส เอกเทสา หุตฺวา อเญฺญสํ อวยวานํ รูปกฺขนฺธาทีนํ สมุทายภูตาฯ **วิภาคาภาวโต**ติ เภทาภาวโตฯ เภโทติ เจตฺถ อจฺจนฺตเภโท อธิเปฺปโตฯ น หิ สมุทายาวยวานํ สามญฺญวิเสสานํ วิย อจฺจนฺตเภโท อตฺถิ เภทาเภทยุตฺตตฺตาฯ เตสํ อจฺจนฺตเภทเมว หิ สนฺธาย "สมุทายโนฺตคธานํ เอกเทสานํ น วิภาโค อตฺถี"ติ สงฺคเหปิ วุตฺตํฯ **เตนา**ติ อวิภาคสพฺภาวโต สภาควิสภาคตฺตาภาเวนฯ **เตสนฺ**ติ อนารมฺมณมิสฺสกสพฺพวิญฺญาณธาตุอาทีนํ ฯ **เต จ** อกุสลาพฺยากตาฯ **เตสนฺ**ติ กุสลากุสลาพฺยากตธมฺมานํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา วิภตฺตสภาวานํ น เตสํ สมุทาเยกเทสาทิภาโว, ตสฺมาฯ ยสฺมา ปน กุสลาทโย เอว ขนฺธาทโยติ ขนฺธาทิอามสเนน สมุทาเยกเทสาทิภาโว อาปโนฺน เอวาติ วุตฺตนเยน วิปฺปโยคาภาโว โหติ, ตสฺมา ตํ ปริหรโนฺต **"ขนฺธาทีนิ อนามสิตฺวา"**ติอาทิมาหฯ **เตสนฺ**ติ กุสลาทีนํฯ **อญฺญมญฺญวิปฺปยุตฺตตา วุตฺตา** "กุสเลหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา"ติอาทินาฯ **สเพฺพสู**ติ ทุติยาทิสพฺพปเญฺหสุฯ

ฉตฺตึสาย ปิฎฺฐิทุกปเทสุ วีสติ ทุกปทานิ อิมสฺมึ นเย ลพฺภนฺติ, อวสิฏฺฐานิ โสฬเสวาติ อาห **"โสฬสาติ วตฺตพฺพ"**นฺติฯ ตโต เอว "เตวีสปทสต"นฺติ เอตฺถ "เตวีส"นฺติ อิทญฺจ "เอกวีส"นฺติ วตฺตพฺพนฺติ โยชนาฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพปเญฺหสุฯ เอกกาเลกสนฺตานานํ ภินฺนกาลภินฺนสนฺตานานญฺจ อเนเกสํ ธมฺมานํ สมุทายภูตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตุโยติ อาห **"กาลสนฺตาน...เป.... ธาตูน"**นฺติฯ **เอกเทสสมฺมิสฺสา**ติ จิตฺติทฺธิปาทาทินา อตฺตโน เอกเทเสเนว ขนฺธนฺตราทีหิ สมฺมิสฺสา อิทฺธิปาททโย, **อนารมฺมเณหิ** รูปนิพฺพาเนหิ จ อสมฺมิสฺสาฯ **สมานกาลสนฺตาเนหี**ติ เอกกาลสนฺตาเนหิ กาลสนฺตานเภทรหิเตหิ เอกเทสนฺตเรหิ, สงฺขารกฺขนฺธาทีนํ เอกเทสนฺตเรหิ, สงฺขารกฺขนฺธาทีนํ เอกเทสวิเสสภูเตหิ สติปฏฺ

ฐานสมฺมปฺปธานสญฺญากฺขนฺธาทีหิ วิภตฺตา เอว สมุทยสจฺจาทโย สมฺปโยคีวิปฺปโยคีภาเวน, รูปกฺขนฺธาทโย วิปฺปโยคีภาเวน คหิตาติ โยชนาฯ **เตหิ** สมุทยสจฺจาทีหิฯ **เต** สญฺญากฺขนฺธาทโยฯ **เกหิจิ** สหุปฺปชฺชนารเหหิ เอกเทสนฺตเรหิ วิภเตฺตหิฯ น หิ สงฺขารกฺขนฺธาทิปริยาปนฺนเตฺตปิ สมุทยสจฺจาทโย มคฺคสจฺจาทีหิ สมฺปโยคํ ลภนฺติฯ **เตส**นฺติ เวทนากฺขนฺธสญฺญากฺขนฺธาทีนํฯ **เอกุปฺปาทา...เป.... วิสภาคตา จา**ติ เอกุปฺปาทาทิตาสงฺขาตา ยถารหํ สภาคตา วิสภาคตา จฯ **เตน** ยถาวุตฺตการเณน สมฺปโยคสฺส วิปฺปโยคสฺส จ ลภนโตฯ

ภินฺนกาลานํ สมุทายีนํ สมุทายา **ภินฺนกาลสมุทายา**ฯ **วตฺตมานา จ** เอกสฺมึ สนฺตาเน **เอเกกธมฺมา** วตฺตนฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอตเทว, ตสฺมาฯ **เตสํ** เวทนากฺขนฺธาทีนํ **วิภชิตพฺพสฺส** เอกเทสภูตสฺส อภาวโตฯ **สุขินฺทฺริยาทีนิ** เวทนากฺขเนฺธกเทสภูตานิปิฯ **เตน** วิภาคากรเณน ฯ ยทิ สมานกาลสฺส วิภชิตพฺพสฺส อภาวโต จกฺขุวิญฺญาณธาตาทโย วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วิภาคํ น กโรนฺติ, อถ กสฺมา ‘‘จกฺขุวิญฺญาณธาตุ…เป…. มโนวิญฺญาณธาตุ โสฬสหิ ธาตูหิ วิปฺปยุตฺตา’’ติ วุตฺตนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **‘‘ขนฺธายตน...เป.... วิปฺปยุตฺตาติ วุตฺต’’**นฺติฯ **เอวเมว**นฺติ ยถา ธาตุวิภาเคน วิภตฺตสฺส วิญฺญาณสฺส, เอวเมวํฯ

๒๓๕. **ตํสมฺปโยคีภาว**นฺติ เตหิ ขเนฺธหิ สมฺปโยคีภาวํฯ ยถา หิ สมานกาลสนฺตาเนหิ เอกจิตฺตุปฺปาทคเตหิ เวทนาสญฺญาวิญฺญาณกฺขเนฺธหิ สมุทยสจฺจสฺส สมฺปยุตฺตตา, เอวํ ภินฺนสนฺตาเนหิ ภินฺนกาเลหิ จ เตหิ ตสฺส วิปฺปยุตฺตตาติ อาห **‘‘เอวํ ตํวิปฺปโยคีภาวํ...เป.... น วุตฺต’’**นฺติฯ วิสภาคตานิพนฺธสฺส วิภาคสฺส อภาเวน **อวิภาเคหิ เตหิ** ตีหิ ขเนฺธหิฯ **วิภาเค หี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ **วิภาครหิเตหี**ติ สมานกาลสนฺตาเนหิ เอกจิตฺตุปฺปาทคตตฺตา อวิภเตฺตหิ เวทนากฺขนฺธาทีหิ น ยุตฺตํ วิปฺปยุตฺตนฺติ วตฺตุํฯ เตนาห **‘‘วิชฺชมาเนหิ... เป.... ภาวโต’’**ติฯ ตตฺถ **วิชฺชมานสฺส** สมานสฺส สมานชาติกสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ น หิ วิชฺชมานํ รูปารูปํ อญฺญมญฺญสฺส วิสภาคํ น โหติฯ **อนุปฺปนฺนา ธมฺมา วิยา**ติ อิทํ วิสทิสุทาหรณทสฺสนํฯ ยถา ‘‘อนุปฺปนฺนา ธมฺมา’’ติ อนาคตกาลํ วุจฺจตีติ อามฏฺฐกาลเภทํ, เอวํ ยํ อามฏฺฐกาลเภทํ น โหตีติ อโตฺถฯ **อุทฺธริตพฺพํ** เทสนาย เทเสตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ วิชฺชมานเสฺสว วิชฺชมาเนน สมฺปโยโค, สมฺปโยคารหเสฺสว จ วิปฺปโยโคติ อตฺถิภาวสนฺนิสฺสยา สมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตตาติ อาห **‘‘ปจฺจุปฺปนฺนภาวํ นิสฺสายา’’**ติฯ เตเนวาห **‘‘อวิชฺชมานสฺสา’’**ติอาทิฯ **ตญฺจา**ติ อุทฺธรณํฯ

วิภาครหิเตหีติ วิสภาคตาภาวโต อวิภาเคหิฯ **อนามฏฺฐกาลเภเท**ติ อนามฏฺฐกาลวิเสเสฯ **อวิชฺชมานสฺส...เป.... สมฺปโยโค นตฺถี**ติ เอเตน ปาริเสสโต วิชฺชมานสฺส จ วิชฺชมาเนน สมฺปโยโค ทสฺสิโตฯ **อวิชฺชมานตาทีปเก เภเท คหิเต**ติ ยถาคหิเตสุ ธเมฺมสุ เตหิ วิปฺปโยคีนํ อวิชฺชมานภาวทีปเก เตสํเยว วิเสเส ‘‘อรูปภโว เอเกน ขเนฺธน ทสหายตเนหิ โสฬสหิ ธาตูหิ วิปฺปยุโตฺต’’ติอาทินา (ธาตุ. ๒๔๖) คหิเต เตเนว รุปฺปนาทินา เภเทน เตสํ อญฺญมญฺญํ วิสภาคตาปิ คหิตา เอวาติ วิปฺปโยโค โหตีติ โยชนาฯ **เภเท ปน อคฺคหิเต เตน เตน คหเณนา**ติ ยถาวุเตฺต อวิชฺชมานตาทีปเก วิเสเส, วิสภาเค วา อคฺคหิเต ‘‘เวทนา, สญฺญา, สงฺขารกฺขโนฺธ ตีหิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน สตฺตหิ ธาตูหิ สมฺปยุโตฺต’’ติอาทินา เตน เตน คหเณน สภาคตาทีปเนน วิสภาคตาย อคฺคหิตตฺตา สภาคตาว โหติฯ ตถา จ สติ สภาคเตฺต กา ปเนตฺถ สภาคตาติ อาห **‘‘วิชฺชมานตาย...เป.... โหตี’’**ติฯ **ตสฺสา**ติ สภาคตายฯ **ตสฺมา**ติ วิสภาคตาย อลพฺภมานตฺตา, สภาคตาย จ ลพฺภมานตฺตาฯ

๒๖๒. **วิตกฺก วิยา**ติ สวิตกฺกสวิจาเรสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ วิตกฺก วิยฯ โส หิ วิตกฺกรหิตตฺตา อวิตกฺก วิจารมตฺต จฯ เตนาห **“โกฏฺฐาสนฺตรจิตฺตุปฺปาเทสุ อลีนา”**ติฯ ตโต เอว โส อปฺปธาโน, ทุติยฌานธมฺมา เอเวตฺถ ปธานาติ อาห **“เย ปธานา”**ติฯ **เตเนวา**ติ สวิตกฺกสวิจาเรสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ วิตกฺกสฺส อวิตกฺกวิจารมตฺตคฺคหเณน อิธ อคฺคหิตตฺตา, วิตกฺกตฺติเก ทุติยราสิเยว จ อธิเปฺปตตฺตาฯ **อนนฺตรนเย**ติ สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทนิเทฺทเสฯ **สมุทยสเจฺจน สมานคติกา** สทิสปฺปวตฺติกาฯ **อิตี**ติ อิมินา การเณนฯ **เต** อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา น คหิตา, สมุทยสจฺจํ วิย น เทสนารุฬฺหาฯ น สวิตกฺกสวิจาเรหิ สมานคติกาติ โยชนาฯ ยทิ หิ เต สวิตกฺกสวิจาเรหิ สมานคติกา สิยุํ, ‘‘อวิตกฺกวิจารมเตฺตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา, เตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา, เต ธมฺมา น เกหิจิ ขเนฺธหิ, น เกหิจิ อายตเนหิ, เอกาย ธาตุยา วิปฺปยุตฺตา’’ติ วตฺตพฺพา สิยุํฯ ยสฺมา ปน เต สมุทยสเจฺจน สมานคติกาฯ ยถา หิ เย สมุทยสเจฺจน สมฺปยุเตฺตหิ วิปฺปยุตฺตา, เตสํ เกหิจิ วิปฺปโยคํ วตฺตุํ น สกฺกา, เอวํ เตหิปิ ฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สมุทยสจฺจาทีนี’’ติอาทิฯ **ทสโม...เป.... วุโตฺต**ติ เอตฺถ ทสมนเย เตหิ อวิตกฺกวิจารมเตฺตหิ วิปฺปยุเตฺตหิ วิปฺปยุตฺตานํ โสฬสหิ ธาตูหิ วิปฺปโยโค วุโตฺต, โอสานนเย เตหิ วิปฺปยุตฺตานํ อฏฺฐารสหิ ธาตูหิ สงฺคโห จ วุโตฺตติ ตสฺมา น เต สวิตกฺกสวิจาเรหิ สมานคติกาติ ทเสฺสติฯ

วิตกฺกสหิเตสูติ สหวิตเกฺกสุฯ **เตสู**ติ อวิตกฺกวิจารมเตฺตสุ สห วิตเกฺกน ทุติยชฺฌานธเมฺมสุ, ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตา’’ติ คหิเตสุ วุเตฺตสูติ อโตฺถฯ **สเพฺพปิ เต**ติ ทุติยชฺฌานธมฺมา วิตโกฺก จาติ สเพฺพปิ เต ธมฺมา สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา หิ สมฺปโยควิปฺปโยคปทนิเทฺทเส ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา เอเกน ขเนฺธน เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ สมฺปยุตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอเกน ขเนฺธนา**ติ สงฺขารกฺขเนฺธนฯ **โส หิ สมุทาโย**ติ ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมา’’ติ วุตฺตธมฺมสมุทาโยฯ นนุ วิตโกฺกเปตฺถ ธมฺมสงฺคหํ คโต, โส จ วิจารโต อเญฺญนปิ สมฺปยุโตฺตติ โจทนํ สนฺธายาห **“น หิ ตเทกเทสสฺส...เป.... โหตี”**ติฯ **ยถา**ติอาทินา ตเมวตฺถํ อิทฺธิปาทนิทสฺสเนน วิภาเวติฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา อิทฺธิปาทสมุทายสฺส เอกเทสภูตานํ ฉนฺทิทฺธิปาทาทีนํ ตีหิ ขเนฺธหิ สมฺปโยโค วุโตฺต, ตํสมุทายสฺส น โหติ, เอวํ อิธาปิ วิตกฺกสฺส อเญฺญหิ สมฺปโยโค อวิตกฺกวิจารมตฺตสฺส สมุทายสฺส น โหตีติฯ

ยทิ เอวํ ‘‘อิทฺธิปาโท ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สมฺปยุโตฺต’’ติอาทิ น วตฺตพฺพนฺติ เจ? โน น วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **“ยถา ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตสู**ติ อิทฺธิปาเทสุฯ **สมุทายสฺสา**ติ อิทฺธิปาทสมุทายสฺสฯ **เตหิ** เวทนากฺขนฺธาทีหิ **สมฺปยุตฺตตา วุตฺตา** ‘‘อิทฺธิปาโท ทฺวีหิ ขเนฺธหิ สมฺปยุโตฺต’’ติอาทินาฯ **เตนา**ติ วิจาเรนฯ **น หี**ติอาทินา ยถาธิคตธมฺมานํ สมฺปยุตฺตตาย นวตฺตพฺพาภาวํ อุทาหรณทสฺสนวเสน วิภาเวติฯ **เกจิ** วิจิกิจฺฉา ตํสหคตา จ โมหวชฺชา โมเหน สมฺปยุตฺตา, เกจิ อสมฺปยุตฺตาฯ **โมเหนา**ติ วิจิกิจฺฉาสหคตโมหเมว สนฺธาย วทติฯ **อิติ** อิมินา การเณน น สมุทาโย **เตน** โมเหน สมฺปยุโตฺตฯ **อโญฺญ โกจิ ธโมฺม** เหตุภาโว นาปิ อตฺถิ, **เยน** เหตุนา **โส** ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุโกติ วุโตฺต สมุทาโยฯ **เอวนฺ**ติ อิมินา นเยน ‘‘ภาวนา…เป…. โยปิ สมฺปยุตฺตา’’ติ นวตฺตพฺพตาย นิทเสฺสตพฺพาติ อโตฺถฯ **เอวนฺ**ติ ยถา ทสฺสเนนปหาตพฺพเหตุกสมุทายสฺส สมฺปยุตฺตตา น วตฺตพฺพา, เอวํ เยน ธเมฺมน อวิตกฺก… เป…. สิยา, ตํ น นตฺถิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อวิตกฺกวิจารมเตฺตสุ โกจิปิ วิจาเรน อสมฺปยุโตฺต นตฺถิ, ตสฺมาฯ **เต**ติ อวิตกฺกวิจารมตฺตา ธมฺมาฯ **เอกธเมฺมปิ...เป.... กโต** ยถา ‘‘อปฺปจฺจยา ธมฺมา อสงฺขตา ธมฺมา’’ติฯ

ฉฏฺฐนยสมฺปโยควิปฺปโยคปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตมนโย สมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๐๖. **เตหิ** สมุทยสจฺจาทีหิ ขนฺธตฺตยขเนฺธกเทสาทิเก **สมฺปยุเตฺต สติปิ, สมฺปยุเตฺตหิ จ วิปฺปยุเตฺต** รูปนิพฺพานาทิเก ตทญฺญธเมฺม สติปิ วิปฺปโยคาภาวโตฯ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **“น หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตโต** โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทโต **อญฺญธมฺมานํ** อวสิฏฺฐานํ กุสลากุสลาพฺยากตธมฺมานํ **ขนฺธาทีสุ เกนจิ วิปฺปโยโค น หิ อตฺถิ** ขนฺธปญฺจกาทีนํ สงฺคณฺหนโต เตสํฯ **เต เอว จิตฺตุปฺปาทา**ติ เต โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทา เอวฯ **ตทญฺญธมฺมาน**นฺติ ตทญฺญธมฺมานมฺปีติ ปิ-สทฺทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ **ตถา**ติ อิมินา น จ เต เอว ธมฺมา อชฺฌตฺติกายตนธาตุโย, อถ โข เต จ ตโต อเญฺญ จาติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ

นนุ ตทญฺญภาวโต เอว เตหิ อิตเรสํ วิปฺปโยโค สิโทฺธติ อาห **“น จา”**ติอาทิฯ **ตทญฺญสมุทาเยหี**ติ ตโต โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทโต อญฺญสมุทาเยหิ **อเญฺญ** โลภสหคตา ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา น โหนฺติฯ กสฺมา? **สมุทาเย...เป.... วิปฺปโยคาภาวโต**ฯ ตสฺสโตฺถ – **สมุทาเยน** โลภสหคตตทญฺญธมฺมราสินา **เอกเทสานํ** โลภสหคตธมฺมานํ วิปฺปโยคาภาวโต, ตถา เย เอกเทสา หุตฺวา อเญฺญสํ อวยวานํ สมุทายภูตา, เตสญฺจ สมุทาเยน วิปฺปโยคาภาวโตติฯ อเนน สมุทาเยน อวยวสฺส สมุทายสฺส อวยเวน จ ตสฺส น วิปฺปโยโค, อวยวเสฺสว ปน อวยเวนาติ ทเสฺสติฯ **เอส นโย**ติ ยฺวายํ สมุทยสเจฺจ วุโตฺต วิธิ, เอเสว มคฺคสจฺจสุขินฺทฺริยาทีสุ อรูปกฺขเนฺธกเทสตฺตา เตสนฺติ ทเสฺสติฯ **นิรวเสเสสู**ติ อพหิกตวิตเกฺกสุฯ วิตโกฺก หิ สมุทายโต อพหิกโตฯ ‘‘โส หิ สมุทาโย’’ติอาทิโก วุตฺตนโย ลพฺภตีติ อาห **“อคฺคหเณ การณํ น ทิสฺสตี”**ติฯ

อเญฺญสุปิ สมุทยสจฺจาทีสุ **วิสฺสชฺชนสฺส...เป.... ทฏฺฐพฺพํ,** ยโต สมุทยสจฺจาทิ อิธ น คหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ สมฺปยุตฺตาธิการโต ‘‘อเญฺญนา’’ติ ปทํ สมฺปยุตฺตโต อญฺญํ วทตีติ อาห **“อสมฺปยุเตฺตน อสมฺมิสฺสนฺติ อโตฺถ”**ติฯ อิทานิ พฺยติเรเกนปิ ตมตฺถํ ปติฏฺฐาเปตุํ **“อทุกฺขมสุขา...เป.... คหิตานี”**ติ วุตฺตํฯ **เอเตน ลกฺขเณนา**ติ ‘‘อสมฺปยุเตฺตน อสมฺมิสฺส’’นฺติ วุตฺตลกฺขเณนฯ **จิตฺต**นฺติ ‘‘จิเตฺตหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา’’ติ ปญฺหํ อุปลเกฺขติฯ **สหยุตฺตปเทหิ สตฺตา**ติ ‘‘เจตสิเกหิ ธเมฺมหิ เย ธมฺมา’’ติอาทินา จิเตฺตน สหยุเตฺต ธเมฺม ทีเปเนฺตหิ ปเทหิ อาคตา สตฺต ปญฺหาฯ ติณฺณํ ติกปทานมคฺคหเณน **อูโนติ กตฺวา**ฯ เย สนฺธาย **“ติเกตโย”**ติ วุตฺตํฯ ตํ ปน เวทนาปีติตฺติเกสุ ปจฺฉิมํ, วิตกฺกตฺติเก ปฐมนฺติ ปทตฺตยํ เวทิตพฺพํฯ

๓๐๙. อุทฺธฏปเทน ปกาสิยมานา อตฺถา อเภโทปจาเรน ‘‘อุทฺธฏปท’’นฺติ วุตฺตาติ อาห **“อุทฺธฏปเทน สมฺปยุเตฺตหี”**ติฯ **เตน** จ ยถาวุเตฺตน อุทฺธฏปเทนฯ **มเนน ยุตฺตา**ติ เอตฺถ มนนมตฺตตฺตา มโนธาตุ ‘‘มโน’’ติ วุตฺตาติ อาห **“มโนธาตุยา เอกนฺตสมฺปยุตฺตา”**ติฯ

สตฺตมนยสมฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อฏฺฐมนโย วิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๑๗. รูปกฺขเนฺธน วิปฺปยุตฺตา นาม จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา, เตสํ อเญฺญหิ สมฺปโยโค นาม นตฺถิ ตาทิสสฺส อญฺญสฺส สมฺปโยคิโน อภาวโตฯ สมุทายสฺส จ เอกเทเสน สมฺปโยโค นตฺถีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ เวทนากฺขนฺธาทีหิ วิปฺปยุตฺตํ รูปํ นิพฺพานญฺจ, ตสฺส เกนจิ สมฺปโยโค นเตฺถวาติ อาห **“รูปกฺขนฺธาทีหิ...เป.... นตฺถี”**ติฯ **เตนา**ติ ‘‘รูปกฺขเนฺธน เย ธมฺมา วิปฺปยุตฺตา’’ติอาทิวจเนนฯ

อฏฺฐมนยวิปฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นวมนโย สมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๑๙. ‘‘สมาสปทํ อิท’’นฺติ วตฺวา อยํ นาม สมาโสติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยสฺส ขนฺธาทิโน’’**ติ อาทิมาห, ยสฺส เวทนากฺขนฺธาทิโนติ อโตฺถฯ **ยํ อิธ สมฺปยุตฺตํ วุตฺตน**ฺติ อิมสฺมิํ นวมนเย ยํ ธมฺมชาตํ สมฺปยุตฺตนฺติ วุตฺตํฯ **รูปกฺขนฺธาทีสุ อรณเนฺตสุ** อพฺภนฺตรพาหิรมาติกาธเมฺมสูติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **ตณฺหิ** ธมฺมชาตํ **อตฺตนา สมฺปยุเตฺตน** เวทนากฺขนฺธาทินา สยํ สมฺปยุตฺตนฺติ นิทฺธาริตํฯ **อโยโค**ติ อสมฺปโยโคฯ **วกฺขติ** ทสมนเยฯ ตตฺถ หิ ‘‘รูปกฺขเนฺธน เวทนาทโย วิปฺปยุตฺตา, เตหิ รูปกฺขโนฺธ วิปฺปยุโตฺต’’ติ วตฺวา นิพฺพานํ กถนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘นิพฺพานํ ปน สุขุมรูปคติกเมวา’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘มนายตนํ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา เกหิจิ วิปฺปยุตฺต’’นฺติ เอตฺถ หิ ยถา สุขุมรูปํ วิย สรูปโต อนุทฺธฏมฺปิ นิพฺพานํ เกหิจีติปเทน คหิตเมว โหตีติ เอทิเสสุ ฐาเนสุ นิพฺพานํ สุขุมรูปคติกนฺติ วิญฺญายติ, เอวมิธาปิ ‘‘รูปมิสฺสเกหิ วา’’ติ เอเตน อนุปาทินฺนอนุปาทานิยาทีหิ นิพฺพานมิสฺสเกหิปิ อสมฺปโยโค วุโตฺต โหตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ อวิกลจตุกฺขนฺธสงฺคาหเกหิ ปเทหิ สหวตฺติโน อญฺญสฺส สมฺปโยคิโน อภาวโต อตีตานาคเตหิ จ สมฺปโยโค นเตฺถวาติ ตสฺส อยุชฺชมานตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘วตฺตมานานเมว…เป.… อรูปภวาทีหีติ อโตฺถ’’**ติ อาหฯ **อิตเร**ติ เย สมฺปโยคํ ลภนฺติ, เก ปน เต รูเปน อสมฺมิสฺสา อรูเปกเทสภูตาฯ เตนาห **‘‘เวทนากฺขนฺธาทโย’’**ติฯ

นวมนยสมฺปยุเตฺตนสมฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสมนโย วิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๓๕๓. เย วิปฺปยุเตฺตน วิปฺปยุตฺตภาเวน ปาฬิยํ อคฺคหิตา, เตสุ เกจิ วิปฺปยุตฺตสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อภาวโต เกจิ ขนฺธาทีหิ วิปฺปโยคเสฺสว อสมฺภวโตติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ธมฺมายตนาทิธมฺมา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพจิตฺตุปฺปาทคตธมฺมภาวโต**ติ อิมินา ภินฺนกาลตาทิวิเสสวโต อรูปกฺขนฺธสฺส วิปฺปยุตฺตสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อภาวมาห, **อนารมฺมณมิสฺสกภาวโต**ติ อิมินา ปน สพฺพสฺสปิฯ กามภโว อุปปตฺติภโว สญฺญีภโว ปญฺจโวการภโวติ อิเม **จตฺตาโร มหาภวาฯ วิปฺปโยคาภาวโต**ติ วิปฺปโยคาสมฺภวโตฯ น หิ เย ทุกฺขสจฺจาทีหิ วิปฺปยุตฺตา, เตหิ วิปฺปยุตฺตานํ เตสํเยว ทุกฺขสจฺจาทีนํ ขนฺธาทีสุ เกนจิ วิปฺปโยโค สมฺภวติฯ

ทสมนยวิปฺปยุเตฺตนวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. เอกาทสมนโย สงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๔๐๙. **เต**ติ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมาฯ **เสเสหี**ติ อวสิเฏฺฐหิ เวทนาสญฺญาวิญฺญาณกฺขเนฺธหิฯ **‘‘เอเตน สห สมฺพโนฺธ’’**ติ อิมินา ปทานํ สมฺพนฺธทสฺสนมุเขน ‘‘สมุทยสเจฺจน เย ธมฺมา สมฺปยุตฺตา’’ติ ปาฬิยา อตฺถวิวรณํ ปากฏตรํ กตฺวา เกหิจีติปทสฺสตฺถํ กาตุํ **‘‘เกหิจีติ เอตสฺส ปนา’’**ติอาทิมาหฯ อตฺถํ ทเสฺสตุํ อาหาติ สมฺพโนฺธฯ **วิเสเสตฺวา**ติ เอตฺถ เตสํ ธมฺมานํ ตณฺหาวชฺชานํ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมายตนธมฺมธาตุปริยาปนฺนตากิตฺตนํ วิเสสนํ ทฎฺฐพฺพํ, ยโต เต สมุทยสเจฺจน ขนฺธาทิสงฺคเหน สงฺคหิตาติ วุตฺตาฯ สยํ อตฺตนา สมฺปยุโตฺต น โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อตฺตวเชฺชหี’’**ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘จิตฺตํ น วตฺตพฺพํ จิเตฺตน สมฺปยุตฺตนฺติปิ, จิเตฺตน วิปฺป

ยุตฺตนฺติปี’’ติฯ **สมฺปโยคารเหหีติ** วิเสสนํ สุขุมรูปํ นิพฺพานนฺติ เทฺว สนฺธาย กตํ, น ตณฺหาทิเกฯ

เอกาทสมนยสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทฺวาทสมนโย สมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา

๔๑๗. นวมนเย สมฺปโยควิสิฏฺฐา สมฺปยุตฺตา อุทฺธฏา, ทฺวาทสมนเย จ สมฺปโยควิสิฏฺฐา สงฺคหิตาสงฺคหิตาติ อุภยตฺถาปิ สมฺปโยควิสิฏฺฐาว คหิตาติ อาห **“ทฺวาทสม…เป.… ลพฺภนฺตี’’**ติฯ

ทฺวาทสมนยสมฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. เตรสมนโย อสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา

๔๔๘. **เยหีติ** รูปกฺขนฺธธมฺมายตนาทีหิฯ **ตีหิปิ** ขนฺธายตนาทิสงฺคเหหิฯ ปุน **เยหีติ** อรูปภวาทีหิฯ **โอฬาริกายตนาเนว โหนฺติ** อายตนธาตุสงฺคเหหิปิ อสงฺคหิตตฺตาฯ **เตติ** จตุโวการภวาทโยฯ **วุตฺตาวเสสาติ** รูปกฺขนฺธธมฺมายตนาทีหิ อวสิฏฺฐาฯ สติปิ อสงฺคาหกเตฺต เตหิ อสงฺคหิตานํ สมฺปโยโค น สมฺภวตีติ **เวทนากฺขนฺธาทโย อิธ** เตรสมนเย **วิสฺสชฺชนํ น รุหนฺติ** นาโรหนฺติฯ เตนาห อฏฺฐกถายํ ‘‘เวทนากฺขเนฺธน หิ ขนฺธาทิวเสน รูปารูปธมฺมา อสงฺคหิตา โหนฺติ, เตสญฺจ สมฺปโยโค นาม นตฺถี’’ติ (ธาตุ. ๔๔๘) **อสงฺคาหกา เอว น โหนฺติ** อวิกลปญฺจกฺขนฺธาทิสมุทายภาวโตฯ

เตติ ‘‘ทุกฺขสจฺจาที’’ติ อาทิ-สเทฺทน วุตฺตธมฺมาฯ **อสพฺพ…เป.… สิยุํ** อวิตกฺกาวิจาราทิธมฺมา วิยฯ **น เตสํ วิปฺปโยโค นตฺถิ** ตพฺพินิมุตฺตสฺส จิตฺตุปฺปาทสฺส สมฺภวโตฯ **เวทนากฺขเนฺธน อสงฺคหิตานํ** อนารมฺมณมิสฺสกตฺตา น ‘‘วิปฺปโยคสฺส อตฺถิตายา’’ติ วุตฺตํฯ ตถา จาห ‘‘รูปารูปธมฺมา อสงฺคหิตา’’ติฯ **อุภยาภาวโตติ** สมฺปโยควิปฺปโยคาภาวโตฯ **อนารมฺมณสหิตสพฺพวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตตทุภยธมฺมา** อเจตสิกเจตสิกโลกิยปทาทีนํ วเสน เวทิตพฺพาฯ

เตรสมนยอสงฺคหิเตนสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. จุทฺทสมนโย วิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา

๔๕๖. **ธมฺมสภาวมตฺตตฺตาติ** สภาวธมฺมานํ ธมฺมมตฺตตฺตา อวตฺถาวิเสสมตฺตตฺตาฯ

สมุจฺฉิชฺชติ เอเตนาติ **สมุเจฺฉโท**ฯ สงฺคหาทิวิจารปรินิฏฺฐานภูโต จุทฺทสมนโยฯ เตนาห **“ปริโยสาเน นเย”**ติฯ วิสฺสเชฺชตพฺพธมฺมวิวิตฺตา ปุจฺฉา **โมฆปุจฺฉา,** สา ตถาภูตาปิ วิสฺสเชฺชตพฺพธมฺมาภาวสฺส ญาปิกา โหตีติ อาห **“เตสํ ปุจฺฉาย โมฆตฺตา เต น ลพฺภนฺตี”**ติฯ โมฆา ปุจฺฉา เอตสฺสาติ **โมฆปุจฺฉโกฯ อฏฺฐโม นโย** ตตฺถ สพฺพปุจฺฉานํ โมฆตฺตา ฯ **เตน จ สหาติ** เตน อฏฺฐมนเยน สทฺธึ อิมสฺมึ โอสานนเย อฏฺฐมนเย จ โอสานนเย จ **เอเต** ธมฺมายตนาทโย สพฺพปฺปกาเรน น ลพฺภนฺติฯ **วิปฺปโยคสฺสปิ อภาวาติ** ตตฺถ การณมาหฯ

จุทฺทสมนยวิปฺปยุเตฺตนสงฺคหิตาสงฺคหิตปทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลปญฺญตฺติปกรณ-อนุฎีกา

๑. มาติกาวณฺณนา

๑. ‘‘ธาตุกถํ เทสยิตฺวา อนนฺตรํ ตสฺส อาห ปุคฺคลปญฺญตฺติ’’นฺติ วุตฺตํ ตตฺถ การณํ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย วิภาเวโนฺต **‘‘ธมฺมสงฺคเห’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยทิปิ ธมฺมสงฺคเห ผสฺสาทีนํ ปถวีอาทีนญฺจ ธมฺมานํ นานานยวิจิโตฺต อนุปทวิภาโคปิ กโต, น สงฺคโห เอว, โส ปน เตสํ กุสลตฺติกาทิเหตุทุกาทิติกทุเกหิ สงฺคหสนฺทสฺสนโตฺถติ วุตฺตํ **‘‘ธมฺมสงฺคเห ติกทุกาทิวเสน สงฺคหิตานํ ธมฺมาน’’**นฺติฯ เตเนว หิ ตํ ปกรณํ ‘‘ธมฺมสงฺคโห’’ติ สมญฺญํ ลภิฯ กามญฺจ ธมฺมสงฺคเหปิ ‘‘ตสฺมิํ โข ปน สมเย จตฺตาโร ขนฺธา โหนฺตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๕๘) ขนฺธาทิวิภาโคทสฺสิโต, โส ปน น ตถา สาติสโย, ยถา วิภงฺคปกรเณติ สาติสยํ ตํ คเหตฺวา อาห **‘‘วิภเงฺค ขนฺธาทิวิภาคํ ทเสฺสตฺวา’’**ติ, ยโต ตํ ‘‘วิภโงฺค’’เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ **ธาตุกถายา**ติ อาธาเร ภุมฺมํ, ตถา ‘‘ธมฺมสงฺคเห วิภเงฺค’’ติ เอตฺถาปิฯ อาธาโร หิ สงฺคหณวิภชนปฺปเภทวจนสงฺขาตานํ อวยวกิริยานํ ตํสมุทายภูตานิ ปกรณานิ ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติฯ กรณวจนํ วา เอตํ, ธาตุกถาย กรณภูตายาติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ อภิเญฺญยฺยธเมฺม เทเสโนฺต เทสนากุสโล ภควา ติกทุกวเสน ตาว เนสํ สงฺคหํ ทเสฺสโนฺต **ธมฺมสงฺคณิํ** เทเสตฺวา สงฺคหปุพฺพกตฺตา วิภาคสฺส ตทนนฺตรํ ขนฺธาทิวเสน วิภาคํ ทเสฺสโนฺต **วิภงฺคํ** เทเสสิฯ ปุน ยถาวุตฺตวิภาคสงฺคหยุเตฺต ธเมฺม สงฺคหาสงฺคหาทินยปฺปเภทโต ทเสฺสโนฺต **ธาตุกถํ** เทเสสิ ตสฺสา อพฺภนฺตรพาหิรมาติกาสรีรกตฺตาฯ น หิ สกฺกา ขนฺธาทิเก กุสลาทิเก จ วินา สงฺคหาสงฺคหาทินยํ เนตุนฺติฯ เตนาห **‘‘ตถาสงฺคหิตวิภตฺตาน’’**นฺติฯ เอวํ สงฺคหโต วิภาคโต ปเภทโต จ ธมฺมานํ เทสนา ยสฺสา ปญฺญตฺติยา วเสน โหติ, โย จายํ ยถาวุตฺตธมฺมุปาทาโน ปุคฺคลโวหาโร, ตสฺส จ สมยวิมุตฺตาทิวเสน วิภาโค, ตํ สพฺพํ วิภาเวตุํ **ปุคฺคลปญฺญตฺติ** เทสิตาติ อิทเมเตสํ จตุนฺนํ ปกรณานํ เทสนานุกฺกมการณํ ทฎฺฐพฺพํฯ

เตสนฺติ ธมฺมานํฯ **สภาวโต**ติ ‘‘ผโสฺส เวทนา’’ติอาทิสภาวโตฯ **อุปาทายา**ติ ‘‘ปุคฺคโล สโตฺต โปโส’’ติอาทินา ขเนฺธ อุปาทายฯ ปญฺญาปนํ **ยาย** ตชฺชาอุปาทาทิเภทาย ปญฺญตฺติยา โหติ, **ตํ** ปญฺญตฺติํฯ **ปเภทโต**ติ ขนฺธาทิสมยวิมุตฺตาทิวิภาคโตฯ ยาย ปญฺญตฺติยา สภาวโต อุปาทาย จ ปญฺญาปนนฺติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘ตตฺถ เย ธเมฺม’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อสภาวปญฺญตฺติยาปิ มูลภูตํ อุปาทานํ สภาวธโมฺม เอว, เกวลํ ปน เตสํ ปวตฺติอาการเภทสนฺนิสฺสยโต วิเสโสติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย ธเมฺม…เป…. โหตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **ปุพฺพาปริยภาเวน ปวตฺตมาเน**ติ อิมินา ปพนฺธสนฺนิสฺสยตํ ทเสฺสโนฺต สนฺตานปญฺญตฺติํ วทติ, **อสภาวสมูหวเสนา**ติ อิมินา เสสปญฺญตฺติํฯ ติโสฺส หิ ปญฺญตฺติโย สนฺตานปญฺญตฺติ สมูหปญฺญตฺติ อวตฺถาวิเสสปญฺญตฺตีติฯ ตตฺถ ปพโนฺธ **สนฺตาโน**ฯ สมุทาโย **สมูโห**ฯ อุปฺปาทาทิโก ทหรภาวาทิโก จ **อวตฺถาวิเสโส**ฯ เตสุ อสภาวคฺคหเณน วินา ปพนฺธสมูหานํ อสภาวเตฺต สิเทฺธ อสภาวสมูหวเสนาติ อสภาวคฺคหณํ ปพนฺธสมูหวินิมุตฺตปญฺญตฺติสนฺทสฺสนตฺถนฺติ เตน อวตฺถาวิเสสปญฺญตฺติยา ปริคฺคโห วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

เตสนฺติ ปุเพฺพ ยํ-สเทฺทน ปรามฎฺฐานํ อินฺทฺริยพทฺธธมฺมานํฯ เตเนวาห **‘‘อเญฺญสญฺจ พาหิรรูปนิพฺพานาน’’**นฺติฯ **สสภาวสมูหสสภาวปฺปเภทวเสนา**ติ รูปกฺขนฺธาทิสสภาวสมูหวเสน จกฺขายตนาทิสสภาววิเสสวเสน จฯ ‘‘สสภาวสมูหสภาวเภทวเสนา’’ติ จ ปาโฐฯ

ตตฺถ **สมูหสภาโว**ติ สภาวสนฺตานํ อวตฺถาวิเสสวิธุรํ สมูหวเสน ลกฺขณเมวาหฯ ตถา หิ ขนฺธปญฺญตฺติยาปิ สภาวปญฺญตฺติตา วุตฺตาฯ **ตายา**ติ อายตนปญฺญตฺติอาทิปฺปเภทาย สภาวปญฺญตฺติยาฯ **วิภตฺตา สภาวปญฺญตฺตี**ติ ''ผโสฺส ผุสนา''ติอาทินา (ธ. ส. ๒) วิภตฺตา ผสฺสาทิสภาวปญฺญตฺติฯ **สพฺพาปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน สภาวธมฺมสฺส สามญฺญวเสน ปวตฺตํ กุสลาทิปญฺญตฺตึ สงฺคณฺหาติฯ รูปาทิธมฺมานํ สมูโห สนฺตาเนน ปวตฺตมาโน อวตฺถาวิเสสสหิโต เอกตฺตคฺคหณนิพนฺธโน สโตฺตติ โวหรียตีติ โส สภาวธโมฺม นาม ปน น โหตีติ อาห **''ปุคฺคลปญฺญตฺติ ปน อสภาวปญฺญตฺตี''**ติฯ **ตายา**ติ ปุคฺคลปญฺญตฺติยาฯ ยสฺมา ปน ธมฺมานํ ปพโนฺธ สมูโห จ ธมฺมสนฺนิสฺสิโตติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ตสฺมา **''ปริเณฺณยฺยาทิสภาวธเมฺม อุปาทาย ปวตฺติโต''**ติ วุตฺตํฯ

วิชฺชมานปญฺญตฺติ ปน ''สภาวปญฺญตฺตี''ติ วุตฺตา, **อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** ''อสภาวปญฺญตฺตี''ติ วุตฺตาฯ **สพฺพา ปญฺญตฺติโย**ติ อุปาทายปญฺญตฺติกิจฺจปญฺญตฺติอาทโย สพฺพา ปญฺญตฺติโยฯ ยทิ สพฺพา ปญฺญตฺติโย อิธ ทสฺสิตา โหนฺติ, กถํ ''ปุคฺคลปญฺญตฺตี''ติ นามํ ชาตนฺติ อาห **''ขนฺธาทิปญฺญตฺตีสู''**ติอาทิฯ **อญฺญตฺถา**ติ ธมฺมสงฺคหาทีสุฯ **เย ธเมฺม**ติ เย ขนฺธาทิธเมฺมฯ **ปญฺญตฺติยา วตฺถุภาเวนา**ติ ปญฺญาปนสฺส อธิฏฺฐานภาเวนฯ อธิฏฺฐานญฺหิ ปญฺญาเปตพฺพธมฺมา ปญฺญาปนสฺสฯ เอวญฺจ กตฺวา ขนฺธาทีหิ สทฺธึ ปุคฺคโล คหิโตฯ **เย ธเมฺม**ติ วา เย ปญฺญตฺติธเมฺมฯ **ปญฺญาเปตุกาโม**ติ นิกฺขิปิตุกาโม วตฺถุเภทโต อสงฺกรโต ฐเปตุกาโมฯ **ปญฺญตฺติปริเจฺฉท**นฺติ จ วตฺถุเภทภินฺนํ ปญฺญตฺติภูตํ ปริเจฺฉทํฯ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

สามญฺญปฺปเภทปญฺญาปนาติ สามญฺญภูตานํ วิเสสภูตานญฺจ อตฺถานํ ปญฺญาปนาฯ **เตส**นฺติ อตฺถ-สทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺญาปนาย อตฺถทสฺสนภูเตสุ ทสฺสนาทีสุฯ **อิทเมวํนามก**นฺติ อิทํ รุปฺปนาทิอตฺถชาตํ อิตฺถนฺนามกํ รูปกฺขนฺธเวทนากฺขนฺธาทิสมญฺญํฯ **ตํตํโกฏฺฐาสิกกรณ**นฺติ รูปเวทนาทิตํตํอตฺถวิภาคปริยาปนฺนตาปาทนํฯ ตถา สญฺญุปฺปาทานเมวาติ อาห **''โพธนเมว นิกฺขิปนา''**ติฯ โพธนญฺหิ โพธเนยฺยสนฺตาเน โพเธตพฺพสฺส อตฺถสฺส ฐปนนฺติ กตฺวา ''นิกฺขิปนา''ติ วุตฺตํฯ ''ปญฺญาปนา''ติอาทินา ภาวสาธเนน วตฺวา สาธนนฺตรามสเนน อตฺถนฺตรปริกปฺปาสงฺกา สิยาติ ตํ นิวาเรตุํ **''โย ปนายํ...เป. ... เวทิตโพฺพ''**ติ อาหฯ **เตสํ เตสํ ธมฺมาน**นฺติ ตํตํปญฺญาเปตพฺพธมฺมานํฯ ทสฺสนภูตาย นามปญฺญตฺติยา **ทิฏฺฐตาย,** ฐปนภูตาย **ฐปิตตายฯ ตํนิมิตฺตต**นฺติ ตสฺส ทสฺสนสฺส ฐปนสฺส จ นิมิตฺตการณตํฯ นิมิตฺตญฺหิ กตฺตุภาเวน โวหรียติ ยถา ''ภิกฺขา วาเสตี''ติ, ''อริยภาวกรานิ สจฺจานิ อริยสจฺจานี''ติ จฯ

ปาฬิยํ อนาคตตนฺติ วิชฺชมานตาทิวิเสสวจเนน สห ปาฐานารุฬฺหตํฯ **วิชฺชมานสฺส สโต**ติ วิชฺชมานสฺส สมานสฺสาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''วิชฺชมานภูตสฺสาติ อโตฺถ''**ติ อาหฯ **ตถา**ติ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน **อวิชฺชมานสฺส** อนุปลพฺภมานสฺสฯ ตํ ปน อนุปลพฺภมานตํ ตถา-สเทฺทน พฺยติเรกวเสน ทีปิตํ ปากฏตรํ กาตุํ **''ยถา กุสลาทีนี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วินิวตฺตสภาวานี**ติ วิภตฺตสภาวานิฯ **อุปลทฺธี**ติ คหณํฯ **เตนากาเรนา**ติ เตน รูปเวทนาทิอาการเรน อวิชฺชมานสฺสฯ **อเญฺญนากาเรนา**ติ ตโต รูปเวทนาทิโต อเญฺญน ตพฺพินิมุเตฺตน ปญฺญาเปตพฺพปญฺญาปนาการเรน วิชฺชมานสฺสฯ ปญฺญตฺติทุเก วุตฺตเมว ''อยญฺจ วาโท เสวตฺถิกถาย ปฏิสิโทฺธ''ติอาทินาฯ **โลกนิรุตฺติมตฺตสิทฺธสฺสา**ติ เอตฺถ **มตฺต**คฺคหณํ ตสฺส ปญฺญตฺติวตฺถุสฺส น เกวลํ วิชฺชมานสภาวตานิวตฺตนตฺถเมว, อถ โข วิปรีตคฺคาหนิวตฺตนตฺถมฺปีติ ทเสฺสโนฺต **''อนภินิเวเสน จิเตฺตนา''**ติ อาหฯ จตุสจฺจปญฺจกฺขนฺธาทิวินิมุตฺตํ สจฺจนฺตร

ขนฺธนฺตราทิกํ **ปญฺจมสจฺจาทิกํ**ฯ สเจ ตํ โกจิ อตฺถีติ ปฏิชาเนยฺย, อยาถาวคหิตสฺส ตํ วา จาวตฺถุมตฺตเมวสฺสาติ ทเสฺสนฺโต อาห **“สาภินิเวเสน…เป…. วุตฺต”**นฺติฯ อุเทฺทเส นิเทฺทเส จ สตฺตวนฺตํ ปธานภาเวน อาคมนํ สนฺธายาห **“สรูปโต ติสฺสนฺนํ อาคตต”**นฺติฯ คุณภาเวน ปน อุทฺธํโสตปญฺญาวิมุตฺตปาสาณเลขาทิคฺคหเณสุ อิตราปิ ติโสฺส ปญฺญตฺติโย อิมสฺมึ ปกรเณ อาคตา เอวฯ

ยถาวุตฺตสฺส…เป…. อวิโรเธนาติ ‘‘วิชฺชมานปญฺญตฺติ อวิชฺชมานปญฺญตฺตี’’ติ เอวํ วุตฺตปฺปการสฺส อวิโลมเนนฯ **อาจริยวาทา**ติ เจตฺถ อตฺตโนมติโย เวทิตพฺพา, อญฺญตฺถ ปน อฏฺฐกถา จฯ ยถา จ อวิโรโธ โหติ, ตํ ทเสฺสนฺโต **“ตสฺมา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิชฺชมานตฺตา ปญฺญาเปตพฺพมตฺตเตฺถน ปญฺญตฺตี**ติ เอเตน ‘‘อวิชฺชมานา ปญฺญตฺติ อวิชฺชมานปญฺญตฺตี’’ติ อิมํ สมาสวิกปฺปมาหฯ **อวิชฺชมานปญฺญตฺตี**ติ เอตฺถ หิ เทฺว สมาสา อวิชฺชมานสฺส, อวิชฺชมานา วา ปญฺญตฺตีติ อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ เตสุ ปุริเมน นามปญฺญตฺติ วุตฺตา, ทุติเยน อุปาทาปญฺญตฺติอาทิเภทา อิตราปิฯ **สสภาวํ** เวทนาทิกํฯ **ตชฺชปรมตฺถนามลาภโต**ติ ตชฺชสฺส ตทนุรูปสฺส ปรมตฺถสฺส อนฺวตฺถสฺส นามสฺส ลภนโต, อนุภวนาทิสภาวานํ ธมฺมานํ ปรมตฺถิกสฺส เวทนาทินามสฺส ลภนตฺตาติ อโตฺถ ฯ เอเตน วิเสสนิวตฺติอโตฺถ มตฺต-สโทฺท, เตน จายํ วิเสโส นิวตฺติโตติ ทเสฺสติฯ **ปรโต ลภิตพฺพนฺ**ติ ปรํ อุปาทาย ลทฺธพฺพํ ยถา รูปาทิเก อุปาทาย สโตฺตติ นิสฺสภาวสมูหสนฺตานาทิ ปญฺญตฺติวตฺถุฯ **เอกเตฺตนา**ติ อนญฺญเตฺตนฯ **อนุปลพฺภสภาวตา** ญาเณน อคฺคเหตพฺพสภาวตา, ยโต เต นวตฺตพฺพาติ วุจฺจนฺติฯ

สสูกสาลิราสิอาทิอากาเรน สํกุจิตโคฺค วาสววาสุเทวาทีนํ วิย โมลิวิเสโส กิรีฏํ, โส ปน มกุฏวิเสโสปิ โหติเยวาติ อาห **“กิรีฏํ มกุฏ”**นฺติฯ **สพฺพสโมโรโธ**ติ สพฺพาสํ วิชฺชมานปญฺญตฺติอาทีนํ ฉนฺนํ ปญฺญตฺตีนํ อโนฺตกรณํฯ **สงฺขาตพฺพปฺปธานตฺตา**ติ อิทํ ลกฺขณวจนํฯ น หิ สพฺพาปิ อุปนิธาปญฺญตฺติสงฺขาวเสน ปวตฺตา, นาปิ สพฺพา สงฺขาตพฺพปฺปธานาฯ **ทุติยํ ตติย**นฺติอาทิกํ ปน อุปนิธาปญฺญตฺติยา, **เทฺว ตีณี**ติอาทิกํ อุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติยา เอกเทสํ อุปลกฺขณวเสน ทเสฺสนฺโต ตสฺส จ สเงฺขยฺยปฺปธานตายาห **“สงฺขาตพฺพปฺปธานตฺตา”**ติฯ ปูรณโตฺถ หิ สโทฺท ตทตฺถทีปนมุเขน ปูเรตพฺพมตฺถํ ทีเปติฯ โส จ สงฺขาวิสโย ปธาโนวาติ ทุติยาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สงฺขาตพฺพปฺปธานตา วุตฺตาฯ ยาว หิ ทสสงฺขา สเงฺขยฺยปฺปธานาติฯ ตถา **เทฺว ตีณี**ติอาทีนมฺปิ ปญฺญตฺตีนํฯ สงฺขาตโพฺพ ปน อโตฺถ โกจิ วิชฺชมาโน, โกจิ อวิชฺชมาโน, โกจิ สห วิสุญฺจ ตทุภยํ มิโสฺสติ **ฉปิ ปญฺญตฺติโย ภชตี**ติฯ

อิตราติ อุปาทาสโมธานตชฺชาสนฺตติปญฺญตฺติโย วุตฺตาวเสสา อุปนิธาปญฺญตฺติอุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติโย จฯ สตฺตรถาทิเภทา อุปาทาปญฺญตฺติ, ทีฆรสฺสาทิเภทา อุปนิธาปญฺญตฺติ จ อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ หตฺถคตาทิวิสิฏฺฐา อุปนิธาปญฺญตฺติ, สโมธานปญฺญตฺติ จ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ ตเถว ‘‘สุวณฺณวโณฺณ พฺรหฺมสฺสโร’’ติอาทิกา วิชฺชมานคพฺภา วิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺตึ ภชนฺตีติ อาห **“ยถาโยคํ ตํ ตํ ปญฺญตฺติ”**นฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ทุติยํ ตติยํ…เป…. ภชนฺตี’’ติฯ **ยญฺหี**ติอาทิ ยถาวุตฺตอุปนิธาอุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺตีนํ อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวสมตฺถนํฯ ตตฺถ **ตญฺจ สงฺขาน**นฺติ ยํ ‘‘ปฐมํ เอก’’นฺติอาทิกํ สงฺขานํ, ตญฺจ สงฺขามุเขน คเหตพฺพรูปํฯ **จ**-สเทฺทน สเงฺขยฺยํ สงฺคณฺหาติฯ ตมฺปิ หิ ปญฺญาเปตพฺพํ ปญฺญตฺตีติฯ ตสฺสา ปน ปรมตฺถโต อภาโว วุโตฺตเยวฯ **กิญฺจิ นตฺถี**ติ ปรมตฺถโต กิญฺจิ นตฺถิฯ **ตถา**ติ อิมินา อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานภาวนฺติ เอตํ อากฑฺฒติฯ เตนาห **“น หิ…เป…. วิชฺชมาโน”**ติฯ

โอกาเสติ อวีจิปรนิมฺมิตวสวตฺตีปริจฺฉินฺเน ปเทเสฯ โส หิ กามาธิฏฺฐานโต ‘‘กาโม’’ติ วุจฺจติฯ **กมฺมนิพฺพตฺตกฺขนฺธสฺส**ติ อิมินา อุตฺตรปทโลเปน กามภวํ ‘‘กาโม’’ติ วทติฯ ภณนํ ส โทฺท เจตนา วา, ตํสมงฺคิตาย ตพฺพิสิเฏฺฐ ปุคฺคเล ภาณโกติ ปญฺญตฺตีติ อาห **‘‘วิชฺชมาเน นอวิชฺชมานปญฺญตฺติปกฺขํ ภชตี’’**ติฯ เยภุเยฺยน รูปายตนคฺคหณมุเขน รูปสงฺขาเตน สณฺ ฐานํ คยฺหตีติ ตสฺส เตน อเภโทปจารํ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘รูปายตนสงฺขาเตน สณฺฐาเนนา’’**ติฯ ยํ อเภโทปจารํ ภินฺทิตุํ อชานนฺตา นิกายนฺตริยา รูปายตนํ สณฺฐานสภาวํ ปฏิชานนฺติฯ ‘‘กิโส ปุคฺคโล, ถูโล ปุคฺคโล, กิโส ทโณฺฑ, ถูโล ทโณฺฑ’’ติอาทินา ปุคฺคลาทีนํ ปญฺญาปนา ตถาต ถาสนฺนิวิเฏฺฐ รูปสงฺขาเต กิสาทิสณฺฐานปญฺญตฺติ, น รูปายตนมเตฺตติ อาห **‘‘สณฺฐานนฺติ วา รูปายตเน อคฺคหิเต’’**ติฯ **ปจฺจตฺตธมฺมนามวเสนา**ติ ‘‘ปถวี ผโสฺส’’ติอาทินา ธมฺมานํ ตํตํนามวเสนฯ กิจฺจปญฺญตฺติอาทิวิภาเคน ปวโตฺต อยมฺปิ อาจริยวาโท ‘‘กิจฺจปญฺญตฺติ เอก จฺจา ภูมิปญฺญตฺติ ปจฺจตฺตปญฺญตฺติ อสงฺขตปญฺญตฺติ จ วิชฺชมานปญฺญตฺติ, ลิงฺคปญฺญตฺติ เอกจฺจา ปจฺจตฺตปญฺญตฺติ จ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, เอกจฺจา กิจฺจปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนนอวิชฺ ชมานปญฺญตฺติ, เอกจฺจา ภูมิสณฺฐานปญฺญตฺติ วิชฺชมาเนน วา อวิชฺชมาเนน วา อวิชฺชมา นปญฺญตฺตี’’ติ ทสฺสิตตฺตา ‘‘ธมฺมกถา อิตฺถิลิงฺค’’นฺติอาทีนํ วิชฺชมาเนนวิชฺชมานปญฺญตฺติภา โว, อวิชฺชมาเนนอวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโว จ ทสฺสิตนโยติ อาห **‘‘สพฺพสงฺคาหโกติ ทฏฺฐ โพฺพ’’**ติฯ อุปาทาปญฺญตฺติอาทิภาโว เจตฺถ กิจฺจปญฺญตฺติอาทีนํ กิจฺจปญฺญตฺติอาทิภาโว จ ตาสํ ยถารหํ วิภาเวตโพฺพฯ

๒. สเงฺขปปฺปเภทวเสนาติ ‘‘ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ สเพฺพปิ ขเนฺธ ขนฺธภาวสา มเญฺญน สํขิปนวเสน, ‘‘ยาวตา รูปกฺขโนฺธ’’ติอาทินา ขนฺธานํ ตโต สามญฺญโต ปกาเรหิ ภินฺ ทนวเสน จฯ **อยํ อโตฺถ**ติ อยํ ปญฺญตฺติสงฺขาโต อโตฺถฯ สามญฺญโต วา หิ ธมฺมานํ ปญฺญา ปนํ โหติ วิเสสโต วาฯ วิเสโส เจตฺถ อตฺตโน สามญฺญาเปกฺขาย เวทิตโพฺพ, วิเสสาเปกฺขาย ปน โสปิ สามญฺญํ สมฺปชฺชตีติ ‘‘กิตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺตี’’ติ ปุจฺฉาย สเงฺขปโต วิสฺสชฺชนวเสน ‘‘ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ วุตฺตนฺติ ตตฺถาปิ ‘‘ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺตี’’ติ อา เนตฺวา โยเชตพฺพนฺติ อาห **‘‘ยาวตา…เป…. ปญฺญตฺตี’’**ติฯ ‘‘ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา, เอตฺ ตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺติฯ ยาวตา รูปกฺขโนฺธ…เป…. วิญฺญาณกฺขโนฺธ, เอตฺตาวตา ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺตี’’ติ เอวเมตฺถ ปาฬิโยชนา กาตพฺพาฯ เอวญฺหิ สเงฺขปโต ปเภทโต จ ขนฺธปญฺญตฺติ วิสฺสชฺชิตา โหติฯ ตถา หิ อิมเสฺสว อตฺถสฺส อฏฺฐกถายํ วุตฺตภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยตฺตเกน…เป…. อาทิเกนา’’**ติ อาหฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ วิสฺสชฺชนสฺส อตฺถวจเน, ตสฺมิํ วา วิสฺสชฺชนปาเฐ ตทตฺถวจเน จฯ **ปเภทนิทสฺสนมตฺต**นฺติ ปเภทสฺส อุทาหรณมตฺตํฯ **อวุ โตฺตปิ สโพฺพ** ภูตุปาทิโก, สุขาทิโก จ ปเภโทฯ ตํ ปน ภูมิมุเขน ทเสฺสตุํ **‘‘รูปกฺขโนฺธ กา มาวจโร’’**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ อฏฺฐกถายํ อาคตนเยน ปาฬิยา อตฺถโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตํ ปการนฺตเรน ทเสฺส ตุํ **‘‘อยํ วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อยํ วา**ติ วุจฺจมานํ สนฺธายาหฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ขนฺธปญฺญตฺติวิสฺสชฺชเนฯ **อิท**นฺติ อิทํ ปทํฯ **ยตฺตโก…เป…. ขนฺธปญฺญตฺติยา ปเภโท**ติ อิ มินา สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ ขนฺธานํ ปเภทํ ปติ ปญฺญตฺติวิภาโคติ ทสฺสิตํ โหติฯ เตนาห **‘‘วตฺถุเภเทน…เป…. ทเสฺสตี’’**ติฯ **ปกรณนฺตเร**ติ วิภงฺคปกรเณฯ ตตฺถ หิ สาติสยํ ขนฺธานํ วิภาคปญฺญตฺติ วุตฺตาฯ เตนาห อฏฺฐกถายํ **‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน หิ…เป…. กถิตา’’**ติฯ เอตฺถ จ ปฐมนเย สมฺเขน, ทุติเย วตฺถุมุเขน ปญฺญตฺติยา วิภาคา ทสฺสิตาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

เอส นโยติ อิมินา ขนฺธปญฺญตฺติยา วุตฺตมตฺถํ อายตนปญฺญตฺติยาทีสุ อติทิสติฯ ตตฺถ **“ยาวตา ปญฺจกฺขนฺธา”**ติ, **“ขนฺธานํ ขนฺธปญฺญตฺตี”**ติ อิทํ ปญฺญตฺตินิเทฺทสปาฬิยา อาทิปริโยสานคฺคหณมุเขน ทสฺสนํฯ **“ยาวตา ทฺวาทสายตนานี”**ติ, **“อายตนานํ อายตนปญฺญตฺตี”**ติ อิมสฺส อโตฺถ **“ยตฺตเกน ปญฺญาปเนน สเงฺขปโต ทฺวาทสายตนานี”**ติ เอเตน ทสฺสิโต, **“ยาวตา จกฺขายตน”**นฺติอาทิกสฺส ปน **“ปเภทโต จกฺขายตน”**นฺติอาทิเกนาติฯ ตตฺถ **“จกฺขายตนํ...เป.... ธมฺมายตน”**นฺติ ปเภทนิทสฺสนมตฺตเมตํฯ เอเตน อวุโตฺตปิ สโพฺพ สงฺคหิโต โหตีติ **“ตตฺราปิ ทสายตนา กามาวจรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อยํ วา เอตฺถ ปาฬิยา อตฺถโยชนา – ‘‘ยาวตา’’ติ อิทํ สเพฺพหิ ปเทหิ โยเชตฺวา ‘‘ยตฺตกานิ ทฺวาทสายตนานิ...เป.... ยตฺตโก ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ, ตปฺปเภทานญฺจ จกฺขายตนาทีนํ ปเภโท, ตตฺตโก อายตนานํ อายตนปญฺญตฺติยา ปเภโท’’ติ ปกรณนฺตเร วุเตฺตน วตฺถุปเภเทน อายตนปญฺญตฺติยา ปเภทํ ทเสฺสตีติอาทินา อิตรปญฺญตฺตีสุปิ นโย โยเชตโพฺพฯ

๗. ‘‘ฉ ปญฺญตฺติโย...เป.... ปุคฺคลปญฺญตฺตี’’ติ อิมํ อเปกฺขิตฺวา ‘‘กิตฺตาวตา...เป.... เอตฺตาวตา อินฺทฺริยานํ อินฺทฺริยปญฺญตฺตี’’ติ อยํ ปาฬิปเทโส นิเทฺทโสปิ สมาโน ปกรณนฺตเร วตฺถุเภเทน วุตฺตํ ขนฺธาทิปญฺญตฺติปฺปเภทํ อุปาทาย อุเทฺทโสเยว โหตีติ อาห **“อุเทฺทสมเตฺตเนวาติ อโตฺถ”**ติฯ

มาติกาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นิเทฺทสวณฺณนา

๑. เอกกนิเทฺทสวณฺณนา

๑. ปจฺจนีกธมฺมานํ ฌาปนเฏฺฐน ฌานํ, ตโต สุฏฺฐุ วิมุจฺจนเฏฺฐน วิโมโกฺขติ นิปฺปริยาเยน ฌานงฺคาเนว วิโมโกฺขติ อฏฺฐกถาอธิปฺปาโยฯ ฏีกากาเรน ปน ‘‘อภิภายตนํ วิย สสมฺปยุตฺตํ ฌานํ วิโมกฺข’’ติ มญฺญมาเนน **“อธิปฺปาเยนาหา”**ติ วุตฺตํฯ ฌานธมฺมา หิ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ สทฺธิํเยว ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจนฺติ, น วินา, ตถา อภิรติวเสน อารมฺมเณ นิราสงฺกปฺปวตฺติปีติ อธิปฺปาโยฯ ยถา วา ฌานงฺคานํ ฌานปจฺจเยน ปจฺจยภาวโต สวิเสโส ฌานปริยาโย, เอวํ วิโมกฺขกิจฺจโยคโต เตสํ สวิเสโส วิโมกฺขปริยาโย, ตทุปจาเรน สมฺปยุตฺตานํ เวทิตโพฺพฯ **ปฐมํ สมงฺคิภาวตฺถ**นฺติ ปฏิลาภํ สนฺธายาหฯ ‘‘ผุสิตฺวา วิหรตีติ ปฏิลภิตฺวา อิริยตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ‘‘เยน หิ สทฺธิํ...เป.... ปฏิลทฺธา นาม โหนฺตี’’ติ เตหิ สาเธตพฺพสหชาตาทิปจฺจยลาโภเยวตฺถ ปฏิลาโภ ทฏฺฐโพฺพฯ ยถา ผโสฺส ยตฺถ อุปฺปโนฺน, ตํ อารมฺมณํ ผุสตีติ วุจฺจติ, เอวํ สมฺปยุตฺตธเมฺมปิ ตํสภาวตฺตาติ อาห **“สมฺผเสฺสน ผุสนตฺถ”**นฺติฯ ตสฺส ‘‘วิวรตี’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **อิตเรหี**ติ อุปจารมฺปีติอาทินา อุปจารปฺปิมปฺปนาปรปฺปนานํ ปฏิลาภการณนฺติ วจเนหิฯ **อิตเร การณเตฺถ**ติ ‘‘อุปจาเรน...เป.... ผุสติเยวา’’ติ วุเตฺต การณตฺถทีปเก อเตฺถฯ ผุสติ ผลํ อธิคจฺฉติ เอตายาติ การณภาวสฺส ผุสนาปริยาโย เวทิตโพฺพฯ

ปฐมตฺถเมวาติ สมงฺคิภาวตฺถเมวฯ **ตานิ องฺคานี**ติ อิมินา ฌานโกฏฺฐาสภาเวน วุตฺตธมฺมาเยว คหิตา, น ผสฺสปญฺจมกอินฺทฺริยฏฺฐกาทิภาเวนาติ วุตฺตํ **“เสสา...เป.... สงฺคหิตานี”**ติฯ **เอวํ สตี**ติ สุขสงฺขาตฌานงฺคโต เวทนาโสมนสฺสินฺทฺริยานํ เสสิตพฺพภาเว สติฯ เอวญฺหิ เนสํ ผสฺสกตา อิตรสฺส ผสฺสิตพฺพตาว สิยาฯ เตนาห **“สุขสฺส ผุสิตพฺพตฺตา”**ติฯ **เวทยิตาธิปเตยฺยเฏฺฐหี**ติ อารมฺมณานุภวนสงฺขาเตน เวทยิตสภาเวน, ตเสฺสว สาตวิเสสสงฺขาเตน สมฺปยุเตฺตหิ อนุวตฺตนียภาเวน จฯ **อุปนิชฺฌายนภาโว**ปิ ยถาวุตฺตเวทยิตาธิปเตยฺ

ยฎฺฐวิสิโฎฺฐ โอฬาริกสฺส อารมฺมณสฺส นิชฺฌายนภาโวฯ อภินฺนสภาโวปิ หิ ธมฺโม ปุริมวิสิฎฺฐปจฺจยวิเสสสมฺภเวน วิเสเสน ภินฺนาการโร หุตฺวา วิสิฎฺฐผลภาวํ อาปชฺชติฯ ยเถกํเยว กมฺมํ จกฺขาทินิพฺพตฺติเหตุภูตํ กมฺมํฯ เตน วุตฺตํ **"เวทยิตา...เป.... วุตฺตตฺตา"**ติฯ **องฺคานี**ติ นายํ ตปฺปรภาเวน พหุวจนนิเทฺทโส อนนฺตภาวโต, เกวลญฺจ องฺคานํ พหุตฺตา พหุวจนํ, เตน กึ สิทฺธํ? ปเจฺจกมฺปิ โยชนา สิทฺธา โหติฯ เตน วุตฺตํ **"ปเจฺจกมฺปิ โยชนา กาตพฺพา"**ติฯ ยทิ ''สุขํ ฐเปตฺวา''ติ โยชนายํ เสสา ตโย ขนฺธา โหนฺติ, เสสา ตโย, จตฺตาโร จ ขนฺธา โหนฺตีติ วตฺตพฺพํ สิยาติ? น, จตูสุ ติณฺณํ อโนฺตคธตฺตาฯ เตนาห **"สพฺพโยชนา...เป.... วุตฺต"**นฺติฯ

๒. **อสมยวิโมเกฺขนา**ติ เหฎฺฐามคฺควิโมเกฺขนฯ โส หิ โลกิยวิโมโกฺข วิย อธิคมวฬญฺชนตฺถํ ปกเปฺปตพฺพสมยวิเสสาภาวโต เอวํ วุโตฺตฯ อคฺคมคฺควิโมโกฺข ปน เอกเจฺจาสววิมุตฺติวจนโต อิธ นาธิเปฺปโตฯ เตนาห **"เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี"**ติฯ **เอกเจฺจหิ อาสเวหิ วิมุโตฺต**ติ ทิฎฺฐาสวาทีหิ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา วิมุโตฺตฯ **อสมย...เป.... ลาเภนา**ติ ยถาวุตฺตอสมยวิโมกฺขสฺส อุปนิสฺสยภูตสฺส อธิคเมนฯ ตโต เอว **สาติสเยน,** เอกเจฺจหิ กามาสเวหิ วิมุโตฺต วิกฺขมฺภนวเสนาติ อโตฺถฯ **โส เอว** เอกจฺจสมยวิโมกฺขลาภี ยถาวุโตฺต **สมยวิมุโตฺต** อสมยวิโมกฺขวิเสสสฺส วเสน สมยวิโมกฺขปญฺญตฺติยา อธิเปฺปตตฺตาฯ **โส**ติ อสมยวิโมกฺขูปนิสฺสยสมยวิโมกฺขลาภีฯ **เตน** สาติสเยน สมยวิโมเกฺขนฯ **ตถาวิมุโตฺตว โหตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา ตถาวิมุโตฺต โหติ, ตสฺมา สมยวิมุตฺตปญฺญตฺตึ ลทฺธุํ อรหตีติ ปริญฺญาตตฺถํ เหตุนา ปติฎฺฐาเปติฯ พฺยติเรกมุเขนปิ ตมตฺถํ ปากฎตรํ กาตุํ **"ปุถุชฺชโน ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สมุทาจารภาวโต**ติ สมุทาจารสฺส สมฺภวโตฯ **โส**ติ ฌานลาภี ปุถุชฺชโนฯ

ยทิ ปุนราวตฺตกธมฺมตาย ปุถุชฺชโน สมยวิมุโตฺตติ น วุโตฺต, ตทภาวโต กสฺมา อรหา ตถา น วุโตฺตติ อาห **"อรหโต ปนา"**ติอาทิฯ **ตทการณภาว**นฺติ เตสํ วิโมกฺขานํ, ตสฺส วา สมยวิมุตฺติภาวสฺส อการณภาวํฯ **สโพฺพ**ติ สุกฺขวิปสฺสโกปิ สมถยานิโกปิ อฎฺฐวิโมกฺขลาภีปิฯ พหิอพฺภนฺตรภาวา อเปกฺขาสิทฺธา, วตฺถุ อธิปฺปายวเสน คเหตพฺพรูปา จาติ อาห **"พาหิรานฺติ โลกุตฺตรโต พหิภูตาน"**นฺติฯ

๓. **รูปโต อญฺญํ น รูป**นฺติ ตตฺถ รูปปฎิภาคํ กสิณรูปาทิ รูป-สเทฺทน คหิตนฺติ ตทญฺญํ ปฐมตติยารุปฺปวิสยมตฺตํ อรูปกฺขนฺธนิพฺพานวินิมุตฺตํ อรูป-สเทฺทน คหิตํ ทฎฺฐพฺพํฯ ปฎิปกฺขภูเตหิ กิเลสโจเรหิ อมูสิตพฺพํ ฌานเมว **จิตฺตมญฺชูสํฯ สมาธิ**นฺติ วา สมาธิสีเสน ฌานเมว วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๔. **อตฺตโน อนุรูเปน ปมาเทนา**ติ เอตฺถ อนาคามิโน อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ อสกฺกจฺจอสาตจฺจกิริยาทินาฯ ขีณาสวสฺส ปน ตาทิเสน ปมาทปติรูปเกน, ตาทิสาย วา อสกฺกจฺจกิริยายฯ สา จสฺส อุสฺสุกฺกาภาวโต เวทิตพฺพาฯ ปฎิปฺปสฺสทฺธสพฺพุสฺสุกฺกา หิ เต อุตฺตมปุริสาฯ **สมเยน สมย**นฺติ สมเย สมเยฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ กรณวจนํ อุปโยควจนญฺจฯ **อนิปฺผตฺติโต**ติ สมาปชฺชิตุํ อสกฺกุเณยฺยโตฯ **อสฺสา**ติ ''เตสญฺหี''ติอาทินา วุตฺตสฺส อิมสฺส อฎฺฐกถาวจนสฺสฯ **เตนา**ติ ยถาภเตน สุเตฺตนฯ

๕. เยนาธิปฺปาเยน **"ธเมฺมหี"ติ วตฺตพฺพ**นฺติ วุตฺตํ, ตํ วิวรโนฺต **"อิธา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิธา**ติ ''ปริหานธโมฺม อปริหานธโมฺม''ติ เอตสฺมึ ปททฺวเยฯ **ตตฺถา**ติ ''กุปฺปธโมฺม อกุปฺปธโมฺม''ติ ปททฺวเยฯ สติ วจนนานเตฺต อเตฺถว วจนตฺถนานตฺตนฺติ อาห **"วจนตฺถนาน

ตฺตมเตฺตน วา’’ติฯ วจนตฺถคฺคหณมุเขน คเหตพฺพสฺส ปน วิภาวนตฺถสฺส นเตฺถตฺถ นานตฺตํ, ยโต เตสํ ปริยายนฺตรตาสิทฺธิฯ

๗-๘. **สมาปตฺติเจตนา**ติ ยาย เจตนาย สมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตติ สมาปชฺชติ จฯ เตนาห **“ตทายูหนา”**ติฯ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา สตีติ กตฺวา อาห **“อนุรกฺขณา...เป.... สตี”**ติฯ เตนาห ‘‘เอการโกฺข สตารเกฺขน เจตสา วิหรตี’’ติฯ ตถา หิ สา ‘‘กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺนสตี’’ติ วุตฺตาฯ

๑๑. อคฺคมคฺคโฎฺฐปิ อิตรมคฺคฎฺฐา วิย อนุปจฺฉินฺนภยตฺตา ภยูปรตโวหารํ ลภตีติ อาห **“อรหตฺตมคฺคโฎฺฐ จ...เป.... ภยูปรโต”**ติฯ

๑๒. **เกจี**ติ ติเหตุกปฏิสนฺธิเก มนฺทพุทฺธิเก สนฺธายาหฯ เตน วุตฺตํ **“ทุปฺปญฺญาติ อิมินา คยฺหนฺตี”**ติฯ ทุพฺพลา ปญฺญา เยสํ เต ทุปฺปญฺญาติฯ

๑๔. อนิยตธมฺมสมนฺนาคตเสฺสว ปจฺจยวิเสเสน นิยตธมฺมปฏิลาโภติ อาห **“ยตฺถ...เป.... โหนฺตี”**ติฯ **ตทภาวา**ติ นิยตานิยตโวมิสฺสาย ปวตฺติยา อภาวาฯ

๑๖. **ปริยาทิยิตพฺพานี**ติ ปริยาทเกน มเคฺคน เขเปตพฺพานิฯ ตณฺหาทีนํ ปลิพุธนาทิกิริยาย มตฺถกปฺปตฺติยา สีสภาโว เวทิตโพฺพ, นิพฺพานสฺส ปน วิสงฺขารภาวโต สงฺขารสีสตาฯ เตนาห **“สงฺขารวิเวกภูโต นิโรโธ”**ติฯ เกจิ ปน ‘‘สงฺขารสีสํ นิโรธสมาปตฺตี’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ปญฺญตฺติมตฺตสฺส สีสภาวานุปปตฺติโต ตทุทฺธญฺจ สงฺขารปฺปวตฺติสพฺภาวโตฯ **สห วิยา**ติ เอกชฺฌํ วิยฯ เอเตน สม-สทฺทสฺส อตฺถมาหฯ สหโตฺถ เหส สม-สโทฺทฯ **สํสิทฺธิทสฺสเนนา**ติ สํสิทฺธิยา นิฎฺฐานสฺส อุปรมสฺส ทสฺสเนนฯ

อิธาติ อิมิสฺสา ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิยา, อิมิสฺสา วา ตทฏฺฐกถายฯ **กิเลสปวตฺตสีสาน**นฺติ กิเลสสีสปวตฺตสีสานํฯ เตสุ หิ คหิเตสุ อิตรมฺปิ ปริยาทิยิตพฺพํ กิเลสภาเวน ปริยาทิยิตพฺพตาสามเญฺญน จ คหิตเมว โหตีติ กิเลสวฏฺฏปริยาทาเนน มคฺคสฺส อิตรวฏฺฏานมฺปิ ปริยาทิยนํฯ วฏฺฏุปเจฺฉทเกน มเคฺคเนว หิ ชีวิตินฺทฺริยมฺปิ อนวเสสโต นิรุชฺฌตีติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ปวตฺตสีสํ วิสุํ คหิตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“ปวตฺตสีสมฺปี”**ติอาทิฯ โอธิโส จ อโนธิโส จ กิเลสปริยาทาเน สติ สิชฺฌมานา ปจฺจเวกฺขณวารา เตน นิปฺผาเทตพฺพาติ วุตฺตาฯ เตเนวาห **“กิเลสปริยาทานเสฺสว วารา”**ติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อาคเมน สาเธโนฺต **“วิมุตฺตสฺมิ”**นฺติ อาทิมาหฯ **จุติจิเตฺตน โหตี**ติ อิทํ ยถาวุตฺตสฺส กิเลสปริยาทานสมาปนภูตสฺส ปจฺจเวกฺขณวารสฺส จุติจิเตฺตน ปริจฺฉินฺนตฺตา วุตฺตํ, ตสฺมา จุติจิเตฺตน ปริเจฺฉทเกน ปริจฺฉินฺนํ โหตีติ อโตฺถฯ

๑๗. **ติเฎฺฐยฺยา**ติ น อุปคเจฺฉยฺยฯ ฐานญฺหิ คตินิวตฺติฯ เตน วุตฺตํ **“นปฺปวเตฺตยฺยา”**ติฯ

๑๘. ปยิรุปาสนาย พหูปการตฺตา **ปยิรุปาสิตพฺพตฺตา**ฯ

๒๐. อคฺควิชฺชา ยสฺส อนธิคตวิชฺชาทฺวยสฺส โหติ, โส เจ ปจฺฉา วิชฺชาทฺวยํ อธิคจฺฉติ, ตสฺส ปฐมํ อธิคตวิชฺชาทฺวยสฺส วิย อเตวิชฺชตาภาวา ยทิปิ นิปฺปริยายตา เตวิชฺชตา, ปฐมํ อธิคตวิชฺชาทฺวยสฺส ปน สา สวิเสสาติ ทเสฺสโนฺต **“ยาย กตกิจฺจตา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อคฺควิชฺชา**ติ อาสวกฺขยญาณํ, อคฺคมคฺคญาณเมว วา เวทิตพฺพํฯ สา จ เตวิชฺชตาติ โยชนาฯ

๒๒. **ตเตฺถวา**ติ สจฺจาภิสโมฺพเธ เอวฯ

๒๔. **ตนฺ**ติ นิโรธสมาปตฺติลาภิโน อุภโตภาควิมุตฺตตาวจนํฯ **วุตฺตลกฺขณูปปตฺติโก**ติ ทฺวีหิ ภาเคหิ เทฺว วาเร วิมุโตฺตติ เอวํ วุตฺตลกฺขเณน อุปปตฺติโต ยุตฺติโต สมนฺนาคโตฯ **เอเสว นโย**ติ ยถา จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต นิโรธโต จ วุฎฺฐาย อรหตฺตํ ปตฺตานํ วเสน ปญฺจ อุภโตภาควิมุตฺตา วุตฺตา, ตถา เสกฺขภาวํ ปตฺตานํ วเสน ปญฺจ กายสกฺขิโน โหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

ทสฺสนการณาติ อิมินา ‘‘ทิสฺวา’’ติ เอตฺถ ตฺวา-สโทฺท เหตุอโตฺถติ ทเสฺสติ ยถา ‘‘สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหตี’’ติอาทีสุฯ ทสฺสเน สติ ปริกฺขโย, นาสตีติ อาห **‘‘ทสฺสนายตฺตปริกฺขยตฺตา’’**ติฯ **ปุริมกิริยา**ติ อาสวานํ ขยกิริยาย ปุริมกิริยาฯ สมานกาลเตฺตปิ หิ การณกิริยา ผลกิริยาย ปุริมสิทฺธา วิย โวหรียติฯ **ตโต** นามกายโต มุจฺจนโตฯ ยโต หิ เยน มุจฺจิตพฺพํ, ตํ นิสฺสิโต โหตีติ วุตฺตํ **‘‘นามนิสฺสิตโก’’**ติฯ **ตสฺสา**ติ กายทฺวยวิมุตฺติยา อุภโตภาควิมุตฺตภาวสฺสฯ อรูปโลเก หิ ฐิตารหนฺตวเสนายมโตฺถ วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘สุเตฺต หี’’**ติอาทิฯ

ทฺวีหิ ภาเคหีติ วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทภาเคหิฯ **เทฺว วาเร**ติ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนสมุจฺฉินฺทนวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํฯ **กิเลเสหิ วิมุโตฺต**ติ อิทํ ปฐมตติยวาทานํ วเสน วุตฺตํ, อิตรํ ทุติยวาทสฺสฯ อรูปชฺฌานํ ยทิปิ รูปสญฺญาทีหิ วิมุตฺตํ ตํสมติกฺกมาทินา ปตฺตพฺพตฺตา, ปวตฺตินิวารเกหิ ปน กามจฺฉนฺทาทีหิเยวสฺส วิมุตฺติ สาติสยาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘นีวรณสงฺขาตนามกายโต วิมุตฺต’’**นฺติ อาหฯ ยญฺจาปิ อรูปชฺฌานํ รูปโลเก วิเวกฏฺฐตาวเสนปิ รูปกายโต วิมุตฺตํ, ตํ ปน รูปปฏิพนฺธฉนฺทราควิกฺขมฺภเนเนว โหตีติ วิกฺขมฺภนเมว ปธานนฺติ วุตฺตํ **‘‘รูปตณฺหาวิกฺขมฺภเนน รูปกายโต จ วิมุตฺตตฺตา’’**ติฯ **เอกเทเสน อุภโตภาควิมุตฺตํ นาม โหติ** สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา อภาวาฯ

๒๕. ‘‘สตฺติสโย’’ติ วิย สมุทาเย ปวโตฺต โวหาโร อวยเวปิ ทิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อฏฺฐวิโมเกฺขกเทเสน...เป.... วุจฺจตี’’**ติฯ

๒๖. **ผุฏฺฐาน**นฺติ ผสฺสิตานํ, อธิคตานนฺติ อโตฺถฯ **อโนฺต**ติ อนฺตสทิโส ผสฺสนาย ปรกาโลฯ ตทนนฺตโร หิ ตปฺปริโยสาโน วิย โหตีติฯ กาลวิสโย จายํ อนฺต-สโทฺท, น ปน กาลโตฺถฯ เตนาห **‘‘อธิปฺปาโย’’**ติฯ **นามกาเยกเทสโต**ติ นีวรณสงฺขาตนามกาเยกเทสโตฯ **อาโลจิโต ปกาสิโต วิย โหติ** วิพนฺธวิกฺขมฺภเนน อาโลจเน ปกาสเน สมตฺถสฺส ญาณจกฺขุโน อธิฏฺฐานสมฺปฺปาทนโตฯ **น ตฺ วิมุโตฺต**ติ วิมุโตฺตติ น วุจฺจเตวฯ

๒๘. **อิมํ ปน นย**นฺติ ‘‘อปิจ เตส’’นฺติอาทินา อาคตวิธิํฯ **เยน วิเสเสนา**ติ เยน การณวิเสเสนฯ **โส**ติ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสทฺธาวิมุตฺตานํ ยถาวุโตฺต ปญฺญาย วิเสโสฯ **ปฏิเกฺขโป กโต** การณสฺส อวิภาวิตตฺตาฯ อุภโตภาควิมุโตฺต วิย, ปญฺญาวิมุโตฺต วิย วา สพฺพถา อวิมุตฺตสฺส สาวเสสวิมุตฺติยมฺปิ ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส วิย ปญฺญาย สาติสยาย อภาวโต **สทฺธามเตฺตน วิมุตฺตภาโว** ทฏฺฐโพฺพฯ **สทฺธาย อธิมุโตฺต**ติ อิทํ อาคมนวเสน สทฺธาย อธิกภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, มคฺคาธิคมโต ปนสฺส ปจฺจกฺขเมว ญาณทสฺสนํฯ

๓๑. ‘‘โสโตติ อริยมคฺคสฺส นาม’’นฺติ นิปฺปริยาเยน ตํสมงฺคี โสตาปโนฺนติ อธิปฺปาเยน โจทโก ‘‘อปิ-สโทฺท กสฺมา วุโตฺต’’ติ โจทนํ อุฎฺฐาเปตฺวา **‘‘นนู’’**ติอาทินา อตฺตโน อธิปฺปายํ วิวรติฯ อิตโร **‘‘นาปนฺน’’**นฺติอาทินา ปริหรติฯ **สมนฺนาคโต เอว นาม** โลกุตฺตรธมฺมานํ

อกุปฺปสภาวตฺตาฯ **อิตเรหี**ติ ทุติยมคฺคฏฺฐาทีหิฯ **โส เอวา**ติ ปฐมผลโฏฺฐ เอวฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สตฺตกฺขตฺตุปรมนิเทฺทเสฯ โสตํ วา อริยมคฺคํ อาทิโต ปโนฺน อธิคโตติ โสตาปโนฺนติ วุจฺจมาเน ทุติยมคฺคฏฺฐาทีนํ นเตฺถว โสตาปนฺนภาวาปตฺติฯ สุเตฺต ปน **โสตํ** อริยมคฺคํ **อาทิโต** มริยาทํ อมุญฺจิตฺวาว **ปโนฺน** ปฏิปชฺชตีติ กตฺวา มคฺคสมงฺคี ''โสตาปโนฺน''ติ วุโตฺตฯ ปริยาเยน อิตโรปิ ตสฺส อปริหานธมฺมตฺตา โสตาปโนฺนติ เวทิตพฺพํฯ ปหีนาวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณาย สมุทยสจฺจํ วิย ทุกฺขสจฺจมฺปิ ปจฺจเวกฺขิตํ โหติ สจฺจทฺวยปริยาปนฺนตฺตา กิเลสานนฺติ อาห **''จตุสจฺจปจฺจเวกฺขณาทีน''**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน ผลปจฺจเวกฺขณอุปริมคฺคผลธเมฺม จ สงฺคณฺหาติฯ

๓๒. **มหากุลเมวา**ติ อุฬารกุลเมว วุจฺจติ ''กุลีโน กุลปุโตฺต''ติอาทีสุ วิยฯ

๓๓. สชฺฌานโก อปริหีนชฺฌาโน กาลกโต พฺรหฺมโลกูปโค หุตฺวา วฏฺฏชฺฌาสโย เจ, อุปรูปริ นิพฺพตฺติตฺวา นิพฺพายตีติ อาห **''อนาคามิสภาโค''**ติฯ ยโต โส ฌานานาคามีติ วุจฺจติฯ เตนาห **''อนาวตฺติธโมฺม''**ติฯ

๓๖. ปรโยเค ตฺวา-สโทฺท ตทโนฺต หุตฺวา **''ปรสทฺทโยเค''**ติ วุโตฺต, อปฺปตฺวาติ วุตฺตํ โหตีติ **''อปฺปตฺตํ หุตฺวา''**ติ อิมินา วุจฺจติฯ

๓๗. **เตนา**ติ ''อุปหจฺจา''ติ ปเทนฯ นนุ จ เวมชฺฌาติกฺกโม **''อติกฺกมิตฺวา เวมชฺฌ''**นฺติ อิมินา ปกาสิโต โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

๔๐. **ตณฺหาวฏฺฏโสตา** ตณฺหาวฏฺฏพนฺธาฯ **ตสฺสา**ติ โสตสฺสฯ สมฺพเนฺธ เจตํ สามิวจนํฯ อุทฺธํโสตสฺส อุปริภวูปคตา เอกํสิกาติ อาห **''ยตฺถ วา ตตฺถ วา คนฺตฺวา''**ติฯ **ตสฺสา**ติ อุทฺธํโสตสฺสฯ **ตตฺถา**ติ อวิเหสุฯ **ลหุสาลหุสคติกา**ติ ลหุกาลหุกายุคติกา, ลหุกาลหุกญาณคติกา วาฯ **อุปฺปชฺชิตฺวาว นิพฺพายนกาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ''อากาสํ ลงฺฆิตฺวา นิพฺพายตี''ติอาทินา วุตฺตา ติโสฺส อุปมา สงฺคณฺหาติฯ อนฺตราอุปหจฺจปรินิพฺพายีหิ อธิมตฺตตา, อุทฺธํโสตโต อนธิมตฺตตา จ อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายีนํ น เวทิตพฺพาติ โยชนาฯ **เต เอวา**ติ อนฺตราอุปหจฺจปรินิพฺพายิอุทฺธํโสตา เอวฯ ยทิ เอวํ อสงฺขารสสงฺขารปรินิพฺพายีนํ อุปมาวจเนน ตโต มหนฺตตเรหิ กสฺมา วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **''ตโต มหนฺต...เป.... ทสฺสนตฺถ''**นฺติฯ

เตนาติ ''โน จสฺส, โน จ เม สิยา''ติ วจเนนฯ **เตนา**ติ วา ยถาวุเตฺตน ตสฺส อตฺถวจเนนฯ **อิมสฺส ทุกฺขสฺสา**ติ อิมสฺส สมฺปติ วตฺตมานสฺส วิญฺญาณาทิทุกฺขสฺสฯ **อุทยทสฺสนํ** ญาณํฯ **จตูหิปี**ติ ''โน จสฺสา''ติ จตูหิ ปเทหิฯ **ยํ อตฺถี**ติ ยํ ปรมตฺถโต วิชฺชติ ฯ เตนาห **''ภูตนฺติ สสภาว''**นฺติ, ภูตนฺติ ขนฺธปญฺจกนฺติ อโตฺถฯ ยถาห ''ภูตมิทนฺติ, ภิกฺขเว, สมนุปสฺสถา''ติฯ **วิวฏฺฏมานโส** วิวิจฺจมานหทโย ตณฺหาทิโสตโต นิวตฺตชฺฌาสโยฯ **อุเปกฺขโก โหตี**ติ จตฺตภริโย วิย ปุริโส ภยํ นนฺทิญฺจ ปหาย อุทาสิโน โหติฯ

อวิสิเฏฺฐติ หีเนฯ **วิสิเฏฺฐ**ติ อุตฺตเมฯ ''ภเว''ติ วตฺวา ''สมฺภเว''ติ วุจฺจมานํ อวุตฺตวาจกํ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **''ปจฺจุปฺปโนฺน''**ติอาทิมาหฯ **ภูตเมว วุจฺจตี**ติ ยํ ภูตนฺติ วุจฺจติ, ตเทว ภโวติ จ วุจฺจติ, ภวติ อโหสีติ วาฯ สมฺภวติ เอตสฺมาติ **สมฺภโวฯ ตทาหาโร** ตสฺส ภวสฺส ปจฺจโยฯ **อนุกฺกเมน มคฺคปญฺญายา**ติ วิปสฺสนานุกฺกเมน ลทฺธาย อริยมคฺคปญฺญายฯ **เตนา**ติ เสเกฺขนฯ

เอกกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุกนิเทฺทสวณฺณนา

๖๓. **กสฺสจีติ** กสฺสจิปิฯ **กถญฺจีติ** เกนจิ ปกาเรน, วิกฺขมฺภนมเตฺตนาปีติ วุตฺตํ โหติฯ **อชฺฌตฺตคฺคหณสฺสาติ** อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตคฺคาหสฺสฯ

๘๓. **ปุริมคฺคหิตนฺติ** ''กริสฺสติ เม''ติอาทินา จิเตฺตน ปฐมํ คหิตํฯ **ตํ กตนฺติ** ตํ ตาทิสํ อุปการํฯ ปุญฺญผลํ อุปชีวนฺต กตญฺญุปเกฺข ติฏฺฐตีติ วุตฺตํ **''ปุญฺญผลํ อนุปชีวนฺต''**ติฯ

๙๐. คุณปาริปูริยา ปริปุโณฺณ ยาวทเตฺถ อิธ ติโตฺตติ อาห **''นิฏฺฐิตกิจฺจตาย นิรุสฺสุโกฺก''**ติฯ

ทุกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ติกนิเทฺทสวณฺณนา

๙๑. **เสสสํวรเภทนาติ** กายิกวาจสิกวีติกฺกมโต เสเสน สํวรวินาเสนฯ โส ปน ทฺวารวเสน วุจฺจมาโน มโนทฺวาริโก โหตีติ อาห **''มโนสํวรเภทนา''**ติฯ อิทานิ ตํ ปการเภเทน ทเสฺสโนฺต **''สติสํวราทิเภเทน วา''**ติ อาห, มุฏฺฐสจฺจาทิปฺปวตฺติยาติ อเตฺถฯ ยํ กิญฺจิ สภาวภูตํ จริตมฺปิ ''สีล''นฺติ วุจฺจตีติ อกุสลสฺสปิ สีลปริยาโย วุโตฺตฯ

๙๔. **สมานวิสยานนฺติ** ปฐมผลาทิโก สมาโน เอวรูโป วิสโย เอเตสนฺติ สมานวิสยา, เตสํฯ

๑๐๗. **ตทโตฺถ** ตปฺปโยชโน โลกุตฺตรสาธโกติ อเตฺถฯ **ตสฺส** ปรมตฺถสาสนสฺสฯ **มูเลกเทสตฺตาติ** มูลภาเวน เอกเทสตฺตาฯ

๑๑๘. **อุนฺนโฬ** อุคฺคตตุจฺฉมาโนฯ

๑๒๓. สีลสฺส อนุคฺคณฺหนํ อปริสุทฺธิยํ โสธนํ อปาริปูริยํ ปูรณญฺจาติ อาห **''โสเธตเพฺพ จ วเฑฺฒตเพฺพ จา''**ติฯ **อธิสีลํ นิสฺสายาติ** อธิสีลํ นิสฺสยํ กตฺวา อุปฺปนฺนปญฺญายฯ

๑๒๔. **คูถสทิสตฺตเมว ทเสฺสติ,** น คูถกูปสทิสตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ คูถวเสเนว หิ กูปสฺสปิ ชิคุจฺฉนียตาติฯ อยญฺจ อโตฺถ คูถราสิเยว คูถกูโปติ อิมสฺมิํ ปเกฺข นวตฺตโพฺพ สิยาฯ

๑๓๐. สรภงฺคสตฺถาราทโย รูปภวาทิกามาทิปริญฺญํ กตฺวา ปญฺญเปโนฺต โลกิยํ ปริญฺญํ สมฺมเทว ปญฺญเปนฺตีติ อาห **''เยภุเยฺยน น สโกฺกนฺตี''**ติฯ อสมตฺถภาวํ วา สนฺธาย โน จ ปญฺญาเปตุํ สโกฺกนฺตีติ วุตฺตนฺติ โยชนาฯ

ติกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๑๓๓. **ปเรนา**ติ อเณฺญูน, อาณเตฺตนาติ อโตฺถฯ **อาณตฺติยา อตฺตนา จา**ติ อาณาปกสฺส อาณตฺติยา, อตฺตนา จ อาณเตฺตน กตํ ตญฺจ ตสฺส อาณาปกสฺส ยํ วจีปโยเคน กตนฺติ โยชนาฯ **อาณตฺติยา ปาปสฺสา**ติ อาณาปนวเสน ปสุตปาปสฺสฯ

๑๔๘. **เทสนาย** กรณภูตายฯ **ธมฺมานนฺ**ติ เทสนาย ยถาโพเธตพฺพานํ สีลาทิธมฺมานํฯ

๑๕๒. **อนนฺตรนฺ**ติ ญาณสฺส อุปฺปฏฺฐิตนฺติ อนนฺตรํ วุตฺตํฯ กึ ปน ตนฺติ อาห **"วจน"**นฺติฯ **ลชฺชตี**ติ อิทํ เยน การเณน โลก-สโทฺท ตทเตฺถ ปวโตฺต, ตํ ทเสฺสตีติ อาห **"การณยุตฺต"**นฺติฯ

๑๕๖. **สหิตาสหิตสฺสา**ติ กุสลสทฺทโยเคน สามิวจนํ ภุมฺมเตฺถติ ทเสฺสโนฺต อาห **"สหิตาสหิเตติ อโตฺถ"**ติฯ สหิตภาสเนน เทสกสมฺปตฺติ, สหิตาสหิตโกสเลฺลน สาวกสมฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ ปริสสมฺปตฺติปิ ญาณสมฺปนฺนสฺส ธมฺมกถิกสฺส ปฏิภานสมฺปทาย การณํ โหตีติ อาห **"สาวกสมฺปตฺติยา โพเธตุํ สมตฺถตายา"**ติฯ

๑๕๗. **กุสลธเมฺมหี**ติ สมถวิปสฺสนาธเมฺมหิฯ **จตฺโตฺถ วุโตฺต,** โย เนว สงฺฆํ นิมเนฺตติ, น ทานํ เทติฯ

๑๖๖. **ยมิทํ "กาเลนา"ติ วุตฺตนฺ**ติ ''โย ตตฺถ อวโณฺณ, ตมฺปิ ภณติ กาเลนฯ โยปิ ตตฺถ วโณฺณ, ตมฺปิ ภณติ กาเลนา''ติ ยํ อิทํ ปาฬิยํ วุตฺตํ, **ตตฺร ตสฺมึ วจเน** วาเกฺย **โย** ปุคฺคโล ''กาเลน ภณตี''ติ วุโตฺต, **โส กีทิโส**ติ วิจารณาย ตสฺส ทสฺสนตฺถํ ''กาลญฺญู โหตี''ติอาทิ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต สงฺคเห อาหาติ โยชนาฯ

๑๖๘. **ปุพฺพุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺตี**ติ ตสฺมึ อตฺตภาเว ปฐมุปฺปนฺนปจฺจยวิปตฺติฯ เตสํ วิปตฺติ ปวตฺตปฺปจฺจยวิปตฺตีติ โยชนาฯ

๑๗๓. **เตส**นฺติ ปหีนาวสิฏฺฐกิเลสานํฯ **วิมุตฺติทสฺสนเมว โหติ** วิมุตฺติอตฺถตฺตา ตํทสฺสนสฺสฯ

๑๗๔. **ตนฺตาวุตานํ วตฺถานนฺ**ติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ

๑๗๘. **นามกาโย**ติ นามสมูโหฯ **อิทเมว จ ทฺวย**นฺติ สีลสํวรปูรณํ, สาชีวาวีติกฺกมนญฺจาติ อิทเมว ทฺวยํฯ **ตโต**ติ สาชีวาวีติกฺกมนโตฯ กถาย หลิทฺทราคาทิสทิสตาติ โยชนาฯ เตนาห **"น ปุคฺคลสฺสา"**ติฯ

๑๗๙. **อิติ-สเทฺทนา**ติ ''ทารุมาสโก''ติ เอตฺถ วุตฺตอิติ-สเทฺทนฯ **เอวํปกาเร**ติ อิมินาปิ สลากาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

๑๘๑. **อวิสฏฺฐสุข**นฺติ อวิเกฺขปสุขํฯ

๑๘๗. **ขนฺธธเมฺมสู**ติ สงฺขตธเมฺมสุฯ **ตทลาเภนา**ติ มคฺคผลาลาเภนฯ **อเตฺถนา**ติ สีลาทิอเตฺถนฯ

จตุกฺกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา

๑๙๑. **ยถา เตสุ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺ**ติ เตสุ ปญฺจสุ ปุคฺคเลสุ ยถารหํ อุปเมโยฺยปมาทสฺสนมุเขน หิตูปเทสปฏิปตฺติยา ยถา อเญฺญหิ ปฏิปชฺชิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ กิริยาวาจี อารมฺภ-สโทฺท อธิเปฺปโต, น ‘‘อารมฺภกตฺตุสฺส กสาวปฺจฺฉา’’ติอาทีสุ วิย ธมฺมวาจีติ อาห **“อารมฺภกิริยาวาจโก สโทฺท”**ติฯ ‘‘นิรุชฺฌนฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา **“มคฺคกิจฺจวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ

๑๙๒. **คหณํ** ‘‘เอวเมต’’นฺติ สมฺปฏิจฺฉนํฯ

๑๙๙. **น เอวํ สมฺพโนฺธ** อสมานชาติกตฺตาฯ

ปญฺจกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๒. **อิทํ** สจฺจาภิสโมฺพธาทิกํ **สงฺคหิตํ โหติ** ผลสฺส เหตุนา อวินาภาวโตฯ เตนาห **“สาม”**นฺติอาทิฯ **อนาจริยเกน อตฺตนา อุปฺปาทิเตนา**ติ อิทํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ วิชฺชมานคุณกถนํ, น ตพฺพิธุรธมฺมนฺตรนิวตฺตนํ ตถารูปสฺส อญฺญสฺส อภาวโตฯ เตนสฺส สาจริยกตา, ปรโต จ อุปฺปตฺติ ปฏิกฺขิตฺตาติ อิมมตฺถมาห **“ตตฺถา”**ติอาทินาฯ ตตฺถ **สาจริยกตฺตํ** ปรูปเทสเหตุกตา, **ปรโต อุปฺปตฺติ** อุปเทเสน วินาปิ สนฺนิสฺสาย นิพฺพตฺตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

ฉกฺกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๓. **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ อาธาเร ภุมฺมํ, น วิสเยติ ทเสฺสโนฺต **“กุสเลสุ ธเมฺมสุ อโนฺตคธา”**ติ อาหฯ อิทานิ วิสยลกฺขณํ เอตํ ภุมฺมนฺติ ทเสฺสโนฺต **“โพธิปกฺขิยธเมฺมสุ วา”**ติอาทิมาหฯ **“ตทุปการตายา”**ติ อิทํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สาเธตเพฺพสูติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อุมฺมุชฺชนปญฺญายา**ติ อุมฺมุชฺชาปนปญฺญาย, อุมฺมุชฺชนากาเรน วา ปวตฺตปญฺญายฯ **เตเนวา**ติ อุมฺมุชฺชนมตฺตตฺตา เอวฯ ยถา หิ ญาณุปฺปาโท สํกิเลสปกฺขโต อุมฺมุชฺชนํ, เอวํ สทฺธุปฺปาโทปีติ อาห **“สทฺธาสงฺขาตเมว อุมฺมุชฺชน”**นฺติฯ **จิตฺตวาโร**ติ จิตฺตปฺปพนฺธวาโรฯ ปเจฺจกํ ฐานวิปสฺสนาปตรณปติคาธปฺปตฺตินิฏฺฐตฺตา เตสํ ปุคฺคลานํ **“อเนเก ปุคฺคลา”**ติ วุตฺตํฯ กสฺมา? เตนตฺตภาเวน อรหตฺตสฺส อคฺคหณโตฯ **ตติยปุคฺคลาทิภาว**นฺติ อุมฺมุชฺชิตฺวา ฐิตปุคฺคลาทิภาวํฯ

สตฺตกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสกนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐๙. **โสตาปนฺนาทโย**ติ วุตฺตวิเสสยุตฺตา โสตาปนฺนสกทาคามิฌานานาคามิโนฯ **อสา...เป.... ปนา**ติ เอตฺถ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถทีปโนฯ เตน ‘‘อชฺฌตฺตสํโยชนานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา’’ติ อิทํ วิเสสํ ทีเปตีติ เวทิตพฺพํฯ

ทสกนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กถาวตฺถุปกรณ-อนุฏีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

สมุทาเย เอกเทสา อโนฺตคธาติ สมุทาโย เตสํ อธิฏฺฐานภาเวน วุโตฺต ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติ ทเสฺสติ **‘‘กถาสมุทายสฺสา’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **กถานฺ**ติ ติโสฺส กถา วาโท ชโปฺป วิตณฺฑาติฯ เตสุ เยน ปมาณตเกฺกหิ ปกฺขปฏิปกฺขานํ ปติฏฺฐาปนปฏิเกฺขปา โหนฺติ, โส **วาโท**ฯ เอกาธิกรณา หิ อญฺญมญฺญวิรุทฺธา ธมฺมา ปกฺขปฏิปกฺขา ยถา ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา, น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ (ที. นิ. ๑.๖๕)ฯ นานาธิกรณา ปน อญฺญมญฺญวิรุทฺธาปิ ปกฺขปฏิปกฺขา นาม น โหนฺติ ยถา ‘‘อนิจฺจํ รูปํ, นิจฺจํ นิพฺพาน’’นฺติฯ เยน ฉลชาตินิคฺคหฏฺฐาเนหิ ปกฺขปฏิปกฺขานํ ปติฏฺฐาปนํ ปฏิเกฺขปาโรมฺภ, โส **ชโปฺป**ฯ อารมฺภมตฺตเมเวตฺถ, น อตฺถสิทฺธีติ ทสฺสนตฺถํ อารมฺภคฺคหณํฯ ยาย ปน ฉลชาตินิคฺคหฏฺฐาเนหิ ปฏิปกฺขปฏิเกฺขปาย วายมนฺติ, สา **วิตณฺฑา**ฯ ตตฺถ อตฺถวิกปฺปุปฺปตฺติยา วจนวิฆาโต **ฉลํ** ยถา ‘‘นวกมฺพลายํ ปุริโส, ราชา โน สกฺขี’’ติ เอวมาทิ ฯ ทูสนภาสา **ชาตโย,** อุตฺตรปติรูปกาติ อโตฺถฯ **นิคฺคหฏฺฐานานิ** ปรโต อาวิ ภวิสฺสนฺติฯ เอวํ วาทชปฺปวิตณฺฑปฺปเภทาสุ ตีสุ กถาสุ อิธ วาทกถา ‘‘กถา’’ติ อธิเปฺปตาฯ สา จ โข อวิปรีตธมฺมตาย ปติฏฺฐาปนวเสน, น วิคฺคาหิกกถาภาเวนาติ เวทิตพฺพํฯ **มาติกาฐปเนเนวา**ติ อุเทฺทสเทสนาย เอวฯ **ฐปิตสฺสา**ติ เทสิตสฺสฯ เทสนา หิ เทเสตพฺพมตฺถํ วิเนยฺยสนฺตาเนสุ ฐปนโต นิกฺขิปนโต ฐปนํ, นิเกฺขโปติ จ วุจฺจติฯ

คนฺถารมฺภวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิทานกถาวณฺณนา

ปรินิพฺพานเมว …เป…. **วุตฺตํ**ฯ อภินฺนสภาวมฺปิ หิ อตฺถํ ตทญฺญธมฺมโต วิเสสาวโพธนตฺถํ อญฺญํ วิย กตฺวา โวหรนฺติ ยถา ‘‘อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑)ฯ **สา**ติ อสงฺขตา ธาตุฯ **กรณภาเวน วุตฺตา** ยถาวุตฺตสฺส อุปสมสฺส สาธกตมภาวํ สนฺธายฯ **ธมฺมวาที…เป…. ทุพฺพลตา วุตฺตา** ตถารูปาย ปญฺญาย ภาเว ตาทิสานํ ปกฺขภาวาภาวโตฯ **ลทฺธิยา**ติ ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถน, ปริหายติ อรหา อรหตฺตา’’ติอาทิลทฺธิยาฯ **สุตฺตเนฺตหี**ติ เทวตาสํยุตฺตาทีหิฯ **ลิงฺคากปฺป**เภทํ ปรโต สยเมว วกฺขติฯ

ภินฺทิตฺวา* มูลสงฺคห**นฺติ มูลสงฺคีตึ วินาเสตฺวา, เภทํ วา กตฺวา ยถา สา ฐิตา, ตโต อญฺญถา กตฺวาฯ **สงฺคหิตโต วา อญฺญตฺรา**ติ มูลสงฺคีติยา สงฺคหิตโต อญฺญตฺรฯ เตนาห **‘‘อสงฺคหิตํ สุตฺต’’**นฺติฯ **นีตตฺถํ** ยถารุตวเสน วิเญฺญยฺยตฺถตฺตาฯ **เนยฺยตฺถํ** วิปริณามทุกฺขตาทิวเสน นิทฺธาเรตพฺพตฺถตฺตาฯ **ตีหิ ฐาเนหี**ติ ‘‘สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ (อ. นิ. ๙.๒๑) เอวํ วุเตฺตหิ ตีหิ การเณหิฯ **อญฺญํ สนฺธาย *ภณิตนฺติ เอกํ ปพฺพชฺชาสงฺขาตํ พฺรหฺมจริยวาสํ สนฺธาย ภณิตํฯ **อญฺญํ อตฺถํ ฐปยึสู**ติ สพฺพสฺสปิ พฺรหฺมจริยวาสสฺส วเสน ‘‘นตฺถิ เทเวสุ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติอาทิกํ (กถา. ๒๖๙) อญฺญํ อตฺถํ ฐปยึสุฯ สุตฺตญฺจ อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ ตโต อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ กตฺวา ฐปยึสุ, ตสฺส อตฺถญฺจ อญฺญํ ฐปยึสูติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **สุญฺญตาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อนิจฺจตาทึ สงฺคณฺหาติฯ

คมฺภีรํ เอกเทสํ มหาปเทสปริวาราทึฯ **เอกเจฺจ สกลํ อภิธมฺมํ วิสฺสชฺชิํสุ** ฉฑฺฑยึสุ เสยฺยถาปิ สุตฺตนฺติกาฯ เต หิ ตํ น ชินวจนนฺติ วทนฺติฯ **กถาวตฺถุสฺส สวิวาทเตฺต**ติอาทิ

เหฏฺฐา นิทานฏฺฐกถาย อาคตนยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เกจิ ปน ปุคฺคลปญฺญตฺติยาปิ สวิวาทตฺตํ มญฺญนฺติฯ **“ตติยสงฺคีติโต ปุเพฺพ ปวตฺตมานานํ วเสนา”**ติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ตติยสงฺคีติโต ปุเพฺพปิ ตํ มาติการูเปน ปวตฺตเตว? นิเทฺทสํ วา สนฺธาย ตถา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อญฺญานี**ติ อญฺญาการานิ อภิธมฺมปกรณาทีนิ อกริํสุ, ปวตฺตนฺตานิปิ ตานิ อญฺญถา กตฺวา ปฐิํสูติ อโตฺถ ฯ **มญฺชุสิรี**ติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํฯ น หิ ตํ นามํ ปิฏกตฺตยํ อนุวตฺตเนฺตหิ ภิกฺขูหิ คยฺหติ? อิตเรหิ คยฺหมานมฺปิ วา สาสนิกปริเญฺญหิ น สาสนาวจรํ คยฺหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **นิกายนาม**นฺติ มหาสงฺฆิกาทินิกายนามํ, ทุตฺตคุตฺตาทิวคฺคนามญฺจฯ

สงฺกนฺติกานํ เภโท สุตฺตวาทีติ สงฺกนฺติกานํ อนนฺตเร เอโก นิกายเภโท สุตฺตวาที นาม ภิชฺชิตฺถฯ **สหา**ติ เอกชฺฌํ กตฺวา, คณิยมานาติ อโตฺถฯ

อุปฺปเนฺน วาเท สนฺธายาติ ตติยสงฺคีติกาเล อุปฺปเนฺน วาเท สนฺธายฯ **อุปฺปชฺชนเก**ติ ตโต ปฏฺฐาย ยาว สทฺธมฺมนฺตรธานา เอตฺถนฺตเร อุปฺปชฺชนเกฯ **สุตฺตสหสฺสาหรณ**เญฺจตฺถ ปรวาทภญฺชนตฺถญฺจ สกวาทปติฏฺฐาปนตฺถญฺจฯ สุเตฺตกเทโสปิ หิ ‘‘สุตฺต’’นฺติ วุจฺจติ สมุทายโวหารสฺส อวยเวสุปิ ทิสฺสนโต ยถา ‘‘ปโฏ ทโฑฺฒ, สมุโทฺท ทิโฏฺฐ’’ติ จฯ เต ปเนตฺถ สุตฺตปเทสา ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติอาทินา อาคตา เวทิตพฺพาฯ

นิทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวโคฺค

๑. ปุคฺคลกถา

๑. สุทฺธสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑. สมฺพราทีหิ ปกปฺปิตวิชฺชา, ตถาภิสงฺขตานิ โอสธานิ จ ‘‘มายา’’ติ วุจฺจนฺติ, อิธ ปน มายาย อาหิตวิเสสา อภูตเญฺญยฺยาการา อธิเปฺปตาติ ทเสฺสโนฺต **“มายาย อมณิอาทโย มณิอาทิอากาเรน ทิสฺสมานา มายาติ วุตฺตา”**ติ อาหฯ สจฺจเญฺญว สจฺจิกํ, โส เอว อโตฺถ อวิปรีตสฺส ญาณสฺส วิสยภาวเฏฺฐนาติ **สจฺจิกโฏฺฐ**ฯ เตนาห **“ภูตโฏฺฐ”**ติฯ อวิปรีตภาวโต เอว ปรโม ปธาโน อโตฺถติ **ปรมโตฺถ,** ญาณสฺส ปจฺจกฺขภูโต ธมฺมานํ อนิทฺทิสิตพฺพสภาโวฯ เตน วุตฺตํ **“อุตฺตมโตฺถ”**ติฯ

อตฺถีติ วจนสามเญฺญนาติ ‘‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๙๖; กถา. ๒๒) ‘‘อตฺถี’’ติ ปวตฺตวจนสามเญฺญนฯ อตฺถวิกปฺปุปฺปตฺติยา วจนวิฆาโต ฉลนฺติ วทนฺติฯ **ปติฏฺฐํ ปจฺฉินฺทโนฺต**ติ เหตุํ ทูเสโนฺต, อเหตุํ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ เหตุ หิ ปฏิญฺญาย ปติฏฺฐาปนโต ปติฏฺฐา, ตํ ปน เหตุํ อตฺถมตฺตโต ทเสฺสโนฺต **“ยทิ สจฺจิกเฏฺฐนา”**ติอาทิมาหฯ ปโยคโต ปน ทูสเนน สทฺธิํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **โอกาสํ อททมาโน**ติ ยถานุรูปํ ยุตฺติํ วตฺตุํ อวสรํ อเทโนฺตฯ อถ วา **ปติฏฺฐํ ปจฺฉินฺทโนฺต,** ปฏิญฺญํ เอว ปริวเตฺตโนฺตติ อโตฺถฯ อุปลพฺภติ ปุคฺคโลติ หิ สกวาทิํ อุทฺทิสฺส ปรวาทิโน ปฏิญฺญาว น ยุตฺตา อปฺปสิทฺธตฺตา วิเสสิตพฺพสฺสฯ เตเนวาห **“อนุปลพฺภเนยฺยโต น ตว วาโท ติฏฺฐตีติ นิวเตฺตโนฺต”**ติฯ **รูปญฺจ อุปลพฺภติ…เป…. ทเสฺสตี**ติ เอเตน ปรวาทินา อธิเปฺปตเหตุโน วิปรีตตฺถสาธกตฺตํ ทเสฺสติฯ

อุปลพฺภมานํ นาม โหตีติ อาการโต ตํอาการวนฺตานํ อนญฺญตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อญฺญถาติ** อาการ, อาการวนฺตานํ เภเทฯ **เอติสฺสาติ** ‘‘ตโต โส ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมฏฺเฐนา’’ติ เอวํ วุตฺตาย ทุติยปุจฺฉายฯ **เอส วิเสโสติ** โย ยถาวุตฺโต ทฺวินฺนํ ปุจฺฉานํ วิสยสฺส สภาวาการเภโท, เอส ทฺวินฺนํ ปุจฺฉานํ วิเสโสฯ สภาวธมฺมานํ สามญฺญลกฺขเณน อภินฺนานมฺปิ สลกฺขณโต เภโทเยวาติ อญฺญธมฺมสฺส อเญฺญนากาเรน น กทาจิปิ อุปลโพฺภ ภเวยฺยฯ ยทิ สิยา, อญฺญตฺตเมว น สิยาติ รุปฺปนาทิสปจฺจยาทิอากาเรน อนุปลพฺภมาโนปิ ปุคฺคโล อตฺตโน ภูตสภาวฏฺเฐน อุปลพฺภเตวาติ วทนฺตํ ปรวาทินํ ปติ ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ’’ติอาทิโจทนา อโนกาสาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ยถา ปน…เป…. นิคฺคโห จ น กาตโพฺพ’’ติ**ฯ ตตฺถ **นิคฺคโหติ** ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ เอวํ วุตฺตนิคฺคโห, ปราชยาโรปเนน ปรวาทิโน นิคฺคณฺหนนฺติ อโตฺถฯ

สฺวายํ ปน ยสฺมา ตสฺส วาทาปราธเหตุโก, ตสฺมา ตํ ทเสฺสตุํ อฎฺฐกถายํ โทสาปราธปริยาเยหิ วิภาวิโตฯ อวชานนเณฺหตฺถ นิคฺคหฏฺฐานํฯ ตถา หิ ปฏิญฺญาหานิ, ปฏิญฺญานฺตรํ, ปฏิญฺญาวิโรโธ, ปฏิญฺญาสญฺญาโส, เหตฺวนฺตรํ, อตฺถนฺตรํ, นิรตฺถกํ, อวิญฺญาตตฺถํ, อสมฺพนฺธตฺถํ, อปฺปตฺตกาลํ, อูนํ, อธิกํ, ปุนรุตฺตํ, อนนุภาสนํ, อวิญฺญาตํ, อปฺปฏิภา, วิเกฺขโป, มตานุญฺญา, อนุยฺญชิตพฺพสฺส อุเปกฺขนํ, อนนุยฺญชิตพฺพสฺส อนุโยโค, อปสิทฺธนฺตรํ, เหตฺวาภาสา จาติ **ทฺวาวีสติ** นิคฺคหฏฺฐานานิ ญายวาทิโน วทนฺติฯ

ตตฺถ วิสทิสูทาหรณธมฺมานุชานนํ ปฐมุทาหรเณ **ปฏิญฺญาหานิ**ฯ ปฏิญฺญาตตฺถปฏิเสเธ ตทญฺญตฺถนิเทฺทโส **ปฏิญฺญานฺตรํ**ฯ ปฏิญฺญาวิรุทฺธเหตุกิตฺตนํ **ปฏิญฺญาวิโรโธ**ฯ ปฏิญฺญาตตฺถาปนยนํ **ปฏิญฺญาสญฺญาโส**ฯ อวิเสสวุเตฺต เหตุมฺหิ ปฏิสิเทฺธ วิเสสเหตุกถนํ **เหตฺวนฺตรํ**ฯ อธิกตตฺถานุปโยคิอตฺถกถนํ **อตฺถนฺตรํ**ฯ มาติกาปาโฐ วิย อตฺถหีนํ **นิรตฺถกํ**ฯ ติกฺขตฺตุํ วุตฺตมฺปิ สกฺขิปฏิวาทีหิ อวิทิตํ **อวิญฺญาตตฺถํ**ฯ ปุพฺพาปรวเสน สมฺพนฺธรหิตํ **อสมฺพนฺธตฺถํ**ฯ อวยววิปลฺลาสวจนํ **อปฺปตฺตกาลํ**ฯ อวยววิกลํ **อูนํ**ฯ อธิกเหตูทาหรณํ **อธิกํ**ฯ ฐเปตฺวา อนุวาทํ สทฺทตฺถานํ ปุนปฺปุนํ วจนํ อตฺถาปนฺนวจนญฺจ **ปุนรุตฺตํ**ฯ ปริสาย วิทิตสฺส ตีหิ วุตฺตสฺส อปจฺจุจฺจาหาโร **อนนุภาสนํ**ฯ ยํ วาทินา วุตฺตํ ปริสาย วิญฺญาตํ ปฏิวาทินา ทุวิญฺญาตํ, ตํ **อวิญฺญาตํ**ฯ ตํวาทินา วตฺตเพฺพ วุเตฺต ปรวาทิโน ปฏิวจนสฺส อนุปฏฺฐานํ **อปฺปฏิภา**ฯ กิจฺจนฺตรปฺปสเงฺคน กถาวิจฺฉินฺทนํ **วิเกฺขโป**ฯ อตฺตโน โทสานุชานเนน ปรปกฺขสฺส โทสปฺปสญฺชนํ ปรมตานุชานนํ **มตานุญฺญา**ฯ นิคฺคหปฺปตฺตสฺส นิคฺคณฺหนํ **อนุยฺญชิตพฺพสฺส อุเปกฺขนํ**ฯ สมฺปตฺตนิคฺคหสฺส อนิคฺคหฏฺฐาเน จ นิคฺคณฺหนํ **อนนุยฺญชิตพฺพสฺส อนุโยโค**ฯ เอกํ สิทฺธนฺตมนุชานิตฺวา อนิยมโต ตทญฺญสิทฺธนฺตกถาปฺปสญฺชนํ **อปสิทฺธนฺตรํ**ฯ อสิทฺธา อเนกนฺติกา วิรุทฺธา จ **เหตฺวาภาสา,** เหตุปติรูปกาติ อโตฺถฯ เตสญฺจ กถนํ นิคฺคหฏฺฐานนฺติฯ

อิเมสุ **ทฺวาวีสติยา** นิคฺคหฏฺฐาเนสุ อิทํ ปฏิญฺญาย อปนยนโต สยเมว ปจฺจกฺขานโต ปฏิญฺญาสญฺญาโส นาม นิคฺคหฏฺฐานํฯ เตเนวาห **‘‘อวชานเนเนว นิคฺคหํ ทเสฺสตี’’ติ**ฯ **อสิทฺธตฺตาติ** เอเตน ปจฺจกฺขโต อนุมานโต จ ปุคฺคลสฺส อนุปลพฺภมาหฯ น หิ โส ปจฺจกฺขโต อุปลพฺภติฯ ยทิ อุปลเพฺภยฺย, วิวาโท เอว น สิยา, อนุมานมฺปิ ตาทิสํ นตฺถิ, เยน ปุคฺคลํ อนุมิเนยฺยุํฯ ตถา หิ ตํ สาสนิโก ปุคฺคลวาที วเทยฺย ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ, อตฺถิ ปุคฺคโล’’ติ ภควตา วุตฺตตฺตา รูปเวทนาทิ วิยฯ ยญฺหิ ภควตา ‘‘อตฺถี’’ติ ยทิ วุตฺตํ, ตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ ยถา ตํ รูปํ เวทนา สญฺญา สงฺขารา วิญฺญาณํฯ ยํ ปน ปรมตฺถโต นตฺถิ, น ตํ ภควตา ‘‘อตฺถี’’ติ วุตฺตํ ยถา ตํ ปกติวาทิอาทีนํ ปกติอาทีติ, ตํ มิจฺฉาฯ เอตฺถ หิ ยทิ โวหารโต ปุคฺคลสฺส อตฺถิภาโว อธิเปฺปโต, สิทฺธํ สาธนํ, อถ ปรมตฺถโต, อสิโทฺธ เหตุ ตถา อวุตฺตตฺตาฯ วิรุโทฺธ จ ตสฺส อนิจฺจ

สงฺขตปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาทิภาวาสาธนโต รูปเวทนาทีสุ ตถา ทิฏฺฐตฺตาติอาทินา ตสฺส อเหตุก ภาวเสฺสว ปากฏภาวโตฯ

ยํ ปน พาหิรกา ปุถุ อญฺญติตฺถิยา วทนฺติฯ อเตฺถว จ ปรมตฺถโต อตฺตา ญาณาภิธานสฺส ปวตฺติยา นิมิตฺตภาวโต รูปาทิ วิยฯ อถ วา อตฺตาติริตฺตปทตฺถนฺตโร รูปกฺขโนฺธ ขนฺธสภาวตฺตา ยถา ตํ อิตรกฺขนฺธาฯ ยเญฺหตฺถ ปทตฺถนฺตรํ, โส ปุคฺคโลติ อธิปฺปาโยฯ

เอตฺถ จ ปุริมสฺส เหตุโน ปญฺญตฺติยา อเนกนฺติกตา อสิทฺธตา จฯ น หิ อสโต สกวาทินํ ปติ ปรมตฺถโต ญาณาภิธานปฺปวตฺติยา นิมิตฺตภาโว สิชฺฌติฯ โวหารโต เจ, ตทสิทฺธสาธนตา รูปาทิสภาววินิมุตฺตรูโปปิ ปุคฺคโล น โหตีติ เอวมาทิวิรุทฺธตฺถตาฯ ปจฺฉิมสฺส ปน เหตุโน สาเธตพฺพตฺถสามญฺญปริคฺคเห สิทฺธสาธนตา, รูปกฺขนฺธโต ปทตฺถนฺตรโต ปรมตฺถนฺตรภูตเวทนาทิสมฺภวสฺส อิจฺฉิตตฺตา จฯ ตพฺพิเสสปริคฺคเห จ สกวาทินํ ปติ อุทาหรณาภาโว ปรปริกปฺปิตชีวปทตฺถวิรหโตฯ อิตรกฺขนฺธานํ เวทนาทิวินิมุตฺตอุภยสิทฺธชีวปทตฺถสหิโตปิ รูปกฺขโนฺธ น โหติ อิตรกฺขนฺธา วิยาติ วิรุทฺธตฺถตา จฯ

ยํ ปน กาณาทา ''สุขาทีนํ นิสฺสยภาวโต''ติ อนุมานํ วทนฺติ, เต อิทํ วตฺตพฺพา – กึ สุขาทีนํ อตฺตนิ ปฏิพทฺธํ ยโต สุขาทินิสฺสยตาย อตฺตา อนุมียติฯ ยทิ อุปฺปาโท, เอวํ สเนฺต สเพฺพปิ สุขาทโย เอกโต เอว ภเวยฺยุํ การณสฺส สนฺนิหิตภาวโต อญฺญนิรเปกฺขโต จฯ อถ อญฺญมฺปิ กิญฺจิ อินฺทฺริยาทิการณนฺตรมเปกฺขิตพฺพํ, ตเทว โหตุ การณํ, กิมเญฺญน อทิฏฺฐสามตฺถิเยน ปริกปฺปิเตน ปโยชนํฯ อถ ปน เตสํ อตฺตาธีนา วุตฺตีติ วเทยฺยุํ, เอวมฺปิ น สิชฺฌติ อุทาหรณาภาวโตฯ น หิ รูปาทิวินิมุโตฺต ตาทิโส โกจิ สภาวธโมฺม สุขาทิสนฺนิสฺสยภูโต อตฺถิ, ยโต อตฺตโน อตฺตตฺถสิทฺธิยา อุทาหรณํ อปทิเสยฺยุํฯ อิมินา นเยน อสมาสปทาภิเธยฺยตฺตาติ อาทีนมฺปิ อยุตฺตตฺตา นิวาเรตพฺพาฯ ตถา ''อญฺญสฺส สจฺจิกฏฺฐสฺส อสิทฺธตฺตา''ติ อิมินา จ ปกติอณุอาทีนมฺปิ พาหิรปริกปฺปิตานํ อสิทฺธตา วุตฺตาวาติ เวทิตพฺพาฯ กถํ ปน เตสํ อสิทฺธีติ? ปมาเณน อนุปลพฺภนโตฯ น หิ ปจฺจกฺขโต ปกติ สิทฺธา กปิลสฺสปิ อิสิโน ตสฺส อปจฺจกฺขภาวสฺส กาปิเลหิ อนุญฺญายมานตฺตาฯ

ยํ ปน ''อตฺถิ ปธานํ เภทานํ อนฺวยทสฺสนโต สกลกลาปมตฺตํ วิยา''ติ เต อนุมานํ วทนฺติฯ อิมินา หิ เภทานํ สตฺวาทีนํ วิชฺชมานปธานตา ปฏิญฺญาตาฯ เอตฺถ จ วุจฺจเต – สกลาทีนํ ปธานํ ตพฺพิภาเคหิ กึ อญฺญตฺตํ, อุทาหุ อนญฺญนฺติ, กิเญฺจตฺถ ยทิ อญฺญตฺตํ, สโพฺพ โลโก ปธานมโยติ สมยวิโรโธ สิยา, สณฺฐานเภเทน อญฺญตฺถ ปฏิชานนโต น โทโสติ เจ? ตํ น, วลยกฏกาทิสณฺฐานเภเทปิ กนกาเภททสฺสนโตฯ น หิ สณฺฐานํ วตฺถุเภทนิมิตฺตํ ตสฺส อนุปาทานตฺตาฯ ยํ ยสฺส เภทนิมิตฺตํ, น ตํ ตสฺส อนุปาทานํ ยถา สุวณฺณมตฺติกาทิฆฏาทีนํ สุวณฺณฆโฏ มตฺติกาฆโฏ โกเสยฺยปโฏ กปฺปาสปโฏติ จ สาเธตพฺพธมฺมรหิตญฺจ อุทาหรณํฯ น หิ ปธาเนกการณปุพฺพกตฺตํ สกลาทีนํ ปกติวาทิโน สิทฺธํ, นาปิ กาปิลานํ กถญฺจิ อญฺญตฺตานุชานนโตฯ อนญฺญเตฺต ปน อุทาหรณาภาโวฯ น หิ ตเทว สาเธตพฺพํ ตเทว จ อุทาหรณํ ยุตฺตํ, อนฺวยทสฺสนมฺปิ อสิทฺธํฯ น หิ ตเทว เตน อนฺวิตํ ยุชฺชติฯ ปธาเนน อนฺวยทสฺสนมฺปิ อสิทฺธํ ปรวาทิโนติ คุณสฺส ปธานสฺส อนนุชานนโตฯ อถ ยํ กิญฺจิ การณํ ปธานํ ''ปธียติ เอตฺถ ผล''นฺติ, เอวมฺปิ อสิทฺธเมว การเณ ผลสฺส อตฺถิภาวานนุชานนโต, เหตุโน จ อสิทฺธนิสฺสยตา ปราภิมตเภทานนุชานนโตฯ อถ วิเสเสน การณายตฺตวุตฺติตา ผลสฺส สาธียติ, น กิญฺจิ วิรุทฺธํ ธมฺมานํ ยถาสกํ ปจฺจเยน ปฏิจฺจสมุปฺปตฺติยา อิจฺฉิตตฺตาติฯ

อปิจ ปกติวาทิโน ‘‘สตฺวรชตมสงฺขาตานํ ติณฺณํ คุณานํ สมภาโว ปกติ, สา จ นิจฺจา สตฺวาทิวิสมสภาวโต อนิจฺจโต มหตาทิวิการโต อนญฺญา’’ติ ปฏิชานนฺติฯ สา เตสํ วุตฺตปฺปการา ปกติ น สิชฺฌติ ตโต วิรุทฺธสภาวโต วิการโต อนญฺญตฺตาฯ น หิ อสฺสสฺส วิสาณํ ทีฆํ, ตญฺจ รสฺสโต โควิสาณโต อนญฺญนฺติ วุจฺจมานํ สิชฺฌติฯ กิญฺจ ภิโยฺย? ติณฺณํ เอกภาวาภาวโตฯ สตฺวาทิคุณตฺตยโต หิ ปกติยา อนญฺญตฺตํ อิจฺฉนฺตานํ เตสํ สตฺวาทีนมฺปิ ปกติยา อนญฺญตฺตํ อาปชฺชติ, น จ ยุตฺตํ ติณฺณํ เอกภาโวติฯ เอวมฺปิ ปกติ น สิชฺฌติฯ กถํ? อเนกโทสาปตฺติโตฯ ยทิ หิ พฺยตฺตสภาวโต วิการโต อพฺยตฺตสภาวา ปกติ อนญฺญา, เอวํ สเนฺต เหตุมนฺตตา อนิจฺจตา อพฺยาปิตา สกิริยตา อเนกตา นิสฺสิตตา ลิงฺคตา สาวยวตา ปรตนฺตฺรตาติ เอวมาทโย อเนเก โทสา ปกติยา อาปชฺชนฺติ, น ชาติวิการโต อนญฺญา ปฏิชานิตพฺพาฯ ตถา จ สติ สมยวิโรโธติ กปฺปนามตฺตํ ปกตีติ อสิทฺธา สาติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

ปกติยา จ อสิทฺธาย ตํนิมิตฺตกภาเวน วุจฺจมานา มหตาทโยปิ อสิทฺธา เอวฯ ยถา จ ปกติ มหตาทโย จ, เอวํ อิสฺสรปชาปติปุริสกาลสภาวนิยติยทิจฺฉาทโยปิฯ เอเตสุ หิ อิสฺสโร ตาว น สิชฺฌติ อุปการสฺส อทสฺสนโตฯ สตฺตานญฺหิ ชาติยํ มาตาปิตูนํ พีชเขตฺตภาเวน กมฺมสฺส หีนตาทิวิภาคกรเณน, ตโต ปรญฺจ อุตุอาหารานํ พฺรูหนุปตฺถมฺภเนน, อินฺทฺริยานํ ทสฺสนาทิกิจฺจสาธเนน อุปกาโร ทิสฺสติ, น, เอวมิสฺสรสฺสฯ หีนตาทิวิภาคกรณมิสฺสรสฺสาติ เจ? ตํ น, อสิทฺธตฺตาฯ ยถาวุโตฺต อุปการวิเสโส อิสฺสรนิมฺมิโต, น กมฺมุนาติ สาธนียเมตํฯ อิตรตฺราปิ สมานเมตนฺติ เจ? น, กมฺมโต ผลนิยมสิทฺธตฺตา ฯ สติ หิ กตูปจิเต กมฺมสฺมึ ตตฺถ ยํ อกุสลํ, ตโต หีนตา, ยํ กุสลํ, ตโต ปณีตตาติ สิทฺธเมตํฯ อิสฺสรวาทินาปิ หิ น สกฺกา กมฺมํ ปฏิกฺขิปิตุํฯ

อปิเจตสฺส โลกวิจิตฺตสฺส อิสฺสรนิมฺมานภาเว พหู โทสา สมฺภวนฺติฯ กถํ? ยทิ สพฺพมิทํ โลกวิจิตฺตํ อิสฺสรนิมฺมิตํ, สเหว วจเนน ปวตฺติตพฺพํ, น กเมนฯ น หิ สนฺนิหิตการณานํ ผลานํ กเมน อุปฺปตฺติ ยุตฺตา, การณนฺตราเปกฺขาย อิสฺสรสฺส สามตฺถิยหานิฯ จกฺขาทีนํ จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ การณภาโว น ยุโตฺตฯ กโรตีติ หิ การณนฺติฯ อิสฺสโร เอว จ การโกติ สพฺพการณานํ การณภาวหานิฯ เยหิ ปุถุวิเสเสหิ อิสฺสโร ปสีเทยฺย, เตสญฺจ สยํการตา อาปชฺชติ, ตถา สเพฺพสํ เหตุกานํ การณภาโวฯ ยเญฺชตํ นิมฺมานํ, ตญฺจสฺส อตฺตทตฺถํ วา สิยา, ปรตฺถํ วา สิยาฯ อตฺตทตฺถตายํ อตฺตโน อิสฺสรภาวหานิ อกตกิจฺจตาย อิสิตาวสิตาภาวโตฯ เตน วา นิมฺมิเตน ยํ อตฺตโน กาตพฺพํ, ตํ กสฺมา สยเมว น กโรติฯ ปรตฺถตายํ ปน ปโร นาเมตฺถ โลโก เอวาติ กิมตฺถิยํ ตสฺส นิรยาทิโรคาทิวิสาทินิมฺมานํฯ ยา จสฺส อิสฺสรตา, สา สยํกตา วา สิยา ปรํกตา วา อเหตุกา วาฯ ตตฺถ สยํกตา เจ, ตโต ปุเพฺพ อนิสฺสรภาวาปตฺติฯ ปรํกตา เจ, ปจฺฉาปิ อนิสฺสรภาวาปตฺติ สอุตฺตรตา จ สิยาฯ อเหตุกา เจ, น กสฺสจิ อนิสฺสรตาติ เอวมิสฺสรสฺสปิ อสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ยถา จ อิสฺสโร, เอวํ ปชาปติ ปุริโส จฯ นามมตฺตเมว เหตฺถ วิเสโสฯ เตหิ วาทีหิ ปกปฺปิตํ ยทิทํ ‘‘ปชาปติ ปุริโส’’ติฯ ตํนิมิตฺตกํ ปน โลกปฺปวตฺตึ อิจฺฉนฺตานํ ปชาปติวาเท ปุริสวาเท จ อิสฺสรวาเท วิย โทสา อสิทฺธิ จ วิธาตพฺพาฯ ยถา เจเต อิสฺสราทโย, เอวํ กาโลปิ อสิโทฺธ ลกฺขณาภาวโตฯ ปรมตฺถโต หิ วิชฺชมานานํ ธมฺมานํ สภาวสงฺขาตํ ลกฺขณํ อุปลพฺภติฯ ยถา ปถวิยา กถินตา, น เอวํ กาลสฺส, ตสฺมา นตฺถิ ปรมตฺถโต กาโลติฯ กาลวาที ปนาห ‘‘วตฺตนาลกฺขโณ กาโล’’ติฯ โส วตฺตโพฺพ ‘‘กา ปนายํ วตฺตนา’’ติฯ โส อาห ‘‘สมยมุหุตฺตาทีนํ ปวตฺตี’’ติฯ ตมฺปิ น, รูปาทีหิ อตฺถนฺตรภาเวน อนิทฺธาริตตฺตาฯ ปรมตฺถโต หิ อนิทฺธาริตสภาวสฺส วตฺตนาลกฺขณตายํ สสวิสาณาทีนมฺปิ ตํลกฺขณตา อาปเชฺชยฺยฯ

ยํ ปน วทนฺติ กาณาทา ‘‘อปรสฺมึ อปรํ ยุคปทิ จิรํ ขิปฺปมิติ กาลลิงฺคานีติ ลิงฺคสพฺภาวโต อตฺถิ กาโล’’ติ, ตํ อยุตฺตํ ลิงฺคิโน อนุปลพฺภมานตฺตาฯ สิทฺธสมฺพนฺธสฺ หิ ลิงฺคสฺ ลิงฺคมตฺตคฺคหเณน ลิงฺคินิ อวโพโธ ภเวยฺยฯ น จ เกนจิ อวิปรีตเจตสา เตน ลิงฺเคน สห กทาจิ กาลสงฺขาโต ลิงฺคี คหิตปุพฺโพฺพติฯ อโต น ยุตฺตํ ‘‘ลิงฺคสพฺภาวโต อตฺถิ กาโล’’ติฯ ‘‘อปรสฺมึ อปร’’นฺติอาทิกสฺส วิเสสสฺส นิมิตฺตภาวโต ยุตฺตนฺติ เจ? น, ปฐมชาตตาทินิมิตฺตกตฺตา ตสฺสฯ น จ ปฐมชาตตาทิ นาม โกจิ ธมฺโม อตฺถิ อญฺญตฺร สมญฺญามตฺตโตติ นเตฺถว ปรมตฺถโต กาโลฯ กิญฺจ ภิโยฺย, พหูนํ เอกภาวาปตฺติโตฯ อตีตาทิวิภาเคน หิ โลกสมญฺญาวเสน พหู กาลเภทาฯ ตฺวเญฺจตํ เอกํ วทสีติ พหูนํ เอกภาวาภาวโต นเตฺถว ปรมตฺถโต กาโลฯ ตถา เอกสฺส อเนกภาวาปตฺติโตฯ โย หิ อยํ อชฺช วตฺตมานกาโล, โส หิโยฺย อนาคโต อโหสิ, เสฺว อตีโต ภวิสฺสติฯ หิโยฺย จ วตฺตมาโน อชฺช อตีโต อโหสิ, ตถา เสฺว วตฺตมาโนปิ อปรชฺชฯ น เจกสภาวสฺส อเนกสภาวตา ยุตฺตาติ อสิโทฺธ ปรมตฺถโต กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺตึ ปน อุปาทาย กปฺปนามตฺตสิทฺธาย โลกสมญฺญาย อตีตาทิวิภาคโต โวหรียตีติ โวหารมตฺตโกติ ทฎฺฐโพฺพฯ

สภาวนิยติยทิจฺฉาทโยปิ อสิทฺธาฯ กึ การณา? ลกฺขณาภาวาฯ น หิ สภาวโต นิยติยทิจฺฉา สมฺภวติฯ อญฺญถา เอวํวิโธ โกจิ ภาโว อตฺถิ เจ, เตสํ สภาวสงฺขาเตน ลกฺขเณน ภวิตพฺพํ, ปติฎฺฐาปกเหตุนา จ น จตฺถิฯ เกวลํ ปเนเต วาทา วิมทฺทิยมานา อเหตุวาเท เอว ติฎฺฐนฺติ, น จาเหตุกํ โลกวิจิตฺตํ วิเสสาภาวปฺปสงฺคโตฯ อเหตุกภาเว หิ ปวตฺติยา ยฺวายํ นรสุรนิรยติรจฺฉานาทีสุ อินฺทฺริยาทีนํ วิเสโส, ตสฺส อภาโว อาปชฺชติ, น จายํ ปณฺฑิเตหิ อิจฺฉิโตฯ กิญฺจ? ทิฎฺฐภาวโตฯ ทิฎฺฐา หิ จกฺขาทิโต จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ พีชาทิโต องฺกุราทีนํ ปวตฺติ, ตสฺมาปิ เหตุโตวายํ ปวตฺติฯ ตถา ปุเร ปจฺฉา จ อภาวโตฯ ยโต ยโต หิ ปจฺจยสามคฺคิโต ยํ ยํ ผลํ นิพฺพตฺตติ, ตโต ปุเพฺพ ปจฺฉา จ น ตสฺส นิพฺพตฺติ สมฺภวติ, กิญฺจ พหุนาฯ ยทิ อเหตุโต ปวตฺติ สิยา, อเหตุกา ปวตฺตีติ อิมาปิ วาจา ยถาสกปจฺจยสมวายโต ปุเร ปจฺฉา จ ภเวยฺยุํ, น จ ภวนฺติ อลทฺธปฺปจฺจยตฺตา, มเชฺฌ เอว จ ภวนฺติ ลทฺธปฺปจฺจยตฺตาฯ เอวํ สเพฺพปิ สงฺขตา ธมฺมาติ น สิชฺฌติ อเหตุวาโทฯ ตสฺมิญฺจ อสิเทฺธ ปวตฺติยา อเหตุภาโว วิย อเหตุปริยายวิเสสภูตา สภาวนิยติยทิจฺฉาทโยปิ อสิทฺธา เอว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

ยํ ปน กาณาทา ‘‘ปรมาณโว นิจฺจา, เตหิ ทฺวิอณุกาทิผลํ นิพฺพตฺตติ, ตญฺจ อนิจฺจํ , ตสฺส วเสเนตํ โลกวิจิตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตมฺปิ มิจฺฉาปริกปฺปมตฺตํฯ น หิ ปรมาณโว นาม สนฺติ อญฺญตฺร ภูตสงฺฆาตาฯ โส ปน อนิโจฺจว, น จ นิจฺจโต อนิจฺจสฺส นิพฺพตฺติ ยุตฺตา ตสฺส การณภาวานุปปตฺติโต ตถา อทสฺสนโต จฯ ยทิ จ โส กสฺสจิ การณภาวํ คเจฺฉยฺย, อนิโจฺจ เอว สิยา วิการาปตฺติโตฯ น จายํ สมฺภโว อตฺถิ, ยํ วิการํ อนาปชฺชนฺตเมว การณํ ผลํ นิพฺพเตฺตยฺยาติฯ วิการเญฺจ อาปชฺชติ, กุตสฺส นิจฺจตาวกาโส, ตสฺมา วุตฺตปฺปการา ปรมาณโว สตฺตา อนิจฺจา, อเญฺญปิ นิจฺจาทิภาเวน พาหิรเกหิ ปริกปฺปิตา อสิทฺธา เอวาติ เวทิตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ธมฺมปฺปเภทโต ปน อญฺญสฺส สจฺจิกฎฺฐสฺส อสิทฺธตฺตา’’**ติฯ

เอตฺถาห ‘‘ยทิ ปรมตฺถโต ปุคฺคโล น อุปลพฺภติ, เอวํ ปน ปุคฺคเล อนุปลพฺภมาเน อถ กสฺมา ภควา ‘อตฺถิ ปุคฺคโล อตฺตหิตาย ปฎิปโนฺน’ติ (อ. นิ. ๔.๙๕; กถา. ๒๒), ‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา สโนฺต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิ’นฺติ (อ. นิ. ๔.๙๕; กถา. ๒๒) จ ตตฺถ ตตฺถ ปุคฺคลสฺส อตฺถิภาวํ ปเวเทสี’’ติฯ วิเนยฺยชฺฌาสยวเสนฯ ตถา ตถา วิเนตพฺพานญฺหิ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน วิเนยฺยทมนกุสโล สตฺถา ธมฺมํ เทเสโนฺต โลกสมญฺญานุรูปํ ตตฺถ ตตฺถ ปุคฺคลคฺคหณํ กโรติ, น ปรมตฺถโต ปุคฺคลสฺส อตฺถิภาวโตฯ

อปิจ **อฏฺฐหิ** การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถติ หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ, กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ, ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ, อานนฺตริยทีปนตฺถํ, พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ, ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถํ, ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ, โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถญฺจาติฯ ‘‘ขนฺธา ธาตู อายตนานิ หิรียนฺติ โอตฺตปฺปนฺตี’’ติ หิ วุตฺเต มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหํ อาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ วา โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธา ธาตู อายตนานิ หิรียนฺติ โอตฺตปฺปนฺติ นามา’’ติฯ ‘‘อิตฺถี หิรียติ โอตฺตปฺปติ, ปุริโส, ขตฺติโย, พฺราหฺมโณ’’ติ ปน วุตฺเต ชานาติ, น สโมฺมหํ อาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ โหติ, ตสฺมา ภควา **หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา กมฺมสฺสกา, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา **กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถมฺปิ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘เวฬุวนาทโย มหาวิหารา ขเนฺธหิ การาปิตา, ธาตูหิ, อายตเนหี’’ติ วุตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตถา ‘‘ขนฺธา มาตรํ ชีวิตา โวโรเปนฺติ, ปิตรํ, อรหนฺตํ, รุหิรุปฺปาทกมฺมํ, สงฺฆเภทกมฺมํ กโรนฺติ, ธาตุโย, อายตนานี’’ติ วุตฺตปิ, ‘‘ขนฺธา เมตฺตายนฺติ , ธาตุโย, อายตนานี’’ติ วุตฺตปิ, ‘‘ขนฺธา ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺติ, ธาตุโย, อายตนานี’’ติ วุตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ อานนฺตริยทีปนตฺถํ พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถญฺจ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา ทานํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ธาตุโย, อายตนานี’’ติ วุตฺตปิ มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหํ อาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ วา โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธา ธาตู อายตนานิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ นามา’’ติฯ ‘‘ปุคฺคโล ปฏิคฺคณฺหาตี’’ติ ปน วุตฺเต ชานาติ, น สโมฺมหํ อาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ โหติ, ตสฺมา ภควา **ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ โลกสมฺมุติญฺจ พุทฺธา ภควโนฺต นปฺปชหนฺติ โลกสมญฺญาย โลกาภิลาเป ฐิตาเยว ธมฺมํ เทเสนฺติ, ตสฺมา ภควา **โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถมฺปิ** ปุคฺคลกถํ กเถตีติ อิเมหิ **อฏฺฐหิ** การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถติ, น ปรมตฺถโต ปุคฺคลสฺส อตฺถิภาวโตติ เวทิตพฺพํฯ

ธมฺมปฺปเภทาการเรเนวาติ ยถาวุตฺตรูปาทิธมฺมปฺปเภทโต อญฺญสฺส สจฺจิกฏฺฐสฺส อสิทฺธตฺตา รูปาทิธมฺมปฺปเภทาการเรเนว ปุคฺคลสฺส อุปลทฺธิยา ภวิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เตน ‘‘กิํ ตว ปุคฺคโล อุปลพฺภมาโน รุปฺปนาการเรน อุปลพฺภติ, อุทาหุ อนุภวนสญฺชานนาภิสงฺขรณวิชานเนสุ อญฺญตราการเรนา’’ติ ทเสฺสติ ตพฺพินิมุตฺตสฺส สภาวธมฺมสฺส โลเก อภาวโตฯ อวิเสสวิเสเสหิ ปุคฺคลูปลพฺภสฺส ปฏิญฺญาปฏิเกฺขปปกฺขา อนุชานนาวชานนปกฺขาฯ ยทิปิเม เทฺวปิ ปกฺขา อนุโลมปฏิโลมนเยสุ ลพฺภนฺติ, อาทิโต ปน ปฐมํ ฐเปตฺวา ปวโตฺต ปฐมนโย, อิตโร ทุติยนฺติ อิมํ เนสํ วิเสสํ ทเสฺสโนฺต **“อนุชานนา…เป…. เวทิตโพฺพ”**ติ อาหฯ ยถาธิกตายลทฺธิยา อนุโลมนโต เจตฺถ ปฐโม นโย **อนุโลมปโกฺข,** ตพฺพิโลมนโต อิตโร **ปฏิโลมปโกฺข**ติ วุโตฺตติ เวทิตพฺพนฺติฯ

เตน วต เรติ เอตฺถ **เตนา**ติ การณวจนํฯ เยน ปุคฺคลูปลโพฺภ ปติฏฺฐปียติ, เตน เหตุนาฯ สฺวายํ เหตุ สาสนิกสฺส พาหิรกสฺส จ วเสน เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ เหตุปติรูปเก จายํ เหตุสมญฺญา ปรมตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เหฏฺฐา ‘‘อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ นิคฺคหสฺส สญฺญาปนมตฺตํ กตํ, ตํ อิทานิ ‘‘ยํ ตตฺถ วเทสี’’ติอาทินา นิคมนรูเปน มิจฺฉาภาวทสฺสเนน จ วิภาวิยมานํ ปากฏภาวกรณโต อาโรปิตํ ปติฏฺฐาปิตํ โหตีติ อฏฺฐกถายํ ‘‘อาโรปิตตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’ติ **ปฏิญฺญาวยโว** สรูเปเนว ทสฺสิโตฯ ‘‘เตนา’’ติ อิมินา สามญฺญโต **เหตาวยโว** ทสฺสิโตฯ ยฺวายํ ยสฺมา ปฏิญฺญาธโมฺม หุตฺวา สทิสปเกฺข วิชฺชมาโน, วิสทิสปเกฺข อวิชฺชมาโนเยว เหตุ ลกฺขณูปปโนฺน นาม โหติ, น อิตโร, ตสฺมา ยตฺถ โส วิชฺชติ น วิชฺชติ จ, โส สทิสาสทิสภาวภิโนฺน ทุวิโธ **ทิฏฺฐนฺตาวยโว**ฯ ยถา รูปาทิ อุปลพฺภติ, ตถา ปุคฺคโลฯ ยถา จ สสวิสาณํ น อุปลพฺภติ, น ตถา ปุคฺคโลติ **อุปนโย**ฯ สฺวายํ ‘‘วตฺตเพฺพ

โข ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ อิมาย ปาฬิยา ทีปิโต, โย อฏฺฐกถายํ สทฺธึ เหตุทาหรเณหิ ‘‘ปาปนา’’ติ วุโตฺตฯ **นิคมนํ** ปาฬิยํ สรูเปเนว อาคตํ, ยา อฏฺฐกถายํ ‘‘โรปนา’’ติ วุตฺตาติฯ เอวํ โปราเณน ญายกฺกเมน สาธนาวยวา นิทฺธาเรตฺวา โยเชตพฺพาฯ

อิทานิ วตฺตเนน ปรปกฺขุปลกฺขิเต เหตุทาหรเณ อนฺวยพฺยติเรกทสฺสนวเสน นิทฺธาเรตฺวา สาธนปโยโค โยเชตโพฺพฯ **การณํ วตฺตพฺพนฺ**ติ กิเมตฺถ วตฺตพฺพํฯ เหตุทาหรเณหิเยว หิ สปรปกฺขานํ สาธนํ ทูสนํ วา, น ปฏิญฺญาย, ตสฺสา สาเธตพฺพาทิภาวโตฯ ตํ ปน ทฺวยํ ‘‘เตน วต เร’’ติอาทิปาฬิยา วิภาวิตํฯ อฏฺฐกถายํ ปาปนาโรปนาสีเสน ทสฺสิตํฯ ปฏิญฺญาฐปนา ปน เตสํ วิสยทสฺสนํ กถายํ ตํมูลตายาติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **‘‘ยํ ปน วกฺขตี’’**ติอาทิฯ เตเนว จ อฏฺฐกถายํ ‘‘อิทํ อนุโลม…เป.… เอกํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพ’’นฺติ วกฺขติฯ ตถา จาห **‘‘ยถา ปน ตตฺถา’’**ติอาทิฯ **นิคฺคโหว วิสุํ วุโตฺต,** น ปฏิกมฺมนฺติ อธิปฺปาโยฯ วิสุํ วุโตฺตติ จ ปาปนาโรปนาหิ อสมฺมิสฺสํ กตฺวา วิสุํ องฺคภาเวน วุโตฺต, น ตทญฺญตโร วิย ตทโนฺตคธภาเวน วุโตฺต, นาปิ ฐปนา วิย อคณนุปคภาเวนาติ อโตฺถฯ **เย ปนา**ติ ปทกาเร สนฺธายาหฯ **ทุติเย…เป.… อาปชฺชติ** ตตฺถ นิคฺคหสฺส อยถาภูตตฺตา ปฏิกมฺมสฺส จ ยถาภูตภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

๒. ปรมตฺถโต ปุคฺคลํ นานุชานาติ, โวหารโต ปน อนุชานาตีติ สกวาทิมตํ ชานเนฺตนปิ ปรวาทินา ฉลวเสน วิภาคํ อกตฺวา ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ ปุจฺฉาย กตาย สกวาที ตตฺถ อยํ ปุคฺคลวาที, อิมสฺส ลทฺธิ ปฏิกฺขิปิตพฺพาติ ปรมตฺถสจฺจํ สนฺธายาห ‘‘อามนฺตา’’ติฯ ‘‘น อุปลพฺภตี’’ติ หิ วุตฺตํ โหติฯ ปุน อิตโร สมฺมุติสจฺจํ สนฺธาย ‘‘โย สจฺจิกโฏฺฐ’’ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โย โลกโวหารสิโทฺธ สจฺจิกโฏฺฐ, ตโต เอว เกนจิ อปฏิกฺขิปิตพฺพโต ปรมตฺถโต ตโต โส ปุคฺคโล นุปลพฺภตีติฯ ปุน สกวาที ปุเพฺพ ปรมตฺถสจฺจวเสน ปุคฺคเล ปฏิกฺขิเตฺต อิทานิ สมฺมุติสจฺจวเสนายํ ปุจฺฉาติ มนฺตฺวา ตํ อปฺปฏิกฺขิปโนฺต ‘‘น เหวํ วตฺตเพฺพ’’ติ อาหฯ เตนาห **‘‘อตฺตนา อธิเปฺปตํ สจฺจิกฏฺฐเมวาติ สมฺมุติสจฺจํ สนฺธายาติ อธิปฺปาโย’’**ติ ฯ เอวมวฏฺฐิเต **‘‘ยทิ ปรวาทินา…เป.… นารภิตพฺพา’’**ติ อิทํ น วตฺตพฺพํ ปฐมปุจฺฉาย ปรมตฺถสจฺจสฺส สจฺจิกโฏฺฐติ อธิเปฺปตตฺตาฯ **‘‘อถ สกวาทินา…เป.… อาปชฺชตี’’**ติ อิทมฺปิ น วตฺตพฺพํ ทุติยปุจฺฉาย สมฺมุติสจฺจสฺส สจฺจิกโฏฺฐติ อธิเปฺปตตฺตาฯ

ยทิ อุภยํ อธิเปฺปตนฺติ อิทํ ยทิ ปฐมปุจฺฉํ สนฺธาย, ตทยุตฺตํ ตสฺสา ปรมตฺถสจฺจเสฺสว วเสน ปวตฺตตฺตาฯ อถ ทุติยปุจฺฉํ สนฺธาย, ตสฺสา สมฺมุติสจฺจวเสน ปฐมตฺถํ วตฺวา ปุน มิสฺสกวเสน วตฺตุํ **‘‘สมฺมุติสจฺจปรมตฺถสจฺจานิ วา เอกโต กตฺวาปิ เอวมาหา’’**ติ วุตฺตตฺตา ตมฺปิ น วตฺตพฺพเมวฯ **เทฺวปิ สจฺจานี**ติ สมฺมุติปรมตฺถสจฺจานิฯ เตสุ ปรมตฺถสจฺจเสฺสว นิปฺปริยาเยน สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถภาโว, อิตรสฺส อุปจาเรนฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘มายา มรีจิ…เป.… อุตฺตมโฏฺฐ’’ติฯ ตสฺมา สมฺมุติสจฺจวเสน อุปลทฺธึ อิจฺฉเนฺตนปิ ปรมตฺถสจฺจวเสน อนิจฺฉนโต ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติอาทินา อนุโยโค ยุโตฺตฯ ‘‘ปธานปฺปธาเนสุ ปธาเน กิจฺจสิทฺธี’’ติ เอเตเนว **‘‘น จ สจฺจิกเฏฺฐกเทเสน อนุโยโค’’**ติอาทิ นิวตฺติตญฺจ โหติ สจฺจิกเฏฺฐกเทสภาวเสฺสว อสิทฺธตฺตาฯ **นาสฺส ปรมตฺถสจฺจตา อนุยุญฺชิตพฺพา**ติ อสฺส สจฺจิกฏฺฐสฺส ปรมตฺถสจฺจตา ปรวาทินา น อนุยุญฺชิตพฺพา ‘‘ปุคฺคโล นุปลพฺภติ สจฺจิกฏฺฐปรมเตฺถนา’’ติ สกวาทิโนปิ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถโต ตสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **โวหริตสจฺจิกฏฺฐสฺส อตฺตนา อธิเปฺปตสจฺจิกฏฺฐตาปิ** ยุตฺตา ตสฺส เตน อธิเปฺปตตฺตาฯ สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา ทสฺสิโตเยวฯ **วุตฺตนโยว โทโส**ติ ‘‘เทฺวปิ สจฺจานี’’ติอาทินา อนนฺตรเมว วุตฺตํ สนฺธายาหฯ ตสฺส ปน อโทสภาโว ทสฺสิโตเยวฯ **อถ น** อิติ อถ น ภูตสภาวเตฺถน อุปลเพฺภยฺยาติ โยชนาฯ **วตฺต**

โพฺพติ ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ‘‘โย โลกโวหารสิโทฺธ’’ติอาทินา วุตฺตเมว, ตสฺมา เอตฺถ ‘‘ปรม ตฺถโต ปุคฺคลํ นานุชานาตี’’ติอาทินา อธิปฺปายมคฺคนํ ทฎฺฐพฺพํฯ

อนุเญฺญยฺยเมตํ สิยาติ เอตํ อนุปลพฺภนํ ปฐมปุจฺฉายํ วิย ทุติยปุจฺฉายมฺปิ อนุชานิต พฺพํ สิยาฯ **น วา กิญฺจิ วตฺตพฺพ**นฺติ อถ วา กิญฺจิ น วตฺตพฺพํ ฐปนียตฺตา ปญฺหสฺสฯ ตถา หิสฺส ฐปนียาการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ กามํ สจฺจทฺวยากาเรน ปุคฺคโล นุปลพฺภติ, สมฺมุติยากาเรน ปน นุปลพฺภตีติ อุปลพฺภนภาวสฺส วเสน ปฎิเกฺขโป กโตติ อย เมตฺถ อธิปฺปาโย ทฎฺฐโพฺพฯ **อนุญฺญาตํ ปฎิกฺขิตฺตญฺจา**ติ ปฐมปุจฺฉายํ อนุญฺญาตํ, ทุติย ปุจฺฉายํ ปฎิกฺขิตฺตํฯ **เอตํ ฉลวาทํ นิสฺสายา**ติ เอตํ เอกํเยว วตฺถุํ อุทฺทิสฺส อนุชานนปฎิกฺขิ ปนาการํ ฉลวจนํ นิสฺสายฯ ตฺวํ นิคฺคเหตโพฺพติ โยชนาฯ **สมฺภวนฺตสฺส สามเญฺญนา**ติ นิคฺ คหฎฺฐานภาเวน สมฺภวนฺตสฺส อนุโลมนเยน อนุชานนปฎิเกฺขปสฺส สมานภาเวนฯ **อสมฺภ วนฺตสฺส กปฺปน**นฺติ ปจฺจนีกนเยน ตสฺส นิคฺคหฎฺฐานภาเวน อสมฺภวนฺตสฺส ตถา กปฺปนํ สํ วิธานํ ฉลวาโท ภวิตุํ อรหติฯ ‘‘อตฺถวิกปฺปุปฺปตฺติยา วจนวิฆาโต ฉล’’นฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **เตนา**ติ ยถาวุตฺตกปฺปนํ ฉลวาโทติ วุตฺตตฺตาฯ วจนสามญฺญมตฺตํ กปฺปิตํ ฉลํ วทติ เอเตนาติ ฉลวาโทฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ฉลวาทสฺส การณตฺตา ฉลวาโท’’**ติฯ **วจนสามญฺญมตฺตํ** อตฺถภูตํ ตทตฺถํ ฉลวาทํ นิสฺสายฯ **‘‘วิจาเรตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํ, กิเมตฺถ วิจาเรตพฺพํฯ ยทิปิ ปกฺขสฺส ฐ ปนามูลกํ อนุชานนาวชานนานํ มิจฺฉาภาวทสฺสนํ ตพฺพิสยตฺตา, ปาปนาโรปนาหิ เอว ปน โส วิภาวียติ, น ฐปนายาติ ปากโฎยมโตฺถฯ

๔-๕. **เตนา**ติ สกวาทินาฯ **เตน นิยาเมนา**ติ เยน นิยาเมน สกวาทินา จตูหิ ปาปนาโร ปนาหิสฺส นิคฺคโห กโต, เตน นิยาเมน นเยนฯ โส นิคฺคโห ทุกฺกโฎ อนิคฺคโหเยวาติ ทเสฺส โนฺต อาห **‘‘อนิคฺคหภาวสฺส วา อุปคมิตตฺตา’’**ติ, ปาปิตตฺตาติ อโตฺถฯ **เอวเมวา**ติ ยถา ‘‘ตยา มม กโต นิคฺคโห’’ติอาทินา อนิคฺคหภาวูปนโย วุโตฺต, เอวเมวฯ **เอตสฺสา**ติ ‘‘เตน หี’’ติอาทินา อิมาย ปาฬิยา วุตฺตสฺสฯ

อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา

๗-๑๐. **อเญฺญนา**ติ สมฺมุติสจฺจภูเตนฯ **ปรสฺสา**ติ สกวาทิโนฯ โส หิ ปรวาทินา ปโร นาม โหติฯ ปฎิญฺญาปฎิเกฺขปานํ ภินฺนวิสยตฺตา **‘‘อวิโรธิตตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ อภินฺนาธิกรณํ วิย หิ อภินฺนวิสยเมว วิรุทฺธํ นาม สิยา, น อิตรนฺติ อธิปฺปาโยฯ ตเมวตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘น หิ…เป…. อาปชฺชตี’’**ติ อาหฯ ยทิ เอวํ กถมิทํ นิคฺคหฎฺฐานํ ชาตนฺติ อาห **‘‘อตฺตโน ปนา’’**ติอาทิฯ เตน ปฎิญฺญานฺตรํ นาม อญฺญเมเวตํ นิคฺคหฎฺฐานนฺติ ทเสฺสติฯ

ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สุทฺธสจฺจิกฎฺฐวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. โอกาสสจฺจิกโฎฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๑. สามเญฺญน วุตฺตํ วิเสสนิวิฏฺฐํ โหตีติ อาห **“สพฺพตฺถาติ สพฺพสฺมิํ สรีเรติ อยมโตฺถ”**ติฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐตีติ วิเสสตฺถินา วิเสโส อนุปยุชฺชิตโพฺพติฯ **เอเตนา**ติ เทสวเสน สพฺพตฺถ ปฏิเกฺขปวจเนนฯ

๓. กาลสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๒. **มชฺฌิมชาติกาเล**ติ ปจฺจุปฺปนฺนตฺตภาวกาเลฯ อตฺตภาโว หิ อิธ ‘‘ชาตี’’ติ อธิเปฺปโตฯ ตโต อตีโต ปุริมชาติกาโล, อนาคโต ปจฺฉิมชาติกาโลฯ **อิเมสุ ตีสู**ติ สพฺพตฺถ, สพฺพทา, สเพฺพสูติ อิเมสุ ตีสุ นเยสุฯ ปาฐสฺส สํขิตฺตตา สุวิเญฺญยฺยาติ ตํ ฐเปตฺวา อตฺถสฺส สทิสตํ วิภาเวโนฺต **“อิธาปิ หิ...เป.... โยเชตพฺพ”**นฺติ อาหฯ เอตฺถาปิ ‘‘น เกนจิ สภาเวน ปุคฺคโล อุปลพฺภตี’’ติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหติฯ น หิ เกนจิ สภาเวน อุปลพฺภมานสฺส สกเลกเทสวินิมุโตฺต ปวตฺติกาโล นาม อตฺถีติฯ

๔. อวยวสจฺจิกโฏฺฐ

๑. อนุโลมปจฺจนีกวณฺณนา

๑๓. ตติยนเย น สเพฺพกธมฺมวินิมุตฺตํ ปวตฺติฏฺฐานํ นาม อตฺถีติ โยเชตพฺพํฯ

โอกาสาทิสจฺจิกโฏฺฐ

๒. ปจฺจนีกานุโลมวณฺณนา

๑๔. **อนุโลมปญฺจกสฺสาติอาทิมฺหิ** อฏฺฐกถาวจเนฯ ปุน **ตตฺถา**ติ ยถาวุเตฺต อฏฺฐกถาวจเน, เตสุ วา อนุโลมปญฺจกปจฺจนีเกสุฯ **สพฺพตฺถ ปุคฺคโล นุปลพฺภตี**ติอาทิกสฺส ปาฐปฺปเทสสฺส อโตฺถ ‘‘สรีรํ สนฺธายา’’ติอาทินา อฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพ อโตฺถฯ **ปฏิกมฺมาทิปาฬิ**นฺติ ปฏิกมฺมนิคฺคหอุปนยนนิคมนปาฬิฯ **ตีสุ มุเขสู**ติ ‘‘สพฺพตฺถา’’ติอาทินา วุเตฺตสุ ตีสุ วาทมุเขสุฯ ปจฺจนีกสฺส ปาฬิ วุตฺตาติ สมฺพโนฺธฯ **ต**นฺติ ปาฬิฯ สงฺขิปิตฺวา อาคตตฺตา **สรูเปน อวุเตฺต**ฯ **สุทฺธิก...เป.... วุตฺตํ โหติ** ตตฺถ ‘‘สพฺพตฺถา’’ติอาทินา สรีราทิโน ปรามสนํ นตฺถิ, อิธ อตฺถีติ อยเมว วิเสโส, อญฺญํ สมานนฺติฯ

สจฺจิกฏฺฐวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สุทฺธิกสํสนฺทนวณฺณนา

๑๗-๒๗. สจฺจิกฏฺฐสฺส, สจฺจิกเฏฺฐ วา สํสนฺทนํ สจฺจิกฏฺฐสํสนฺทนนฺติ สมาสทฺวยํ ภวตีติ ทเสฺสโนฺต **“สจฺจิกฏฺฐสฺสา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สจฺจิกฏฺฐสฺส ปุคฺคลสฺสา**ติ สจฺจิกฏฺฐสภาวสฺส ปรมตฺถโต วิชฺชมานสภาวสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **รูปาทีหิ สทฺธิํ สํสนฺทน**นฺติ สจฺจิกฏฺฐตาสามเญฺญน รูปาทีหิ สมีกรณํฯ **สจฺจิกเฏฺฐ**ติ สจฺจิกฏฺฐเหตุ, ตตฺถ วา ตํ อธิฏฺฐานํ กตฺวาฯ ‘‘ตุลฺยโยเค สมุจฺจโย’’ติ สมุจฺจยตฺถตฺตา เอว จ-การสฺส สจฺจิกเฏฺฐน อุปลทฺธิสามเญฺญน อิธ รูปมาหฏนฺติ ตสฺส อุทาหฏภาโว ยุโตฺตติ **“ยถารูป”นฺติ นิทสฺสนวเสน อโตฺถ วุโตฺต,** อญฺญถา อิธ รูปสฺส อาหรณเมว กิมตฺถิยํฯ เอวํ เสสธเมฺมสุปิฯ ยา ปเนตฺถ อญฺญตฺตปุจฺฉา, สาปิ นิ

ทสฺสนตฺถํ อุปฺพฺรูเหติ อญฺญตฺตนิพนฺธนตฺตา ตสฺสฯ โอปมฺมสํสนฺทเน ปน นิทสฺสนโตฺถ คาหีย ตีติ อิมสฺมึ สุทฺธิกสํสนฺทเน เกวลํ สมฺจฺจยวเสเนว อตฺถทสฺสนํ ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ รูปาทีนิ อุปาทาปญฺญตฺติมตฺตตฺตา ปุคฺคลสฺส โส เตหิ อโญฺญ, อนโญฺญ จาติ น วตฺตโพฺพติ อยํ สาสนกฺกโมติ อาห **“รูปาทีหิ…เป…. สมโย”**ติฯ **อนุญฺญายมาเน**ติ ตสฺมึ สมเย สุเตฺต จ อปฺปฏิกฺขิปิยมาเนฯ อยญฺจ อโตฺถ สาสนิกสฺส ปรวาทิโน วเสน วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ

“อาชานาหิ นิคฺคห”นฺติ ปาโฐ ทิโฎฺฐ ภวิสฺสติ, อญฺญถา ‘‘ปฏิโลมปญฺจกานิ ทสฺสิตานิ, ปฏิกมฺมจตุกฺกาทีนิ สํขิตฺตานี’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ โจทนาย วินา ปรวาทิโน ปฏิชานาปนํ นตฺถีติ วุตฺตํ **“ปฏิชานาปนตฺถนฺติ…เป…. โจทนตฺถ”**นฺติฯ โจทนาปุพฺพกญฺหิ ตสฺส ปฏิชานาปนํฯ เตน ผลโวหาเรน การณํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **อพฺยากตตฺตา**ติ อพฺยากรณียตฺตา, ภควตา วา น พฺยากตตฺตาฯ **ยทิ ฐปนียตฺตา ปฏิกฺขิปิตพฺพ**นฺติ อิมสฺมึ ปจฺจนีกนเย ฐปนียตฺตา ปญฺหสฺส สกวาทินา ปฏิกฺขิปิตพฺพํฯ **ปเรนปี**ติ ปรวาทินาปิ ฐปนียตฺตา ลทฺธิเมว นิสฺสาย อนุโลมนเย ปฏิเกฺขโป กโตติ **อยเมโตฺถ** สุทฺธิกสํสนฺทนาย **อธิปฺปาโย ยุโตฺต** อนุโลเมปิ รูปาทีหิ อญฺญตฺตโจทนายเมว ปรวาทินา ปฏิเกฺขปสฺส กตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

สุทฺธิกสํสนฺทนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. โอปมฺมสํสนฺทนวณฺณนา

๒๘-๓๖. **อุปลทฺธิสามเญฺญน อญฺญตฺตปุจฺฉา จา**ติ อิมินา ทฺวยมฺปิ อุทฺธรติ อุปลทฺธิสามเญฺญน อญฺญตฺตปุจฺฉา, อุปลทฺธิสามเญฺญน ปุจฺฉา จาติฯ ตตฺถ ปจฺฉิมํ สนฺธายาห **“ทฺวินฺนํ สมานตา”**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ทฺวินฺนํ รูปเวทนานํ วิย รูปปุคฺคลานํ สจฺจิกเฎฺฐน สมานตา เตสํ อญฺญตฺตสฺส การณํ ยุตฺตํ น โหติฯ **อถ โข…เป…. อุปลพฺภนียตา**ติ อิทญฺจ สํสนฺทนํ วิจาเรตพฺพํฯ อยํ เหตฺถ อธิปฺปาโย – ยทิ สจฺจิกฎฺฐสามเญฺญน รูปปุคฺคลานํ อุปลทฺธิสามญฺญํ อิจฺฉิตํ, เตเนว เนสํ อญฺญตฺตมฺปิ อิจฺฉิตพฺพํฯ อถ ปรมตฺถโวหารเภทโต เตสํ อญฺญตฺตํ น อิจฺฉิตํ, ตโต เอว อุปลทฺธิสามญฺญมฺปิ น อิจฺฉิตพฺพนฺติฯ

๓๗-๔๕. **อุปลทฺธี**ติ ปุคฺคลสฺส อุปลทฺธิ วิชฺชมานตาฯ ‘‘ปฏิกมฺมปญฺจก’’นฺติ วิญฺญายตีติ โยชนาฯ

โอปมฺมสํสนฺทนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. จตุกฺกนยสํสนฺทนวณฺณนา

๔๖-๕๒. **เอกธมฺมโตปี**ติ สตฺตปญฺญาสาย สจฺจิกเฎฺฐสุ เอกธมฺมโตปิฯ เอเตน ตโต สพฺพโตปิ ปุคฺคลสฺส อญฺญตฺตานุชานนํ ทเสฺสติฯ เตนาห อฎฺฐกถายํ ‘‘สกลํ ปรมตฺถสจฺจํ สนฺธายา’’ติฯ **รูปาทิเอเกกธมฺมวเสน นานุยุญฺชิตโพฺพ** อวยวพฺยติเรเกน สมุทายสฺส อภาวโตฯ ยสฺมา ปน สมุทายาวยวา ภินฺนสภาวา, ตสฺมา **“สมุทายโต…เป…. นิคฺคหารโหสิยา”**ติ ปรวาทิโน อาสงฺกมาหฯ **เอตํ วจโนกาส**นฺติ ยทิปิ สตฺตปญฺญาสธมฺมสมุทายโต ปุคฺคลสฺส อญฺญตฺตํ น อิจฺฉติ ตพฺพินิมุตฺตสฺส สจฺจิกฎฺฐสฺส อภาวโต, ตเทกเทสโต ปนสฺส อนญฺญตฺตมฺปิ น อิจฺฉเตวฯ น หิ สมุทาโย อวยโว โหตีติฯ ตสฺมา ‘‘ตํ ปฏิกฺขิปโต กึ นิคฺคหฎฺฐานนฺติ วตฺตุํ มา ลเพฺภถา’’ติ ทเสฺสตุํ **“อยญฺจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ รูปาทิธมฺมปฺปเภทวิภาคมุเข

เนว อนวเสสโต ปุคฺคโลติ คหณาการทสฺสนวเสน ปวตฺโต ปฐมวิกปฺโป, ทุติโย ปน อวิภาคโต ปรมตฺถสจฺจภาวสามญฺญนาติ อยํ อิเมสํ ทฺวินฺนํ วิกปฺปานํ วิเสโส ฯ **อิตี**ติ วุตฺตปฺปการปรามสนนฺติ อาห **“เอว”**นฺติฯ

สภาววินิโพฺภคโตติ สภาเวน วินิพฺภุชฺชิตพฺพโตฯ สภาวภิโนฺน หิ ธโมฺม ตทญฺญธมฺมโต วินิโพฺภคํ ลภติฯ เตนาห **“รูปโต อญฺญสภาคตฺตา”**ติฯ **รูปวเชฺช**ติ รูปธมฺมวเชฺช ฯ **ตีสุปี**ติ ‘‘รูปสฺมิํ ปุคฺคโล, อญฺญตฺร รูปา, ปุคฺคลสฺมิํ รูป’’นฺติ อิเมสุ เอวํ ปวเตฺตสุ ตีสุปิ อนุโยเคสุฯ สาสนิโก เอวายํ ปุคฺคลวาทีติ กตฺวา อาห **“น หิ โส สกฺกายทิฎฺฐิํ อิจฺฉตี”**ติฯ ‘‘รูปวา’’ติ อิมินา รูเปน สกิญฺจนตาว ญาปียติ, น รูปายตฺตวุตฺติตาติ อาห **“อญฺญตฺร รูปาติ เอตฺถ จ รูปวา ปุคฺคโลติ อยมโตฺถ สงฺคหิโต”**ติฯ

จตุกฺกนยสํสนฺทนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิตา จ สํสนฺทนกถาวณฺณนาฯ

๘. ลกฺขณยุตฺติวณฺณนา

๕๔. ลกฺขณยุตฺติกถายํ ‘‘ฉลวเสน ปน วตฺตพฺพํ อาชานาหิ นิคฺคห’’นฺติ ปาโฐ คเหตโพฺพฯ

ลกฺขณยุตฺติวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. วจนโสธนวณฺณนา

๕๕-๕๙. **ปททฺวยสฺส อตฺถโต เอกเตฺต**ติ ปททฺวยสฺส เอกตฺตเตฺต สตีติ อโตฺถฯ ปริกปฺปวจนเญฺหตํ โทสทสฺสนตฺถํ ‘‘เอวํ สเนฺต อยํ โทโส’’ติฯ ตยิทํ เอกตฺตํ อุปลพฺภติ เอวาติ ปจฺฉิมปทาวธารณํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘เกหิจิ ปุคฺคโล เกหิจิ น ปุคฺคโล’’ติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปเรน น สมฺปฎิจฺฉิตนฺติ กตฺวา ตเมว อสมฺปฎิจฺฉิตตฺตํ วิภาเวโนฺต **“ปุคฺคลสฺส หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อวิภชิตพฺพต**นฺติ ‘‘อุปลพฺภติ จา’’ติ เอวํ อวิภชิตพฺพตํฯ **วิภชิตพฺพต**นฺติ ‘‘ปุคฺคโล จ ตทญฺญญฺจ อุปลพฺภตี’’ติ เอวํ วิภชิตพฺพตํฯ เอเตน ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ เอวา’’ติ ปจฺฉิมปทาวธารณํ เวทิตพฺพํ, น ‘‘ปุคฺคโล เอว อุปลพฺภตี’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **ตํ วิภาค**นฺติ ยถาวุตฺตํ วิภชิตพฺพาวิภชิตพฺพํ วิภาคํ **วทโต** สกวาทิโน, อญฺญสฺส วา กสฺสจิฯ **เอตสฺสา**ติ ปรวาทิโน ฯ **ยถาวุตฺตวิภาค**นฺติ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภติ…เป.… เกหิจิ น ปุคฺคโล’’ติ เอวํ ปาฬิยํ วุตฺตปฺปการํ วิภาคํฯ **ยถาอาปาทิเตนา**ติ ‘‘ปุคฺคโล อุปลพฺภตีติ ปททฺวยสฺส อตฺถโต เอกเตฺต’’ติ อาทินา อาปาทิตปฺปกาเรนฯ **น ภวิตพฺพ**นฺติ ยทิปิ เตน ปุคฺคโล อุปลพฺภติ เอว วุจฺจติ, อุปลพฺภตีติ ปน ปุคฺคโล เอว น วุจฺจติ, อถ โข อโญฺญปิ, ตสฺมา ยถาวุเตฺตน ปสเงฺคน น ภวิตพฺพํฯ เตนาห **“มคฺคิตโพฺพ เอตฺถ อธิปฺปาโย”**ติฯ

๖๐. **อตฺถโต ปุคฺคโล นตฺถีติ วุตฺตํ โหติ** อตฺตสุญฺญตาทสฺสเนน อนตฺตลกฺขณสฺส วิหิตตฺตาฯ

วจนโสธนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา

๖๑-๖๖. **รูปกายาวิรหํ สนฺธาย อาห,** น รูปตณฺหาสพฺภาวํฯ ตถา สติ อเนกนฺติกตฺตา ปฏิกฺขิปิตพฺพเมว สิยา, น อนุชานิตพฺพนฺติฯ ‘‘อตฺถิตายา’’ติ อาหาติ สมฺพนฺโธฯ **กามีภาวสฺส อเนกนฺติกตฺตา** กสฺสจิ กามธาตูปปนฺนสฺส **กามธาตุยา อายตฺตตฺตาภาวโต จ** กทาจิ ภาวเสฺสวาติ โยชนาฯ

๖๗. **กายานุปสฺสนายา**ติ กายานุปสฺสนาเทสนายฯ สา หิ กายกายานุปสฺสีนํ วิภาคคฺคหณสฺส การณภูตา, กายานุปสฺสนา เอว วาฯ **เอวํลทฺธิกตฺตา**ติ อโญฺญ กาโย อโญฺญ ปุคฺคโลติ เอวํลทฺธิกตฺตาฯ **อาหจฺจ ภาสิต**นฺติ ฐานกรณานิ อาหนฺตฺวา กถิตํ, ภควตา สามํ เทสิตนฺติ อโตฺถฯ

ปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. คติอนุโยควณฺณนา

๖๙-๗๒. ยานิสฺส สุตฺตานิ นิสฺสาย ลทฺธิ อุปฺปนฺนา, เตสํ ทสฺสนโต ปรโต ‘‘เตน หิ ปุคฺคโล สนฺธาวตี’’ติอาทินา ปาฬิ อาคตา, ปุรโต ปน ‘‘น วตฺตพฺพํ ปุคฺคโล สนฺธาวตี’’ติอาทินา, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ทเสฺสโนฺต…เป…. ภวิตพฺพ’’**นฺติฯ **ทเสฺสตฺวาติ วา วตฺตพฺพ**นฺติ ‘‘ยานิสฺส…เป…. ตานิ ทเสฺสตฺวา ‘เตน หิ ปุคฺคโล สนฺธาวตี’ติอาทิมาหา’’ติ วตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ทเสฺสโนฺต**ติ วา อิทํ ทสฺสนกิริยาย น วตฺตมานตามตฺตวจนํ, อถ โข ตสฺสา ลกฺขณตฺถวจนํ, เหตุภาววจนํ วาติ น โกจิ โทโสฯ

๙๑. **โส วตฺตโพฺพ**ติ โส ชีวสรีรานํ อนญฺญตาปชฺชนาการโร วตฺตโพฺพ, นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘รูปี อตฺตา’’ติ อิมิสฺสา ลทฺธิยา วเสน ‘‘เยน รูปสงฺขาเตน อตฺตโน สภาวภูเตน สรีเรน สทฺธิํ คจฺฉตี’’ติ เอวํ ปน อเตฺถ สติ โส อากาโร วุโตฺต เอว โหติ, ตถา จ สติ ‘‘รูปํ ปุคฺคโลติ อนนุญฺญาตตฺตา’’ติ เอวมฺปิ วตฺตุํ น สกฺกาฯ ยสฺมา ปน ‘‘อิธ สรีรนิเกฺขปา’’ติ อนนฺตรํ วกฺขติ, ตสฺมา ‘‘โส วตฺตโพฺพ’’ติ วุตฺตํฯ **นิรยูปคสฺส ปุคฺคลสฺส อนฺตราภวํ น อิจฺฉตี**ติ อิทํ ปุราตนานํ อนฺตราภววาทีนํ วเสน วุตฺตํฯ อธุนาตนา ปน ‘‘อุทฺธํปาโท ตุ นารโก’’ติ วทนฺตา ตสฺสปิ อนฺตราภวํ อิจฺฉเนฺตว, เกจิ ปน อสญฺญูปคานํฯ อรูปูปคานํ ปน สเพฺพปิ น อิจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เย ‘‘สญฺญุปฺปาทา จ ปน เต เทวา ตมฺหา กายา จวนฺตี’’ติ สุตฺตสฺส อตฺถํ มิจฺฉา คเหตฺวา จุตูปปาตกาเลสุ อสญฺญีนํ สญฺญา อตฺถีติ อนฺตราภวโตว อสญฺญูปปตฺติํ อิจฺฉนฺติ, ตทเญฺญสํ วเสน ‘‘สเวทโน…เป…. ปฏิกฺขิปตี’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย ปนา’’**ติอาทิมาหฯ เก ปเนวํ อิจฺฉนฺติ? สพฺพตฺถิวาทีสุ เอกเจฺจฯ

๙๒. **เนวสญฺญานาสญฺญายตเน**ติ เนวสญฺญานาสญฺญายตเน ภเว, อจิตฺตุปฺปาเทวา สญฺญา อตฺถีติ อิจฺฉนฺตีติ น วตฺตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ ยโต โส สญฺญาภเวน อสงฺคหิโต, ภวนฺตรภาเวน จ สงฺคหิโตฯ

๙๓. **อินฺธนุปาทาโน อคฺคิ วิย อินฺธเนน รูปาทิอุปาทาโน ปุคฺคโล รูปาทินา วินา นตฺถี**ติ เอตฺถ อยมธิปฺปายวิภาวนา – ยถา น วินา อินฺธเนน อคฺคิ ปญฺญาปียติ, น จ ตํ อญฺญํ อินฺธนโต สกฺกา ปฏิชานิตุํ, นาปิ อนญฺญํฯ ยทิ หิ อญฺญํ สิยา, น อุณฺหํ อินฺธนํ สิยา, อถ อนญฺญํ, นิทหิตพฺพํเยว ทาหกํ สิยา, เอวํ น วินา รูปาทีหิ ปุคฺคโล ปญฺญาปียติ, น จ เตหิ อโญฺญ, นาปิ อนโญฺญ สสฺสตุเจฺฉทภาวปฺปสงฺคโตติ ปรวาทิโน อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ ยทิ อคฺคินฺธโนปมา โลกโวหาเรน วุตฺตา, อปฬิตฺตํ กฏฺฐาทิอินฺธนํ นิทหิตพฺพญฺจ, ปฬิตฺตํ ภาสุ

รุณฺหํ อคฺคิทาหกญฺจ, ตญฺจ โอชฏฺฐมกรูปํ ปพนฺธวเสน ปวตฺตํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํฯ ยทิ เอวํ ปุคฺคโล รูปาทีหิ อโญฺญ อนิโจฺจ จ อาปโนฺน, อถ ปรมตฺถโต จ, ตสฺมิํเยว กฏฺฐาทิสญฺญิเต รูปสงฺขาตปฬิเตฺต ยํ อุสฺมํ โส อคฺคิ ตํสหชาตานิ ตีณิภูตานิ อินฺธนํฯ เอวมฺปิ สิทฺธํ ลกฺขณเภทโต อคฺคินฺธนานํ อญฺญตฺตนฺติ อคฺคิ วิย อินฺธนโต รูปาทีหิ อโญฺญ ปุคฺคโล อนิโจฺจ จ อาปชฺชตีติฯ

คติอนุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. อุปาทาปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา

๙๗. นีลคุณโยคโต นีโล, นีโล เอว นีลโก, ตสฺส, อยํ ปนสฺส นีลปญฺญตฺติ นีลรูปุปาทานาติ อาห **“นีลํ…เป…. ปญฺญตฺตี”**ติฯ เอวํ ปน ปาเฐ ฐิเต นีลํ อุปาทาย นีโลติ กถมยํ ปทุทฺธาโรติ อาห **“นีลํ รูปํ…เป…. เอตฺถ โย ปุโฏฺฐ นีลํ อุปาทาย นีโล”**ติฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ วจเนฯ **ตทาทีสู**ติ ‘‘ปีตํ รูปํ อุปาทายา’’ติอาทิกํ อฏฺฐกถายํ **อาทิ**-สเทฺทน คหิตเมว ตทตฺถทสฺสนวเสน คณฺหาติฯ

๙๘. **วุตฺต**นฺติ ‘‘มคฺคกุสโล’’ติอาทีสุ เฉกฏฺฐํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **กุสลปญฺญตฺติํ** กุสลโวหารํฯ

๑๑๒. **ปุพฺพปกฺขํ ทเสฺสตฺวา อุตฺตรมาหา**ติ ปรวาที ปุพฺพปกฺขํ ทเสฺสตฺวา สกวาทิสฺส อุตฺตรมาหฯ

๑๑๕. ‘‘รูปํ รูปวา’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ ปรวาทิวาทํ ภินฺทิตุํ ‘‘ยถา น นิคโฬ เนคฬิโก’’ติ อาทินา สกวาทิวาโท อารโทฺธติ อาห **“ยสฺส รูปํ โส รูปวาติ อุตฺตรปเกฺข วุตฺตํ วจนํ อุทฺธริตฺวา”**ติฯ

๑๑๘. **วิญฺญาณนิสฺสยภาวูปคมน**นฺติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส นิสฺสยภาวูปคมนํฯ ตยิทํ วิเสสนํ **จกฺขุสฺสา**ติ อิมินาว สิทฺธนฺติ น กตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุปาทาปญฺญตฺตานุโยควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๓. ปุริสการานุโยควณฺณนา

๑๒๓. **กมฺมาน**นฺติ กุสลากุสลกมฺมานํฯ ตคฺคหเณเนว หิ ตํตํกิจฺจกรณีเย กิริยานมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **นิปฺผาทกปฺปโยชกภาเวนา**ติ การกการาปกภาเวนฯ

๑๒๕. **กมฺมการกสฺส** ปุคฺคลสฺส **โย** อโญฺญ ปุคฺคโล การโกฯ **เตนปี**ติ การกการเกนปิฯ **ตสฺสา**ติ การกการกสฺสฯ **อญฺญ**นฺติ อญฺญํ กมฺมํฯ **เอว**นฺติ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ เตหิ เตหิ การเกหิ ปุคฺคลา วิย อญฺญานิ กมฺมานิ กรียนฺตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“กมฺมวฏฺฏสฺส อนุปเจฺฉทํ วทนฺตี”**ติฯ เอวํ สเนฺต ปุคฺคลสฺส การโก, กมฺมสฺส การโกติ อยํ วิภาโค อิธ อนามโฏฺฐ โหติ, ตถา จ สติ การกปรมฺปราย วจนํ วิรุเชฺฌยฺยาติ อาห **“ปุคฺคลสฺส…เป…. วิจาเรตพฺพเมต”**นฺติฯ **ตสฺส การก**นฺติ ปุคฺคลสฺส การกํฯ **อิทญฺจา**ติ น เกวลํ ปุคฺคลการกสฺส กมฺมการกตาปตฺติเยว โทโส, อถ โข อิทํ กมฺมการกตาย การกปรมฺปราปชฺชนมฺปิ วิจาเรตพฺพํ, น ยุชฺชตีติ อโตฺถฯ ปุคฺคลานญฺหิ ปฏิปาฏิยา การกภาโว การกปรมฺปราฯ

๑๗๐. **เอโก อโนฺต**ติ ‘‘คาโห’’ติ สสฺสตคาหสงฺขาโต อโนฺตติ อโตฺถฯ

๑๗๖. สิยา อโญฺญ, สิยา อนโญฺญ, สิยา น วตฺตโพฺพ ‘‘อโญฺญติ วา อนโญฺญติ วา’’ติ , เอวํ ปวตฺตนิคณฺฐวาทสทิสตฺตา โส เอว เอโก เนว โส โหติ, น อโญฺญติ ลทฺธิมตฺตํฯ เตนาห **‘‘อิทํ ปน นเตฺถวา’’**ติฯ **ปรสฺส อิจฺฉาวเสเนวา**ติ ปรวาทิโน ลทฺธิวเสเนวฯ **เอกํ อนิจฺฉนฺตสฺสา**ติ เอกํ ‘‘โส กโรติ, โส ปฏิสํเวเทตี’’ติ คหณํ สสฺสตทิฎฺฐิภเยน ปฏิกฺขิปนฺตสฺส **อิตรํ** อุเจฺฉทคฺคหณํ อาปนฺนํฯ ตญฺจ ปฏิกฺขิปนฺตสฺส อญฺญํ มิสฺสกํ นิจฺจานิจฺจคฺคหณํ, วิเกฺขปคฺคหณญฺจ อาปนฺนํฯ **การกเวทกิจฺฉาย ฐตฺวา**ติ เสฺวว การโก เวทโก จาติ อิมสฺมิํ อาทาเย ฐตฺวาฯ **ตํตํอนิจฺฉายา**ติ ตสฺส ตสฺส วาทสฺส อสมฺปฏิจฺฉเนนฯ **อาปนฺนวเสนปี**ติ อาปนฺนคาหวเสนปิ อยํ อนุโยโค วุโตฺตติ โยชนาฯ **สเพฺพสํ อาปนฺนตฺตา**ติ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน สเพฺพสํ วิกปฺปานํ อนุกฺกเมน อาปนฺนตฺตา นายมนุโยโค กโตติ โยชนาฯ **เอเกกเสฺสวา**ติ เตสุ วิสุํ วิสุํ เอเกกเสฺสว อาปนฺนตฺตาฯ ตนฺติวเสน ปน เต วิกปฺปา เอกชฺฌํ ทเสฺสตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **เอกโต โยเชตพฺพํ** จตุนฺนมฺปิ ปญฺหานํ เอกโต ปุฎฺฐตฺตาฯ

ปุริสการานุโยควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

กลฺยาณวโคฺค นิฎฺฐิโตฯ

๑๔. อภิญฺญานุโยควณฺณนา

๑๙๓. **วิกุพฺพตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วาฯ เตน ‘‘ทิพฺพาย โสตธาตุยา สทฺทํ สุณาตี’’ติอาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ อภิญฺญานุโยโค ทฎฺฐโพฺพติ โยชนาฯ **ตทภิญฺญาวโต**ติ อาสวกฺขยาภิญฺญาวโตฯ **อรหโต สาธน**นฺติ อรหโต สจฺจิกฎฺฐปรมเตฺถน ปุคฺคลตฺตาภาวสาธนํฯ **ตพฺภาวสฺสา**ติ อรหตฺตสฺสฯ อรหตฺตธารานญฺหิ ขนฺธา นาม ปุคฺคลตฺตํ ตสฺสปิ โหตีติฯ

อภิญฺญานุโยควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๕-๑๘. ญาตกานุโยคาทิวณฺณนา

๒๐๙. **ตติยโกฎิภูตสฺสา**ติ ตติยโกฎิสภาวสฺส สงฺขตาสงฺขตวินิมุตฺตสภาวสฺสฯ **สภาวสฺสา**ติ จ สภาวธมฺมสฺสฯ **ลทฺธิํ นิคูหิตฺวา**ติ ปุคฺคโล เนว สงฺขโต, นาสงฺขโตติ ลทฺธิํ อวิภาเวตฺวาฯ

ญาตกานุโยคาทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๙. ปฎิเวธานุโยคาทิวณฺณนา

๒๑๘. **ปชานนํ นาม น โหติ** นิพฺพิทาทีนํ อปฺปจฺจยตฺตาฯ ปริเจฺฉทนสมตฺถตญฺจ ทเสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๒๘. **สหรูปภาโว** รูเปน สมงฺคิตา, **วินารูปภาโว** ตโต วินิสฺสฎตาติ ตทุภยํ รูปสฺส อพฺภนฺตรคมนํ พหินิกฺขมนญฺจ โหติฯ ตสฺมา ตํ ทฺวยํ สหรูปภาววินารูปภาวานํ ลกฺขณวจนนฺติ วุตฺตํฯ

๒๓๗. **โอฬาริโก**ติ ถูโลฯ อาหิโต อหํ มาโน เอตฺถาติ **อตฺตา,** อตฺตภาโวฯ โส เอว ยถาสกํ กมฺมุนา ปฏิลภิตพฺพโต **ปฏิลาโภ**ฯ ปทฺทฺวเยนปิ กามาวจรตฺตภาโว กถิโตฯ **มโนมโย อตฺตปฏิลาโภ** รูปาวจรตฺตภาโวฯ โส หิ ฌานมเนน นิพฺพตฺตตฺตา มโนมโยฯ **อรูโป อตฺตปฏิลาโภ**ติ อรูปาวจรตฺตภาโวฯ โส หิ รูเปน อมิสฺสิตตฺตา อรูโปติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ''อตฺตา''ติ ปน ชีเว โลกโวหาโร นิรุโฬฺห, อสติปิ ชีเว ตถานิรุฬฺหํ โลกโวหารํ คเหตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธาปิ โวหรนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **''อิติ อิมา โลกสฺส สมญฺญา, ยาหิ ตถาคโต โวหรตี''**ติ วตฺวา อิทานิ ยถา โวหรนฺติ, ตํ ปการํ วิภาเวโนฺต **''อปรามส''**นฺติอาทิมาหฯ

ปจฺจตฺตสามญฺญลกฺขณวเสนาติ กกฺขฬผุสนาทิสลกฺขณวเสน อนิจฺจตาทิสามญฺญลกฺขณวเสน จฯ **อิมินา**ติ ''ปจฺจตฺตสามญฺญลกฺขณวเสนา''ติอาทินา วุเตฺตน ปรมตฺถโต ปุคฺคลาภาววจเนน ฯ **อิโต ปุริมา**ติ ตตฺถ ตตฺถ สกวาทิปฏิเกฺขปาทิวิภาวนวเสน ปวตฺตา อิโต อตฺถสํวณฺณนโต ปุริมาฯ **อิมินา**ติ วา ''ยถา รูปาทโย ธมฺมา''ติอาทินา อฏฺฐกถายํ วุตฺตวจเนนฯ **ยถา จา**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถฯ เตน สมญฺญานติธาวนํ สมฺปิเณฺฑติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ปรามาโส จ น โหติ ชนปทนิรุตฺติยา อภินิวิสิตพฺพโต, ยถา จ สมญฺญาติธาวนํ น โหติ, เอวํ อิโต ปุริมา จ อตฺถวณฺณนา โยเชตพฺพาฯ สมญฺญาติธาวเน หิ สติ สพฺพโลกโวหารูปเจฺฉโท สิยาติฯ

ตสฺมา สจฺจนฺติ ยสฺมา ตตฺถ ปรมตฺถาการํ อนาโรเปตฺวา สมญฺญํ นาติธาวโนฺต เกวลํ โลกสมฺมุติยาว โวหรติ, ตสฺมา สจฺจํ ปเรสํ อวิสํวาทนโตฯ **ตถการณ**นฺติ ตโถ อวิตโถ ธมฺมสภาโว การณํ ปวตฺติเหตุ เอตสฺสาติ ตถการณํ, ปรมตฺถวจนํ, อวิปรีตธมฺมสภาววิสยนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **''ธมฺมานํ ตถตาย ปวตฺต''**นฺติฯ

ปฏิเวธานุโยคาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปริหานิกถา

๑. วาทยุตฺติปริหานิกถาวณฺณนา

๒๓๙. **อิทํ สุตฺต**นฺติ อิทํ ลกฺขณมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ''ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สมยวิมุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ปริหานาย สํวตฺตนฺตี''ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๙-๑๕๐) อิทมฺปิ หิ สุตฺตํ อนาคามิอาทีนํเยว ปริหานินิสฺสโย, น อรหโตฯ **สมยวิมุโตฺต**ติ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน เสกฺขเสฺสตํ นามํฯ ยถาห –

''กตโม จ ปุคฺคโล สมยวิมุโตฺต? อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล กาเลน กาลํ สมเยน สมยํ อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา เอกเจฺจ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมยวิมุโตฺต''ติ (ปุ. ป. ๑)ฯ

''ปริหานิธโมฺม''ติ จ ปุถุชฺชโน จ เอกโจฺจ จ เสโกฺข อธิเปฺปโต, น อรหาติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ยถาทสฺสิตานิ สุตฺตานิ อนาคามิอาทีนํ ปริหานิลทฺธิยา นิสฺสโย, น อรหโต, ตสฺมาฯ ตํ นิสฺสาย ตํ อเปกฺขิตฺวา ยสฺมา ''อรหโตปี''ติ เอตฺถ อรหโตปิ ปริหานิ, โก ปน วาโท อนาคามิอาทีนนฺติ อยมโตฺถ ลพฺภติ, ตสฺมา ปิ-สทฺทสมฺปิณฺฑิตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''อรหโตปิ...เป.... โยเชตพฺพ''**นฺติ อาหฯ ยสฺมา วา กามเณฺจตฺถ ทุติยสุตฺตํ เสกฺขวเสน อาคตํ, ปฐมตติยสุตฺตานิ

ปน อเสกฺขวเสนปิ อาคตานีติ เตสํ ลทฺธิ, ตสฺมา ‘‘อรหโตปี’’ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อิทํ สุตฺตํ อรหโต’’**ติอาทิฯ

ตติยสฺมินฺติ ‘‘สเพฺพสเญฺญว อรหนฺตานํ ปริหานี’’ติ เอตสฺมึ ปเญฺหฯ โส หิ ‘‘สเพฺพว อรหโนฺต’’ติอาทินา อาคเตสุ ตติโย ปโญฺหฯ **เตสนฺ**ติ มุทินฺทฺริยานํฯ **ตติยสฺมิมฺปีติ ปิ**-สโทฺท วุตฺตตฺถสมุจฺจโยฯ เตน ปฐมปญฺหํ สมุจฺจิโนติ ‘‘ตตฺถปิ ติกฺขินฺทฺริยา อธิเปฺปตา’’ติฯ

โสเยว น ปริหายตีติ โสตาปโนฺนเยว โสตาปนฺนภาวโต น ปริหายตีติ อโตฺถฯ น เจตฺถ สกทาคามิภาวาปตฺติยา โสตาปนฺนภาวาปคโม ปริหานิ โหติ วิเสสาธิคมภาวโตฯ ปตฺตวิเสสโต หิ ปริหานีติฯ **อิตเร**ติ สกทาคามิอาทิกาฯ **อุปริมคฺคตฺถายา**ติ อุปริมคฺคตฺตยปฏิลาภตฺถาย ‘‘นิยโต’’ติ วุตฺตมตฺถํ อคฺคเหตฺวาฯ

วาทยุตฺติปริหานิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อริยปุคฺคลสํสนฺทนปริหานิกถาวณฺณนา

๒๔๑. **ตโต**ติ อรหตฺตโตฯ **ตตฺถา**ติ ทสฺสนมคฺคผเลฯ **วายาเมนา**ติ วิปสฺสนุสฺสาหเนนฯ **ตทนนฺตรนฺ**ติ โสตาปตฺติผลานนฺตรํฯ ปฐมํ ทสฺสนมคฺคผลานนฺตรํ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, ตโต ปริหีโน ปุน วายมโนฺต ตทนนฺตรํ น อรหตฺตํ ปาปุณาตีติ กา เอตฺถ ยุตฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ปรวาที นาม ยุตฺตมฺปิ วทติ อยุตฺตมฺปีติ กึ ตสฺส วาเท ยุตฺติคเวสนายาติ ปน ทฏฺฐพฺพํฯ อปริหานสภาโว ภาวนามโคฺค อริยมคฺคตฺตา ทสฺสนาทสฺสนมโคฺค วิยฯ น เจตฺถ อสิทฺธตาสงฺกา โลกุตฺตรมคฺคสฺส ปรสฺสปิ อริยมคฺคภาวสฺส สิทฺธตฺตา, นาปิ โลกิยมเคฺคน อเนกนฺติกตา อริยสเทฺทน วิเสสิตตฺตาฯ ตถา น วิรุทฺธตา ทุติยมคฺคาทีนํ ภาวนามคฺคภาวสฺส โอฬาริกกิเลสปฺปหานาทีนญฺจ ปรสฺสปิ อาคมโต สิทฺธตฺตาฯ

อริยปุคฺคลสํสนฺทนปริหานิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สุตฺตสาธนปริหานิกถาวณฺณนา

๒๖๕. ปุคฺคลปญฺญตฺติอฏฺฐกถายํ ‘‘ปตฺติ, ผุสนา’’ติ จ ปจฺจกฺขโต อธิคโม อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **‘‘ปตฺตพฺพํ วทตีติ อาห ผุสนารห’’**นฺติฯ

๒๖๗. **กตสนฺนิฏฺฐานสฺสา**ติ อิมสฺมึ สตฺตาเห มาเส อุตฺมฺหิ อโนฺตวเสฺส วา อญฺญํ อาราเธสฺสามีติ กตนิจฺฉยสฺสฯ

สุตฺตสาธนปริหานิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปริหานิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. พฺรหฺมจริยกถา

๑. สุทฺธพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา

๒๖๙. **เหฏฺฐาปี**ติ ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเวหิ เหฏฺฐาปิฯ **มคฺคภาวนมฺปิ น อิจฺฉนฺตีติ วิญฺญายติ** ‘‘อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ อิมินา ‘‘เทฺวปิ พฺรหฺมจริยวาสา นตฺถิ เทเวสูติ อุปลทฺธิว

เสนา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

๒๗๐. **ตเสฺสวา**ติ ปรวาทิโน เอวฯ **ปุคฺคลวเสนา**ติ ‘‘คิหีนเญฺจว เอกจฺจานญฺจ เทวาน’’นฺติ เอวํ ปุคฺคลวเสนฯ **ตสฺสา**ติ ปรวาทิโนฯ **ปฏิเกฺขโป น ยุโตฺต**ติ เอวํ ปุคฺคลวเสน อตฺถโยชนา น ยุตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ปน กตาปิ อตฺถวณฺณนา โอกาสวเสน ปริจฺฉิชฺชตีติ นายํ โทโสฯ **ตสฺสายํ อธิปฺปาโย**ติ อยํ ‘‘คิหีนเญฺจวา’’ติอาทินา วุโตฺต ตสฺส ปรวาทิโน ยทิ อธิปฺปาโย, เอวํ สญฺญาย ปรวาทิโน สกวาทินา สมานาธาโยติ น นิคฺคหารโห สิยาฯ เตนาห **‘‘สก…เป…. ตโพฺพ’’**ติฯ ปฐมํ ปน อนุชานิตฺวา ปจฺฉา ปฏิเกฺขเปเนว นิคฺคเหตพฺพตา เวทิตพฺพาฯ เกจิ ‘‘ยตฺถ นตฺถิ ปพฺพชฺชา, นตฺถิ ตตฺถ พฺรหฺมจริยวาโสติ ปจฺฉาย เอกจฺจานํ มนุสฺสานํ มคฺคปฺปฏิเวธํ สนฺธาย ปรวาทิโน ปฏิเกฺขโปฯ ยทิปิ โส เทวานํ มคฺคปฺปฏิลาภํ น อิจฺฉติ, สมฺภวนฺตํ ปน สพฺพํ ทเสฺสตุํ อฎฺฐกถายํ ‘คิหีน’มิเจฺจว อวตฺวา ‘เอกจฺจานญฺจ เทวาน’นฺติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ ‘‘สนฺธายา’’ติ วุตฺตตฺตา, ปุริโมเยวโตฺถ ยุโตฺตฯ

สุทฺธพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. สํสนฺทนพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา

๒๗๓. **รูปาวจรมเคฺคนา**ติ รูปาวจรชฺฌาเนนฯ ตญฺหิ รูปภวูปปตฺติยา อุปายภาวโต มโคฺคติ วุโตฺตฯ ยถาห ‘‘รูปุปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวตี’’ติ (ธ. ส. ๑๖๐)ฯ **อิทนฺ**ติ อิทํ รูปาวจรชฺฌานํฯ ‘‘อิธวิหายนิฎฺฐเหตุภูโต รูปาวจรมโคฺค’’ติอาทิกํ ทีเปนฺตํ วจนํ อนาคามิมคฺคสฺส ตพฺภาวทีปเกน ‘‘อิธ ภาวิตมโคฺค’’ติอาทิเกน กถํ สเมตีติ โจเทตฺวา ยถา สเมติ , ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุเพฺพ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘ปุเพฺพ’’**ติ อิมินา ‘‘อิธ ภาวิตมโคฺค’’ติอาทิกํ วทนฺติ, อิธาปิ ปน ‘‘รูปาวจรมเคฺคนา’’ติอาทิกํฯ ตตฺถ **อนาคามี เอวา**ติ อนาคามิผลโฎฺฐ เอวฯ **ฌานานาคามี**ติ อสมุจฺฉินฺนชฺฌตฺตสํโยชโนปิ รูปภเว อุปฺปชฺชิตฺวา อนาวตฺติธมฺมมคฺคํ ภาเวตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพายนโตฯ **อธิปฺปาโย**ติ ยถาวุโตฺต ทฺวินฺนํ อฎฺฐกถาวจนานํ อวิโรธทีปโก อธิปฺปาโยฯ

อิธาติ กามโลเกฯ **ตตฺถา**ติ พฺรหฺมโลเกฯ เอตฺถ จ ปรวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหี’’ติ สุตฺตํ กิํ ยถารุตวเสน คเหตพฺพตฺถํ, อุทาหุ สนฺธายภาสิตนฺติ? ตตฺถ ชานมาโน สนฺธายภาสิตนฺติ วเทยฺยฯ อญฺญถา ‘‘ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทเว อุปาทายา’’ติอาทิ วตฺตุํ น สกฺกา ‘‘เทเว จ ตาวติํเส’’ติ วุตฺตตฺตาฯ ยถา หิ ตสฺส ‘‘เสยฺยถาปิ เทเวหิ ตาวติํเสหิ สทฺธิํ มเนฺตตฺวา’’ติอาทีสุ วิย สกฺกํ เทวราชานํ อุปาทาย กามาวจรเทเวสุ ตาวติํสเทวา ปากฎา ปญฺญาตาติ เตสํ คหณํ, น เตเยว อธิเปฺปตาติ สุตฺตปทสฺส สนฺธายภาสิตตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, เอวํ ‘‘อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ เอตฺถาปิ อนวชฺชสุขอพฺยาเสกสุขเนกฺขมฺมสุขาทิสนฺนิสฺสยภาเวน มหานิสํสตาย สาสเน ปพฺพชฺชา ‘‘อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต อธิเปฺปตาฯ สา หิ อุตฺตรกุรุกานํ เทวานญฺจ อโนกาสภาวโต ทุกฺกรา ทุลฺลภา จฯ ตตฺถ สูริยปริวตฺตาทีหิปิ เทเวสุ มคฺคปฎิลาภาย อตฺถิตา วิภาเวตพฺพา, อุตฺตรกุรุกานํ ปน วิเสสานธิคมภาโว อุภินฺนมฺปิ อิจฺฉิโต เอวาติฯ

สํสนฺทนพฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

พฺรหฺมจริยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. โอธิโสกถาวณฺณนา

๒๗๙. **โอธิโส**ติ ภาคโส, ภาเคนาติ อตฺโถฯ ภาโค นาม ยสฺมา เอกเทโส โหติ, ตสฺมา **“เอกเทเสน เอกเทเสนา”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิ จตุนฺนํ มคฺคานํ วเสน สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลส คณสฺส จตุภาเคหิ ปหานํ ‘‘โอธิโส ปหาน’’นฺติ อธิปฺเปตํ, อิจฺฉิตเมเวตํ สกวาทิสฺส ‘‘ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติ จ อาทิวจนโตฯ ยสฺมา ปน มโคฺค จตูสุ สเจฺจสุ นานาภิสมยวเสน กิจฺจกโร, น เอกาภิสมยวเสนาติ ปรวาทิโน ลทฺธิ, ตสฺมา ยถา ‘‘มโคฺค กาเลน ทุกฺขํ ปริชานาติ, กาเลน สมุทยํ ปชหตี’’ติอาทินา นานกฺขณวเสน สเจฺจสุ ปวตฺตตีติ อิจฺฉิโต, เอวํ ปเจฺจกมฺปิ นานกฺขณวเสน ปวเตฺตยฺยฯ ตถา สติ ทุกฺขาทีนํ เอกเทสเอกเทสเมว ปริชานาติ ปชหตีติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘โสตาปตฺติ...เป.... เอกเทเส ปชหตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ สติ หิ นานาภิสมเย ปฐมมคฺคาทีหิ ปหาตพฺพานํ สํโยชนตฺตยาทีนํ ทุกฺขทสฺสนาทีหิ เอกเทสเอกเทสปฺปหานํ สิยาติ เอกเทสโสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาทิตา, ตโต เอว เอกเทสโสตาปนฺนาทิตา จ อาปชฺชติ อนนฺตรผลตฺตา โลกุตฺตรกุสลานํ, น จ ตํ ยุตฺตํฯ น หิ กาลเภเทน วินา โส เอว โสตาปโนฺน, อโสตาปโนฺน จาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ เตนาห **“เอกเทสํ โสตาปโนฺน, เอกเทสํ น โสตาปโนฺน”**ติอาทิฯ

อปิจายํ นานาภิสมยวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ ‘‘มคฺคญาณํ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตํ กิํ อารมฺมณโต ปฏิวิชฺฌติ, อุทาหุ กิจฺจโต’’ติฯ ยทิ อารมฺมณโตติ วเทยฺย, ตสฺส วิปสฺสนาญาณสฺส วิย ทุกฺขสมุทยานํ อจฺจนฺตปริเจฺฉทสมุเจฺฉทา น ยุตฺตา ตโต อนิสฺสฏตฺตา, ตถา มคฺคทสฺสนํ น หิ สยเมว อตฺตานํ อารพฺภ ปวตฺตตีติ ยุตฺตํ, มคฺคนฺตรปริกปฺปนายํ อนวฏฺฐานํ อาปชฺชตีติ, ตสฺมา ตีณิ สจฺจานิ กิจฺจโต, นิโรธํ กิจฺจโต อารมฺมณโต จ ปฏิวิชฺฌตีติ เอวมสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส มคฺคญาณสฺส นเตฺถว นานาภิสมโยฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘โย, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสตี’’ติอาทิฯ น เจตํ กาลนฺตรทสฺสนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘โย นุ โข, อาวุโส, ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสติ, ทุกฺขนิโรธมฺปิ...เป.... ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทมฺปิ โส ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๐) เอกสจฺจทสฺสนสมงฺคิโน อญฺญสจฺจทสฺสนสมงฺคิภาววิจารณายํ ตทตฺถสาธนตฺถํ อายสฺมตา ควํปติเตฺถเรน อาภตตฺตา ปเจฺจกญฺจ สจฺจตฺตยทสฺสนสฺส โยชิตตฺตาฯ อญฺญถา ปุริมทิฏฺฐสฺส ปุน อทสฺสนโต สมุทยาทิทสฺสเน ทุกฺขาทิทสฺสนมโยชนียํ สิยาฯ น หิ โลกุตฺตรมโคฺค โลกิยมโคฺค วิย กตการิภาเวน ปวตฺตติ สมุเจฺฉทกตฺตาฯ ตถา โยชเน จ สพฺพํ ทสฺสนํ ทสฺสนนฺตรปรนฺติ ทสฺสนานุปรโม สิยาฯ เอวํ อาคมโต ยุตฺติโต จ นานาภิสมยสฺส อสมฺภวโต ปเจฺจกํ มคฺคานํ โอธิโส ปหานํ นตฺถีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

โอธิโสกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ชหติกถาวณฺณนา

๑. นสุตฺตาหรณกถาวณฺณนา

๒๘๐. ยทิปิ ปาฬิยํ ‘‘ตโย มเคฺค ภาเวตี’’ติ วุตฺตํ, มคฺคภาวนา ปน ยาวเทว กิเลสสมุจฺฉินฺทนตฺถาติ ญตฺวา **“กิจฺจสพฺภาวนฺติ ตีหิ ปหาตพฺพสฺส ปหีนต”**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ตีหี**ติ เหฏฺฐิเมหิ ตีหิ อริยมเคฺคหิ **ปหาตพฺพสฺส** อชฺฌตฺตสํโยชนสฺส ปหีนตํ สมุจฺฉินฺทนนฺติ อตฺโถฯ **ตํ ปน กิจฺจน**ฺติ อโธภาคิยสํโยชเนสุ มคฺคสฺส ปหานาภิสมยกิจฺจํฯ **เตเนว มเคฺคนา**ติ อนาคามิมเคฺคเนวฯ **เอตํ น สเมตี**ติ เอวํ มคฺคุปฺปาทโต ปเคว กามราคพฺยาปาทา ปหียนฺตีติ ลทฺธิกิตฺตนํ อิมินา มคฺคสฺส กิจฺจสพฺภาวกถเนน น สเมติ น ยุชฺชติฯ **ตสฺมา**ติ อิมินา ยถาวุตฺต

เมว วิโรธํ ปจฺจามสติฯ **ปหีนาน**นฺติ วิกฺขมฺภิตานํฯ โย หิ ฌานลาภี ฌาเนน ยถาวิกฺขมฺภิเต กิเลเส มคฺเคน สมุจฺฉินฺทติ, โส อิธาธิเปฺปโตฯ เตนาห **“ทสฺสนมคฺค...เป.... อธิปฺปาโย”**ติฯ

ชหติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สพฺพมตฺถีติกถาวณฺณนา

๑. วาทยุตฺติวณฺณนา

๒๘๒. **สพฺพํ อตฺถี**ติ เอตฺถ ยสฺมา ปจฺจุปฺปนฺนํ วิย อตีตานาคตมฺปิ ธรมานสภาวนฺติ ปรวาทิโน ลทฺธิ, ตสฺมา **สพฺพ**นฺติ กาลวิภาคโต อตีตาทิเภทํ สพฺพํฯ โส ปน ‘‘ยมฺปิ นตฺถิ, ตมฺปิ อตฺถี’’ติ กาลวิมุตฺตสฺส วเสน อนุโยโค, ตํ อติปฺปสงฺคทสฺสนวเสน ปรวาทิปฏิญฺญาย โทสาโรปนํฯ นยทสฺสนํ วา อตีตานาคตานํ นตฺถิภาวสฺสฯ **อตฺถี**ติ ปน อยํ อตฺถิภาโว ยสฺมา เทสกาลาการธมฺมหิ วินา น โหติ, ตสฺมา ตํ ตาว เตหิ สทฺธิํ โยเชตฺวา อนุโยคํ ทเสฺสตุํ ‘‘สพฺพตฺถ สพฺพมตฺถี’’ติอาทินา ปาฬิ ปวตฺตาฯ ตตฺถ ยทิปิ **สพฺพตฺถา**ติ อิทํ สามญฺญวจนํ, ตํ ปน ยสฺมา วิเสสนิวิฏฺฐํ โหติ, ปรโต จ **สเพฺพสู**ติ ธมฺมา วิภาคโต วุจฺจนฺติ, ตสฺมา โอฬาริกสฺส ปากฏสฺส รูปธมฺมสมุทายสฺส วเสน อตฺถํ ทเสฺสตุํ อฏฺฐกถายํ ‘‘สพฺพตฺถาติ สพฺพสฺมิํ สรีเร’’ติ วุตฺตํ, นิทสฺสนมตฺตํ วา เอตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา จ กาณาทกาปิเลหิ ปฏิญฺญายมานา อากาสกาลาทิสตฺต ปกติปุริสา วิย ปรวาทินา ปฏิญฺญายมานํ สพฺพํ สพฺพพฺยาปีติ อาปนฺนเมว โหตีติฯ ‘‘สพฺพตฺถ สรีเร’’ติ จ ‘‘ติเล เตล’’นฺติ วิย พฺยาปเน ภุมฺมนฺติ สรีรปริยาปเนฺนน สเพฺพน ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“สิรสิ ปาทา...เป.... อโตฺถ”**ติฯ

สพฺพสฺมิํ กาเล สพฺพมตฺถีติ โยชนาฯ เอตสฺมิํ ปเกฺขเยวสฺส อญฺญวาโท ปริทีปิโต สิยา ‘‘ยํ อตฺถิ, อเตฺถว ตํ, ยํ นตฺถิ, นเตฺถว ตํ, อสโต นตฺถิ สมฺภโว, สโต นตฺถิ วินาโส’’ติฯ เอวํ สเพฺพนากาเรน สพฺพํ สเพฺพสุ ธเมฺมสุ สพฺพํ อตฺถีติ อโตฺถติ สมฺพโนฺธฯ อิเมหิ ปน ปเกฺขหิ ‘‘สพฺพํ สพฺพสภาวํ, อเนกสตฺตินิจิตาภาวา อสโต นตฺถิ สมฺภโว’’ติ วาโท ปริทีปิโต สิยาฯ **โยครหิต**นฺติ เกนจิ ยุตฺตายุตฺตลกฺขณสํโยครหิตํฯ **ตํ ปน เอกสภาว**นฺติ สํโยครหิตํ นาม อตฺถโต เอกสภาวํ, เอกธโมฺมติ อโตฺถฯ เอเตน เทววาทีนํ พฺรหฺมทสฺสนํ อเตฺถวาติวาโท ปริทีปิโต สิยาฯ **อตฺถีติ ปุจฺฉตี**ติ ยทิ สพฺพมตฺถีติ ตว วาโท, ยถาวุตฺตาย มม ทิฏฺฐิยา สมฺมาทิฏฺฐิภาโว อตฺถีติ เอกเนฺตน ตยา สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพ, ตสฺมา ‘‘กิํ โส อตฺถี’’ติ ปุจฺฉตีติ อโตฺถฯ

วาทยุตฺติวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. กาลสํสนฺทนกถาวณฺณนา

๒๘๕. **อตีตา ...เป.... กริตฺวา**ติ เอตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – อตีตํ อนาคตนฺติ รูปสฺส อิมํ วิเสสํ, เอวํ วิเสสํ วา รูปํ อคฺคเหตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนตาวิเสสวิสิฏฺฐรูปเมว อปฺปิยํ ปจฺจุปฺปนฺนรูปภาวานํ สมานาธิกรณตฺตา เอตสฺมิํเยว วิสเย อเปฺปตพฺพํ, วจีโคจรํ ปาเปตพฺพํ สติปิ เนสํ วิเสสน วิเสสิตพฺพตาสงฺขาเต วิภาเค ตถาปิ อวิภชิตพฺพํ กตฺวาติฯ ยสฺมา ปน ปาฬิยํ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ วา รูปนฺติ วา’’ติ ปจฺจุปฺปนฺนรูปสเทฺทหิ ตทตฺถสฺส วตฺตพฺพากาโร อิติสเทฺทหิ ทสฺสิโต, ตสฺมา **“ปจฺจุปฺปนฺนสเทฺทน...เป.... วุตฺตํ โหตี”**ติ อาหฯ **รูปปญฺญตฺตี**ติ รูปายตนปญฺญตฺติฯ สา หิ สภาวธมฺมุปาทานา ตชฺชาปญฺญตฺติฯ เตเนวาห **“สภาวปริจฺฉิเนฺน ปวตฺตา วิชฺชมา

นปญฺญตฺตี”ติฯ **รูปสมูหํ อุปาทายา**ติ ตํตํอตฺตปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตานํ อภาววิภาวนากาเรน ปวตฺตมานานํ รูปธมฺมานํ สมูหํ อุปาทายฯ อุปาทานุปาทานมฺปิ หิ อุปาทานเมวาติฯ **ตสฺมา**ติ สมูหุปาทายาธีนตาย อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวโตฯ **วิคมาวตฺตพฺพตา**ติ วิคมสฺส วตฺถภาวาปคมสฺส อวตฺตพฺพตาฯ น หิ โอทาตตาวิคเมน อวตฺถํ โหติฯ น ปน ยุตฺตา รูปภาวสฺส วิคมาวตฺตพฺพตาติ โยชนาฯ **รูปภาโว**ติ จ รูปายตนสภาโว จกฺขุวิญฺญาณสฺส โคจรภาโวฯ น หิ ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภาววิคเม วิคมาวตฺตพฺพตา ยุตฺตาฯ

กาลสํสนฺทนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วจนโสธนวณฺณนา

๒๘๘. **อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา**ติ เอตฺถ **วา**-สทฺโท อนิยมโตฺถ ยถา ‘‘ขทิเร วา พนฺธิตพฺพํ ปลาเส วา’’ติฯ ตสฺมา ‘‘หุตฺวา โหตี’’ติ เอตฺถ โหติ-สทฺโท อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ ยํ กิญฺจิ ปธานํ กตฺวา สมฺพนฺธํ ลภตีติ ทเสฺสโนฺต **“อนาคตํ...เป.... ทฏฺฐพฺพ”**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ปจฺจุปฺปนฺนํ โหนฺต**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนํ ชายมานํ ปจฺจุปฺปนฺนภาวํ ลภนฺตํฯ เตนาห **“ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ลทฺธิวเสนา”**ติฯ **ตมฺปิ หุตฺวา โหตี**ติ ยํ อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนภาวปฺปตฺติยา ‘‘หุตฺวา โหตี’’ติ วุตฺตํ, กึ ตทปิ ปุน หุตฺวา โหตีติ ปุจฺฉติฯ **ตพฺภาวาวิคมโต**ติ ปจฺจุปฺปนฺนภาวโต หุตฺวาโหติภาวานุปคมโตฯ **ปจฺจุปฺปนฺนาภาวโต**ติ ปจฺจุปฺปนฺนตาย อภาวโตฯ

วจนํ อรหตีติ อิมินา วจนมเตฺต น โกจิ โทโสติ ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทิปิ ตสฺส ปุน หุตฺวา ภูตสฺส ปุน หุตฺวาโหติภาโว นตฺถิ, ปุนปฺปุนํ ญาเปตพฺพตาย ปน ทุติยํ ตโต ปรมฺปิ ตถา วตฺตพฺพตํ อรหตีติ ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิชานาตีติฯ **ธเมฺม**ติ สภาวธเมฺมฯ ตปฺปฏิเกฺขปโต **อธเมฺม** อภาวธเมฺมฯ เตนาห **“สสวิสาเณ”**ติฯ

ปฏิกฺขิตฺตนเยนาติ ‘‘หุตฺวา โหติ, หุตฺวา โหตี’’ติ เอตฺถ ปุเพฺพ ยเทตํ ตยา ‘‘อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ วทตา ‘‘ตํเยว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ ลทฺธิวเสน ‘‘อนาคตํ วา ปจฺจุปฺปนฺนํ วา หุตฺวา โหตี’’ติ วุตฺตํ, ‘‘กึ เต ตมฺปิ หุตฺวา โหตี’’ติ ปุจฺฉิเต โย ปรวาทินา หุตฺวา ภูตสฺส ปุน หุตฺวาอภาวโต ‘‘น เหวา’’ติ ปฏิเกฺขโป กโต, เตน ปฏิกฺขิตฺตนเยนฯ สฺวายํ ยเทว รูปาทิ อนาคตํ, ตเทว ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ สติปิ อตฺถาเภเท อนาคตปจฺจุปฺปนฺนนฺติ ปน อเตฺถว กาลเภโทติ ตํกาลเภทวิโรธาย ปฏิเกฺขโป ปวโตฺตติ อาห **“ปฏิกฺขิตฺตนเยนาติ กาลนานเตฺตนา”**ติฯ เตน หิ โส อยญฺจ ปฏิเกฺขโป นีโต ปวตฺติโตติฯ **ปฏิญฺญาตนเยนา**ติ อิทมฺปิ ยถาวุตฺตปฏิเกฺขปานนฺตรํ ยํ ปฏิญฺญาตํ, ตํ สนฺธายาหฯ ยถา หิ สา ปฏิญฺญา อตฺถาเภเทน นีตา ปวตฺติตา, ตถายมฺปิฯ เตเนวาห **“อตฺถานานเตฺตนา”**ติ, อนาคตาทิปฺปเภทาย กาลปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตสฺส อตฺถสฺส อเภเทนาติ อโตฺถฯ ยถา อุปาทานภูตรูปาทิอตฺถาเภเทปิ เตสํ ขณตฺตยานาวตฺติ ตํสมงฺคิตา อนาคตปจฺจุปฺปนฺนภาวาวตฺติตา, ตถา ตตฺถ วุจฺจมานา หุตฺวาโหติภาวา ยถากฺกมํ ปุริมปจฺฉิเมสุ ปวตฺติตา ปุริมปจฺฉิมกิริยาติ กตฺวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อตฺถานานตฺตํ...เป.... ปฏิชานาตี”**ติ วตฺวา ปุน **“อตฺถานานตฺตเมว หี”**ติอาทินา ตเมว อตฺถํ สมเตฺถติฯ ยถา ปน ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติ ปฏิชานนฺตสฺส ชีโวว สรีรํ, สรีรเมว ชีโวติ ชีวสรีรานํ อนญฺญตฺตํ อาปชฺชติ, เอวํ ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ จ ปฏิชานนฺตสฺส อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ อนญฺญตฺตํ อาปนฺนนฺติ ปจฺจุปฺปนฺนานาคเตสุ วุตฺตา โหติภาวหุตฺวาภาวา อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุปิ อาปเชฺชยฺยุนฺติ วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ‘‘เอวํ สเนฺต อนาคตมฺปิ หุตฺวาโหติ นาม, ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ หุตฺวาโหติเยว นามา’’ติฯ

อนุญฺญาตปญฺหสฺสาติ ‘‘ตเญฺญว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ? อามนฺตา’’ติ เอวํ อตฺถานานตฺตํ สนฺธาย อนุญฺญาตสฺส อตฺถสฺสฯ ญาตุํ อิจฺฉิโต หิ อโตฺถ ปโญฺหฯ **โทโส วุโตฺต**ติ อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนภูตสฺส ปุน อนาคตํ หุตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนภาวาปตฺติสงฺขาโต โทโส วุโตฺต ปุริมนเย ฯ ปจฺฉิมนเย ปน อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุ เอเกกสฺส หุตฺวาโหติภาวาปตฺติสงฺขาโต โทโส วุโตฺตติ อโตฺถฯ **ปฏิกฺขิตฺตปญฺหนฺ**ติ ‘‘ตํเยว อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ? น เหวํ วตฺตเพฺพ’’ติ เอวํ กาลนานตฺตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิตฺตปญฺหํฯ **เตนา**ติ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ โหติหุตฺวาภาวปฏิเกฺขเปนฯ **โจเทตี**ติ อนาคตํ เตน โหติ นาม, ปจฺจุปฺปนฺนํ เตน หุตฺวา นาม, อุภยมฺปิ อนญฺญตฺตา อุภยสภาวนฺติ โจเทติฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘หุตฺวา โหตี’’ติ เอตสฺมิํ ปเญฺห **กถํ โหติ โทโส**ติ โจเทตีติฯ **‘‘ตเสฺสวา’’**ติ ปริหรติฯ กถํ กตฺวา โจทนา, กถญฺจ กตฺวา ปริหาโร? อนุชานนปฏิเกฺขปานํ ภินฺนวิสยตาย โจทนา, อตฺถาเภทกาลเภทวิสยตฺตา อภินฺนาธารตาย เตสํ ปริหาโรฯ **ตเสฺสวา**ติ หิ ปรวาทิโน เอวาติ อโตฺถฯ

ตทุภยํ คเหตฺวาติ ‘‘ตํ อนาคตํ ตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ อุภยํ เอกชฺฌํ คเหตฺวาฯ **เอเกกนฺ**ติ เตสุ เอเกกํฯ **เอเกกเมวา**ติ อุภยํ เอกชฺฌํ อคฺคเหตฺวา เอเกกเมว วิสุํ วิสุํ อิมสฺมิํ ปเกฺข ตถา น ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **เอส นโย**ติ อติเทสํ กตฺวา สํขิตฺตตฺตา ตํ ทุพฺพิเญฺญยฺยนฺติ **‘‘อนาคตสฺส หี’’**ติอาทินา วิวรติฯ **ปฏิชานิตพฺพํ สิยา** อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ ยถากฺกมํ โหติหุตฺวาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ยเทตํ ตยา’’ติอาทินา ปวโตฺต สํวณฺณนานโย **ปุริมนโย,** ตตฺถ หิ ‘‘ยทิ เต อนาคตํ หุตฺวา’’ติอาทินา หุตฺวาโหติภาโว โจทิโตฯ ‘‘อปโร นโย’’ติอาทิโก **ทุติยนโย**ฯ ตตฺถ หิ ‘‘อนาคตสฺส…เป.… หุตฺวาโหติเยว นามา’’ติ อนาคตาทีสุ เอเกกสฺส หุตฺวาโหตินามตา โจทิตาฯ

วจนโสธนวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อตีตญาณาทิกถาวณฺณนา

๒๙๐. **กถํ วุจฺจตี**ติ กสฺมา วุตฺตํฯ **เตนา**ติ หิ อิมินา ทุติยปุจฺฉาย ‘‘อตีตํ ญาณ’’นฺติ อิทํ ปจฺจามฎฺฐํ, ตญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนํ ญาณํ, อตีตธมฺมารมฺมณตาย อตีตนฺติ วุตฺตํฯ เตนาห อฎฺฐกถายํ ‘‘ปุน ปุโฎฺฐ อตีตารมฺมณํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ญาณ’’นฺติอาทิฯ

อตีตญาณาทิกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อรหนฺตาทิกถาวณฺณนา

๒๙๑. ‘‘อรหํ ขีณาสโว’’ติอาทินา สุตฺตวิโรโธ ปากโฎติ อิทเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘ยุตฺติวิโรโธ…เป.… ทฎฺฐโพฺพ’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **อนานตฺตนฺ**ติ อวิเสโสฯ **เอวมาทิโก**ติ **อาทิ**-สเทฺทน กตกิจฺจตาภาโว อโนหิตภารตาติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

อรหนฺตาทิกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปทโสธนกถาวณฺณนา

๒๙๕. โย อตีตสทฺทาภิเธโยฺย อโตฺถ, โส อตฺถิสทฺทาภิเธโยฺยติ เทฺวปิ สมานาธิกรณตฺถาติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อตีตอตฺถิสทฺทานํ เอกตฺถตฺตา’’**ติ, น, อตีตสทฺทาภิเธยฺยเสฺสว อตฺถิสทฺทาภิเธยฺยตฺตาฯ เตนาห **‘‘อตฺถิสทฺทตฺถสฺส จ นฺวาตีตภาวโต’’**ติฯ เตน กิํ สิทฺธนฺติ อาห **‘‘อ**

ตีตํ นฺวาตีตํ, นฺวาตีตญฺจ อตีตํ โหตี’’ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทิ ตว มเตน อตีตํ อตฺถิ, อตฺถิ จ นฺวาตีตนฺติ อตีตญฺจ โน อตีตํ สิยา, ตถา อตฺถิ โน อตีตํ อตีตญฺจ โน อตีตํ อตีตํ สิยาติ, ยถา ‘‘อตีตํ อตฺถี’’ติ เอตฺถ อตีตเมว อตฺถีติ นายํ นิยโม คเหตโพฺพ อนตีตสฺสปิ อตฺถิภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘อตฺถิ สิยา อตีตํ, สิยา นฺวาตีต**’’นฺติฯ เยน หิ อากาเรน อตีตสฺส อตฺถิภาโว ปรวาทินา อิจฺฉิโต, เตนากาเรน อนตีตสฺส อนาคตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จ โส อิจฺฉิโตฯ เกน ปน อากาเรน อิจฺฉิโตติ ? สงฺขตากาเรนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เตนาตีตํ นฺวาตีตํ, นฺวาตีตํ อตีต’’นฺติฯ ตสฺมา อตีตํ อตฺถิเยวาติ เอวเมตฺถ นิยโม คเหตโพฺพฯ อตฺถิภาเว หิ อตีตํ นิยมิตํ, น อตีเต อตฺถิภาโว นิยมิโต, ‘‘น ปน นิพฺพานํ อตฺถี’’ติ เอตฺถ ปน นิพฺพานเมว อตฺถีติ อยมฺปิ นิยโม สมฺภวตีติ โส เอว คเหตโพฺพฯ ยทิปิ หิ นิพฺพานํ ปรมตฺถโต อตฺถิภาวํ อุปาทาย อุตฺตรปทาวธารณํ ลพฺภติ ตทญฺญสฺสปิ อภาวโต, ตถาปิ อสงฺขตากาเรน อญฺญสฺส อนุปลพฺภนโต ตถา นิพฺพานเมว อตฺถีติ ปุริมปทาวธารเณ อเตฺถ คยฺหมาเน ‘‘อตฺถิ สิยา นิพฺพานํ, สิยา โน นิพฺพาน’’นฺติ โจทนา อโนกาสาฯ อตีตาทีสุ ปน ปุริมปทาวธารณํ ปรวาทินา น คหิตนฺติ น เตฺถตฺถ อติปฺปสโงฺคฯ อคฺคหณญฺจสฺส ปาฬิโต เอว วิญฺญายติฯ เอวเมตฺถ อตีตาทีนํ อตฺถิตํ วทนฺตสฺส ปรวาทิเสฺสวายํ อิฎฺฐวิฆาตโทสาปตฺติ, น ปน นิพฺพานสฺส อตฺถิตํ วทนฺตสฺส สกวาทิสฺสาติฯ **ปฎิปาทนา** ปติฎฺฐาปนา เวทิตพฺพาฯ

เอตฺถาห ‘‘อตีตํ อตฺถี’’ติอาทินา กิํ ปนายํ อตีตานาคตานํ ปรมตฺถโต อตฺถิภาโว อธิเปฺปโต, อุทาหุ น ปรมตฺถโตฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว ปรมตฺถโต, สพฺพกาลํ อตฺถิภาวโต สงฺขารานํ สสฺสตภาโว อาปชฺชติ, น จ ตํ ยุตฺตํ อาคมวิโรธโต ยุตฺติวิโรธโต จฯ อถ น ปรมตฺถโต, ‘‘สพฺพมตฺถี’’ติอาทิกา โจทนา นิรตฺถิกา สิยา, น นิรตฺถิกาฯ โส หิ ปรวาที ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคต’’นฺติอาทินา อตีตานาคตานมฺปิ ขนฺธภาวสฺส วุตฺตตฺตา อสติ จ อตีเต กุสลากุสลสฺส กมฺมสฺส อายติํ ผลํ กถํ ภเวยฺย, ตตฺถ จ ปุเพฺพนิวาสญาณาทิ อนาคเต จ อนาคตํสญาณาทิ กถํ ปวเตฺตยฺย, ตสฺมา อเตฺถว ปรมตฺถโต อตีตานาคตนฺติ ยํ ปฎิชานาติ, ตํ สนฺธาย อยํ กตาติฯ เอกเนฺตน เจตํ สมฺปฎิจฺฉิตพฺพํฯ เยปิ ‘‘สพฺพํ อตฺถี’’ติ วทนฺติ อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ, เต สพฺพตฺถิวาทาติฯ

จตุพฺพิธา เจเต เต สพฺพตฺถิวาทาฯ ตตฺถ **เกจิ ภาวญฺญตฺติกา**ฯ เต หิ ‘‘ยถา สุวณฺณภาชนสฺส ภินฺทิตฺวา อญฺญถา กริยมานสฺส สณฺฐานเสฺสว อญฺญถตฺตํ, น วณฺณาทีนํ, ยถา จ ขีรํ ทธิภาเวน ปริณมนฺตํ รสวีริยวิปาเก ปริจฺจชติ, น วณฺณํ, เอวํ ธมฺมาปิ อนาคตทฺธุโน ปจฺจุปฺปนฺนทฺธํ สงฺกมนฺตา อนาคตภาวเมว ชหนฺติ, น อตฺตโน สภาวํฯ ตถา ปจฺจุปฺปนฺนทฺธุโน อตีตทฺธํ สงฺกเม’’ติ วทนฺติฯ **เกจิ ลกฺขณญฺญตฺติกา,** เต ปน ‘‘ตีสุ อทฺธาสุ ปวตฺตมาโน ธโมฺม อตีโต อตีตลกฺขณยุโตฺต, อิตรลกฺขเณหิ อยุโตฺตฯ ตถา อนาคโต ปจฺจุปฺปโนฺน จฯ ยถา ปุริโส เอกิสฺสา อิตฺถิยา รโตฺต อญฺญาสุ อรโตฺต’’ติ วทนฺติฯ **อเญฺญ อวตฺถญฺญตฺติกา,** เต ‘‘ตีสุ อทฺธาสุ ปวตฺตมาโน ธโมฺม ตํ ตํ อวตฺถํ ปตฺวา อโญฺญ อญฺญํ นิทฺทิสียติ อวตฺถนฺตรโต, น สภาวโตฯ ยถา เอกํ อกฺขํ เอกเงฺค นิกฺขิตฺตํ เอกนฺติ วุจฺจติ, สตเงฺค สตนฺติ, สหสฺสเงฺค สหสฺสนฺติ, เอวํสมฺปทมิท’’นฺติฯ **อปเร อญฺญถญฺญตฺติกา,** เต ปน ‘‘ตีสุ อทฺธาสุ ปวตฺตมาโน ธโมฺม ตํ ตํ อเปกฺขิตฺวา ตทญฺญสภาเวน วุจฺจติฯ ยถา ตํ เอกา อิตฺถี มาตาติ จ วุจฺจติ ธีตา’’ติ จฯ เอวเมเต จตฺตาโร สพฺพตฺถิวาทาฯ

เตสุ ปฐโม ปริณามวาทิตาย กาปิลปกฺขิเกสุ ปกฺขิปิตโพฺพติฯ ทุติยสฺสปิ กาลสงฺกโร อาปชฺชติ สพฺพสฺส สพฺพลกฺขณโยคโตฯ จตุตฺถสฺสปิ สงฺกโรวฯ เอกเสฺสว ธมฺมสฺส ปวตฺติกฺขเณ ตโยปิ กาลา สโมธานํ คจฺฉนฺติฯ ปุริมปจฺฉิมกฺขณา หิ อตีตานาคตา, มชฺฌิโม ปจฺจุปฺป

โนฺนติฯ ตติยสฺส ปน อวตฺถญฺญตฺติกสฺส นตฺถิ สงฺกโร ธมฺมกิเจฺจน กาลววตฺถานโตฯ ธโมฺม หิ สกิจฺจกฺขเณ ปจฺจุปฺปโนฺน, ตโต ปุเพฺพ อนาคโต, ปจฺฉา อตีโตติฯ

ตตฺถ ยทิ อตีตมฺปิ ธรมานสภาวตาย อตฺถิ อนาคตมฺปิ, กสฺมา ตํ อตีตนฺติ วุจฺจติ อนาคตนฺติ วา, นนุ วุตฺตํ ''ธมฺมกิเจฺจน กาลววตฺถานโต''ติฯ ยทิ เอวํ ปจฺจุปฺปนฺนสฺส จกฺขุสฺส กึ กิจฺจํ, อนวเสสปจฺจยสมวาเย ผลุปฺปาทนํฯ เอวํ สติ อนาคตสฺสปิ จสฺส เตน ภวิตพฺพํ อตฺถิภาวโตติ ลกฺขณสงฺกโร สิยาฯ อิทเญฺจตฺถ วตฺตพฺพํ, เตเนว สภาเวน สโต ธมฺมสฺส กิจฺจํ, กิจฺจกรเณ โก วิพโนฺธ, เยน กทาจิ กโรติ กทาจิ น กโรติ ปจฺจยสมวายภาวโต, กิจฺจสฺส สมวายาภาวโตติ เจ? ตํ น, นิจฺจํ อตฺถิภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ ตโต เอว จ อทฺธุนํ อววตฺถานํฯ ธโมฺม หิ เตเนว สภาเวน วิชฺชมาโน กสฺมา กทาจิ อตีโตติ วุจฺจติ กทาจิ อนาคโตติ กาลสฺส ววตฺถานํ น สิยาฯ โย หิ ธโมฺม อชาโต, โส อนาคโตฯ โย ชาโต น จ นิรุโทฺธ, โส ปจฺจุปฺปโนฺนฯ โย นิรุโทฺธ, โส อตีโตฯ อิทเมเวตฺถ วตฺตพฺพํฯ ยทิ ยถา วตฺตมานํ อตฺถิ , ตถา อตีตํ อนาคตญฺจ อตฺถิ, ตสฺส ตถา สโต อชาตตา นิรุทฺธตา จ เกน โหตีติฯ เตเนว หิ สภาเวน สโต ธมฺมสฺส กถมิทํ สิชฺฌติ อชาโตติ วา นิรุโทฺธติ วาฯ กึ ตสฺส ปุเพฺพ นาโหสิ, ยสฺส อภาวโต อชาโตติ วุจฺจติ, กิญฺจ ปจฺฉา นตฺถิ, ยสฺส อภาวโต นิรุโทฺธติ วุจฺจติฯ ตสฺมา สพฺพถาปิ อทฺธตฺตยํ น สิชฺฌติ, ยทิ อหุตฺวา สงฺคติ หุตฺวา จ วินสฺสตีติ น สมฺปฏิจฺฉนฺติฯ ยํ ปน วุตฺตํ ''สงฺขตลกฺขณโยคโต น สสฺสตภาวปฺปสโงฺค''ติ, ตยิทํ เกวลํ วาจาวตฺถุมตฺตํ อุทยวยาสมฺภวโต, อตฺถิ จ นาม สพฺพทา โส ธโมฺม, น จ นิโจฺจติ กุโตยํ วาจายุตฺติฯ

> สภาโว สพฺพทา อตฺถิ, นิโจฺจ ธโมฺม น วุจฺจติ;
> ธโมฺม สภาวโต นาโญฺญ, อโห ธเมฺมสุ โกสลํฯ

ยญฺจ วุตฺตํ ''ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคต''นฺติอาทินา อตีตานาคตานํ ขนฺธภาวสฺส วุตฺตตฺตา อเตฺถวาติ, วทามฯ อตีตํ ภูตปุพฺพํ, อนาคตํ ยํ สติ ปจฺจเย ภวิสฺสติ, ตทุภยสฺสปิ รุปฺปนาทิสภาวานาติวตฺตนโต รูปกฺขนฺธาทิภาโว วุโตฺตฯ ยถาธมฺมสภาวานาติวตฺตนโต อตีตา ธมฺมา อนาคตา ธมฺมาติ, น ธรมานสภาวตายฯ โก จ เอวมาห ''ปจฺจุปฺปนฺนํ วิย ตํ อตฺถี''ติฯ กถํ ปเนตํ อตฺถีติ? อตีตานาคตสภาเวนฯ อิทํ ปน ตเวว อุปฏฺฐิตํ, กถํ ตํ อตีตํ อนาคตญฺจ วุจฺจติ, ยทิ นิจฺจกาลํ อตฺถีติฯ

ยํ ปน ''น ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปํ พฺยนฺตี โหตี''ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๐) สุเตฺต วุตฺตํ, ตํ ยสฺมิญฺจ สนฺตาเน กมฺมํ กตูปจิตํ, ตตฺถ เตนาหิตํ ตํผลุปฺปาทนสมตฺถตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น อตีตสฺส กมฺมสฺส ธรมานสภาวตฺตาฯ ตถา สติ สเกน ภาเวน วิชฺชมานํ กถํ ตํ อตีตํ นาม สิยาฯ อิตฺถเญฺจตํ เอวํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, ยํ สงฺขารา อหุตฺวา สมฺภวนฺติ, หุตฺวา ปติเวนฺติ เตสํ อุทยโต ปุเพฺพ วยโต จ ปจฺฉา น กาจิ ฐิติ นาม อตฺถิ, ยโต อตีตานาคตํ อตฺถีติ วุเจฺจยฺยฯ เตน วุตฺตํ –

> ''อนิธานคตา ภคฺคา, ปุโญฺช นตฺถิ อนาคเต;
> อุปฺปนฺนา เยปิ ติฏฺฐนฺติ, อารเคฺค สาสปูปมา''ติฯ (มหานิ. ๑๐, ๓๙);

ยทิ จานาคตํ ปรมตฺถโต สิยา, อหุตฺวา สมฺภวนฺตีติ วตฺตุํ น สกฺกาฯ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล อหุตฺวา สมฺภวนฺตีติ เจ? น, ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตฺตา กาลสฺสฯ อถ อตฺตโน สภาเวน อหุตฺวา สมฺภวนฺตีติ, สิทฺธเมตํ อนาคตํ ปรมตฺถโต นตฺถีติฯ ยญฺจ วุตฺตํ ''อสติ อตีเต กุสลากุสลสฺส กมฺมสฺส อายตึ ผลํ กถํ ภเวยฺยา''ติ, น โข ปเนตฺถ อตีตกมฺมโต ผลุปฺปตฺติ อิจฺฉิตา, อถ โข ตสฺส กตตฺตา ตทาหิตวิเสสโต สนฺตานโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ''กามาวจรสฺส กุสลสฺส กมฺมสฺส กตตฺ

ตา อุปจิตตฺตา วิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ (ธ. ส. ๔๓๑)ฯ ยสฺส ปน อตีตานาคตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ, ตสฺส ผลํ นิจฺจเมว อตฺถีติ กึ ตตฺถ กมฺมสฺส สามตฺถิยํฯ อุปฺปาทเน เจ, สิทฺธมิทํ อหุตฺวา ภวตีติฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘อสติ อตีตานาคเต กถํ ตตฺถ ญาณํ ปวเตฺตยฺยา’’ติ, ยถา ตํ อาลมฺพณํ, ตํ ตถา อตฺถิ, กถญฺจ ตํ อาลมฺพณํ, อโหสิ ภวิสฺสติ จาติฯ น หิ โกจิ อตีตํ อนุสฺสรโนฺต อตฺถีติ อนุสฺสรติ, อถ โข อโหสีติฯ ยถา ปน วตฺตมานํ อารมฺมณํ อนุภูตํ, ตถา ตํ อตีตํ อนุสฺสรติฯ ยถา จ วตฺตมานํ ภวิสฺสติ, ตถา พุทฺธาทีหิ คยฺหติฯ ยทิ จ ตํ ตเถว อตฺถิ, วตฺตมานเมว ตํ สิยาฯ อถ นตฺถิ, สิทฺธํ ‘‘อสนฺตํ ญาณสฺส อารมฺมณํ โหตี’’ติฯ วิชฺชมานํ วา หิ จิตฺตสญฺญาตํ อวิชฺชมานํ วา อารมฺมณํ เอเตสํ อตฺถีติ อารมฺมณา, จิตฺตเจตสิกา, น วิชฺชมานํเยว อารพฺภ ปวตฺตนโต, ตสฺมา ปจฺจุปฺปนฺนเมว ธรมานสภาวํ น อตีตานาคตนฺติ น ติฏฺฐติ สพฺพตฺถิวาโทฯ เกจิ ปน ‘‘น อตีตาทีนํ อตฺถิตาปฏิญฺญาย สพฺพตฺถิวาทา, อถ โข อายตนสพฺพสฺส อตฺถิตาปฏิญฺญายา’’ติ วทนฺติ, เตสํ มเตน สเพฺพว สาสนิกา สพฺพตฺถิวาทา สิยุนฺติฯ

ปทโสธนกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สพฺพมตฺถีติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. อตีตกฺขนฺธาทิกถา

๑. นสุตฺตสาธนกถาวณฺณนา

๒๙๗. ‘‘อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺน’’นฺติ อยํ กาลวิภาคปริจฺฉิโนฺน โวหาโร ธมฺมานํ ตํ ตํ อวตฺถาวิเสสํ อุปาทาย ปญฺญโตฺตฯ ธโมฺม หิ สกิจฺจกฺขเณ ปจฺจุปฺปโนฺน, ตโต ปุเพฺพ อนาคโต, ปจฺฉา อตีโตติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ ตตฺถ ยทิปิ ธมฺมา อนิจฺจตาย อนวฏฺฐิตา, อวตฺถา ปน เตสํ ยถาวุตฺตา ววตฺถิตาติ ตทุปาทานา กาลปญฺญตฺติปิ ววตฺถิตา เอวฯ น หิ อตีตาทิ อนาคตาทิภาเวน โวหรียติ, ขนฺธาทิปญฺญตฺติ ปน อนเปกฺขิตกาลวิเสสาฯ ตีสุปิ หิ กาเลสุ รูปกฺขโนฺธ รูปกฺขโนฺธว, ตถา เสสา ขนฺธา อายตนธาตุโย จฯ เอวมวฏฺฐิเต ยสฺมา ปรวาที ‘‘อตฺถี’’ติ อิมํ ปจฺจุปฺปนฺนนิยตํ โวหารํ อตีตานาคเตสุปิ อาโรเปติ, ตสฺมา โส อทฺธสงฺกรํ กโรติฯ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเน วิชฺชมาเน กตฺวา โวหรตีติ ตโต วิเวเจตุํ **‘‘อตีตํ ขนฺธา’’**ติอาทิกา อยํ กถา อารทฺธาฯ

ยสฺมา ปน รุปฺปนาทิสภาเว อตีตาทิเภทภิเนฺน ธเมฺม เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตตฺถ ราสฏฺฐํ อุปาทาย ขนฺธปญฺญตฺติ, จกฺขุรูปาทีสุ การณาทิอตฺถํ สุญฺญตฏฺฐญฺจ อุปาทาย อายตนปญฺญตฺติ ธาตุปญฺญตฺติ จ, ตสฺมา สา อทฺธตฺตยสาธารณา, น อตีตาทิปญฺญตฺติ วิย อทฺธวิเสสาธิฏฺฐานาติ อาห **‘‘ขนฺธาทิภาวาวิชหนโต อตีตานาคตาน’’**นฺติฯ เต ปเนเต อตีตาทิเก ขนฺธาทิเก วิย สภาวธมฺมโต สญฺชานโนฺต ปรวาที ‘‘อตฺถี’’ติ ปฏิชานาตีติ อาห **‘‘อตีตานาคตานํ อตฺถิตํ อิจฺฉนฺตสฺสา’’**ติฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, นิรุตฺติปถา’’ติ สุตฺตํ **นิรุตฺติปถสุตฺตํ**ฯ ตตฺถ หิ ปจฺจุปฺปนฺนเสฺสว อตฺถิภาโว วุโตฺต, น อตีตานาคตานํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อตฺถิตาย วาริตตฺตา’’**ติฯ ยทิ เอวํ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, นิพฺพาน’’นฺติ อิทํ กถนฺติ? ตํ สพฺพทา อุปลทฺธิโต วุตฺตํ นิจฺจสภาวญาปนตฺถํ อสงฺขตธมฺมสฺส, อิธ ปน สงฺขตธมฺมานํ ขณตฺตยสมงฺคิตาย อตฺถิภาโว น ตโต ปุเพฺพ ปจฺฉา จาติ ปญฺญาปนตฺถํ ‘‘ยํ, ภิกฺขเว, รูปํ…เป.… น ตสฺส สงฺขา ภวิสฺสตี’’ติ วุตฺตํฯ เอเตน ‘‘อตฺถี’’ติ สมญฺญาย อนุปาทานโต อตีตํ อนาคตํ ปรมตฺถโต นตฺถีติ ทสฺสิตํ โหติฯ **อิมินาวูปาเยนา**ติ

‘‘ขนฺธาทิภาวาวิชหนโต’’ติ เอวํ วุเตฺตน เหตุนาฯ อุปปตฺติสาธนยุตฺติ หิ อิธ ‘‘อุปาโย’’ติ วุตฺตาฯ

นสุตฺตสาธนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุตฺตสาธนกถาวณฺณนา

๒๙๘. **เอเต ธมฺมา**ติ เอเต ขนฺธอายตนธาตุธมฺมาฯ **สุตฺตาหรณ**นฺติ นิรุตฺติปถสุตฺตาหรณํฯ **เนส**นฺติ อตีตานาคตานํฯ

สุตฺตสาธนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อตีตกฺขนฺธาทิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เอกจฺจํอตฺถีติกถา

๑. อตีตาทิเอกจฺจกถาวณฺณนา

๒๙๙. เย กตูปจิตา กุสลากุสลา ธมฺมา วิปากทานาย อกโตกาสา, กโตกาสา จ เย ‘‘โอกาสกตุปฺปนฺนา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เย จ วิปฺปกตวิปากา, เต สเพฺพปิ ‘‘อวิปกฺกวิปากา’’ติ เวทิตพฺพาฯ เตสํ วิปากทานสามตฺถิยํ อนปคตนฺติ อธิปฺปาเยน ปรวาที อตฺถิตํ อิจฺฉติฯ เย ปน ปรวาที สเพฺพน สพฺพํ วิปกฺกวิปากา กุสลากุสลา ธมฺมา, เตสํ อปคตนฺติ นตฺถิตํ อิจฺฉติฯ เต นาห ‘‘อตฺถีติ เอกจฺจํ อตฺถิ เอกจฺจํ นตฺถี’’ติอาทิฯ เอวํ อิจฺฉนฺตสฺส ปน ปรวาทิโน ยถา อวิปาเกสุปิ เอกจฺจํ นตฺถีติ อาปชฺชติ, เอวํ วิปกฺกวิปาเกสุ อวิปกฺกวิปาเกสุ จ อาปชฺชเตวาติ ทเสฺสตุํ ‘‘อวิปกฺกวิปากา ธมฺมา เอกเจฺจ’’ติอาทินา ปาฬิ ปวตฺตาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ติณฺณํ ราสีนํ วเสนา’’**ติอาทิฯ **โวหารวเสนา**ติ ผลสฺส อนุปรมโวหารวเสน, เหตุกิจฺจํ ปน อนุปรตํ อนุปจฺฉินฺนํ อตฺถีติ ลทฺธิยํ ฐิตตฺตา โจเทตโพฺพวฯ อวิเจฺฉทวเสน ปวตฺตมานญฺหิ ผลสฺส ปพนฺธโวหารํ ปรวาที โวหารโต อตฺถีติ อิจฺฉติ, เหตุ ปนสฺส กมฺมํ ปรมตฺถโต จ กมฺมูปจยวาทิภาวโต ปตฺติ อปฺปตฺติสภาวตาทโย วิย จิตฺตวิปฺปยุโตฺต กมฺมูปจโย นาม เอโก สงฺขารธโมฺม อวิปโนฺน, โสปิ ตเสฺสว เววจนนฺติ ปรวาทีฯ ยํ สนฺธายาห –

> ‘‘นปฺปจยนฺติ กมฺมานิ, อปิ กปฺปสหสฺสโต;
> ปตฺวา ปจฺจยสามคฺคิํ, กาเล ปจฺจนฺติ ปาณิน’’นฺติฯ

ยญฺจ สนฺธาย ปรโต ปริโภคมยปุญฺญกถาย ‘‘ปริโภคมยํ ปน จิตฺตวิปฺปยุตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ ลทฺธิยา ปฏิชานาตี’’ติ วกฺขติฯ

เอกจฺจํอตฺถีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สติปฏฺฐานกถาวณฺณนา

๓๐๑. **ปรมตฺถสติปฏฺฐานตฺตา**ติ เอเตน โลกุตฺตราย เอว สมฺมาสติยา ตตฺถาปิ มคฺคภูตาย นิปฺปริยาเยน สติปฏฺฐานภาโว นิยฺยานิกตฺตา อิตราย ปริยาเยนาติ ทเสฺสติฯ มคฺคผลสมฺมาสติยา ธมฺมานุสฺสติภาวปริยาโย อตฺถีติ **‘‘โลกิยโลกุตฺตรสติปฏฺฐานสมุทายภูตสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ **สติสมุทายภูตสฺส** น สติโคจรภูตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ สติโคจรสฺส หิ สติปฏฺฐานตํ โจ

เหตุํ ปาฬิยํ ‘‘จกฺขายตนํ สติปฏฺฐาน’’นฺติ อารทฺธํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สพฺพธมฺมานํ ปเภทปุจฺฉาวเสน วุตฺต’’**นฺติฯ สุตฺตสาธนายํ ปน ปฐมํ โลกิยสติปฏฺฐานวเสน, ทุติยํ มิสฺสกวเสน, ตติยํ โลกุตฺตรวเสน ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สติปฏฺฐานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. เหวตฺถิกถาวณฺณนา

๓๐๔. เหวตฺถิกถายํ ‘‘สโพฺพ ธโมฺม สกภาเวน อตฺถิ ปรภาเวน นตฺถี’’ติ ปวโตฺต ปรวาทีวาโท ยถา วิภชฺช ปฏิปุจฺฉา วา น พฺยากาตโพฺพ, เอวํ เอกํสโต น พฺยากาตโพฺพ วิเสสาภาวโต, เกวลํ ฐปนียปเกฺข ติฏฺฐตีติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘อวตฺตพฺพุตฺตเรนา’’**ติฯ ยถา หิ สเพฺพวาทา สปฺปฏิวาทาวาติ ปฏิญฺญา ภูตกถนตฺตา อวตฺตพฺพุตฺตรา อุเปกฺขิตพฺพา, เอวมยมฺปีติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **‘‘อุเปกฺขิตเพฺพนา’’**ติฯ อถ วา อวตฺตพฺพํ อุตฺตรํ **อวตฺตพฺพุตฺตรํ**ฯ ยถา อนิจฺจวาทินํ ปติ อนิโจฺจ สโทฺท ปจฺจยาธีนวุตฺติโตติ, อุตฺตรํ น วตฺตพฺพํ สิทฺธสาธนภาวโต, เอวํ อิธาปิ ทฎฺฐพฺพํฯ สิทฺธสาธนญฺหิ ทฑฺฒสฺส ฑหนสทิสตฺตา นิรตฺถกเมว สิยา, อฏฺฐกถายํ ปน ยสฺมา ปรวาทินา เยน สภาเวน โย ธโมฺม อตฺถิ, เตเนว สภาเวน โส วินา กาลเภทาทิปรามสเนน นตฺถีติ ปติฏฺฐาปียติ, ตสฺมา **‘‘อโยนิโส ปติฏฺฐาปิตตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ ‘‘เหวตฺถิ, เหวํ นตฺถี’’ติ ปฏิชานเนฺตน ปรวาทินา ยถา สปรภาเวหิ รูปาทีนํ อตฺถิตา ปฏิญฺญาตา, เอวํ กาลเทสาทิเภเทหิปิ สา ปฏิญฺญาตา เอวฯ เตเนวาห **‘‘อตีตํ อนาคตปจฺจุปฺปนฺนวเสน, อนาคตปจฺจุปฺปนฺนานิ วา อตีตาทิวเสน นตฺถี’’**ติฯ เอวํ สติ นิคณฺฐาเจลกวาโท ปริทีปิโต สิยาฯ เต หิ ‘‘สิยา อตฺถิ, สิยา นตฺถิ, สิยา อตฺถิ จ นตฺถิ จา’’ติอาทินา สพฺพปทเตฺถสุ ปตฺตภาเค ปฏิชานนฺติฯ ตตฺถ ยทิ วตฺถุโน สภาเวเนว, เทสกาลสนฺตานวเสน วา นตฺถิตา อธิเปฺปตา, ตํ สิทฺธสาธนํ สกวาทิโนปิ อิจฺฉิตตฺตาฯ ยสฺส หิ ธมฺมสฺส โย สภาโว, น โส ตโต อญฺญถา อุปลพฺภติฯ ยทิ อุปลเพฺภยฺย, อโญฺญ เอว โส สิยาฯ น เจตฺถ สามญฺญลกฺขณํ นิทเสฺสตพฺพํ สลกฺขณสฺส อธิเปฺปตตฺตา ตสฺส นตฺถิภาวสฺส อภาวโตฯ ยถา จ ปรภาเวน นตฺถิตาย น วิวาโท, เอวํ เทสกาลนฺตเรสุปิ อิตฺตรกาลตฺตา สงฺขารานํฯ น หิ สงฺขารา เทสนฺตรํ, กาลนฺตรํ วา สงฺกมนฺติ ขณิกภาวโตฯ เอเตเนว ปริยายนฺตเรน นตฺถิตาปิ ปฏิกฺขิตฺตา เวทิตพฺพาฯ ยถา จ อตฺถิตา, นตฺถิตา วินา กาลเภเทน เอกสฺมึ ธเมฺม ปติฏฺฐํ น ลภนฺติ อญฺญมญฺญวิรุทฺธตฺตา, เอวํ สพฺพทาปิ นิจฺจตฺตาฯ

ยํ ปน เต วทนฺติ ‘‘ยถา สุวณฺณํ กฎกาทิรูเปน ฐิตํ รุจกาทิภาวํ อาปชฺชตีติ นิจฺจานิจฺจํฯ ตญฺหิ สุวณฺณภาวาวิชหนโต นิจฺจํ กฎกาทิภาวหานิโต อนิจฺจํ, เอวํ สพฺพธมฺมา’’ติฯ เต อิทํ วตฺตพฺพา ‘‘กึ กฎกภาโว กฎกสฺส, อุทาหุ สุวณฺณสฺสา’’ติฯ ยทิ กฎกสฺส, สุวณฺณนิรเปโกฺข สิยา ตทญฺญภาโว วิยฯ อถ สุวณฺณสฺส, นิจฺจกาลํ ตตฺถ อุปลเพฺภยฺย สุวณฺณภาโว วิยฯ น จ สกฺกา อุภินฺนํ เอกภาโวติ วตฺตุํ กฎกวินาเสปิ สุวณฺณาวินาสโตฯ อถ มตํ, สุวณฺณกฎกาทีนํ ปริยายีปริยายภาวโต นายํ โทโสติฯ ยถา หิ กฎกปริยายนิโรเธน รุจกปริยายุปฺปาเทปิ ปริยายี ตเถว ติฏฺฐติ, เอวํ มนุสฺสปริยายนิโรเธ เทวปริยายุปฺปาเทปิ ปริยายี ชีวทฺรพฺยํ ติฏฺฐตีติ นิจฺจานิจฺจํ, ตถา สพฺพทฺรพฺยานีติฯ ตยิทํ อมฺพํ ปุฏฺฐสฺส ลพุชพฺยากรณํฯ ยํ เสฺวว นิโจฺจ อนิโจฺจติ วา วทโนฺต อญฺญตฺถ นิจฺจตํ อญฺญตฺถ อนิจฺจตํ ปฏิชานาติ, อถ ปริยายปริยายีนํ อนญฺญตา อิจฺฉิตา, เอวํ สติ ปริยาโยปิ นิโจฺจ สิยา ปริยายิโน อนญฺญตฺตา ปริยายสรูปํ วิย, ปริยายี วา อนิโจฺจ ปริยายโต อนญฺญตฺตา ปริยายสรูปํ วิยาติฯ อถ เนสํ อญฺญา อนญฺญตา, เอวญฺจ สติ วุตฺตโทสทฺวยานติวตฺติฯ อปิจ โกยํ ปริยาโย นาม, ยทิ สณฺฐานํ, สุวโณฺณ ตาว

โหตุ, กถํ ชีวทฺรเพฺย อรูปีภาวโตฯ ยทิ ตสฺสปิ สณฺฐานวนฺตํ อิจฺฉิตํ, ตถา สติสฺส เอกสฺมิมฺปิ สตฺตสนฺตาเน พหุตา อาปชฺชติ สรูปตา จ สณฺฐานวเนฺตสฺปิ ปีฬกาทีสุ ตถาทสฺสนโตฯ อถ ปวตฺติวิเสโส, เอวมฺปิ พหุตา ขณิกตา จ อาปชฺชติ, ตสฺมา ปริยายสรูปเมว ตาว ปติฏฺฐเปต พฺพํฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ''สุวณฺณํ กฏกาทิรูเปน ฐิต''นฺติ, ตตฺถ สมฺปตฺติโยคโต วิญฺญายมาเนสุ วิสิเฏฺฐสุ รูปคนฺธรสโผฏฺฐเพฺพสุ กึ เอกํ, อุทาหุ เตสํ สมุทาโย, ตพฺพินิมุตฺตํ วา ธมฺมนฺตรํ สุวณฺณนฺติ? ตตฺถ น ตาว รูปาทีสุ เอเกกํ สุวณฺณํ เตน สุวณฺณกิจฺจาสิทฺธิโต, นาปิ ตพฺพินิมุตฺตํ ธมฺมนฺตรํ ตาทิสสฺส อภาวโตฯ อถ สมุทาโย, ตํ ปน ปญฺญตฺติมตฺตนฺติ น ตสฺส นิจฺจตา, นาปิ อนิจฺจตา สมฺภวติฯ ยถา จ สุวณฺณสฺส, เอวํ กฏกสฺสปิ ปญฺญตฺติมตฺตตฺตาติฯ ตยิทํ นิทสฺสนํ ปรวาทิโน ชีวทฺรพฺยสฺสปิ ปญฺญตฺติมตฺตํ ตเสฺสว สาเธตีติ กุโต ตสฺส นิจฺจานิจฺจตาติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

เหวตฺถิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑. ปรูปหารวณฺณนา

๓๐๗. **วิกฺขมฺภิตราคาว** อวิกฺขมฺภิตราคานํ อธิมานิกตาย อสมฺภวโตติ ยาว อธิมานิกํ, ตาว สมฺปชานา นิทฺทํ โอกฺกมนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ''อธิมานิกาน''นฺติ อิทํ ภูตปุพฺพคติยา วุตฺตนฺติ อาห **''อธิมานิกปุพฺพา อธิเปฺปตา สิยุ''**นฺติฯ

๓๐๘. ยํ วิมติคาหการณํ วุจฺจมานํ, ตํ ''หนฺท หี''ติ ปรํ โชเตตีติ อธิปฺปาเยนาห **''การณเตฺถติ ยุตฺต''**นฺติฯ วิมติคาหสฺส ปน นิจฺฉิตตํ ''หนฺท หี''ติ ปรํ โชเตตีติ วุตฺตํ **''วจสายเตฺถ''**ติฯ

ปรูปหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วจีเภทกถาวณฺณนา

๓๒๖. **โส**ติ ปฐมมคฺคโฏฺฐฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ''วิรชํ วีตมลํ ธมฺมจกฺขุํ อุทปาทิ 'ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม'''นฺติ สุตฺตสฺส อตฺถํ อญฺญถา คเหตฺวา อุทยพฺพยานุปสฺสนานิสฺสเนฺทน มคฺคกฺขเณปิ ทุกฺขนฺติ วิปสฺสนา อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา ''โส ทุกฺขมิเจฺจว วาจํ ภาสตี''ติ วทนฺติฯ

๓๒๘. **อิจฺฉิเต**ติ ปรวาทินา สมฺปฏิจฺฉิเตฯ **อาโรปิเต**ติ ยุตฺตินิทฺธารเณน ตสฺมึ อเตฺถ ปติฏฺฐาปิเต ยุชฺชติ, วจีสมุฏฺฐาปนกฺขณโต ปน ปจฺฉา ตํ สทฺทํ สุณาตีติ อิจฺฉิเต น ยุชฺชติ โสตวิญฺญาณสฺส ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน อตฺตนา นิจฺฉาริตํ สทฺทํ อตฺตนาปิ สุณาติ, ตสฺมา โสตวิญฺญาณํ ''เยน ตํ สทฺทํ สุณาตี''ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๓๒. **โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ**ติ ปฐมชฺฌานิกสฺส ปฐมมคฺคสฺส ขเณฯ **อภิภูสุตฺตา หรเณ อธิปฺปาโย วตฺตโพฺพ**ติ เอเตน ตทาหรณสฺส อสมฺพนฺธตํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ตสฺมา อสาธก”**นฺติฯ

วจีเภทกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. จิตฺตฎฺฐิติกถาวณฺณนา

๓๓๕. **เอว**นฺติ ‘‘เอกจิตฺตํ ยาวตายุกํ ติฎฺฐตี’’ติ วุตฺตากาเรนฯ **อญฺญตฺถา**ติ อรูปภวโต อญฺญสฺมึฯ **เอเตนา**ติ ‘‘เอกเมว จิตฺตํ อารุเปฺป ติฎฺฐติ , ยาวตายุกํ ติฎฺฐตี’’ติ เอวํวาทินา **ทุติยาปิ อชฺฌกถา ปสฺสิตพฺพา** ปฐมกถาย จิรกาลาวฎฺฐานวจนสฺส อญฺญทตฺถุ ภาววิภาวนโตติ อธิปฺปาโยฯ **ปุริมายา**ติ ‘‘ยาวตายุกํ ติฎฺฐตี’’ติ ปญฺหโต ปุริมายฯ ตตฺถ หิ ‘‘วสฺสสตํ ติฎฺฐตี’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ อนุญฺญา กตา, ปจฺฉิมายํ ปน ‘‘มนุสฺสานํ เอกํ จิตฺตํ ยาวตายุกํ ติฎฺฐตี’’ติ ‘‘น เหวํ วตฺตเพฺพ’’ติ ปฎิเกฺขโป กโตฯ **อวิโรโธ วิภาเวตโพฺพ,** ยโต ตเตฺถว อนุญฺญา กตา, น ปจฺฉาติ อธิปฺปาโย ฯ **วสฺสสตาที**ติ จ **อาทิ**-สเทฺทน น เกวลํ ‘‘เทฺว วสฺสสตานี’’ติ เอวมาทิเยว สงฺคหิตํ, อถ โข ‘‘เอกํ จิตฺตํ ทิวสํ ติฎฺฐตี’’ติ เอวมาทิปีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **“มุหุตฺตํ มุหุตฺตํ อุปฺปชฺชตีติ ปโญฺห สกวาทินา ปุจฺฉิโต วิย วุโตฺต”**ติ อิทํ วิจาเรตพฺพํฯ ‘‘มุหุตฺตํ มุหุตฺตํ อุปฺปชฺชตี’’ติ ปโญฺห ปรวาทิสฺสฯ ‘‘อุปฺปาทวยธมฺมิโน’’ติอาทิสุตฺตตฺถวเสน ปฎิญฺญา สกวาทิสฺสาติ หิ วุตฺตํฯ

จิตฺตฎฺฐิติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. อนุปุพฺพาภิสมยกถาวณฺณนา

๓๓๙. ‘‘ตานิ วา จตฺตาริปิ ญาณานิ เอโก โสตาปตฺติมโคฺคเยวาติ ปฎิชานาตี’’ติ อิมํ สนฺธายาห **“อถ วา”**ติอาทิฯ **จตุนฺนํ ญาณาน**นฺติ ทุเกฺขญาณาทีนํ จตุนฺนํ ญาณานํฯ **เอกมคฺคภาวโต**ติ โสตาปตฺติอาทิเอกมคฺคภาวโตฯ กเมน ปวตฺตมานานิปิ หิ ตานิ ญาณานิ ตํตํมคฺคกิจฺจสฺส สาธนโต เอโกเยว มโคฺค โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“เอกมคฺคสฺส…เป. … ปฎิชานาตี”**ติฯ

๓๔๔. **ทสฺสเน**ติ มคฺคทสฺสเนฯ

๓๔๕. ธมฺมตฺถานํ เหตุผลภาวโต ธมฺมตฺถปฎิสมฺภิทานํ สิยา โสตาปตฺติผลเหตุตา, ตทภาวโต น อิตรปฎิสมฺภิทานนฺติ อาห **“นิรุตฺติ…เป…. วิจาเรตพฺพ”**นฺติฯ สพฺพาสมฺปิ ปน ปฎิสมฺภิทานํ ปฐมผลสจฺฉิกิริยาเหตุตา วิจาเรตพฺพา มคฺคาธิคเมเนว ลทฺธพฺพตฺตา ผลานํ วิย, ตสฺมา ‘‘อฎฺฐหิ ญาเณหี’’ติ เอตฺถ นิเกฺขปกเณฺฑ อาคตนเยน ทุกฺขาทิญาณานํ ปุพฺพนฺตาทิญาณานญฺจ วเสน ‘‘อฎฺฐหิ ญาเณหี’’ติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ

อนุปุพฺพาภิสมยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. โวหารกถาวณฺณนา

๓๔๗. **วิสยวิสยีสู**ติ รูปจกฺขาทิเก สนฺธายาหฯ เต หิ รูปกฺขนฺธปริยาปนฺนตฺตา เอกเนฺตน โลกิยาฯ **วิสยเสฺสวา**ติ สทฺทเสฺสวฯ โส หิ โวหริตพฺพโต โวหารกรณตาย จ ‘‘โวหาโร’’ติ

ปาฬิยํ วุตฺตํฯ **นเตฺถตฺถ การณํ** วิสยีนํ วิสยสฺสปิ อาสวาทิอนารมฺมณตาภาวโตฯ **อสิทฺธ โลกุตฺตรภาวสฺส** เอกนฺตสาสวตฺตา **ตสฺส** สทฺทายตนสฺส ยถา โลกุตฺตรตา ตว มเตนาติ อธิปฺปาโยฯ

ปฏิหเญฺญยฺยาติ อิทํ ปริกปฺปวจนํฯ ปริกปฺปวจนญฺจ อยาถาวนฺติ อาห **"น หิ...เป.... อตฺถี"**ติฯ น หิ ชลํ อนลนฺติ ปริกปฺปิตํ ทหติ ปจติ วาฯ กึ โลกิเยน ญาเณน ชานิตพฺพโต โลกิโย รูปายตนาทิ วิย, อุทาหุ โลกุตฺตโร ปจฺจเวกฺขิยมานมคฺคาทิ วิยาติ เอวเมตฺถ เหตุสฺส **อเนกนฺตภาโว** เวทิตโพฺพฯ เตนาห **"โลกิเย โลกุตฺตเร จ สมฺภวโต"**ติฯ

โวหารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. นิโรธกถาวณฺณนา

๓๕๓. **เยสํ ทฺวินฺน**นฺติ เยสํ ทฺวินฺนํ ทุกฺขสจฺจานํฯ **ทฺวีหิ นิโรเธหี**ติ อปฺปฏิสงฺขาปฏิสงฺขาสงฺขาเตหิ ทฺวีหิ นิโรเธหิฯ ตตฺถ ทุกฺขาทีนํ ปฏิสงฺขาติ ปฏิสงฺขา, ปญฺญาวิเสโสฯ เตน วตฺตโพฺพ นิโรโธ ปฏิสงฺขานิโรโธฯ โย สาสเวหิ ธเมฺมหิ วิสํโยโคติ วุจฺจติ, โย ปจฺจยเวกเลฺลน ธมฺมานํ อุปฺปาทสฺส อจฺจนฺตวิพนฺธภูโต นิโรโธ, โส ปฏิสงฺขาย นวตฺตพฺพโต อปฺปฏิสงฺขานิโรโธ นามาติ ปรวาทิโน ลทฺธิฯ **ปฏิสงฺขาย วินา นิรุทฺธา**ติ ปจฺจยเวกเลฺลน อนุปฺปตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **"น อุปฺปชฺชิตฺวา ภงฺคา"**ติฯ อนุปฺปาโทปิ หิ นิโรโธติ วุจฺจติ ยโต ''อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี''ติ ลกฺขณุเทฺทสสฺส ปฏิโลเม ''อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี''ติ ทสฺสิโตฯ **เตนา**ติ ปฏิสงฺขาย นิโรธสฺส ขณิกนิโรธสฺส จ อิธ นาธิเปฺปตตฺตาฯ

นิโรธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยวโคฺค

๑. พลกถาวณฺณนา

๓๕๔. **นิเทฺทสโต**ติ ''อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส''ติอาทินา นิทฺทิฏฺฐปฺปการโตฯ โส ปน ยสฺมา วิตฺถาโร โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"วิตฺถารโต"**ติฯ **สพฺพํ** กิเลสาวรณาทึ, ตเมว ปเจฺจกํ ปวตฺติอาการเภทโต **สพฺพาการํ**ฯ ''สพฺพ''นฺติ หิ อิทํ สรูปโต คหณํ, ''สพฺพาการโต''ติ ปวตฺติอาการเภทโตฯ ภควา หิ ธเมฺม ชานโนฺต เตสํ อาการเภเท อนวเสเสตฺวาว ชานาติฯ ยถาห ''สเพฺพ ธมฺมา สพฺพาการโต พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถํ อาคจฺฉนฺตี''ติ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ **อุเทฺทสโต**ติ เอกเทสโตฯ เอกเทโส จ วิตฺถาโร น โหตีติ อาห **"สเงฺขปโต"**ติฯ ยถา ชานนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **อุเทฺทสมเตฺตนปี**ติ ทิฏฺฐิคตยถาภูตญาณาทิปฺปเภทานํ อาสยาทีนํ อุเทฺทสมเตฺตนปิฯ เตนาห **"อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวชานนมตฺตํ สนฺธายา"**ติฯ **เถเรนา**ติ อนุรุทฺธเตฺถเรนฯ **เอวเมวา**ติ อุเทฺทสโต ฐานาทิมตฺตชานนากาเรเนวฯ สฺวายมโตฺถ สกวาทินาปิ อิจฺฉิโตเยวาติ อาห **"กถมยํ โจเทตโพฺพ สิยา"**ติฯ

๓๕๖. **เสเสสู**ติ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณโต เสเสสุฯ **ปฏิเกฺขโป**ติ อสาธารณตาปฏิเกฺขโปฯ นนุ จ เสสานํ อสาธารณตาปิ อตฺถีติ โจทนํ สนฺธายาห **"ฐานา...เป.... อธิปฺปา**

โย’’ติฯ

พลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อริยนฺติกถาวณฺณนา

๓๕๗. **สงฺขาเร สนฺธาย ปฏิชานนฺตสฺสา**ติ ทิฏฺฐิยา ปริกปฺปิเตน สเตฺตน สุเญฺญ สงฺขาเร สนฺธาย ‘‘สุญฺญตญฺจ มนสิ กโรตี’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิชานนฺตสฺสฯ **ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ สโมธานํ กถํ อาปชฺชติ** ฐานาฐานภูเต สงฺขาเร วุตฺตนเยน สุญฺญตํ มนสิ กโรนฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **ยถาวุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ทิฏฺฐิยา ปริกปฺปิเตน สเตฺตน สุญฺญา ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ ปกาเรน นเยนฯ อถ วา **ยถาวุตฺตนเยนา**ติ ‘‘ฐานาฐานมนสิกาโร สงฺขารารมฺมโณ, สุญฺญตามนสิกาโร นิพฺพานารมฺมโณ’’ติ เอวํ วุตฺตนเยนฯ ‘‘สงฺขาเร สนฺธาย ปฏิชานนฺตสฺสา’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ สโมธานํ กถํ อาปชฺชตี’’**ติ อาหฯ สตฺตสุญฺญตาย สุญฺญเตฺตปิ สงฺขารานํ อโญฺญว ฐานาฐานมนสิกาโร, อโญฺญ สุญฺญตามนสิกาโรติ ยุชฺชเตว ทฺวินฺนํ ผสฺสานํ สโมธานาปตฺติโจทนา, สงฺขาเร สนฺธาย ปฏิชานนฺตสฺส ปน กถํ อริยภาวสิทฺธิ ฐานาฐานญาณาทีนนฺติ วิจาเรตพฺพํฯ กึ วา เอตาย ยุตฺติจินฺตายฯ อุมฺมตฺตกปจฺฉิสทิโส หิ ปรวาทิวาโทฯ อเญฺญสุปิ ฐาเนสุ อีทิเสสุ เอเสว นโยฯ **อาโรเปตฺวา**ติ อิตฺถิปุริสาทิอาการํ, สตฺตาการเมว วา อสนฺตํ รูปาทิอุปาทาเน อาโรเปตฺวาฯ อภูตาโรปนเญฺหตฺถ ปณิทหนนฺติ อธิเปฺปตํฯ เตนาห **‘‘ปริกปฺปนวเสนา**’’ติฯ **โส**ติ ยถาวุโตฺต ปณิธิฯ **เอกสฺมิมฺปิ** ขเนฺธฯ

อริยนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วิมุจฺจมานกถาวณฺณนา

๓๖๖. มคฺคกฺขเณ จิตฺตํ เอกเทเสน วิมุตฺตํ เอกเทเสน อวิมุตฺตนฺติ อยํ ‘‘วิมุตฺตํ วิมุจฺจมาน’’นฺติ ลทฺธิยา โทโสฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘เอกเทสํ วิมุตฺตํ, เอกเทสํ อวิมุตฺต**’’นฺติฯ อฏฺฐกถายญฺจ ‘‘ตญฺหิ ตทา สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา วิมุเตฺตกเทเสน วิมุจฺจมานนฺติสฺส ลทฺธี’’ติ ทสฺสิโต วายมโตฺถฯ **วิปฺปกตนิเทฺทเส**ติ วิมุจฺจนกิริยาย อปริโยสิตตานิเทฺทเสฯ ยํ สนฺธายาห **‘‘วิมุตฺตํ วิมุจฺจมานนฺติ วิปฺปกตภาเวน วุตฺตตฺตา**’’ติฯ **เตนา**ติ ปรวาทินาฯ **วิมุจฺจ...เป.... วุตฺตํ** วิมุจฺจมานสฺส วิมุตฺตภาวาภาวโต, วิมุตฺตเภเทน ปน ตถา วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ สติ จ โทเส วิปฺปกตนิเทฺทเสติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **เอกเทโส วิเสสนํ โหติ** นิปฺปเทสวิมุตฺติยา อวิจฺฉินฺนโตฯ **ผลจิเตฺตนา**ติ ปฐมผลจิเตฺตน อุปฺปเนฺนนฯ

วิมุจฺจมานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อฏฺฐมกกถาวณฺณนา

๓๖๘. **ปหีนา นาม ภเวยฺยุํ,** น ปหิยฺยมานาติ อธิปฺปาโยฯ

อฏฺฐมกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อฏฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๓๗๑. โลกุตฺตรานํเยว สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยภาโว, น โลกิยานนฺติ ปรวาทิโน อธิปฺปายว เสนาห **“อปฺปฎิลทฺธินฺทฺริยตฺตา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **นิยฺยานิกานิ ภาเวนฺโต**ติ ยถา นิยฺยานิกา โหนฺติ, เอวํ อุปฺปาเทนฺโต พฺรูเหนฺโต วาฯ อินฺทฺริยภาวํ ปน ปเตฺตสุ เตสุ ปุน ภาวนากิจฺจํ นตฺถีติ ตสฺส อธิปฺปาโยติ ทเสฺสนฺโต อาห **“น ปน อินฺทฺริยานิ ภาเวนฺโต”**ติฯ

อฎฺฐมกสฺส อินฺทฺริยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. ทิพฺพจกฺขุกถาวณฺณนา

๓๗๓. วิสิโนติ วิเสเสน พนฺธติ วิสยีนํ อตฺตปฎิพนฺธํ กโรตีติ **วิสโย,** อารมฺมณํ , อนุภวติ เอเตนาติ **อานุภาโว,** สามตฺถิยํ, พลนฺติ อโตฺถ, โคจรกรณํ **โคจโร,** วิสเย อานุภาวโคจรา **วิสย...เป.... จรา**ติฯ เตหิ ยถา วิสิฎฺฐํ วิเสสํ โหติ, ตถา ปจฺจยภูเตน ฌานธเมฺมน อาหิตพลํ **กตพลาธานํ**ฯ วิสยคฺคหณเญฺจตฺถ อานุภาวโคจรกรณานํ ปวตฺติฎฺฐานทสฺสนํ ยตฺถสฺส เตหิ อุปตฺถทฺธตฺตา พลาธานํ ปากฎํ โหติฯ เตนาห **“ยาทิเส วิสเย”**ติอาทิฯ พลาธานญฺจ อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมโต มหคฺคตธมฺมวิเสสโต อุปฺปเนฺนหิ ปณีเตหิ จิตฺตชรูเปหิ วิเสสาปตฺติฯ ยํ นิสฺสาย ปราวุตฺตีติ เอเก วทนฺติฯ **ปุริมํ มํสจกฺขุมตฺตเมวา**ติ ยถาวุตฺตพลาธานโต ปุริมํ มํสจกฺขุมตฺตเมวฯ **วทโนฺต** สงฺคหกาโรฯ **วิสยคฺคหณํ** ปาฬิยํ กตํฯ **น วิสยวิเสสทสฺสนตฺถ**นฺติ น วิสยสฺส วิเสสทสฺสนตฺถํฯ ยโต อุภินฺนมฺปิ รูปายตนเมว วิสโยติ วิสยสฺส สทิสตํ อวิเสสํ อาห, สทิสสฺส วา วิเสสํ ทีเปตีติ โยชนาฯ

ธมฺมุปตฺถทฺธ ...เป.... **อธิปฺปาโย,** อญฺญถา ลทฺธิเยว น สิยาติ ภาโวฯ **มโคฺค**ติ อุปาโย, การณนฺติ อโตฺถฯ ปกติจกฺขุมโต เอว หิ ทิพฺพจกฺขุ อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา? กสิณาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส อุปฺปาทนํ, โส จ กสิณมณฺฑเล อุคฺคหนิมิเตฺตน วินา นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“มํสจกฺขุปจฺจยตาทสฺสนตฺถเมว วุตฺต”**นฺติฯ **เตนา**ติ ‘‘มโคฺค’’ติ วจเนนฯ **รูปาวจรชฺฌานปจฺจเยนา**ติ รูปาวจรชฺฌาเนน ปจฺจยภูเตน **อุปฺปนฺนานิ** รูปาวจรชฺฌานจิตฺตสมุฎฺฐิตานิฯ ฌานกมฺมสมุฎฺฐิเตสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตสฺส เหสา ลทฺธิฯ

๓๗๔. **เยน** ทิพฺพจกฺขุโน ปญฺญาจกฺขุภาวสฺส อิจฺฉเนน ปฎิชานเนนฯ **ตีณิ จกฺขูนิ** มํส ทิพฺพปญฺญาจกฺขูนิ **จกฺขุนฺตรภาวํ วทโต ภเวยฺยุํ,** ตสฺมา ตํ น อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ

ทิพฺพจกฺขุกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ยถากมฺมูปคตญาณกถาวณฺณนา

๓๗๗. ทิพฺพจกฺขุปาทกตฺตา **“ยถากมฺมูปคตญาณสฺส อุปนิสฺสเย ทิพฺพจกฺขุมฺหี”**ติ วุตฺตํ, **น ยถากมฺมูปคตชานนกิจฺจเก ทิพฺพจกฺขุมฺหิ** ตสฺส ตํกิจฺจกตาภาวโตฯ ยโต ยํ อนญฺญํ, ตมฺปิ ตโต อนญฺญเมวาติ อาห **“อิมินา...เป.... ภวิตพฺพ”**นฺติฯ ตตฺถ **อตฺถนฺตรภาวํ นิวาเรตี**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปกฺขิกตฺตา ยถากมฺมูปคตญาณสฺส ตโต อตฺถนฺตรภาวํ นิวาเรติฯ ตสฺส หิ ตํ ปริภณฺฑญาณํฯ **ทิพฺพจกฺขุสฺส ยถากมฺมูปคตญาณโต อตฺถนฺตรภาวํ น นิวาเรติ** อตปฺปกฺขิกตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ทิพฺพจกฺขุสฺส ยถากมฺมูปคตญาณกิจฺจตา ปรวาทินา อิจฺฉิตา, น ยถากมฺมูปคตญาณสฺส ทิพฺพจกฺขุกิจฺจตาติ ตมตฺถํ ‘‘ยถากมฺมูปคตญาณเมว ทิพฺพจกฺขุ’’นฺติ เอตฺถ โยเชตฺวา ทเสฺสนฺโต **“เอว-สโทฺท จา”**ติอาทิมาหฯ

ยถากมฺมูปคตญาณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. สํวรกถาวณฺณนา

๓๗๙. **อาฏานาฏิยสุตฺต** ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, ยกฺขา เยภุเยฺยน ปาณาติปาตา อปฺปฏิวิรตา’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๗๖, ๒๘๖) อาคตตฺตา จาตุมหาราชิกานํ สํวราสํวรสพฺภาโว อวิวาทสิโทฺธฯ ยตฺถ ปน วิวาโท, ตเมว ทเสฺสเนฺตน ตาวตึสาทโย คหิตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘จาตุมหาราชิกาน**’’นฺติ วุตฺตํฯ **เอวํ สตี**ติ ยทิ ตาวตึเสสุ สํวราสํวโร นตฺถิ, เอวํ สเนฺตฯ **สุราปาน**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘สุยฺยตี’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ กถํ สุยฺยตีติ? วุตฺตเญฺหตํ **กุมฺภชาตเก** –

> ‘‘ยํ เว ปิวิตฺวา ปุพฺพเทวา ปมตฺตา,
> ติทิวา จุตา สสฺสติยา สมายา;
> ตํ ตาทิสํ มชฺชมิมํ นิรตฺถํ,
> ชานํ มหาราช กถํ ปิเวยฺยา’’ติฯ (ชา. ๑.๑๖.๕๘);

ตตฺถ **ปุพฺพเทวา** นาม อสุราฯ เต หิ ตาวตึสานํ อุปฺปตฺติโต ปุพฺพเทวาติ ปญฺญายิํสุฯ **ปมตฺตา**ติ สุราปาเนน ปมาทํ อาปนฺนาฯ **ติทิวา**ติ มนุสฺสจาตุมหาราชิกโลเก อุปาทาย ตติยโลกภูตา เทวฎฺฐานา, นามเมว วา เอตํ ตสฺส เทวฎฺฐานสฺสฯ **สสฺสติยา**ติ เกวลํ ทีฆายุกตํ สนฺธาย วทติฯ **สมายา** สห อตฺตโน อสุรมายาย, อสุรมเนฺตหิ สทฺธิํ จุตาติ อโตฺถฯ อฎฺฐกถายญฺจ วุตฺตํ ‘‘อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตาติ เนวาสิกา คนฺธปานํ สชฺชยิํสุฯ สโกฺก สกปริสาย สญฺญมทาสี’’ติฯ เตนาห **‘‘เตสํ สุราปานํ อสํวโร น โหตีติ วตฺตพฺพํ โหตี’’**ติฯ เอตฺถ จ ตาวตึสานํ ปาตุภาวโต ปฎฺฐาย สุราปานมฺปิ ตตฺถ นาโหสิ, ปเคว ปาณาติปาตาทโยติ วิรมิตพฺพาภาวโต เอว ตาวตึสโต ปฎฺฐาย อุปริ เทวโลเกสุ สมาทานสมฺปตฺตวิรติวเสน ปุเรตพฺพา สํวรา น สนฺติ, โลกุตฺตรา ปน สนฺติเยวฯ ตถา เตหิ ปหาตพฺพา อสํวราฯ น หิ อปฺปหีนานุสยานํ มคฺควชฺฌา กิเลสา น สนฺตีติฯ

สํวรกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถวโคฺค

๑. คิหิสฺส อรหาติกถาวณฺณนา

๓๘๗. **คิหิฉนฺทราคสมฺปยุตฺตตายา**ติ คิหิภาเว กามโภคิภาเว ฉนฺทราคสหิตายฯ

คิหิสฺส อรหาติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. สมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๓๙๓. **ปตฺติ**นฺติ อธิคโมฯ อธิคโม นาม สมนฺนาคโม โหตีติ ปาฬิยํ จตูหิ ผสฺสาทีหิ สมนฺนาคโม โจทิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สมนฺนาคตกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๓๙๗. **สพฺพํ โยเชตพฺพ**นฺติ เอตฺถ ยทิ เต อรหา จตูหิ ขเนฺธหิ วิย ฉหิ อุเปกฺขาหิ สมนฺนาคโต, เอวํ สเนฺต ฉ อุเปกฺขา ปเจฺจกํ ผสฺสาทิสหิตาติ ‘‘ฉหิ ผสฺสาทีหิ สมนฺนาคโต’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ

อุเปกฺขาสมนฺนาคตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โพธิยาพุโทฺธติกถาวณฺณนา

๓๙๘. **ปตฺติธมฺมวเสนา**ติ ‘‘ปตฺติธโมฺม นามา’’ติอาทินา วุตฺตสฺส จิตฺตวิปฺปยุตฺตสฺส สงฺขารสฺส วเสนฯ ‘‘โพธิยา พุโทฺธ’’ติ **ปุจฺฉา**ฯ ‘‘โพธิยา นิรุทฺธาย วิคตาย ปฏิปฺปสฺสทฺธาย อพุโทฺธ โหตี’’ติ **อนุโยโค**ฯ เอวมญฺญตฺถาปิ ปุจฺฉานุโยคา เวทิตพฺพาฯ

โพธิยาพุโทฺธติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ลกฺขณกถาวณฺณนา

๔๐๒. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อโพธิสตฺตสฺสปิ จกฺกวตฺติโน ลกฺขเณหิ สมนฺนาคโม โพธิสตฺตสฺสปิ จริมภวโต อญฺญตฺถ อสมนฺนาคโม โหติ, ตสฺมา ลกฺขณสมนฺนาคโต โพธิสโตฺตวาติ อิมสฺสตฺถสฺส อสาธกํฯ เตนาห **‘‘อาภตมฺปิ อนาภตสทิสเมวา’’**ติฯ

ลกฺขณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิยาโมกฺกนฺติกถาวณฺณนา

๔๐๓. **ปารมีปูรณ**นฺติ อิทํ โพธิจริยาย อุปลกฺขณํ, น ปารมีนํ ปุณฺณภาวทสฺสนํฯ เตน เตสํ อารมฺภสมาทานาทีนมฺปิ สงฺคโห กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ มหาสตฺตา นิยตาติ วุจฺจนฺติฯ ยถาห – ‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนา, โพธิยา นิยตา นรา’’ติ, ‘‘ธุวํ พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ จ, น นิยามสฺส นาม กสฺสจิ ธมฺมสฺส อุปฺปนฺนตฺตา พฺยากโรนฺติ, อถ โข เอกํเสนายํ ปารมิโย ปูเรตฺวา พุโทฺธ ภวิสฺสตีติ กตฺวา พฺยากโรนฺตีติ ปรวาทีปริกปฺปิตํ ธมฺมนฺตรํ ปฏิเสเธติ, น โพธิยา นิยตตฺตํฯ เตนาห **‘‘เกวลญฺหิ น’’**นฺติอาทิฯ

นิยาโมกฺกนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สพฺพสํโยชนปฺปหานกถาวณฺณนา

๔๑๓. สติปิ เกสญฺจิ สํโยชนานํ เหฏฺฐิมมเคฺคหิ ปหีนเตฺต ‘‘ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา’’ติอาทีสุ วิย วณฺณภณนมุเขน อนวเสสตญฺจ สนฺธาย สพฺพสํโยชนปฺปหานกิตฺตนํ ปริยายวจนนฺติ อาห **‘‘อิมํ ปริยายํ อคฺคเหตฺวา’’**ติฯ **อรหตฺตมเคฺคน ปชหนโต เอวาติ คณฺหาตี**ติ อคฺคมโคฺค เอว สพฺพสํโยชนานิ ปชหตีติ ลทฺธึ คณฺหาตีติ **วทนฺติ** ปทการาฯ **เอวํ สตี**ติ ยทิ อนวเสสตามเตฺตน ตถา ปฏิชานาติฯ

สพฺพสํโยชนปฺปหานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจมวโคฺค

๑. วิมุตฺติกถาวณฺณนา

๔๑๘. ผลญาณํ น โหติ, เสสานิ วิปสฺสนามคฺคปจฺจเวกฺขณญาณานิ วิมุตฺตานีติ น วตฺตพฺพานีติ สมฺพนฺโธฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ จตูสุ ญาเณสุฯ **วิปสฺสนาคฺคหเณน คหิตํ** มคฺคาทิกิจฺจวิทูรกิจฺจตฺตา วิปสฺสนาปริโยสานตฺตา จฯ

วิมุตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อเสขญาณกถาวณฺณนา

๔๒๑. อเสเข อารพฺภ ปวตฺตตฺตา อเสขญาณนฺติ ปรสฺส ลทฺธิ, น อเสเข อเสขธมฺเม ปริยาปนฺนนฺติ อิมมตฺถมาห **“เอเตน...เป.... ทเสฺสตี”**ติฯ

อเสขญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. วิปรีตกถาวณฺณนา

๔๒๔. อสิเว สิวาติ โวหารํ วิย **อญฺญาเณ...เป.... วทติ**ฯ

วิปรีตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นิยามกถาวณฺณนา

๔๒๘-๔๓๑. **ยนฺ**ติ ยํ ญาณํฯ **สจฺจานุโลม**นฺติ สจฺจปฺปฏิเวธานุกูลํฯ **วิปรีตานุโยคโต ปภุติ คเณตฺวา “จตุตฺถ”นฺติ อาห** น อนิยตสฺส นิยามคมนายาติ อวิปรีตานุโยคโต ปภุติ คเณตฺวา, ตถา สติ ปญฺจมภาวโต วิเสสภาวโต จฯ

นิยามกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปฏิสมฺภิทากถาวณฺณนา

๔๓๒-๔๓๓. **สพฺพํ ญาณ**นฺติ อิทํ ‘‘อริยาน’’นฺติ อิมินา น วิเสสิตนฺติ อธิปฺปาเยนาห **“อนริยานมฺปิ หิ ญาณํ ญาณเมวา”**ติฯ อถ วา ปาฬิยํ อวิเสเสน สพฺพํ ญาณนฺติ วุตฺตํ คเหตฺวา เอวมาหฯ อริยสฺส เจ ญาณนฺติ, โส ปน ปฏิเกฺขเปยฺยาติ อาห **“อนริยสฺส เอตํ ญาณํ สนฺธายา”**ติฯ

ปฏิสมฺภิทากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. จิตฺตารมฺมณกถาวณฺณนา

๔๓๖-๔๓๘. **วตฺตพฺพปฏิญฺญา**ติ ผสฺสารมฺมเณ ญาณํ วตฺตพฺพํ เจโตปริยญาณนฺติ เอวํ ปวตฺตา ปฏิญฺญาฯ

จิตฺตารมฺมณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อนาคตญาณกถาวณฺณนา

๔๓๙-๔๔๐. **อนนฺตรานาคเตปิ จิเตฺต ญาณํ อิจฺฉนฺติ,** ตตฺถ ปน ขณปจฺจุปฺปเนฺน วิย ตาทิเสน ปริกเมฺมน กทาจิ ญาณํ อุปฺปเชฺชยฺยฯ เตนาห **“อนนฺตเร เอกเนฺตเนว ญาณํ นตฺถี”**ติฯ

อนาคตญาณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ปฎุปฺปนฺนญาณกถาวณฺณนา

๔๔๑-๔๔๒. ‘‘สพฺพสงฺขาเรสุ อนิจฺจโต ทิเฎฺฐสู’’ติ วุเตฺต ยํ ทสฺสนภูตํ ญาณํ, ตมฺปิ สงฺขารสภาวตฺตา ตถาทิฎฺฐํ สิยาติ อตฺถโต อาปชฺชติ, เอวํภูตํ วจนํ สนฺธายาห **“อตฺถโต อาปนฺนํ วจน”**นฺติฯ ตํ ปน ยสฺมา ‘‘ตมฺปิ ญาณํ อนิจฺจโต ทิฎฺฐํ โหตี’’ติ ปฎิชานนวเสน ปวตฺตํ, ตสฺมา **“อนุชานนวจน”**นฺติ วุตฺตํฯ **ภงฺคานุปสฺสนานํ** ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานานํฯ

ปฎุปฺปนฺนญาณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ผลญาณกถาวณฺณนา

๔๔๓-๔๔๔. **ผลปโรปริยตฺตํ** ผลสฺส อุจฺจาวจตาฯ **พเลนา**ติ ญาณพเลนฯ

ผลญาณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มหาปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๖. ฉฎฺฐวโคฺค

๑. นิยามกถาวณฺณนา

๔๔๕-๔๔๗. **เอตสฺส** อริยสฺส ปุคฺคลสฺสฯ

นิยามกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปฎิจฺจสมุปฺปาทกถาวณฺณนา

๔๕๑. **การณเฎฺฐน ฐิตตา**ติ การณภาเวน พฺยภิจรณาภาวมาหฯ โย หิ ธโมฺม ยสฺส ธมฺมสฺส ยทา การณํ โหติ, น ตสฺส ตทา อญฺญถาภาโว อตฺถิ, สา จ อตฺถโต การณภาโวเยวาติ **“การณภาโวเยวา”**ติ อาหฯ

ปฎิจฺจสมุปฺปาทกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนา

๔๕๗-๔๕๙. **สภาวธมฺมตํ ปฏิเสเธติ** ตทุภยลกฺขณรหิตสฺส สภาวธมฺมสฺส อภาวาฯ ‘‘โวทานมฺปิ วุฏฺฐาน’’นฺติ วจนโต **“โวทานญฺจ วุฏฺฐานปริยาโยวา”**ติ อาหฯ สภาวธมฺมเตฺต สิเทฺธ สงฺขตวิทูรตาย อสงฺขตํ สิยาติ อาห **“สภาวธมฺมตฺตาสาธกตฺตา”**ติฯ

นิโรธสมาปตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉฏฺฐวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สตฺตมวโคฺค

๑. สงฺคหิตกถาวณฺณนา

๔๗๑-๔๗๒. **สงฺคหิตา**ติ สงฺคหณาทิวเสน สทฺธิํ คหิตาฯ เต ปน ยสฺมา เอกวิธตาทิสามเญฺญน พนฺธา วิย โหนฺติ, ตสฺมา อาห **“สมฺพนฺธา”**ติฯ

สงฺคหิตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สมฺปยุตฺตกถาวณฺณนา

๔๗๓-๔๗๔. อนุปฺปวิสิตพฺพานุปฺปวิสนภาโว เตสํ เภเท สติ ยุเชฺชยฺย, นาญฺญถาติ อุปมาภินฺทเนน อุปเมยฺยสฺส ภินฺนตํ ทเสฺสโนฺต **“นานตฺตววตฺถา...เป.... ทเสฺสตี”**ติ อาหฯ

สมฺปยุตฺตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. เจตสิกกถาวณฺณนา

๔๗๕-๔๗๗. **ผสฺสิกาทโย**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สโทฺท ววตฺถาวาจีฯ เตน จิตฺตุปฺปาทเทสนายํ ทสฺสิตปฺปเภทา เวทนาทโย คยฺหนฺติ, น ตํสมุฏฺฐานา รูปธมฺมาติ อาห **“เอกุปฺปาทตาทิวิรหิตา สหชาตตา นตฺถี”**ติฯ

เจตสิกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทานกถาวณฺณนา

๔๗๙. **ผลทานภาวทีปนตฺถ**นฺติ ผลทานสพฺภาวทีปนตฺถํฯ **ผลทานํ วุตฺตํ วิย โหตี**ติ จิเตฺตน ผลทานํ ปธานภาเว วุตฺตํ วิย โหตีติ อโตฺถฯ อญฺญถา ทานภาโวติ น สกฺกา วตฺตุํฯ ทานภาโวปิ หิ ‘‘ทานํ อนิฏฺฐผล’’นฺติอาทินา วุโตฺตเยวาติฯ **ตนฺนิวารณตฺถ**นฺติ ผลทานนิวารณตฺถํฯ **เอต**นฺติ ‘‘ทานํ อนิฏฺฐผล’’นฺติอาทิวจนํฯ เภสชฺชาทิวเสน อาพาธานิฏฺฐตา เทยฺยธมฺมสฺส อนิฏฺฐผลตาปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ

กถํ ตเถว สุตฺตํ สกวาทิปรวาทิวาเทสุ ยุชฺชตีติ โจทนาย **“น ปน เอเกนเตฺถนา”**ติ วุตฺตํ วิภาเวตุํ **“เทยฺยธโมฺมว ทาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ นิวตฺตนปเกฺขเยว เอว-กาโร ยุโตฺต, น สาธนปเกฺข ทฺวินฺนมฺปิ ทานภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตนาห **“เจตสิโกวาติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, เทยฺยธโมฺมวา”**ติ จฯ เตเนวาห **“ทฺวินฺนญฺหิ ทานาน**นฺติอาทิฯ **สงฺกรภาวโมจนตฺถ**นฺติ สติปิ ทานภาเว สภาวสงฺกรโมจนตฺถํฯ เตนาห **“เจตสิกสฺสา”**ติอาทิฯ

ทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปริโภคมยปุญฺญกถาวณฺณนา

๔๘๕. **ตสฺสา ลทฺธิยา**ติ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สโมธานํ โหตีติ ลทฺธิยาฯ **เอเตส**นฺติ วตฺตมานจิตฺตปริโภคมยปุญฺญานํฯ

๔๘๖. **อยํ วาโท หียติ** ปริโภคสฺสาว อภาวโตฯ **จาคเจตนาย เอว ปุญฺญภาโว,** น จิตฺตวิปฺปยุตฺตสฺสฯ **เอว**นฺติ อิมินา ปกาเรน, อปริภุตฺต เทยฺยธมฺม ปุญฺญภาเวนาติ อโตฺถฯ อปริภุตฺต เทยฺยธมฺม ปุญฺญภาวโต เอว หิ ปุถุชฺชนกาเล ทินฺนํ อรหา หุตฺวา ปริภุญฺชเนฺต ตมฺปิ ปุถุชฺชเน ทานเมวาติ นิจฺฉิตํฯ ปรวาทีปฏิเกฺขปมุเขน สกวาทํ ปติฏฺฐาเปติ ปฐโม อตฺถวิกโปฺป, ทุติโย ปน อุชุกเมว สกวาทํ ปติฏฺฐาเปตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

ปริโภคมยปุญฺญกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อิโตทินฺนกถาวณฺณนา

๔๘๘-๔๙๑. **เตเนว จีวราทิทาเนนา**ติ อนุโมทนํ วินา ทายเกน ปวตฺติตจีวราทิทาเนนฯ เตนาห “**สยํกเตน กมฺมุนา วินาปี**”ติฯ **อิมินา การเณนา**ติ อนุโมทิตตฺตาว เตสํ ตตฺถ โภคา อุปฺปชฺชนฺตีติ เอเตน การเณนฯ **ยทิ ย**นฺติอาทิ ปรวาทิโน ลทฺธิปติฏฺฐาปนาการทสฺสนํฯ ตตฺถ **ยทิ น ยาเปยฺยุํ, กถํ อนุโมเทยฺยุํ, จิตฺตํ ปสาเทยฺยุํ , ปีติํ อุปฺปาเทยฺยุํ, โสมนสฺสํ ปฏิลเภยฺยุ**นฺติ เอกเจฺจ อเญฺญ เปเต อนุโมทนาทีนิ กตฺวา ยาเปเนฺต ทิสฺวา อนุโมทนาทีนิ กโรนฺติ, ตสฺมา เต อิโต ทิเนฺนน ยาเปนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ

อิโตทินฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปถวีกมฺมวิปาโกติกถาวณฺณนา

๔๙๒. **อตฺตวเชฺชหี**ติ ผสฺสวเชฺชหิฯ น หิ โส เอว เตน สมฺปยุโตฺต โหติฯ **โส**ติ ผสฺสเมว ปจฺจามสติฯ **สาวชฺชเน**ติ อาวชฺชนสหิเต, อาวชฺชนํ ปุเรจาริกํ กตฺวา เอว ปวตฺตนเกติ อโตฺถฯ **กมฺมูปนิสฺสยภูตเมวา**ติ เยน กมฺมุนา ยถาวุตฺตา ผสฺสาทโย นิพฺพตฺติตา, ตสฺส กมฺมสฺส อุปนิสฺสยภูตเมวฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ อายติํ อุปฺปชฺชนกทุกฺขสฺสฯ ‘‘มูลตณฺหา’’ติ ทเสฺสตีติ โยชนา, ตถา “**อุปนิสฺสยภูต**”นฺติ เอตฺถาปิฯ กมฺมายูหนสฺส การณภูตา ปุริมสิทฺธา ตณฺหา กมฺมสฺส **อุปนิสฺสโย,** กตูปจิเต กเมฺม ภวาทีสุ นมนวเสน ปวตฺตา หิ วิปากสฺส อุปนิสฺสโยฯ

๔๙๓. โอกาสกตุปฺปนฺนํ อเขเปตฺวา ปรินิพฺพานภาโว **สกสมยวเสน โจทนาย ยุชฺชมานตา**ฯ

๔๙๔. **กเมฺม สตี**ติ อิมินา กมฺมสฺส ปถวีอาทีนํ ปจฺจยตามตฺตมาห, น ชนกตฺตํฯ เตนาห “**ตํสํวตฺตนิกํ นาม โหตี**”ติฯ

ปถวีกมฺมวิปาโกติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ชรามรณํวิปาโกติกถาวณฺณนา

๔๙๕. เอการมฺมณาติ อิทํ อนารมฺมณตาสาธนวเสน สมฺปโยคลกฺขณาภาวสฺส อุทฺธฏตฺตา วุตฺตํ, น ตเสฺสว สมฺปโยคลกฺขณตฺตาฯ

๔๙๖. อพฺยากตานนฺติ วิปากาพฺยากตานํฯ อิตรตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

๔๙๗. ตนฺติ ‘‘อปริสุทฺธวณฺณตา ชราเยวา’’ติ วจนํฯ

ชรามรณํวิปาโกติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. วิปาโกวิปากธมฺมธมฺโมติกถาวณฺณนา

๕๐๑. วิปาโก วิปากสฺส ปจฺจโย โหนฺโต อญฺญมญฺญปจฺจโย โหตีติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘ยสฺส วิปากสฺส วิปาโก อญฺญมญฺญปจฺจโย โหตี’’**ติฯ ‘‘ตปฺปจฺจยาปิ อญฺญสฺส วิปากสฺส อุปฺปตฺตึ สนฺธายา’’ติอาทิวจนโต ปน ชาติชรามรณาทีนํ อุปนิสฺสยปจฺจโยติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **ปุริมปฏิญฺญายา**ติ ‘‘วิปาโก วิปากธมฺมธมฺโม’’ติ ปฏิญฺญายฯ **อิมสฺส โจทนสฺสา**ติ ‘‘วิปาโก จ วิปากธมฺมธมฺโม จา’’ติอาทินา ปวตฺตสฺส โจทนสฺสฯ

วิปาโกวิปากธมฺมธมฺโมติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อฏฺฐมวโคฺค

๑. ฉคติกถาวณฺณนา

๕๐๓-๕๐๔. วณฺณา เอว นีลาทิวเสน นิภาตีติ **วณฺณนิภา,** วณฺณายตนนฺติ อโตฺถฯ **สณฺฐานํ** ทีฆาทิฯ

ฉคติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนฺตราภวกถาวณฺณนา

๕๐๕. อนฺตรฎฺฐานานีติ อนฺตริกฏฺฐานานิฯ นิวารกฏฺฐานานิ ภินฺทิตฺวา จ อากาเสน จ คมนโตฯ **ยทิ โส ภวานํ อนฺตรา น สิยา**ติ โส อนฺตราภโว กามภวาทีนํ ภวานํ อนฺตเร ยทิ น ภเวยฺยฯ **น นาม อนฺตราภโว**ติ ‘‘สเพฺพน สพฺพํ นตฺถิ นาม อนฺตราภโว’’ติ เอวํ ปวตฺตสฺส สกวาทิวจนสฺส **ปฏิเกฺขเป การณํ นตฺถิ,** ตสฺส ปฏิเกฺขเป การณํ หทเย ฐเปตฺวา น ปฏิกฺขิปติ, อถ โข ตถา อนิจฺฉโนฺต เกวลํ ลทฺธิยา ปฏิกฺขิปตีติ อโตฺถฯ

๕๐๖. ชาตีติ น อิจฺฉตีติ สมฺพโนฺธฯ

๕๐๗. เอวํ ตํ ตตฺถ น อิจฺฉตีติ กามภวาทีสุ วิย ตํ จุติปฏิสนฺธิปรมฺปรํ ตตฺถ อนฺตราภวาวตฺถาย น อิจฺฉติฯ โส หิ ตสฺส ภาวิภวนิพฺพตฺตกกมฺมโต เอว ปวตฺตึ อิจฺฉติ, ตสฺมา ชาติชรามรณานิ อนิจฺจโต กุโต จุติปฏิสนฺธิปรมฺปราฯ อยญฺจ วาโท อนฺตราภววาทีนํ เอกจฺจานํ วุโตฺตฯ เย ‘‘อปฺปเกน กาเลน สตฺตาเหเนว วา ปฏิสนฺธึ ปาปุณาตี’’ติ วทนฺติ, เย ปน ‘‘ตเตฺถว จ วิตฺวา อายาตีติ สตฺตสตฺตาหานี’’ติ วทนฺติ, เตหิ อนุญฺญาตาว จุติปฏิสนฺธิปรมฺปราติ เต อธุนา

ตนา ทฎฐพฺพา ปาฬิยํ ‘‘อนฺตราภเว สตฺตา ชายนฺติ ชียนฺติ มียนฺติ จวนฺติ อุปปชฺชนฺตีติ? น เหวํ วตฺตพฺพ’’ติ อาคตตฺตาฯ ยถา เจตํ, เอวํ นิรยูปคาทิภาววมฺปิสฺส อธุนาตนา ปฏิชานนฺติฯ ตถา หิ เต วทนฺติ ‘‘อุทฺธํปาโท ตุ นารโก’’ติอาทิฯ ตตฺถ ยํ นิสฺสาย ปรวาที อนฺตราภวํ นาม ปริกปฺเปติ, ตํ ทเสฺสตุํ อฏฺฐกถายํ ‘‘อนฺตราปรินิพฺพายีติ สุตฺตปทํ อโยนิโส คเหตฺวา’’ติ วุตฺตํฯ อิมสฺส หิ ‘‘อวิหาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตรา อคฺคมคฺคาธิคเมน อนว เสสกิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายติ, อนฺตราปรินิพฺพายี’’ติ สุตฺตปทสฺส อยมโตฺถ, น อนฺตรา ภวภูโตติฯ ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘อนฺตราปรินิพฺพายีติ สุตฺตปทํ อโยนิโส คเหตฺวา’’ติฯ

เย ปน ‘‘สมฺภเวสีติ วจนโต อเตฺถว อนฺตราภโวฯ โส หิ สมฺภวํ อุปฺปตฺติํ เอสตีติ สมฺภเว สี’’ติ วทนฺติ, เตปิ เย ภูตาว น ปุน ภวิสฺสนฺติ, เต ขีณาสวา ‘‘ภูตานํ วา สตฺตานํ ฐิติยา’’ติ เอตฺถ ‘‘ภูตา’’ติ วุตฺตาฯ ตพฺพิธุรตาย สมฺภวเมสนฺตีติ สมฺภเวสิโน, อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา เสกฺขา ปุถุชฺชนาฯ จตูสุ วา โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว **สมฺภเวสี** นาม, อณฺฑโกสโต วตฺถิโกสโต จ นิกฺขนฺตา **ภูตา** นามฯ สํเสทชโอ ปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ **สมฺภเวสี** นาม, ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย **ภูตา** นามฯ เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว **สมฺภเวสี** นาม, ตโต ปรํ **ภูตา** นามา ติ เอวํ อุชุเก ปาฬิอนุคเต อเตฺถ สติ กิํ อนิทฺธาริตสฺส ปตฺถิเยน อนฺตราภเวน อตฺตภาเวน ปริก ปฺปิเตน ปโยชนนฺติ ปฏิกฺขิปิตพฺพาฯ

ยํ ปเนเก ‘‘สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ อวิเจฺฉเทน เทสนฺตเรสุ ปาตุภาโว ทิโฏฺฐฯ ยถา ตํ วีหิอาทิอวิญฺญาณกสนฺตาเน, เอวํ สวิญฺญาณกสนฺตาเนปิ อวิเจฺฉเทน เท สนฺตเร ปาตุภาเวน ภวิตพฺพํฯ อยญฺจ นโย สติ อนฺตราภเว ยุชฺชติ, นาญฺญถา’’ติ ยุตฺติํ วทนฺติ, เตหิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส จิตฺตานุคติกํ กายํ อธิฏฺฐหนฺตสฺส ขเณน พฺรหฺมโลกโต อิ ธูปสงฺกมเน อิโต วา พฺรหฺมโลกูปคมเน ยุตฺติ วตฺตพฺพาฯ ยทิ สพฺพเตฺถว วิจฺฉินฺนเทเส ธมฺ มานํ ปวตฺติ น อิจฺฉิตา, ยทิปิ สิยา ‘‘อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิวิสโย อจิเนฺตโยฺย’’ติ, ตํ อิธาปิ สมานํ ‘‘กมฺมวิปาโก อจิเนฺตโยฺย’’ติ วจนโต, ตสฺมา ตํ เตสํ มติมตฺตเมวฯ อจิเนฺตยฺยสภาวา หิ สภาว ธมฺมา, เต กตฺถจิ ปจฺจยวเสน วิจฺฉินฺนเทเส ปาตุภวนฺติ, กตฺถจิ อวิจฺฉินฺนเทเส จฯ ตถา หิ มุข โฆสาทีหิ ปจฺจเยหิ อญฺญสฺมิํ เทเส อาทาสปพฺพตปเทสาทิเก ปฏิพิมฺพปฏิโฆสาทิกํ นิพฺพตฺ ตมานํ ทิฏฺฐนฺติฯ

เอตฺถาห – ปฏิพิมฺพํ ตาว อสิทฺธตฺตา อสทิสตฺตา จ น นิทสฺสนํฯ ปฏิพิมฺพญฺหิ นาม อญฺญเทว รูปนฺตรํ อุปฺปชฺชตีติ อสิทฺธเมตํฯ สิทฺธิยมฺปิ อสทิสตฺตา น นิทสฺสนํ สิยา เอกสฺมิํ ฐาเน ทฺวินฺนํ สหฐานาภาวโตฯ ยเตฺถว หิ อาทาสรูปํ ปฏิพิมฺพรูปญฺจ ทิสฺสติ, น จ เอกสฺมิํ เทเส รูปทฺวยสฺส สหภาโว ยุโตฺต นิสฺสยภูตเทสโต, อสทิสเญฺจตํ สนฺธานโตฯ น หิ มุขสฺส ปฏิพิมฺพสนฺธานภูตํ อาทาสสนฺธานสมฺพนฺธตฺตา สนฺธานํ อุทฺทิสฺส อวิเจฺฉเทน เทสนฺตเร ปา ตุภาโว วุจฺจติ, น อสนฺตานนฺติ อสมานเมว ตนฺติฯ

ตตฺถ ยํ วุตฺตํ ‘‘ปฏิพิมฺพํ นาม อญฺญเทว รูปนฺตรํ อุปฺปชฺชตีติ อสิทฺธํ เอกสฺมิํ ฐาเน ทฺวินฺนํ สหฐานภาวโต’’ติ, ตยิทํ อสนฺตานเมว สหฐานํ โจทิตํ ภินฺนนิสฺสยตฺตาฯ น หิ ภินฺนนิสฺสยานํ สหฐานํ อตฺถิฯ ยถา อเนเกสํ มณิทีปาทีนํ ปภารูปํ เอกสฺมิํ ปเทเส ปวตฺตมานํ อจฺฉิตมานตาย นิรนฺตรตาย จ อภินฺนฏฺฐานํ วิย ปญฺญายติ, ภินฺนนิสฺสยตฺตา ปน ภินฺนฏฺฐานเมว ตํ, คหณวิเส เสน ตถาอภินฺนฏฺฐานมตฺตํ, เอวํ อาทาสรูปปฏิพิมฺพรูเปสฺปิ ทฏฺฐพฺพํฯ ตาทิสปจฺจยสมวาเยน หิ ตตฺถ ตํ อุปฺปชฺชติ เจว วิคจฺฉติ จ, เอวเญฺจตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส โคจรภาวูป

คมนโตฯ อญฺญถา อาโลเกน วินาปิ ปญฺญาเยยฺย, จกฺขุวิญฺญาณสฺส วา น โคจโร วิย สิยาฯ ตสฺส ปน สามคฺคิยา โส อานุภาโว, ยํ ตถา ทสฺสนํ โหตีติฯ อจินฺเตยฺโย หิ ธมฺมานํ สามตฺถิยเภโทติ วทเนฺตนปิ อยเมวโตฺถ สาธิโต ภินฺนนิสฺสยสฺสปิ อภินฺนฎฺฐานสฺส วิย อุปฎฺฐานโตฯ เอเตเนว อุทกาทีสุ ปฎิพิมฺพรูปาภาวโจทนา ปฎิกฺขิตฺตา เวทิตพฺพาฯ

สิเทฺธ จ ปฎิพิมฺพรูเป ตสฺส นิทสฺสนภาโว สิโทฺธเยว โหติ เหตุผลานํ วิจฺฉินฺนเทสตาวิภาวนโตฯ ยํ ปน วุตฺตํ ''อสทิสตฺตา น นิทสฺสน''นฺติ, ตทยุตฺตํฯ กสฺมา? น หิ นิทสฺสนํ นาม นิทสฺสิตเพฺพน สพฺพทา สทิสเมว โหติฯ จุติกฺขนฺธาธานโต วิจฺฉินฺนเทเส อุปฺปตฺติกฺขนฺธา ปาตุภวนฺตีติ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธนตฺถํ มุขรูปโต วิจฺฉิเนฺน ฐาเน ตสฺส ผลภูตํ ปฎิพิมฺพรูปํ นิพฺพตฺตตีติ เอตฺถ ตสฺส นิทสฺสนตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เอเตน อสนฺตานโจทนา ปฎิกฺขิตฺตา เวทิตพฺพาฯ

ยสฺมา วา มุขปฎิพิมฺพรูปานํ เหตุผลภาโว สิโทฺธ, ตสฺมาปิ สา ปฎิกฺขิตฺตาว โหติฯ เหตุผลภาวสมฺพเนฺธสุ หิ สนฺตานโวหาโรฯ ยถาวุตฺตทฺวีหิการเณหิ ปฎิพิมฺพํ อุปฺปชฺชติ พิมฺพโต อาทาสโต จ, น เจวํ อุปฺปตฺติกฺขนฺธานํ วิจฺฉินฺนเทสุปฺปตฺติฯ ยถา เจตฺถ ปฎิพิมฺพรูปํ นิทสฺสิตํ, เอวํ ปฎิโฆสทีปมุทฺทาทโยปิ นิทสฺสิตพฺพาฯ ยถา หิ ปฎิโฆสทีปมุทฺทาทโย สทฺทาทิเหตุกา โหนฺติ, อญฺญตฺร อคนฺตฺวา โหนฺติ, เอวเมว อิทํ จิตฺตนฺติฯ

อปิจายํ อนฺตราภววาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ – ยทิ ''ธมฺมานํ วิจฺฉินฺนเทสุปฺปตฺติ น ยุตฺตา''ติ อนฺตราภโว ปริกปฺปิโต, ราหุอาทีนํ สรีเร กถมเนกโยชนสหสฺสนฺตริเกสุ ปาทฎฺฐานหทยฎฺฐาเนสุ กายวิญฺญาณมโนวิญฺญาณุปฺปตฺติ วิจฺฉินฺนเทเส ยุตฺตาฯ ยทิ เอกสนฺตานภาวโต, อิธาปิ ตํสมานํฯ น เจตฺถ อรูปธมฺมภาวโต อลํ ปริหาราย ปญฺจโวกาเร รูปารูปธมฺมานํ อญฺญมญฺญํ สมฺพนฺธตฺตาฯ วตฺตมาเนหิ ตาว ปจฺจเยหิ วิจฺฉินฺนเทเส ผลสฺส อุปฺปตฺติ สิทฺธา, กิมงฺคํ ปน อตีเตหิ ปญฺจโวการภเวหิฯ ยตฺถ วิปากวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย, ตตฺถสฺส นิสฺสยภูตสฺส วตฺถุสฺส สหภาวีนญฺจ ขนฺธานํ สมฺภโวติ ลโทฺธกาเสน กมฺมุนา นิพฺพตฺติยมานสฺส อวเสสปจฺจยนฺตรสหิตสฺส วิปากวิญฺญาณสฺส อุปฺปตฺติยํ นาลํ วิจฺฉินฺนเทสตา วิพนฺธายฯ ยถา จ อเนกกปฺปสหสฺสนฺตริกาปิ จุติกฺขนฺธา อุปฺปตฺติกฺขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจโยติ น กาลทูรตา, เอวํ อเนกโยชนสหสฺสนฺตริกาปิ เต เตสํ อนนฺตรปจฺจโย โหนฺตีติ น เทสทูรตาฯ เอวํ จุติกฺขนฺธนิโรธานนฺตรํ อุปฺปตฺติฎฺฐาเน ปจฺจยนฺตรสมวาเยน ปฎิสนฺธิกฺขนฺธา ปาตุภวนฺตีติ นเตฺถว อนฺตราภโวฯ อสติ จ ตสฺมิํ ยํ ตสฺส เกจิ ''ภาวิภวนิพฺพตฺตกกมฺมุโน ตโต เอว ภาวิปุริมกาลภวากาโร สชาติสุทฺธทิพฺพจกฺขุโคจโร อหีนินฺทฺริโย เกนจิ อปฺปฎิหตคมโน คนฺธาหาโร''ติ เอวมาทิการณาการาทิํ วเณฺณนฺติ, ตํ วญฺฌาตนยสฺส รสฺสทีฆสามตาทิวิวาทสทิสนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อนฺตราภวกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. กามคุณกถาวณฺณนา

๕๑๐. **สเพฺพปี**ติ กุสลากุสลกฺขนฺธาทโยปิฯ เตสมฺปิ หิ อาลมฺพนตฺถิกตาลกฺขณสฺส กตฺตุกมฺยตาฉนฺทสฺส วเสน สิยา กมนฎฺฐตาติ อธิปฺปาโยฯ ธาตุกถายํ ''กามภโว ปญฺจหิ ขเนฺธหิ เอกาทสหิ อายตเนหิ สตฺตรสหิ ธาตูหิ สงฺคหิโตฯ กติหิ อสงฺคหิโต? น เกหิจิ ขเนฺธหิ เอเกนายตเนน เอกาย ธาตุยา อสงฺคหิโต''ติ อาคตตฺตา อาห **''อุปาทินฺนกฺขนฺธานเมว กามภวภาโว ธาตุกถายํ ทสฺสิโต''**ติฯ **ปญฺจา**ติ คณนปริเจฺฉโท, ตทญฺญคณนนิวตฺตนโตฺถติ ''ปญฺจ กามคุณา''ติ วจนํ ตโต อเญฺญสํ ตพฺภาวํ นิวเตฺตตีติ อาห **''ปเญฺจว กามโกฎฺฐาสา

กาโมติ วุตฺตา’’ติฯ ตโต เอว **กามธาตูติ วจนํ น อญฺญสฺส นามํ,** เตสํเยว นามนฺติ อโตฺถฯ ตยิทํ ปรวาทิโน มติมตฺตนฺติ วุตฺตํ **“อิมินา อธิปฺปาเยนา”**ติฯ **เอวํ วจนมตฺตน**ฺติ เอวํ ‘‘ปญฺจิเม กามคุณา’’ติ วจนมตฺตํ นิสฺสาย, น ปนตฺถสฺส อวิปรีตํ อตฺถนฺติ อโตฺถฯ

กามคุณกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. รูปธาตุกถาวณฺณนา

๕๑๕-๕๑๖. **รูปธาตูติ วจนโต**ติ ‘‘กามธาตุรูปธาตุอรูปธาตู’’ติ เอตฺถ รูปธาตูติ วุตฺตตฺตาฯ **รูปีธเมฺมเหวา**ติ รุปฺปนสภาเวหิเยว ธเมฺมหิฯ **“ตโยเม ภวา”ติอาทินา ปริจฺฉินฺนา**ติ ตโยเม ภวา , ติโสฺส ธาตุโยติ จ เอวํ ปริจฺฉินฺนาฯ ‘‘ธาตุยา อาคตฎฺฐาเน ภเวน ปริจฺฉินฺทิตพฺพํ, ภวสฺส อาคตฎฺฐาเน ธาตุยา ปริจฺฉินฺทิตพฺพ’’นฺติ หิ วุตฺตํ, ตสฺมา กามรูปารูปาวจรธมฺมาว ตํตํภุมฺมภาเวน ปริจฺฉินฺนา เอวํ วุตฺตาฯ

รูปธาตุกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. อรูปธาตุกถาวณฺณนา

๕๑๗-๕๑๘. **ปุริมกถาย**นฺติ รูปธาตุกถายํฯ **อวิเสเสนา**ติ ปวตฺติฎฺฐานวเสน วิเสสํ อกตฺวาฯ

อรูปธาตุกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. รูปธาตุยาอายตนกถาวณฺณนา

๕๑๙. **โอกาสภาเวนา**ติ วตฺถุภาเวนฯ **ตถาวิธ**นฺติ ฆานาทิอาการํฯ

รูปธาตุยาอายตนกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อรูเปรูปกถาวณฺณนา

๕๒๔-๕๒๖. **นิสฺสรณํ** นาม นิสฺสริตเพฺพ สติ โหติ, น อสติ, ตสฺมา **“อรูปภเว สุขุมรูปํ อตฺถิ, ยโต นิสฺสรณํ ตํ อารุปฺป”**นฺติ อาหฯ

อรูเปรูปกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. รูปํกมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๕๒๗-๕๓๗. **ปกปฺปยมานา**ติ ปกาเรหิ กปฺปยมานา อตฺตโน สมฺปยุตฺตานญฺจ กิจฺจํ สมตฺถยมานาฯ เตนาห **“สมฺปยุเตฺตสุ อธิกํ พฺยาปารํ กุรุมานา”**ติฯ

รูปํกมฺมนฺติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ชีวิตินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๕๔๐. **อนฺตํ คเหตฺวา วทตี**ติ ‘‘อตฺถิ อรูปธมฺมานํ อายุ ฐิติ ยปนา ยาปนา อิริยนา วตฺตนา ปาลนา, อตฺถิ อรูปชีวิตินฺทฺริย’’นฺติ ตสฺมึ ปเญฺห ‘‘อตฺถิ อรูปชีวิตินฺทฺริย’’นฺติ อิมํ อนฺตํ ปริโยสานํ คเหตฺวา วทติฯ **วตฺตุํ ยุตฺโต** สมุทายสฺส อิจฺฉนฺโต ตทวยวสฺส อิจฺฉตีติฯ น หิ อวยเวหิ วินา สมุทาโย นาม อตฺถิฯ

๕๔๑. **ตเมวา**ติ อรูปํ จิตฺตวิปฺปยุตฺตเมวฯ

๕๔๒. **ตทาปี**ติ สมาปชฺชนวุฏฺฐานกาเลปิฯ

๕๔๔-๕๔๕. **โส ยุตฺโต** ทฺวินฺนํ รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานํ สกสมเย อิจฺฉิตตฺตาฯ

ชีวิตินฺทฺริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. กมฺมเหตุกถาวณฺณนา

๕๔๖. ‘‘ปาณาติปาตกมฺมสฺส เหตู’’ติอาทิกสฺส ปริหานิกถายํ อนาคตตฺตา โย ตตฺถ อาคตนโย, ตเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘เสสนฺติ...เป.... วทตี’’**ติ อาหฯ **สมฺปฏิจฺฉนวจน**นฺติ สมฺปฏิจฺฉาปนวจนํฯ **ตํ** ปรวาทิํฯ ตํตํลทฺธิสมฺปฏิจฺฉาปนํ วา คาหาปนนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปกฺข’’**นฺติอาทิมาหฯ

กมฺมเหตุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นวมวโคฺค

๑. อานิสํสทสฺสาวีกถาวณฺณนา

๕๔๗. ทฏฺฐพฺพสฺส อาทีนวโต อานิสํสโต จ ยทิปิ ปรวาทินา ปจฺฉา นานาจิตฺตวเสน ปฏิญฺญาตํ, ปุเพฺพ ปน เอกโต กตฺวา ปฏิชานิ, น จ ตํ ลทฺธิํ ปริจฺจชิฯ เตนสฺส **อธิปฺปายมทฺทนํ ยุตฺต**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **‘‘อนิจฺจ...เป.... ปฏิญฺญาตตฺตา’’**ติฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ อารมฺมณกรณวเสน, น กิจฺจนิปฺผตฺติวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **อิทํ** อานิสํสกถานุยุญฺชนํ อานิสํสทสฺสนญฺจฯ **ญาณํ วิปสฺสนา** ปฏิเวธญาณสฺส วิย อนุโพธญาณสฺสปิ ยถารหํ ปวตฺตินิวตฺตีสุ กิจฺจกรณํ ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อานิสํสทสฺสาวีกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อมตารมฺมณกถาวณฺณนา

๕๔๙. **เอวมาทินา สุตฺตภเยนา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อนาสวญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ อนาสวคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติอาทีนิ สุตฺตปทานิ สงฺคณฺหาติฯ

อมตารมฺมณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. รูปํสารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา

๕๕๒-๕๕๓. ‘‘ตทปฺปติฏฺฐํ อนารมฺมณ’’นฺติอาทีสุ ปจฺจยโตฐ อารมฺมณ-สโทฺทฯ ‘‘รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทีสุ โอลุพฺภโฏฺฐติ อาห **‘‘ปจฺจยโฏฺฐ โอลุพฺภโฏฺฐ’’**ติฯ **เอวํ วิภาเค วิชฺชมาเน**ติ ตตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา ปจฺจยโฏฺฐ, ทณฺฑรชฺชุอาทิ วิย ทุพฺพลสฺส จิตฺตเจตสิกานํ อาลมฺพิตพฺพตาย อุปตฺถมฺภนโฏฺฐ โอลุพฺภโฏฺฐฯ **วิเสสาภาวํ** ปจฺจยภาวสามเญฺญน กเปฺปตฺวา วาฯ

รูปํสารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนุสยาอนารมฺมณาติกถาวณฺณนา

๕๕๔-๕๕๖. ‘‘อิมสฺมิํ สตี’’ติ อิมินา มเคฺคน อนิรุทฺธตาปิ สงฺคหิตาติ อาห **‘‘อปฺปหีนตฺตาว อตฺถีติ วุจฺจตี’’**ติฯ **น ปน วิชฺชมานตฺตา**ติ อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสติ, วิชฺชมานตฺตา ธรมานตฺตา ขณตฺตยสมงฺคิภาวโตติ อโตฺถฯ

อนุสยาอนารมฺมณาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ญาณํอนารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา

๕๕๗-๕๕๘. ยสฺส อธิคตตฺตา อรหโต ปริเญฺญยฺยาทีสุ อนวเสสโต สโมฺมโห วิคโต, ตํ อคฺคมคฺคญาณํ สนฺธาย **‘‘มคฺคญาณสฺสา’’**ติ วทนฺติฯ ยสฺมา ตสฺส สพฺพสฺส สโตการิตา วิย สมฺปชานการิตา, ตสฺมา เตน ญาเณน โส ญาณีฯ สติปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺต หิ โส อุตฺตมปุริโสฯ

ญาณํอนารมฺมณนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. วิตกฺกานุปติตกถาวณฺณนา

๕๖๒. **ทุวีหิปี**ติ ทฺวีหิ วิเสเสหิ, วิเสเสน วิเสสํ อกตฺวาติ อโตฺถฯ

วิตกฺกานุปติตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถาวณฺณนา

๕๖๓. **สพฺพโส**ติ สพฺพปฺปการโต, โส ปน ปกาโร ปวตฺติฏฺฐานกาลวเสน คเหตโพฺพติ อาห **‘‘สพฺพตฺถ สพฺพทา วา’’**ติฯ เต จ ฐานกาลา ‘‘วิตกฺกยโต’’ติอาทิวจนโต จิตฺตวิเสสวเสน คเหตพฺพาติ วุตฺตํ **‘‘สวิตกฺกจิเตฺตสู’’**ติฯ ‘‘วิตเกฺกตฺวา วาจํ ภินฺทตี’’ติ สุตฺตปทํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘วิตกฺกวิปฺผารมตฺตํ สโทฺท’’ติ อาหฯ

วิตกฺกวิปฺผารสทฺทกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. นยถาจิตฺตสฺสวาจาติกถาวณฺณนา

๕๖๕. มุสาวาโท น โหตีติ วุตฺตํ อนาปตฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

นยถาจิตฺตสฺสวาจาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อตีตานาคตสมนฺนาคตกถาวณฺณนา

๕๖๘-๕๗๐. **สมนฺนาคตปญฺญตฺติยา**ติ สมงฺคิภาวปญฺญตฺติยาฯ เตเนวาห **“ปจฺจุปฺปนฺนธมฺมสมงฺคี สมนฺนาคโตติ วุจฺจตี”**ติฯ **ปฏิลาภปญฺญตฺติยา**ติ อธิคมนปญฺญตฺติยาฯ **อยน**ฺติ ‘‘สมนฺนาคโต’’ติ วุจฺจมานปุคฺคลสฺส โย ตถา วตฺตพฺพาการโร, อยํ สมนฺนาคตปญฺญตฺติ นามฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ

อตีตานาคตสมนฺนาคตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทสมวโคฺค

๑. นิโรธกถาวณฺณนา

๕๗๑-๕๗๒. สกสมเย ‘‘ปุริมจิตฺตสฺส นิโรธานนฺตรํ ปจฺฉิมจิตฺตํ อุปฺปชฺชตี’’ติ อิจฺฉิตํ, ปรวาที ปน ‘‘ยสฺมิํ ขเณ ภวงฺคจิตฺตํ, ตสฺมิํเยว ขเณ กิริยมยจิตฺตํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วทติฯ เอวํ สติ ปุริมปจฺฉิมจิตฺตานํ **สหภาโวปิ** อนุญฺญาโต โหติฯ เตนาห **“*ภงฺคกฺขเณน สเหวา*”**ติฯ ตถา จ สติ วิปากกิริยกฺขนฺธานํ วิย กิริยวิปากกฺขนฺธานํ วิปากวิปากกฺขนฺธานํ กิริยกิริยกฺขนฺธานญฺจ วุตฺตนเยน สหภาโว วตฺตโพฺพติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“*ภวงฺคจิตฺตสฺสา*”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุปปตฺติภวภาเวน เอสิยา อิจฺฉิตพฺพาติ อุปปเตฺตสิยา วิปากกฺขนฺธา, เต จ เยภุเยฺยน ภวงฺคปริยายกาติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ‘‘อุปปเตฺตสิยนฺติ สงฺขํ คตสฺส ภวงฺคจิตฺตสฺสา’’ติฯ อาทิปริโยสานมตฺตญฺหิ ตสฺส ปฏิสนฺธิจุติจิตฺตํ, ตทารมฺมณํ ภวงฺคเนฺตฺวว วุจฺจตีติฯ **จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ** กิริยาเวมเชฺฌ ปติตตฺตา **กิริยาจตุกฺขนฺธคฺคหเณน คหณํ ยุตฺตน**ฺติ วุตฺตํฯ **จกฺขุวิญฺญาณาทีน**ฺติ หิ **อาทิ**-สเทฺทน น โสตวิญฺญาณาทีนํเยว คหณํ, อถ โข สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณานมฺปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิโรธกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺสมคฺคกถาวณฺณนา

๕๗๖. **ลกฺขณ**นฺติ ปญฺจวิญฺญาณานํ อุปฺปนฺนารมฺมณตาทิอวิตเถกปฺปการตาลกฺขณํฯ กามํ มโนวิญฺญาณํ อวตฺถุกมฺปิ โหติ, สวตฺถุกเตฺต ปน ตมฺปิ อุปฺปนฺนวตฺถุกเมวฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ฐปนายํ ‘‘หญฺจิ ปญฺจวิญฺญาณา อุปฺปนฺนารมฺมณา’’เตฺวว วุตฺตํฯ มโนวิญฺญาณสฺสปิ อุปฺปนฺนวตฺถุกตาปริยาโย อตฺถีติ ‘‘ปญฺจ วิญฺญาณา’’ติ อวตฺวา ‘‘ฉ วิญฺญาณา อุปฺปนฺนวตฺถุกา’’ติ วุเตฺต ‘‘โน จ วต เร วตฺตเพฺพ ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺส อตฺถิ มคฺคภาวนา’’ติ วตฺตุํ น สกฺกาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ฉ วิญฺญาณา…เป…. อธิเปฺปต”**นฺติฯ

๕๗๗. ‘‘อนิมิตฺตํ สุญฺญตํ อปฺปณิหิต’’นฺติ นิพฺพานสฺส เต ปริยายาฯ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อนิมิตฺตคาหิภาเว สุญฺญตารมฺมณตาปิ สิยาติ วุตฺตํ **“ตเทว สุญฺญตนฺติ อธิปฺปาโย”**ติฯ

ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิสฺสมคฺคกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปญฺจวิญฺญาณาสาโภคาติกถาวณฺณนา

๕๘๔-๕๘๖. **สา ปน** นมิตฺวา ปวตฺติฯ **อารมฺมณปฺปการคฺคหณ**นฺติ อารมฺมณสฺส อิฏฺฐานิฏฺฐปฺปการสฺส คหณํฯ **เยน** อารมฺมณปฺปการคฺคหเณน กุสลจิตฺตสฺส **อโลภาทีหิ สมฺปโยโค** อกุสลจิตฺตสฺส **โลภาทีหิ สมฺปโยโค โหติ,** โส อาโภโคติ ทเสฺสติฯ

ปญฺจวิญฺญาณาสาโภคาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ทฺวีหิสีเลหีติกถาวณฺณนา

๕๘๗-๕๘๙. **อปฺปวตฺตินิโรธ**นฺติ อนุปฺปาทนิโรธํฯ สีลสฺส วีติกฺกโมเยว นิโรโธ **สีลวีติกฺกมนิโรโธฯ นินฺนานํ** ขณิกนิโรธํ สลฺลเกฺขนฺโตฯ

ทฺวีหิสีเลหีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สีลํอเจตสิกนฺติกถาวณฺณนา

๕๙๐-๕๙๔. **ฐิเตน** อวินเฏฺฐนฯ **อุปจเยนา**ติ สีลภูเตน กมฺมูปจเยนฯ **“ทานํ อเจตสิก”นฺติ กถายํ วุตฺตนเยนา**ติ ยถา ‘‘น วตฺตพฺพํ เจตสิโก ธโมฺม ทานนฺติ? อามนฺตาฯ ทานํ อนิฏฺฐผลนฺติ…เป…. เตน หิ เจตสิโก ธโมฺม ทาน’’นฺติ ปาฬิ ปวตฺตา, เอวํ ตทนุสาเรน ‘‘น วตฺตพฺพํ เจตสิกํ สีลนฺติ? อามนฺตาฯ สีลํ อนิฏฺฐผล’’นฺติอาทินา สีลสฺส เจตสิกภาวสาธกานิ สุตฺตปทานิ จ อาเนตฺวา ตทตฺถทสฺสนวเสน อเจตสิโก รูปาทิธโมฺม อายตึ วิปากํ เทติฯ ยทิ โส สีลํ ภเวยฺย, วินา สํวรสมาทาเนน วินา วิรติยา สีลวา นาม สิยาฯ ยสฺมา ปน สมาทานเจตนา วิรติ สํวโร สีลํ, ตสฺมา ‘‘สีลํ อิฏฺฐผลํ กนฺตผล’’นฺติอาทินา โยชนา กาตพฺพาติ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ **“วุตฺตนเยนา”**ติ, วุตฺตนยานุสาเรนาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ปาฬิยํ ยถา ‘‘สีลํ อเจตสิก’’นฺติ กถา อาคตา, ตถา ‘‘ทานํ อเจตสิก’’นฺติ วิสุํ อาคตา กถา นตฺถิ, ตสฺมา **“สา ปน กถา มคฺคิตพฺพา”**ติ วุตฺตํฯ

สีลํอเจตสิกนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. สมาทานเหตุกถาวณฺณนา

๕๙๘-๖๐๐. สมาทานเหตุกถายํ ‘‘ผโสฺส เทตี’’ติ อารภิตฺวา ยาว กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมา สมฺมุขีภาวํ อาคจฺฉนฺตีติ อารามโรปาทิสุตฺตาหรณญฺจาติ เอตฺตกเมว ปริโภคกถายสทิสนฺติ อาห **“สมาทาน…เป…. ทฏฺฐพฺพา”**ติฯ

สมาทานเหตุกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. อวิญฺญตฺติทุสฺสีลฺยนฺติกถาวณฺณนา

๖๐๓-๖๐๔. มหาภูตานิ อุปาทาย ปวโตฺต อญฺญจิตฺตกฺขเณปิ ลพฺภมาโน กุสลากุสลานุพโนฺธ อวิญฺญตฺตีติ อยํ วาโท ‘‘จิตฺตวิปฺปยุโตฺต อปุญฺญูปจโย’’ติ อิมินา สงฺคหิโตติ ตโต อญฺญานุพนฺธายํ ‘‘อาณตฺติยา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสตุํ **“อาณตฺติยา…เป…. อธิปฺปาโย”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาณโตฺต ยทา อาณตฺตภาเวน วิหึสาทิกิริยํ สาเธติ, ตทา อาณตฺติยา ปาณาติปาตาทีสุ องฺคภาโว เวทิตโพฺพฯ สา ปนาณตฺติ ปาริวาสิกภาเวน วิญฺญตฺติรหิตา นาม โหตีติ ปรวาทิโน อธิปฺปาโย, ตํ ทเสฺสตุํ **“เอกสฺมึ ทิวเส”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อวิญฺญตฺติทุสฺสีลฺยนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติโย ปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๑. เอกาทสมวโคฺค

๔. ญาณกถาวณฺณนา

๖๑๔-๖๑๕. ‘‘อนฺธกา’’ติ วุตฺตา ปุพฺพเสลิยอปรเสลิยราชคิริกสิทฺธตฺถิกาปิ เยภุเยฺยน มหาสงฺฆิกา เอวาติ วุตฺตํ **‘‘ปุเพฺพ…เป…. ภเวยฺยุ’’**นฺติฯ ตตฺถ **อเญฺญ**ติ วจนํ ทฺวินฺนํ กถานํ อุชุวิปจฺจนีกภาวโตฯ ปุริมกานญฺหิ จกฺขุวิญฺญาณาทิสมงฺคี ‘‘ญาณี’’ติ วุจฺจติ, อิเมสํ โส เอว ‘‘ญาณี’’ติ น วตฺตโพฺพติ วุโตฺตฯ **ราควิคโม** ราคสฺส สมุจฺฉินฺทนํ, ตถา **อญฺญาณวิคโม**ฯ ยถา สมุจฺฉินฺนาวิโชฺช ‘‘ญาณี’’ติ, ปฏิปกฺขโต ‘‘อญฺญาณี’’ติ, เอวํ อสมุจฺฉินฺนาวิโชฺช ‘‘อญฺญาณี’’ติ, ปฏิปกฺขโต ‘‘ญาณี’’ติ วุโตฺตฯ **อญฺญาณสฺส วิคตตฺตา โส ‘‘ญาณี’’ติ วตฺตพฺพตํ** อาปชฺชติ, น ปน สตตํ สมิตํ ญาณสฺส ปวตฺตนโตติ อธิปฺปาโยฯ

ญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อิทฺธิพลกถาวณฺณนา

๖๒๑-๖๒๔. ยสฺมึ อายุกเปฺป กมฺมกฺขเยน มรณํ โหติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘กมฺมสฺส วิปากวเสนา’’**ติ, ยสฺมึ ปน อายุกฺขเยน มรณํ โหติ, ตํ สนฺธาย **‘‘วสฺสคณนายา’’**ติฯ ตตฺถ ‘‘น จ ตาว กาลํ กโรติ, ยาว น ตํ ปาปกมฺมํ พฺยนฺตี โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๐; อ. นิ. ๓.๓๖) วจนโต เยภุเยฺยน นิรเย กมฺมกฺขเยน มรณํ โหตีติ อาห **‘‘กมฺมสฺส วิปากวเสน วาติ นิรยํว สนฺธาย วุตฺต’’**นฺติฯ ‘‘วสฺสสตํ วสฺสสหสฺสํ วสฺสสตสหสฺสานี’’ติอาทินา มนุสฺสานํ เทวานญฺจ อายุปริเจฺฉทวจนโต เยภุเยฺยน เตสํ อายุกฺขเยน มรณํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘วสฺสคณนาย วาติ มนุเสฺส จาตุมหาราชิกาทิเทเว จ สนฺธายา’’**ติฯ ‘‘วุตฺต’’นฺติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ

อิทฺธิพลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สมาธิกถาวณฺณนา

๖๒๕-๖๒๖. **สมํ ฐปนเฏฺฐนา**ติ สมํ วิสมํ ลีนุทฺธจฺจาทึ ปฏิพาหิตฺวา, วิเกฺขปเมว วา วิทฺธํเสตฺวา ฐปนเฏฺฐนฯ ‘‘จิตฺตสนฺตติ สมาธี’’ติ วทเนฺตน ตสฺส เจตสิกภาโว ปฏิกฺขิโตฺต โหตีติ อาห **‘‘เจตสิกนฺตรํ อตฺถีติ อคฺคเหตฺวา’’**ติฯ ภาวนาย อาหิตวิเสสาย เอกคฺคตาย วิชฺชมานวิเสสปฏิเกฺขโป **ฉลํ,** โส ปนสฺส อนาหิตวิเสสาย เอกคฺคตาย สามเญฺญนาติ อาห **‘‘สามญฺญมเตฺตนา’’**ติฯ

สมาธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมฏฺฐิตตากถาวณฺณนา

๖๒๗. **อวิชฺชาย ยา ฐิตตา**ติ อวิชฺชาย สงฺขารานํ อนนฺตรปจฺจยภาเว ยา นิยตตา ธมฺมนิยามตาสงฺขาตา, ยา ฐิตสภาวตา นิปฺผนฺนา , น ธมฺมมตฺตตาฎฺฐิตตาย นิปฺผนฺนาย วเสน, **อนนฺตรปจฺจยภาวสงฺขาตา ฐิตตา** ปจฺจยตา **โหตีติ** อโตฺถฯ **อญฺญมญฺญปจฺจยภาวรหิตสฺสา**ติ อิทํ สหชาตนิสฺสยาทิปจฺจยานํ ปฏิเกฺขปปทํ ทฏฺฐพฺพํ, น อญฺญมญฺญปจฺจยตามตฺตสฺสฯ **สโพฺพ ตาทิโส**ติ อิมินา สมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ **อญฺญมญฺญปจฺจยตญฺจา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ ปน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺสปิ ปจฺจยภาวโต สงฺขารานมฺปิ วเสน โยเชตพฺพํฯ เตนาห **“ตสฺสา จ อิตรา”**ติฯ

ธมฺมฎฺฐิตตากถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อนิจฺจตากถาวณฺณนา

๖๒๘. รูปาทีนํ อนิจฺจตา รูปาทิเก สติ โหติ, อสติ น โหตีติ อิมินา ปริยาเยน ตสฺสา เตหิ สห อุปฺปาทนิโรโธ วุโตฺต, อุปฺปาทาทีสุ ตีสุ ลกฺขเณสุ อนิจฺจตาโวหาโร โหตีติ ยถา ตโยทเณฺฑ อุปาทาย ปวโตฺต ติทณฺฑโวหาโร เตสุ สเพฺพสุ โหติ, เอวํ ชาติชรามรณธโมฺม น นิโจฺจ อนิโจฺจ, ตสฺส ชาติอาทิปกติตา อนิจฺจตาสเทฺทน วุจฺจตีติ อุปฺปาทาทีสุ ลกฺขเณสุ อนิจฺจตาโวหาโร สมฺภวตีติ วุตฺตํ **“ตีสุ...เป.... โหตี”**ติฯ **วิภาคานุยุญฺชนวเสนา**ติ ปเภทานุยุญฺชนวเสนฯ ตตฺถ ยถา ชราภงฺควเสน อนิจฺจตา ปากฏา โหติ, น ตถา ชาติวเสนาติ ปาฬิยํ ชรามรณวเสเนว อนิจฺจตาวิภาโค ทสฺสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อนิจฺจตากถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เอกาทสมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. ทฺวาทสมวโคฺค

๑. สํวโรกมฺมนฺติกถาวณฺณนา

๖๓๐-๖๓๒. สพฺพสฺสปิ มนโส มโนทฺวารภาวโต **“วิปากทฺวารนฺติ ภวงฺคมนํ วทตี”**ติ อาหฯ

สํวโรกมฺมนฺติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. กมฺมกถาวณฺณนา

๖๓๓-๖๓๕. **สวิปากาปิ ทสฺสิตาเยว นาม โหติ** วุตฺตาวสิฎฺฐา สวิปากาติ อตฺถสิทฺธตฺตาฯ

กมฺมกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. สฬายตนกถาวณฺณนา

๖๓๘-๖๔๐. มนายตเนกเทสสฺส วิปากสฺส อตฺถิตาย **“อวิเสเสนา”**ติ วุตฺตํฯ

สฬายตนกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. สตฺตกฺขตฺตุปรมกถาวณฺณนา

๖๔๑-๖๔๕. **อสฺสา**ติ อิมสฺส สตฺตกฺขตฺตุปรมสฺสฯ เตนาห **“สตฺตกฺขตฺตุปรมภาเว จ นิยามํ อิจฺฉสี”**ติฯ **เยน** อานนฺตริยกเมฺมนฯ **อนฺตรา**ติ สตฺต ภเว อนิพฺพตฺเตตฺวา เตสํ อนฺตเรเยวฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ **อปเร**ติ ปทการาฯ **ตสฺสา**ติ โย สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ วา, โกลํโกโลติ วา, เอกพีชีติ วา ภควตา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา พฺยากโต, ตสฺส ยถาวุตฺตปริเจฺฉทา อนฺตรา อุปริมคฺคาธิคโม นตฺถิ อวิตถเทสนตฺตาฯ ยถาปริเจฺฉทเมว ตสฺส อภิสมโย, สฺวายํ วิภาโค เตสํเยว ปุคฺคลานํ อินฺทฺริยปโรปริยเตฺตน เวทิตโพฺพ ภวนิยาเมน ตาทิสสฺส กสฺสจิ อภาวโตฯ ยสฺมา กสฺสจิ มุทุกานิปิ อินฺทฺริยานิ ปจฺจยวิเสเสน ติกฺขภาวํ อาปเชฺชยฺยุํ, ตสฺมา ตาทิสํ สนฺธาย **“ภโพฺพติ วุจฺจติ, น โส อภโพฺพ นามา”**ติ จ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน ภควา น ตาทิสํ ‘‘สตฺตกฺขตฺตุปรโม’’ติอาทินา นิยเมตฺวา พฺยากโรติ, ตสฺมา อาห **“น ปน อนฺตรา อภิสเมตุํ ภพฺพตา วุตฺตา”**ติฯ อยญฺจ นโย เอกเนฺตน อิจฺฉิตโพฺพฯ อญฺญถา ปุคฺคลสฺส สงฺกโร สิยาติ ทเสฺสโนฺต **“ยทิ จา”**ติอาทิมาหฯ

สตฺตกฺขตฺตุปรมกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ทฺวาทสมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๓. เตรสมวโคฺค

๑. กปฺปฎฺฐกถาวณฺณนา

๖๕๔-๖๕๗. ‘‘เหฎฺฐา วุตฺตาธิปฺปายเมวา’’ติ อิทํ อิทฺธิพลกถายํ ยํ วุตฺตํ ‘‘อตีตํ อนาคตนฺติ อิทํ อวิเสเสน กปฺปํ ติเฎฺฐยฺยาติ ปฎิญฺญาตตฺตา โจเทตี’’ติอาทิ, ตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ อาห **“เหฎฺฐาติ อิทฺธิพลกถาย”**นฺติฯ ตตฺถ ‘‘เทฺว กเปฺป’’ติอาทิอายุปริเจฺฉทาติกฺกมสมตฺถตาโจทนาวเสน อาคตา, อิธ ปน สงฺฆเภทโก อายุกปฺปเมว อฎฺฐตฺวา ยทิ เอกํ มหากปฺปํ ติเฎฺฐยฺย, ยถา เอกํ, เอวํ อเนเกปิ กเปฺป ติเฎฺฐยฺยาติ โจทนา กาตพฺพาฯ

กปฺปฎฺฐกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. นิยตสฺสนิยามกถาวณฺณนา

๖๖๓-๖๖๔. **อปฺปตฺตนิยามาน**นฺติ เย อนุปฺปนฺนมิจฺฉตฺตสมฺมตฺตนิยตธมฺมา ปุคฺคลา, เตสํ ธเมฺมฯ เก ปน เต? ยถาวุตฺตปุคฺคลสนฺตานปริยาปนฺนา ธมฺมาฯ เต หิ ภูมิตฺตยปริยาปนฺนตาย **“เตภูมกา”**ติ วุตฺตาฯ เย ปน ปตฺตนิยามานํ สนฺตาเน ปวตฺตา อนิยตธมฺมา, น เตสเมตฺถ สงฺคโห กโตฯ น หิ เตหิ สมนฺนาคเมน อนิยตตา อตฺถิฯ เตเนวาห **“เตหิ สมนฺนาคโตปิ อนิยโตเยวา”ติฯ อิมํ โวหารมตฺต**นฺติ อิมินา นิยาโม นาม โกจิ ธโมฺม นตฺถิ, อุปจิตสมฺภารตาย อภิสมฺพุชฺฌิตุํ ภพฺพตาว ตถา วุจฺจตีติ ทเสฺสติฯ นิยโตติ วจนสฺส การณภาเวน วุโตฺตติ โยชนาฯ **อุภยสฺสปี**ติ นิยโต นิยามํ โอกฺกมตีติ วจนทฺวยสฺสฯ

นิยตสฺสนิยามกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อสาตราคกถาวณฺณนา

๖๗๔. **เอวํ ปวตฺตมาโน**ติ ‘‘อโห วต เม ภเวยฺยา’’ติ เอวํ ปตฺถนากาเรน ปวตฺตมาโนฯ **อญฺญถา**ติ นนฺทนาทิอากาเรนฯ

อสาตราคกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมตณฺหาอพฺยากตาติกถาวณฺณนา

๖๗๖-๖๘๐. **คเหตฺวา**ติ เอเตน คหณมตฺตเมว ตํ, น ปน สา ตาทิสี อตฺถีติ ทเสฺสติฯ น หิ โลกุตฺตรารมฺมณา อพฺยากตา วา ตณฺหา อตฺถีติฯ **ตีหิ โกฏฺฐาเสหี**ติ กามภววิภวตณฺหา โกฏฺฐาเสหิฯ รูปตณฺหาทิเภทา **ฉปิ ตณฺหา**ฯ

ธมฺมตณฺหาอพฺยากตาติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เตรสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. จุทฺทสมวโคฺค

๑. กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถาวณฺณนา

๖๘๖-๖๙๐. อนนฺตรปจฺจยภาโวเยเวตฺถ ปฏิสนฺธานํ ฆฏนญฺจาติ อาห **‘‘อนนฺตรํ อุปฺปาเทตี’’**ติฯ

กุสลากุสลปฏิสนฺทหนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สฬายตนุปฺปตฺติกถาวณฺณนา

๖๙๑-๖๙๒. **เกจิ วาทิโน**ติ กาปิเล สนฺธายาหฯ เต หิ อภิพฺยตฺตวาทิโน วิชฺชมานเมว การเณ ผลํ อนภิพฺยตฺตํ หุตฺวา ฐิตํ ปจฺฉา อภิพฺยตฺตึ คจฺฉตีติ วทนฺตา พีชาวตฺถาย วิชฺชมานาปิ รุกฺขาทีนํ น องฺกุราทโย อาวิภวนฺติ, พีชมตฺตํ อาวิภาวํ คจฺฉตีติ กเถนฺติฯ

สฬายตนุปฺปตฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อนนฺตรปจฺจยกถาวณฺณนา

๖๙๓-๖๙๗. **อนนฺตรุปฺปตฺตึ สลฺลเกฺขนฺโต**ติ จกฺขุวิญฺญาณานนฺตรํ โสตวิญฺญาณุปฺปตฺตึ มญฺญมาโนฯ **โสตวิญฺญาณ**นฺติ วจเนเนว ตสฺส จกฺขุสนฺนิสฺสยตา รูปารมฺมณตา จ ปฏิกฺขิตฺตา, ปฏิญฺญาตา จ โสตสนฺนิสฺสยตา สทฺทารมฺมณตา จาติ อาห **‘‘น โส จกฺขุมฺหิ สทฺทารมฺมณ’’**นฺติฯ ตตฺถ **สทฺทารมฺมณ**นฺติ ‘‘โสตวิญฺญาณํ อิจฺฉตี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตยิทํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อนนฺตรํ โสตวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชตีติ ลทฺธิยา เอวํ ญายตีติ อาห **‘‘อนนฺตรูปลทฺธิวเสน อาปนฺนตฺตา’’**ติฯ

อนนฺตรปจฺจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อริยรูปกถาวณฺณนา

๖๙๘-๖๙๙. **สมฺมาวาจาที**ติ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาฯ ตตฺถ สมฺมาวาจา สทฺทสภาวา, อิตโร จ กายวิญฺญตฺติสภาโว, อุภยมฺปิ วา วิญฺญตฺตีติ อธิปฺปาเยน รูปนฺติสฺส ลทฺธิฯ

อริยรูปกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อโญฺญอนุสโยติกถาวณฺณนา

๗๐๐-๗๐๑. **ตสฺมึ สมเย**ติ กุสลาพฺยากตจิตฺตกฺขเณฯ **โส หี**ติ ปจฺฉิมปาโฐฯ

อโญฺญอนุสโยติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปริยุฏฺฐานํจิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนา

๗๐๒. **เต**ติ ราคาทโยฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา วิปสฺสนฺตสฺสปิ ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมาฯ

ปริยุฏฺฐานํจิตฺตวิปฺปยุตฺตนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๐๓-๗๐๕. **กิเลสวตฺถุโอกาสวเสนา**ติ กิเลสกามวตฺถุกามภูมิวเสนฯ **รูปธาตุสหคตวเสน อนุเสตี**ติ กามราโค ยถา กามวิตกฺกสงฺขาตาย กามธาตุยา สห ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารโห, ตเมว รูปธาตุยาปีติ อโตฺถฯ ราคาทิการณลาเภ อุปฺปตฺติอรหตา หิ อนุสยนํฯ

ปริยาปนฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อพฺยากตกถาวณฺณนา

๗๐๖-๖๐๘. **สพฺพถาปี**ติ อวิปากภาเวนปิ สสฺสตาทิภาเวนปิฯ

อพฺยากตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อปริยาปนฺนกถาวณฺณนา

๗๐๙-๗๑๐. **ตสฺมา ทิฏฺฐิ โลกิยปริยาปนฺนา น โหตีติ อตฺถํ วทนฺติ,** เอวํ สติ อติปฺปสโงฺค โหติ วีตโทสาทิโวหารภาวโตติฯ ตโต อญฺญถา อตฺถํ วทโนฺต **"รูปทิฏฺฐิยา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อรูปทิฏฺฐิอาทึ สงฺคณฺหาติฯ ปรวาทิอธิปฺปายวเสน อยมตฺถวิภาวนาติ อาห **"ยทิ จ ปริยาปนฺนา สิยา"**ติฯ **ตถา จ สตี**ติ ทิฏฺฐิยา กามธาตุปริยาปนฺนเตฺต สตีติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ''วีตทิฏฺฐิโก''ติ เอวํ โวหาราภาวโตฯ **น หิ สา ตสฺส อวิคตา ทิฏฺฐิ,** ยโต โส วีตทิฏฺฐิโกติ น วุจฺจติฯ **เยนา**ติ กามทิฏฺฐิภาเวนฯ

อปริยาปนฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จุทฺทสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. ปนฺนรสมวโคฺค

๑. ปจฺจยตากถาวณฺณนา

๗๑๑-๗๑๗. **ววตฺถิโต**ติ อสํกิโณฺณฯ โย หิ ธโมฺม เยน ปจฺจยภาเวน ปจฺจโย โหติ, ตสฺส ตโต อเญฺญนปิ ปจฺจยภาเว สติ ปจฺจยตา สํกิณฺณา นาม ภเวยฺยฯ วิรุทฺธาสมฺภวีนํ วิย ตพฺพิธุรานํ ปจฺจยภาวานํ สหภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ

ปจฺจยตากถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. อญฺญมญฺญปจฺจยกถาวณฺณนา

๗๑๘-๗๑๙. **สหชาตาติ วุตฺตตฺตา** น สงฺขารปจฺจยา จ อวิชฺชาติ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อนนฺตราทินาปิ หิ สงฺขารา อวิชฺชาย ปจฺจยา โหนฺติเยวฯ อญฺญมญฺญานนฺตรํ อวตฺวา อวิคตานนฺตรํ สมฺปยุตฺตสฺส วจนํ **กมเภโท, อตฺถิคฺคหเณเนว คหิโต** อตฺถิปจฺจยภูโตเยว ธโมฺม นิสฺสยปจฺจโย โหตีติฯ **อสาธารณตายา**ติ ปทนฺตราสาธารณตายฯ เตนาห **"วกฺขติ หี"**ติอาทิฯ

อญฺญมญฺญปจฺจยกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ตติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา

๗๓๒. ยทิปิ เสสํ นาม คหิตโต อญฺญํ, ตถาปิ ปกรณปริจฺฉินฺนเมเวตฺถ ตํ คยฺหตีติ ทเสฺสนฺต **"เยสํ...เป.... อธิปฺปาโย"**ติ วตฺวา ปุน อนวเสสเมว สงฺคณฺหนฺต **"อสญฺญสตฺตานมฺปิ จา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สพฺพสเตฺต สนฺธายาติ อธิปฺปาโยติ โยชนาฯ ปาณิสมฺผสฺสาปิ กมนฺตีติอาทิกํ สรีรปกตีติ สมฺพนฺธฯ

๗๓๓-๗๓๔. ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น จวติ, น อุปปชฺชตีติ วาทํ ปรวาที นานุชานาตีติ อาห **"สุตฺต...เป.... วตฺตพฺพ"**นฺติฯ

ตติยสญฺญาเวทยิตกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. อสญฺญสตฺตุปิกากถาวณฺณนา

๗๓๕. ยถา วิตกฺกวิจารปีติสุขวิราควเสน ปวตฺตา สมาปตฺติ วิตกฺกาทิรหิตา โหติ, เอวํ สญฺญาวิราควเสน ปวตฺตาปิ สญฺญารหิตาว สิยาติ ตสฺส ลทฺธีติ ทเสฺสนฺต อาห **"สาปิ อสญฺญิตา...เป.... ทเสฺสตี"**ติฯ

๗๓๖. ยทิ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ กถํ อสญฺญสมาปตฺตีติ โจทนํ สนฺธายาห **"สญฺญาวิราควเสน สมาปนฺนตฺตา อสญฺญิตา, น สญฺญาย อภาวโต"**ติฯ

อสญฺญสตฺตุปิกากถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. กมฺมูปจยกถาวณฺณนา

๗๓๘-๗๓๙. ''กมฺมูปจโย กเมฺมน สหชาโต''ติ ปุโฎฺฐ สมฺปยุตฺตสหชาตตํ สนฺธาย ปฏิกฺขิปติ, วิปฺปยุตฺตสหชาตตํ สนฺธาย ปฏิชานาตีติฯ วิปฺปยุตฺตสฺสปิ หิ อตฺถิ สหชาตตา จิตฺต

สมุฏฺฐานรูปสฺส วิยาติ อธิปฺปาโยฯ

๗๔๑. **ติณฺณ**นฺติ กมฺมกมฺมูปจยกมฺมวิปากานํฯ

กมฺมูปจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปนฺนรสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติโย ปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๑๖. โสฬสมวโคฺค

๓. สุขานุปฺปทานกถาวณฺณนา

๗๔๗-๗๔๘. **น ตสฺสา**ติ ยสฺส ตํ อนุปฺปทิสฺสติ, น ตสฺสฯ โย หิ อนุปฺปเทติ, ยสฺส จ อนุปฺปเทติ, ตทุภยวินิมุตฺตา อิธ ปเรติ อธิเปฺปตาฯ

สุขานุปฺปทานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อธิคยฺหมนสิการกถาวณฺณนา

๗๔๙-๗๕๓. **ตํจิตฺตตายา**ติ เอตฺถ มนสิกโรโนฺต ยทิ สพฺพสงฺขาเร เอกโต มนสิ กโรติ, เยน จิเตฺตน มนสิ กโรติ, สพฺพสงฺขารโนฺตคธตฺตา ตสฺมิํเยว ขเณ ตํ จิตฺตํ มนสิ กาตพฺพํ เอตสฺสาติ ตํจิตฺตตา นาม โทโส อาปชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตเทว อารมฺมณภูต”**นฺติ อาทิฯ เอเตน ตเสฺสว เตน มนสิกรณาสมฺภวมาห, **ตํ วา**ติอาทินา ปน สสํเวทนาวาทาปตฺตินฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

อธิคยฺหมนสิการกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสฬสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. สตฺตรสมวโคฺค

๑. อตฺถิอรหโตปุญฺญูปจยกถาวณฺณนา

๗๗๖-๗๗๙. **กิริยจิตฺตํ อพฺยากตํ อนาทิยิตฺวา**ติ ‘‘กิริยจิตฺตํ อพฺยากต’’นฺติ อคฺคเหตฺวา, ทานาทิปวตฺตเนน ทานมยาทิปุญฺญเตฺตน จ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ

อตฺถิอรหโตปุญฺญูปจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นตฺถิอรหโตอกาลมจฺจุกถาวณฺณนา

๗๘๐. **อลทฺธวิปากวาราน**นฺติ วิปากทานํ ปติ อลโทฺธกาสานํฯ **พฺยนฺตีภาว**นฺติ วิคตนฺตตํ, วิคมํ อวิปากนฺติ อโตฺถฯ

๗๘๑. **ตโต ปร**นฺติ พฺยติเรเกน อตฺถสิทฺธิ, น เกวเลน อนฺวเยนาติ อาห “**ตาว น กมติ, ตโต ปรํ กมตีติ ลทฺธิยา ปฏิกฺขิปตี**”ติฯ ตตฺถ **ตโต ปร**นฺติ ปุเพฺพ กตสฺส กมฺมสฺส ปริกฺขย คมนโต ปรํฯ **นตฺถิ ปาณาติปาโต** ปาณาติปาตลกฺขณาภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ ตเมว ลกฺขณาภาวํ ทเสฺสตุํ “**ปาโณปาณสญฺญิตา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **น เตนา**ติ โย ปเรน อุปกฺกโม กโต , เตน อุปกฺกเมน น มโต, ธมฺมตามรเณเนว มโตติ **ทุพฺพิเญฺญยฺยํ** อวิเสสวิทูหิ, ทุพฺพิเญฺญยฺยํ วา โหตุ สุวิเญฺญยฺยํ วา, องฺคปาริปูริยาว ปาณาติปาโตฯ

นตฺถิอรหโตอกาลมจฺจูติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. สพฺพมิทํกมฺมโตติกถาวณฺณนา

๗๘๔. **อพีชโต**ติ สเพฺพน สพฺพํ อพีชโต อญฺญพีชโต จฯ **ต**นฺติ เทยฺยธมฺมํ, คิลานปจฺจยนฺติ อโตฺถฯ

สพฺพมิทํกมฺมโตติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อินฺทฺริยพทฺธกถาวณฺณนา

๗๘๘. **วินาปิ อนิจฺจเฎฺฐนา**ติ อนิจฺจฎฺฐํ ฐเปตฺวาปิ อฎฺฐเปตฺวาปีติ อโตฺถ, น อนิจฺจฎฺฐวิรเหนาติฯ น หิ อนิจฺจฎฺฐวิรหิตํ อนินฺทฺริยพทฺธํ อตฺถิฯ

อินฺทฺริยพทฺธกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. นวตฺตพฺพํสโงฺฆทกฺขิณํวิโสเธตีติกถาวณฺณนา

๗๙๓-๗๙๔. **อปฺปฎิคฺคหณโต**ติ ปฎิคฺคาหกตฺตาภาวโตฯ

นวตฺตพฺพํสโงฺฆทกฺขิณํวิโสเธตีติกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถาวณฺณนา

๘๐๐-๘๐๑. **ปฎิคฺคาหกนิรเปกฺขา**ติ ปฎิคฺคาหกสฺส คุณวิเสสนิรเปกฺขา, ตสฺส ทกฺขิเณยฺยภาเวน วินาติ อโตฺถฯ เตนาห “**ปฎิคฺคาหเกน ปจฺจยภูเตน วินา**”ติฯ **สจฺจ เมต**นฺติ ลทฺธิกิตฺตเนน วุตฺตภาวเมว ปฎิชานาติฯ ปฎิคฺคาหกสฺส **วิปากนิพฺพตฺตนํ** ทานเจตนาย มหาผลตาฯ ปจฺจยภาโวเยว หิ ตสฺส, น ตสฺสา การณตฺตํฯ เตนาห “**ทานเจตนานิพฺพตฺตเนน ยทิ ภเวยฺยา**”ติอาทิฯ

ทกฺขิณาวิสุทฺธิกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สตฺตรสมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๘. อฎฺฐารสมวโคฺค

๑. มนุสฺสโลกกถาวณฺณนา

๘๐๒-๘๐๓. **คหณ**นฺติ มิจฺฉาคหณํฯ

มนุสฺสโลกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ธมฺมเทสนากถาวณฺณนา

๘๐๔-๘๐๖. **ตสฺส จ** นิมฺมิตพุทฺธสฺส เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อายสฺมตา อานนฺเทน สยเมว จ เทสิโตฯ

ธมฺมเทสนากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฌานสงฺกนฺติกถาวณฺณนา

๘๑๓-๘๑๖. วิตกฺกวิจาเรสุ วิรตฺตจิตฺตตา ตตฺถ อาทีนวมนสิกาโร, ตทากาโร จ ทุติยชฺฌานูปจาโรติ อาห **“วิตกฺกวิจารา อาทีนวโต มนสิ กาตพฺพา, ตโต ทุติยชฺฌาเนน ภวิตพฺพ**”นฺติฯ

ฌานสงฺกนฺติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ฌานนฺตริกกถาวณฺณนา

๘๑๗-๘๑๙. น ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกาภาวโต, นาปิ ทุติยชฺฌานํ วิจารสพฺภาวโตติ ฌานเมตํ น โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ปฐมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรภาวาภาวโต น ฌาน**”นฺติฯ

ฌานนฺตริกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. จกฺขุนารูปํปสฺสตีติกถาวณฺณนา

๘๒๖-๘๒๗. ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติ อิมินา จกฺขุวิญฺญาเณน ปฏิชานนสฺส อคฺคหเณ อรุจึ สูเจโนฺต อาห **“มโนวิญฺญาณปฏิชานนํ กิร สนฺธายา**”ติฯ เตเนวาห **“มโนวิญฺญาณปฏิชานนํ ปนา**”ติอาทิฯ **ตสฺมา**ติ มโนวิญฺญาณปฏิชานนเสฺสว อธิเปฺปตตฺตาติ อโตฺถฯ **เอวํ สเนฺต**ติ ยทิ รูเปน รูปํ ปฏิวิชานาติ, รูปํ ปฏิวิชานนฺตมฺปิ มโนวิญฺญาณํ รูปวิชานนํ โหติ, น รูปทสฺสนนฺติ อาห **“มโนวิญฺญาณปฏิชานนํ ปน รูปทสฺสนํ กถํ โหตี”**ติฯ

จกฺขุนารูปํปสฺสตีติกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐารสมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๙. เอกูนวีสติมวโคฺค

๑. กิเลสปชหนกถาวณฺณนา

๘๒๘-๘๓๑. **เต ปนา**ติ เย อริยมเคฺคน ปหีนา กิเลสา, เต ปนฯ กามเญฺจตฺถ มเคฺคน ปหาตพฺพกิเลสา มคฺคภาวนาย อสติ อุปฺปชฺชนารหา ขณตฺตยํ น อาคตาติ จ อนาคตา นาม สิ

ยุํ, ยสฺมา ปน เต น อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, ตสฺมา ตถา น วุจฺจนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **“นาปิ ภวิสฺสนฺตี”**ติฯ

กิเลสปชหนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สุญฺญตกถาวณฺณนา

๘๓๒. เยน อวสวตฺตนเฏฺฐน ปรปริกปฺปิโต นตฺถิ เอเตสํ อตฺตโน วิสยนฺติ อนตฺตาติ วุจฺจนฺติ สภาวธมฺมา, สฺวายํ อนตฺตตาติ อาห **“อวสวตฺตนากาโร อนตฺตตา”**ติฯ สา ปนายํ ยสฺมา อตฺถโต อสารกตาว โหติ, ตสฺมา ตเทกเทเสน ตํ ทเสฺสตุํ **“อตฺถโต ชรามรณเมวา”**ติ อาหฯ เอวํ สติ ลกฺขณสงฺกโร สิยา, เตสํ ปนิทํ อธิปฺปายกิตฺตนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อรูปธมฺมานํ อวสวตฺตนาการตาย เอว หิ อนตฺตลกฺขณสฺส สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนตาฯ

สุญฺญตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สามญฺญผลกถาวณฺณนา

๘๓๕-๘๓๖. **ปตฺติธมฺม**นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตํ สมนฺนาคมมาหฯ

สามญฺญผลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ตถตากถาวณฺณนา

๘๔๑-๘๔๓. **รูปาทีนํ สภาวตา**ติ เอเตน รูปาทโย เอว สภาวตาติ อิมมตฺถํ ปฏิกฺขิปติฯ ยโต ตํ ปรวาที รูปาทีสุ อปริยาปนฺนํ อิจฺฉติฯ เตนาห **“ภาวํ เหส ตถตาติ วทติ, น ภาวโยค”**นฺติฯ ตตฺถ **ภาว**นฺติ ธมฺมมตฺตํ, ปกตีติ อโตฺถ ‘‘ชาติธมฺม’’นฺติอาทีสุ วิยฯ รูปาทีนญฺหิ รุปฺปนาทิปกติ ตถา อสงฺขตาติ จ ปรวาทิโน ลทฺธิฯ เตน วุตฺตํ **“น ภาวโยค”**นฺติฯ เยน หิ ภาโว สภาวธโมฺม ยุชฺชติ, เอกีภาวเมว คจฺฉติ, ตํ รุปฺปนาทิลกฺขณํ ภาวโยโคฯ ตํ ปน รูปาทิโต อนญฺญํ, ตโต เอว สงฺขตํ, อวิปรีตเฏฺฐน ปน ‘‘ตถ’’นฺติ วุจฺจติฯ

ตถตากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. กุสลกถาวณฺณนา

๘๔๔-๘๔๖. อนวชฺชภาวมเตฺตเนว กุสลนฺติ โยชนาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อวชฺชรหิตํ อนวชฺชํ, อนวชฺชภาวมเตฺตเนว จ กุสลํ, ตสฺมา นิพฺพานํ กุสลนฺติฯ

กุสลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อจฺจนฺตนิยามกถาวณฺณนา

๘๔๗. ยํ ‘‘เอกวารํ นิมฺโคฺค ตถา นิมฺโคฺคว โหติ, เอตสฺส ปุน ภวโต วุฏฺฐานํ นาม นตฺถี’’ติ อฏฺฐกถายํ อาคตํ, โส ปน อาจริยวาโท, น อฏฺฐกถานโยติ ทเสฺสโนฺต **“ตาย ชาติยา…เป…. มญฺญมาโน”**ติ อาหฯ ตตฺถ **ตาย ชาติยา**ติ ยสฺสํ ชาติยํ ปุคฺคโล กมฺมาวรณาทิอาวรเณหิ สมนฺนาคโต โหติ, ตาย ชาติยาฯ **สํสารขาณุกภาโว** วสฺสภญฺญาทีนํ วิย มกฺขลิ

อาทีนํ วิย จ ทฏฺฐพฺพํฯ โส จ อเหตุกาทิมิจฺฉาทสฺสนสฺส ผลภาเวเนว เวทิตพฺโพ, น อจฺจนฺตนิยามสฺส นาม กสฺสจิ อตฺถิภาวโตฯ ยถา หิ วิมุจฺจนฺตสฺส โกจิ นิยาโม นาม นตฺถิ ฐเปตฺวา มคฺเคน ภวปริเจฺฉทํ, เอวํ อวิมุจฺจนฺตสฺสปิ โกจิ สํสารนิยาโม นาม นตฺถิฯ ตาทิสสฺส ปน มิจฺฉาทสฺสนสฺส พลวภาเว อปริมิตกปฺปปริเจฺฉเท จิรตรํ สํสารปฺปพนฺโธ โหติ, อปายูปปตฺติ จ ยตฺถ สํสารขาณุสมญฺญาฯ

ยํ ปเนเก วทนฺติ ‘‘อเตฺถว อจฺจนฺตํ สํสริตา อนนฺตตฺตา สตฺตนิกายสฺสา’’ติ, ตมฺปิ อปฺปุญฺญพหุลํ สตฺตสนฺตานํ สนฺธาย วุตฺตํ สิยาฯ น หิ มาตุฆาตกาทีนํ เตนตฺตภาเวน สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนนฺตรายภูโต มิจฺฉตฺตนิยาโม วิย สตฺตานํ วิมุตฺตนฺตรายกโร สํสารนิยาโม นาม นตฺถิฯ ยาว ปน น มคฺคผลสฺส อุปนิสฺสโย อุปลพฺภติ, ตาว สํสาโร อปริจฺฉิโนฺนฯ ยทา จ โส อุปลโทฺธ, ตทา โส ปริจฺฉิโนฺน เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยถา นิยตสมฺมาทสฺสนํ, เอวํ นิยตมิจฺฉาทสฺสเนนปิ สวิสเย เอกํสคาหวเสน อุกฺกํสคเตน ภวิตพฺพนฺติ เตน สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺส สติ อจฺจนฺตนิยาเม กถํ ตสฺมึ อภินิเวสวิสเย อเนกํสคาโห อุปฺปเชฺชยฺย, อภินิเวสนฺตรํ วา วิรุทฺธํ ยทิ อุปฺปเชฺชยฺย, อจฺจนฺตนิยาโม เอว น สิยาติ ปาฬิยํ วิจิกิจฺฉุปฺปตฺตินิยามนฺตรุปฺปตฺติโจทนา กตาฯ น หิ วิจิกิจฺฉา วิย สมฺมตฺตนิยตปุคฺคลานํ ยถากฺกมํ มิจฺฉตฺตสมฺมตฺตนิยตปุคฺคลานํ สมฺมตฺตมิจฺฉตฺตนิยตา ธมฺมา กทาจิปิ อุปฺปชฺชนฺติ, อวิรุทฺธํ ปน นิยามนฺตรเมว โหตีติ อานนฺตริกนฺตรํ วิย มิจฺฉาทสฺสนนฺตรํ สมานชาติกํ น นิวเตฺตตีติ วิรุทฺธํเยว ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ วิจิกิจฺฉา วิย สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิโย เอว อุทฺธฏาฯ เอวเมตฺถ วิจิกิจฺฉุปฺปตฺตินิยามนฺตรุปฺปตฺตีนํ นิยามนฺตรุปฺปตฺตินิวตฺตกภาโว เวทิตพฺโพ, อจฺจนฺตนิยาโม จ นิวตฺติสฺสตีติ จ วิรุทฺธเมตนฺติ ปน **‘‘วิจาเรตฺวาว คเหตพฺพา’’**ติ วุตฺตํ สิยาฯ

อจฺจนฺตนิยามกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อินฺทฺริยกถาวณฺณนา

๘๕๓-๘๕๖. ยถา โลกุตฺตรา สทฺธาทโย เอว สทฺธินฺทฺริยาทีนิ, เอวํ โลกิยาปิฯ กสฺมา? ตตฺถาปิ อธิโมกฺขลกฺขณาทินา อินฺทฏฺฐสพฺภาวโตฯ สเทฺธยฺยาทิวตฺถูสุ สทฺทหนาทิมตฺตเมว หิ ตนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘โลกุตฺตรานํ...เป.... ทฏฺฐโพฺพ’’**ติฯ

อินฺทฺริยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกูนวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๐. วีสติมวโคฺค

๒. ญาณกถาวณฺณนา

๘๖๓-๘๖๕. กามํ ปุพฺพภาเคปิ อเตฺถว ทุกฺขปริญฺญา, อตฺถสาธิกา ปน สา มคฺคกฺขณิกา เอวาติ อุกฺกํสคตํ ทุกฺขปริญฺญํ สนฺธาย อวธาเรโนฺต อาห **‘‘ทุกฺขํ...เป.... มคฺคญาณเมว ทีเปตี’’**ติฯ ตํ ปน อวธารณํ น ญาณนฺตรนิวตฺตนํ, อถ โข ญาณนฺตรสฺส ยถาธิคตกิจฺจนิวตฺตนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **‘‘น ตเสฺสว ญาณภาว’’**นฺติอาทิฯ

ญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. นิรยปาลกถาวณฺณนา

๘๖๖-๘๖๘. เนรยิเก นิรเย ปาเลนฺติ, ตโต นิคฺคนฺตุํ อปฺปทานวเสน รกฺขนฺตีติ **นิรยปาลา**ฯ นิรยปาลตาย วา เนรยิกานํ นรกทุเกฺขน ปริโยนทฺธาย อลํ สมตฺถาติ **นิรยปาลา**ฯ กึ ปเนเต นิรยปาลา เนรยิกา, อุทาหุ อเนรยิกาติฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว เนรยิกา, นิรยสํวตฺตนิเยน กเมฺมน นิพฺพตฺตาติ สยมฺปิ นิรยทุกฺขํ ปจฺจนุภเวยฺยุํ, ตถา สติ อเญฺญสํ เนรยิกานํ ยาตนาย อสมตฺถา สิยุํ, ‘‘อิเม เนรยิกา, อิเม นิรยปาลา’’ติ ววตฺถานเญฺจ น สิยาฯ เย จ เย ยาเตนฺติ, เตหิ สมานรูปพลปฺปมาเณหิ อิตเรสํ ภยสนฺตาสา น สิยุํฯ อถ อเนรยิกา, เตสํ ตตฺถ กถํ สมฺภโวติ? วุจฺจเต – อเนรยิกา นิรยปาลา อนิรยคติสํวตฺตนิยกมฺมนิพฺพตฺตาฯ นิรยูปปตฺติสํวตฺตนิยกมฺมโต หิ อเญฺญเนว กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตนฺติ รกฺขสชาติกตฺตาฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ‘‘โกธนา กุรูรกมฺมนฺตา, ปาปาภิรุจิโน ตถา;
> ทุกฺขิเตสุ จ นนฺทนฺติ, ชายนฺติ ยมรกฺขสา’’ติฯ

ตตฺถ ยเทเก วทนฺติ ‘‘ยาตนาทุกฺขสฺส อปฺปฏิสํเวทนโต, อญฺญถา ปุน อญฺญมญฺญํ ยาเตยฺยุ’’นฺติ จ เอวมาทิ, ตยิทํ อากาสโรมฏฺฐนํ นิรยปาลานํ เนรยิกภาวเสฺสว อภาวโตฯ เย ปน วเทยฺยุํ – ยทิปิ อเนรยิกา นิรยปาลา, อโยมยาย ปน อาทิตฺตาย สมฺปชฺชลิตาย สโชติภูตาย นิรยภูมิยา ปริวตฺตมานา กถํ นาม ทุกฺขํ นานุภวนฺตีติ? กมฺมานุภาวโตฯ ยถา หิ อิทฺธิมโนฺต เจโตวสิปฺปตฺตา มหาโมคฺคลฺลานาทโย เนรยิเก อนุกมฺปนฺตา อิทฺธิพเลน นิรยภูมึ อุปคตา ตตฺถ ทาหทุเกฺขน น พาธียนฺติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตํ อิทฺธิวิสยสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตติ เจ? อิทมฺปิ ตํสมานํ กมฺมวิปากสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตฯ ตถารูเปน หิ กมฺมุนา เต นิพฺพตฺตา ยถา นิรยทุเกฺขน อพาธิตา เอว หุตฺวา เนรยิเก ยาเตนฺติ, น เจตฺตเกน พาหิรวิสยาภาโว วิชฺชติ อิฏฺฐานิฏฺฐตาย ปเจฺจกํ ทฺวารปุริเสสุ วิภตฺตสภาวตฺตาฯ ตถา หิ เอกจฺจสฺส ทฺวารสฺส ปุริสสฺส อิฏฺฐํ เอกจฺจสฺส อนิฏฺฐํ, เอกจฺจสฺส จ อนิฏฺฐํ เอกจฺจสฺส อิฏฺฐํ โหติฯ เอวเญฺจ กตฺวา ยเทเก วทนฺติ ‘‘นตฺถิ กมฺมวเสน เตชสา ปรูปตาปน’’นฺติอาทิ, ตทปาหตํ โหติฯ ยํ ปน วทนฺติ ‘‘อเนรยิกานํ เตสํ กถํ ตตฺถ สมฺภโว’’ติ เนรยิกานํ ยาตกภาวโตฯ เนรยิกสตฺตยาตนาโยคฺคญฺหิ อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตนฺตํ กมฺมํ ตาทิสนิกนฺติวินามิตํ นิรยฏฺฐาเนเยว นิพฺพเตฺตติฯ เต จ เนรยิเกหิ อธิกตรพลาโรหปริณาหา อติวิย ภยานกสนฺตาสกุรูรตรปโยคา จ โหนฺติฯ เอเตเนว ตตฺถ กากสุนขาทีนมฺปิ นิพฺพตฺติ สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กถมญฺญคติเกหิ อญฺญคติกพาธนนฺติ จ น วตฺตพฺพํ อญฺญตฺถาปิ ตถา ทสฺสนโตฯ ยํ ปเนเก วทนฺติ ‘‘อสตฺตสภาวา นิรยปาลา นิรยสุนขาทโย จา’’ติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ อญฺญตฺถ ตถา อทสฺสนโตฯ น หิ กาจิ อตฺถิ ตาทิสี ธมฺมปฺปวตฺติ, ยา อสตฺตสภาวา, สมฺปติสเตฺตหิ อปฺปโยชิตา จ อตฺถกิจฺจํ สาเธนฺตี ทิฏฺฐปุพฺพาฯ เปตานํ ปานียนิวารกานํ ทณฺฑาทิหตฺถปุริสานมฺปิ อสตฺตภาเว วิเสสการณํ นตฺถิฯ สุปินูปฆาโตปิ อตฺถกิจฺจสมตฺถตาย อปฺปมาณํ ทสฺสนาทิมเตฺตนปิ ตทตฺถสิทฺธิโตฯ ตถา หิ สุปิเน อาหารูปโภคาทินา น อตฺถสิทฺธิ อตฺถิ, นิมฺมานรูปํ ปเนตฺถ ลทฺธปริหารํ อิทฺธิวิสยสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตฯ อิธาปิ กมฺมวิปากสฺส อจิเนฺตยฺยภาวโตติ เจ? ตํ น, อสิทฺธตฺตาฯ เนรยิกานํ กมฺมวิปาโก นิรยปาลาติ อสิทฺธเมตํ, วุตฺตนเยน ปน เนสํ สตฺตภาโว เอว สิโทฺธฯ สกฺกา หิ วตฺตุํ สตฺตสงฺขาตา นิรยปาลสญฺญิตา ธมฺมปฺปวตฺติ สาภิสนฺธิกา ปรูปฆาติ อตฺถกิจฺจสพฺภาวโต โอชาหาราทิรกฺขสสนฺตติ วิยาติฯ อภิสนฺธิปุพฺพกตา เจตฺถ น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุํ ตถา ตถา อภิสนฺธิยา ยาตนโต, ตโต เอว น สงฺฆาฏปพฺพตาทีหิ อเนกนฺติกตาฯ เย ปน วทนฺติ ‘‘ภูตวิเสสา เอว เต วณฺณสณฺฐานาทิวิเสสวโนฺต เภรวาการา

นรกปาลาติ สมญฺญํ ลภนฺตี’’ติ, ตทสิทฺธํฯ อุชุกเมว ปาฬิยํ ‘‘อตฺถิ นิรเย นิรยปาลา’’ติ วาท สฺส ปติฏฺฐาปิตตฺตาฯ

อปิจ ยถา อริยวินเย นรกปาลานํ ภูตมตฺตตา อสิทฺธา, ตถา ปณฺณตฺติมตฺตวาทิโนปิ เตสํ ภูตมตฺตตา อสิทฺธาวฯ น หิ ตสฺส ภูตานิ นาม สนฺติฯ ยทิ ปรมตฺถํ คเหตฺวา โวหรติ, อถ กสฺมา เวทนาทิเก เอว ปฏิกฺขิปตีติ? ติฏฺฐเตสา อนวฏฺฐิตตกฺกานํ อปฺปหีนสโมฺมหวิปลฺลาสานํ วาทวีมํสา, เอวํ อเตฺถว นิรยปาลาติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ สติ จ เนสํ สพฺภาเว, อสติปิ พาหิเร วิสเย นรเก วิย เทสาทินิยโม โหตีติ วาโท น สิชฺฌติ เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิรยปาลกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ติรจฺฉานกถาวณฺณนา

๘๖๙-๘๗๑. **ตสฺสา**ติ เอราวณนามกสฺส เทวปุตฺตสฺสฯ ตหิํ กีฬนกาเล หตฺถิวณฺณน วิกุพฺพนํ สนฺธาย **‘‘หตฺถินาคสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ **ทิพฺพยานสฺสา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ น หิ เอกนฺตสุขปฺปจฺจยฏฺฐาเน สเคฺค ทุกฺขาธิฏฺฐานสฺส อกุสลกมฺมสมุฏฺฐานสฺส อตฺตภาวสฺส สมฺภโว ยุโตฺตฯ เตนาห **‘‘น ติรจฺฉานคตสฺสา’’**ติฯ

ติรจฺฉานกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ญาณกถาวณฺณนา

๘๗๖-๘๗๗. ‘‘ทฺวาทสวตฺถุกํ ญาณํ โลกุตฺตร’’นฺติ เอตฺถ ทฺวาทสวตฺถุกสฺส ญาณสฺส โลกุตฺตรตา ปติฏฺฐาปียตีติ ทเสฺสโนฺต ปฐมวิกปฺปํ วตฺวา ปุน โลกุตฺตรญาณสฺส ทฺวาทสวตฺถุกตา ปติฏฺฐาปียตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตํ วา…เป…. อโตฺถ’’**ติ อาหฯ **ปริเญฺญยฺย**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วาฯ เตน ‘‘ปหาตพฺพ’’นฺติ เอวมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ **ปริญฺญาต**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ‘‘ปริเญฺญยฺยํ ปริญฺญาต’’นฺติอาทินา ปริชานนาทิกิริยาย นิพฺพเตฺตตพฺพตา นิพฺพตฺติตตา จ ทสฺสิตา, น นิพฺพตฺติยมานตาติฯ เยน ปน สา โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สจฺจญาณํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สจฺจญาณ**นฺติ ทุกฺขาทิสจฺจสภาวาวโพธกํ ญาณํ, ยํ สนฺธาย ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **มคฺคกฺขเณปีติ อปิ**-สเทฺทน ตโต ปุพฺพาปรภาเคปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปริชานนาทิกิจฺจสาธนวเสน โหติ** อสโมฺมหโต วิสยโต จาติ อธิปฺปาโยฯ

ญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุโตฺถ ปณฺณาสโก สมโตฺตฯ

๒๑. เอกวีสติมวโคฺค

๑. สาสนกถาวณฺณนา

๘๗๘. **สมฺุทายา**ติ ‘‘สาสนํ นวํ กต’’นฺติอาทินา ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตา วจนสมฺุทายาฯ **เอกเทสาน**นฺติ ตทวยวานํฯ ‘‘ตีสุปิ ปุจฺฉาสู’’ติ เอวํ **อธิกรณภาเวน วุตฺตา**ฯ

สาสนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อิทฺธิกถาวณฺณนา

๘๘๓-๘๘๔. **อธิปฺปายวเสนา**ติ ตถา ตถา อธิมุจฺจนาธิปฺปายวเสนฯ

อิทฺธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธมฺมกถาวณฺณนา

๘๘๗-๘๘๘. รูปสภาโว รูปโฏฺฐติ อาห **"รูปโฏฺฐ นาม โกจิ รูปโต อโญฺญ นตฺถี"**ติฯ ยํ ปน ยโต อญฺญํ, น ตํ ตํสภาวนฺติ อาห **"รูปฏฺฐโต อญฺญํ รูปญฺจ น โหตี"**ติ, รูปเมว น โหตีติ อโตฺถฯ เอเตน พฺยติเรกโต ตมตฺถํ สาเธติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา รูปโต อโญฺญ รูปโฏฺฐ นตฺถิ, รูปฏฺฐโต จ อญฺญํ รูปํ, ตสฺมา **รูปํ รูปเมว** รูปสภาวเมวาติ **เอว**-กาเรน นิวตฺติตํ ทเสฺสติ **"น เวทนาทิสภาว"**นฺติฯ **อธิปฺปาเยนา**ติ รูปรูปฏฺฐานํ อนญฺญตฺตาธิปฺปาเยนฯ **อญฺญถา**ติ เตสํ อญฺญเตฺต รูปเฏฺฐน นิยเมน รูปํ นิยตนฺติ วตฺตพฺพนฺติ โยชนาฯ **ทสฺสิโตเยว โหติ** อตฺถโต อาปนฺนตฺตาฯ น หิ อภิเนฺน วตฺถุสฺมิํ ปริยายนฺตรเภทํ กโรติฯ **อญฺญตฺต**นฺติ รูปสภาวานํ รูปรูปฏฺฐานญฺจฯ สสามินิเทฺทสสิทฺธาเภทา "สิลาปุตฺตกสฺส สรีร"นฺติ วิย, กปฺปนามตฺตโต จายํ เภโท, น ปรมตฺถโตติ อาห **"คเหตฺวา วิย ปวโตฺต"**ติฯ **เวทนาทีหิ นานตฺตเมวา**ติ เวทนาทีหิ อญฺญตฺตเมวฯ **โส สภาโว**ติ โส รูปสภาโวฯ **นานตฺตสญฺญาปนตฺถ**นฺติ รูปสฺส สภาโว, น เวทนาทีนนฺติ เอวํ เภทสฺส ญาปนตฺถํฯ **ตญฺจ วจน**นฺติ "รูปํ รูปเฏฺฐน น นิยต"นฺติ วจนํฯ **วุตฺตปฺปกาเรนา**ติ "รูปฏฺฐโต อญฺญสฺส รูปสฺส อภาวา"ติอาทินา วุตฺตาการเนฯ ยทิ สโทสํ, อถ กสฺมา ปฏิชานาตีติ โยชนาฯ

วุตฺตเมว การณนฺติ "รูปํ รูปเมว, น เวทนาทิสภาว"นฺติ เอวํ วุตฺตเมว ยุตฺติํฯ **ปเรน โจทิต**นฺติ "น วตฺตพฺพํ รูปํ รูปเฏฺฐน นิยต"นฺติอาทินา ปรวาทิโน โจทนํ สนฺธายาหฯ **ตเมว การณํ ทเสฺสตฺวา**ติ ตเมว ยถาวุตฺตํ ยุตฺติํ "เอตฺถ หี"ติอาทินา ทเสฺสตฺวาฯ **โจทนํ นิวเตฺตตี**ติ "อถ กสฺมา ปฏิชานาตี"ติ วุตฺตํ โจทนํ นิวเตฺตติฯ ยมตฺถํ สนฺธาย "อิโต อญฺญถา"ติ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **"รูปาที"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ธมฺมกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๒. พาวีสติมวโคฺค

๒. กุสลจิตฺตกถาวณฺณนา

๘๙๔-๘๙๕. **ปุริมชวนกฺขเณ**ติ ปรินิพฺพานจิตฺตโต อนนฺตราตีตปุริมชวนวารกฺขเณฯ

กุสลจิตฺตกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อาเนญฺชกถาวณฺณนา

๘๙๖. เหตุสรูปารมฺมณสมฺปยุตฺตธมฺมารมฺมณาทิโต ภวงฺคสทิสตฺตา **จุติจิตฺตํ "ภวงฺคจิตฺต"นฺติ อาห**ฯ

อาเนญฺชกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕-๗. ติโสฺสปิกถาวณฺณนา

๘๙๘-๙๐๐. อรหตฺตปฺปตฺติปิ คเพฺภเยว อตฺถีติ มญฺญติฯ สตฺตวสฺสิกา หิ โสปากสามเณราทโย อรหตฺตํ ปตฺตาฯ สตฺตวสฺสิโกปิ คโพฺภ อตฺถีติ ปรวาทิโน อธิปฺปาโยฯ อากาเสน คจฺฉโนฺต วิย สุปินํ **อากาสสุปินํ**ฯ ตํ อภิญฺญานิพฺพตฺตํ มญฺญตีติ นิทสฺสนํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห "**อากาสคมนาทิอภิญฺญา วิยา**"ติฯ เหฎฺฐิมานํ จตุนฺนํ วา มคฺคานํ อธิคเมน ธมฺมาภิสมโย อคฺคผลาธิคเมน อรหตฺตปฺปตฺติ จ สุปิเน อตฺถีติ มญฺญตีติ โยชนาฯ

ติโสฺสปิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อาเสวนปจฺจยกถาวณฺณนา

๙๐๓-๙๐๕. **พีชํ จตุมธุรภาวํ น คณฺหาตี**ติ อิทํ สกสมยวเสน วุตฺตํ, ปรสมเย ปน รูปธมฺมาปิ อรูปธเมฺมหิ สมานกฺขณา เอว อิจฺฉิตาฯ เตเนวาห "**สเพฺพ ธมฺมา ขณิกา**"ติฯ ขณิกเตฺตปิ วา อเจตเนสุปิ อนินฺทฺริยพทฺธรูเปสุ ภาวนาวิเสโส ลพฺภติ, กิมงฺคํ ปน สเจตเนสูติ ทเสฺสตุํ "**ยถา พีชํ จตุมธุรภาวํ น คณฺหาตี**"ติ นิทสฺสนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อาเสเวโนฺต นาม โกจิ ธโมฺม นตฺถิ** อิตฺตรตาย อนวฎฺฐานโตติ อธิปฺปาโยฯ อิตฺตรขณตาย เอว ปน อาเสวนํ ลพฺภติฯ กุสลาทิภาเวน หิ อตฺตสทิสสฺส ปโยเคน กรณียสฺส ปุนปฺปุนํ กรณปฺปวตฺตนํ อตฺตสทิสตาปาทนํ วาสนํ วา อาเสวนํ ปุเร ปริจิตคโนฺถ วิย ปจฺฉิมสฺสาติฯ

อาเสวนปจฺจยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ขณิกกถาวณฺณนา

๙๐๖-๙๐๗. **ปถวิยาทิรูเปสู**ติ อเนกกลาปสมุทายภูเตสุ สสมฺภารปถวีอาทิรูเปสุฯ ตตฺถ หิ เกสุจิ ปุริมุปฺปเนฺนสุ ฐิเตสุ เกสญฺจิ ตทเญฺญสํ อุปฺปาโท, ตโต ปุริมนฺตรุปฺปนฺนานํ เกสญฺจิ นิโรโธ โหติ เอเกกกลาปรูเปสุ สมานุปฺปาทนิโรธตฺตา เตสํฯ **เอวํ ปติฎฺฐาน**นฺติ เอวํวุตฺตปฺปกาเรน อสมานุปฺปาทนิโรเธน ปพเนฺธน ปติฎฺฐานปวตฺตีติ อโตฺถฯ สา ปนายํ ยถาวุตฺตา ปวตฺติ กสฺมา รูปสนฺตติยา เอวาติ อาห "**น หิ รูปาน**"นฺติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิ สเพฺพ สงฺขตธมฺมา สมานกฺขณา, ตถา สติ อรูปสนฺตติยา วิย รูปสนฺตติยาปิ อนนฺตราทิปจฺจเยน วิธินา ปวตฺติ สิยา, น เจตํ อตฺถิฯ ยทิ สิยา, จิตฺตกฺขเณ จิตฺตกฺขเณ ปถวีอาทีนํ อุปฺปาทนิโรเธหิ ภวิตพฺพนฺติฯ

ขณิกกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พาวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๓. เตวีสติมวโคฺค

๑. เอกาธิปฺปายกถาวณฺณนา

๙๐๘. **เอก**-สโทฺท อญฺญโตฺถปิ โหติ ‘‘อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ วิย, อญฺญตฺตเญฺจตฺถ ราคาธิปฺปายโต เวทิตพฺพํ, ปุถุชฺชนสฺส ปน สฉนฺทราคปริโภคภาวโต อาห **‘‘ราคาธิปฺปายโต อญฺญาธิปฺปาโยวาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ โก ปน โส อญฺญาธิปฺปาโยติ? กรุณาธิปฺปาโยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘กรุณาธิปฺปาเยน เอกาธิปฺปาโย’’**ติฯ อยญฺจ นโย อิตฺถิยา ชีวิตรกฺขณตฺถํ การุเญฺญน มโนรถํ ปูเรนฺตสฺส โพธิสตฺตสฺส สํวรวินาโส น โหตีติ เอวํวาทินํ ปรวาทึ สนฺธาย วุโตฺต, ปณิธานาธิปฺปายวาทินํ ปน สนฺธาย **‘‘เอโก อธิปฺปาโยติ เอตฺถา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ปุตฺตมุขทสฺสนาธิปฺปาโยปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ **เอกโตภาเว**ติ สหภาเวฯ

เอกาธิปฺปายกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓-๗. อิสฺสริยกามการิกากถาวณฺณนา

๙๑๐-๙๑๔. **อิสฺสริเยนา**ติ จิตฺติสฺสริเยน, น เจโตวสิภาเวนาติ อโตฺถฯ **กามการิกํ** ยถิจฺฉิตนิปฺผาทนํฯ **อิสฺสริยกามการิกาเหตู**ติ อิสฺสริยกามการิภาวนิมิตฺตํ, ตสฺส นิพฺพตฺตนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **มิจฺฉาทิฎฺฐิยา กรียตี**ติ มิจฺฉาภินิเวเสเนว ยา กาจิ ทุกฺกรการิกา กรียตีติ อโตฺถฯ

อิสฺสริยกามการิกากถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. ปติรูปกถาวณฺณนา

๙๑๕-๙๑๖. **เมตฺตาทโย วิยา**ติ ยถา เมตฺตา กรุณา มุทิตา จ สิเนหสภาวาปิ อรณฺชนสภาวตฺตา อสํกิลิฎฺฐตฺตา จ น ราโค, เอวํ ราคปติรูปโก โกจิ ธโมฺม นตฺถิ ฐเปตฺวา เมตฺตาทโย, อญฺญจิตฺตสฺส สินิยฺหนากาโร ราคเสฺสว ปวตฺติอากาโรติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘ราคเมว คณฺหาตี’’**ติฯ **เอวํ โทเสปี**ติ เอตฺถ อิสฺสาทโย วิย น โทโส โทสปติรูปโก โกจิ อตฺถีติ โทสเมว คณฺหาตีติ โยเชตพฺพํฯ ฐเปตฺวา หิ อิสฺสาทโย อญฺญจิตฺตสฺส ทุสฺสนากาโร โทสเสฺสว ปวตฺติอากาโรติฯ

ปติรูปกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. อปรินิปฺผนฺนกถาวณฺณนา

๙๑๗-๙๑๘. **อนิจฺจาทิโก ภาโว**ติ อนิจฺจสงฺขารปฎิจฺจสมุปฺปนฺนตาทิโก ภาโว ธโมฺม ปกติ เอตสฺสาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺน**นฺติ ‘‘ทุกฺขสจฺจํ สนฺธาย ปุจฺฉา กตา, น ทุกฺขตามตฺต’’นฺติ อยมโตฺถ วิญฺญายติ ‘‘น เกวลญฺหิ ปฐมสจฺจเมว ทุกฺข’’นฺติ วจเนนฯ ตถา สติ ปรวาทินา จกฺขายตนาทีนํ อเญฺญสญฺจ ตํสริกฺขกานํ ธมฺมานํ ปรินิปฺผนฺนตา นานุชานิตพฺพา สิยาฯ กสฺมา? เตสมฺปิ หิ ทุกฺขสเจฺจน สงฺคโห, น อิตรสเจฺจหิฯ ยญฺหิ สมุทยสจฺจโต นิพฺพตฺตํ, ตํ นิปฺปริยายโต ทุกฺขสจฺจํ , อิตรํ สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น เกวลญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **น หิ อนุปาทินฺนานี**ติ อิมินา จกฺขายตนาทีนํ สมุทยสเจฺจน สงฺคหาภาวมาหฯ **โลกุตฺตรานี**ติ อิมินา นิโรธมคฺคสเจฺจหิฯ ยทิ เอวเมตฺถ ยุตฺติ วตฺตพฺพา, กิเมตฺถ วตฺตพฺพํ? สภาโว เหส ปรวาทิวาทสฺส, ยทิทํ ปุเพฺพนาปรมสํสนฺทนํฯ ตถา หิ โส วิญฺญูหิ ปฎิกฺขิโตฺตฯ ตถา เจว ตํ อเมฺหหิ ตตฺถ ตตฺถ วิภาวิตํฯ **เอต**นฺติ ‘‘รูปํ อปรินิปฺผนฺนํ, ทุกฺขเญฺญว ปรินิปฺผนฺน’’นฺติ ยเทตํ ตยา วุตฺตํ, เอตํ โน วต เร วตฺตเพฺพฯ กสฺมา? รูปสฺส จ ทุกฺขตฺตาฯ รูป

ญฺหิ อนิจฺจํ ทุกฺขาธิฏฺฐานญฺจฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํฯ สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติ จฯ

อปรินิปฺผนฺนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เตวีสติมวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กถาวตฺถุปกรณ-อนุฏีกา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ยมกปกรณ-อนุฏีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

สเงฺขเปเนวาติ อุเทฺทเสเนวฯ ยํ ‘‘มาติกาฐปน’’นฺติ วุตฺตํฯ **ธเมฺมสู**ติ ขนฺธาทิธเมฺมสุ กุสลาทิธเมฺมสุ จฯ อวิปรีตโต คหิเตสุ ธเมฺมสุ มูลยมกาทิวเสน ปวตฺติยมานา เทสนา เวเนยฺยานํ นานปฺปการโกสลฺลาวหา ปริญฺญากิจฺจสาธนี จ โหติ, น วิปรีตโตติ อาห **‘‘วิปรีตคฺคหณํ...เป.... อารทฺธ’’**นฺติฯ เอเตน กถาวตฺถุปกรณเทสนานนฺตรํ ยมกปกรณเทสนาย การณมาหฯ ตตฺถ **วิปรีตคฺคหณ**นฺติ ปุคฺคลปริคฺคหณาทิมิจฺฉาคาหํฯ **ธมฺมปุคฺคโลกาสาทินิสฺสยาน**นฺติ ‘‘เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สเพฺพ เต กุสลมูลา’’ติอาทินา (ยม. ๑.มูลยมก.๑) ธเมฺม, ‘‘ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๕๐) ปุคฺคลํ ‘‘ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เวทนากฺขโนฺธ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๕๑) โอกาสํ นิสฺสาย อารพฺภ ปวตฺตานํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปุคฺคโลกาสอุปฺปาทนิโรธตทุภยปริญฺญาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สนฺนิฏฺฐานสํสยาน**นฺติ ปาฬิคติปฏิวจนสรูปทสฺสนปฏิกฺขิปนปฏิเสธนนเยหิ ยถาปุจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส นิจฺฉยกรณํ สนฺนิฏฺฐานํ, ตทภาวโต สํสยนํ สํสโยฯ เตสํ สนฺนิฏฺฐานสํสยานํฯ

กามเญฺจตฺถ ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ สํสยปุพฺพกํ สนฺนิฏฺฐานนฺติ ปฐมํ สํสโย วตฺตโพฺพ, เทเสนฺตสฺส ปน ภควโต สนฺนิฏฺฐานปุพฺพโก สํสโยติ ทสฺสนตฺถํ อยํ ปทานุกฺกโม กโตฯ สพฺพญฺญุหิ ปริเญฺญยฺยํ หตฺถามลกํ วิย ปจฺจกฺขํ กตฺวา ฐิตสฺส ธมฺมสามิโน น กตฺถจิ สํสโย, วิสฺสเชฺชตุกามตาย ปน วิเนยฺยชฺฌาสยคตํ สํสยํ ทเสฺสโนฺต สํสยิตวเสน ปุจฺฉํ กโรตีติ เอวํ วิสฺสชฺชนปุจฺฉนวเสน น สนฺนิฏฺฐานสํสยา ลพฺภนฺตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต, นิจฺฉิตสํสยธมฺมวเสเนว ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานสํสยา เวทิตพฺพาฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘กุสเลสุ กุสลา นุ โข, น นุ โข กุสลาติ สเนฺทหาภาวโต’’ติอาทิฯ เตเนว จ ‘‘สนฺนิฏฺฐานสํสยาน’’นฺติ, ‘‘สนฺนิฏฺฐานสํสยวเสนา’’ติ จ ปฐมํ สนฺนิฏฺฐานคฺคหณํ กตํฯ

ตนฺติ ยมกปกรณํฯ ตสฺส เย สมยาทโย วตฺตพฺพา, เต กถาวตฺถุปกรณเทสนานนฺตโร เทสนาสมโย, ตาวตึสภวนเมว เทสนาเทโส, กุสลากุสลมูลาทิยมกากาเรน เทสนาติ วิภาคโต ‘‘สเงฺขเปเนวา’’ติอาทิคาถาหิ วิภาวิตา นิมิเตฺตน สทฺธึ สํวณฺณนปฏิญฺญา จาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมยเทสเทสนาวเสนา’’**ติอาทิมาหฯ นิมิตฺตเญฺหตํ อิธ สํวณฺณนาย, ยทิทํ กมานุปฺปตฺติ อาคตภารวาหิตา จ ปณฺฑิตานํ ปณฺฑิตกิจฺจภาวโตฯ ตตฺถ อนุปฺปตฺตํ ทเสฺสตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ สมยาทิทสฺสเนฯ ยมนํ อุปรมนนฺติ ยโม มรณนฺติ อาห **‘‘ชาติยา สติ มรณํ โหตีติ...เป.... วิสโย’’**ติฯ ตตฺถ ยถา ‘‘ชาติยา สติ มรณํ โหตี’’ติ ชาติ ยมสฺส วิสโย, เอวํ ‘‘อุปาทานกฺขเนฺธสุ สเนฺตสุ มรณํ โหตี’’ติ อุปาทานกฺขนฺธา ยมสฺส วิสโยติ โยเชตพฺพํฯ เต หิ มรณธมฺมิโนติฯ อนุปฺปตฺตมรณํเยว กิพฺพิสการินํ ปุคฺคลํ ยมปุริสา วิวิธา กมฺมการณา กโรนฺติ, น อปฺปตฺตมรณนฺติ มรณํ ยมสฺส วิสโย วุโตฺตฯ **อาณาปวตฺติฏฺฐาน**นฺติ อิทํ วิสย-สทฺทสฺส อตฺถวจนํฯ **เทสํ วา**ติ กามาทิธาตุตฺตยเทสํ สนฺธายาหฯ ธาตุตฺตยิสฺสโร หิ มจฺจุราชาฯ ปญฺจานนฺตริยานิ อญฺญสตฺถารุเทฺทโส จ, เตน วา สทฺธึ ปญฺจ เวรานิ **ฉ อภพฺพฏฺฐานานิฯ อาวตฺตา**ติ ปทกฺขิณาวตฺตาฯ **ตนุรุหา**ติ โลมาฯ

คนฺถารมฺภวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. มูลยมกํ

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. **ยมกสมูหสฺสา**ติ มูลยมกาทิกสฺส ยมกสมูหสฺสฯ มูลยมกาทโย หิ ปกรณาเปกฺขาย อวยวภูตาปิ นิจฺจาวยวาเปกฺขาย ยมกสมูโหติ วุโตฺตฯ เตนาห **“ตํสมูหสฺส จ สกลสฺส ปกรณสฺสา**”ติฯ

กุสลากุสลมูลวิเสสานนฺติ ทุติยปุจฺฉาย วุตฺตานํ สํสยปทสงฺคหิตานํ กุสลสงฺขาตานํ, ตถา ปฐมปุจฺฉาย วุตฺตานํ กุสลมูลสงฺขาตานํ วิเสสานํ อตฺถยมกภาวสฺส วุตฺตตฺตาติ โยชนาฯ ยถา หิ ปฐมปุจฺฉาย วิเสสวนฺตภาเวน วุตฺตาเยว กุสลธมฺมา ทุติยปุจฺฉายํ วิเสสภาเวน วุตฺตา, เอวํ ปฐมปุจฺฉายํ วิเสสภาเวน วุตฺตาเยว กุสลมูลธมฺมา ทุติยปุจฺฉายํ วิเสสวนฺตภาเวน วุตฺตาฯ วตฺตุวจนิจฺฉาวเสน หิ ธมฺมานํ วิเสสวิเสสวนฺตตาวิภาคา โหนฺตีติฯ **กุสลมูลกุสลวิเสเสหิ** สํสยิตปทสงฺคหิเตหิ กุสลกุสลมูลานํ วิเสสวนฺตานนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ วิเสสวนฺตาเปกฺข วิเสสวเสน ปฐโม อตฺถวิกโปฺป วุโตฺต, ทุติโย ปน วิเสสาเปกฺขวิเสสวนฺตวเสนาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ เตนาห **“ญาตุํ อิจฺฉิตานํ หี**”ติอาทิฯ

ตตฺถ **ญาตุํ อิจฺฉิตาน**นฺติ ปุจฺฉาย วิสยภูตานนฺติ อโตฺถฯ **วิเสสาน**นฺติ กุสลกุสลมูลวิเสสานํฯ **วิเสสวนฺตาเปกฺขาน**นฺติ กุสลมูลกุสลสงฺขาเตหิ วิเสสวเนฺตหิ สาเปกฺขานํฯ **วิเสสวต**นฺติ กุสลมูลกุสลานํฯ **วิเสสาเปกฺขาน**นฺติ กุสลกุสลมูลวิเสเสหิ สาเปกฺขานํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ มูลยมเกฯ **ปธานภาโว**ติ ปฐมวิกเปฺป ตาว สํสยิตปฺปธานตฺตา ปุจฺฉาย วิเสสานํ ปธานภาโว เวทิตโพฺพฯ เต หิ สํสยิตานํ วิเสสวโนฺตติฯ ทุติยวิกเปฺป ปน วิเสสา นาม วิเสสวนฺตาธีนาติ วิเสสวนฺตานํ ตตฺถ ปธานภาโว ทฎฺฐโพฺพฯ ทฺวินฺนํ ปน เอกชฺฌํ ปธานภาโว น ยุชฺชติฯ สติ หิ อปฺปธาเน ปธานํ นาม สิยาฯ เตนาห **“เอเกกาย ปุจฺฉาย เอเกโก เอว อโตฺถ สงฺคหิโต โหตี**”ติฯ เอวเญฺจตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา วินิจฺฉิตวิเสสิตพฺพภาเวหิ อิธ ปธานภาโว น ยุชฺชเตวาติฯ **น ธมฺมวาจโก**ติ น สภาวธมฺมวาจโกฯ สภาวธโมฺมปิ หิ อโตฺถติ วุจฺจติ ‘‘คมฺภีรปญฺญํ นิปุณตฺถทสฺสิ’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๑๗๘)ฯ ‘‘เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๒๐) อตฺถ-สทฺทสฺส เหตุผลวาจกตา ทฎฺฐพฺพาฯ **อาทิ**-สเทฺทนสฺส ‘‘อตฺถาภิสมยา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙) อาคตา หิตาทิวาจกตา สงฺคยฺหติฯ **เตเนวา**ติ ปาฬิอตฺถวาจกตฺตา เอวฯ

ตีณิปิ ปทานีติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ, สมุจฺจโย จ ตุลฺยโยเค สิยาฯ กิํ นาม-ปเทน อนวเสสโต กุสลาทีนํ สงฺคโหติ อาสงฺกาย ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถมาห **“ตีณิปิ...เป. ... สงฺคาหกตฺต**”นฺติฯ ตตฺถ **สงฺคาหกตฺตมตฺต**นฺติ **มตฺต**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถติฯ เตน นิวตฺติตํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **“น นิรวเสสสงฺคาหกตฺต**”นฺติ วุตฺตํฯ น หิ รูปํ นาม-ปเทน สงฺคยฺหติฯ กุสลาทิเยว นามนฺติ นิยโม ทฎฺฐโพฺพ, น นามํเยว กุสลาทีติ อิมเมว จ นิยมํ สนฺธายาห **“กุสลาทีนํ สงฺคาหกตฺตมตฺตเมว สนฺธาย วุตฺต**”นฺติฯ ยทิปิ นาม-ปทํ น นิรวเสสกุสลาทิสงฺคาหกํ, กุสลาทิสงฺคาหกํ ปน โหติ, ตทตฺถเมว จ ตํ คหิตนฺติ นามสฺส กุสลตฺติกปริยาปนฺนตา วุตฺตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“กุสลาทิ...เป.... วุตฺต**’’นฺติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๕๒. **ทุติยยมเก**ติ เอกมูลยมเกฯ **เอวมิธาปี**ติ ยถา เอกมูลยมเก ‘‘เย เกจิ กุสลา’’อิเจฺจว ปุจฺฉา อารทฺธา, เอวํ อิธาปิ อญฺญมญฺญมูลยมเกปิ ‘‘เย เกจิ กุสลา’’อิเจฺจว ปุจฺฉา อารภิตพฺพา สิยาฯ กสฺมา? **ปุริมยมก...เป.... อปฺปวตฺตตฺตา**ติฯ อิทญฺจ ทุติยยมกสฺส ตถา อปฺปวตฺตตฺตา วุตฺตํ, ตติยยมกํ ปน ตเถว ปวตฺตํฯ **เกจี**ติ ปทการาฯ เต หิ ยถา ปฐมทุติยยมเกสุ ปุริมปุจฺฉา เอว ปริวตฺตนวเสน ปจฺฉิมปุจฺฉา กตาติ ปจฺฉิมปุจฺฉาย ปุริมปุจฺฉา สมานา ฐเปตฺวา ปฏิโลมภาวํ, น ตถา อญฺญมญฺญยมเกฯ ตตฺถ หิ เทฺวปิ ปุจฺฉา อญฺญมญฺญวิสทิสาฯ ยทิ ตตฺถาปิ ทฺวีหิปิ ปุจฺฉาหิ สทิสาหิ ภวิตพฺพํ , ‘‘เย เกจิ กุสลา’’ติ ปฐมปุจฺฉา อารภิตพฺพา, ปจฺฉิมปุจฺฉา วา ‘‘สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ วตฺตพฺพา สิยาฯ เอวํ ปน อวตฺวา ปฐมทุติยยมเกสุ วิย ปุริมปจฺฉิมปุจฺฉา สทิสา อกตฺวา ตติยยมเก ตาสํ วิสทิสตา ‘‘เย เกจิ กุสลา’’ติ อนารทฺธตฺตา, ตสฺมา ปฏิโลมปุจฺฉานุรูปาย อนุโลมปุจฺฉาย ภวิตพฺพนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธาย ‘‘เย เกจิ กุสลาติ อปุจฺฉิตฺวา’’ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ

อตฺถวเสนาติ สมฺภวนฺตานํ นิจฺฉิตสํสยิตานํ อตฺถานํ วเสนฯ **ตทนุรูปายา**ติ ตสฺสา ปุริมปุจฺฉาย อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ อนุจฺฉวิกายฯ ปุริมญฺหิ อเปกฺขิตฺวา ปจฺฉิมาย ภวิตพฺพํฯ **เตนา**ติ ตสฺมาฯ ยสฺมา อนุโลเม สํสยเจฺฉเท ชาเตปิ ปฏิโลเม สํสโย อุปฺปชฺชติ, ยทิ น อุปฺปเชฺชยฺย, ปฏิโลมปุจฺฉาย ปโยชนเมว น สิยา, ตสฺมา น ปจฺฉิมปุจฺฉานุรูปา ปุริมปุจฺฉา, อถ โข วุตฺตนเยน ปุริมปุจฺฉานุรูปา ปจฺฉิมปุจฺฉา, ตาย จ อนุรูปตาย อตฺถาทิวเสน ทฺวินฺนํ ปทานํ สมฺพนฺธตฺตา อตฺถาทิยมกตา วุตฺตาฯ เทสนากฺกมโต เจตฺถ อนุโลมปฏิโลมตา เวทิตพฺพา ‘‘กุสลา กุสลมูลา’’ติ วตฺวา ‘‘กุสลมูลา กุสลา’’ติ จ วุตฺตตฺตาฯ เสสยมเกสุปิ เอเสว นโยฯ วิเสสวนฺตวิเสส, วิเสสวิเสสวนฺตคฺคหณโต วา อิธ อนุโลมปฏิโลมตา เวทิตพฺพาฯ ปฐมปุจฺฉายญฺหิ เย ธมฺมา วิเสสวโนฺต, เต นิจฺฉยาธิฏฺฐาเน กตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘‘เย เกจิ กุสลา ธมฺมา’’ติ วตฺวา เตสุ ยสฺมิํ วิเสโส สํสยาธิฏฺฐาโน, ตํทสฺสนตฺถํ ‘‘สเพฺพ เต กุสลมูลา’’ติ ปุจฺฉา กตาฯ ทุติยปุจฺฉายํ ปน ตปฺปฏิโลมโต เยน วิเสเสน เต วิเสสวโนฺต, ตํ วิเสสํ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘‘เย วา ปน กุสลมูลา’’ติ วตฺวา เต วิเสสวเนฺต สํสยาธิฏฺฐานภูเต ทเสฺสตุํ ‘‘สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติ ปุจฺฉา กตาฯ อนิยตวตฺถุกา หิ สนฺนิฏฺฐานสํสยา อเนกชฺฌาสยตฺตา สตฺตานํฯ

อิมินาปิ พฺยญฺชเนนาติ ‘‘เย เกจิ กุสลมูเลน เอกมูลา’’ติ อิมินาปิ วาเกฺยนฯ **เอวํ น สกฺกา วตฺตุ**นฺติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, ตเมวาธิปฺปายํ วิวรติ **‘‘น หี’’**ติอาทินาฯ ตตฺถ **เตเนวา**ติ กุสลพฺยญฺชนตฺถสฺส กุสลมูเลน เอกมูลพฺยญฺชนตฺถสฺส ภินฺนตฺตา เอวฯ **วิสฺสชฺชน**นฺติ วิภชนํ ฯ **อิตรถา**ติ กุสลมูเลน เอกมูลพฺยญฺชเนน ปุจฺฉาย กตายฯ **ตานิ วจนานี**ติ กุสลวจนํ กุสลมูเลน เอกมูลวจนญฺจฯ กุสลจิตฺตสมุฏฺฐานรูปวเสน จสฺส อพฺยากตทีปนตา ทฏฺฐพฺพาฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘อิมินาปิ พฺยญฺชเนน ตเสฺสวตฺถสฺส สมฺภวโต’’ติ เอตสฺมิํ วจเนฯ **เย เกจิ กุสลา... เป.... สมฺภวโต**ติ เอเตน กุสลานํ กุสลมูเลน เอกมูลตาย พฺยภิจาราภาวํ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **‘‘น หิ...เป.... สนฺตี’’**ติฯ **วุตฺตพฺยญฺชนตฺถเสฺสว สมฺภวโต**ติ หิ อิมินา อวุตฺตพฺยญฺชนตฺถสฺส สมฺภวาภาววจเนน สฺวายมธิปฺปายมโตฺต วิภาวิโตฯ ยถา หิ กุสลมูเลน เอกมูลพฺยญฺชนโตฺถ กุสลพฺยญฺชนตฺถํ พฺยภิจรติ, น เอวํ ตํ กุสลพฺยญฺชนโตฺถฯ กถํ กตฺวา โจทนา, กถญฺจ กตฺวา ปริหาโร? กุสลมูเลน เอกมูลา กุสลา เอวาติ โจทนา กตา, กุสลมูเลน เอกมูลา เอว กุสลาติ ปน ปริหาโร ปวโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ **ทุติยยมเก วิย อปุจฺฉิตฺวา**ติ ‘‘เย เกจิ กุสลา’’ติ อปุจฺฉิตฺวาฯ **กุสลมูเลหี**ติ กุสเลหิ มูเลหิฯ **เต**ติ กุสลมูเลน เอกมูลาฯ

เอกโต อุปฺปชฺชนฺตีติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ ปการโตฺถ วาฯ เตน ''กุสลมูลานิ เอกมูลานิ เจว อญฺญมญฺญมูลานิ จา''ติอาทิปาฬิเสสํ ทเสฺสติฯ ยํ สนฺธาย **"เหฎฺฐา วุตฺตน เยเนว วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพํ ภเวยฺยา"**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เหฎฺฐา**ติ อนุโลมปุจฺฉาวิสฺสชฺชเนฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ''มูลานิ ยานิ เอกโต อุปฺปชฺชนฺตี''ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **ตมฺปี**ติ ''กุสลมูเลน า''ติอาทิ อฎฺฐกถาวจนมฺปิฯ **ตถา**ติ เตน ปกาเรน, อนุโลมปุจฺฉายํ วิย วิสฺสชฺชนํ กาตพฺพํ ภเวยฺยาติ อิมินา ปกาเรนาติ อโตฺถฯ เยน การเณน ''น สกฺกา วตฺตุ''นฺติ วุตฺตํ, ตํ การณํ ทเสฺส ตุํ **"เย วา ปนา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **"อามนฺตา"อิเจฺจว วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพ**นฺติ ''สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา''ติ ปุจฺฉายํ วิย ''สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลมูเลน เอกมูลา''ติ ปุจฺฉิเตปิ ปฎิวจน วิสฺสชฺชนเมว ลพฺภติ, น อนุโลมปุจฺฉายํ วิย สรูปทสฺสนวิสฺสชฺชนํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตพฺพสฺส อ ภาวโตฯ เย หิ ธมฺมา กุสลมูเลน เอกมูลา, น เต ธมฺมา กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลาวฯ เย ปน กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, เต กุสลมูเลน เอกมูลาวฯ เตนาห **"น หิ…เป…. วิภาโค กาต โพฺพ ภเวยฺยา"**ติฯ

ตตฺถ **เยนา**ติ เยน อญฺญมญฺญมูเลสุ เอกมูลสฺส อภาเวนฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ ญาณสมฺปยุตฺ ตจิตฺตุปฺปาเทฯ อญฺญมญฺญมูลกตฺตา เอกมูลกตฺตา จาติ อธิปฺปาโยฯ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนญฺหิ เอเก เกน อญฺญมญฺญมูลกเตฺต วุเตฺต เตสํ เอเกเกน เอกมูลกตฺตมฺปิ วุตฺตเมว โหติ สมานโตฺถ เอกสโทฺทติ กตฺวาฯ เตเนวาห **"ยตฺถ ปน…เป…. น เอกมูลานี"**ติฯ ตยิทํ มิจฺฉา, ทฺวีสุปิ เอ เกเกน อิตรสฺส เอกมูลกตฺตํ สมฺภวติ เอวาติฯ เตนาห **"เอตสฺส คหณสฺส นิวารณตฺถ"**นฺติ อาทิฯ ''เย ธมฺมา กุสลมูเลน อญฺญมญฺญมูลา, เต กุสลมูเลน เอกมูลา''ติ อิมมตฺถํ วิภาเวเนฺ ตน อิธ ''อามนฺตา''ติ ปเทน ยตฺถ เทฺว มูลานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ เอเกเกน อิตรสฺส เอ กมูลกตฺตํ ปกาสิตเมวาติ อาห **"อามนฺตาติ อิมินาว วิสฺสชฺชเนน ตํคหณนิวารณโต"**ติ ฯ **นิจฺฉิตตฺตา**ติ เอตฺถ เอกโต อุปฺปชฺชมานานํ ติณฺณนฺนํ ตาว มูลานํ นิจฺฉิตํ โหตุ อญฺญมเญฺญ กมูลกตฺตํ, ทฺวินฺนํ ปน กถนฺติ อาห **"อญฺญมญฺญมูลานํ หี"**ติอาทิฯ **สมานมูลตา เอวา**ติ อวธารเณน นิวตฺติตตฺถํ ทเสฺสตุํ **"น อญฺญมญฺญสมานมูลตา"**ติ วุตฺตํฯ เตน อญฺญมญฺญ มูลานํ สมานมูลตามตฺตวจนิจฺฉาย เอกมูลคฺคหณํ, น เตสํ อญฺญมญฺญปจฺจยตาวิสิฎฺฐสมาน มูลตาทสฺสนตฺถนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **ทฺวินฺนํ มูลาน**นฺติ ทฺวินฺนํ เอกมูลานํ เอกโต อุปฺปชฺ ชมานานํฯ ยถา เตสํ สมานมูลตา, ตํ ทเสฺสตุํ **"เตสุ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตํมูเลหิ อเญฺญหี**ติ อิ ตรมูเลหิ มูลทฺวยโต อเญฺญหิ สหชาตธเมฺมหิฯ

อิทานิ เยน อธิปฺปาเยน ปฎิโลเม ''กุสลา''อิเจฺจว ปุจฺฉา กตา, น ''กุสลมูเลน เอก มูลา''ติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"อญฺญมญฺญมูลเตฺต ปน…เป…. กตาติ ทฎฺฐพฺพ"**นฺติ อาหฯ น หิ กุ สลมูเลน อญฺญมญฺญมูเลสุ กิญฺจิ เอกมูลํ น โหตีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **มูลยุตฺตตเมว วทติ,** น มูเลหิ อยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ อญฺญถา ปุเพฺพนาปรํ วิรุเชฺฌยฺยฯ **เตเนวา**ติ มูลยุตฺตตาย เอว วุจฺจมานตฺตาฯ **อุภยตฺถาปี**ติ อญฺญมญฺญมูลา เอกมูลาติ ทฺวีสุปิ ปเทสุฯ **"กุสลมูเลนา"ติ วุตฺตํ,** กุสลมูเลน สมฺปยุเตฺตนาติ หิ อโตฺถฯ ยทิ อุภยมฺปิ วจนํ มูลยุตฺตตเมว วทติ, อถ กสฺมา อนุโลมปุจฺฉายเมว เอกมูลคฺคหณํ กตํ, น ปฎิโลมปุจฺฉายนฺติ อุภยตฺถาปิ ตํ คเหตพฺพํ น วา ค เหตพฺพํฯ เอวญฺหิ มูเลกมูลยมกเทสนาหิ อยํ อญฺญมญฺญยมกเทสนา สมานรสา สิยาติ โจ ทนํ มนสิ กตฺวา อาห **"ตตฺถา"**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ อญฺญมญฺญยมเกฯ ยทิปิ เอกมูลา อญฺญมญฺญมูลาติ อิทํ ปททฺวยํ วุตฺตนเยน มูลยุตฺตตเมว วทติ, ตถาปิ สามญฺญวิเสสลกฺขเณ อเตฺถว เภโทติ ทเสฺสตุํ **"มูล โยคสามเญฺญ"**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมูลกานํ สมานมูลตา เอกมูลตฺตนฺติ เอกมูลวจนํ เตสุ อวิเสส

โต มูลสพฺภาวมตฺตํ วทติ, น อญฺญมญฺญมูลสโทฺท วิย มูเลสุ ลพฺภมานํ วิเสสํ, น จ สามญฺญนิจฺฉโย วิเสเส สํสยํ วิธมตีติ อิมมตฺถมาห **“มูลโยคสามญฺญ...เป.... ปวตฺตา”**ติ อิมินาฯ วิเสเส ปน นิจฺฉโย สามญฺญ สํสยํ วิธมโนฺต เอว ปวตฺตตีติ อาห **“มูลโยควิเสเส ปน...เป. ... นิจฺฉิตเมว โหตี”**ติฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเสฺสว ตสฺส เหตุภาเวน ปรามสนํ, วิเสสนิจฺฉเยเนว อวินาภาวโต, สามญฺญสฺส นิจฺฉิตตฺตา ตตฺถ วา สํสยาภาวโตติ อโตฺถฯ เตนาห **“เอกมูลาติ ปุจฺฉํ อกตฺวา”**ติฯ **กุสลภาวทีปกํ น โหตี**ติ กุสลภาวเสฺสว ทีปกํ น โหติ ตทญฺญชาติกสฺสปิ ทีปนโตฯ เตนาห **“กุสลภาเว สํสยสพฺภาวา”**ติฯ **อญฺญมญฺญมูลวจน**นฺติ เกวลํ อญฺญมญฺญมูลวจนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **กุสลาธิการสฺส อนุวตฺตมานตฺตา**ติ อิมินา ‘‘สเพฺพ เต ธมฺมา กุสลา’’ติ กุสลคฺคหเณ การณมาหฯ เอกมูลคฺคหเณ หิ ปโยชนาภาโว ทสฺสิโต, กุสลสฺส วเสน จายํ เทสนาติฯ

๕๓-๖๑. **มูลนเย วุเตฺต เอว อเตฺถ**ติ มูลนเย วุเตฺต เอว กุสลาทิธเมฺมฯ กุสลาทโย หิ สภาวธมฺมา อิธ ปาฬิอตฺถตาย อโตฺถติ วุโตฺตฯ กุสลมูลภาเวน, มูลสฺส วิเสสเนน, มูลโยคทีปเนน จ ปกาเสตุํฯ กุสลมูลภูตา มูลา กุสลมูลมูลาติ สมาสโยชนาฯ มูลวจนญฺหิ นิวเตฺตตพฺพคเหตพฺพสาธารณํฯ อกุสลาพฺยากตาปิ มูลธมฺมา อตฺถีติ กุสลมูลภาเวน มูลธมฺมา วิเสสิตาฯ มูลคฺคหเณน จ มูลวนฺตานํ มูลโยโค ทีปิโต โหติฯ สมาเนน มูเลน, มูลสฺส วิเสสเนน, มูลโยคทีปเนน จ ปกาเสตุํ ‘‘เอกมูลมูลา’’ติ, อญฺญมญฺญสฺส มูเลน มูลภาเวน, มูลสฺส วิเสสเนน, มูลโยคทีปเนน จ ปกาเสตุํ ‘‘อญฺญมญฺญมูลมูลา’’ติ มูลมูลนโย วุโตฺตติ โยชนาฯ ตีสุปิ ยมเกสุ ยถาวุตฺตวิเสสนเมเวตฺถ ปริยายนฺตรํ ทฎฺฐพฺพํฯ

มูลโยคํ ทีเปตุนฺติ มูลโยคเมว ปธานํ สาติสยญฺจ กตฺวา ทีเปตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ ยถา หิ กุสลานิ มูลานิ เอเตสนฺติ กุสลมูลกานีติ พาหิรตฺถสมาเส มูลโยโค ปธานภาเวน วุโตฺต โหติ, น เอวํ ‘‘กุสลสงฺขาตา มูลา กุสลมูลา’’ติ เกวลํ, ‘‘กุสลมูลมูลา’’ติ สวิเสสนํ วา วุเตฺต อุตฺตรปทตฺถปฺปธานสมาเสฯ เตนาห **“อญฺญปทตฺถ...เป.... ทีเปตุ”**นฺติฯ **วุตฺตปฺปกาโร วา**ติ ‘‘กุสลมูลภาเวน มูลสฺส วิเสสเนนา’’ติอาทินา มูลมูลนเย จ, ‘‘อญฺญปทตฺถสมาสเนฺตนก-กาเรนา’’ติอาทินา มูลกนเย จ วุตฺตปฺปกาโร เอวฯ **วจนปริยาโย** มูลมูลกนเย เอกชฺฌํ กตฺวา โยเชตโพฺพฯ

๗๔-๘๕. **น เอกมูลภาวํ ลภมาเนหี**ติ อพฺยากตมูเลน น เอกมูลกํ ตถาวุตฺตพฺพตํ ลภมาเนหิ อฎฺฐารสอเหตุกจิตฺตุปฺปาทาเหตุกสมุฎฺฐานรูปนิพฺพาเนหิ เอกโต อลพฺภมานตฺตาฯ ยถา หิ ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาทาทโย เหตุปจฺจยวิรหิตา อเหตุกโวหารํ ลภนฺติ, น เอวํ สเหตุกสมุฎฺฐานํ รูปํฯ เตนาห **“อเหตุกโวหารรหิตํ กตฺวา”**ติฯ เอตฺถ จ ‘‘สพฺพํ รูปํ น เหตุกเมว, อเหตุกเมวา’’ติ วุตฺตตฺตา กิญฺจาปิ สเหตุกสมุฎฺฐานมฺปิ รูปํ อเหตุกํ, ‘‘อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา เหตู สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฎฺฐานานญฺจ รูปานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฎฺฐา. ๑.๑.๔๐๓) ปน วจนโต เหตุปจฺจยโยเคน สเหตุกสมุฎฺฐานสฺส รูปสฺส อเหตุกโวหาราภาโว วุโตฺตฯ เกจิ ปน **“อโพฺพหาริกํ กตฺวา**ติ สเหตุกโวหาเรน อโพฺพหาริกํ กตฺวาติ อตฺถํ วตฺวา อญฺญถา ‘อเหตุกํ อพฺยากตํ อพฺยากตมูเลน เอกมูล’นฺติ น สกฺกา วตฺตุ’’นฺติ วทนฺติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตเมว อเหตุกโวหาราภาเวน สเหตุกตาปริยายสฺส อตฺถสิทฺธตฺตาฯ อปิจ เหตุปจฺจยสพฺภาวโต ตสฺส สเหตุกตาปริยาโย ลพฺภเตวฯ เตนาห **“น วา สเหตุกทุเก วิย...เป.... อโพฺพหาริกํ กต”**นฺติฯ เอตฺถ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ เอกมูลกทุเกฯ **เหตุปจฺจยโยคาโยควเสนา**ติ เหตุปจฺจ

เยน โยคาโยควเสน, เหตุปจฺจยสฺส สพฺภาวาสพฺภาววเสนาติ อโตฺถฯ **สเหตุกโวหารเมว ลภติ** ปจฺจยภูตเหตุสพฺภาวโตฯ

อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘สเหตุกจิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ อเหตุกํ อพฺยากตนฺติ อิมินา วจเนน สงฺคหํ คจฺฉนฺตมฺปิ สมูลกตฺตา ‘อพฺยากตมูเลน น เอกมูล’นฺติ น สกฺกา วตฺตุํ, สติปิ สมูลกเตฺต นิปฺปริยาเยน สเหตุกํ น โหตีติ ‘อพฺยากตมูเลน เอกมูล’นฺติ จ น สกฺกา วตฺตุํ, ตสฺมา ‘อเหตุกํ อพฺยากตํ อพฺยากตมูเลน น เอกมูลํ, สเหตุกํ อพฺยากตํ อพฺยากตมูเลน เอกมูล’นฺติ ทฺวีสุปิ ปเทสุ อนวโรธโต อโพฺพหาริกํ กตฺวาติ วุตฺต’’นฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ‘‘สเหตุกอพฺยากตสมุฏฺฐานํ รูปํ อพฺยากตมูเลน เอกมูลํ โหตี’’ติ **อฏฺฐกถายํ** ตสฺส เอกมูลภาวสฺส นิจฺฉิตตฺตา, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว เจตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๘๖-๙๗. กุสลากุสลาพฺยากตราสิโต นมนนามนสงฺขาเตน วิเสเสน อรูปธมฺมานํ คหณํ นิทฺธารณํ นาม โหตีติ อาห **‘‘นามานํ นิทฺธาริตตฺตา’’**ติฯ เตน เตสํ อธิกภาวมาห วิญฺญายมานเมว ปกรเณน อปริจฺฉินฺนตฺตาฯ ยทิ เอวํ ‘‘อเหตุกํ นามํ สเหตุกํ นาม’’นฺติ ปาฐนฺตเร กสฺมา นามคฺคหณํ กตนฺติ อาห **‘‘สุปากฏภาวตฺถ’’**นฺติ, ปริพฺยตฺตํ กตฺวา วุเตฺต กิํ วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

มูลยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ขนฺธยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๒-๓. **ขนฺธยมเก ...เป.... ปริญฺญา จ วตฺตพฺพา**ติ อิทํ ปธานภาเวน วตฺตพฺพทสฺสนํฯ อภิเญฺญยฺยกถา หิ อภิธมฺโม, สา จ ยาวเทว ปริญฺญตฺตาติ ปริญฺญาสุ จ น วินา ตีรณปริญฺญาย ปหานปริญฺญา, ตีรณญฺจ สมฺปุณฺณปรานุคฺคหสฺส อธิเปฺปตตฺตา กาลปุคฺคโลกาสวิภาคมุเขน ขนฺธานํ วิสุํ สห จ อุปฺปาทนิโรธลกฺขณปริคฺคหวเสน สาติสยํ สมฺภวติ, นาญฺญถาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฉสุ กาลเภเทสุ...เป.... ปริญฺญา จ วตฺตพฺพา’’**ติ ปธานํ วตฺตพฺพํ อุทฺธรติฯ ตตฺถ ปน ยถา น ตีรณปริญฺญาย วินา ปหานปริญฺญา, เอวํ ตีรณปริญฺญา วินา ญาตปริญฺญายฯ สา จ สุตมยญาณมูลิกาติ เทสนากุสโล สตฺถา อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ สมุทายาวยวปทตฺถาทิวิภาคทสฺสนมุเขน ขเนฺธสุ ปริญฺญาปฺปเภทํ ปกาเสตุกาโม ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา’’ติอาทินา เทสนํ อารภีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เต ปน ขนฺธา’’**ติอาทิมาหฯ **ปญฺจหิ ปเทหี**ติ ปญฺจหิ สมุทายปเทหิฯ

ตตฺถาติ เตสุ สมุทายาวยวปเทสุฯ **ธโมฺม**ติ รุปฺปนาทิโก เญยฺยธโมฺมฯ **สมุทายปทสฺสา**ติ รูปกฺขนฺธาทิสมุทายปทสฺสฯ ยทิปิ อวยววินิมุโตฺต ปรมตฺถโต สมุทาโย นาม นตฺถิ, ยถา ปน อวยโว สมุทาโย น โหติ, เอวํ น สมุทาโยปิ อวยโวติ สติปิ สมุทายาวยวานํ เภเท ทฺวินฺนํ ปทานํ สมานาธิกรณภาวโต อเตฺถวาเภโทติ ปททฺวยสฺส สมานตฺถตาย สิยา อาสงฺกาติ อาห **‘‘เอตสฺมิํ สํสยฏฺฐาเน’’**ติฯ ‘‘จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติ, วิญฺญาณกฺขโนฺธ ตชฺชามโนวิญฺญาณธาตู’’ติอาทีสุ เอกเทโส สมุทายปทโตฺถ วุโตฺต, ‘‘ยํ กิญฺจิ รูปํ…เป.… อยํ วุจฺจ

ติ รูปกฺขนฺโธ’’ติอาทีสุ (วิภ. ๒) ปน สกโลติ อาห **“รูปาทิ...เป.... อโตฺถ”**ติฯ อวยวปทาน เญฺจตฺถ วิเสสนวิเสสิตพฺพวิสยานํ สมานาธิกรณตาย สมุทายปทตฺถตา วุตฺตา, ตโต เอว สมุทายปทานมฺปิ อวยวปทตฺถตาฯ น หิ วิเสสนวิเสสิตพฺพานํ อตฺถานํ อจฺจนฺตํ เภโท อเภโท วา อิจฺฉิโต, อถ โข เภทาเภโท, ตสฺมา อเภททสฺสนวเสน ปฐมนโย วุโตฺต, เภททสฺสนวเสน ทุติยนโยฯ โย หิ รุปฺปนาทิสงฺขาโต ราสโฏฺฐ อวยวปเทหิ รูปาทิสเทฺทหิ จ ขนฺธสเทฺทน จ วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน ภินฺทิตฺวา วุโตฺต, สฺวายํ อตฺถโต ราสิภาเวน อเปกฺขิโต รุปฺปนาทิอโตฺถ เอวาติฯ

ยถา อวยวปเทหิ วุจฺจมาโนปิ สมุทายปทสฺส อโตฺถ โหติ, เอวํ สมุทายปเทหิ วุจฺจมาโนปิ อวยวปทสฺส อโตฺถติ ‘‘รูปกฺขนฺโธ รูปเญฺจว รูปกฺขนฺโธ จ, รูปกฺขนฺโธ รูปนฺติ? อามนฺตา’’ติอาทินา ปทโสธนา กตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“รูปาทิอวยวปเทหิ...เป.... ปทโสธนวาโร วุโตฺต”**ติฯ ตตฺถ เอกจฺจสฺส อวยวปทสฺส อญฺญตฺถ วุตฺติยา อวยวปทตฺถสฺส สมุทายปทตฺถตาย สิยา อเนกนฺติกตา, สมุทายปทสฺส ปน ตํ นตฺถีติ สมุทายปทตฺถสฺส อวยวปทตฺถตาย พฺยภิจาราภาโว ‘‘รูปกฺขนฺโธ รูปนฺติ? อามนฺตา’’ติ **ปาฬิยา** ปกาสิโตติ วุตฺตํ **“รูปาทิ...เป.... ทเสฺสตุ”**นฺติฯ

‘‘รูปกฺขนฺโธ’’ติอาทีสุ ขนฺธตฺถสฺส วิเสสิตพฺพตฺตา วุตฺตํ **“ปธานภูตสฺส ขนฺธปทสฺสา”**ติฯ **เวทนาทิอุปปทตฺถสฺส จ สมฺภวโต** ‘‘เวทนากฺขโนฺธ’’ติอาทีสุฯ **รูปาวยวปเทน วุตฺตสฺสา**ติ รูปสงฺขาเตน อวยวปเทน วิเสสนภาเวน วุตฺตสฺส ขนฺธตฺถสฺส รูปกฺขนฺธภาโว โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘รูปกฺขโนฺธ รูปนฺติ? อามนฺตา’’ติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ รูปกฺขนฺธปเทฯ ปธานภูเตน วิเสสิตพฺพตฺตา ขนฺธาวยวปเทน วุตฺตสฺส รุปฺปนฏฺฐสฺส กิํ เวทนากฺขนฺธาทิภาโว โหตีติ โยชนาฯ สมาเน อวยวปทาภิเธยฺยภาเว อปฺปธาเนน ปเทน โย อโตฺถ วิญฺญายติ, โส กสฺมา ปธาเนน น วิญฺญายตีติ อธิปฺปาโยฯ **ขนฺธาวยวปเทน วุโตฺต ธโมฺม**ติ ราสฏฺฐมาหฯ ตตฺถ **โกจี**ติ รุปฺปนโฏฺฐฯ **เกนจิ สมุทายปเทนา**ติ รูปกฺขนฺธปเทน, น เวทนากฺขนฺธาทิปเทนฯ เตนาห **“น สโพฺพ สเพฺพนา”**ติฯ เอส นโย เวทนากฺขนฺธาทีสุฯ รูปรูปกฺขนฺธาทิอวยวสมุทายปทโสธนมุเขน ตตฺถ จ จตุกฺขนฺธวเสน ปวตฺตา ปาฬิคติ **ปทโสธนมูลจกฺกวาโรฯ เอวญฺจ ทเสฺสเนฺตนา**ติ อิมินา ยฺวายํ รูปาทิอวยวปเทหิ รูปกฺขนฺธาทิสมุทายปเทหิ จ ทสฺสิตาการโร อตฺถวิเสโส, ตํ ปจฺจามสติฯ **วิเสสนภาโว** เภทกตาย สามญฺญโต อวเจฺฉทกตฺตา, **วิเสสิตพฺพภาโว** อเภทโยเคน เภทนฺตรโต อวิจฺฉินฺทิตพฺพตฺตา, **สมานาธิกรณภาโว** เตสํ เภทาเภทานํ เอกวตฺถุสนฺนิสฺสยตฺตาฯ

เตนาติ ยถาวุเตฺตน วิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ สมานาธิกรเณฯ **เตนา**ติ วา สมานาธิกรณภาเวนฯ **เอตฺถา**ติ รูปกฺขนฺธปเทฯ ยถา นีลุปฺปลปเท อุปฺปลวิเสสนภูตํ นีลํ วิสิฏฺฐเมว โหติ, น ยํ กิญฺจิ, เอวมิธาปิ ขนฺธวิเสสนภูตํ รูปมฺปิ วิสิฏฺฐเมว สิยาติ ทเสฺสโนฺต **“กิํ ขนฺธโต...เป.... โหตี”**ติ อาหฯ ตถา ‘‘รูปญฺจ ตํ ขโนฺธ จา’’ติ สมานาธิกรณภาเวเนว ยํ รูปํ, โส ขโนฺธฯ โย ขโนฺธ, ตํ รูปนฺติ อยมฺปิ อาปโนฺน เอวาติ อาห **“สเพฺพว...เป.... วิเสสิตพฺพา”**ติฯ วิเสสเนน จ นาม นิทฺธาริตรูเปน ภวิตพฺพํ อวเจฺฉทกตฺตา, น อนิทฺธาริตรูเปนาติ อาห **“กิํ ปน ต”**นฺติอาทิ, ตเสฺสว คหิตตฺตา น ปิยรูปสาตรูปสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ น หิ ตํ ขนฺธวิเสสนภาเวน คหิตํ, วิสฺสชฺชนํ กตํ ตเสฺสวาติ โยชนาฯ **น ขนฺธโต อญฺญํ รูปํ อตฺถี**ติ อิทํ รุปฺปนโฏฺฐ รูปนฺติ กตฺวา วุตฺตํ, น หิ โส ขนฺธวินิมุโตฺต อตฺถิฯ **เตเนวา**ติ ยถาวุตฺตรูปสฺส ขนฺธวินิมุตฺตสฺส อภาเวเนวฯ ‘‘ปิยรูปํ สาตรูปํ, ทเสฺสเนฺตนปฺปก’’นฺติ จ อาทีสุ อตทตฺถสฺส รูปสทฺทสฺส ลพฺภมานตฺตา ‘‘เตน รูปสเทฺทนา’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **วุจฺจมานํ** ภูตุปาทายมฺปิ

เภทํ ธมฺมชาตํฯ **สุเทฺธนาติ** เกวเลน, รูปสเทฺทน วินาปีติ อโตฺถฯ ตยิทํ ปกรณาทิอวจฺฉินฺนตํ สนฺธาย วุตฺตํ, สมานาธิกรณตํ วาฯ โย หิ รูปสเทฺทน สมานาธิกรโณ ขนฺธสโทฺท, เตน ยถาวุตฺตรูปสเทฺทน วิย ตทโตฺถ วุจฺจเตวฯ เตนาห **"ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ"**ติฯ ยทิปิ ยถาวุตฺตํ รูปํ ขโนฺธ เอว จ, ขโนฺธ ปน น รูปเมวาติ อาห **"น จ สเพฺพ...เป.... วิเสสิตพฺพา"**ติฯ **เตเนวาติ** อรูปสภาวสฺส ขนฺธสฺส อตฺถิภาเวเนวฯ **เตติ** ขนฺธาฯ **วิภชิตพฺพาติ** "ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ"ติ ปทํ อุทฺธริตฺวา "รูปกฺขโนฺธ ขโนฺธ เจว รูปกฺขโนฺธ จ, อวเสสา ขนฺธา น รูปกฺขโนฺธ"ติอาทินา วิภาเคน ทเสฺสตพฺพาฯ

ขนฺธานํ รูปวิเสสน...เป.... สํสโย โหตีติ เอตฺถ กิํ ขนฺธโต อญฺญาปิ เวทนา อตฺถิ, ยโต วินิวตฺตา เวทนา ขนฺธวิเสสนํ โหติ, สเพฺพ จ ขนฺธา กิํ ขนฺธวิเสสนภูตาย เวทนาย วิเสสิตพฺพาติ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **เกจีติ** อนุภวนาทิปฺปการาฯ **เกนจิ วิเสสเนนาติ** เวทนาทินา วิเสสเนนฯ

เอตฺถ จ รูปาทิปณฺณตฺติ ขนฺธปณฺณตฺติ จ "รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา รูปกฺขโนฺธ"ติอาทินา วิสุํ สห จ รุปฺปนาทิเก อเตฺถ ปวตฺตมานา กทาจิ อวยวภูเต ปวตฺตติ, กทาจิ สมุทายภูเต, ตสฺสา ปน ตถา ปวตฺตนากาเร นิทฺธาริเต ยสฺมา รูปาทิกฺขนฺธา ปทโต อตฺถโต จ วิโสธิตา นาม โหนฺติ ตพฺพิสยกงฺขาปโนทนโต, ตสฺมา "รูปกฺขโนฺธ รูปเญฺจว รูปกฺขโนฺธ จ, รูปกฺขโนฺธ รูปนฺติ? อามนฺตา"ติอาทินยปฺปวเตฺตน ปฐมวาเรน รูปาทิอวยวปเทหิ อวยวโตฺถ วิย สมุทายโตฺถปิ วุจฺจติ, ตถา สมุทายปเทหิปีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ "รูปํ รูปกฺขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ"ติ อาทินยปฺปวเตฺตน ปน ทุติยวาเรน วิเสสวาจี วิย รูปาทิอวยวปเทหิ สามญฺญภูเตนปิ ตํตํวิสิเฎฺฐน ขนฺธาวยวปเทน โส โส เอว สมุทายโตฺถ วุจฺจติ, น สโพฺพติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ ขนฺธวินิมุตฺตสฺส ยถาธิเปฺปตสฺส อภาวา ยทิปิ ขโนฺธเยว รูปํ, โส ปน น สโพฺพ รูปํ, อถ โข ตเทกเทโส, ตถา เวทนาทโยปีติ อยมโตฺถ "รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา รูป"นฺติอาทินยปฺปวเตฺตน ตติยวาเรน ทสฺสิโตฯ "รูปํ ขโนฺธ, ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ"ติอาทินยปฺปวเตฺตน ปน จตุตฺถวาเรน "รูปํ ขโนฺธ"ติ รูปสฺส ขนฺธภาเว นิจฺฉิเต ขโนฺธ นามายํ น เกวลํ รูปเมว, อถ โข เวทนาทิ จาติ เวทนาทีนมฺปิ ขนฺธภาวปฺปกาสเน น สเพฺพ ขนฺธา เวทนาทิวิเสสวโนฺต, เกจิเทว ปน เตน เตน วิเสเสน ตถา วุจฺจนฺตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ เอวํ ทเสฺสนฺตี เจสา ปาฬิ ขนฺธานํ ยถาวุตฺตปณฺณตฺติโสธนมุเขน สรูปาวธารณาย สํวตฺตติ, ตญฺจ เตสํ ยาวเทว อุปฺปาทาทินิจฺฉยตฺถนฺติ ทเสฺสโนฺต **"เอวํ เยสํ...เป.... เวทิตโพฺพ"**ติ อาหฯ

เอกเทเสปิ สมุทายโวหาโร ทิสฺสติ ยถา ปโฏ ทโฑฺฒ, สมุโทฺท ทิโฎฺฐติ อาห **"จกฺกาวยวภาวโต จกฺกานีติ ยมกานิ วุตฺตานี"**ติฯ **พนฺธิตฺวาติ** ยมกภาเวน พนฺธิตฺวา, ยมกมูลภาเวเนว วาฯ มูลภาเวน คหณํ สมฺพนฺธภาโว, ตํสมฺพนฺธตา จ มูลปทาทีนํ นาภิอาทิสทิสตา ทฎฺฐพฺพาฯ อปุพฺพสฺส วตฺตพฺพสฺส อภาวโต นยิธ เทสนา มณฺฑลภาเวเนว สมฺพชฺฌตีติ อาห **"น มณฺฑลภาเวน สมฺพชฺฌนโต"**ติฯ ยทิปิ รูปกฺขนฺธมูลเก อปุพฺพํ นตฺถิ, เวทนากฺขนฺธาทิมูลเกสุ ปน สญฺญาทิมุเขน เทสนปฺปวตฺติยํ อปุพฺพวเสเนว คโต สิยา มณฺฑลภาเวน สมฺพโนฺธ, น ตถา ปาโฐ ปวโตฺตติ อาห **"เวทนากฺขนฺธ...เป.... สมฺพเนฺธนา"**ติฯ ปจฺฉิมสฺส ปุริเมน อสมฺพชฺฌนเมว หิ เหฎฺฐิมโสธนํฯ **สุทฺธกฺขนฺธลาภมตฺตเมว คเหตฺวาติ** "ขนฺธา รูป"นฺติ เอตฺถ ขนฺธาติ ขนฺธสเทฺทน ลพฺภมานํ รูปาทีหิ อสมฺมิสฺสํ ขนฺธฎฺฐมตฺตเมว อุเทฺทสวเสน คเหตฺวาฯ ยทิปิ อุเทฺทเส ขนฺธวิเสสนํ รูปาทิ "ขนฺธา รูป"นฺติ สุทฺธรูปาทิมตฺตเมว คหิตํ, ตถาปิ วิเสสรหิตสฺส สามญฺญสฺส อภาวโต ตตฺถ **สุทฺธรูปาทิมตฺตตาย อฎฺฐตฺวาฯ ขนฺธวิเสสนภาวสงฺขาตนฺติ** ยถาธิคตํ ขนฺธานํ วิเสสนภาเวน กถิตํ รุปฺปนาทิกํ วิเสสนตฺถํ ทเสฺสตุํฯ เก

วลเมว ตํ อคฺคณฺหนฺต ขนฺธสเทฺทน สห โยเชตฺวา…เป…. วิภตฺตตฺตา สุทฺธกฺขนฺธวาโรติ วุตฺโตติ โยชนาฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๒๖. **เอวํ วุตฺต**นฺติ เอวํ ทฺวาราลมฺพเนหิ สทฺธึ ทฺวารปฺปวตฺตธมฺมวิภาควเสน วุตฺตํฯ ปิยสภาวํ ปิยชาติกํ ‘‘กถํ รูเปน โข, อาวุโส’’ติอาทีสุ วิย ปิยสภาวเฏฺฐน รูปํ, น รุปฺปนเฏฺฐนาติ วุตฺตํ **‘‘ปิยรูปํ…เป…. รูปํ น รูปกฺขโนฺธ’’**ติฯ รุปฺปนเฏฺฐน รูปกฺขนฺธปริยาปนฺนมฺปิ จกฺขาทิ ปิยสภาวมตฺตวจนิจฺฉาวเสน ปิยรูปเมว อนุปฺปวิสติ, น รูปกฺขนฺธนฺติ อาห **‘‘ปิยสภาว…เป…. น รูปกฺขโนฺธติ วุตฺต’’**นฺติฯ ‘‘โย ปน ยตฺถ วิเสโส’’ติ วุโตฺต วิเสสสโทฺท นานุวตฺตตีติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘วจนเสโส’’**ติฯ น หิ อธิการโต ลพฺภมานสฺส อชฺฌาหรณกิจฺจํ อตฺถิฯ ทิฏฺฐิสญฺญาติ วา ปทุทฺธาโรยํ เวทิตโพฺพฯ วิเสสตา ปนสฺสา ‘‘วิเสสํ วณฺณยิสฺสามา’’ติ ปฏิญฺญาย เอว ปากฏาฯ ‘‘อวเสสา สงฺขารา’’ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สํโยชนวเสน ชานาติ อภินิวิสตีติ สญฺญา ทิฏฺฐีติ อาห **‘‘ทิฏฺฐิ เอว สญฺญา’’**ติฯ **ทิฏฺฐิ จา**ติ **จ**-สเทฺทน อวสิฏฺฐํ ปปญฺจํ สงฺคณฺหาติฯ ตถา หิ ‘‘ปปญฺจสญฺญาสงฺขา’’ติ เอตฺถ **ปปญฺจสูทนิยํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๐๑) วุตฺตํ ‘‘สญฺญานาเมน วา ปปญฺจา เอว วุตฺตา’’ติฯ

๒๘. ‘‘ขนฺธา เวทนากฺขโนฺธ’’ติ เอตสฺมึ อนุโลเม ยถา สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํ ลพฺภติ, น เอวํ ‘‘น ขนฺธา น เวทนากฺขโนฺธ’’ติ ปฏิโลเม, อิธ ปน ปฏิวจเนน วิสฺสชฺชนนฺติ ตทตฺถํ วิวรโนฺต **‘‘ขนฺธสทฺทปฺปวตฺติยา จ อภาเว เวทนากฺขนฺธสทฺทปฺปวตฺติยา จ อภาโว’’**ติ อาหฯ เตน สตฺตาปฏิเสเธ อยํ น-กาโรติ ทเสฺสติฯ สทฺทคฺคหเณญฺจตฺถ สทฺทนิพนฺธนตฺตา ปญฺญตฺติยา สทฺทสภาคตํ วา สนฺธาย กตํฯ ปณฺณตฺติโสธนเญฺหตํฯ เตนาห **‘‘ปณฺณตฺติโสธนมตฺตเมว กโรตี’’**ติฯ เตน นิทฺธาเรตพฺพสฺส ธมฺมนฺตรสฺส อภาวํ ทเสฺสติฯ ยโต วุตฺตํ **‘‘น อญฺญธมฺมสพฺภาโว เอเวตฺถ ปมาณ’’**นฺติฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฐนฺตเรน สมเตฺถติฯ กามํ กตฺถจิ สติปิ ขเนฺธ นตฺถิ เวทนากฺขโนฺธ, อขนฺธตฺตสภาวา ปน นตฺถิ เวทนาติ ‘‘น ขนฺธา น เวทนากฺขโนฺธติ? อามนฺตา’’ติ วุตฺตนฺติ เอวํ วา เอตํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ปญฺญตฺตินิพฺพานสงฺขาตา’’ติอาทิฯ

๓๙. ‘‘รูปโต อเญฺญ’’ติ เอตฺถ ภูตุปาทาย ธโมฺม วิย ปิยสภาโวปิ รูปสทฺทาภิเธยฺยตาสามเญฺญน คหิโตติ อาห **‘‘โลกุตฺตรา เวทนาทโย ทฏฺฐพฺพา’’**ติฯ **อปฺปวตฺติมตฺตเมวา**ติ ขนฺธสทฺทปฺปวตฺติยา อภาเว รูปสทฺทปฺปวตฺติยา จ อภาโวติ ปณฺณตฺติโสธนมตฺตตํเยว สนฺธาย วทติ, ตถา จาห **‘‘เอวญฺจ กตฺวา’’**ติอาทิฯ เตเนตํ ทเสฺสติ – ยถา จกฺขุโต อญฺญสฺส สพฺพสฺสปิ สภาวธมฺมสฺส อายตนคฺคหเณน คหิตตฺตา ตทุภยวินิมุตฺตํ กิญฺจิ นตฺถีติ เกวลํ ปญฺญตฺติโสธนตฺถํ ตเมว อภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘จกฺขุญฺจ อายตเน จ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว จกฺขุ น จ อายตน’’นฺติ วุตฺตํ, เอวมิธาปิ ตทตฺถเมว อุภยวินิมุตฺตสฺส อภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘รูปญฺจ ขเนฺธ จ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว รูปํ น จ ขนฺธา’’ติ วุตฺตนฺติฯ วิสโมปญฺญาโสฯ ‘‘จกฺขุญฺจ อายตเน จ ฐเปตฺวา’’ติ เอตฺถ หิ อวเสสคฺคหเณน คยฺหมานํ กิญฺจิ นตฺถีติ สกฺกา วตฺตุํ อายตนวินิมุตฺตสฺส สภาวธมฺมสฺส อภาวาฯ เตนาห **‘‘ยทิ สิยา’’**ติฯ ‘‘รูปญฺจ ขเนฺธ จ ฐเปตฺวา’’ติ เอตฺถ ปน น ตถา สกฺกา วตฺตุํ ขนฺธวินิมุตฺตสฺส สภาวธมฺมสฺส อตฺถิภาวโตฯ ยทิ ปน ตาทิสํ ขนฺธคตํ ธมฺม

ชาตํ นตฺถีติ เอวมิทํ วุตฺตํ สิยา, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํ สิยาฯ ตถา หิ **“อฎฺฐกถายํ ปนา”**ติอาทินา ปญฺญตฺติคฺคหณเมว อุทฺธรียติฯ ตณฺหาวตฺถุ จ น สิยา อวเสสคฺคหเณน คยฺหมานนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ ขนฺโธ จ สิยาติ โยชนาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๕๐-๒๐๕. มิสฺสกกาลเภเทสุ ยมเกสุ ปทานํ ภินฺนกาลตฺตา สิยา อตฺถวิเสโสติ อาห **“อมิสฺสกกาลเภเทสุ วาเรสุ อตฺถวิเสสาภาวโต”**ติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ **“ปุริมสฺส หี”**ติอาทินา วิวรติฯ **เตนา**ติ อตฺถวิเสสาภาเวนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ปวตฺติวารปาเฐ, เอติสฺสํ วา ปวตฺติวารวณฺณนายํฯ **ฉ เอว วุตฺตา,** น นวาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“อตีเตนา”**ติอาทิฯ **เอเต ปน ตโย**ติ อตฺตนา วิสุํ อนนฺตรํ ทสฺสิเต สนฺธายาหฯ **ยถาทสฺสิตา**ติ อฎฺฐกถายํ นิทฺธาเรตฺวา ทสฺสิตพฺพาการา ปจฺจุปฺปเนฺนนาตีตาทโย เย ปาฬิยํ อุชุกเมว อาคตาฯ **“น วิสุํ วิชฺชนฺตี”**ติ วุตฺตเมวตฺถํ **“ตตฺถ ตตฺถ หี”**ติอาทินา ปากฎตรํ กโรติฯ ตตฺถ **ปฎิโลมปุจฺฉาหี**ติ “ยสฺส วา ปน เวทนากฺขนฺโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส รูปกฺขนฺโธ อุปฺปชฺชตี”ติ เอวมาทิกาหิ ปฐมปเทวุตฺตสฺส ปฎิโลมวเสน ปวตฺตาหิฯ **เตเนวา**ติ นยโต โยเชตุํ สกฺกุเณยฺยตฺตา เอวฯ **มิสฺสกกาลเภเทสุ จา**ติ น เกวลํ อมิสฺสกกาลเภเทสุเยว, อถ โข มิสฺสกกาลเภเทสุ จาติ อโตฺถฯ น โยชนาสุกรตาย เอว ปุริเม อโยชนา, อถ โข สุขคฺคหณตฺถมฺปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อมิสฺสก...เป.... วุตฺตานี”**ติฯ

เยน การเณนาติ เยน เอกปททฺวยสงฺคหิตานํ ขนฺธานํ อุปฺปาทสฺส นิโรธสฺส ลาภสงฺขาเตน การเณนฯ ยถากฺกมํ ปุเรปโญฺห ปจฺฉาปโญฺหติ จ นามํ วุตฺตํฯ จ-สเทฺทน ปุเรปจฺฉาปโญฺหติ จ นามํ วุตฺตนฺติ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ ปน “เอกปททฺวยสงฺคหิตาน”นฺติ อิทํ เอกชฺฌํ กตฺวา คเหตพฺพํฯ ตเมวตฺถมฺปิ วิวรติ **“ยสฺส หี”**ติอาทินาฯ ตตฺถ **ยสฺสา**ติ ยสฺส ปญฺหสฺสฯ “ปโญฺห”ติ เจตฺถ ปุจฺฉนวเสน ปวตฺตํ วจนํ เวทิตพฺพํฯ เตเนวาห **“ปริปูเรตฺวา วิสฺสเชฺชตพฺพตฺถสงฺคณฺหนโต”**ติฯ ตํ สรูปทสฺสเนน วิสฺสชฺชนํ ตํวิสฺสชฺชนํ, ตํ วา ยถาวุตฺตํ วิสฺสชฺชนํ เอตสฺสาติ ตํวิสฺสชฺชโน, ตสฺส **ตํวิสฺสชฺชนสฺสฯ ปุริมโกฎฺฐาเสนา**ติ ปุริเมน อุเทฺทสปเทนฯ เตน หิ วิสฺสชฺชนปทสฺส สมานตฺถตา อิธ สทิสตฺถตาฯ **เอเกน ปเทนา**ติ เอเกน ปธานาปฺปธาเนน ยมกปเทน, น ปฐมปเทเนวาติ อโตฺถฯ **อุปฺปาทนิโรธลาภสามญฺญมเตฺตนา**ติ อุปฺปาทสฺส วา นิโรธสฺส วา ลพฺภมานตาย สมานตามเตฺตนฯ **สนฺนิฎฺฐานปท...เป.... ยุตฺตน**ฺติ อิทํ อฎฺฐกถายํ “ยตฺถ รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชตี”ติอาทินา ปุเรปญฺหสฺส ทสฺสิตตฺตา วุตฺตํฯ ยทิปิ ตตฺถ “อุปฺปชฺชตี”ติ วิสฺสชฺชิตตฺตา เวทนากฺขนฺธสฺส อุปฺปาโท ลพฺภตีติ วุตฺตํ, โย ปน สนฺนิฎฺฐานปทสงฺคหิโต รูปกฺขนฺธสฺส อนุปฺปาโท ปาฬิยํ อนุญฺญาตรูเปน ฐิโต, ตสฺส วเสน ปุเรปโญฺห ยุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ เอวญฺหิ ปุริมโกฎฺฐาเสน สทิสตฺถตา โหติฯ

“ยสฺส รูปกฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นุปฺปชฺชิตฺถา”ติ เอตฺถ รูปกฺขนฺธสฺส อนุปฺปนฺนปุพฺพตาปฎิเกฺขปมุเขน อิตรสฺส ปฎิกฺขิปียตีติ รูปกฺขนฺธเสฺสว ยถาวุตฺตปฎิเกฺขโปปธานภาเวน วุโตฺตฯ เอเสว นโย อเญฺญสุปิ เอทิเสสุ ฐาเนสูติ อาห **“สนฺนิฎฺฐานตฺถเสฺสว ปฎิกฺขิปนํ ปฎิเกฺขโป”**ติ ฯ “ยสฺส รูปกฺขโนฺธ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนากฺขโนฺธ นิรุชฺฌตี”ติ เอตฺถ ปน รูปกฺขนฺธสฺส อุปฺปาทลกฺขณํ กตฺวา เวทนากฺขนฺธสฺส นิโรโธ ปุจฺฉียตีติ โส เอว “โน”ติ ปฎิเสธียติฯ เอส นโย อเญฺญสุปิ เอทิเสสุ ฐาเนสูติ วุตฺตํ **“สํสยตฺถนิวารณํ ปฎิ**

เสโธ''ติฯ ''น-การวิรหิต''นฺติ เอเตน ปฏิเสธสฺส ปฏิเสธิตมาหฯ ยทิ เอวํ ปาฬิคติปฏิเสธ วิสฺสชฺชนานํ โก วิเสโสติ อาห **''ตตฺถ อุปฺปตฺตี''**ติอาทิฯ

ตเทกเทสปเกฺขปวเสนาติ เตสํ จตุนฺนํ ปญฺหานํ ปญฺจนฺนญฺจ วิสฺสชฺชนานํ เอกเทสสฺส ปกฺขิปนวเสนฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ''ปฐเม ฐาเน ปริปุณฺณปญฺหสฺส ปุริมโกฏฺฐาเส สรูป ทสฺสเนนา''ติอาทิฯ โย ปเนตฺถ ปเญฺหสุ วิสฺสชฺชเนสุ จ สตฺตวีสติยา ฐาเนสุ ปเกฺขปํ ลภติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''ปริปุณฺณปโญฺห เอวา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปาฬิววตฺถานทสฺสนาทิโต**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ปุจฺฉาวิภงฺค วิสฺสชฺชนาฐานานิ เอกสฺมึ ปเญฺห โยชนานโยติ อิเมสํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

สุทฺธาวาสานนฺติอาทิ ปาฬิยา ปทํ อุทฺธริตฺวา อตฺถทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ ''ยสฺส ยตฺถ รูปกฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ เวทนากฺขนฺโธ นุปฺปชฺชิตฺถา''ติ อิมสฺส วิสฺสชฺชนํ โหติ ''สุทฺธาวาสานํ เตสํ ตตฺถา''ติฯ ตตฺถ **เอกภูมิยํ ทุติยา อุปปตฺติ นตฺถี**ติ เอกิสฺสา ภูมิยา เอกสฺส อริยปุคฺคลสฺส ทุติยวารํ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ ตติยวาราทีสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ สฺวายมโตฺถ ยถา ญาปิโต โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''ปฏิสนฺธิโต ปภุติ หิ...เป.... ปวตฺตา''**ติ วุตฺตํฯ เตน อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนวเสนายํ เทสนา ปวตฺตาติ ทเสฺสติฯ อาทานนิเกฺขปปริจฺฉินฺนํ กมฺมชสนฺตานํ เอกเตฺตน คเหตฺวา ตสฺส วเสน อุปฺปาทนิโรเธสุ วุจฺจมาเนสุ อกมฺมเชสุ กุสลาทีสุ กถนฺติ โจทนายํ เตปิ อิธ ตํนิสฺสิตา เอว กตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **''ตสฺมิญฺหิ...เป.... ทสฺสิตา''**ติฯ **เตเนวา**ติ กมฺมชสนฺตาเนเนวฯ **ตสฺมา**ติ เอกกมฺมนิพฺพตฺตสฺส วิปากสนฺตานสฺส เอกเตฺตน คหิตตฺตาฯ **ตสฺสา**ติ กมฺมชสนฺตานสฺสฯ ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ ยถา ปเจฺจกํ ''เอกิสฺสา ภูมิยา ทุติยา อุปปตฺติ นตฺถี''ติ ยถาวุตฺตปาฬิยา วิญฺญายติ, เอวํ ''สุทฺธาวาสาน''นฺติ อวิเสสวจนโต สกเลปิ สุทฺธาวาเส สา นตฺถีติ ตาย กสฺมา น วิญฺญายตีติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา สยเมว ปริหริตุํ **''กสฺมา ปนา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สุทฺธาวาเสสุ เหฏฺฐาภูมิกสฺส อสติ อินฺทฺริยปริปาเก อุปริภูมิสมุปฺปตฺติ น สกฺกา ปฏิเสเธตุํ อุทฺธํโสตวจนโตฯ อุทฺธมสฺส ตณฺหาโสตํ วฏฺฏโสตญฺจาติ หิ อุทฺธํโสโตฯ เตนาห **''อุทฺธํโสตปาฬิสพฺภาวา''**ติฯ **สํสเนฺทตพฺพา**ติ ยถา น วิรุชฺฌนฺติ, เอวํ เนตพฺพาฯ ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ

เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนนาติ องฺกิโตกาสภาวิรูปุปฺปาทสนฺนิสฺสเยน นิจฺฉเยนฯ **วิเสสิตา** ตถาภาวิรูปภาวิโนฯ **อสญฺญสตฺตาปี**ติ น เกวลํ ปญฺจโวการา เอว, อถ โข อสญฺญสตฺตาปิฯ **เต เอว** อสญฺญสเตฺต เอว คเหตฺวา ปุริมโกฏฺฐาเสติ อธิปฺปาโยฯ **เตน เย สนฺนิฏฺฐาเนน วชฺชิตา**ติ เตน ยถาวุตฺตสนฺนิฏฺฐาเนน เย วิรหิตา, เต ตถา น วตฺตพฺพาติ อโตฺถฯ อิทานิ **''เตตโต''**ติอาทินา ทเสฺสติฯ **ตโต**ติ อสญฺญาภวโตฯ **ปจฺฉิมภวิกาน**นฺติ เอตฺถ ปจฺฉิมภวํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **''กึ ปญฺจโวการาที''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อปจฺฉิมภวิกานมฺปิ อรูปานํ อรูปภเว ยถา รูปกฺขโนฺธ นุปฺปาทิ, เอวํ ตตฺถ ปจฺฉิมภวิกานํ เวทนากฺขโนฺธปีติ อาห **''เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน สงฺคหิตตฺตา''**ติฯ เตนาห **''เตสํ...เป.... อาหา''**ติฯ ตตฺถ **เตส**นฺติ ปจฺฉิมภวิกานํฯ **ตตฺถา**ติ อรูปภเวฯ **อิตรานุปฺปตฺติภาวญฺจา**ติ อิตรสฺส เวทนากฺขนฺธสฺส อนุปฺปชฺชนสพฺภาวมฺปิฯ สปฺปฏิสนฺธิกานมฺปิ สุทฺธาวาสานํ ขนฺธเภทสฺส ปรินิพฺพานปริยาโย โอฬาริกโทสปฺปหานโต กิเลสูปสมสามเญฺญน วุโตฺตติ เวทิตพฺพํฯ

สเพฺพสญฺหิ เตสนฺติ ตํตํภูมิยํ ฐิตานํ สเพฺพสํ สุทฺธาวาสานํฯ **ยถา ปนา**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ **อนนฺตา โลกธาตุโย**ติ อิทํ โอกาสสฺส ปริเจฺฉทาภาวํเยว ทเสฺสตุํ

วุตฺตํฯ ปุคฺคลวเสน สมานาธารตาย สมานกาลเตฺตน อสมฺภวโนฺต โอกาสวเสน ปน สมฺภว โนฺต สํกิณฺณา วิย โหนฺตีติ อาห **“สํกิณฺณตา โหตี”**ติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๒๐๖-๒๐๘. **ตสฺสาปี**ติ ปุคฺคโลกาสวารสฺสปิฯ **โอกาเส ปุคฺคลเสฺสวา**ติ ยถาคหิเต โอ กาเส โย ปุคฺคโล, ตเสฺสว โอกาสวิสิฎฺฐปุคฺคลเสฺสวาติ อโตฺถฯ ยถา ปน ปุคฺคลวาเร ลพฺภ มาเน ปุคฺคโลกาสวาโรปิ ลพฺภติ, เอวํ โอกาสวาโรปิ ลเพฺภยฺยาติ โจทนํ สนฺธายาห **“โอกาสวาโรปิ จา”**ติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา วุจฺจมาโนปิ โอกาโส ปุคฺคลสฺส วิเสสภาเวเนว วุ เจฺจยฺย, น วิสุํ, ตสฺมาฯ

อญฺญถาติ ปวตฺติวาเร วิย อาทานนิเกฺขปปริจฺฉินฺนํ กมฺมชสนฺตานํ เอกเตฺตน คเหตฺวา ตสฺส อุปฺปาทนิโรธวเสน ปริญฺญาวจเนฯ ‘‘โย รูปกฺขนฺธํ ปริชานาตี’’ติ สนฺนิฎฺฐานปทสงฺ คหิตตฺถาภาวทสฺสนมุเขน อิตรสฺสปิ อภาวํ ทเสฺสตุํ **“รุปกฺขนฺธปริชานนสฺส อภาวา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อามนฺตา’’ติ จ กตํ, ตสฺมา ปวเตฺต จิตฺตกฺขณวเสเนวตฺถ ตโย อโทฺธ ลพฺภนฺตีติ อ โตฺถฯ ‘‘อคฺคมคฺคสมงฺคิญฺจ อรหนฺตญฺจา’’ติ ทฺวินฺนํ ปทานํ ‘‘รูปกฺขนฺธญฺจ น ปริชานนฺติ เวท นากฺขนฺธญฺจ น ปริชานิตฺถา’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิ ยถากฺกมํ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ฐเปตฺวา อวเสสา ปุคฺ คลา’’ติ ปน ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **อคฺคมคฺค…เป…. นตฺถี**ติ อิมินา อรหตฺตมคฺคญาณเสฺสว ปริญฺญามตฺถกปฺปตฺติยา ปริญฺญากิจฺจํ สาติสยํ, ตทภาวา น อิตเรสนฺติ ทเสฺสติฯ ยโต ตเสฺสว วชิรูปมตา วุตฺตา, เสสานญฺจ วิชฺชูปมตาฯ **เตนา**ติ เตน ยถาวุเตฺตน วจเนนฯ **ตทวเสสสพฺพ ปุคฺคเล**ติ ตโต อคฺคมคฺคสมงฺคิโต อวเสสสพฺพปุคฺคเลฯ อิมํ ปน ยถาวุตฺตโทสํ ปริหรนฺตา ‘‘ปุถุชฺชนาทโย สนฺธายา’’ติ วทนฺติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ขนฺธยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อายตนยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๙. **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อวยวปเทหิ วุโตฺต เอกเทโส สกโล วา สมุทายปทานํ อโตฺถ, สมุทายปเทหิ ปน วุโตฺต เอกเนฺตน อวยวปทานํ อโตฺถ’’ติอาทินา วุเตฺตน นเยนฯ เอเตน ยถาวุตฺตอตฺถวณฺณนานยทสฺสนตาย สพฺพปณฺณตฺติวาราทีสุ ยถารหํ อโตฺถ เนตโพฺพติ ทเสฺ สติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๑๐-๑๗. **วายนํ** สวิสยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตนํ, ตยิทํ ยถา คนฺธายตเน ลพฺภติ, เอวํ สีลาทีสุปีติ ปาฬิยํ ''สีลคนฺธ''ติอาทิ วุตฺตํ ''สีลาทิเยว คนฺธ''ติ กตฺวาฯ เตนาห อฏฺฐกถายํ ''สีลคนฺธ...เป.... นามานี''ติฯ ยสฺมา ปน สวิสยพฺยาปนํ ตตฺถ ปสฏภาโว ปากฏภาโว วา โหติ, ตสฺมา ''ปสารณฏฺเฐน ปากฏภาวฏฺเฐน วา''ติ วุตฺตํฯ อตฺตโน วตฺถุสฺส สูจนํ วา **วายนํ**ฯ ''เทวกายา สมาคตา (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗), ปณฺณตฺติธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๑๐๘) สมูหปญฺญตฺตีสุปิ กายธมฺมสทฺทา อาคตาติ **''สสภาว''**นฺติ วิเสเสติฯ **กายวจเนน... เป.... นตฺถี**ติ อิทํ ''น ธโมฺม นายตน''นฺติ เอตฺถ ธมฺมสทฺทสฺส วินิวตฺตวิเสสสพฺพสภาวธมฺมวาจกตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ธมฺมายตนสงฺขาตธมฺมวิเสสวาจกตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๘-๒๑. **เอตสฺมิ**นฺติ ปวตฺติวาเรฯ **ปุจฺฉามตฺตลาเภนา**ติ โมฆปุจฺฉาภาวมาหฯ **เอเกก**นฺติ ''ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สทฺทายตนํ อุปฺปชฺชตี''ติอาทิกํ เอเกกํฯ **ปญฺจา**ติ ''ยสฺส สทฺทายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส คนฺธายตนํ อุปฺปชฺชตี''ติอาทีนิ ปญฺจฯ ปุจฺฉามตฺตลาเภน สงฺคหํ อนุชานโนฺต **''วิสฺสชฺชนวเสน หาเปตพฺพานี''**ติ อาหฯ **''วกฺขติ หี''**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ อฏฺฐกถาย สมเตฺถติฯ

สทิสวิสฺสชฺชนนฺติ สามญฺญวจนํ วิเสสนิวิฏฺฐเมว โหตีติ ตํ วิเสสํ ทเสฺสโนฺต ''ปุคฺคลวารเมว สนฺธาย วุตฺต''นฺติ วตฺวา ตสฺสา ปน สทิสวิสฺสชฺชนตาย อพฺยาปิตตฺตา ยตฺถ สทิสํ, ตตฺถาปิ วิสฺสชฺชิตนฺติ ทเสฺสโนฺต **''โอกาสวาเร ปน...เป.... วิสฺสชฺชิต''**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ต**นฺติ ทุติยํฯ **ปุคฺคลวาเรปี**ติ ยตฺถ สทิสํ วิสฺสชฺชนํ, ตตฺถ ปุคฺคลวาเรปิ วิสฺสชฺชิตํ, ปเคว โอกาสวาเรติ อธิปฺปาโยฯ **วิรตฺตกามกมฺมนิพฺพตฺตสฺสา**ติ ภาวนาพเลน วิรโตฺต กาโม เอเตนาติ วิรตฺตกามํ, รูปาวจรกมฺมํ, ตโต นิพฺพตฺตสฺสฯ ปฏิสนฺธิ เอว พีชํ **ปฏิสนฺธิพีชํ,** ตสฺสฯ **''เอวํสภาวตฺตา''**ติ เอเตน เอกนฺตโต กามตณฺหานิทานกมฺมเหตุกานิ ฆานาทีนีติ ทเสฺสติฯ **คนฺธาทโย จ น สนฺตี**ติ สเพฺพน สพฺพํ เตสมฺปิ อภาวํ สนฺธาย วทติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

''สจฺจ''นฺติ ยถาวุตฺตวเสน คเหตพฺพํ โจทเกน วุตฺตมตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปุน เยนาธิปฺปาเยน ตานิ ยมกานิ สทิสวิสฺสชฺชนานิ, ตํ ทเสฺสตุํ **''ยถา ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ตตฺถ จกฺขายตนมูลเกสุ ฆานายตนยมเกน ''สจกฺขุกานํ อฆานกานํ อุปปชฺชนฺตาน''นฺติอาทินา นเยน ชิวฺหากายายตนยมกานิ ยถา สทิสวิสฺสชฺชนานิ, ตถา อิธ ฆานายตนมูลเกสุ ฆานายตนยมเกน ตานิ ชิวฺหากายายตนยมกานิ ''ยสฺส ฆานายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ชิวฺหายตนํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา''ติอาทินา นเยน สทิสวิสฺสชฺชนานีติฯ เอวเมตฺถ อุภเยสํ วิสุํ อญฺญมญฺญํ สทิสวิสฺสชฺชนตาย อิทํ วุตฺตํ, น เอกชฺฌํ อญฺญมญฺญํ สทิสวิสฺสชฺชนตายฯ เตนาห **''ตสฺมา ตตฺถ ตเตฺถว สทิสวิสฺสชฺชนตา ปาฬิอนารุฬฺหตาย การณ''**นฺติฯ เอวญฺจ สติ จกฺขายตนมูลคฺคหณํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **''นิทสฺสนภาเวนา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **นิทสฺสนภาเวนา**ติ นิทสฺสนภูตานํ อญฺญมญฺญสทิสวิสฺสชฺชนตาสงฺขาเตน นิทสฺสนภาเวเนว, น ปน เตสํ นิทสฺสิตเพฺพหิ สพฺพถา สทิสวิสฺสชฺชนตายาติ อธิปฺปาโยฯ **''เยภุยฺยตายา''**ติ วุตฺตํ เยภุยฺยตํ ทเสฺสตุํ **''เตสุ หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอวนฺติ อิมินา ''อามนฺตา''ติ ปฏิวจนวิสฺสชฺชเนน ยถาวุตฺตวจนเสฺสว วิสฺสชฺชนภาวานุชานนํ กตฺตพฺพนฺติ อิมมตฺถํ อากฑฺฒติฯ **สา**ติ ทุติยปุจฺฉาฯ **ฆานายตนยมเกนา**ติ จกฺขาย

ตนมูลเกสุ ฆานายตนยมเกเนวฯ **ตํเสสานี**ติ เตน ฆานายตนมูลกกายายตนยมเกน สทฺธึ เส สานิฯ **สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา อนารุฬฺหานี**ติ เอตฺถ **"อนารุฬฺหานี"**ติ เอตฺตกเมว **ตถา**-สเทฺทน อนุกฑฺฒียติ, น "สทิสวิสฺสชฺชนตฺตา"ติ ทเสฺสโนฺต **"ตถาติ...เป.... สมเญฺญนา"**ติ วตฺวา อิทานิ **"การณสามเญฺญนา"**ติ วุตฺตสฺส สทิสวิสฺสชฺชนตฺตสฺส ตตฺถ อภาวํ ทเสฺสตุํ **"ฆานชิวฺหากายายตนานํ ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อคพฺภเสยฺยเกสุ ปวตฺตมานานนฺ**ติ เอตฺถาปิ **"สหจาริตายา"**ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ, ตถา **"คพฺภเสยฺยเกสุ จ ปวตฺตมานาน"**นฺติฯ **อิตรานิ** ฆานายตนมูลกานิ ชิวฺหากายายตนยมกานิ **เทฺว** น วิสฺสชฺชียนฺติ, ฆานายตนมูลเกสุ จ ยมเกสุ วิสฺสชฺชิเตสุ **อิตรทฺวยมูลกานิ** ชิวฺหากายายตนมูลกานิ น วิสฺสชฺชียนฺติ อวิเสสตฺตา อปฺปวิเสสตฺตา จาติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ กายายตนยมเก ทุติยปุจฺฉาวเสน อปฺปวิเสโส, อิตรวเสน อวิเสโส เวทิตโพฺพฯ **รูปายตนมนายตเนหิ สทฺธิ**นฺติ อิทํ รูปายตนมูลกมนายตนวเสน วุตฺตนฺติ อาห **"รูปายตน...เป.... อธิปฺปาโย"**ติฯ เตเนวาห **"รูปายตนมูลเกสุ หี"**ติอาทิฯ **ยมกาน**นฺติ รูปายตนมูลกคนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนยมกานํฯ **ทุติยปุจฺฉาน**นฺติ ยถาวุตฺตยมกานํเยว ทุติยปุจฺฉานํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ "สรูปกานํ อจิตฺตกาน"นฺติอาทินา วุเตฺตน นเยนฯ **อาทิปุจฺฉาน**นฺติ เตสํเยว ยมกานํ ปฐมปุจฺฉานํฯ

เหฏฺฐิเมหีติ อิทํ อวิเสสวจนมฺปิ เยสุ สทิสวิสฺสชฺชนตา สมฺภวติ, ตทเปกฺขนฺติ อาห **"คนฺธรส...เป.... อโตฺถ"**ติฯ อุทฺทิฏฺฐธเมฺมสุ อุเทฺทสานุรูปํ ลพฺภมานวิเสสกถนํ วิสฺสชฺชนํ, โย ตตฺถ น สเพฺพน สพฺพํ อุเทฺทสานุรูปคุเณน อุปลพฺภติ, ตสฺส อกถนมฺปิ อตฺถโต วิสฺสชฺชนเมว นาม โหตีติ อาห **"อวิสฺสชฺชเนเนว อลพฺภมานตาทสฺสเนน วิสฺสชฺชิตานิ นาม โหนฺตี"**ติฯ

จกฺขุวิกลโสตวิกลา วิย จกฺขุโสตวิกโลปิ ลพฺภตีติ โส ปน อฏฺฐกถายํ ปิ-สเทฺทน สงฺคหิโตติ ทเสฺสโนฺต **"ชจฺจนฺธมฺปิ...เป.... เวทิตโพฺพ"**ติ อาหฯ ปริปุณฺณายตนเมว โอปปาติกํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เอตฺถ อฏฺฐานปฺปยุโตฺต **เอว**-สโทฺทติ ตสฺส ฐานํ ทเสฺสโนฺต **"วุตฺตเมวาติ อโตฺถ"**ติ วตฺวา เตน ปริปุณฺณายตนสฺส ตตฺถ อนิยตตฺตา อปริปุณฺณายตนสฺสปิ สงฺคโห สิโทฺธติ ทเสฺสโนฺต **"เตน ชจฺจนฺธพธิรมฺปิ สนฺธาย วุตฺตตฺตา น นิวาริตา โหตี"**ติ อาหฯ

๒๒-๒๕๔. ตสฺมิํ ปุคฺคลสฺส อนามฏฺฐตฺตาติ กสฺมา วุตฺตํ, ยาวตา "รูปีพฺรหฺมโลกํ ปุจฺฉตี"ติ อิมินาปิ โอกาโสเยว อามโฏฺฐติฯ "อามนฺตา"ติ ปฏิญฺญาย การณวิภาวนาธิปฺปาเยเนว "กสฺมา ปฏิญฺญาต"นฺติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา ตํ การณํ ทเสฺสตุกาโม **"นนู"**ติอาทิมาห ฯ **คพฺภเสยฺยกภาวํ คนฺตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสตี**ติ ปจฺฉิมภวิกํ สนฺธายาหฯ **ตทวตฺถสฺสา**ติ ปจฺฉิมภวาวตฺถสฺสฯ **ภวิสฺสนฺตสฺสา**ติ ภาวิโนฯ **ปฏิญฺญาตพฺพตฺตา**ติ "อุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ ปฏิญฺญาตพฺพตฺตาฯ

อถ กสฺมาติ เอตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – ยทิ "ยสฺส รูปายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ ปุจฺฉายํ วุเตฺตน วิธินา ปฏิญฺญาตพฺพํ, อถ กสฺมา อถ เกน การเณน ปฏิโลเม "ยสฺส วา ปน รูปายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ ปุจฺฉาย "อามนฺตา"ติ ปฏิญฺญาตํ, นนุ อิทํ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธนฺติ? **นนู**ติอาทินาปิ โจทโก ตเมว วิโรธํ วิภาเวติฯ **โน จ นุปฺปชฺชิสฺสติ** อุปฺปชฺชิสฺสติ เอวาติ อโตฺถฯ **"ตสฺมิํ ภเว"**ติอาทิ ตสฺส ปริหาโรฯ ตตฺถ **ตสฺมิํ ภเว**ติ ยสฺมิํ ภเว "รูปายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสตี"ติ วุตฺตํ ปวตฺตมานตฺตา, ตสฺมิํ ภเวฯ **อนาคตภาเวน อวจนโต**ติ ภาวีภาเวน อวตฺตพฺพโต อารทฺธุปฺปาทภาเวน ปวตฺตมานตฺตาติ

อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห **“*ภวนฺตเร หี*”**ติอาทิฯ น ปน วุจฺจตีติ สมฺพนฺโธฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ อาทินา ปาฐนฺตเรน ยถาวุตฺตมตฺถํ สมเตฺถติฯ

ยสฺมึ อตฺตภาเว เยหิ อายตเนหิ ภวิตพฺพํ, **ตํตํอายตนนิพฺพตฺตกกมฺเมน อวสฺสํภาวี อายตนสฺส** สตฺตสฺส, สนฺตานสฺส วา, ‘‘ยสฺส วา ปน รูปายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา, ยสฺส วา ปน รูปายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ จ เอวํ ปวตฺตํ ปุจฺฉาทฺวยวิสฺสชฺชนํ อายตนปฏิลาภสฺส ชาติภาวโต สุฏฺฐุ อุปปนฺนํ ภวติฯ **ปจฺฉิมภวิกาทโย**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สทฺเทน อรูเป อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายนกา สงฺคยฺหนฺติฯ **อิทมฺปิ** วิสฺสชฺชนํฯ **อภินฺนิตพฺพตฺตา**ติ ‘‘อามนฺตา’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ

ยํ ปน อฌานกานํ กามาวจรํ อุปปชฺชนฺตานนฺติ วุตฺตนฺติ สมฺพนฺโธฯ ยสฺส วิปาโก ฌานาย ตนุปฺปตฺติโต ปุเรตรเมว อุปจฺฉิชฺชิสฺสติ, ตํ ฌานายตนานิพฺพตฺตกกมฺมนฺติ วุตฺตํฯ กถํ ปนีทิสํ กมฺมํ อตฺถีติ วิญฺญายตีติ อาห **“ยสฺส ยตฺถา”**ติอาทิฯ เอวมฺปิ คพฺภเสยฺยโก เอว อิธ อฌานโกติ อธิเปฺปโตติ กถมิทํ วิญฺญายตีติ โจทนาย **“น หี”**ติอาทึ วตฺวา ตมตฺถํ สาเธตุํ **“ธมฺมหทยวิภงฺค”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อวจนตฺตมฺปิ หิ ยถาธมฺมสาสเน อภิธเมฺม ปฏิเกฺขโปเยวาติ ฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ อายตนยมเกฯ **ยถาทสฺสิตาสู**ติ ‘‘ยสฺส วา ปน โสตายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชติ, ยสฺส ยตฺถ ฌานายตนํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตตฺถ รูปายตนํ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ จ ทสฺสิตปฺปการาสุ ปุจฺฉาสุฯ **อามนฺตาติ วุตฺต**นฺติ อถ กสฺมา น วิญฺญายตีติ โยชนาฯ เอตาสุ ปุจฺฉาสุ กสฺมา ปฏิวจเนน วิสฺสชฺชนํ น กตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สนฺนิฏฺฐาเนน คหิตตฺถสฺสา**ติ ‘‘ยสฺส วา ปน โสตายตนํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ยสฺส ยตฺถ ฌานายตนํ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ จ เอวมาทิเกน สนฺนิฏฺฐานปเทน คหิตสฺส อตฺถสฺสฯ **เอกเทเส สํสยตฺถสฺส สมฺภเวนา**ติ เอกเทเส สํสยิตพฺพสฺส อตฺถสฺส สมฺภเวน สนฺนิฏฺฐานตฺถปฏิโยคภูตสํสยตฺถสฺส ปฏิวจนสฺส อกรณโต ‘‘อามนฺตา’’ติ ปฏิวจนวิสฺสชฺชนสฺส อกตฺตพฺพโต อตฺถสฺส อภินฺทิตฺวา เอกชฺฌํ กตฺวา อวตฺตพฺพโตฯ เตนาห **“ภินฺทิตเพฺพหิ น ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ โหตี”**ติฯ

ยทิ สิยาติ ภินฺทิตฺวา วตฺตเพฺพปิ อเตฺถ ยทิ ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ สิยา, **ปริปุณฺณวิสฺสชฺชนเมว น สิยา** อโนกาสภาวโต ภินฺทิตพฺพโต จาติ อโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘ปญฺจโวกาเร ปรินิพฺพนฺตานํ, อรูเป ปจฺฉิมภวิกานํ, เย จ อรูปํ อุปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ, เตสํ จวนฺตานํ เตสํ โสตายตนญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ, จกฺขายตนญฺจ นุปฺปชฺชตี’’ติ จ, ตถา ‘‘รูปาวจเร ปรินิพฺพนฺตานํ, อรูปานํ เตสํ ตตฺถ ฌานายตนญฺจ น นิรุชฺฌติ, รูปายตนญฺจ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ จ ตตฺถ วิภาควเสน ปวโตฺต ปาฐเสโสฯ **อถ กสฺมา**ติ ยทิ อภินฺทิตเพฺพ ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ, น ภินฺทิตเพฺพ, เอวํ สเนฺต ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา’’ติ อิมินา ปฏิวจนวิสฺสชฺชเนน คพฺภเสยฺยกานํ โสมนสฺสปฏิสนฺธิ นตฺถีติ กสฺมา น วิญฺญายติ, ภินฺทิตเพฺพ น ปฏิวจนวิสฺสชฺชนํ โหตีติ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพนฺติ? ตํ น, อญฺญาย ปาฬิยา ตทตฺถสฺส วิญฺญายมานตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **“กามธาตุยา”**ติอาทิมาหฯ

‘‘ยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌติ, ตํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, นุปฺปชฺชิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ ตเสฺสว จิตฺตสฺส นิโรโธ อนาคตภาเวน ตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ยถา วุโตฺต, เอวํ ตเสฺสว กมฺมชสนฺตานสฺส นิโรโธ ตสฺส อุปฺปาเท อนาคตภาเวน วตฺตโพฺพฯ เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘เอกจิตฺตสฺส นาม อุปฺปาทกฺขเณ นิโรโธ อนาคตภาเวน วุจฺจติ, กิมงฺคํ ปน เอกสนฺตานสฺสา’’ติ ฯ **สพฺพตฺถ** สพฺพสฺมึ อนาคตวาเรฯ อุปปชฺชนฺตานํ เอว วเสน **โส** นิโรโธ **ตถา** อนาคตภาเวน วุโตฺต, กสฺมา ปเนตฺถ นิโรโธ อุปปนฺนานํ วเสน น วุโตฺตติ อาห **“อุปฺปนฺนานํ ปนา”**ติอาทิฯ **ตเสฺสว**

ยถาปวตฺตสฺส กมฺมชสนฺตานสฺส เอวฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อุปฺปาทกฺขณโต อุทฺธํ นิโรโธ อารโทฺธ นาม โหติ, ตสฺมาฯ **เภเท สติปิ** กาลเภทามสนสฺส การเณ สติปิฯ อนาคตกาลามสนวเสเนว นิโรธเสฺสว วเสน วิสฺสชฺชนทฺวยํ **อุปฺปนฺนเมว** ยุตฺตเมว โหตีติฯ อเญฺญสํ วเสน นิโรธเสฺสว วตฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา **"อรหต"**นฺติ วุตฺตํฯ

ยทิ อุปฺปตฺติอนนฺตรํ นิโรโธ อารโทฺธ นาม โหติ, อถ กสฺมา จุติยา นิโรธวจนนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **"ตนฺนิฎฺฐานภาวโต ปน จุติยา นิโรธวจน"**นฺติฯ **ตนฺนิฎฺฐานภาวโต**ติ ตสฺส สนฺตานสฺส นิฎฺฐานภาวโตฯ **ปวเตฺต**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฎกรณํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ สนฺตานสฺสฯ **วกฺขตี**ติอาทิปิ ปวเตฺต นิโรธํ อนาทิยิตฺวา จุตินิโรธเสฺสว คหิตตาย การณวจนํฯ **เตนา**ติ เตน ยถาวุเตฺตน ปาฐนฺตรวจเนนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ "ยสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิสฺสตี"ติอาทิเก อายตนยมเกฯ ยทิ ปวเตฺต นิรุทฺธสฺสปิ จุติยา เอว นิโรโธ อิจฺฉิโต, "สจกฺขุกาน"นฺติอาทิ กถนฺติ อาห **"สจกฺขุกานนฺติอาทีสุ จ ปฎิลทฺธจกฺขุกานนฺติอาทินา อโตฺถ วิญฺญายตี"**ติฯ **เต**ติ อรูเป ปจฺฉิมภวิกาฯ อจกฺขุกวจนญฺจ สาวเสสนฺติ โยชนาฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อายตนยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ธาตุยมกํ

๑-๑๙. **สทฺทธาตุสมฺพนฺธาน**นฺติ อิทํ ยานิ จกฺขุธาตาทิมูลเกสุ สทฺทยมกานิ, สพฺพานิ จ สทฺทธาตุมูลกานิ, ตานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ น หิ ตานิ จกฺขุวิญฺญาณธาตาทิสมฺพนฺธานิ วิย จุติปฎิสนฺธิวเสน ลพฺภนฺติ, เอเตเนว อายตนยมเกปิ ปวตฺติวาเร สทฺทธาตุสมฺพนฺธานํ ยมกานํ อลพฺภมานตา จ เวทิตพฺพาฯ

ธาตุยมกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. สจฺจยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวารวณฺณนา

๑๐-๒๖. **โส**ติ ทุกฺขสโทฺทฯ **อเญฺญตฺถา**ติ สงฺขารทุกฺขวิปริณามทุกฺขทุกฺขาธิฎฺฐาเนสุฯ **อเญฺญนิรเปโกฺข**ติ สงฺขาราทิปทนฺตรานเปโกฺขฯ **เตนา**ติ อเญฺญนิรเปกฺขทุกฺขปทคฺคหณโตฯ **ตสฺมึ ทุกฺขทุเกฺข** วิสยภูเตฯ **เอส ทุกฺขสโทฺท** "ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจ"นฺติ เอตฺถ ปฐโม ทุกฺขสโทฺทฯ **ตญฺจ** ทุกฺขทุกฺขํฯ "ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจ"นฺติ เอตฺถ ทุกฺขเมว ทุกฺขสจฺจนฺติ นยิทํ อวธารณํ อิจฺฉิตพฺพํ, ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจเมวาติ ปน อิจฺฉิตพฺพนฺติ อาห **"เอกเนฺตน ทุกฺขสจฺจเมวา"**ติฯ **สจฺจวิภเงฺค วุเตฺตสุ สมุทเยสุ โกจิ ผลธเมฺมสุ นตฺถี**ติ สจฺจวิภเงฺค ปญฺจธา วุเตฺตสุ สมุทเยสุ เอโกปิ ผลสภาเวสุ นตฺถิ, ผลสภาโว นตฺถีติ อโตฺถฯ "ผลธโมฺม นตฺถี"ติ จ ปาโฐฯ **มคฺคสโทฺท จ ผลเงฺคสู**ติ สามญฺญผลเงฺคสุ สมฺมาทิฎฺฐิอาทีสุ "มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺน"นฺติอาทินา (วิภ. ๔๙๒, ๔๙๕) อาคโต มคฺคสโทฺท **มคฺคผลตฺตา ปวตฺตติ** การณูปจาเรนาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **"น มคฺคกิจฺจสพฺภาวา"**ติอาทิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สจฺจเทสนาย ปภวาทิสภาวา เอว ธมฺมา สมุทยาทิปริยาเยน วุตฺตา, น อปฺปภวาทิสภาวา, ตสฺมา ฯ เอตฺถ จ เตภูมกธมฺมานํ ยถารหํ ทุกฺขสมุทยสจฺจโนฺตคธตฺตา อสจฺจสภาเว สภาวธเมฺม จ อุทฺธรโนฺต ผลธเมฺม เอว อุทฺธริฯ นนุ จ มคฺคสมฺปยุตฺตาปิ ธมฺมา อสจฺจสภาวาติ เตปิ อุทฺธริตพฺพาติ? น, เตสํ

มคฺคคติกตฺตาฯ ‘‘ผลธมฺมสู’’ติ เอตฺถ ธมฺมคฺคหเณน วา ผลสมฺปยุตฺตธมฺมานํ วิย เตสมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปทโสธเนน...เป.... อิธ คหิตาติ เอเตน อสจฺจสภาวานํ ธมฺมานํ ปกรเณน นิวตฺติตตํ อาหฯ **เตส**นฺติ ทุกฺขาทีนํฯ **ตพฺพิเสสนโยควิเสส**นฺติ เตน ทุกฺขาทิวิเสสนโยเคน วิสิฏฺฐตํฯ สจฺจวิเสสนภาเวเนว ทุกฺขาทีนํ ปริเณฺยฺยตาทิภาโว สิโทฺธติ อาห **‘‘เอกนฺตสจฺจตฺตา’’**ติฯ **ยถา เจตฺถา**ติ ยถา เอตสฺมิํ สจฺจยมเก สุทฺธสจฺจวาเร สจฺจวิเสสนภูตา เอว ทุกฺขาทโย คหิตาฯ **เอวํ ขนฺธยมกาทีสุปี**ติ น สุทฺธสจฺจวาเร เอว อยํ นโย ทสฺสิโตติ อโตฺถฯ ปทโสธนวาเร ตํมูลจกฺกวาเร จ ‘‘รูปํ รูปกฺขโนฺธ’’ติอาทินา สมุทายปทานํเยว วุตฺตตฺตา วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ **‘‘สุทฺธกฺขนฺธาทิวาเรสู’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา เจตฺถาปิ สุทฺธวาเร เอว อยํ นโย ทสฺสิโตฯ ยทิ สุทฺธกฺขนฺธาทิวาเรสุ ขนฺธาทิวิเสสนภูตานเมว รูปาทีนํ คหเณน ภวิตพฺพํ, อถ กสฺมา ขนฺธาทิวิเสสนโต อเญฺญสมฺปิ รูปาทีนํ วเสน อโตฺถ ทสฺสิโตติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘อฎฺฐกถายํ ปนา**’’ติอาทิฯ ปุริโม เอว อโตฺถ ยุโตฺต, ยุตฺติโต ปาโฐว พลวาติฯ

ปณฺณตฺติวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๒๗-๑๖๔. ทุกฺขปริญฺญา ยาว ทุกฺขสมติกฺกมนตฺถาติ สปฺปเทสํ ปวตฺตาปิ สา ตทตฺถา วหา ภเวยฺยาติ กสฺสจิ อาสงฺกา สิยาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อริยตฺตา...เป.... กตฺวา วุตฺต’’**นฺติฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘อนฺติมภเว ฐิตตฺตา’’ติ การณํ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติ อุปฺปตฺติยา ทุกฺขวิจารตฺตา, น จ สเพฺพ สุทฺธาวาสา อนฺติมภวิกา อุทฺธํโสตวจนโตฯ ‘‘ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตี’’ติ อุปฺปาทาวตฺถาฯ อวิเสเสน ทุกฺขสจฺจปริยาปนฺนา ธมฺมา สมฺพนฺธีภาเวเนว ตํสมงฺคี จ ปุคฺคโล วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สเพฺพ อุปปชฺชนฺตา’’**ติอาทิํ วตฺวา สฺวายมโตฺถ ยสฺมา นิจฺฉยรูเปน คหิโต, นิจฺฉิตเสฺสว จ อตฺถสฺส วิภาคทสฺสเนน ภวิตพฺพํ, ตสฺมา **‘‘เตเสฺวว...เป.... อุปปนฺนเมวา’’**ติ อาหฯ ตตฺถ เตเสฺวว เกจิ ทสฺสียนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **เอกโกฎฺฐาสุปฺปตฺติสมงฺคิโน**ติ ทุกฺขโกฎฺฐาสุปฺปตฺติสมงฺคิโนฯ **เตสู**ติ สนฺนิฎฺฐาเนน คหิเตสุฯ **มคฺคผลุปฺปาทสมงฺคีสู**ติ มคฺคผลุปฺปาทสมงฺคีนํ, อยเมว วา ปาโฐฯ

เอตฺถ จาติอาทินา ‘‘สเพฺพส’’นฺติอาทิปาฬิยา ปิณฺฑตฺถํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **สมุทยสจฺจุปฺปาทโวมิสฺสสฺส ทุกฺขสจฺจุปฺปาทสฺสา**ติ อิทํ อนาทเร สามิวจนํฯ กตฺถจิ สมุทยสจฺจุปฺปาทโวมิเสฺสปิ ทุกฺขสเจฺจ ตํรหิตสฺส สมุทยสจฺจุปฺปาทรหิตสฺส ทุกฺขสจฺจุปฺปาทสฺส ทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ โยชนาฯ เกจิ ปน ‘‘สมุทยสจฺจาโวมิสฺสสฺสา’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ **‘‘ตํรหิตสฺสา’’**ติ อิทํ ปุริมปทสฺส อตฺถวิวรณํ เวทิตพฺพํฯ **ตํสหิตสฺสา**ติ สมุทยสจฺจุปฺปาทสหิตสฺส ทุกฺขสจฺจุปฺปาทสฺส ทสฺสนวเสน วุตฺตนฺติ โยชนาฯ **เตส**นฺติ อสญฺญสตฺตานํ, **ปวตฺติยํ ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาโท** ‘‘ปวเตฺต’’ติอาทินา วุเตฺตสุ ทฺวีสุปิ โกฎฺฐาเสสุ น คหิโตติ อโตฺถฯ ปฏิสนฺธิยํ ปน เตสํ อุปฺปาทสฺส ปฐมโกฎฺฐาเสน คหิตตา ทสฺสิตา เอวฯ **ตถา นิโรโธ จา**ติ ยถา อสญฺญสตฺตานํ ปฏิสนฺธิยํ ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาโท ปฐมโกฎฺฐาเสน คหิโต, ปวตฺติยํ ปน โส ทฺวีหิ โกฎฺฐาเสหิ น คหิโต, ตถา เตสํ ทุกฺขสจฺจสฺส นิโรโธปีติ อโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘สเพฺพสํ จวนฺตานํ ปวเตฺต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ’’ติอาทินา (ยม. ๑.สจฺจยมก.๘๘) นิโรธวาเร ปาฬิ ปวตฺตาฯ **เอเสว นโย**ติ ยฺวายํ ‘‘เอตฺถ จา’’ติอาทินา สมุทยสจฺจยมเก ปาฬิยา อตฺถนโย วุโตฺต, มคฺคสจฺจยมเกปิ เอเสว นโย, เอวเมว ตตฺถาปิ อโตฺถ เนตโพฺพติ อโตฺถฯ ตถา หิ ‘‘สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติอาทินา ตตฺถ ปาฬิ ปวตฺตาฯ

เอวญฺจ สตีติ เอวํ ขณวเสน โอกาสคฺคหเณ สตีติ ยถาวุตฺตมตฺถํ อนนุชานนวเสน ปจฺจามสติฯ **เอตสฺส วิสฺสชฺชเน**ติ เอตสฺส ยมกปทสฺส วิสฺสชฺชเนฯ ‘‘อคฺคมคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ, อรหนฺตานํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ, ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ, ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ, อสญฺญสตฺตํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, โน จ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ (ยม. ๑.สจฺจยมก.๗๑) ปุริมโกฏฺฐาสสฺส อาคตตฺตา วิโรโธ นตฺถีติ **‘‘ปจฺฉิมโกฏฺฐาเส’’**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา น อุปปตฺติจิตฺตุปฺปาทกฺขโณ ภาวิโน สมุทยปจฺจุปฺปาทสฺส อาธาโร, อถ โข กามาวจราทิโอกาโส, ตสฺมาฯ **ปุคฺคโลกาสวาโร เหสา**ติ ยสฺมา ปุคฺคโลกาสวาโร เอส, ตสฺมา ‘‘เตสํ ตตฺถา’’ติ เอตฺถ โอกาสวเสน ตตฺถ-สทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยทิ ปุคฺคโลกาสวาเร กามาวจราทิโอกาสวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพ, น ขณวเสน, อถ กสฺมา ‘‘สเพฺพสํ อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติอาทินา โอกาสํ อนามสิตฺวา ตตฺถ วิสฺสชฺชนํ ปวตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘ตตฺถ...เป.... โส เอวา’’**ติฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ โอกาสวาเรฯ **ปุคฺคลวิเสสทสฺสนตฺถ**นฺติ ปุคฺคลสงฺขาตวิเสสทสฺสนตฺถํฯ **ยตฺถ เต**ติ ยสฺมิํ กามาวจราทิโอกาเส เต ปุคฺคลาฯ

เกจีติ ธมฺมสิริเตฺถรํ สนฺธายาหฯ โส หิ ‘‘ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถ จิตฺตชรูปเมว อธิเปฺปตํ จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตฺตาติ การณํ วทติฯ อปเร ‘‘อรูเปติ อิมํ ปุริมาเปกฺขมฺปิ โหตีติ เตน ปวตฺตํ วิเสเสตฺวา อรูปภววเสน อยมโตฺถ วุโตฺต , ตสฺมา ‘ยสฺส วา ปน สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ? โน’ติอาทีสุปิ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ’’ติ วทนฺติฯ **ปุคฺคโล น จิตฺตํ อเปกฺขิตฺวาว คหิโต**ติ อิทํ จิตฺตสฺส อนธิกตตฺตา วุตฺตํฯ ยตฺถ ปน สมุทยสจฺจสฺส อุปฺปาทนิจฺฉโย, ตเตฺถว ตสฺส อนุปฺปาทนิจฺฉเยนปิ ภวิตพฺพํ จิเตฺตน จ วินา ปุคฺคลเสฺสว อนุปลพฺภนโตติ ‘‘ยสฺส สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถ สมุทยสจฺจาธารํ จิตฺตํ อตฺถโต คหิตเมวาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ อปิจ อินฺทฺริยพเทฺธปิ น สโพฺพ รูปุปฺปาโท เอกเนฺตน จิตฺตุปฺปาทาธีโนติ สกฺกา วตฺตุํ จิตฺตุปฺปตฺติยา วินาปิ ตตฺถ รูปุปฺปตฺติทสฺสนโต, ตสฺมา จิตฺตชรูปเมว จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชติ, น อิตรํ, อิตรํ ปน ตสฺส ตีสุปิ ขเณสุ อุปฺปชฺชตีติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ วิภชิตพฺพา อวิภตฺตา นาม นตฺถีติ สิยายํ ปสโงฺค ปฐมวาเร, ทุติยวาเร ปน วิภชนา เอว สาติ นายํ ปสโงฺค ลพฺภติ, ปฐมวาเรปิ วา นายํ ปสโงฺคฯ กสฺมา? เอสา หิ ยมกสฺส ปกติ, ยทิทํ ยถาลาภวเสน โยชนาฯ

ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเนติ เอตฺถ ‘‘ปฐมํ ภวงฺคํ, ทุติยํ จิตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ ภวนิกนฺติยา อาวชฺชนมฺปิ วิปากปฺปวตฺติโต วิสทิสตฺตา ‘‘ทุติย’’นฺติ วตฺตุํ สกฺกา, ตโต ปฏฺฐาย ปุเพฺพ ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ วตฺตพฺพาติ อปเรฯ ภวนิกนฺติยา ปน สหชาตํ ปฐมํ จิตฺตํ อิธ ทุติยํ จิตฺตนฺติ อธิเปฺปตํฯ ตโต ปุเพฺพ ปวตฺตํ สพฺพํ อพฺยากตภาเวน สมานชาติกตฺตา เอกนฺติ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชิเตฺถวาติ ฯ เตนาห **‘‘สพฺพนฺติ เมน ปริเจฺฉเทนา’’**ติอาทิฯ **ตสฺมิ**นฺติ ทุติเย จิเตฺตฯ **เตน สมานคติกตฺตา**ติ เตน ยถาวุเตฺต ทุติยจิเตฺตน จ ตํสมงฺคิโน วา ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ สมุทยสจฺจนฺติ วตฺตพฺพภาเวน สมานคติกตฺตาฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ เตน สมานคติกตาย ทสฺสิตตฺตา เอวฯ **ยถาวุตฺตา**ติ ทุติยากุสลจิตฺตโต ปุริมสพฺพจิตฺตสมงฺคิโน อคฺคหิตา โหนฺติ อิตรภาวาภาวโตฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปาฐนฺตเรน สมเตฺถตุํ **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เต**ติ จตุโวการาฯ **วเชฺชตพฺพา**ติ ‘‘อิตเรส’’นฺติ วิเสสเนน นิวเตฺตตพฺพาฯ **ปญฺจโวการา วิย ยถาวุตฺตา สุทฺธาวาสา**ติ ทุติยจิตฺตกฺขณสมงฺคิภาเวน วุตฺตปฺปการา ยถา สุทฺธาวาสสงฺขาตา ปญฺจโวการา ปุเพฺพ วุตฺตา สนฺติ, เอวํ จตุโวการา ปุเพฺพ วุตฺตา น หิ สนฺตีติ โยชนาฯ

‘‘ยสฺส ยตฺถา’’ติ ปุคฺคโลกาสา อาเธยฺยาธารภาเวน อเปกฺขิตาติ อาห **“ปุคฺคโลกาสา อญฺญมญฺญปริจฺฉินฺนา คหิตา”**ติฯ **กามาวจเร...เป.... อุปฺปนฺนา**ติ เอตฺถ กามาวจเร อภิสเมตาวิโน รูปาวจรํ อุปฺปนฺนา, รูปาวจเร อภิสเมตาวิโน อรูปาวจรํ อุปฺปนฺนา, วา-สเทฺทน กามาวจเร อภิสเมตาวิโน อรูปาวจรํ อุปฺปนฺนาติ จ โยเชตพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ อุปฺปโนฺนกาเสฯ **อภิสมโย**ติ อุปริมคฺคาภิสมโย ยาว อุปฺปโนฺน น ภวิสฺสติ, ตาว **เต** ตตฺถ อุปฺปนฺนปุคฺคลา **เอตฺถ** เอตสฺมิํ ‘‘อภิสเมตาวีน’’นฺติอาทินา วุเตฺต ทุติยโกฏฺฐาเส **น คยฺหนฺติ** ปุคฺคโลกาสานํ อญฺญมญฺญํ ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ ยทิ เอวํ กิํ เต อิมสฺมิํ ยมเก อสงฺคหิตาติ อาห **“เต ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ยํ วุตฺตํ ‘‘สมานคติกาติ วิสุํ น ทสฺสิตา’’ติ, ตํ ปากฏตรํ กาตุํ **“อนภิสเมตาวีน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘อนภิสเมตาวีน’’นฺติ อิมินา ปฐมปเทน คหิตา สพฺพตฺถ มคฺคุปฺปตฺติรเห สมฺปตฺติภเว ตตฺถ สุทฺธาวาเส เย อนภิสเมตาวิโน, เตสุ ทฺวิปฺปกาเรสุ สุทฺธาวาสา ยสฺมิํ กาเล ตตฺถ อนภิสเมตาวิโนติ คเหตพฺพา, ตตฺถ เนสํ ตถา คเหตพฺพกาลสฺส วิเสสนตฺถํ ‘‘สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิเตฺต วตฺตมาเน’’ติ วุตฺตนฺติฯ

เอเตนาติ เอเตน วจเนนฯ โวทานจิตฺตํ นาม มคฺคจิตฺตานํ อนนฺตรปจฺจยภูตํ จิตฺตํ, อิธ ปน อคฺคมคฺคจิตฺตสฺสฯ **ตโต**ติ ยถาวุตฺตโวทานจิตฺตโต **ปุริมตรจิตฺตสมงฺคิโน,** อนุโลมญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตสมงฺคิโน, อวสิฏฺฐวุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาจิตฺตาทิสมงฺคิโนปิฯ เตนาห **“ยาว สพฺพนฺติมตณฺหาสมฺปยุตฺตจิตฺตสมงฺคี, ตาว ทสฺสิตา”**ติฯ

ปฏิสนฺธิจุติจิตฺตานํ ภงฺคุปฺปาทกฺขณา ปวเตฺต จิตฺตสฺส ภงฺคุปฺปาทกฺขเณหิ ทุกฺขสจฺจาทีนํ นุปฺปาทาทีสุ สมานคติกาติ กตฺวา วุตฺตํ **“ปวเตฺต จิตฺตสฺสา”**ติอาทิฯ ตตฺถ จุติจิตฺตสฺสปิ อุปฺปาทกฺขณสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพนฺติ โยชนาฯ **ทฺวีสุปิ โกฏฺฐาเสสู**ติ สมุทยสจฺจสฺส ภาวิโน นิโรธสฺส อปฺปฏิเกฺขปปฏิเกฺขปวเสน ปวเตฺตสุ ปุริมปจฺฉิมโกฏฺฐาเสสุฯ **น วิเสสิต**นฺติ ยถาวุเตฺต อปฺปฏิเกฺขเป จ สติปิ วิเสเสตฺวา น วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **เอกสฺสปิ** ปุคฺคลสฺส ตาทิสสฺส **มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ ภงฺคกฺขณสมงฺคิโน** ปุริมโกฏฺฐาสเสฺสว อภชนโต โกฏฺฐาสทฺวยสมฺภวาภาวโตติ อโตฺถฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ วิวริตุํ **“ยสฺส ทุกฺขสจฺจ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เกสญฺจิ** ปุคฺคลานํฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ ‘‘มคฺคสฺส จ ผลสฺส จา’’ติ วุตฺตมคฺคผลานิ ทเสฺสโนฺต **“ติณฺณํ ผลานํ ทฺวินฺนญฺจ มคฺคาน”**นฺติ อาหฯ ตานิ ปน เหฏฺฐิมานิ ตีณิ ผลานิ มเชฺฌ จ เทฺว มคฺคา เวทิตพฺพาฯ **นิรนฺตรํ อนุปฺปาเทตฺวา**ติ ปฏิปกฺขธเมฺมหิ อโวกิณฺณํ กตฺวา สห วิปสฺสนาย มคฺคํ อุปฺปาเทเนฺตน ยา สาตจฺจกิริยา กาตพฺพา, ตํ อกตฺวาติ อโตฺถฯ เตนาห **“อนฺตรนฺตรา...เป.... อุปฺปาเทตฺวา”**ติฯ ‘‘อรูเป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ ภงฺคกฺขเณ’’ติ อวิเสสโต วุเตฺต กถมยํ วิเสโส ลพฺภตีติ อาห **“สามญฺญวจเนนปี”**ติอาทิฯ เตน อปวาทวิสยปริยาเยน อุปสคฺคา อภินิวิสนฺตีติ โลกสิโทฺธยํ ญาโยติ ทเสฺสติฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๑๖๕-๑๗๐. **เอเตฺถวา**ติ อิมสฺมิํ สจฺจยมเก เอวฯ **อปริเญฺญยฺยตาทสฺสนตฺถ**นฺติ เอตฺถ **อ**-กาโร น ปริเญฺญยฺยาภาววจโน, นาปิ ปริเญฺญยฺยปฏิปกฺขวจโน, อถ โข ตทญฺญวจโนติ ยถารหํ สเจฺจสุ ลพฺภมานานํ ปหาตพฺพตาทีนมฺปิ ทสฺสเน อาปเนฺนเยว สมยวาโร ทสฺสนปโร, เยสญฺจ น ทสฺสนปโร, เตสุ เกสุจิ สเจฺจสุ ลพฺภมานานมฺปิ เกสญฺจิ วิเสสานํ อยํ วาโร น ทสฺสนปโรติ ทเสฺสโนฺต **“สจฺฉิกรณ...เป.... ทสฺสนตฺถญฺจา”**ติ อาหฯ **สมุทเย ปหานปริญฺญาว วุตฺตา, น ตีรณปริญฺญา**ติ ยุตฺตํ ตาเวตํ สมุทยสฺสปิ ตีเรตพฺพสภาวตฺตา, **“ทุ**

เกฺข ตีรณปริญฺญาว วุตฺตา, น ปหานปริญฺญา”ติ อิทํ ปน กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ทุกฺขํ อปฺปหาตพฺพเมวาติ? สมุทยสจฺจวิภงฺเค วุตฺตานํ เกสญฺจิ สมุทยโกฏฺฐาสานํ ทุกฺขสเจฺจ สงฺคหณโต ทุกฺขสมุทเย วา อสงฺกรโตว คเหตฺวา ภูตกถนเมตํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุภยตฺถา**ติ ทุเกฺข สมุทเย จ วุตฺตาฯ กสฺมา? เตสํ สาธารณาติฯ เอวํ สาธารณาสาธารณเภทภินฺนํ ยถาวุตฺตํ ปริญฺญากิจฺจํ ปุพฺพภาเค นานกฺขเณ ลพฺภมานมฺปิ มคฺคกาเล เอกกฺขเณ เอว ลพฺภติ เอกญาณกิจฺจตฺตาติ ทเสฺสตุํ **“มคฺคญาณญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สจฺจยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สงฺขารยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวารวณฺณนา

๑. สติปิ กุสลมูลาทีนมฺปิ วิภตฺตภาเว ขนฺธาทิวิภาโค ตโต สาติสโยติ ทเสฺสโนฺต **“ขนฺธาทโย วิย ปุเพฺพ อวิภตฺตา”**ติ อาหฯ ปการโตฺถ วา เอตฺถ **อาทิ**-สโทฺท ‘‘ภูวาทโย’’ติอาทีสุ วิยาติ กุสลมูลาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อวิญฺญาตตฺตา** นิสาเมเนฺตหิฯ เหตุอโตฺถ วา เอตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ อวิญฺญาปิตตฺตาติ อโตฺถฯ ยทิปิ กายสงฺขารานํ วิกปฺปทฺวเยปิ เหตุผลภาโวเยว อิจฺฉิโต, สามิวจนรูปาวิภูโต ปน อเตฺถว อตฺถเภโทติ ทเสฺสโนฺต **“กายสฺส…เป…. กตฺตุอเตฺถ”**ติ อาหฯ **โส ปนา**ติ กตฺตุอโตฺถฯ

๒-๗. **สุทฺธิกเอเกกปทวเสนา**ติ ‘‘กาโย สงฺขาโร’’ติอาทีสุ ทฺวีสุ ทฺวีสุ ปเทสุ อญฺญมญฺญํ อสมฺมิสฺสเอเกกปทวเสนฯ **อตฺถาภาวโต**ติ ยถาธิเปฺปตตฺถาภาวโตฯ อญฺญถา กรชกายาทิโก อโตฺถ อเตฺถวฯ เตเนวาห **“ปทโสธน…เป…. อวจนียตฺตา”**ติฯ อิทานิ ตเมว อตฺถาภาวํ พฺยติเรกวเสน ทเสฺสโนฺต **“ยถา”**ติอาทิมาหฯ กสฺมา ปน อุภยตฺถ สมาเน สมาสปทภาเว ตตฺถ อโตฺถ ลพฺภติ, อิธ น ลพฺภตีติ? ภินฺนลกฺขณตฺตาฯ ตตฺถ หิ รูปกฺขนฺธาทิปทานิ สมานาธิกรณานีติ ปททฺวยาธิฏฺฐาโน เอโก อโตฺถ ลพฺภติ, อิธ ปน กายสงฺขาราทิปทานิ ภินฺนาธิกรณานีติ ตถารูโป อโตฺถ น ลพฺภตีติฯ เตนาห **“ยถาธิเปฺปตตฺถาภาวโต”**ติฯ

วิสุํ อทีเปตฺวาติ ‘‘กายสงฺขาโร’’ติอาทินา สห วุจฺจมาโนปิ กายสงฺขารสโทฺท วิสุํ วิสุํ อตฺตโน อตฺถํ อโชเตตฺวา เอกํ อตฺถํ ยทิ ทีเปตีติ ปริกปฺปวเสน วทติฯ เตน กายสงฺขารสทฺทานํ สมานาธิกรณตํ อุลฺลิเงฺคติฯ **“กายสงฺขารสโทฺท กายสงฺขารเตฺถ วตฺตมาโน”**ติ กสฺมา วุตฺตํ, ‘‘สงฺขารสโทฺท สงฺขารเตฺถว วตฺตมาโน’’ติ ปน วตฺตพฺพํ สิยาฯ เอวญฺหิ สติ ขนฺธเตฺถ วตฺตมาโน ขนฺธสโทฺท วิย รูปสเทฺทน กายสเทฺทน วิเสสิตโพฺพติ อิทํ วจนํ ยุเชฺชยฺย, กายสงฺขารสทฺทานํ ปน สมานาธิกรณเตฺต น เกวลํ สงฺขารสโทฺทเยว สงฺขารเตฺถ วตฺตติ, อถ โข กายสโทฺทปีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“กายสงฺขารสโทฺท กายสงฺขารเตฺถ วตฺตมาโน”**ติ วุตฺตํ สิยา, กายสเทฺทน สมานาธิกรเณนาติ อธิปฺปาโยฯ พฺยธิกรเณน ปน สงฺขารสฺส วิเสสิตพฺพตา อเตฺถวาติฯ

อิมสฺส วารสฺสาติ สุทฺธสงฺขารวารสฺสฯ **ปทโสธเนน ทสฺสิตานนฺ**ติ เอตฺตเกว วุจฺจมาเน ตตฺถ ทสฺสิตภาวสามเญฺญน สุทฺธกายาทีนมฺปิ คหณํ อาปเชฺชยฺยาติ ตํนิวารณตฺถํ **“ยถาธิเปฺปตานเมวา”**ติ อาหฯ **กายาทิปเทหิ อคฺคหิตตฺตา**ติ สุทฺธกายาทิปเทหิ อคฺคหิตตฺตาฯ

อิธ ปนาติ อฎฺฐกถายํฯ สุทฺธสงฺขารวารํ สนฺธาย วุตฺตมฺปิ สุทฺธสงฺขารวารเมเวตฺถ อนนุชานนฺโต สกลสงฺขารยมกวิสยนฺติ อาห **“อิธ ปน สงฺขารยมเก”**ติฯ **อธิเปฺปตตฺถปริจฺจาโค**ติ อสฺสาสปสฺสาสาทิกสฺส อธิเปฺปตตฺถสฺส อคฺคหณํ เจตนากายอภิสงฺขรณสงฺขาราทิ **อนธิเปฺปตตฺถปริคฺคโห**ฯ ยทิ ‘‘กาโย สงฺขาโร’’ติอาทินา สุทฺธสงฺขารตํมูลจกฺกวารา อตฺถาภาวโต อิธ น คเหตพฺพา, อถ กสฺมา ปวตฺติวารเมว อนารภิตฺวา อญฺญถา เทสนา อารทฺธาติ อาห **“ปทโสธนวารตํมูลจกฺกวาเรหี”**ติอาทิฯ **สํสโย โหติ** สงฺขารสทฺทวจนียตาสามญฺญโต กายสงฺขาราทิปทานํ พฺยธิกรณภาวโต จฯ เตเนวาห **“อสมานาธิกรเณหิ…เป…. ทสฺสิตายา”**ติฯ

ปณฺณตฺติวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๙. **สงฺขารานํ ปุคฺคลานญฺจ โอกาสตฺตา**ติ สมฺปยุตฺตานํ นิสฺสยปจฺจยตาย, สงฺขารานํ สมาปชฺชิตพฺพตาย ปุคฺคลานํ ฌานสฺส โอกาสตา เวทิตพฺพา, ภูมิ ปน ยทเคฺคน ปุคฺคลานํ โอกาโส, ตทเคฺคน สงฺขารานมฺปิ โอกาโสฯ ‘‘ทุติเย ฌาเน ตติเย ฌาเน’’ติอาทินา **ฌานํ,** ‘‘กามาวจเร รูปาวจเร’’ติอาทินา **ภูมิ** จ วิสุํ โอกาสภาเวน คหิตาฯ **อิตี**ติ เหตฺอโตฺถ, ยสฺมา ฌานมฺปิ โอกาสภาเวน คหิตํ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **ปุคฺคลวาเร จ โอกาสวเสน ปุคฺคลคฺคหเณ**ติ ปุคฺคลวาเร จ ยทา ปุคฺคโลกาสสงฺขาราทีนํ โอกาสภาเวน คยฺหติ, ตทา เตสํ ทุวินฺนํ โอกาสานํ วเสน คยฺหนํ โหตีติ ยตฺถ โส ปุคฺคโล, ยญฺจ ตสฺมิํ ปุคฺคเล ฌานํ อุปลพฺภติ, เตสํ ทุวินฺนํ ภูมิฌานสงฺขาตานํ โอกาสานํ วเสน ยถารหํ กายสงฺขาราทีนํ คหณํ กถนํ โหตีติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอตเทว, ตสฺมาฯ **ทุติยตติยชฺฌาโนกาสวเสนา**ติ ทุติยตติยชฺฌานสงฺขาตโอกาสวเสน **คหิตา**ฯ กถํ? ‘‘วินา วิตกฺกวิจาเรหิ อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ เอวํ คหิตา **ปุคฺคลา วิเสเสตฺวา ทสฺสิตา**ฯ เกน? เตเนว วิตกฺกวิจารรหิตอสฺสาสปสฺสาสุปฺปาทกฺขเณนาติ โยเชตพฺพํฯ

ปฐมโกฎฺฐาเส ฌาโนกาสวเสน ปุคฺคลทสฺสนํ กตนฺติ วุตฺตํ **“ปุน…เป…. ทเสฺสตี”**ติฯ ภูมิโอกาสวเสน ปุคฺคลํ ทเสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **ทุวิปฺปการานนฺ**ติ ฌานภูมิโอกาสเภเทน ทุวิธานํฯ **เตสนฺ**ติ ปุคฺคลานํฯ ‘‘ปฐมํ ฌานํ สมาปนฺนานํ กามาวจรานนฺ’’ติ จ อิทํ นิวเตฺตตพฺพคเหตพฺพสาธารณวจนํ, ตสฺส จ อวเจฺฉทกํ ‘‘อสฺสาสปสฺสาสานํ อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ อิทนฺติ วุตฺตํ **“วิเสส…เป…. ขเณ”**ติฯ **เตน** วิเสสเนนฯ **กามาวจรานมฺปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน น เกวลํ รูปารูปาวจเรสุ ปฐมชฺฌานํ สมาปนฺนานํ, อถ โข กามาวจรานมฺปีติ วุตฺตเมวตฺถํ สมฺปิเณฺฑติฯ กีทิสานํ กามาวจรานนฺติ อาห **“คพฺภคตาทีนนฺ”**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน อุทกนิมฺคฺควิสญฺญิภูตา สงฺคหิตา, น มตจตุตฺถชฺฌานสมาปนฺนนิโรธสมาปนฺนาฯ เต หิ อกามาวจรตาย วิย รูปารูปภวสมงฺคิโน วิตกฺกวิจารุปฺปตฺติยาว นิวตฺติตาฯ **เอกนฺติกตฺตา**ติ อสฺสาสปสฺสาสาภาวสฺส เอกนฺติกตฺตาฯ **นิทสฺสิตา**ติ รูปารูปาวจรา นิทสฺสนภาเวน วุตฺตา, น ตพฺพิรหิตานํ อเญฺญสํ อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ ปฐมชฺฌาโนกาสา อสฺสาสปสฺสาสวิรหวิสิฎฺฐาติ โยชนาฯ ปฐมเญฺจตฺถ ปฐมชฺฌานสมงฺคีนํ รูปารูปาวจรานํ คหณํ, ทุติยํ ยถาวุตฺตคพฺภคตาทีนํฯ **อิมินา นเยนา**ติ ยฺวายํ ‘‘สงฺขารานํ ปุคฺคลานญฺจา’’ติอาทินา ฌาโนกาสภูมิโอกาสวเสน ปุคฺคลวิภาคนโย วุโตฺต, อิมินา นเยน อุปาเยนฯ **สพฺพตฺถ** สพฺพปุจฺฉาสุฯ

๒๑. **เอตสฺมิํ ปน อเตฺถ สตี**ติ ยฺวายํ อุปฺปตฺติภูมิยา ฌานํ วิเสเสตฺวา อโตฺถ วุโตฺต, เอตสฺมิํ อเตฺถ คยฺหมาเนน อญฺญตฺถปิ อุปฺปตฺติภูมิยา ฌานํ วิเสสิตพฺพํ ภเวยฺย, ตถา จ อนิฎฺฐํ

อาปชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต **“จตุตฺถชฺฌาเน”**ติอาทิมาหฯ กึ ปน ตํ อนิฏฺฐนฺติ อาห **“ภูมึน โอกาสภาวเสฺสว อคฺคหิตตาปตฺติโต”**ติฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ ฌานํ คยฺหติ, ตตฺถ ตตฺถ ตํ อุปฺปตฺติภูมิยา วิเสสิตพฺพํ โหติฯ ตถา สติ ฌาโนกาโสว คหิโต สิยา, น ภูมิโอกาโส คุณภูตตฺตาฯ กิญฺจ ‘‘จตุตฺถชฺฌาเน รูปาวจเร อรูปาวจเร’’ติ เอตฺถ รูปารูปภูมิยา จตุตฺถชฺฌาเน วิเสสิยมาเน ตเทกเทโสว โอกาสวเสน คหิโต สิยา, น สพฺพํ จตุตฺถชฺฌานํฯ เตนาห **“สพฺพจตุตฺถชฺฌานสฺส โอกาสวเสน อคฺคหิตตาปตฺติโต จา”**ติฯ **ฌานภูโมกาสาน**นฺติ ฌาโนกาสภูมิโอกาสานํฯ

นนุ จ ฌานภูมิโอกาเส อสงฺกรโต โยชิยมาเน น สพฺพสฺมึ ปฐมชฺฌาโนกาเส กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จ อตฺถิ, ตถา สพฺพสฺมึ กามาวจโรกาเสติ โจทนฺปฺปตฺตึ สนฺธาย ตสฺส ปริหารํ วตฺตุํ **“ยทิปี”**ติอาทิมาหฯ **ตตฺถา**ติ ปฐมชฺฌาโนกาเส กามาวจโรกาเส จฯ **ตํทฺวยุปฺปตฺตี**ติ ตสฺส กายวจีสงฺขารทฺวยสฺส อุปฺปตฺติฯ โอกาสทฺวยสฺส อสงฺกรโต คหเณ อยญฺจ คุโณ ลทฺโธ โหตีติ อาห **“วิสุํ...เป.... น วตฺตพฺพํ โหตี”**ติฯ ตตฺถ **องฺคมตฺตวเสนา**ติ วิตกฺกาทิฌานงฺคมตฺตวเสนฯ ตตฺถ วตฺตพฺพํ อฏฺฐกถายํ วุตฺตเมวฯ วิตกฺกรหิโตปิ วิจาโร วจีสงฺขาโรเยวาติ อาห **“อวิตกฺก...เป.... คจฺฉตี”**ติฯ **มุทฺธภูตํ ทุติยชฺฌาน**นฺติ จตุกฺกนเย ทุติยชฺฌานมาหฯ ตญฺหิ สกลโกฺขภกรธมฺมวิคเมน วิตเกฺกกงฺคปฺปหายิกโต สาติสยตฺตา ‘‘มุทฺธภูต’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ **อสญฺญสตฺตา วิยา**ติ อิทํ วิสทิสุทาหรณํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๗. อาวชฺชนโต ปุเพฺพ ปวตฺตํ สพฺพํ จิตฺตํ ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สมานคติกตฺตา เอกํ กตฺวา วุตฺตํ **“ปฐมโต”**ติฯ เตนาห **“อวิตกฺกอวิจารโต”**ติอาทิฯ **จิตฺตสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถ**นฺติ สุทฺธาวาเส จิตฺตสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถํฯ ตถา **“วจีสงฺขารสฺส อาทิทสฺสนตฺถ”**นฺติ เอตฺถาปิฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สงฺขารยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อนุสยยมกํ

ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย, ตณฺหาสมุทยา รูปสมุทโย, กมฺมสมุทยา รูปสมุทโยฯ โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา’’ติ จ เอวมาทินา กุสลมูลกุสลาทีนํ ปจฺจยภาโว วุโตฺตติ อาห **“ปจฺจยทีปเกน มูลยมเกนา”**ติฯ ‘‘โส ‘อนิจฺจํ รูปํ, อนิจฺจํ รูป’นฺติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ จกฺขุ อนิจฺจํ, รูปา อนิจฺจา’’ติ จ อาทินา พหุลขนฺธาทิมุเขน อนิจฺจานุปสฺสนาทโย วิหิตาติ วุตฺตํ **“ขนฺธาทีสุ ตีรณพาหุลฺลโต”**ติฯ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนโต ปรํ ปหานกิจฺจํ นตฺถีติ อาห **“อนุสยปหานนฺตา ปหานปริญฺญา”**ติฯ ยทิปิ อนุสเยหิ สมฺปโยคโต อารมฺมณโต วา ปหานปริญฺญา นปฺปวตฺตติ, อนุสยาภาเว ปน ตทารมฺภ เอว นตฺถีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อนุสเยหิ ปหานปริญฺญํ วิภาเวตุ”**นฺติฯ **อนุสยภาเวน ลพฺภมานาน**นฺติ อนุสยภาเวน วิชฺชมานานํ, อนุสยสภาวานนฺติ อโตฺถฯ **ตีหากาเรหี**ติ ปริเจฺฉทาทีหิ ตีหิ ปกาเรหิฯ อนุสเยสุ คณนสรูปปฺปวตฺติฏฺฐานโต อโพธิเตสุ ปุคฺคโลกาสาทิวเสน ปวตฺติยมานา ตพฺพิสยา เทสนา น สุวิเญฺญยฺยา โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“เตสุ ตถา...เป.... ทุรวโพธตฺตา”**ติฯ

เอตฺถ ปุริเมสูติ ปทุทฺธาโร อนนฺตรสฺส วิธิ ปฏิเสโธ วาติ กตฺวา สานุสยวาราทิอเปกฺข, น อนุสยวาราทิอเปกฺข อนุสยวาเร ปาฬิววตฺถานสฺส ปเคว กตตฺตาติ ทเสฺสนฺโต **"เอเตสุ สานุสยวาราทีสุ ปุริเมสูติ อโตฺถ"**ติ อาหฯ สานุสยวาราทีสุ หิ ตีสุ ปุริเมสุ โอกาสวาเร ยโต ตโตติ เทสนา ปวตฺตา, น อนุสยวาราทีสุฯ **อตฺถวิเสสาภาวโต**ติ ''กามธาตุยา จุตสฺสา''ติอาทินา (ยม. ๒.อนุสยยมก.๓๐๒) ปาฬิอาคตปทสฺส, ''กามธาตุํ วา ปน อุปฺปชฺชนฺตสฺสา''ติอาทินา ยมกภาเวน อฏฺฐกถาอาทิคตปทสฺส จ อตฺถวิเสสาภาวโตฯ **กถมยํ ยมกเทสนา สิยา** ทุติยสฺส ปทสฺส อภาวโตติ อโตฺถฯ ยทิ นายํ ยมกเทสนา, อถ กสฺมา อิธาคตาติ อาห **"ปุริมวาเร หี"**ติอาทิฯ ตตฺถ **อนุสยฏฺฐานปริเจฺฉททสฺสนนฺ**ติ อนุสยฏฺฐานตาย ปริเจฺฉทสฺสนํฯ เอวมฺปิ กถมิทํ อนุสยยมกํ ยมกเทสนาสพฺภาวโตติ อาห **"ยมกเทสนา...เป. ... นามํ ทฏฺฐพฺพ"**นฺติ ฯ **อตฺถวเสนา**ติ ปฏิโลมตฺถวเสนฯ ปฐมปเทน หิ วุตฺตสฺส วิปริวตฺตน วเสนปิ ยมกเทสนา โหติ ''รูปํ รูปกฺขโนฺธ, รูปกฺขโนฺธ รูป''นฺติอาทีสุ (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๒), ตตฺถ ปน อตฺถวิเสโส อตฺถิ, อิธ นตฺถิ, ตสฺมา น ตถา เทสนา กตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **"อตฺถวิเสสาภาวโต ปน น วุตฺตา"**ติฯ **ลพฺภมานตาวเสนา**ติ ปุจฺฉาย ลพฺภมานตาวเสนฯ

อุปฺปตฺติอรหตํ ทเสฺสตีติ อิมินา นิปฺปริยาเยน อนุสยา อนาคตาติ ทสฺสิตํ โหติ ยโต เต มคฺควชฺฌา, น จ อตีตปจฺจุปฺปนฺนา อุปฺปตฺติรหาติ วุจฺจนฺติ อุปฺปนฺนตฺตาฯ ยํสภาวา ปน ธมฺมา อนาคตา อนุสยาติ วุจฺจนฺติ, ตํสภาวา เอว เต อตีตปจฺจุปฺปนฺนา วุตฺตาฯ น หิ ธมฺมานํ อทฺธาเภเทน สภาวเภโท อตฺถิ, ตสฺมา อนุสยานํ อตีตปจฺจุปฺปนฺนภาวา ปริยายโต ลพฺภนฺตีติ **อฏฺฐกถายํ** (ยม. อฏฺฐ. อนุสยยมก ๑) ''อตีโตปิ โหตี''ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํปการา**ติ อนุสยปฺปการา, การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหาอิเจฺจว อโตฺถฯ **โส เอวํปกาโร** อุปฺปชฺชนวาเร **อุปฺปชฺชติ-สเทฺทน คหิโต** อุปฺปชฺชนารหตาย อวิจฺฉินฺนภาวทีปนตฺถนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **"น ขนฺธยมกาทีสุ วิย อุปฺปชฺชมานตา"**ติ, ปจฺจุปฺปนฺนตาติ อโตฺถฯ **เตเนวา**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ ปากฏตรํ กโรติฯ ตตฺถ **นินฺนานากรโณ**ติ นิพฺพิเสโสฯ อุปฺปชฺชนานุสยานํ นินฺนานากรณตฺตา เอว หิ ''เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสตี''ติ **วิภเงฺค** (วิภ. ๒๐๓) อาคตํฯ อนุสยนญฺหิ เอตฺถ นิวิสนนฺติ อธิเปฺปตํฯ

อิทานิ เยน ปริยาเยน อตีตปจฺจุปฺปเนฺนสุ อนุสยโวหาโร, ตํ ทเสฺสตุกาโม อนาคตมฺปิ เตหิ สทฺธึ เอกชฺฌํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **"อนุรูปํ การณํ ปน...เป.... วุจฺจนฺตี"**ติ อาหฯ เอเตน ภูตปุพฺพคติยา อตีตปจฺจุปฺปเนฺนสุ อุปฺปตฺติรหตา เวทิตพฺพาติ ทเสฺสติฯ อุปฺปตฺติอรหตา นาม กิเลสานํ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนตาย เวทิตพฺพาฯ สา จ อตีตปจฺจุปฺปเนฺนสุปิ อเตฺถวาติ ปการนฺตเรนปิ เตสํ ปริยายโตว อนุสยภาวํ ปกาเสติฯ เตเนวาห **"มคฺคสฺส ปนา"**ติอาทิฯ **ตาทิสานนฺ**ติ เย มคฺคภาวนาย อสติ อุปฺปตฺติรหา, ตาทิสานํฯ **ธโมฺม เอว จ อุปฺปชฺชติ,** น ธมฺมากาโรติ อธิปฺปาโยฯ น หิ ธมฺมาการา อนิจฺจตาทโย อุปฺปชฺชนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ ยทิ ปน เต อุปฺปาทาทิสมงฺคิโน สิยุํ, ธมฺมา เอว สิยุํฯ เตน วุตฺตํ ''อปฺปหีนากาโร จ อุปฺปชฺชตีติ วตฺตุํ น ยุชฺชตี''ติฯ

วุตฺตมฺปิ ถามคมนํ อคฺคเหตฺวา อปฺปหีนฏฺฐมตฺตเมว คเหตฺวา โจทโก โจเทตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"สตฺตานุสย...เป.... อาปชฺชตีติ เจ"**ติฯ น หิ ถามคมเน คหิเต โจทนาย โอกาโส อตฺถิฯ เตนาห **"นาปชฺชตี"**ติอาทิฯ วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ, น เกวลมฏฺฐกถายเมว ปาฬิคโต วายมโตฺถ, ตสฺมา เอวเมว คเหตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **"ถามคโต...เป.... ยุตฺต"**นฺติ วตฺวา กึ ปน ตํ ถามคมนนฺติ ปราสงฺกํ นิวเตฺตโนฺต **"ถามคตนฺติ จ...เป.... วุตฺตา"**ติ อาหฯ ตตฺถ **อเญฺญหิ อสาธารโณ**ติ กิเลสวตฺถุอาทีนํ กิเลสตาทิสภาโว วิย กามราคาทิโต อญฺญตฺถ

อลพฺภมาโน เตสํเยว อาเวณิโก สภาโว, ยโต เต ภวพีชํ ภวมูลนฺติ จ วุจฺจนฺติฯ ยสฺมา จ ถามคมนํ เตสํ อนญฺญสาธารโณ สภาโว, ตสฺมา อนุสยนนฺติ วุตฺตํ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“ถามคโตติ อนุสยสมงฺคีติ อโตฺถ”**ติ อาหฯ

“ยสฺส กามราคานุสโย อนุเสติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ? อามนฺตา”ติอาทินา (ยม. ๒.อนุสยยมก.๓) อนุสยวาเร วุโตฺต เอว อโตฺถ “ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา”ติอาทินา (ยม. ๒.อนุสยยมก.๓๐๐) วุโตฺตติ อนุสยนากาโร เอว อุปฺปชฺชนวาเร อุปฺปชฺชติ-สเทฺทน คหิโตติ “อุปฺปชฺชนวาโร อนุสยวาเรน นินฺนานากรโณ วิภโตฺต”ติ ยํ วุตฺตํ, ตตฺถ วิจารํ อารภติ **“อนุสยอุปฺปชฺชนวารานํ สมานคติกตฺตา”**ติอาทินาฯ **“อุปฺปชฺชตี”ติ วจนํ สิยา**ติ อุปฺปชฺชนวาเร “อุปฺปชฺชตี”ติ วจนํ อปฺปหีนาการทีปกํ สิยาฯ ตถา จ สติ ยถา “อิมสฺส อุปฺปาทา”ติ เอตฺถ อิมสฺส อนิโรธาติ อยมโตฺถปิ ญายติ, เอวํ “อุปฺปชฺชตี”ติ วุเตฺต อตฺถโต “น อุปฺปชฺชตี”ติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหติ อปฺปหีนาการสฺส อุปฺปตฺติรหภาวสฺส อนุปฺปชฺชมานสภาวตฺตาติ โจทนํ ทเสฺสโนฺต **“อุปฺปชฺชตีติ วจนสฺส อวุตฺตตา น สกฺกา วตฺตุนฺติ เจ”**ติ อาหฯ **วจนตฺถวิเสเสน ตํทฺวยสฺส วุตฺตตฺตา**ติ เอเตน ธมฺมนานตฺตาภาเวปิ ปทตฺถนานเตฺตน วารนฺตรเทสนา โหติ ยถา สหชาตสํสฏฺฐวาเรสูติ ทเสฺสติฯ **อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา**ติอาทิ ตเมว วจนตฺถวิเสสํ วิภาเวตุํ อารทฺธํฯ **อุปฺปตฺติโยคฺค**นฺติ อุปฺปตฺติยา โยคฺคํ, อุปฺปชฺชนสภาคตนฺติ อโตฺถฯ ยโต อนุสยา อุปฺปตฺติรหาติ วุจฺจนฺติ, เอกเนฺตน เจตเทว สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ “ยสฺส กามราคานุสโย อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ปฏิฆานุสโย อุปฺปชฺชตีติ? อามนฺตา”ติอาทิวจนโต (ยม. ๒.อนุสยยมก.๓๐๐)ฯ “อนุเสนฺตีติ อนุสยา”ติ เอตฺตเก วุเตฺต สทา วิชฺชมานา นุ โข เต อปรินิปฺผนฺนานุสยนเฏฺฐน “อนุสยา”ติ วุจฺจนฺตีติ อยมโตฺถ อาปชฺชตีติ ตํนิเสธนตฺถํ **“อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ อุปฺปตฺติอรหภาเวน ถามคตตา อนุสยโฏฺฐติ ยํ เตสํ อุปฺปตฺติโยควจนํ วุตฺตํ, ตํ สมฺมเทว วุตฺตนฺติ อิมมตฺถมาห **“อนุสยสทฺทสฺสา”**ติอาทินาฯ เตน วารทฺวยเทสนุปฺปาทิกา อนุสยสทฺทตฺถนิทฺธารณาติ ทเสฺสติฯ **ตมฺปิ สุวุตฺตเมว อิมินา ตนฺติปฺปมาเณนา**ติ อิทมฺปิ “อภิธเมฺม ตาวา”ติอาทินา อาคตํ ติวิธเมว ตนฺติํ สนฺธายาหาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตนฺติตฺตเยนปิ หิ จิตฺตสมฺปยุตฺตตา ทีปิตา โหตี”**ติฯ

ปริเจฺฉทปริจฺฉินฺนุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปฺปตฺติฏฺฐานวารวณฺณนา

๒. เอวํ สตีติ เวทนานํ วิเสสิตพฺพภาเว กามธาตุยา จ วิเสสนภาเว สติฯ **กามาธาตุยา อนุสยนฏฺฐานตา น วุตฺตา โหติ** อปฺปธานภาวโต, ปธานาปฺปธาเนสุ ปธาเน กิจฺจทสฺสนโต, วิเสสนภาเวน จริตพฺพตาย จาติ อธิปฺปาโยฯ โหตุ โก โทโสติ กทาจิ วเทยฺยาติ อาสงฺกมาโน อาห **“ทฺวีสุ ปนา”**ติอาทิฯ **ทฺวีสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ, ตถา **“ตีสุ ธาตูสู”**ติ เอตฺถาปิฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ธาตุอาทิเภเทน ติวิธํ อนุสยฏฺฐานํ, ตตฺถ จ รูปารูปธาตูนํ ภวราคสฺส อนุสยฏฺฐานตา วุตฺตาติ กามธาตุยา กามราคสฺส อนุสยฏฺฐานตา เอกเนฺตน วตฺตพฺพา, ตสฺมาฯ **ตีสุ ธาตูสุ ตีสุ เวทนาสู**ติ จ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ, **กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสู**ติ จ อาธาเรฯ

ทฺวีเสฺววาติ ทฺวีสุ สุโขเปกฺขาสุ เอวฯ **สพฺพาสุ ทฺวีสู**ติ ยาสุ กาสุจิ ทฺวีสุฯ **เตนา**ติ “กามราโค ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสตี”ติ วจนสามตฺถิยลเทฺธน วิเสสนิจฺฉเยเนวฯ **ภวราคานุสยฏฺฐานํ** รูปารูปธาตุโย ตทนุรูปา จ เวทนาฯ น หิ ทฺวีสุ เวทนาสุ กามราคานุสโยว อนุเสตีติ อวธารณํ อิจฺฉิตํ, ทฺวีสุ เอว ปน เวทนาสูติ อิจฺฉิตํฯ เตเนวาห **“ทฺวีเสฺวว อนุเสติ, น ตีสู”**ติฯ **อฏฺ**

ฐานญฺจ อนุสยานํ, กึ ตํ อปริยาปนฺนํ สกฺกาเย? สโพฺพ โลกุตฺตโร ธโมฺมฯ **จ**-สเทฺทน ปฏิฆานุสยฏฺฐานํ สงฺคณฺหาติฯ เตน วุตฺตํ **“ยถา จา”**ติอาทิฯ **อญฺญา**ติ กามราคานุสยฏฺฐานภูตา เทฺว เวทนาฯ

อเญฺญสุ ทฺวีหิ เวทนาหิ วิปฺปยุเตฺตสุฯ **ปิยรูปสาตรูเปสู**ติ ปิยายิตพฺพมธุรสภาเวสุฯ วิเสสนเญฺจตํ รูปาทีนํ สพฺพทฺวารสพฺพปุริเสสุ อิฏฺฐภาวสฺส อนิยตตาย กตํฯ **สาตสนฺตสุขคิทฺธิยา**ติ สาตสุเข สนฺตสุเข จ คิชฺฌนากาเรน อภิกงฺขนากาเรนฯ ตตฺถ สาตสุขํ กายิกํ, สนฺตสุขํ เจตสิกํฯ สาตสุขํ วา กายิกสุขํ, สนฺตสุขํ อุเปกฺขาสุขํฯ ตถา จาหุ ‘‘อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๔; มหานิ. อฏฺฐ. ๒๗)ฯ ปริตฺตํ วา โอฬาริกํ สุขํ สาตสุขํ, อโนฬาริกํ สนฺตสุขํฯ ปริตฺตคฺคหณเญฺจตฺถ กามราคานุสยสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ **อญฺญตฺถา**ติ เวทนาหิ อญฺญตฺถฯ **โส**ติ กามราคานุสโยฯ **เวทนาสุ อนุคโต หุตฺวา เสตี**ติ เวทนาเปโกฺข เอว หุตฺวา ปวตฺตติ ยถา ปุตฺตาเปกฺขาย ธาติยา อนุคฺคณฺหนปฺปวตฺติ, สยนสงฺขาตาปวตฺติ จ กามราคสฺส นิกามนเมวฯ เตนาห **“สุขมิเจฺจว อภิลปตี”**ติฯ ยถา ตสฺส, เอวํ ปฏิฆานุสยาทีนมฺปิ วุตฺตนิยาเมน ยถาสกํ กิจฺจกรณเมว ทุกฺขเวทนาทีสุ อนุสยนํ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **“เอวํ ปฏิฆานุสโย จา”**ติอาทิฯ **ตีสุ เวทนาสุ อนุสยนวจเนนา**ติ ตีสุ เวทนาสุ ยถารหํ อนุสยนวจเนนฯ **อิฏฺฐาทิภาเวน คหิเตสู**ติ อิฏฺฐาทีสุ อารมฺมณปกติยา วเสน อิฏฺฐาทิภาเวน คหิเตสุ วิปรีตสญฺญาย วเสน อนิฏฺฐาทีสุ อิฏฺฐาทิภาเวน คหิเตสูติ โยชนาฯ น หิ อิฏฺฐาทิภาเวน คหณํ วิปรีตสญฺญาฯ

ตตฺถาติ อิฏฺฐารมฺมณาทีสุฯ **เอตฺถา**ติ อนุสยเนฯ **กามสฺสาทาทิวตฺถุภูตานํ กามภวาทีนนฺ**ติ กามสฺสาทภวสฺสาทวตฺถุภูตานํ กามรูปารูปภวานํ คหณํ เวทิตพฺพนฺติ โยชนาฯ **ตตฺถา**ติ เวทนาตฺตยธาตุตฺตเยสุฯ นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมํฯ **ทุกฺขปฏิฆาโต** ทุเกฺข อนภิรติฯ **ยตฺถ ตตฺถา**ติ ทุกฺขเวทนาย ตํสมฺปยุเตฺตสุ อนิฏฺฐรูปาทีสุ วาติ ยตฺถ ตตฺถฯ มหคฺคตา อุปาทินฺนกฺขนฺธา **รูปารูปภวา,** อนุปาทินฺนกฺขนฺธา **รูปารูปาวจรธมฺมาฯ ตตฺถา**ติ ยถาวุเตฺตสุ มหคฺคตธเมฺมสุ ภวราโคอิเจฺจว เวทิตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **“รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ กามราคานุสโย นานุเสตี”**ติฯ **ทิฏฺฐานุสยาทีนนฺ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน วิจิกิจฺฉานุสยอวิชฺชานุสยาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ธาตุตฺตยเวทนาตฺตยวินิมุตฺตํ ทิฏฺฐานุสยาทีนํ อนุสยนฏฺฐานํ น วุตฺตนฺติ สุวุตฺตเมตํ ทิฏฺฐานุสยาทีนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานปุจฺฉายํ ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ’’อิเจฺจว วิสฺสชฺชิตตฺตาฯ กามราโค ปน ยตฺถ นานุเสติ, ตํ ทุกฺขเวทนารูปารูปธาตุวินิมุตฺตํ ทิฏฺฐานุสยาทีนํ อนุสยนฏฺฐานํ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **“นนุ จา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตทนุสยนฏฺฐานโต**ติ ตสฺส กามราคานุสยสฺส อนุสยนฏฺฐานโตฯ **อญฺญา** เนกฺขมฺมสฺสิตโสมนสฺสุเปกฺขาสงฺขาตาฯ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เนกฺขมฺมสฺสิตโทมนเสฺส วิย ปฏิฆานุสโย เนกฺขมฺมสฺสิตโสมนสฺสุเปกฺขาสุ กามราคานุสโย นานุเสตีติ ‘‘ยตฺถ กามราคานุสโย นานุเสติ, ตตฺถ ทิฏฺฐานุสโย นานุเสตี’’ติ สกฺกา วตฺตุนฺติ ตสฺมา ตํ อุทฺธริตฺวา น วุตฺตนฺติฯ **โหนฺตู**ติ ตาสํ เวทนานํ อตฺถิตํ ปฏิชานิตฺวา อุทฺธริตฺวา อวจนสฺส การณํ ทเสฺสโนฺต อาห **“น ปน...เป.... ตํ น วุตฺต”**นฺติฯ **ตทนุสยนฏฺฐานนฺ**ติ เตสํ ทิฏฺฐานุสยาทีนํ อนุสยนฏฺฐานํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สติปิ กามราคานุสยนฏฺฐานโต อญฺญสฺมิํ ทิฏฺฐานุสยาทีนํ อนุสยนฏฺฐาเน ตํ ปน ธาตุตฺตยเวทนาตฺตยวินิมุตฺตํ นตฺถิ เวทนาทฺวยภาวโต, ตสฺมาฯ **ตํ** เวทนาทฺวยํ **น วุตฺตํ** วิสุํ น อุทฺธฏนฺติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ‘‘ยตฺถ กามราคาทโย นานุเสนฺติ, ตตฺถ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา นานุเสนฺตี’’ติ อยมโตฺถ ‘‘อามนฺตา’’ติ อิมินา ปฏิวจนวิสฺสชฺชเนน อวิภาคโต วุโตฺตติ ‘‘ยตฺถ กามราคาทโย อนุเสนฺติ, ตตฺถ

ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉา อนุเสนฺตี’’ติ อยมฺปิ อโตฺถ อวิภาคโตว ลพฺภติ, ตสฺมาฯ อวิภาคโต จ ทุกฺขํ ปฏิฆสฺส อนุสยนฏฺฐานนฺติ ทีปิตํ โหติฯ เตนาห **“อวิเสเสน...เป.... เวทิตพฺพ”**นฺติฯ ตตฺถ **อวิเสเสนา**ติ เคหสฺสิตํ เนกฺขมฺมสฺสิตนฺติ วิเสสํ อกตฺวาฯ **สมุทายวเสน คเหตฺวา**ติ ยถาวุตฺตอวยวานํ สมูหวเสน ทุกฺขเนฺตฺวว คเหตฺวาฯ ‘‘อวิเสเสน สมุทายวเสน คเหตฺวา’’ติ อิมมตฺถํ **ตถา**-สเทฺทน อนุกฑฺฒติ ‘‘ทฺวีสุ เวทนาสู’’ติ เอตฺถาปิ เคหสฺสิตาทิวิภาคสฺส อนิจฺฉิตตฺตาฯ

ยทิ เอวํ ‘‘ปฏิฆํ เตน ปชหติ, น ตตฺถ ปฏิฆานุสโย อนุเสตี’’ติ อิทํ สุตฺตปทํ กถนฺติ โจทนํ สนฺธาย **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ โทมนเสฺส, ตํสมฺปยุเตฺต วา ปฏิเฆฯ **เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺส**นฺติอาทินา เนยฺยตฺถมิทํ สุตฺตํ, น นีตตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ ยถา ปน สุตฺตํ อุทาหฏํ, ตถา อิธ กสฺมา น วุตฺตนฺติ อาห **“ปฏิฆุปฺปตฺติรหฏฺฐานตายา”**ติอาทิฯ เอวมฺปิ สุตฺตาภิธมฺมปาฐานํ กถมวิโรโธติ อาห **นิปฺปริยายเทสนา เหสา, สา ปน ปริยายเทสนา**ติฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ ปริยายเทสนตฺตา เอวฯ **ราคานุสโย**ติ กามราคานุสโย อธิเปฺปโตฯ ยโต ‘‘อนาคามิมเคฺคน สมุคฺฆาตนํ สนฺธายา’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตสฺส น มหคฺคตธมฺมา อนุสยนฏฺฐานนฺติ ตํ ปฐมชฺฌานญฺจ อนามสิตฺวา **“น หิ โลกิยา...เป.... นานุเสตีติ สกฺกา วตฺตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ **อวตฺถุภาวโต**ติ สภาเวเนว อนุปฺปตฺติฏฺฐานตฺตาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ อนุสยยมเกฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘เนกฺขมฺมสฺสิตํ โทมนสฺสํ อุปฺปาเทตฺวา’’ติอาทินา วุเตฺตน นเยน ฯ **ตํปฏิปกฺขภาวโต**ติ เตสํ ปฏิฆาทีนํ ปฏิปกฺขสฺส มคฺคสฺส สพฺภาวโตฯ น เกวลํ มคฺคสพฺภาวโต, อถ โข พลววิปสฺสนาสพฺภาวโตปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ตํสมุคฺฆา...เป.... ภาวโต จา”**ติฯ

อิทานิ ยเทตํ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘อนุสยนฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ คเหตพฺพธมฺมวเสน วา สิยา คหณวิเสเสน วาติ เทฺว วิกปฺปา, เตสุ ปฐมํ สนฺธายาห **“อารมฺมเณ อนุสยนฏฺฐาเน สตี”**ติฯ รูปาทิอารมฺมเณ อนุสยานํ อนุสยนฏฺฐานนฺติ คยฺหมาเน ยมตฺถํ สนฺธาย ‘‘น สกฺกา วตฺตุ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ทุกฺขาย หี”**ติอาทิมาหฯ **ยทิ สิยา**ติ ยทิ กามราคานุสโย สิยาฯ **เอตสฺสปี**ติ ทิฏฺฐานุสยสมฺปยุตฺตโลภสฺสปิ ‘‘สพฺพสกฺกายปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสู’’ติ กามราคสฺส ฐานํ วตฺตพฺพํ สิยา, น จ วุตฺตํฯ **อถ ปนา**ติอาทิ ทุติยวิกปฺปํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อชฺฌาสยวเสน ตํนินฺนตายา**ติ อสติปิ อารมฺมณกรเณ ยตฺถ กามราคาทโย อชฺฌาสยโต นินฺนา, ตํ เตสํ อนุสยนฏฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนุคโต หุตฺวา เสตี’’ติฯ อถ ปน วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ยถา**ติอาทิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส อุทาหรณวเสน นิรูปนํฯ **ทุเกฺข ปฏิหญฺญนวเสเนว ปวตฺตติ,** นารมฺมณกรณวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ **ทุกฺขเมว ตสฺส อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺต**นฺติ อชฺฌาสยสฺส ตตฺถ นินฺนตฺตา ทุกฺขเมว ตสฺส ปฏิฆสฺส อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตํ, **นาลมฺพิตํ** รูปาทิสุขเวทนา จาติ อธิปฺปาโยฯ **เอว**นฺติ ยถา อญฺญารมฺมณสฺสปิ ปฏิฆสฺส อชฺฌาสยโต ทุกฺขนินฺนตาย ทุกฺขเมว อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตํ, เอวํฯ **ทุกฺขาทีสุ...เป.... วุตฺตนฺติ** ‘‘ทุเกฺขน สุขํ อธิคนฺตพฺพํฯ นตฺถิ ทินฺน’’นฺติ จ อาทินา กายกิลมนทุเกฺข ทานานุภาวาทิเก จ มิจฺฉาภินิเวสนวเสน อุปฺปชฺชมาเนน ทิฏฺฐานุสเยน สมฺปยุโตฺต อญฺญารมฺมโณปิ โลโภ ‘‘เอวํ สุขํ ภวิสฺสตี’’ติ อชฺฌาสยโต สุขาภิสงฺคเสเนว ปวตฺตตีติ สุขุเปกฺขาเภทํ สาตสนฺตสุขทฺวยเมว อสฺส โลภสฺส อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตํ ปาฬิยํ, น ยถาวุตฺตํ ทุกฺขาทิ, ตสฺมา **ภวราค...เป.... น วิรุชฺฌติ**ฯ **เอกสฺมิํเยว จา**ติอาทิ ทุติยวิกปฺปํเยว อุปพฺรูหนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราคสฺส สุขชฺฌาสยตา ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส วเสน เวทิตพฺพา, ตนฺนินฺนภาเวน วา จกฺขุสฺส วิสมชฺฌาสยตา วิยฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เตสํ** ราคปฏิฆานํ **นานานุสยฏฺฐานตา โหติ** เอกสฺมิมฺปิ อารมฺมเณติ อโตฺถฯ

เอวญฺจ กตฺวาติ อสติปิ คเหตพฺพเภเท คหณวิเสเสน อนุสยนฏฺฐานสฺส ภินฺนตฺตา เอวฯ **“ยตฺถ...เป.... โน”ติ วุตฺตํ,** อญฺญถา วิรุเชฺฌยฺยฯ คเหตพฺพเภเทน หิ ราคปฏิฆานํ

อนุสยนฏฺฐานเภเท คยฺหมาเน วิปากมเตฺต ฐาตพฺพํ สิยา, น จ ตํ ยุตฺตํ, นปิ สเพฺพสํ ปุริสทฺวารานํ อิฏฺฐานิฏฺฐํ นิยตนฺติฯ ยทิปิ ยถาวุตฺตโลภสฺส วุตฺตนเยน กามราคานุสยตา สมฺภวติ, ยถา ปน สุขุเปกฺขาสุ อิฏฺฐารมฺมเณ จ อุปฺปชฺชเนฺตน โทมนเสฺสน สห ปวโตฺต โทโส ทุพฺพลภาเวน ปฏิฆานุสโย น โหติ, เอวํ ยถาวุตฺตโลโภปิ กามราคานุสโย น โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อฏฺฐกถายํ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปฏิฆานุสโย**ติ เอตฺถ **น**-กาโร ปฏิเสธนโตฺถ, น อญฺญโตฺถ, อิตรตฺถ ปน สมฺภโว เอว นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **“ยํ ปเนต”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **“น หิ โทมนสฺสสฺส ปฏิฆานุสยภาวาสงฺกา อตฺถี”**ติ อิมินา **น**-การสฺส อญฺญตฺถตาภาวทสฺสนมุเขน อภาวตฺถตํ สมเตฺถติฯ

เทสนา สํกิณฺณา วิย ภเวยฺยาติ เอตฺถ เทสนาสงฺกรํ ทเสฺสตุํ **“ภวราคสฺสปิ…เป.… ภเวยฺยา”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา กามราคสฺส กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อารมฺมณกรณวเสน อุปฺปตฺติ วุตฺตา ‘‘กามราโค กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสตี’’ติ, เอวํ ยทิ ‘‘ภวราโค กามธาตุยา ทฺวีสุ เวทนาสุ อนุเสตี’’ติ วุเจฺจยฺย, ภวราคสฺสปิ…เป.… ภเวยฺยฯ ตโต จ กามราเคน สทฺธิํ ภวราคสฺส เทสนา สํกิณฺณา ภเวยฺย, กามราคโต จ ภวราคสฺส วิเสโส ทเสฺสตโพฺพฯ โส จ สหชาตานุสยวเสน น สกฺกา ทเสฺสตุนฺติ อารมฺมณกรณวเสน ทเสฺสตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **“ตสฺมา อารมฺมณ…เป.… อธิปฺปาโย”**ติฯ ตตฺถ **อารมฺมณวิเสเสนา**ติ รูปารูปธาตุสงฺขาตอารมฺมณวิเสเสนฯ **วิเสสทสฺสนตฺถ**นฺติ กามราคโต ภวราคสฺส วิเสสทสฺสนตฺถํฯ **เอวํ เทสนา กตา**ติ ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา เอตฺถ ภวราคานุสโย อนุเสตี’’ติ เอวํ วิสเย ภุมฺมํ กตฺวา เทสนา กตาฯ เตนาห **“สหชาตเวทนาวิเสสาภาวโต”**ติฯ

อุปฺปตฺติฏฺฐานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มหาวาโร

๑. อนุสยวารวณฺณนา

๓. **ปวตฺตาวิรามวเสนา**ติ อนุสยปฺปวตฺติยา อวิรามวเสน, อวิเจฺฉทวเสนาติ อโตฺถฯ กถํ ปน กุสลาพฺยากตจิตฺตกฺขเณ อนุสยานํ ปวตฺตีติ อาห **“มเคฺคเนว…เป.… ปุเพฺพ”**ติฯ

๒๐. จิตฺตเจตสิกานญฺจ ฐานํ นาม จิตฺตุปฺปาโทติ อาห **“เอกสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท”**ติฯ **เตสํ เตสํ ปุคฺคลาน**นฺติ ปุถุชฺชนาทีนํ ปุคฺคลานํฯ **ปกติยา** สภาเวนฯ สภาวสิทฺธา หิ ทุกฺขาย เวทนาย กามราคสฺส อนนุสยนฏฺฐานตาฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ วกฺขติ หิ ‘‘ปกติยา ทุกฺขาทีนํ กามราคาทีนํ อนนุสยนฏฺฐานตํ สนฺธาย วุตฺต’’นฺติฯ **ปหาเนนา**ติ ตสฺส ตสฺส อนุสยสฺส สมุจฺฉินฺทเนนฯ **ติณฺณํ ปุคฺคลาน**นฺติ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามีนํฯ **ทฺวินฺนํ ปุคฺคลาน**นฺติ อนาคามิอรหนฺตานํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ปุคฺคโลกาสวาเรฯ **ปุริมนเย**ติ ‘‘ติณฺณํ ปุคฺคลาน’’นฺติอาทิเก ปุริมสฺมิํ วิสฺสชฺชนนเยฯ **โอกาส**นฺติ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, อิธ ปน ทุกฺขเวทนาเวทิตพฺพาฯ **ปจฺฉิมนเย**ติ ‘‘ทฺวินฺนํ ปุคฺคลาน’’นฺติอาทิเก วิสฺสชฺชนนเยฯ **อโนกาสตา** อนนุสยนฏฺฐานตาฯ

อนุสยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สานุสยวารวณฺณนา

๖๖-๑๓๑. **“สานุสโย, ปชหติ, ปริชานาตี”ติ ปุคฺคโล วุโตฺต**ติ ‘‘กามราเคน สานุสโย, กามราคํ ปชหติ, กามราคํ ปริชานาตี’’ติอาทีสุ อนุสยสมงฺคิภาเวน ปหานปริญฺญากิริยากตฺตุภาเวน จ ปุคฺคโล วุโตฺต, น ธโมฺมฯ **ภววิเสเสน วา**ติ เกวเลน ภววิเสเสน วาฯ **อิตเรสู**ติ ปฏิฺฐานุสยาทีสุฯ **ภวานุสยวิเสเสน วา**ติ กามภวาทิภววิสิฏฺฐานุสยวิเสเสน วาฯ **สานุสยตา นิรนุสยตาทิกา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ปหานาปหานปริญฺญาปริญฺญา สงฺคยฺหนฺติฯ นนุ จ ภววิเสเส เกสญฺจิ อนุสยานํ อปฺปหานนฺติ? น ตํ อนุสยกตํ, อถ โข ปจฺจยเวกลฺลโต อโนกาสตาย จาติ นายํ วิโรโธฯ **ทฺวีสุ เวทนาสู**ติ สุขอุเปกฺขาสุ เวทนาสุ ทุกฺขาย เวทนาย กามราคานุสเยน นิรนุสโยติ โยเชตพฺพํฯ **อิทมฺปิ นตฺถิ** ปุคฺคลวเสน วุจฺจมานตฺตาฯ เตนาห **“น หิ ปุคฺคลสฺส…เป.… อนุสยาน”**นฺติฯ ยทิปิ ปุคฺคลสฺส อนุสยโนกาโส อโนกาโส, ตสฺส ปน สานุสยตาทิเหตุ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“อนุสยสฺส ปนา”**ติอาทิมาหฯ **นิรนุสยตาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน อปฺปหานาปริญฺญา สงฺคณฺหาติฯ **ปริชานนํ** สมติกฺกมนนฺติ ปริญฺญาวาเรปิ ‘‘อปาทาเน นิสฺสกฺกวจน’’นฺติ วุตฺตํฯ

อนุสยนฏฺฐานโตติ อนุสยนฏฺฐานเหตุฯ **“อนนุสยนฏฺฐานโต”**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **นิมิตฺตาปาทานภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ สานุสยวาเร นิมิตฺตภาวทสฺสนตฺถํ, ปชหนปริญฺญาวาเรสุ อปาทานภาวทสฺสนตฺถญฺจาติ โยเชตพฺพํฯ **ปชหตี**ติ เอตฺถ ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา ตโต มานานุสยํ ปชหตี’’ติ ปาฬิปทํ อาหริตฺวา โยเชตพฺพํ, **น ปชหตี**ติ เอตฺถ ปน ‘‘ทุกฺขาย เวทนาย ตโต กามราคานุสยํ นปฺปชหตี’’ติฯ **เอวมาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปริญฺญาวารมฺปิ สงฺคณฺหาติฯ **ภุมฺมนิเทฺทเสเนว** เหตุอเตฺถเนว นิทฺทิฏฺฐาติ อโตฺถฯ

จตุตฺถปญฺหวิสฺสชฺชเนนาติ ‘‘ยโต วา ปน มานานุสเยน สานุสโย, ตโต กามราคานุสเยน สานุสโย’’ติ เอตสฺส ปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเนนฯ ตตฺถ หิ ‘‘รูปธาตุยา อรูปธาตุยา’’ติอาทินา สรูปโต อนุสยนฏฺฐานานิ ทสฺสิตานิฯ **ตทเตฺถ**ติ ตํ อนุสยนฏฺฐานทสฺสนํ อโตฺถ เอตสฺสาติ ตทโตฺถ, ตสฺมิํ ตทเตฺถฯ ‘‘อนุสยสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนตฺถํ อยํ วาโร อารโทฺธ’’ติอาทินา ‘‘ยโต’’ติ เอเตน **อนุสยนฏฺฐานํ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ วิภาเวตฺวาฯ ปมาทลิขิตํ วิย ทิสฺสติ** อุปฺปนฺน-สเทฺทน วตฺตมานุปฺปเนฺน วุจฺจมาเนฯ ยถา ปน อุปฺปชฺชนวาเร อุปฺปชฺชติ-สเทฺทน อุปฺปตฺติโยคฺคทีปกตฺตา อุปฺปตฺติรหา วุจฺจนฺติ, เอวมิธาปิ อุปฺปตฺติอรเห วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธฯ ยํ ปน วกฺขติ ‘‘น หิ อปริยาปนฺนานํ อนุสยุปฺปตฺติรหฏฺฐานตา’’ติ, โสปิ น โทโสฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ อนุสยา อุปฺปตฺติรหา, ตเทว เอกชฺฌํ คเหตฺวา ‘‘สพฺพตฺถา’’ติ วุตฺตนฺติฯ **ตเถว ทิสฺสตี**ติ ตํ ปมาทลิขิตํ วิย ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ

ยโต อุปฺปเนฺนน ภวิตพฺพนฺติ ยโต อนุสยนฏฺฐานโต กามคารานุสเยน อุปฺปเนฺนน ภวิตพฺพํ, เตน กามราคานุสเยน อุปฺปตฺติรหฏฺฐาเน นิสฺสกฺกวจนํ กตํ ‘‘ยโต’’ติฯ **ตถา**ติ เอตฺถ **ตถา**-สโทฺท ยถา ‘‘ยโต อุปฺปเนฺนนา’’ติ เอตฺถ อุปฺปตฺติรหฏฺฐานโต อนุสยสฺส อุปฺปตฺติรหตา วุตฺตา, ตถา ‘‘อุปฺปชฺชนเกนา’’ติ เอตฺถาปิ สา เอว วุจฺจตีติ ทีเปตีติ อาห **“สพฺพธเมฺมสุ…เป.… อาปเนฺนนา”**ติฯ ตตฺถ ‘‘อุปฺปชฺชนโก’’ติ วุเตฺต อนุปฺปชฺชนโก น โหตีติ อยมโตฺถ วิญฺญายติ, ตถา จ สติ เตน อนุปฺปตฺติ นิจฺฉิตาติ อุปฺปนฺนสภาวตา จ ปกาสิตา โหตีติฯ เตนาห **“สพฺพธเมฺมสุ…เป.… อปเนตี”**ติฯ ‘‘โย ยโต กามราคานุสเยน นิรนุสโย, โส ตโต มานานุสเยน นิรนุสโย’’ติ ปุจฺฉาย ‘‘ยโต ตโต’’ติ อาคตตฺตา วิสฺสชฺชเน ‘‘สพฺพตฺถา’’ติ ปทสฺส นิสฺสกฺกวเสเนว สกฺกา โยเชตุนฺติ ทเสฺสโนฺต **“สพฺพตฺถาติ…เป.… น น สมฺภวตี”**ติ อาหฯ **ภุมฺมโต อญฺญตฺถาปิ สทฺทวิทู อิจฺฉนฺติ,** ยโต สเพฺพสํ ปาทกํ ‘‘สพฺพตฺถปาทก’’นฺติ วุจฺจติ, อิธ ปน นิสฺสกฺกวเสน เวทิตพฺพํฯ

สานุสยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปชหนวารวณฺณนา

๑๓๒-๑๙๗. **อปฺปชหนสพฺภาวา**ติ อปฺปหานสฺส, อปฺปหียมานสฺส วา สพฺภาวาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โย กามราคานุสยํ ปชหติ, น โส มานานุสยํ นิรวเสสโต ปชหติ, โย จ มานานุสยํ นิรวเสสโต ปชหติ, น โส กามราคานุสยํ ปชหติ ปเคว ปหีนตฺตา, ตสฺมา ‘‘โย วา ปน มานานุสยํ ปชหติ, โส กามราคานุสยํ ปชหตีติ? โน’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ยทิ เอวํ ปฐมปุจฺฉายํ กถนฺติ อาห **‘‘ยสฺมา ปน…เป…. วุตฺต’’**นฺติฯ ตตฺถ **ปหานกรณมตฺตเมวา**ติ ปหานกิริยาสมฺภวมตฺตเมว, น นิรวเสสปฺปหานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เต ฐเปตฺวา**ติ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานุสยาทีนํ นิรวเสสปชหนเก อฏฺฐมกาทิเก ฐเปตฺวาฯ **อวเสสา**ติ ตสฺส ตสฺส อนุสยสฺส นิรวเสสปฺปชหนเกหิ อวสิฏฺฐาฯ เตสุ เยสํ เอกเจฺจ อนุสยา ปหีนา, เตปิ **อปฺปชหนสพฺภาเวเนว นปฺปชหนฺตีติ วุตฺตาฯ น จ ยถาวิชฺชมาเนนา**ติ มคฺคกิจฺจภาเวน วิชฺชมานปฺปกาเรน ปหาเนน วชฺชิตา รหิตา เอว วุตฺตาติ โยชนาฯ

เกสญฺจีติ โสตาปนฺนสกทาคามิมคฺคสมงฺคิสกทาคามีนํฯ ปุน **เกสญฺจี**ติ อนาคามิอคฺคมคฺคสมงฺคิอรหนฺตานํฯ **อุภย**นฺติ กามราควิจิกิจฺฉานุสยทฺวยํฯ **เสสาน**นฺติ ‘‘เสสา’’ติ วุตฺตานํ ยถาวุตฺตปุคฺคลานํฯ **เตส**นฺติ วุตฺตปฺปการานํ ทฺวินฺนํ อนุสยานํฯ **อุภยาปฺปชหนสฺสา**ติ กามราควิจิกิจฺฉานุสยาปฺปชหนสฺสฯ **การณํ น โหตี**ติ เยสํ วิจิกิจฺฉานุสโย ปหีโน, เตสํ ตสฺส ปหีนตฺตา, เยสํ ยถาวุตฺตํ อุภยปฺปหีนํ, เตสํ ตทปฺปชหนสฺส การณํ น โหตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘เตสํ ปหีนตฺตา ‘นปฺปชหนฺตี’ติ น สกฺกา วตฺตุ’’**นฺติฯ อถ ปน น ตตฺถ การณํ วุตฺตํ, เยน การณวจเนน ยถาวุตฺตโทสาปตฺติ สิยา, เกวลํ ปน สนฺนิฏฺฐาเนน เตสํ ปุคฺคลานํ คหิตตาทสฺสนตฺถํ วุตฺตํ **‘‘กามราคานุสยญฺจ นปฺปชหนฺตี’’**ติ, เอวมฺปิ ปุจฺฉิตสฺส สํสยตฺถสฺส การณํ วตฺตพฺพํฯ ตถา จ สติ ‘‘เสสปุคฺคลา ตสฺส อนุสยสฺส ปหีนตฺตา นปฺปชหนฺตี’’ติ การณํ วตฺตพฺพเมวาติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘น วตฺตพฺพ’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **น วตฺตพฺพ**นฺติ วุตฺตนเยน การณํ น วตฺตพฺพํ การณภาวเสฺสว อภาวโตฯ ‘‘อุภยาปฺปชหนสฺส การณํ น โหตี’’ติ วุตฺตํ, ยถา ปน วตฺตพฺพํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘โย กามราคานุสยํ…เป…. วตฺตพฺพตฺตา’’**ติ อาหฯ เตน ปหีนาปฺปหีนวเสน การณํ น วตฺตพฺพํ, ปหีนานํเยว ปน วเสน วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **สํสยตฺถสงฺคหิเต**ติ สํสยเตฺถน ปเทน สงฺคหิเตฯ สนฺนิฏฺฐานปทสงฺคหิตํ ปน ปหียมานตฺตา ‘‘นปฺปชหตี’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

ปชหนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ปหีนวารวณฺณนา

๒๖๔-๒๗๔. **ผลฏฺฐวเสเนว เทสนา อารทฺธา,** น มคฺคฏฺฐวเสน, กุโต ปุถุชฺชนวเสนฯ กสฺมา? ผลกฺขเณ หิ อนุสยา ปหีนาติ วุจฺจนฺติ, มคฺคกฺขเณ ปน ปหียนฺตีติฯ เตเนวาห **‘‘มคฺคสมงฺคีนํ อคฺคหิตตํ ทีเปตี’’**ติฯ **ปฏิโลเม หิ ปุถุชฺชนวเสนปิ เทสนา คหิตา** ‘‘ยสฺส ทิฏฺฐานุสโย อปฺปหีโน, ตสฺส วิจิกิจฺฉานุสโย อปฺปหีโนติ? อามนฺตา’’ติอาทินาฯ **อนุสยจฺจนฺตปฏิปเกฺขกจิตฺตกฺขณิกาน**นฺติ อนุสยานํ อจฺจนฺตํ ปฏิปกฺขภูตเอกจิตฺตกฺขณิกานํฯ **มคฺคสมงฺคีน**นฺติ มคฺคฏฺฐานํฯ เอตฺถ จ อนุสยานํ อจฺจนฺตปฏิปกฺขตาคฺคหเณน อุปฺปตฺติรหตํ ปฏิกฺขิปติฯ น หิ เต อจฺจนฺตปฏิปกฺขสมุปฺปตฺติโต ปรโต อุปฺปตฺติรหา โหนฺติฯ มคฺคสมงฺคิตาคฺคหเณน อนุปฺปตฺติรหตาปาทิตตํ ปฏิกฺขิปติฯ น หิ มคฺคกฺขเณ เต อนุปฺปตฺติรหตํ อาปาทิตา

นาม โหนฺติ, อถ โข อาปาทียนฺตีติฯ เอกจิตฺตกฺขณิกตาคฺคหเณน สนฺตานพฺยาปารํฯ เตนาห **“น โกจี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **เต**ติ มคฺคสมงฺคิโนฯ น เกวลํ ปหีนวาเรเยว, อถ โข อเญฺญสุปีติ ทเสฺสนฺโต **“อนุสย...เป.... คหิตา”**ติ อาหฯ

๒๗๕-๒๙๖. ยตฺถ อนุสโย อุปฺปตฺติรโห, ตเตฺถวสฺส อนุปฺปตฺติรหตาปาทนนฺติ **“อตฺตโน อตฺตโน โอกาเส เอว อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิโต”**ติ อาหฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสตี’’ติ (วิภ. ๒๐๓) วตฺวา ปุน วุตฺตํ ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติ (วิภ. ๒๐๔)ฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตโทกาสตฺตเมว กามธาตุอาทิโอกาสตฺตเมว อนุสยานํ ทีเปนฺติ ปหีนาปฺปหีนวจนานิ, ตสฺมาฯ **อโนกาเส ตทุภยาวตฺตพฺพตา วุตฺตา**ติ ยสฺมา กามราคปฏิฆานุสยานํ ทฺวินฺนํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, โส เอว ปหาโนกาโสติ สฺวายํ เตสํ อญฺญมญฺญํ อโนกาโส, ตสฺมิํ อโนกาเส ตทุภยสฺส ปหานาปฺปหานสฺส นวตฺตพฺพตา วุตฺตาฯ กามราคานุสโยกาเส หิ ปฏิฆานุสยสฺส อปฺปหีนตฺตา โส ‘‘ตตฺถ ปหีโน’’ติ น วตฺตพฺโพ, อฏฺฐิตตฺตา ปน ‘‘ตตฺถ อปฺปหีโน’’ติ จ, ตสฺมา อโนกาเส ตทุภยาวตฺตพฺพตา วุตฺตาติฯ **เตน สทฺธิํ สมาโนกาเส**ติ เตน กามราเคน สทฺธิํ สมาโนกาเสฯ ‘‘สาธารณฏฺฐาเน’’ติ วุเตฺต กามธาตุยํ สุขุเปกฺขาสุ ปหีโน นาม โหติ, น สมานกาเล ปหีโน ตติยจตุตฺถมคฺควชฺฌตฺตา กามราคมานานุสยานํฯ

ปหีนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ธาตุวารวณฺณนา

๓๓๒-๓๔๐. อปฺปหีนุปฺปตฺติรหภาวา อิธ อนุคมนสยนานีติ ทเสฺสนฺโต **“ยสฺมิํ ...เป.... อโตฺถ”**ติ อาหฯ **อิธาปิ ยุตฺตา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตเมวตฺถํ ปรามสติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘การณลาเภ อุปฺปตฺติอรหตํ ทเสฺสตี’’ติ (ยม. มูลฏี. อนุสยยมก ๑)ฯ **ฉ ปฏิเสธวจนานี**ติ ติสฺสนฺนํ ธาตูนํ จุตูปปาตวิสิฏฺฐานํ ปฏิเสธนวเสน วุตฺตวจนานิ, ตโต เอว ธาตุวิเสสนิทฺธารณานิ น โหนฺติฯ ปฏิเสโธติ หิ อิธ สตฺตาปฏิเสโธ วุโตฺตติ อธิปฺปาเยน วทติฯ อญฺญเตฺถ ปน น-กาเร นายํ โทโสฯ **อิมํ นาม** ธาตุํฯ **ตํมูลิกาสู**ติ ปฏิเสธมูลิกาสุฯ **เอวญฺหี**ติ ‘‘น กามธาตุยา จุตสฺส กามธาตุํ อุปปชฺชนฺตสฺสา’’ติอาทินา ปฐมโยชนาย สติฯ นกามธาตุอาทีสุ อุปปตฺติกิตฺตเนเนว นกามธาตุอาทิคฺคหเณนปิ ธาตุวิเสสเสฺสว คหิตตาย อโตฺถ วิญฺญายมานตฺตาฯ เตนาห **“น กามธาตุ...เป.... วิญฺญายตี”**ติฯ **ภญฺชิตพฺพา**ติ วิภชิตพฺพาฯ วิภาโค ปเนตฺถ ทุวิโธ อิจฺฉิโตติ อาห **“ทุวิธา กาตพฺพาติ อโตฺถ”**ติฯ ปุจฺฉา จ วิสฺสชฺชนานิ จ **ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานิ**ฯ ยถาอวุเตฺต ภงฺคาภาวสฺส อวิญฺญาตตฺตา ‘‘อนุสยา ภงฺคา นตฺถี’’ติ วตฺตพฺพํ, ตถา ตยิทํ ‘‘กติ อนุสยา ภงฺคา’’ติ เอตทเปกฺขนฺติ ตทปิ วตฺตพฺพํฯ ปุจฺฉาเปกฺขญฺหิ วิสฺสชฺชนนฺติฯ

ธาตุวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนุสยยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. จิตฺตยมกํ

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๖๒. **สราคาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ยสฺส สราคํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌตี’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘ยสฺส อวิมุตฺตํ จิตฺต’’นฺติ วาโร, ตาว สงฺคณฺหาติฯ **กุสลาที**ติ ปน **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ยสฺส กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌตี’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘ยสฺส สรณํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, น นิรุชฺฌตี’’ติ วาโร, ตาว สงฺคณฺหาติ, ตสฺมา **สราคาทิกุสลาทีหี**ติ สราคาทีหิ อวิมุตฺตเนฺตหิ, กุสลาทีหิ อรณเนฺตหิ ปเทหิ **มิสฺสกา** วาราฯ **สุทฺธิกา**ติ เกวลา ยถาวุตฺตสราคาทีหิ กุสลาทีหิ จ อมิสฺสกาฯ **ตโย ตโย**ติ ปุคฺคลธมฺมวเสน ตโย ตโย มหาวาราฯ ยทิ เอวํ กถํ โสฬส ปุคฺคลวาราติ อาห **‘‘ตตฺถ ตตฺถ ปน วุเตฺต สมฺปิเณฺฑตฺวา’’**ติฯ **ตตฺถ ตตฺถ** โสฬสวิเธ สราคาทิมิสฺสกจิเตฺต **วุเตฺต** ปุคฺคเล เอว เอกชฺฌํ **สมฺปิเณฺฑตฺวา** สงฺคเหตฺวา ‘‘โสฬส ปุคฺคลวารา’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘ธมฺมปุคฺคลธมฺมวารา’’ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **น นิรนฺตรํ วุเตฺต**ติ ธเมฺม ปุคฺคลธเมฺม จ อนามสิตฺวา โสฬสสุปิ ฐาเนสุ นิรนฺตรํ ปุคฺคเล เอว วุเตฺต สมฺปิเณฺฑตฺวา โสฬส ปุคฺคลวารา น วุตฺตาติ อโตฺถฯ

สํสคฺควเสนาติ สํสชฺชนวเสน เทสนาย วิมิสฺสนวเสนฯ อญฺญถา หิ อุปฺปาทนิโรธา ปจฺจุปฺปนฺนานาคตกาลา จ กถํ สํสชฺชียนฺติฯ **เสสานมฺปิ วารานนฺ**ติ อุปฺปาทุปฺปนฺนวาราทีนํฯ **ตํตํนามตา**ติ ยถา ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปนฺน’’นฺติอาทินา อุปฺปาทอุปฺปนฺนภาวามสนโต อุปฺปาทอุปฺปนฺนวาโรติ นามํ ปาฬิโต เอว วิญฺญายติ, เอวํ เสสวารานมฺปีติ อาห **‘‘ตํตํนามตา ปาฬิอนุสาเรน เวทิตพฺพา’’**ติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๖๓. **ตถารูปเสฺสวา**ติ ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิโน เอวฯ **ตญฺจ จิตฺตนฺ**ติ ตญฺจ ยถาวุตฺตกฺขณํ ปจฺฉิมจิตฺตํฯ **‘‘เอวํปการ’’**นฺติ อิมสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ภงฺคกฺขณสมงฺคิเมวา’’ติ วุตฺตํ** นิรุชฺฌมานาการสฺส ‘‘เอวํปการ’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ

๖๕-๘๒. **ทฺวยเมตนฺ**ติ ยํ ‘‘ขณปจฺจุปฺปนฺนเมว จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณาปคเมน อุปฺปชฺชิตฺถ นาม, ตเทว อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปาทํ ปตฺตตฺตา อุปฺปชฺชิตฺถ, อนตีตตฺตา อุปฺปชฺชติ นามา’’ติ วุตฺตํ, เอตํ อุภยมฺปิฯ **เอวํ น สกฺกา วตฺตุนฺ**ติ อิมินา วุตฺตปฺปกาเรน น สกฺกา วตฺตุํ, ปการนฺตเรน ปน สกฺกา วตฺตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ **‘‘น หี’’**ติอาทินา ปฐมปกฺขํ วิภาเวติฯ **วิภชิตพฺพํ สิยา**ติ ‘‘ภงฺคกฺขเณ ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ, โน จ อุปฺปชฺชติ, อุปฺปาทกฺขเณ ตํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺถ เจว อุปฺปชฺชติ จา’’ติ วิภชิตพฺพํ สิยา, น จ วิภตฺตํ ฯ **‘‘อามนฺตา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา** ขณปจฺจุปฺปเนฺน จิเตฺต วุตฺตนเยน อุภยสฺสปิ ลพฺภมานตฺตา, น จ วุตฺตํฯ อิทานิ เยน ปกาเรน สกฺกา วตฺตุํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ’’**ติอาทิมาหฯ **ปุคฺคโล วุโตฺต,** ปุคฺคลวาโร เหาสีติ อธิปฺปาโยฯ **ตสฺสา**ติ ปุคฺคลสฺสฯ **น จ กิญฺจิ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ** จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขณสมงฺคิภาวโตฯ **ตํ ปน จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ,** ยํ จิตฺตสมงฺคี โส ปุคฺคโลติ **เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ**ฯ ยทิ อเนกจิตฺตวเสนายํ ยมกเทสนา ปวตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘จิตฺตนฺติ หิ…เป…. ติฎฺฐตี’’**ติฯ **สนฺนิฎฺฐานวเสน นิยโม เวทิตโพฺพ,** อญฺญถา ‘‘โน จ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา ปฎิเสโธ น ยุเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **ตาทิสนฺ**ติ ตถารูปํ, ยทฺวโยฺถ อุปฺปนฺนอุปฺปชฺชมานตาทิปริยาเยหิ วตฺตโพฺพ โหติ, ตทฺวตฺถนฺติ อโตฺถฯ

๘๓-๑๑๓. **อิมสฺส ปุคฺคลวารตฺตา**ติ ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมาน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตสฺส อิมสฺส อติกฺกนฺตกาลวารสฺส ปุคฺคลวารตฺตาฯ **ปุคฺคโล ปุจฺฉิโต**ติ ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชมา

นํ…เป…. ตสฺส จิตฺต’’นฺติ จิตฺตสมงฺคิปุคฺคโล ปุจฺฉิโตติ **ปุคฺคลเสฺสว วิสฺสชฺชเนน ภวิตพฺพํ,** อิตรถา อญฺญํ ปุจฺฉิตํ อญฺญํ วิสฺสชฺชิตํ สิยาฯ **น โกจิ ปุคฺคโล น คหิโต** สพฺพสตฺตานํ อนิพฺพตฺตจิตฺตตาภาวโตฯ **เต จ ปน** สเพฺพ ปุคฺคลาฯ **นิรุชฺฌมานกฺขณาตีตจิตฺตา**ติ นิรุชฺฌมานกฺขณา หุตฺวา อตีตจิตฺตาฯ **ตถา ทุติยตติยา**ติ ยถา ปฐมปโญฺห อนวเสสปุคฺคลวิสยตฺตา ปฏิวจเนน วิสฺสเชฺชตโพฺพ สิยา, ตถา ตโต เอว ทุติยตติยปญฺหา ‘‘อามนฺตา’’อิเจฺจว วิสฺสเชฺชตพฺพา สิยุนฺติ อโตฺถฯ จตุโตฺถ ปน ปโญฺห เอวํ วิภชิตฺวา ปุคฺคลวเสเนว วิสฺสเชฺชตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสฺสา’’**ติอาทึ วตฺวา ตถา อวจเน การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จิตฺตวเสน ปุคฺคลววตฺถานโต’’**ติอาทิมาหฯ ‘‘ภงฺคกฺขเณ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณํ วีติกฺกนฺต’’นฺติ อิมินา **วตฺตมานสฺส จิตฺตสฺส วเสน ปุคฺคโล อุปฺปาทกฺขณาตีตจิโตฺต,** ‘‘อตีตํ จิตฺตํ อุปฺปาทกฺขณญฺจ วีติกฺกนฺตนฺติ ภงฺคกฺขณญฺจ วีติกฺกนฺต’’นฺติ อิมินา ปน **อตีตสฺส จิตฺตสฺส วเสน ปุคฺคโล อุปฺปาทกฺขณาตีตจิโตฺต วุโตฺต**ฯ

ตตฺถาติ เตสุ ทฺวีสุ ปุคฺคเลสุฯ **ปุริมสฺสา**ติ ปฐมํ วุตฺตสฺส สนฺนิฏฺฐานปทสงฺคหิตสฺส จิตฺตํ น ภงฺคกฺขณํ วีติกฺกนฺตํฯ ‘‘โน จ ภงฺคกฺขณํ วีติกฺกนฺต’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ ปจฺฉิมสฺส วีติกฺกนฺตํ จิตฺตํ ภงฺคกฺขณนฺติ สมฺพโนฺธฯ ‘‘ภงฺคกฺขณญฺจ วีติกฺกนฺต’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **เอวมาทิโก ปุคฺคลวิภาโค**ติ ทุติยปญฺหาทีสุ วุตฺตํ สนฺธายาหฯ **ตสฺส จิตฺตสฺส ตํตํขณวีติกฺกมาวีติกฺกมทสฺสนวเสนา**ติ ตสฺส ตสฺส อุปฺปาทกฺขณสฺส ภงฺคกฺขณสฺส จ ยถารหํ วีติกฺกมสฺส อวีติกฺกมสฺส จ ทสฺสนวเสน ทสฺสิโต โหติ ปุคฺคลวิภาโคติ โยชนาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ อติกฺกนฺตกาลวาเรฯ **ปุคฺคลวิสิฏฺฐํ จิตฺตํ ปุจฺฉิตํ** ‘‘ยสฺส จิตฺตํ ตสฺส จิตฺต’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ **ยทิปิ ปุคฺคลปฺปธานา ปุจฺฉา** ปุคฺคลวารตฺตาฯ **อถาปิ จิตฺตปฺปธานา** ปุคฺคลํ วิเสสนภาเวน คเหตฺวา จิตฺตสฺส วิเสสิตตฺตาฯ **อุภยถาปิ ทุติยปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา** อนวเสสปุคฺคลวิสยตฺตาฯ ตถา ปน อวตฺวา ‘‘อตีตํ จิตฺต’’นฺติ วุตฺตํ, กสฺมา นิโรธกฺขณ…เป…. ทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพนฺติ โยชนาฯ **เอส นโย ‘‘น นิรุชฺฌมาน’’นฺติ เอตฺถาปี**ติ นิรุชฺฌมานํ ขณํ นิโรธกฺขณํ ขณํ วีติกฺกนฺตกาลํ กึ ตสฺส จิตฺตํ น โหตีติ อโตฺถฯ

๑๑๔-๑๑๖. **สราคปจฺฉิมจิตฺตสฺสา**ติ สราคจิเตฺตสุ ปจฺฉิมสฺส จิตฺตสฺส, เอกสฺส ปุคฺคลสฺส ราคสมฺปยุตฺตจิเตฺตสุ ยํ สพฺพปจฺฉิมํ จิตฺตํ, ตสฺสฯ โส ปน ปุคฺคโล อนาคามี เวทิตโพฺพฯ **น นิรุชฺฌติ** นิโรธาสมงฺคิตายฯ **นิรุชฺฌิสฺสติ** อิทานิ นิโรธํ ปาปุณิสฺสติฯ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา ปน ตโต อญฺญํ **นุปฺปชฺชิสฺสติฯ อิตเรส**นฺติ ยถาวุตฺตสราคปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคึ วีตราคจิตฺตสมงฺคิญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสานํ อิตรเสกฺขานเญฺจว ปุถุชฺชนานญฺจฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ธมฺมยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑-๑๖. **ยถา มูลยมเก กุสลาทิธมฺมา เทสิตา**ติ กุสลากุสลาพฺยากตา ธมฺมา กุสลกุสลมูลาทิวิภาคโต มูลยมเก ยมกวเสน ยถา เทสิตาฯ **อญฺญถา**ติ กุสลกุสลมูลาทิวิภาคโต

อณฺญถา, ขนฺธาทิวเสนาติ อโตฺถฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๓๓-๓๔. ตํ ปน กมฺมสมุฏฺฐานาทิรูปํ อคฺคเหตฺวาฯ **เกจี**ติ ธมฺมสิริเตฺถรํ สนฺธายาหฯ โส หิ ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานรูปวเสน วุตฺต’’นฺติ อฏฺฐกถํ อาหริตฺวา ‘‘อิมสฺมึ ปเญฺห กมฺมสมุฏฺฐานาทิรูป ญฺจ ลพฺภตี’’ติ อโวจฯ ตถา จ วตฺวา ปฏิโลมปาฬึ ทเสฺสตฺวา ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมว อิธาธิเปฺปตํฯ กมฺมสมุฏฺฐานาทิรูเป น วิธานํ, นาปิ ปฏิเสโธ’’ติ อาหฯ **ตถา**ติ ยถา วุตฺตปฺ ปกาเร ปาเฐ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปเมว อธิเปฺปตํ, ตถา เอตฺถาปีติ อโตฺถฯ โนติ วุตฺตนฺติ วทนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **ตํ ปเนต**นฺติ ยถา อุทฺธฏสฺส ปาฐสฺส อตฺถวจนํ, เอวํ น สกฺกา วตฺตุํฯ กสฺมาติ อาห **‘‘จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ...เป.... ปฏิเสธสิทฺธิโต’’**ติฯ สฺวายํ ปฏิเสโธ เหฏฺฐา ทสฺสิโตเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

เย จ วทนฺตีติ เอตฺถ **เย จา**ติ วชิรพุทฺธิเตฺถรํ สนฺธายาหฯ โส หิ ‘‘โสตาปตฺติ มคฺคกฺขเณ’’ติอาทินา ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬึ อาหริตฺวา ‘‘ยถา ตตฺถ สติปิ กมฺมชาทิรูเป ฐเปตฺวา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปนฺติ จิตฺตปฏิพทฺธตฺตา จิตฺตชรูปเมว ฐเปตพฺพภาเวน อุทฺธฏํ, เอวมิธาปิ จิตฺตชรูปเมว กถิต’’นฺติ วทติฯ **ตญฺจ** เนสํ **วจนํ ตถา น โหติ,** ยถา เตหิ อุทาหฏํ, วิสโมยํ อุป ญฺญาโสติ อโตฺถฯ ยถา จ ตํ ตถา น โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เยสญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ กมฺม ชาทีนํฯ **ตสฺสา**ติ มคฺคสฺสฯ **เต**ติ อพฺยากตา, เย อุปฺปาทนิโรธวโนฺตฯ **อวิชฺชมาเนสุ จ** อุปฺ ปาทนิโรเธสุ นิพฺพานสฺส วิยฯ

สนฺนิฏฺฐาเนน คหิเตสุ ปุคฺคเลสุฯ เตสุ หิ เกจิ อกุสลาพฺยากตจิตฺตานํ อุปฺปาทกฺขณ สมงฺคิโน, เกจิ อพฺยากตจิตฺตสฺส, เกจิ กุสลาพฺยากตจิตฺตสฺส, เตสุ ปุริมา เทฺว ปฐมโกฏฺฐา เสน สงฺคหิตา ตสฺส กุสลุปฺปตฺติปฏิเสธปรตฺตา, เต ปน ภววเสน วิภชิตฺวา วตฺตพฺพาติ ทเสฺส โนฺต **‘‘ปญฺจโวกาเร’’**ติอาทิมาหฯ **เอว**นฺติ ยถาวุตฺตนเยนฯ **สพฺพตฺถา**ติ สพฺพปเญฺหสุฯ

๗๙. **ตโต**ติ เอกาวชฺชนวีถิโตฯ **ปุริมตรชวนวีถิ** ยาย วุฏฺฐานคามินี สงฺคหิตา, ตตฺถ อุปฺปนฺนสฺสปิ จิตฺตสฺสฯ **กุสลานาคตภาวปริโยสาเนนา**ติ กุสลธมฺมานํ อนาคตภาวสฺส ปริ โยสานภูเตน อคฺคมคฺคานนฺตรปจฺจยเตฺตน **ทีปิตํ โหติ สมานลกฺขณํ สพฺพํ**ฯ เกน? **ตาย เอว สมานลกฺขณตายฯ เอส นโย**ติ ยถา กุสลานุปฺปาโท กุสลานาคตภาวสฺส ปริโยสาน ภูตโต วุตฺตปริเจฺฉทโต โอรมฺปิ ลพฺภตีติ โส ยถาวุตฺตปริเจฺฉโท ลกฺขณมตฺตนฺติ สฺวายํ นโย ทสฺสิโตฯ เอส นโย อกุสลาตีตภาวสฺส อาทิมฺหิ ‘‘ทุติเย อกุสเล’’ติ วุตฺตฏฺฐาเน, อพฺยากตา ตีตภาวสฺส อาทิมฺหิ ‘‘ทุติเย จิเตฺต’’ติ วุตฺตฏฺฐาเนปีติ โยชนาฯ อิทานิ ‘‘เอส นโย’’ติ ยถาวุตฺ ตมติเทสํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินา ปากฏตรํ กโรติฯ ***ภาวนาปหานานิ*** **ทสฺสิตานิ โหนฺติ** ‘‘อคฺ คมคฺคสมงฺคี กุสลญฺจ ธมฺมํ ภาเวติ, อกุสลญฺจ ปชหตี’’ติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ ปวตฺติวาเรฯ **ตํ ตนฺ ติ** อกุสลาตีตตาทิ กุสลานาคตตาทิ จฯ **เตน เตนา**ติ ‘‘ทุติเย อกุสเล อคฺคมคฺคสมงฺคี’’ติ เอวมาทินา อเนฺตน จฯ

๑๐๐. **ปฏิสนฺธิจิตฺตโต**ติ อิทํ มริยาทคฺคหณํ, น อภิวิธิคฺคหณํ, ยโต **‘‘โสฬสม’’**นฺติ อาหฯ อภิวิธิคฺคหณเมว วา โสฬสจิตฺตกฺขณายุกเมว รูปนฺติ อิมสฺมึ ปเกฺข อธิเปฺปเต ปฏิกฺขิ

โต‌ตวายํ วาโทติ ทเสฺสนฺโต **“ตโต ปรมฺปิ วา”**ติ อาหฯ อยญฺจ วิจาโร เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ **น ตโต โอรนฺติ วิญฺญายติ** ตโต โอรํ อกุสลนิโรธสมกาลํ อพฺยากตนิโรธสฺส อสมฺภวโตฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อินฺทฺริยยมกํ

๑. ปณฺณตฺติวาโร

อุเทฺทสวารวณฺณนา

๑. **อินฺทฺริยยมเก วิภงฺค วิยา**ติ ยถา อินฺทฺริยวิภงฺเค ปุริสินฺทฺริยานนฺตรํ ชีวิตินฺทฺริยํ อุทฺทิฏฺฐํ, น มนินฺทฺริยานนฺตรํ, เอวํ อิมสฺมึ อินฺทฺริยยมเกฯ ตญฺจ สุตฺตเทสนานุโรเธนาติ ทเสฺสนฺโต **“ตีณิมานิ...เป.... สุเตฺต เทสิตกฺกเมนา”**ติ อาหฯ โสยํ ยทตฺถํ ตสฺส สุเตฺต เทสิตกฺกเมน อุเทฺทโส, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปวตฺติวาเรหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา ‘‘ชีวิตินฺทฺริย’’นฺติ อิทํ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส อรูปชีวิตินฺทฺริยสฺส จ สามญฺญโต คหณํ, เอวํ อุปาทินฺนสฺส อนุปาทินฺนสฺส จาติ อาห **“กมฺมชานํ อกมฺมชานญฺจ อนุปาลก”**นฺติฯ อถ วา สหชธมฺมานุปาลกมฺปิ ชีวิตินฺทฺริยํ น เกวลํ ขณฏฺฐิติยา เอว การณํ, อถ โข ปพนฺธานุปเจฺฉทสฺสปิ การณเมวฯ อญฺญถา อายุกฺขยมรณํ น สมฺภเวยฺย, ตสฺมา ‘‘กมฺมชานญฺจ อนุปาลก’’นฺติ อวิเสสโต วุตฺตํ, จุติปฏิสนฺธีสุ จ ปวตฺตมานานํ กมฺมชานํ อนุปาลกํฯ **อิตี**ติ ตสฺมาฯ **ตํมูลกานี**ติ ชีวิตินฺทฺริยมูลกานิฯ **จุติปฏิสนฺธิปวตฺติวเสนา**ติ จุติปฏิสนฺธิวเสน ปวตฺติวเสน จฯ ตตฺถ ยํ อุปาทินฺนํ, ตํ จุติปฏิสนฺธิวเสเนว, อิตรํ อิตรวเสนปิ วตฺตพฺพํฯ ยสฺมา จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ปุริสินฺทฺริยาวสาเนสุ เอกนฺตอุปาทินฺเนสุ อตํสภาวตฺตา ยํ มนินฺทฺริยํ มูลเมว น โหติ, ตสฺมา ตํ ฐเปตฺวา **อวเสสมูลกานิ** จกฺขุนฺทฺริยาทิมูลกานิฯ **อายตนยมเก วิยา**ติ ยถา อายตนยมเก ปฏิสนฺธิวเสนายตนานํ อุปฺปาโท, มรณวเสน จ นิโรโธ วุโตฺต, เอวมิธาปิ จุติอุปฺปตฺติวเสเนว วตฺตพฺพานิ, ตสฺมา อตํสภาวตฺตา ชีวิตินฺทฺริยํ **เตสํ** จกฺขุนฺทฺริยาทีนํ มเชฺฌ อนุทฺทิสิตฺวา **อเนฺต** ปุริสินฺทฺริยานนฺตรํ อุทฺทิฏฺฐํฯ ยํ ปน จกฺขุนฺทฺริยาทิมูลเกสุ มนินฺทฺริยํ สพฺพปจฺฉา เอว คหิตํ, ตตฺถ การณํ อฏฺฐกถายํ วุตฺตเมวฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิเทฺทสวารวณฺณนา

๙๔. **โกจิ สภาโว นตฺถี**ติ โกจิ สภาวธโมฺม นตฺถิฯ ยทิ เอวํ ‘‘นตฺถี’’ติ ปฏิเกฺขโป เอว ยุโตฺตติ อาห **“น จ รูปาที”**ติอาทิฯ ‘‘สุขา ทุกฺขา อทุกฺขมสุขา’’ติอาทีสุ สุขทุกฺขสทฺทานํ สามญฺญวจนภาเวปิ อินฺทฺริยเทสนายํ เต วิสิฏฺฐวิสยา เอวาติ ทเสฺสนฺโต **“สุขสฺส...เป.... คหิโตเยวา”**ติ อาหฯ **ทุกฺขสฺส จ** เภทํ กตฺวาฯ

๑๔๐. **ปญฺญินฺทฺริยานิ โหนฺตีติ อามนฺตาติ วุตฺต**นฺติ ปชานนเฏฺฐน อธิปเตยฺยเฏฺฐน จ ปญฺญินฺทฺริยานิ โหนฺติ, ทสฺสนเฏฺฐน ปน จกฺขูนิ จาติ จกฺขุ, อินฺทฺริยนฺติ ปุจฺฉาย ‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **“ตณฺหาโสตเมวาหา”**ติ วุตฺตํ, ‘‘ยสฺส ฉตฺตึสติ โสตา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๓๓๙) ปน ทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ โสตภาโว อาคโตฯ

๒. ปวตฺติวารวณฺณนา

๑๘๖. **อญฺญธมฺมนิสฺสเยนา**ติ ‘‘โย เตสํ รูปีนํ ธมฺมานํ อายุ ฐิตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๖๓๔) อญฺญธมฺมนิสฺสเยน คเหตพฺพํฯ **ปวตฺติญฺจ คเหตฺวา คเตสุ** วิสฺสชฺชเนสุ, จุติปฏิสนฺธิโย คเหตฺวา คเตสุ โยชนา น ลพฺภตีติ อธิปฺปาโยฯ อลพฺภมานา จ สุขทุกฺขโทมนสฺสินฺทฺริเยเหว น ลพฺภติฯ **ตํมูลกา จ นยา**ติ สุขินฺทฺริยาทิมูลกา จ นยาฯ **เตหี**ติ สุขินฺทฺริยาทีหิฯ **โยชนา**ติ ‘‘ปวเตฺต สุขินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติอาทินา อุปฺปชฺชมาเนหิ โยชนาฯ **ตํมูลกา จ** ตถาโยชนามูลภูตา จ นยา ชีวิตินฺทฺริยาทิมูลกา จ นยาฯ **ปากฏาเยวา**ติ ปาฬิคติยา เอว วิญฺญายมานโยชนตฺตา สุวิเญฺญยฺยา เอวฯ

ตํ วจนํฯ **โสมนสฺสวิรหิตสจกฺขุกปฏิสนฺธินิทสฺสนวเสนา**ติ โสมนสฺสวิรหิตสจกฺขุกปฏิสนฺธิเยว นิทสฺสนนฺติ โยเชตพฺพํฯ กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพํ ‘‘นิทสฺสนมตฺตเมตํ, น ปน คณนปริจฺฉินฺทน’’นฺติ อาห **‘‘น หิ จตุนฺนํเยวาติ นิยโม กโต’’**ติฯ **ตํสมานลกฺขณา**ติ ตาย สจกฺขุกปฏิสนฺธิตาย สมานลกฺขณาติ ปริตฺตวิปากคฺคหณํฯ ตตฺถ สโสมนสฺสปฏิสนฺธิโย สนฺธาย อุเปกฺขาปฏิสนฺธิโย นิทสฺสนภาเวน วุตฺตาติ เกจิฯ ปริตฺตวิปากปฏิสนฺธิ จ กุสลวิปากาเหตุกปฏิสนฺธิ เวทิตพฺพาฯ สาปิ หิ สจกฺขุกา สิยาฯ **ตํสมานลกฺขณา**ติ วา ตาย อุเปกฺขาสหคตาย สมานลกฺขณา ยถาวุตฺตอเหตุกปฏิสนฺธิ จ ปญฺจมชฺฌานปฏิสนฺธิ จฯ ยทิ เอวํ ‘‘จตุนฺน’’นฺติ กสฺมา คณนปริเจฺฉโทติ อาห **‘‘กามาวจเร…เป.… นิทสฺสนํ กต’’**นฺติฯ **เตนา**ติ อุเปกฺขาสหคตมหาวิปากนิทสฺสเนน, เยหิ สมานตาย อิเม นิทสฺสนภาเวน วุตฺตา, เต เอกํเสน ตํสภาวา เอวาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ยถา สโสมนสฺส…เป.… โต โหตี’’**ติฯ

นนุ จ คพฺภเสยฺยเกสุ อยมโตฺถ เอกํสโต น ลพฺภตีติ อาสงฺกํ สนฺธายาห **‘‘คพฺภเสยฺยกานญฺจ…เป.… ทสฺสิตา โหตี’’**ติฯ เตนาห **‘‘สจกฺขุกาน’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ ยทิ สเหตุกปฏิสนฺธิกานํ กามาวจรานํ นิยมโต สจกฺขุกาทิภาวทสฺสนํ คพฺภเสยฺยกวเสน ลเพฺภยฺย, ยุตฺตเมตํ สิยาติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘คพฺภเสยฺยเกปิ หี’’**ติอาทิฯ **ตถา อายตนยมเก ทสฺสิต**นฺติ อิทํ อายตนยมกวณฺณนายํ อตฺตนา วุตฺตํ ‘‘เอวญฺจ กตฺวา อินฺทฺริยยมเก’’ติอาทิวจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ โสมนสฺสินฺทฺริยุปฺปาทกกมฺมสฺส เอกเนฺตน จกฺขุนฺทฺริยุปฺปาทนโต คเพฺภปิ ยาว จกฺขุนฺทฺริยุปฺปตฺติ, ตาว อุปฺปชฺชมานตาย ‘‘อภินนฺทิตพฺพตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ **สนฺนิฏฺฐาเนน สงฺคหิตาน**นฺติ ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอเตน สนฺนิฏฺฐาเนน สงฺคหิตานํฯ **อิตฺถีนํ อฌานกานํ อุปฺปชฺชนฺตีนนฺติ อาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อิตฺถีนํ อจกฺขุกานํ อุปฺปชฺชนฺตีน’’นฺติอาทึ สงฺคณฺหาติฯ **เต เอวา**ติ คพฺภเสยฺยกา เอวฯ

ตํสมานลกฺขณนฺติ โสเปกฺขอจกฺขุกปฏิสนฺธิภาเวน สมานลกฺขณํฯ **ตตฺถา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิจิเตฺตฯ **สมาธิเลโส** ทุพฺพลสมาธิ โย จิตฺตฏฺฐิติมโตฺตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา จิตฺตฏฺฐิติ วิย ทุพฺพลํ วีริยํ นตฺถิ, โย ‘‘วีริยเลโส’’ติ วตฺตโพฺพ, ตสฺมา, เลสมตฺตสฺสปิ วีริยสฺส อภาวาติ อโตฺถฯ **อเญฺญสู**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิจิตฺตโต อเญฺญสุฯ **เกสุจี**ติ เอกเจฺจสุฯ อุภเยนปิ มโนทฺวาราวชฺชนหสิตุปฺปาทจิตฺตํ วทติฯ **อิธา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิจิเตฺตฯ **สมาธิวีริยานิ อินฺทฺริยปฺปตฺตานิ จ น โหนฺตี**ติ สมาธิกิจฺจํ ปฏิกฺขิปติ, น สมาธิมตฺตํ, น วีริยเลสสฺส สพฺภาวโตติ โยเชตพฺพํฯ เตเนวาห **‘‘วิเสสนญฺหิ วิเสสิตเพฺพ ปวตฺตตี’’**ติฯ ยสฺมึ วีริเย สติ อินฺทฺริยุปฺปตฺติ สิยา, ตเทว ตตฺถ นตฺถีติ อโตฺถฯ

อปาเย โอปปาติกวเสนาติ อิทํ สุคติยํ โอปปาติโก วิกลินฺทฺริโย น โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ, ‘‘ลพฺภเนฺตว ญาณวิปฺปยุตฺตาน’’นฺติ ปน วุตฺตตฺตา ‘‘ทุเหตุกปฏิสนฺธิกานํ วเสนา’’ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยสนฺตานานํฯ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานํ ปน อุปฺปาทนิโรธา อภิณฺหโสว โหนฺตีติฯ **ปฐมกปฺปิกาทีน**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**-สทฺเทน คหิตานํ ปริวตฺตมานลิงฺคานํ วเสน อุปฺปาทนิโรธคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ ปฐมกปฺปิกานํ ปน วเสน อุปฺปาโท เอว ลพฺภติฯ **‘‘จุติอุปปตฺติวเสเนว ทุติยปุจฺฉาสุปิ สนฺนิฏฺฐาเนหิ คหณํ เวทิตพฺพ’’**นฺติ อิทํ อุปาทินฺนอินฺทฺริเยหิ นิยมิตตฺตา วุตฺตํฯ

๑๙๐. **สนฺตานุปฺปตฺตินิโรธทสฺสนโต**ติ สนฺตานวเสน อุปฺปาทนิโรธานํ ทิสฺสมานตฺตาฯ เอเตน รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส จกฺขุนฺทฺริยาทิสมานคติกตํ ยุตฺติโต สาเธติฯ อาคมโต ปน ‘‘วินา โสมนเสฺสนา’’ติอาทินา ปรโต สาเธสฺสติฯ **เฉโทติ นามํ ทฏฺฐพฺพํ** สรูปทสฺสเนเนว สํสยเฉทนโตฯ

ตสฺสาติ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺสฯ **เต จ** อสญฺญสตฺตาฯ นนุ จ อุปฺปาโทว ชีวิตินฺทฺริยสฺส จุติอุปปตฺติวเสน วตฺตโพฺพ, น อนุปฺปาโทติ อาห **‘‘อนุปฺปาโท…เป…. น ปวเตฺต’’**ติฯ อยญฺจ นโย น เกวลํ ปุริมโกฏฺฐาเส เอว, อถ โข อิตรโกฏฺฐาเสปิ คหิโต เอวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺฉิมโกฏฺฐาเสปี’’**ติอาทิมาหฯ

‘‘อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ เยนาธิปฺปาเยน โจทนา กตา, ตมธิปฺปายํ วิวริตุํ **‘‘นนุ สุทฺธาวาส’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **น วตฺตพฺพ**นฺติ ‘‘อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติ น วตฺตพฺพํ, ‘‘อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’อิเจฺจว วตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อิทานิ ยถา ‘‘อุปปชฺชนฺตาน’’นฺติ น วตฺตพฺพํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โสมนสฺสมนินฺทฺริยาน**นฺติ โสมนสฺสินฺทฺริยมนินฺทฺริยานํ, อยเมว วา ปาโฐฯ **ตทา**ติ ปฐมสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส ธรมานกาเลฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานํ อเตฺถว กาลเภโท, อุภยเญฺจตฺถ ชีวิตินฺทฺริยภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ กตฺวา คยฺหติ, ตสฺมาฯ **อุภย**นฺติ โสมนสฺสินฺทฺริยชีวิตินฺทฺริยนฺติ อิทํ อุภยํฯ **อุปฺปาทกฺขเณน นิทสฺสิต**นฺติ เอเตน ‘‘อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ’’ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ อุทาหรเณน ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา ตาทิสานํ อเนเกสํ จิตฺตานํ ภงฺคกฺขเณ ลพฺภมานํ ตเทกเทเสน สพฺพปฐมสฺส อุปปตฺติจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณน นิทสฺสิตํ, เอวมิธาปิ ขณทฺวเย ลพฺภมานํ ตเทกเทเสน อุปฺปาทกฺขเณน นิทสฺสิตนฺติ เอวํ นิทสฺสนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เตสนฺติ ชีวิตินฺทฺริยาทีนํฯ **อญฺญตฺถา**ติ ปวเตฺตฯ **อิธา**ติ อนาคตกาลเภเทฯ **น น สมฺภวติ** อุปปตฺติกฺขณสฺส วิย ตโต ปรํ ปวตฺติกฺขณสฺสปิ อนาคตกาลภาวโตฯ **ตสฺมา**ติ อุปปตฺติโต อญฺญตฺถาปิ ยถาธิเปฺปตอุปฺปาทสมฺภวโตฯ อยญฺจ อโตฺถ วารนฺตเรปิ ทิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอวญฺจ กตฺวา’’**ติอาทิฯ **น หี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ ตตฺถ **อปิ ปจฺฉิม…เป…. สนฺธิกสฺสา**ติ **อปิ**-สเทฺทน ‘‘โก ปน วาโท อปจฺฉิมภวิกสฺส โสมนสฺสสหคตปฏิสนฺธิกสฺสา’’ติ ทเสฺสติฯ อปจฺฉิมภวิกสฺส จุติโต ปจฺฉา ‘‘โสมนสฺสินฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **‘‘จุติโต ปุเพฺพวา’’**ติฯ **เอตฺถ หิ ปฐมปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐานโตฺถ**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปโตฺถ – เอตฺถ ‘‘ยสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ เอวมาทีสุ ยมเกสุ ยา ปฐมปุจฺฉา, ตาสุ สนฺนิฏฺฐานปทสงฺคหิโต อโตฺถฯ **ปุจฺฉิตพฺพตฺถนิสฺสโย**ติ ‘‘ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทิกสฺส ปุจฺฉิตพฺพสฺส อตฺถสฺส นิสฺสยภูโต **มาทิโสว** มยา สทิโส เอว อโตฺถ **อุปปตฺติอุปฺปาทินฺทฺริยวา** อุปปตฺติกฺขเณ อุปฺปาทาวตฺถอินฺทฺริยสหิโต, **อุภยุปฺปาทินฺทฺริยวา** ปฏิ

สนฺธิปวตฺตีสุ อุปฺปาทาวตฺถอินฺทฺริยสหิโต วาฯ **ปฏินิวตฺติตฺวาปิ ปุจฺฉิตพฺพตฺถสฺส นิสฺสโย**ติ ‘‘ยสฺส วา ปนา’’ติอาทินา ปฏินิวตฺติตฺวา ปุจฺฉิตพฺพสฺสปิ สํสยตฺถสฺส นิสฺสโยติ **เอวํ** อิมินา วิยอชฺฌาสเยน ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทีสุ **ทุติยปุจฺฉาสุ สนฺนิฏฺฐานตฺถเมว** สนฺนิฏฺฐานปทสงฺคหิตเมว อตฺถํ นิยเมติฯ **ตเตฺถว** ตาสุ เอว ปุเพฺพ วุตฺตปฐมปุจฺฉาสุ เอวฯ **ปุจฺฉิตพฺพํ** ‘‘ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติอาทีสุ **อนาคตภาวมเตฺตน สรูปโต คหิตํ อุปฺปาทํ** อุปฺปาทสงฺขาตํ, ‘‘ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติอาทีสุ **อนาคตภาวมเตฺตน สรูปโต คหิตํ นิโรธํ วา** นิโรธสงฺขาตํ วา สํสยตฺถํ น นิยเมตีติฯ **เอวนฺ**ติ วุตฺตปฺปกาเรน สนฺนิฏฺฐานตฺถสฺส นิยโม โหติ, น สํสยตฺถสฺส, ตสฺมา ‘‘ยสฺส วา ปน…เป.… อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ **เอส นโย**ติ ยวายํ อุปฺปาทวาเร วิจาโร วุโตฺต, นิโรธวาเรปิ เอเสว นโยฯ ตถา หิ ‘‘ยสฺส วา ปน โสมนสฺสินฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส จกฺขุนฺทฺริยํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ? อามนฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

เอวํ อวุตฺตตฺตาติ อุปฺปาทนิโรธานํ อนาคตานํ สรูเปน อวุตฺตตฺตาฯ น หิ ตตฺถ เต สรูเปน วุตฺตา, อถ โข ‘‘นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ปฏิเกฺขปมุเขน วุตฺตาฯ **ตตฺถา**ติ อนุโลเมฯ **น เอวํ โยเชตพฺพา** ปฏิโลเมฯ ตเมว อโยเชตพฺพตํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินา วิวรติฯ อุปฺปาทนิโรเธ อติกฺกมิตฺวา อุปฺปาทนิโรธา สมฺภวนฺติ โยเชตุํ, ตถา อุปฺปาทนิโรเธ อปฺปตฺวา อุปฺปาทนิโรธา สมฺภวนฺติ โยเชตุนฺติ โยชนาฯ อิทญฺจ ทฺวยํ ยถานุโลเม สมฺภวติ, น เอวํ ปฏิโลเมฯ เตนาห **‘‘น เอวํ…เป.… สมฺภวนฺตี’’**ติฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘อภูตาภาวสฺส…เป.… สมฺภวานุปปตฺติโต’’**ติฯ **อภูตาภาวสฺสา**ติ อภูตสฺส อภาวสฺส, อภูตสฺส อุปฺปาทสฺส นิโรธสฺส จ อภาวสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘อภูตุปฺปาทนิโรธาภาโว จ ปฏิโลเม ปุจฺฉิโต’’**ติ, ตสฺมา ‘‘อามนฺตา’’ติ จ วุตฺตํ, น วุตฺตํ วิสฺสชฺชนนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อสฺส วิเสสรหิตสฺส อภูตาภาวสฺสา**ติ อิมสฺส ยถาวุตฺตสฺส ยถา รูปาภาโว เวทนาภาโวติ โกจิ อภาโวปิ วิเสสสหิโต, น เอวมยนฺติ วิเสสรหิตสฺส อภูตาภาวสฺสฯ

กาลนฺตรโยคาภาวโตติ กาลวิเสสโยคาภาวโตฯ **ยาทิสานนฺ**ติ ยานิ ภูตานิ น วตฺตมานานิ สติ ปจฺจเย อุปฺปชฺชนารหานิ, เตสํ อนาคตานนฺติ อโตฺถฯ **อุปฺปาทนิโรธาภาเวน ปุจฺฉิตพฺพสฺสา**ติ ‘‘นุปฺปชฺชิสฺสติ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติ เอวํ อุปฺปาทสฺส นิโรธสฺส จ อภาเวน ปุจฺฉิตพฺพสฺส อตฺถสฺสฯ **สนฺนิสฺสโย** นิสฺสยภูโต **สนฺนิฏฺฐาเนน สนฺนิจฺฉิโต** สนฺนิฏฺฐานปทสงฺคหิโตฯ โส ยถาวุโตฺต อโตฺถ นิสฺสโย เอเตสนฺติ **ตนฺนิสฺสยาฯ ตาทิสานํเยว** อนาคตานํเยว **อุปปตฺติจุติอุปฺปาทนิโรธานํ** อุปปตฺติจุติสงฺขาตอุปฺปาทนิโรธานํ อนุปฺปาทานิโรธานํ ปฏิเกฺขปวเสนฯ **ชีวิตาทีนมฺปิ** ชีวิตมนินฺทฺริยาทีนมฺปิฯ **อนุปฺปาทานิโรธา สํสยปเทน ปุจฺฉิตา โหนฺติ** ‘‘ยสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส โสมนสฺสินฺทฺริยํ น นิรุชฺฌิสฺสตี’’ติฯ **‘‘อามนฺตา’’ติ วุตฺตํ** วิภชิตฺวา วตฺตพฺพสฺส อภาวโตฯ เตนาห **‘‘น วุตฺตํ…เป.… วิสฺสชฺชน’’**นฺติฯ

เย โสเปกฺขปฏิสนฺธิกา ภวิสฺสนฺติ รูปโลเก, เต สงฺคหิตาติ โยชนาฯ **ตํสมานลกฺขณตายา**ติ เตน โสเปกฺขปฏิสนฺธิกภาเวน สมานลกฺขณตายฯ **ตํ ปมาทลิขิตํ** ธมฺมยมเก ตาทิสเสฺสว วจนสฺส อภาวโตฯ ตตฺถปิ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ จิตฺตยมเก วุตฺตํ ‘‘น หิ ขณปจฺจุปฺปเนฺน อุปฺปชฺชิตฺถาติ อตีตโวหาโร อตฺถี’’ติอาทินาฯ

ปวตฺติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปริญฺญาวารวณฺณนา

๔๓๕-๔๘๒. โลกิยอพฺยากเตหีติ ผลธมฺมนิพฺพานวินิมุตฺเตหิ อพฺยากเตหิฯ **ตานิ อุปาทายา**ติ ตานิ โลกิยอพฺยากตานิ อุปาทายฯ ตํสมานคติกานํ มนินฺทฺริยาทีนํ ‘‘โส เวทนากฺขนฺธํ ปริชานาตีติ? อามนฺตา’’ติอาทินา (ยม. ๑.ขนฺธยมก.๒๐๖) เวทนากฺขนฺธาทีนํ วิย ปริเญฺญยฺยตา วุตฺตาฯ ยญฺหิ ปริชานิตพฺพํ, ตเทว ปริชานาตีติอาทินา วุตฺตํฯ เอวมวิปรีเต อเตฺถ สิเทฺธปิ โจทโก ‘‘มิสฺสกตฺตา’’ติ เอตฺถ ลพฺภมานํ เลสํ คเหตฺวา โจเทติ **‘‘ยทิ ปริเญฺญยฺยมิสฺสกตฺตา’’**ติอาทินาฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา อิธ ปริเญฺญยฺยมิสฺสกานํ ปริเญฺญยฺยตา วุตฺตา, เอวมญฺญตฺถาปิ สา เตสํ วตฺตพฺพา, ตถา ภาเวตพฺพมิสฺสกานํ ภาเวตพฺพตาติฯ เตนาห **‘‘กสฺมา ธมฺมยมเก’’**ติอาทิฯ **กุสลากุสเลสุ ภาวนาปหานาภินิเวโส โหติ,** เยน วุตฺตํ ‘‘โส ตํ อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวตี’’ติอาทิฯ **น อพฺยากตภาวนฺ**ติ เอเกน ยถา ผสฺสทฺวารโต วิย วิญฺญาณทฺวารโต กุสลาทีนํ อุปฺปตฺติปริยาโย, เอวํ เวทนากฺขนฺธาทีนํ วิย น อพฺยากตาทีนํ ปริเญฺญยฺยตาปริยาโยติ ทเสฺสติฯ

กุสลากุสลภาเวน อคฺคหิตาติ สมุทยสภาเวน อคฺคหิตาติ อโตฺถฯ **กุสลากุสลาปี**ติ กุสลากุสลภาวาปิ สมานาฯ **ภาเวตพฺพปหาตพฺพภาเวหิ วินาปิ โหติ,** โย น มคฺคสมุทยสจฺจปกฺขิโยฯ ยถา ‘‘อนิจฺจํ รูป’’นฺติ เอตฺถ ‘‘อนิจฺจเมว รูปํ, น นิจฺจ’’นฺติ ปฏิโยคิวินิวตฺตนเมว เอว-กาเรน กรียติ, น ตสฺส ทุกฺขานตฺตตาทโย นิวาริตา โหนฺติ, เอวํ ‘‘ปหาตพฺพเมวา’’ติ เอตฺถ เอว-สเทฺทน ปฏิโยคิภูตํ อปฺปหาตพฺพเมว นิวตฺตียติ, น ตโต อญฺญวิเสสาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอเตน ปหาตพฺพเมวา’’**ติอาทิฯ **ภาเวตพฺพภาโว เอว ตสฺส** อญฺญินฺทฺริยสฺส **คหิโต** อุกฺกํสคติวิชานนโตฯ **‘‘ปรโต ลิขิตพฺพํ อุปฺปฏิปาฏิยา ลิขิต’’**นฺติ กสฺมา วุตฺตํฯ **เทฺว ปุคฺคลา**ติ หิ อาทิ อนุโลเม อาคตํ อุทฺธฏํ, **จกฺขุนฺทฺริยํ น ปริชานาตี**ติอาทิ ปน ปฏิโลเมฯ **โทมนสฺสินฺทฺริยํ น ปชหนฺติ นามา**ติ อิทํ ‘‘โน จ โทมนสฺสินฺทฺริยํ ปชหนฺตี’’ติ ปาฬิปทสฺส อตฺถวจนํฯ ยํ ปน ‘‘จกฺขุนฺทฺริยมูลกํ อติกฺกมิตฺวา โทมนสฺสินฺทฺริยมูลเก อิทํ วุตฺต’’นฺติ วุตฺตํ, ปฏิโลเม อาคตํ สนฺธาย วุตฺตตฺตา ตํ น ยุตฺตํ, น ตํ อฏฺฐกถาจริยา ปฐมํ อาคตํ ปทํ ลงฺฆิตฺวา ตาทิสเสฺสว ปจฺฉา อาคตปทสฺส อตฺถวณฺณนํ กโรนฺติฯ ปทานุกฺกมโต เอว หิ อฏฺฐกถายํ อตฺถวณฺณนา อารทฺธา, ปริโยสาปิตา จ, ตสฺมา อนุปฏิปาฏิยาว ลิขิตํ, น อุปฺปฏิปาฏิยาติ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘เทฺว ปุคฺคลา’’ติอาทิกสฺส อนุโลเม อาคตสฺส อุทฺธฏตฺตาฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมึ ปริญฺญาวาเรฯ **ฉ ปุคฺคลา**ติ ปุถุชฺชเนน สทฺธึ ยาว อนาคามิมคฺคฏฺฐา ฉ ปุคฺคลาฯ **อภินฺทิตฺวา คหิโต** ตตฺถ ภพฺพาภพฺพานํ กิจฺจวิเสสสฺส อคฺคหิตตฺตาฯ ยตฺถ ปน สติ ปุถุชฺชนคฺคหณสามเญฺญ ภพฺพานํ กิจฺจํ คหิตํ, ยตฺถ จ อภพฺพานํ, ตตฺถ เต เอว ภินฺทิตฺวา วุตฺตา โหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ, เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺตี’’**ติ จ อาทิมาหฯ **อรหา**ติ อริโย, อยเมว วา ปาโฐฯ **ปฐมมคฺคผลสมงฺคี**ติ ปุริมมคฺคผลสมงฺคีฯ **อิตโร**ติ อรหาฯ **เอวํ ปุคฺคลเภทํ ญตฺวา**ติ อิธ ปุถุชฺชโน โส จ อภโพฺพติ คหิโต, อิธ ภโพฺพ อิธ อริยา, เย จ ปฐมมคฺคผลสมงฺคิโน ยาว อคฺคมคฺคผลสมงฺคิโนติ เอวํ ยถาวุตฺตํ ปุคฺคลวิภาคํ ญตฺวาฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ เตสํ เทฺว ปุถุชฺชนา อฏฺฐ อริยาติ อิเมสํ ยถาวุตฺตปุคฺคลานํ เภทโต อเภทโต จ คหณวเสน อาคเต ตสฺมึ ตสฺมึ ปาฐปเทเสฯ **สนฺนิฏฺฐาเนนา**ติ สนฺนิฏฺฐานปทวเสน, นิจฺฉยวเสเนว วาฯ **นิทฺธาเรตฺวา**ติ นีหริตฺวาฯ **วิสฺสชฺชนํ โยเชตพฺพนฺ**ติ วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตปาฬิยา ยถาวุตฺตอตฺถทสฺสเนน สมฺพนฺธโต วิภาเวตโพฺพติฯ

ปริญฺญาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อินฺทฺริยยมกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ยมกปกรณ-อนุฎีกา สมตฺตาฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

ปฏฺฐานปกรณ-อนุฏีกา

คนฺถารมฺภวณฺณนา

กามคุณาทีหีติ กามคุณฌานาภิญฺญาจิตฺติสฺสริยาทีหิฯ **ลฬนฺตี**ติ ลฬิตานุภวนวเสน รมนฺติฯ **เตสู**ติ กามคุณาทีสุฯ **วิหรนฺตี**ติ อิริยาปถปริวตฺตนาทินา วตฺตนฺติฯ **ปจฺจตฺถิเก**ติ พาหิรพฺภนฺตรเภเท อมิเตฺตฯ **อิสฺสริยํ** ตตฺถ ตตฺถ อาธิปเตยฺยํฯ **ฐานํ** เสฏฺฐิเสนาปติยุวราชาทิฏฺฐานนฺตรํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปริวารปริเจฺฉทาทิ สงฺคยฺหติฯ **ปุญฺญโยคานุภาวปฺปตฺตายา**ติ ทานมยาทิปุญฺญานุภาวาธิคตาย สมถวิปสฺสนาภาวนาสงฺขาตโยคานุภาวาธิคตาย จฯ **ชุติยา**ติ สรีรปฺปภาย เจว ญาณปฺปภาย จฯ เอตฺถ จ เทว-สโทฺท ยถา กีฬาวิชิคิสาโวหารชุติคติอโตฺถ, เอวํ สตฺติอภิตฺถวกมนโตฺถปิ โหติ ธาตุสทฺทานํ อเนกตฺถภาวโตติ **“ยทิจฺฉิตนิปฺผาทเน สโกฺกนฺตีติ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อิทฺธิวิธาทิตามเตฺตน ภควโต อภิญฺญาทีนํ สาวเกหิ สาธารณตาวจนํ, สภาวโต ปน สเพฺพปิ พุทฺธคุณา อนญฺญสาธารณาเยวาติ ทเสฺสโนฺต **“นิรติสยาย อภิญฺญากีฬาย, อุตฺตเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหี”**ติ อาหฯ จิตฺติสฺสริยสตฺตธนาทีนํ ทานสงฺขาเตน สมฺมาปฏิปตฺติอเวจฺจปฺปสาทสกฺการานํ คหณสงฺขาเตนาติ โยชนาฯ คหณเญฺจตฺถ เตสุ อุปลพฺภมานสมฺมาปฏิปตฺติอเวจฺจปฺปสาทานํ เตหิ อุปนียมานสกฺการสฺส จ อภินนฺทนํ อนุโมทนํ สมฺปฏิจฺฉนญฺจ เวทิตพฺพํฯ ธมฺมสภาวานุรูปานุสาสนีวจเนเนว จ ปน สิกฺขาปทปญฺญตฺติปิ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพา วีติกฺกมธมฺมานุรูปา อนุสาสนีติ กตฺวาฯ **ญาณคติ** ญาเณน คนฺตพฺพสฺส เญยฺยสฺส อวโพโธฯ **สมนฺนาคตตฺตา**ติ อิทํ ‘‘อภิญฺญากีฬายา’’ติอาทีสุ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํ, ตถา **สเทวเกน โลเกนา**ติ อิทํ ‘‘คมนียโต’’ติอาทีสุฯ **เต เทเว**ติ สมฺมุติเทวาทิเก เทเวฯ **เตหิ คุเณหี**ติ อภิญฺญาทิคุเณหิฯ **ปูชนียตโร เทโว**ติ อิทํ ปูชนียปริยาโย อยํ อติ-สโทฺทติ กตฺวา วุตฺตํฯ **อติเรกตโร**ติ อธิกตโรฯ **อุปปตฺติเทวาน**นฺติ อิทํ ตพฺพหุลตาย วุตฺตํฯ วิสุทฺธิเทวาปิ หิ ตตฺถ วิชฺชเนฺตว, เตสุปิ วา ลพฺภมานํ อุปปตฺติเทวภาวมตฺตเมว คเหตฺวา ตถา วุตฺตํฯ **ปฏิปกฺขานํ** ทุสฺสีลฺยมุฏฺฐสฺสจฺจวิเกฺขปานํ, สีลวิปตฺติอภิชฺฌาโทมนสฺสอวสิฏฺฐนีวรณานํ วาฯ

อิสีนํ สตฺตโม, อิสีสุ สตฺตโมติ ทุวิธมฺปิ อตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **“จตุสจฺจาวโพธคติยา...เป.... วุโตฺต”**ติ อาหฯ สปรสนฺตาเนสุ สีลาทิคุณานํ เอสนเฏฺฐน วา อิสโย, พุทฺธาทโย อริยาฯ อิสิ จ โส สตฺตโม จาติ **อิสิสตฺตโม**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘นามรูปนิโรธ’’นฺติ เอตฺถ ยํ นามรูปํ นิโรเธตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“ยโต วิญฺญาณํ ปจฺจุทาวตฺตตี”**ติ อาหฯ วฏฺฏปริยาปนฺนญฺหิ นามรูปํ นิโรเธตพฺพํฯ ตสฺมิญฺหิ นิโรธิเต สพฺพโส นามรูปํ นิโรธิตเมว โหติฯ ยถาห ‘‘โสตาปตฺติมคฺคญาเณน อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส นิโรเธน สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อนมตเคฺค สํสาเร เย อุปฺปเชฺชยฺยุํ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺติ…เป…. อรหโต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายนฺตสฺส จริมวิญฺญาณสฺส นิโรเธน ปญฺญา จ สติ จ นามญฺจ รูปญฺจ, เอเตฺถเต นิรุชฺฌนฺติ วูปสมนฺติ อตฺถํ คจฺฉนฺติ ปฏิปฺปสฺสมฺภนฺตี’’ติ (จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖)ฯ **อติคมฺภีรนยมณฺฑิตเทสนํ** สาติสยํ ปจฺจยาการสฺส วิภาวนโตฯ สภาวโต จ ปจฺจยากาโร คมฺภีโรฯ ยถาห ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม คมฺภีโร’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗, ๘), ‘‘คมฺภีโร จายํ, อานนฺท , ปฏิจฺจสมุปฺปาโท คมฺภีราวภาโส’’ติ (ที. นิ. ๒.๙๕; สํ. นิ. ๒.๖๐) จ อาทิฯ ตสฺส จายํ อนนฺตนยปฏฺฐานเทสนา อติคมฺภีราวฯ

ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา

สมานเนติ สมานนยเน, สมาหรเณ, สมานกรเณ วา อฏฺฐกถาธิปฺปายํฯ ตตฺถ ‘‘เทฺว อนุโลมานิ ธมฺมานุโลมญฺจ ปจฺจยานุโลมญฺจา’’ติอาทินา ปรโต วณฺณยิสฺสนฺติฯ

ปฏฺฐานนามโตฺถติ ‘‘ปฏฺฐาน’’นฺติ อิมสฺส นามสฺส อโตฺถ, ตํ ปน ยสฺมา อวยวทฺวาเรน สมุทาเย นิรุฬฺหํ, ตสฺมา ยถา อวยเวสุ ปติฏฺฐิตํ, ตเมว ตาว ทเสฺสตุํ **‘‘ติกปฏฺฐานาทีนํ ติกปฏฺฐานาทินามโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ อถ วา อวยวานเมว ปฏฺฐานนามโตฺถ นิทฺธาเรตโพฺพ ตํสมุทายมตฺตตฺตา ปกรณสฺสฯ น หิ สมุทาโย นาม โกจิ อโตฺถ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฏฺฐานํ...เป.... นามโตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘อิมสฺส ปกรณสฺส...เป.... สโมธานตา เจตฺถ วตฺตพฺพา’’**ติฯ วจนสมุทายตฺถวิชานเนน วิทิตปฏฺฐานสามญฺญตฺถสฺส วิตฺถารโต ปฏฺฐานกถา วุจฺจมานา สุขคฺคหณา โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอวญฺหิ...เป.... โหตี’’**ติฯ **ตตฺถา**ติ ตาสุ นามตฺถยถาวุตฺตสโมธานตาสุฯ **สพฺพสาธารณสฺสา**ติ สเพฺพสํ อวยวภูตานํ ติกปฏฺฐานาทีนํ สมุทายสฺส จ สาธารณสฺสฯ **อตฺถโต อาปนฺนํ นานาวิธภาว**นฺติ ปการคฺคหเณเนว ปการานํ อเนกวิธตา จ คหิตาว โหนฺตีติ วุตฺตํฯ ปกาเรหิ ฐานนฺติ หิ ปฏฺฐานํ, นานาวิโธ ปจฺจโย, ตํ เอตฺถ วิภชนวเสน อตฺถีติ ปฏฺฐานํ, ปกรณํ, ตทวยโว จฯ เอตสฺมิญฺจ อตฺถนเย สทฺทโตปิ นานาวิธภาวสิทฺธิ ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ นานปฺปการา ปจฺจยตา, นานปฺปการานํ ปจฺจยตา จ นานปฺปการปจฺจยตาติ อุภยมฺปิ สามญฺญนิเทฺทเสน เอกเสสนเยน วา เอกชฺฌํ คหิตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอกสฺสปิ...เป.... เวทิตพฺพา’’**ติ อาหฯ **อเนกธมฺมภาวโต**ติ อเนเก ธมฺมา เอตสฺสาติ อเนกธโมฺม, ตพฺภาวโตติ โยเชตพฺพํฯ **นานปฺปการปจฺจยตา**ติ นานปฺปการปจฺจยภาโว, โย อฏฺฐกถายํ ‘‘นานปฺปการปจฺจยโฏฺฐ’’ติ วุโตฺตฯ

กามํ ธมฺมสงฺคหาทีสุปิ อเตฺถว ปจฺจยธมฺมวิภาโค, โส ปน ตตฺถ ปจฺจยภาโว น ตถา ตปฺปภาเวน วิภโตฺต ยถา ปฏฺฐาเนติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอเตน...เป.... ทเสฺสตี’’**ติ อาหฯ **สาติสยวิภาคตํ** อิมสฺส ปกรณสฺส ตถา ตทวยวานํฯ

สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ยถาวุตฺตคมนํ ยทธิกรณํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอตฺถาติ วจนเสโส’’**ติฯ **คมนเทสภาวโต**ติ ปวตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **อเญฺญหิ คติมเนฺตหี**ติ ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณาทีหิฯ **ตสฺส** สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสฯ

ติวิเธน ปริเจฺฉเทน เทสิเตสุ ธเมฺมสุ ติกโวหาโรติ อาห **‘‘ติกานนฺติ ติกวเสน วุตฺตธมฺมาน’’**นฺติฯ ตีณิ ปริมาณานิ เอเตสนฺติ หิ ติกาฯ สมนฺตาติ สมนฺตโต สพฺพภาคโตติ วุตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘อนุโลมาทีหิ สพฺพปฺปกาเรหิปี’’**ติฯ **คตานี**ติ ปวตฺตานิฯ **สมนฺตจตุวีสติปฏฺฐานานี**ติ สมนฺตโต อนุโลมาทิสพฺพภาคโต สโมธานวเสน จตุวีสติ ปฏฺฐานานิฯ **อนุโลมาทิสพฺพโกฏฺฐาสโต**ติ อนุโลมาทิจตุโกฏฺฐาสโตฯ **ติกาทิฉภาว**นฺติ ติกาทิทุกทุกปริโยสาเนหิ ฉภาวํฯ **เตนา**ติ ยถาวุตฺตทสฺสเนนฯ **ธมฺมานุโลมาทิสพฺพโกฏฺฐาสโต**ติ ปจฺจนีกาทิทุกาทิสหชาตวาราทิปจฺจยปจฺจนียาทิอารมฺมณมูลาทีนํ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยถาวุตฺตโต อญฺญสฺส ปการสฺส อสมฺภวโต **‘‘อนูเนหิ นเยหิ ปวตฺตานีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ **ตานิ ปน** ยถาวุตฺตานิ สมนฺตปฏฺฐานานิฯ อยญฺจ อตฺถวณฺณนา อฏฺฐกถาวจเนน อญฺญทตฺถุ สํสนฺทตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เตเนวาห...เป.... วเสนา’’**ติฯ

เหตุโนติ เหตุสภาวสฺส ธมฺมสฺสฯ สติปิ เหตุสภาวสฺส อารมฺมณปจฺจยาทิภาเว สวิเสเสตาว ปจฺจเย ทเสฺสเนฺตน **“อธิปติปจฺจยาทิภูตสฺส จา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย’’ติ วุเตฺต ธมฺมสฺส เหตุสภาวตา นิทฺธาริตา, น ปจฺจยวิเสโสติ ตสฺส อธิปติปจฺจยาทิภาโว น นิวาริโตติ อาห **“เอเตนปิ โส เอว โทโส อาปชฺชตี”**ติฯ **เตนา**ติ เหตุภาวคฺคหเณนฯ **อิธา**ติ ‘‘เหตุปจฺจโย’’ติ เอตฺถฯ **ธมฺมคฺคหณ**นฺติ อโลภาทิธมฺมคฺคหณํฯ **สตฺติวิเสโส** อตฺตโน พลํ สตฺติการณภาโว, โย รโสติปิ วุจฺจติ, สฺวายํ อนญฺญสาธารณตาย ธมฺมโต อนโญฺญปิ ปจฺจยนฺตรสมวาเยเยว ลพฺภมานตฺตา อโญฺญ วิย กตฺวา วุโตฺตฯ **ตสฺสา**ติ เหตุภาวสงฺขาตสฺส สามตฺถิยสฺสฯ **เหตุ หุตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เหตุภาววาจโก เหตุสโทฺท, น เหตุสภาวธมฺมวาจโกติ อาห **“เหตุ หุตฺวา ปจฺจโยติ จ วุตฺต”**นฺติฯ

เอวญฺจ กตฺวาติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถติฯ ยทิ เอวํ อฎฺฐกถายํ ธมฺมเสฺสว ปจฺจยตาวจนํ กถนฺติ อาห **“อฎฺฐกถายํ ปนา”**ติอาทิ ฯ เตเนว เจตฺถ อเมฺหหิปิ ‘‘ธมฺมโต อนโญฺญปิ อโญฺญ วิย กตฺวา’’ติ จ วุตฺตํฯ ยทิ อฎฺฐกถายํ ‘‘โย หิ ธโมฺม, มูลเฎฺฐน อุปการโก ธโมฺม’’ติ จ อาทีสุ ธเมฺมน ธมฺมสตฺติวิภาวนํ กตํ, อถ กสฺมา อิธ เหตุภาเวน ปจฺจโยติ ธมฺมสตฺติเยว วิภาวิตาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ **“อิธาปิ วา...เป.... ทเสฺสตี”**ติฯ ธมฺมสตฺติวิภาวนํ ปเนตฺถ น สกฺกา ปฎิกฺขิปิตุนฺติ ทเสฺสโนฺต **“น หี”**ติอาทิมาหฯ อโตฺถ เอตสฺส อตฺถีติ อโตฺถ, อตฺถาภิธายิวจนนฺติ วุตฺตํ **“เอตีติ เอตสฺส อโตฺถ วตฺตตี”**ติ, ตสฺมา อโตฺถติ อตฺถวจนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **“ตญฺจ อุปฺปตฺติฎฺฐิตีนํ สาธารณวจน”**นฺติฯ **ตญฺจา**ติ หิ ‘‘วตฺตตี’’ติ วจนํ ปจฺจามฎฺฐํฯ อถ วา **เอตีติ เอตสฺส อโตฺถ**ติ ‘‘เอตี’’ติ เอตสฺส ปทสฺส อโตฺถ ‘‘วตฺตตี’’ติ เอตฺถ วตฺตนกิริยาฯ **ตญฺจา**ติ ตญฺจ วตฺตนํฯ เอตสฺมิํ ปนเตฺถ **สาธารณวจน**นฺติ เอตฺถ **วจน**-สโทฺท อตฺถปริยาโย เวทิตโพฺพ ‘‘วุจฺจตี’’ติ กตฺวาฯ ยทเคฺคน อุปฺปตฺติยา ปจฺจโย, ตทเคฺคน ฐิติยาปิ ปจฺจโยติ โกจิ อาสเงฺกยฺยาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ วุตฺตํ **“โกจิ หิ...เป.... เหตุอาทโย”**ติฯ เอตฺถ จ ยถา อุปฺปชฺชนารหานํ อุปฺปตฺติยา ปจฺจเย สติเยว อุปฺปาโท, นาสติ, เอวํ ติฎฺฐนฺตานมฺปิ ฐิติปจฺจยวเสเนว ฐานํ ยถา ชีวิตินฺทฺริยวเสน สหชาตธมฺมานนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ เย ปน อรูปธมฺมานํ ฐิติํ ปฎิกฺขิปนฺติ, ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

ยถา อธิกรณสาธโน ปติฎฺฐโตฺถ เหตุ-สโทฺท, เอวํ กรณสาธโน ปวตฺติอโตฺถปิ ยุชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต **“หิโนตี”**ติอาทิมาหฯ ‘‘โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา’’ติอาทิวจนโต เหตูนํ **กมฺมนิทานภาโว** เวทิตโพฺพฯ

เอเตนาติ เหตุปจฺจยโต อเญฺญเนว กุสลภาวสิทฺธิวจเนนฯ **เอเก** อาจริยาฯ **สภาวโต วา**ติ เอเตน ยถา อเญฺญสํ รูปคตํ โอภาเสนฺตสฺส ปทีปสฺส รูปคโตภาสเกน อเญฺญน ปโยชนํ นตฺถิ สยํ โอภาสนสภาวตฺตา, เอวํ อเญฺญสํ กุสลาทิภาวสาธกานํ เหตูนํ อเญฺญน กุสลาทิภาวสาธเกน ปโยชนํ นตฺถิ สยเมว กุสลาทิสภาวตฺตาติ ทเสฺสติฯ น สภาวสิโทฺธ อโลภาทีนํ กุสลาทิภาโว อุภยสภาวตฺตา ตํสมฺปยุตฺตผสฺสาทีนํ วิยาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“ยสฺมา ปนา”**ติ อาทินาฯ **สา ปน** อญฺญปฎิพทฺธา กุสลาทิตาฯ

น โกจิ ธโมฺม น โหตีติ รูปาทิเภเทน ฉพฺพิเธสุ สงฺขตาสงฺขตปญฺญตฺติธเมฺมสุ โกจิปิ ธโมฺม อารมฺมณปจฺจโย น น โหติ, สฺวายํ อารมฺมณปจฺจยภาโว เหฎฺฐา ธาตุวิภงฺควณฺณนายํ วุโตฺตเยวฯ

ปุริมาภิสงฺขารูปนิสฺสยนฺติ ‘‘ฉนฺทวโต’’ติอาทินา วุตฺตาการเรน ปุริมสิทฺธํ จิตฺตาภิสงฺขารกสงฺขาตํ อุปนิสฺสยํฯ **จิเตฺต**ติ จิตฺตสีเสนายํ นิเทฺทโส ทฎฺฐโพฺพฯ น หิ จิตฺตเมว ตถาภิสงฺ

ขรียติ, อถ โข ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิฯ **สาธยมานา**ติ วเส วตฺตยมานาฯ วสวตฺตนเญฺจตฺถ ตทา การานุวิธานํฯ ฉนฺทาทีสุ หิ หีเนสุ มชฺฌิเมสุ ปณีเตสุ ตํตํสมฺปยุตฺตาปิ ตถา ตถา ปวตฺตนฺติฯ เตนาห **"หีนาทิภาเวน ตทนุวตฺตนโต"**ติฯ **เตนา**ติ อตฺตโน วเส วตฺตาปเนน, เตสํ วา วเส วตฺตเนนฯ **เต**หิ ฉนฺทาทโยฯ **อธิปติปจฺจยา โหนฺติ** อตฺตาธีนานํ ปติภาเวน ปวตฺตนโตฯ **ครุกาตพฺพํ อารมฺมณํ** มหคฺคตธมฺมโลภนียธมฺมาทิฯ

ตทนนฺตรุปฺปาทนิยโมติ ตสฺส ตเสฺสว จิตฺตสฺส อนนฺตรํ อุปฺปชฺชมานตํฯ **ตํตํสหการีปจฺจยวิสิฏฺฐสฺสา**ติ เตน เตน อารมฺมณาทินา สหการีการเณน ตทุปฺปาทนสมตฺถตาสงฺขาตํ วิเสสํ ปตฺตสฺสฯ **ตายเยวา**ติ ยา เวขาทาเน ปุปฺผนสมตฺถตา เวขาปคเม ลโทฺธกาสา, ตายเมวฯ

อุปสคฺควเสนปิ อตฺถวิเสโส โหตีติ วุตฺตํ **"สทฺทตฺถมตฺตโต นานากรณ"**นฺติฯ **วจนียตฺถโต**ติ ภาวตฺถโตฯ ภาวโตฺถปิ หิ วจนคฺคหณานุสาเรน วิเญฺญยฺยตฺตา "วจนีโย"ติ วุจฺจติฯ **นิโรธุปฺปาทนนฺตราภาวโต**ติ ปุริมนิโรธสฺส ปจฺฉิมุปฺปาทสฺส จ พฺยวธายกาภาวโตฯ **นิรนฺตรุปฺปาทนสมตฺถตา**ติ เอเตน นิโรธานํ นิโรธสมกาลุปฺปาทวาทํ นิวาเรติฯ สติ หิ สมกาลเตฺต พฺยวธานาสงฺกา เอว น สิยา สณฺฐานาภาวโตฯ อิทมิโต เหฏฺฐา อุทฺธํ ติริยนฺติ วิภาคาภาวา อตฺตนา เอกตฺตมิว อุปเนตฺวาติ โยชนาฯ สณฺฐานาภาเวน หิ อปฺปฏิฆภาวูปลกฺขเณน วิภาคาภาวํ, เตน เอกตฺตมิวูปนยนํ สุฏฺฐุ อนนฺตรภาวํ สาเธติ, สหาวฏฺฐานาภาเวน ปน อนนฺตรเมว อุปฺปาทนํฯ

วิภาคโต ญาเณน อากรียตีติ **อากาโร,** ธมฺมานํ ปวตฺติเภโทฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนผลสมาปตฺตีนํ นิโรธุปฺปาทานนฺตรตายาติ โยชนาฯ **ปุริมจุตี**ติ อสญฺญสตฺตุปฺปตฺติโต ปุริมจุติฯ ยทิ กาลนฺตรตา นตฺถิ, กถมิทํ "สตฺตาหํ นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา ปญฺจ กปฺปสตานิ อติกฺกมิตฺวา"ติ วจนนฺติ อาห **"น หิ เตสํ...เป.... วุเจฺจยฺยา"**ติฯ นนุ เตสํ อนฺตรา รูปสนฺตาโน ปวตฺตเตวาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **"น จ...เป.... อญฺญสนฺตานตฺตา"**ติฯ ยทิ เอวํ เตสํ อญฺญภินฺนสนฺตานํ วิย อญฺญมญฺญูปกาเรนปิ ภวิตพฺพนฺติ โจทนาย วุตฺตํ **"รูปารูป...เป.... โหนฺตี"**ติฯ เตเนตํ ทเสฺสติ – ยทิปิ รูปารูปธมฺมา เอกสฺมิํ ปุคฺคเล วตฺตมานา วิเสสโต อญฺญมญฺญูปการกภาเวน วตฺตนฺติ, อญฺญมญฺญํ ปน วิสทิสสภาวตาย วิสุํเยว สนฺตานภาเวน ปวตฺตนโต พฺยวธายกา น โหนฺติ สนฺตติวเสน มิถุ อปริยาปนฺนตฺตา, ยโต "อญฺญมญฺญํ วิปฺปยุตฺตา, วิสํสฏฺฐา"ติ จ วุตฺตนฺติฯ อุปการโก จ นาม อจฺจนฺตํ ภินฺนสนฺตานานมฺปิ โหติเยวาติ น ตาวตา สนฺตานาเภโทติ ภิโยฺยปิ เนสํ พฺยวธายกตาภาโว เวทิตโพฺพฯ ยถา สมานชาติกานํ จิตฺตุปฺปาทานํ นิรนฺตรตา สุฏฺฐุ อนนฺตรภาเวน ปากฏา, น ตถา อสมานชาติกานนฺติ อธิปฺปาเยน **"ชวนานนฺตรสฺส ชวนสฺส วิย ภวงฺคานนฺตรสฺส ภวงฺคสฺส วิยา"**ติ วุตฺตํฯ

ปจฺจยภาโว เจตฺถาติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรโกฯ โส เยน วิเสเสเนตฺถ อุปฺปาทกฺขณํ, ตํ วิเสสํ โชเตติฯ **อนนฺตรปจฺจยาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สมนนฺตรปจฺจยํ สงฺคณฺหาติฯ ปุเรปจฺฉาภาวา, ตทุปาทิกา วา อุปฺปาทนิโรธา **ปุพฺพนฺตาปรนฺตปริเจฺฉโท, เตน คหิตานํ** ขณตฺตยปริยาปนฺนานนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **"อุปฺปชฺชตีติ วจนํ อลภนฺตาน"**นฺติฯ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคี หิ "อุปฺปชฺชตี"ติ วุจฺจติฯ ตถา หิ วุตฺตํ "อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปชฺชมานํ, โน จ อุปฺปนฺนํ, ภงฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนํ โน จ อุปฺปชฺชมาน"นฺติ (ยม. ๒.จิตฺตยมก.๘๑)ฯ **โส**ติ อนนฺตราทิปจฺจยภาโวฯ **อปริเจฺฉทน**ฺติ กาลวเสน ปริเจฺฉทรหิตํฯ **ยโต**ติ ปุพฺพนฺตาปรนฺตวเสน ปริเจฺฉทาภาวโตฯ **เตเนวา**ติ กาลวเสน ปริจฺฉิชฺช เอว ธมฺมานํ คหณโตฯ

อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาเวน ปากเฏนาติ อิทํ ตสฺส นิทสฺสนภาวนิทสฺสนํฯ สิทฺธญฺหิ นิทสฺสนํฯ **ปจฺจยุปฺปนฺนาน**นฺติ ปจฺจยนิพฺพตฺตานํ, อตฺตโน ผลภูตานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สหชาตภาเวนา**ติ สห อุปฺปนฺนภาเวนฯ อตฺตนา สหุปฺปนฺนธมฺมานญฺหิ สหุปฺปนฺนภาเวน อุปการกตา สหชาตปจฺจยตาฯ เตน ฐิติกฺขเณปิ เนสํ อุปการกตา เวทิตพฺพาฯ เอวญฺหิ ‘‘ปกาสสฺส ปทีโป วิยา’’ติ นิทสฺสนมฺปิ สุฏฺฐุ ยุชฺชติฯ ปทีโป หิ ปกาสสฺส ฐิติยาปิ ปจฺจโยติฯ

อญฺญมญฺญตาวเสเนวาติ อิมินา สหชาตาทิภาเวน อตฺตโน อุปการกสฺส อุปการกตามตฺตํ น อญฺญมญฺญปจฺจยตา, อถ โข อญฺญมญฺญปจฺจยภาววเสนาติ ลกฺขณสงฺกราภาวํ ทเสฺสติ, น สหชาตาทิปจฺจเยหิ วินา อญฺญมญฺญปจฺจยสฺส ปวตฺติฯ เตเนวาห **‘‘น สหชาตตาทิวเสนา’’**ติฯ ยทิปิ อญฺญมญฺญปจฺจโย สหชาตาทิปจฺจเยหิ วินา น โหติ, สหชาตาทิปจฺจยา ปน เตน วินาปิ โหนฺตีติ สหชาตตาทิวิธุเรเนว ปกาเรน อญฺญมญฺญปจฺจยสฺส ปวตฺตีติ ทเสฺสนฺโต **‘‘สหชาตาทิ…เป.… น โหตี’’**ติ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘น จ ปุเรชาต…เป.… โหนฺตี’’**ติ อาหฯ **สหชาตตาที**ติ จ **อาทิ**-สเทฺทน นิสฺสยอตฺถิอวิคตาทีนํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

ปถวีธาตุยํ ปติฏฺฐาย เอว เสสธาตุโย อุปาทารูปานิ วิย ยถาสกกิจฺจํ กโรนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘อธิฏฺฐานากาเรน ปถวีธาตุ เสสธาตูน**’’นฺติฯ เอตฺถ **อธิฏฺฐานากาเรนา**ติ อาธาราการเนฯ อาธาราการโร เจตฺถ เนสํ สาติสยํ ตทธีนวุตฺติตาย เวทิตโพฺพ, ยโต ภูตานิ อนิทฺทิสิตพฺพฏฺฐานานิ วุจฺจนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา จกฺขาทีนมฺปิ อธิฏฺฐานากาเรน อุปการกตา สุฏฺฐุ ยุชฺชติฯ น หิ ยถาวุตฺตํ ตทธีนวุตฺติยา วิเสสํ มุญฺจิตฺวา อโญฺญ จกฺขาทีสุ อเทสกานํ อรูปธมฺมานํ อธิฏฺฐานากาโร สมฺภวติฯ ยทิปิ ยํ ยํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เย เย ธมฺมา ปวตฺตนฺติ, เตสํ สเพฺพสํ ตทธีนวุตฺติภาโว, เยน ปน ปจฺจยภาววิเสเสน จกฺขาทีนํ ปฏุมนฺทภาเวสุ จกฺขุวิญฺญาณาทโย ตทนุวิธานากาเรเนว ปวตฺตนฺติ, สฺวายมิทํ เตสํ ตทธีนวุตฺติยา สิโทฺธ วิเสโสติ วุโตฺตฯ เอวญฺหิ ปจฺจยภาวสามเญฺญ สติปิ อารมฺมณปจฺจยโต นิสฺสยปจฺจยสฺส วิเสโส สิโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ สฺวายํ ธาตุวิภเงฺค วิภาวิโตเยวฯ **ขนฺธาทโย ตํตํนิสฺสยานํ ขนฺธาทีน**นฺติ ‘‘อุปการกา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

ยํ กิญฺจิ การณํ นิสฺสโยติ วทติ, น วุตฺตลกฺขณูปปนฺนเมวฯ เอเตน ปจฺจยโฏฺฐ อิธ นิสฺสยโฏฺฐติ ทเสฺสติฯ **ตตฺถา**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นิทฺธาเรตี’’**ติฯ

สุฏฺฐุกตตํ ทีเปติ, กสฺส? ‘‘อตฺตโน’’ติ วุตฺตสฺส ปกตสเทฺทน วิเสสิยมานสฺส ปจฺจยสฺสฯ เกน กตนฺติ? อตฺตโน การเณหีติ สิโทฺธวายมโตฺถฯ **ตถา**ติ ผลสฺส อุปฺปาทนสมตฺถภาเวนฯ อถ วา **ตถา**ติ นิปฺผาทนวเสน อุปเสวนวเสน จฯ ตตฺถ นิปฺผาทนํ เหตุปจฺจยสโมธาเนน ผลสฺส นิพฺพตฺตนํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ อนามสิตฺวา อุปเสวนเมว วิภาเวโนฺต **‘‘อุปเสวิโต วา’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **อลฺลียาปนํ** ปริโภควเสน เวทิตพฺพํฯ เตนาห **‘‘อุปโภคูปเสวน’’**นฺติฯ **วิชานนาทิวเสนา**ติ วิชานนสญฺชานนานุภวนาทิวเสนฯ **เตนา**ติ ยถาวุตฺตอุปเสวิตสฺส ปกตภาเวนฯ **อนาคตานมฺปิ…เป.… วุตฺตา โหติ,** ปเคว อตีตานํ ปจฺจุปฺปนฺนานญฺจาติ อธิปฺปาโยฯ ปจฺจุปฺปนฺนสฺสปิ หิ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนํ อุตุ โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย ฌานํ อุปฺปาเทนฺตี’’ติอาทิวจนโต (ปฏฺฐา. ๒.๑๘.๘) ปกตูปนิสฺสยภาเว ลพฺภตีติฯ

ยถา เย ธมฺมา เยสํ ธมฺมานํ ปจฺฉาชาตปจฺจยา โหนฺติ, เต เตสํ เอกํเสน วิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจยาปิ โหนฺติ, ตถา เย ธมฺมา เยสํ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจยา โหนฺติ, เต เตสํ นิสฺสยารมฺมณปจฺจยาปิ โหนฺตีติ อุภเยสุ อุภเยสํ ปจฺจยาการานํ ลกฺขณโต สงฺกราภาวํ ทเสฺสตุํ

“วิปฺปยุตฺตาการาทีหิ วิสิฏฺฐา, นิสฺสยารมฺมณาการาทีหิ วิสิฏฺฐา”ติ จ วุตฺตํฯ ยถา หิ ปจฺฉาชาตปุเรชาตาการา อญฺญมญฺญวิสิฏฺฐา, เอวํ ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตาการาทโย ปุเรชาตนิสฺสยาการาทโย จ อญฺญมญฺญวิภตฺตสภาวา เอวาติฯ

มโนสเญฺจตนาหารวเสน ปวตฺตมาเนหีติ อิมินา เจตนาย สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ ตทนุคุณํ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ ปวตฺติมาหฯ **เตเนวา**ติ เจตนาหารวเสน อุปการกตฺตา เอวฯ

ปโยเคน กรณียสฺสาติ เอเตน ภินฺนชาติ ยํ ตาทิสํ ปโยเคน กาตุํ น สกฺกา, ตํ นิวเตฺตติฯ อเนกวารํ ปวตฺติยา อาเสวนฏฺฐสฺส ปากฏภาโวติ กตฺวา วุตฺตํ **“ปุนปฺปุนํ กรณ”**นฺติฯ เอกสฺส ปน ปจฺจยธมฺมสฺส เอกวารเมว ปวตฺติฯ **อตฺตสทิสสฺสา**ติ อรูปธมฺมสารมฺมณตาสุกฺกกณฺหาทิภาเวหิ อตฺตนา สทิสสฺสฯ อิทํ ปจฺจยุปฺปนฺนวิเสสนํ, **“อตฺตสทิสสภาวตาปาทน”**นฺติ อิทํ ปน ปจฺจยภาววิเสสนํ, ตญฺจ ภินฺนชาติยตาทิเมว วิสทิสสภาวตํ นิวเตฺตติ, น ภูมนฺตรตาทิฯ น หิ ปริตฺตา ธมฺมา มหคฺคตอปฺปมาณานํ ธมฺมานํ อาเสวนปจฺจยา น โหนฺตีติฯ **วาสนํ** วาสํ คาหาปนํ, อิธ ปน วาสนํ วิย วาสนํ, ภาวนนฺติ อโตฺถฯ **คนฺถาทีสู**ติ คนฺถสิปฺปาทีสุฯ วิสเย เจตํ ภุมฺมํ, น นิทฺธารเณฯ เตน คนฺถสิปฺปาทิวิสยา ปุริมสิทฺธา อชฺฌยนาทิกิริยา **“คนฺถาทีสุ ปุริมา ปุริมา”**ติ วุตฺตา, สา ปน อาเสวนาการา อิธ อุทาหรณภาเวน อธิเปฺปตาติ อาห **“ปุริมา ปุริมา อาเสวนา วิยาติ อธิปฺปาโย”**ติฯ นิทฺธารเณ เอว วา เอตํ ภุมฺมํฯ คนฺถาทิวิสยา หิ อาเสวนา คนฺถาทีติ วุตฺตา ยถา รูปวิสยชฺฌานานํ รูปนฺติ วุตฺตํ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๔๘; ๓.๓๑๒; ปฏิ. ม. ๑.๒๐๙; ธ. ส. ๒๔๘)ฯ

อตฺตโน วิย สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ กิจฺจสาธิกา เจตนา จิตฺตสฺส พฺยาปารภาเวน ลกฺขียตีติ อาห **“จิตฺตปโยโค เจตนา”**ติฯ **ตายา**ติ ตาย เจตนายฯ **อุปฺปนฺนกิริยตาวิสิเฏฺฐ**ติ จิตฺตปโยคสงฺขาตาย เจตนากิริยาย อุปฺปตฺติยา วิสิเฏฺฐ วิเสสํ อาปเนฺนฯ ยสฺมิญฺหิ สนฺตาเน กุสลากุสลเจตนา อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ยถาพลํ ตาทิสํ วิเสสาธานํ กตฺวา นิรุชฺฌติ, ยโต ตเตฺถว อวเสสปจฺจยสมวาเย ตสฺสา ผลภูตานิ วิปากกฏตฺตารูปานิ นิพฺพตฺติสฺสนฺติฯ เตนาห **“เสสปจฺจย...เป.... น อญฺญถา”**ติฯ **เตส**นฺติ วิปากกฏตฺตารูปานํฯ **เตนา**ติ จิตฺตกิริยภาเวนฯ **กิํ วตฺตพฺพ**นฺติ อสหชาตานมฺปิ ภาวีนํ อุปการิกา เจตนา สหชาตานํ อุปการิกาติ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อโตฺถฯ

นิรุสฺสาหสนฺตภาเวนาติ อุสฺสาหนํ อุสฺสาโห, นตฺถิ เอตสฺส อุสฺสาโหติ นิรุสฺสาโห, โส เอว สนฺตภาโวติ นิรุสฺสาหสนฺตภาโว, เตนฯ อุสฺสาโหติ จ กิริยมยจิตฺตุปฺปาทสฺส ปวตฺติอากาโร เวทิตโพฺพ, โย พฺยาปาโรติ จ วุจฺจติ, น วีริยุสฺสาโหฯ สฺวายํ ยถา อสมุคฺฆาติตานุสยานํ กิริยมยจิตฺตุปฺปาเทสุ สาติสโย ลพฺภติ, น ตถา นิรนุสยานํฯ ตโต เอว เต สนฺตสภาวา วิปากุปฺปาทนพฺยาปารรหิตาว โหนฺติ, กิริยมยจิตฺตุปฺปาทตาย ปน สอุสฺสาหา เอวาติ ตโตปิ วิเสสนตฺถํ ‘‘นิรุสฺสาหสนฺตภาเวนา’’ติ วุตฺตํฯ **เอเตนา**ติ นิรุสฺสาหสนฺตภาวคฺคหเณนฯ **สารมฺมณาทิภาเวนา**ติ สารมฺมณอรูปธมฺมจิตฺตเจตสิกผสฺสาทิภาเวนฯ **วิสทิสวิปากภาวํ ทเสฺสติ** ยถาวุตฺตอุสฺสาหมตฺตรหิตสนฺตภาวสฺส วิปกฺกภาวมาปเนฺนสุ อรูปธเมฺมสุ เอว ลพฺภนโตฯ **โส**ติ วิปากภาโวฯ **วิปากานํ ปโยเคน อสาเธตพฺพตายา**ติ ‘‘ฉนฺทวโต กิํ นามน สิชฺฌตี’’ติอาทินา จิตฺตาภิสงฺขารปโยเคน ยถา กุสลากุสลา นิปฺผาทียนฺติ, เอวํ วิปากานํ ปโยเคน อนิปฺผาเทตพฺพตฺตาฯ **ปโยเคนา**ติ กมฺมผลุปฺปตฺติมูลเหตุภูเตน ปุริมปโยเคนฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปโยคสมฺปตฺติํ อาคมฺม วิปจฺจนฺตี’’ติอาทิฯ **อญฺญถา**ติ ปโยเคน วินาฯ **เสสปจฺจเยสู**ติ กมฺมสฺส วิปากุปฺปาทเน สหการีการเณสุฯ **กมฺมสฺส กฏตฺตาเยว** ปโยเค สติ อสติปีติ วุตฺตเม

วตฺถํ อวธารเณน ทเสฺสโนฺต วิปากานํ นิรุสฺสาหตํ ปากฏํ กโรติฯ **น กิเลสวูปสมสนฺตภาโว** ยถา ตํ สนฺตาเนสุ ฌานสมาปตฺตีสูติ อธิปฺปาโยฯ อยญฺจ วิปากานํ สนฺตภาโว นานุมานิโก, อถ โข ปจฺจกฺขสิโทฺธติ ทเสฺสโนฺต “**สนฺตภาวโตเยวา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อภินิปาตคฺคหเณน กิจฺจโต ปญฺจวิญฺญาณานิ ทเสฺสติฯ เตเนวาห “**ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กิญฺจิ ธมฺมํ ปฏิชานาติ อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตา**”ติฯ **ตปฺปจฺจยวต**นฺติ วิปากปจฺจยวนฺตานํ, วิปากปจฺจเยน อุปกตฺตพฺพานนฺติ อโตฺถฯ **อวิปากานํ** รูปธมฺมานํฯ **วิปากานุกูลํ ปวตฺติ**นฺติ สนฺตสภาวํ ปจฺจยภาวมาหฯ

ยถาสกํ ปจฺจเยหิ นิพฺพตฺตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ อนุพลปฺปทานํ อุปตฺถมฺภกตฺตํ, ตยิทํ อาหาเรสุ น นิยตํ ตโต อญฺญถาปิ ปวตฺตนโตฯ ตถา สติ ตเทว ตตฺถ กสฺมา คหิตนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห “**สติปิ...เป.... อุปตฺถมฺภกเตฺตนา**”ติฯ เตน ปธานาปฺปธาเนสุ ปธาเนน นิเทฺทโส ญายคโตติ ทเสฺสติฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเตฺตนา’’ติ อวิเสสโต วุตฺตํ, สามญฺญโชตนา ปน วิเสเส อวติฏฺฐตีติ ยถารหํ ปจฺจยภาโว นิทฺธาเรตโพฺพฯ สฺวายํ เตสํ อุปตฺถมฺภกตฺตสฺส ปธานภาววิภาวเนเนว อาวิ ภวตีติ ตเมว ทเสฺสโนฺต “**อุปตฺถมฺภกตฺตญฺหี**”ติอาทิมาหฯ ผสฺสมโนสเญฺจตนาวิญฺญาณานิ อตฺตนา สหชาตธมฺมานํ สหุปฺปาทนภาเวน ปจฺจยา โหนฺตีติ อาห “**สติปิ ชนกเตฺต อรูปีนํ อาหาราน**”นฺติฯ **อุปตฺถมฺภกตฺตํ โหติ** อุปฺปาทโต ปรมฺปิ เนสํ ปจฺจยภาวโตฯ **อสติปิ ชนกเตฺต** อุปตฺถมฺภิยมานสฺส รูปสฺส อเญฺญหิ ยถาสกํ ปจฺจเยหิ ชนิตตฺตาฯ เตนาห “**จตุสมุฏฺฐานิกรูปูปตฺถมฺภกรูปาหารสฺสา**”ติฯ ยทเคฺคน รูปารูปาหารา อตฺตโน ผลสฺส อุปฺปตฺติยา ปจฺจยา โหนฺติ, ตทเคฺคน ฐิติยาปิ ปจฺจยา โหนฺติเยวาติ อุปตฺถมฺภกตฺตํ ชนกตฺตํ น พฺยภิจรติ, ตสฺมา อนุปตฺถมฺภกสฺส อาหารสฺส กุโต ชนกตาฯ เตนาห “**อสติ ปน...เป.... นตฺถีติ อุปตฺถมฺภกตฺตํ ปธาน**”นฺติฯ ยสฺมา ชนโก อชนโกปิ หุตฺวา อาหาโร อุปตฺถมฺภโก โหติ, อนุปตฺถมฺภโก ปน หุตฺวา ชนโก น โหติเยว, ตสฺมาสฺส อุปตฺถมฺภกตฺตํ ปธานนฺติ อโตฺถฯ อิทานิ ชนกตฺตมฺปิ อาหารานํ อุปตฺถมฺภนวเสเนว โหตีติ ทเสฺสโนฺต “**ชนยมาโนปิ หี**”ติอาทิมาหฯ **อวิเจฺฉทวเสนา**ติ สนฺตติยา ฆฏฺฏนวเสนฯ

ยทิ อธิปติยโฏฺฐ อินฺทฺริยปจฺจยตา, เอวํ สเนฺต อธิปติปจฺจยโต อินฺทฺริยปจฺจยสฺส กึ นานากรณนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา ตํ เตสํ นานากรณํ ทเสฺสโนฺต “**น อธิปติปจฺจยธมฺมานํ วิยา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปวตฺตินิวารเก**ติ อตฺตโน อธิปติปจฺจยปวตฺติยา นิวารเก อเญฺญ อธิปติปจฺจยธเมฺมฯ **อภิภวิตฺวา ปวตฺตเนนา**ติ ปุริมาภิสงฺขารสิเทฺธน โธเรยฺยภาเวน อภิภุยฺย ปวตฺติยาฯ **ครุภาโว**ติ เชฏฺฐกภาโวฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เยน เชฏฺฐกภาเวน ฉนฺทาทโย อตฺตโน ปวตฺติวิพนฺธเก ตุลฺยโยคีธเมฺม ตทญฺญธเมฺม วิย อภิภุยฺย ปวตฺตนฺติ, น โส อินฺทฺริยปจฺจยตาย อธิปติยโฏฺฐติ อธิเปฺปโตติฯ อถ โก จรหีติ อาห “**อถ โข**”ติอาทิฯ **ทสฺสนาทิกิเจฺจสุ** นิมิตฺตภูเตสุ **จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ** จกฺขาทีหิ ปจฺจเยหิ จกฺขาทีนํ อนุวตฺตนียตาติ สมฺพโนฺธฯ **ชีวเน** อนุปาลเน **ชีวเนฺตหิ** สหชาตธเมฺมหิ ชีวิตสฺส, **สุขิตาทีหิ** สุขิตทุกฺขิตโสมนสฺสิตโทมนสฺสิตุเปกฺขิเตหิ สหชาตธเมฺมหิ สุขาทีนํ อนุวตฺตนียตาติ โยชนาฯ **ตํตํกิเจฺจสู**ติ วุตฺตเมว ทสฺสนาทิกิจฺจํ ปจฺจามสติฯ จกฺขาทโย ปจฺจยา เอเตสนฺติ จกฺขาทิปจฺจยา, จกฺขุวิญฺญาณาทโยฯ เตหิ **จกฺขาทิปจฺจเยหิฯ จกฺขาทีน**นฺติ จกฺขาทิชีวิตสุขาทิสทฺธาทีนํฯ

เตสุ กิเจฺจสูติ ทสฺสนาทิกิเจฺจสุฯ **จกฺขาทีนํ อิสฺสริยํ** อธิปติยโฏฺฐ, สา อินฺทฺริยปจฺจยตาติ อโตฺถฯ **ตปฺปจฺจยานํ** จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ **ตทนุวตฺตเนน** เตสํ จกฺขาทีนํ อนุวตฺตเนนฯ **ตตฺถ** ทสฺสนาทิกิเจฺจฯ **ปวตฺตี**ติ จ อิทํ ตสฺส อธิปติยฏฺฐสฺส ปากฏกรณํฯ อนุวตฺตเกน หิ อนุวตฺตนีโย อธิปติยโฏฺฐ ปากโฏ โหติฯ ยถา จกฺขาทีนํ กิจฺจวเสน อธิปติยโฏฺฐ, น เอวํ ภาว

ทฺวยสฺสฯ ตสฺส ปน ตาทิเสน การณตามเตฺตนาติ ทเสฺสโนฺต **“อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานํ ปนา”**ติ อาทิมาหฯ **ปจฺจเยหี**ติ กมฺมาทิปจฺจเยหิฯ **ตโต**ติ อิตฺถาทิคฺคหณปจฺจยภาวโตฯ **ตํสหิตสนฺตาเน**ติ อิตฺถินฺทฺริยาทิสหิตสนฺตาเนฯ **“สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยานิปิ จกฺขาทิคฺคหเณน คหิตานี”**ติ อิทํ อินฺทฺริยปจฺจยเมว สนฺธาย วุตฺตํ, ปจฺฉาชาตาทีหิ ปน ตานิ รูปธมฺมานมฺปิ ปจฺจยา โหนฺติเยวฯ

ลกฺขณารมฺมณูปนิชฺฌานภูตานนฺติ อนิจฺจตาทิลกฺขณสฺส ปถวีกสิณาทิอารมฺมณสฺส จ อุปนิชฺฌานวเสน ปวตฺตานํฯ **วิตกฺกาทีน**นฺติ วิตกฺกวิจารปีติเวทนาจิเตฺตกคฺคตานํฯ **อุปคนฺตฺวา นิชฺฌาน**นฺติ อุปนิกจฺจ นิชฺฌานชฺฌานารมฺมณสฺส ฌานจกฺขุนา พฺยตฺตตรํ โอโลกนํ อตฺถโต จินฺตนเมว โหตีติ วุตฺตํ **“เปกฺขนํ จินฺตนญฺจา”**ติฯ เตเนวาห **“วิตกฺกนาทิวเสนา”**ติฯ **วิตกฺกาทีนํเยว สาธารโณ,** เยน เตเยว ‘‘ฌานงฺคานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สุขทุกฺขเวทนาทฺวย**นฺติ สามญฺญวจนมฺปิ อุปนิชฺฌายนฏฺฐสฺส อธิกตตฺตา อนุปนิชฺฌานสภาวเมว ตํ โพเธตีติ อาห **“สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยทฺวย”**นฺติฯ ตญฺหิ อิธาธิเปฺปตพฺพํ, น โสมนสฺสโทมนสฺสินฺทฺริยํฯ เตน วุตฺตํ **“อธิปฺปาโย”**ติฯ **อฌานงฺคา อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตา** ปญฺจวิญฺญาณสหคตา ทฏฺฐพฺพา วิตกฺกปจฺฉิมกตฺตา ฌานงฺคานํฯ **ยทิ เอว**นฺติ ฌานงฺควจเนเนว อฌานงฺคานํ นิวตฺตนํ กตํ, เอวํ สเนฺตฯ **เอกเนฺตน** น อุเปกฺขาย วิย อเนกเนฺตนฯ อเนกนฺติกญฺหิ อุเปกฺขาย อฌานงฺคตฺตํฯ ยทิ เอกเนฺตน อฌานงฺคํ สุขทุกฺขินฺทฺริยํ, อถ กถํ ปสโงฺคติ อาห **“ฌานงฺคฏฺฐาเน นิทฺทิฏฺฐตฺตา”**ติฯ อถ วา ยทิ เอกเนฺตน อฌานงฺคตํ เวทนาทฺวยํ, กถํ ฌานงฺคโวหาโรติ อาห **“ฌานงฺคฏฺฐาเน นิทฺทิฏฺฐตฺตา”**ติฯ สติปิ…เป…. ทสฺสนตฺถํ ‘‘ฐเปตฺวา สุขทุกฺขินฺทฺริยทฺวย’’นฺติ วุตฺตนฺติ โยชนา ฯ ยทิ เอวํ ยถาวุตฺตเวทนาทฺวเยน สทฺธิํ ตาทิสา อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตา กสฺมา น ฐปิตาติ อาห **“อุเปกฺขา…เป…. อตฺถี”**ติ, ปญฺจวิญฺญาณสหคตานํ ฌานปจฺจยภาโว ปน นตฺถิ, น อิตเรสนฺติ อธิปฺปาโยฯ คหณํ กตํ อุเปกฺขาจิเตฺตกคฺคตานนฺติ อาเนตฺวา โยชนาฯ

ยโต ตโต วาติ ทุคฺคติโต วา สุคติโต วา สํกิเลสโต วา โวทานโต วา นิยฺยานโฏฺฐ, สุวายํ ยถากฺกมํ สมฺมา มิจฺฉา วา โหตีติ อาห **“สมฺมา วา มิจฺฉา วาติ อโตฺถ”**ติฯ **อเหตุกจิเตฺตสุ น ลพฺภนฺตี**ติ เอตฺถ อเหตุกจิเตฺตสุ เอว น ลพฺภนฺตีติ เอวมวธารณํ คเหตพฺพํ, น อเหตุกจิเตฺตสุ น ลพฺภนฺติ เอวาติฯ ตสฺมา ปุริมสฺมิญฺหิ อวธารเณ อเหตุกจิเตฺตสุ อลาโภ นิยโตติ โส ปติโยคีสุ นิวตฺติโต โหติฯ เตนาห **“สเหตุกจิเตฺตสุ อลาภาภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺต”**นฺติฯ ทุติเย ปน อเหตุกจิตฺตานิ อลาเภ นิยตานีติ เตสุ อนวเสสโต อลาเภน ภวิตพฺพํฯ ตถา สติ โย เกสุจิ อเหตุกจิเตฺตสุ ฌานปจฺจโย ลพฺภติ, โสปิ นิวาริโต สิยาฯ เตน วุตฺตํ **“น อเหตุกจิเตฺตสู”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ลาภาภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ ลาภาภาวเสฺสว ทสฺสนตฺถํ น วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตน เอกจฺจาลาโภ อปฺปฏิกฺขิโตฺต โหติฯ เตเนวาห **“กตฺถจิ กสฺสจิ ลาโภ น นิวาริโต”**ติฯ **เอวํ อเตฺถ คยฺหมาเน**ติ เอวํ วุตฺตนเยน ปฐมปทาวธารณวเสน อเตฺถ วิญฺญายมาเนฯ **เอตฺตกเมว วิญฺญาเยยฺยา**ติ อเหตุกจิเตฺตสุ เกสุจิ จิเตฺตสุ ฌานมคฺคปจฺจเยสุ กสฺสจิ ปจฺจยสฺส ลาโภ น นิวาริโตติ เอตฺตกเมว วิญฺญาเยยฺย อวิเสเสน วุตฺตตฺตาฯ กิํ ปเนตฺถ อุปริ กาตพฺพนฺติ อาห **“น สวิตกฺก…เป…. กต”**นฺติฯ ยทิปิ น กตํ, อตฺถโต ปน ตํ กตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

อเหตุกจิเตฺตสุ วา ลาภาภาวทสฺสนเตฺถติอาทิ ปจฺฉิมปทาวธารณวเสน อตฺถทสฺสนํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อเหตุกจิเตฺตสุ น ลพฺภนฺติ เอวาติ เอวํ นิยเม กริยมาเน ยถาวุโตฺต อโตฺถ สมฺภวติ, ตสฺมาฯ อยญฺจ อโตฺถ ปาฐนฺตเรนปิ สํสนฺทตีติ ทเสฺสตุํ **“เยน อลาเภนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตํ อลาภ**นฺติ ตํ ธมฺมสงฺคณิยํ ปกาสิตํ อลาภํฯ **เอสา**ติ เอส อิธ ปฏฺฐานวณฺณนายํ ‘‘อ

เหตุกจิเตฺตสุ น ลพฺภนฺตี''ติ อลาโภ วุตฺโตฯ กีทิโส ปน อลาโภติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“ยถา หี”**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ **สเหตุเกสู**ติ สเหตุกจิเตฺตสุฯ **สงฺกฑฺฒิตฺวา**ติ อวิสเฏ กตฺวาฯ **เอกตฺตคต ภาวกรณ**นฺติ เอกภาวาปาทนํฯ **อิมสฺมิํ ปน ปกรเณ ฌานปจฺจโย วุโตฺตว** ยถาลาภปจฺจยาการวิภาวเน เทสนาย ตปฺปรภาวโตฯ

สมนฺติ อวิสมํ, สมฺมา, สห วาฯ **ปกาเรหี**ติ เอกวตฺถุกตาทิปฺปกาเรหิฯ **ยุตฺตตายา**ติ สํสฏฺฐตายฯ สา ปน สํสฏฺฐตา ยสฺมา สภาวโต อเนเกสมฺปิ สตํ เอกตฺตคมนํ วิย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เอกีภาโวปคมเนน วิย อุปการกตา”**ติฯ เอวํ อุปการกตา จ เตสํ พหูนํ สหจฺจ เอกตฺตการิตาย นิทเสฺสตพฺพาฯ

ยุตฺตานมฺปิ สตนฺติ วุตฺตปฺปกาเรน สํสฏฺฐตาย อญฺญมญฺญสมฺพนฺธตาย ยุตฺตานมฺปิ สมานานํฯ อยญฺจ ยุตฺตตา น สมฺปยุตฺตปจฺจยตาย วิย ปจฺจยธเมฺมสุ ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺมสุ จ เวทิตพฺพา, เกวลํ ตตฺถ อรูปสภาวตฺตา อุภยํ สมธุรํ, อิธ รูปารูปสภาวตฺตา วิธุรนฺติ อยํ วิเสโสฯ **วิปฺปยุตฺตภาเวนา**ติ วิสํสฏฺฐภาเวนฯ เตน วุตฺตํ **“นานตฺตูปคเมนา”**ติฯ อิทเญฺหตฺถ วิปฺปยุตฺตตาย วิเสสนํ ยา นานตฺตูปคมนสงฺขาตา วิปฺปยุตฺตตา, น สา ''ญาณวิปฺปยุตฺต''นฺติอาทีสุ วิย อภาวมตฺตนฺติ, อยญฺจ อุปการกตา วินา สํสเคฺคน สหาวฏฺฐายิตาย กิจฺจการิตาทีหิ นิทเสฺสตพฺพาฯ **น หี**ติอาทิ ''ยุตฺตาน''นฺติ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส สมตฺถนํ ''ตาทิเส โยเค สติเยว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา''ติฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา ''วตฺถุ ขนฺธานํ, สหชาตา กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ, ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย''ติอาทิวจนโต (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๓๔) วตฺถุสหชาตปจฺฉาชาตวเสน ยุตฺตานํ อตฺถิ วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา, น เอวํ อยุตฺตานํ วตฺถุสหชาต...เป.... อตฺถีติฯ ยทิ เอวํ รูปานํ รูเปหิ กสฺมา วิปฺปยุตฺตปจฺจโย น วุโตฺตติ อาห **“รูปานํ ปนา”**ติอาทิฯ **วิปฺปโยโคเยว นตฺถิ** สมฺปโยคาสงฺกาย อภาวโตฯ สมฺปยุชฺชมานานญฺหิ อรูปานํ รูเปหิ, รูปานญฺจ เตหิ สิยา สมฺปโยคาสงฺกา, สมฺปโยคลกฺขณํ ปน นตฺถีติ เตสํ วิปฺปโยโค วุโตฺตฯ เตนาห **“จตูหิ สมฺปโยโค จตูหิ วิปฺปโยโค”**ติฯ

อตฺถิ เม ปาปกมฺมํ กตนฺติ กตภาววิสิฏฺฐา อตฺถิตา วุจฺจมานา กิริยาย สิทฺธภาวเมว ทีเปติ, น สิชฺฌมานตนฺติ อาห **“นิพฺพตฺตตาลกฺขณํ อตฺถิภาว”**นฺติฯ อตฺถโต ปน กมฺมสฺส อนิพฺพตฺตผลตาย เอวเมตฺถ อตฺถิตา เวทิตพฺพาฯ **อตฺถิ ปุคฺคโล**ติ ปเนตฺถ ตสฺสา ปญฺญตฺติยา คเหตพฺพตา, ตทุปาทานสฺส วา ปพนฺธาวิเจฺฉโท ลพฺภเตวาติ วุตฺตํ **“อุปลพฺภมานตาลกฺขณํ อตฺถิภาว”**นฺติฯ ปจฺจยธมฺมสฺส ยทิปิ อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ยาว ภงฺคา ลพฺภมานตา อตฺถิภาโว, ตถาปิ ตสฺส ยถา อุปฺปาทกฺขณโต ฐิติกฺขเณ สาติสโย พฺยาปาโร, เอวํ ปจฺจยุปฺปเนฺนปีติ วุตฺตํ **“สติปิ ชนกเตฺต อุปตฺถมฺภกปฺปฏฺฐานา อตฺถิภาเวน อุปการกตา”**ติฯ **วตฺถารมฺมณสหชาตาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ปุเรชาตปจฺฉาชาตาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **อตฺถิภาเวเนว** น นิสฺสยาทิภาเวนาติ ''สาธารณ''นฺติ วุตฺตํ อุปการกตฺตํ วิภาเวติฯ

ผสฺสาทีนํ อเนเกสํ สหภาโว นตฺถีติ อิทํ น เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปเนฺน สนฺธาย, อถ โข นานาจิตฺตุปฺปาทปริยาปเนฺนติ ทเสฺสโนฺต **“เอกสฺมิํ ผสฺสาทิสมุทาเย สติ ทุติโย น โหตี”**ติ อาหฯ สฺวายมโตฺถ ''สหภาโว นตฺถี''ติ สหภาวปฏิเกฺขเปเนว วิญฺญายติฯ เอตฺตาวตา ปน อนวพุชฺฌนฺตานํ วเสน วิวริตฺวา วุโตฺตฯ **เตนา**ติ อเนเกสํ ผสฺสาทีนํ สหภาวาภาเวนฯ ยทิ นตฺถิตามเตฺตน อุปการกตา นตฺถิปจฺจยตา, อนานนฺตราตีตวเสนปิ สิยาติ โจทนํ สนฺธายาห **“สตีปี”**ติอาทิฯ **ตานี**ติ ปุริมตรจิตฺตานิฯ **ทหมานํ วิยา**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ โอกาสํ เทติ

เยวฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปวตฺติโอกาสทาเนน อุปการกตา’’ติ? สจฺจเมตํ, เอวมชฺฌาสยา วิย ปจฺจยธมฺมา อภาวํ คจฺฉนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ วิย-สทฺทคฺคหณํฯ

นตฺถิตาวิคมานํ สติปิ ปจฺจยสฺส ธมฺมสฺส อนุปลทฺธิตาสามญฺญ นตฺถิวิคตปจฺจเยสุ ลพฺภมานํ วิเสสมตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘เอตฺถ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อภาวมเตฺตนา**ติ หุตฺวา อภาวมเตฺตนฯ เตเนตฺถ นิโรธานนฺตรํ ปจฺจยธมฺมสฺส อุปการกตฺตํ อาห, ยถา ตํ **‘‘โอกาสทาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **สภาววิคเมนา**ติ เอเตน นิโรธโต ปรมฺปิ ยโต ‘‘วิคตตา นิโรธปฺปตฺตตา’’ติ วุตฺตํฯ ปจฺจยธเมฺมยาสํ นตฺถิตาวิคตตานํ วเสน นตฺถิวิคตปจฺจยา วุตฺตา, ตาสํ วิเสเส ทสฺสิเต นตฺถิวิคตปจฺจยานํ วิเสโส ทสฺสิโต โหตีติ **‘‘นตฺถิตา จ นิโรธานนฺตรสุญฺญตา วิคตตา นิโรธปฺปตฺตตา’’**ติ วุตฺตํ, ตตฺถ นิโรธานนฺตรา น นิโรธสมกาลาติ อธิปฺปาโยฯ **ตถา**ติ อิมินา ยถา ปจฺจยธมฺมาวิเสเสปิ นตฺถิวิคตปจฺจยภาววิเสโส นิทฺธาริโต, ตถา อตฺถิอวิคตปจฺจยภาววิเสโสติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ ยถา หิ นิโรธานนฺตรนิโรธปฺปตฺตีหิ นตฺถิวิคตตานํ เภโท ลกฺขิโต, เอวํ ปจฺจยธมฺมสฺส ธรมานตานิโรธานุปคเมหิ อตฺถิอวิคตตานนฺติฯ กถํ ปนายํ ธมฺมาวิเสเส ปจฺจยภาววิเสโส ทุวิเญฺญยฺยรูเปน ฐิโต สมฺมา วิภาวิสฺสตีติ อาห **‘‘ธมฺมานญฺหี’’**ติอาทิฯ **ตทภิสมยาย** เตสํ ปจฺจยวิเสสานํ อธิคมตฺถํฯ

จตูสุ ขเนฺธสุ เอกสฺสปิ อสงฺคหิตตฺตาภาวโต อนนฺตราทีหีติ วิภตฺติํ ปริณาเมตฺวา โยชนาฯ **อญฺญ**นฺติ สุขุมรูปํฯ น หิ ตํ ปุเรชาตปจฺจโย โหติฯ นนุ จ รูปรูปมฺปิ ปุเรชาตปจฺจยภาเวน กุสลตฺติเก นาคตนฺติ อาห **‘‘รูปรูปํ ปนา’’**ติอาทิฯ **อญฺญตฺถ อาคตเมวา**ติ ยทิปิ กุสลตฺติเก นาคตํ, สนิทสฺสนตฺติกาทีสุ ปน อาคตตฺตา น สกฺกา รูปรูปสฺส ปุเรชาตปจฺจยตํ ปฏิกฺขิปิตุนฺติ อโตฺถฯ

ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปจฺจยนิเทฺทโส

๑. เหตุปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑. เหตุปจฺจเยน ปจฺจยภาโว เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฎฺฐ, น เหตุปจฺจยธโมฺมติ อโตฺถฯ **โส**ติ เหตุภาเวน ปจฺจโยฯ เอตฺถ จ ปฐมวิกเปฺป โย เหตุปจฺจเยน ปจฺจยภาโว วุโตฺต, โย จ ทุติยวิกเปฺป เหตุภาเวน ปจฺจโย วุโตฺต, โส ยสฺมา อตฺถโต ยถาวุตฺตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส ยถาวุตฺตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ เหตุปจฺจยภาโวเยว, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อุภยถาปิ เหตุภาเวน อุปการกตา เหตุปจฺจโยติ อุทฺทิโฎฺฐติ ทสฺสิตํ โหตี’’**ติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ‘‘อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจยภาโว, อารมฺมณภาเวน วา ปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย’’ติอาทินา อารมฺมณปจฺจยาทีสุ อโตฺถ เนตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอส นโย เสสปจฺจเยสุปี’’**ติ อาหฯ **ธมฺมสภาโว เอว, น ธมฺมโต อญฺญา** ธมฺมสตฺติ นาม อตฺถีติฯ **อุปการกํ ธมฺม**นฺติ ปจฺจยธมฺมํ อาหฯ **อุปการกต**นฺติ ปจฺจยตํฯ

ปจฺจตฺตนิทฺทิโฎฺฐติ ปจฺจตฺตวเสน นิทฺทิโฎฺฐ, ปฐมาย วิภตฺติยา นิทฺทิโฎฺฐติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ ปจฺจยธมฺมนิเทฺทสภูเตน ปจฺจตฺตนิทฺทิเฎฺฐน ปฐเมน เหตุสเทฺทนฯ **เอตสฺสา**ติ เหตุสทฺทาภิเธยฺยมตฺถมาหฯ โส หิ ฉพฺพิโธ นววิโธ ทฺวาทสวิโธติ อเนกเภเทน ภิโนฺนปิ เหตุภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ กตฺวา เอกวจเนน วุโตฺตฯ ทุติโย เหตุสโทฺทติ อาเนตฺวา โยชนาฯ **เหตุนา สมฺปยุตฺตาน**นฺติ อธิกตตฺตา วุตฺตํ ‘‘เหตุ สมฺปยุตฺตานํ ปจฺจโย โหนฺต เหตุนา สมฺปยุตฺ

ตานเมว ปจฺจโย โหติ, น วิปฺปยุตฺตาน’’นฺติ เอวํ ปทเมตํฯ น หิ สเพฺพน สพฺพํ เหตุวิปฺปยุตฺตธมฺมานํ เหตุปจฺจโย น โหตีติฯ สมฺปยุตฺตสทฺทสฺส สมฺพนฺธีสทฺทตฺตา **“สมฺปยุตฺตสทฺทสฺส สาเปกฺขตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ สมฺปยุโตฺตติ หิ วุเตฺต เกน สมฺปยุโตฺตติ เอกนฺตโต สมฺพนฺธิอนฺตรํ อเปกฺขิตพฺพํฯ เตนาห **“อญฺญสฺส…เป…. วิญฺญายตี”**ติฯ **นายํ เอกโนฺต**ติ ยฺวายํ ‘‘ทุติเย เหตุสเทฺท อวิชฺชมาเน’’ติอาทินา วุโตฺต อโตฺถ, อยเมกโนฺต น โหติ, อญฺญาเปโกฺขปิ สโทฺท อญฺญสฺส วิเสสนํ โหตีติ อิทํ น สพฺพเตฺถว สมฺภวตีติ อโตฺถฯ ‘‘ปจฺจตฺตนิทฺทิโฎฺฐ’’ติ อิมินา ปฐมสฺส เหตุสทฺทสฺส สมฺปยุตฺตสทฺทานเปกฺขตํ อาหฯ เตน วุตฺตํ **“เหหุปจฺจเยน ปจฺจโยติ เอเตฺถว พฺยาวโฏ”**ติฯ **อวิสิฎฺฐา**ติ น วิเสสิตาฯ **เอว**นฺติ ยถา เหตุสเทฺทน อญฺญตฺถ พฺยาวเฎน สมฺปยุตฺตา น วิเสสิยนฺติ กิจฺจนฺตรปสุตตฺตา, เอวํ สมฺปยุตฺตสเทฺทน เหตุสทฺทวิเสสนรหิเตน ตทตฺถมตฺตพฺยาวฎตฺตา อวิเสสโต สมฺปยุตฺตานํ คหณํ สิยาฯ เตน วุตฺตํ **“สมฺปยุตฺตสเทฺทนา”**ติอาทิฯ **อาหารินฺทฺริยาสมฺปยุตฺตสฺส อภาวโต**ติ อาหาเรหิ อินฺทฺริเยหิ จ นสมฺปยุตฺตสฺส ธมฺมสฺส อภาวโตฯ น หิ ผสฺสเจตนาวิญฺญาณเวทนาชีวิตวิรหิโต จิตฺตุปฺปาโท อตฺถิฯ เตนาห **“วเชฺชตพฺพา…เป…. ตํ น กต”**นฺติฯ **วเชฺชตพฺพํ** เหตุวิปฺปยุตฺตํฯ

เอวมฺปีติ ทุติเยน เหตุสเทฺทน คยฺหมาเนปิ นาปชฺชติฯ ยทิปิ เหตโว พหโว, สามญฺญนิเทฺทโส จายํ, ตถาปิ สามญฺญโชตนาย วิเสสนิทฺทิฎฺฐตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เตน วุตฺตํ **“ปจฺจตฺต…เป…. วุตฺตตฺตา”**ติฯ **วินาปิ ทุติเยน เหตุสเทฺทน เหตุสมฺปยุตฺตภาเว สิเทฺธปี**ติ อิมินา ยํ วุตฺตํ ‘‘นายเมกโนฺต’’ติ, ตเมว อุลฺลิเงคติฯ **น ปน เหตูน**นฺติ อิทํ เหตุสฺส ปจฺจยภาเวน คหิตตฺตา ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คหณํ น ยุชฺชยฺยาติ อาสงฺกมานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตเนวาห **“เอวมฺปิ คหณํ สิยา”**ติฯ **โส**ติ ทุติโย เหตุสโทฺทฯ อปเร ปน ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ เอตฺถ เหตูนญฺจ สมฺปยุตฺตกานญฺจาติ สมาสํ วิกเปฺปนฺติฯ **ปติฎฺฐามตฺตาทิภาเวน นิรเปกฺขา**ติ เหตุฌานมคฺคธมฺมา ปติฎฺฐานอุปนิชฺฌานนิยฺยานมเตฺตน อญฺญธมฺมนิรเปกฺขา เหตุฌานมคฺคปจฺจยกิจฺจํ กโรนฺติฯ **สาเปกฺขา เอวา**ติ อญฺญสาเปกฺขา เอวฯ **อาหริตพฺพอิสิตพฺพา** อาหารินฺทฺริยปจฺจเยหิ อุปกตฺตพฺพธมฺมาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เยหิ สาเปกฺขา, เต อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺม ปจฺจยภาเวเนว ปริจฺฉินฺทิตฺวา ติฎฺฐนฺติ, ตสฺมาฯ เตนาห **“เต วินาปิ…เป. … น กต”**นฺติฯ **ปริจฺฉินฺทนฺติ** วิเสเสนฺติฯ **ตนฺติ** ทุติยํ อาหารินฺทฺริยคฺคหณํฯ **ตตฺถา**ติ อาหารินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทเสฯ น เกวลญฺจ ตเตฺถว, **อิธ จ** เหตุปจฺจยนิเทฺทเส **ทุติเยน เหตุคฺคหเณน ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปุน วิเสสนกิจฺจํ นตฺถิ,** กสฺมา? ปจฺจยภูเตเนว เหตุนา สมฺปยุตฺตานํ อเญฺญสญฺจ เหตูนํ อวิจฺฉินฺนตฺตาฯ

ปุริมวจนาเปโกฺข วุตฺตเสฺสว นิเทฺทโสติ ตํ-สทฺทสฺส ปฎินิเทฺทสภาวมาหฯ **ปากฎีภูเต เอว** อเตฺถ ปวตฺตติ, ปากฎีภาโว จ อญฺญานเปเกฺขน สเทฺทน ปกาสิตตฺตา เวทิตโพฺพฯ **อนเปกฺขนีโย** อตฺถนฺตรพฺยาวฎตฺตาฯ **อโญฺญ**ติ เหตุสทฺทโต อโญฺญฯ **นิทฺทิสิตพฺพปกาสโก วุโตฺต นตฺถิ,** โย ตํ-สเทฺทน ปฎินิเทฺทสํ ลเภยฺยฯ

ยทิ เอวํ ‘‘ตํสมุฎฺฐานาน’’นฺติ เอตฺถ กถนฺติ อาห **“เหตุสมฺปยุตฺตกานนฺติ อิมินา ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปน**-สโทฺท สติปิ เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ นิเทฺทสภาเว เหตุสมฺปยุตฺตกสเทฺท ลพฺภมานานํ นิทฺทิสิตพฺพานํ ปากฎีกรณสงฺขาตํ เหตุสทฺทโต วิเสสํ โชเตติฯ ‘‘เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ อิมสฺส สมาสปทสฺส อุตฺตรปทตฺถปฺปธานตฺตมาห **“ปจฺจยุปฺปนฺนวจเนนา”**ติฯ เตน จ ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส เอกเทโสว วุจฺจติ ธมฺมานํ วิเสสนภาวโตติ อาห **“อสมเตฺตนา”**ติฯ วิเสสนํ นาม วิเสสิตพฺพาเปกฺขนฺติ อาห **“ปจฺจยุปฺปนฺนวจนนฺตราเปเกฺขนา”**ติฯ วุตฺตตาย วินา ปฎินิเทฺทสตา นตฺถีติ **“ปุเพฺพ วุเตฺตนา”**ติ วุตฺตํฯ

ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพนฺติ ‘‘ตํสมุฏฺฐานาน’’นฺติ เอตฺถ ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพํ เหตุสมฺปยุตฺตกสเทฺท ปากฏีภูตํ กึ ปนาติ ปุจฺฉติฯ เต เหตู เจว…เป…. เหตุสมฺปยุตฺตกา จ ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพา เหตุสมฺปยุตฺตกสเทฺท ปากฏีภูตาติ สมฺพโนฺธฯ **อญฺญถา**ติ ‘‘เยหิ เหตูหี’’ติอาทินา วุตฺตปฺปการโต อญฺญถา อเญฺญน ปกาเรนฯ ตํ อญฺญํ ปการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘เต เหตู…เป…. สมฺพเนฺธ สตี’’**ติ อาหฯ **อิธา**ติ อนนฺตรํ วุตฺตสมฺพนฺธนํ ภุมฺมนิเทฺทเสน ปรามสติฯ **เตเนวา**ติ ปฐเมเนว เหตุสเทฺทนฯ **ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพา**ติ ‘‘ตํสมุฏฺฐานาน’’นฺติ เอตฺถ ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพา ยถา ปากฏา, เอวํ ปุเพฺพ ‘‘ตํสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ วุตฺตโจทนายมฺปิ เอวเมว เตเนว ตํ-สเทฺทน นิทฺทิสิตพฺพา ปากฏา ภวิตุํ อรหนฺติฯ ตถา จ สติ นิทฺทิสิตพฺพสฺส…เป…. น ยุเชฺชยฺยฯ **ทุวิธมฺปิ วา เหตุคฺคหณํ อปเนตฺวา**ติ ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ เอตฺถ กตํ ทุวิปฺปการเหตุคฺคหณํ อวิจาเรตฺวา ‘‘ตํสมฺปยุตฺตกานนฺติ อวตฺวา’’ติอาทินา **ตํ-สทฺทวจนียตํ โจเทติ,** ‘‘นิทฺทิสิตพฺพสฺส อปากฏตฺตา’’ติอาทินา **ปริหรติ จฯ เหตู หิ ปจฺจยา**ติ อิทํ อยํ เหตุปจฺจยกถาติ กตฺวา วุตฺตํฯ

ตํ น วุตฺตนฺติ จิตฺตสมุฏฺฐานวจนํ น วุตฺตํฯ **ตสฺสา**ติ สหชาตปจฺจยสฺสฯ **กฏตฺตารูปสฺส ปจฺจยภาโว น วุโตฺต ภเวยฺย,** วุโตฺตว โส ‘‘วิปากาพฺยากโต เอโก ขโนฺธ ติณฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฏตฺตา จ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฏตฺตา จ รูปาน’’นฺติ อาทินา, ตสฺมา จิตฺตเจตสิกานํ กฏตฺตารูปปจฺจยภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํฯ **ตตฺถา**ติ สหชาตปจฺจยนิเทฺทเสฯ ตตฺถ หิ ‘‘จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานิ เอว นิทฺทิฏฺฐานิฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมึ เหตุปจฺจยนิเทฺทเสปิฯ **เอวํ ภวิตพฺพนฺ**ติ ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานาน’’นฺติ นิเทฺทเสน ภวิตพฺพํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ตถา น วุตฺตนฺติ อาห **‘‘จิตฺตสมุฏฺฐานานนฺติ ปนา’’**ติอาทิฯ **วิเสสิตํ โหติ** สพฺพจิตฺตเจตสิกาสมุฏฺฐานภาเวนฯ **วจเนนา**ติ ยถาทสฺสิเตน สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวจเนนฯ **จิตฺตเจตสิกานํ ปจฺจยภาโว เอว หิ ตตฺถ ปจฺจยนิเทฺทเส วุโตฺต,** น จิตฺตเจตสิกานํ สมุฏฺฐานภาโวติ อธิปฺปาโยฯ

เหตุอาทิปฏิพทฺธตญฺจ ทเสฺสติ ยทเคฺคน ตานิ จิตฺตปฏิพทฺธวุตฺตีนิ, ตทเคฺคน ตํสมฺปยุตฺตธมฺมปฏิพทฺธวุตฺตีนิปิ โหนฺตีติฯ **อารมฺมณเมตํ โหตี**ติ ยเทตํ กุสลากุสลเจตนาวเสน มโนทฺวาเร เจตนํ เสสทฺวาเรสุ กายวจีปโยควเสน สงฺกปฺปนํ, ยญฺจ กามราคาทีนํ สนฺตาเน อนุสยนํ, เอตํ อารมฺมณํ เอโส ปจฺจโย กมฺมวิญฺญาณสฺส ฐิติยา ปติฏฺฐานายฯ **ปติฏฺฐิเต**ติ กมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนสมตฺถตาปติฏฺฐาปเตฺต กมฺมวิญฺญาเณ วิรุเฬฺหติ ตโต เอว กมฺมวิญฺญาณโต ปฏิสนฺธิวิญฺญาณพีเช **วิรุเฬฺห** วิรุหเนฺตติ อโตฺถฯ อถ วา **ปติฏฺฐา วิญฺญาณสฺส โหตี**ติ กิเลสาภิสงฺขารสงฺขาเต กมฺมวิญฺญาณสฺส ฐิติยา ปวตฺติยา อารมฺมเณ ปจฺจเย ปฏิสิเทฺธ อายติปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปติฏฺฐา โหติ, **ตสฺมึ** ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติวเสน **ปติฏฺฐิเต** ปติฏฺฐหเนฺต **วิรุเฬฺห** พีชภาเวน วิรุหเนฺต นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **‘‘ปฏิสนฺธินามรูปสฺส วิญฺญาณปจฺจยตา วุตฺตา’’**ติฯ

ปุริมตรสิทฺธายาติ เขตฺตภาวนิพฺพตฺติยา ปุเรตรเมว สิทฺธาย ปถวิยาฯ อตฺตลาโภเยว เจตฺถ ปติฏฺฐานํ, น ปฏิลทฺธตฺตภาวานํ อวฏฺฐานนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปติฏฺฐานํ กมฺมสฺส กฏตฺตา อุปฺปตฺตีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ

เสสรูปานนฺติ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปถวีธาตุอาทีนํ เสสรูปานํ, ปวเตฺต ปน ติสนฺตติรูปานมฺปิฯ **สหภวนมตฺตํ วา ทเสฺสติ**ฯ สหภาเวนปิ หิ อตฺถิ กาจิ วิเสสมตฺตาฯ **กตฺถจิ กตฺถจี**ติ ปกติ

กาลภววิเสสาทิเกฯ ตติยปกติยญฺหิ ปฐมกปฺปิกกาเล จ ภาวกลาโป นตฺถิ, รูปภเว กายกลาโปปิฯ **อาทิ**-สเทฺทน ตเตฺถว ฆานชิวฺหากลาปา, กามภเว จ อนฺธาทีนํ จกฺขาทิกลาปา สงฺคยฺหนฺติฯ **กตฺถจิ อภาวาภาวโต**ติ นามรูโปกาเส กตฺถจิปิ อภาวาภาวโตฯ

เตสนฺติ ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปาทีนํฯ น หิ เหตุ ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปสฺส ปจฺจโย โหติ, อุตฺอาหารชานํ ปน สมฺภโวเยว นตฺถิฯ เตน วุตฺตํ **"ปจฺจยภาวปฺปสโงฺคเยว นตฺถี"**ติฯ **น ปน ลพฺภติ** ปจฺจยปจฺจนีเย ตาทิสสฺส วารสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ **อิท**นฺติ "ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปาทีนํ ปจฺจยภาวปฏิพาหนโต"ติ อิทํ "เหตู สหชาตาน"นฺติ อเทสนาย ปริหารวจนํ, อีทิสี ปน โจทนา อโนกาสา เอวาติ ทเสฺสตุํ **"ภควา ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ โย หิ ธโมฺม ยถา ภควตา เทสิโต, โส ตเถว คเหตโพฺพติฯ

เหตุปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อารมฺมณปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒. **อุปฺปชฺชนกฺขเณเยวา**ติ เอตฺถ อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย ยาว ภงฺคา อุทฺธํ ปชฺชนํ คมนํ ปวตฺตนํ อุปฺปชฺชนํ, ตสฺส ขโณ, ตสฺมึ อุปฺปชฺชนกฺขเณติ เอวํ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ สติ อุปฺปชฺชนสเทฺทน อุปฺปนฺนสเทฺทน วิย สเพฺพ ปวตฺตมานภาวา สงฺคหิตา โหนฺติ, น อุปฺปาทมตฺตํฯ **เตนา**ติ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺตมานกฺขเณเยว รูปาทีนํ อารมฺมณปจฺจยเตฺตนฯ **อนาลมฺพิยมานาน**นฺติ สเพฺพน สพฺพํ นาลมฺพิยมานานนฺติ อโตฺถฯ อญฺญถา หิ ยถาวุตฺตานํ รูปาทีนํ ยทา อารมฺมณปจฺจยตฺตาภาโว, ตทา อนาลมฺพิยมานตาวาติฯ **สพฺพรูปานี**ติ สพฺพานิ รูปายตนานิ, ยตฺตกานิ ตานิ อาปาถคตานิ โยคฺยเทเส ฐิตานิ, ตานิ สพฺพานีติ อโตฺถฯ **สห น โหนฺตี**ติ เอกชฺฌํ อารมฺมณํ น โหนฺติฯ สติปิ หิ อเนเกสํ เอกชฺฌํ อาปาถคมเน ยตฺถ ยตฺถ ปุพฺพาโภโค, ตํ ตํเยว อารมฺมณํ โหติ, น สพฺพํฯ นีลาทิสงฺฆาตวเสน เจตํ วุตฺตํ, น ปเจฺจกํ นีลาทิรูปายตนมตฺตวเสนฯ สมุทิตานิเยว หิ รูปายตนานิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํ, น วิสุํ วิสุนฺติ ธาตุวิภงฺควณฺณนายํ ทสฺสิโตยํ นโยฯ ยํ ปน อฏฺฐกถายํ "เต เต วิสุํ วิสุํ อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตี"ติปิ วุตฺตํ, ตมฺปิ ยถาวุตฺตเมวตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อญฺญถา รูปายตนํ มนินฺทฺริยโคจรํ นาม น สิยาฯ สทฺทาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เตเนวาห **"ตถา สทฺทาทโยปี"**ติฯ "สห น โหนฺตี"ติ วุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา วิภาเวตุํ **"ยํ ยนฺติ หิ วจนํ รูปาทีนิ ภินฺทตี"**ติ อาหฯ

"เย เอเต"ติอาทิโก ปุริโม อโตฺถ, "น เอกโต โหนฺตี"ติอาทิโก ปน ปจฺฉิโม, "สพฺพารมฺมณตาทิวเสน วา อิธาปิ อโตฺถ คเหตโพฺพ"ติ กสฺมา วุตฺตํฯ น หิ "ยํ ยํ วา ปนารพฺภา"ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา วิย "ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภา"ติ อิมสฺส ปาฐสฺส ปุรโต มโนวิญฺญาณสฺส สพฺพารมฺมณตา นาคตาฯ วุตฺตญฺหิ "สเพฺพ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย"ติฯ น หิ อนนฺตรเมว ปาฬิยํ สรูปโต อาคตมตฺถํ คเหตฺวา ปทนฺตรํ สํวเณฺณตพฺพํฯ ตตฺถ หิ "รูปารมฺมณํ วา"ติอาทินา นิยมวเสน ฉ อารมฺมณานิ วตฺวา "ยํ ยํ วา ปนารพฺภา"ติ วจนํ สพฺพารมฺมณตาทิทสฺสนนฺติ ยุตฺตเมเวตนฺติ, อิธ ปน สพฺพารมฺมณตํ วตฺวา ปุน "ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภา"ติ วุจฺจมานํ สพฺพารมฺมณตาทสฺสนนฺติ กถมิทํ ยุชฺชเยฺย? กมาภาโวปิ "สเพฺพ ธมฺมา"ติ อวิเสสวจเนเนว สิโทฺธ อารมฺมณานุปุพฺพิยาว อคฺคหิตตฺตาฯ น หิ มโนธาตุยา วิย มโนวิญฺญาณธาตุยา อิธ อารมฺมณานิ อนุปุพฺพโต คหิตานิ, ตตฺถ วิย วา เอเตเนว นิยมาภาโวปิ สํวณฺณิโตติ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ปวตฺตนฺติ ปวตฺตนํฯ นทิยา สนฺทนํ ปพฺพตสฺส ฐานนฺติ หิ วุตฺตา อวิรตมวิเจฺฉทนายํ ตถา ปวตฺติกิริยาวฯ เตนาห **“อวิรตํ อวิจฺฉินฺนํ สนฺทนฺตี”**ติฯ **เอว**นฺติ ยถา ‘‘สนฺทนฺตี’’ติ วตฺตมานวจนํ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ สพฺพสงฺคหวเสน อุปฺปชฺชนสฺส คหิตตฺตา อารมฺมณปวตฺคโต ‘‘อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วตฺตมานวจนํ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห อฏฺฐกถายํ **“สพฺพกาลสงฺคหวเสนา”**ติอาทิฯ ตถา จ วุตฺตํ **“อตีตานาคต…เป…. อธิปฺปาโย”**ติ, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานนฺติ อโตฺถฯ **สมุทายวเสนา**ติ จิเตฺตน ราสีกรณวเสนฯ **อธิปฺปาโย**ติ อิมินา วตฺตมานุปจาเรน วินาว ‘‘เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอตฺถ วตฺตมานตฺถํ สกฺกา โยเชตุนฺติ อิมมตฺถํ อุลฺลิเงคติฯ เตนาห **“อิเม ปนา”**ติอาทิฯ ยทิปิ ปจฺจยธมฺมา เกจิ อตีตา อนาคตาปิ โหนฺติ, ปจฺจยุปฺปนฺนธโมฺม ปน ปจฺจุปฺปโนฺน เอวาติ อาห **“อตีตานาคตานํ น โหนฺตี”**ติฯ อุปฺปาเท วา หิ ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจเยน ภวิตพฺพํ ฐิติยํ วาติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อตีตานาคตา ปรมตฺถโต นตฺถิ, ตสฺมาฯ **เตสู**ติ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุฯ **ตํตํปจฺจยา**ติ ตํ ตํ รูปาทิอารมฺมณํ ปจฺจโย เอเตสนฺติ ตํตํปจฺจยาฯ **อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติ** สมานสภาวตฺตาฯ น หิ อตฺถาเภเทน สภาวเภโท อตฺถิฯ **น ปน ตํตํปจฺจยวนฺตตา ทสฺสิตา โหติ** อตีตานาคเตสุ นิปฺปริยาเยน ตทภาวโตฯ ยสฺมา **ปจฺจยวโนฺต** ปจฺจยุปฺปนฺนาเยว, เต จ **ปจฺจุปฺปนฺนาเยวา**ติฯ

ยํ ยํ ธมฺมํ เต เต ธมฺมาติ ยํนิมิตฺตายํวจนเภโท, ตํ ทเสฺสตุํ **“เอตฺถ จา”**ติอาทิอารทฺธํฯ รูปารูปธมฺมา หิ กลาปโต ปวตฺตมานาปิ จิตฺตเจตสิกานํ กทาจิ วิสุํ วิสุํ อารมฺมณํ โหนฺติ, กทาจิ เอกชฺฌํ, น เอตฺถ นิยโม อตฺถิ, ปุริมาโภโคเยว ปน ตถาคหเณ การณํฯ ตยิมํ ทีเปตุํ ภควตา ยํวจนเภโท กโตติ จ สกฺกา วตฺตุํ, ยสฺมา ปน เอกกลาปปริยาปนฺนานมฺปิ ธมฺมานํ เอกชฺฌํ คหเณ น สมุทาโย คยฺหติ ตทาโภคาภาวโต, อถ โข สมุทิตา ธมฺมา เอวาติ สหคฺคหณมฺปิ วิสุํคหณคติกํ, ตสฺมา วิสุํคหณสพฺภาวทีปนตฺถํ ‘‘ยํ ย’’นฺติ วตฺวา สติปิ วิสุํคหเณ เต สเพฺพ เอกชฺฌํ อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘เต เต’’ติ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“จตฺตาโร หิ ขนฺธา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวทนาทีสู**ติ เวทนาทีสุ จตูสุ ขเนฺธสุ อภินฺทิตฺวา คหณวเสน, ภินฺทิตฺวา ปน คหณวเสน ผสฺสาทีสุฯ **โย จ รูปาทิโก**ติ อิทํ วิญฺญาณนฺตรสฺส สาธารณารมฺมณวเสน วุตฺตํ, **เย จ อเนเก ผสฺสาทโย**ติ อิทํ อสาธารณารมฺมณวเสนฯ **เต สเพฺพ**ติ เต สาธารณาสาธารณปฺปเภเท สเพฺพปิ อารมฺมณธเมฺมฯ **เอเกกเมว อารพฺภ อุปฺปชฺชนฺตี**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **รูปารมฺมณธมฺมา จ อเนเก** นีลาทิเภทโตฯ **ตถา**ติ อเนเกฯ เตน เภริสทฺทาทิเก, มูลคนฺธาทิเก, มูลรสาทิเก, กถินสมฺผสฺสาทิเก, เวทนาทิเก จ สงฺคณฺหาติฯ **อเนเก**ติ หิ อิมินา อเนกกลาปคตานํเยว วณฺณาทีนํ อินฺทฺริยวิญฺญาณารมฺมณภาวมาหฯ สามญฺญโต หิ วุตฺตํ ยถารหํ ภินฺทิตฺวา นิทสฺสิตพฺพํ โหตีติฯ

กุสลวิปากสฺสาติ กุสลสฺส วิปากสฺส จฯ **น หิ นิพฺพานํ ปุเพฺพ นิวุตฺถ**นฺติ อิทํ ‘‘ทิฏฺฐนิพฺพาโนเยวา’’ติอาทินา วกฺขมานเมว อตฺถํ หทเย ฐเปตฺวา วุตฺตํฯ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน หิ นิพฺพานวิภาวนํ อทิฏฺฐสจฺจสฺส วา สิยา ทิฏฺฐสจฺจสฺสปิ วาฯ ตตฺถ อทิฏฺฐสเจฺจนตาว ตํ วิภาเวตุเมว น สกฺกา อปฺปฏิวิทฺธตฺตา, อิตรสฺส ปน ปเคว วิภูตเมวาติ ตํ เตน วิภาวิตํ นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ **“น จ ตํ วุตฺต”**นฺติ อิมินา ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส นิพฺพานารมฺมณกรณาภาวํ อาคมโต ทเสฺสตฺวา **“น หิ นิพฺพาน”**นฺติอาทินา ยุตฺติโต ทเสฺสติฯ ตตฺถ **“น ปุเพฺพ นิวุตฺถํ อสงฺขตตฺตา”**ติ กสฺมา วุตฺตํ? โคจราเสวนาย อาเสวิตสฺสปิ นิวุตฺถนฺติ อิจฺฉิตตฺตาฯ ทิฏฺฐสโจฺจเยว หิ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน นิพฺพานํ วิภาเวติ, น อทิฏฺฐสโจฺจฯ ตํ ปน ญาณํ ขเนฺธ วิย ขนฺธปฏิพเทฺธปิ วิภาเวตีติ นิพฺพานารมฺมณขนฺธวิภาวเน นิพฺพานมฺปิ วิภาเวตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ เอเตน ปโยชนาภาวโจทนา ปฏิกฺขิตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **เอวํ อนาคตํสญาเณปิ โยเชตพฺพ**นฺติ ยถา ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส นิพฺพานารมฺมณตา

ทสฺสิตา, เอวํ อนาคตํสญฺาเณปิ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ ปน ‘‘ขนฺธปฏิพทฺธวิภาวนกาเล’’ติ อาทินา โยชนา เวทิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยถารห’’**นฺติฯ **กสฺสจิ** อภิญฺญาปฺปตฺตสฺสปิ รูปาวจรสฺส, ปเคว อิตรสฺสฯ

อารมฺมณปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. อธิปติปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๓. ธุรสหจริยโต โธเรยฺย ‘‘ธุร’’นฺติ วุโตฺตติ อาห **‘‘ธุรนฺติ ธุรคฺคาห’’**นฺติฯ ฉนฺทสฺส ปุพฺพงฺคมตาสิทฺธํ ปาสํสภาวํ อุปาทาย อฏฺฐกถายํ ‘‘เชฏฺฐก’’นฺติ วุตฺตนฺติ ตเมวตฺถํ ทีเปโนฺต **‘‘เสฏฺฐ’’**นฺติ อาหฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อฏฺฐสาลินิยํ** ‘‘ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา อายูหิต’’นฺติฯ **ปุริมฉนฺทสฺสา**ติ ‘‘ฉนฺทาธิปตี’’ติ ปุริมสฺมิํ ปเท นิเทฺทสวเสน วุตฺตสฺส ฉนฺทสทฺทสฺส **สมานรูเปน** สทิสากาเรนฯ **ตทนนฺตรํ นิทฺทิเฏฺฐนา**ติ ตสฺส ปุริมสฺส ฉนฺทสทฺทสฺส อนนฺตรํ นิเทฺทสวเสน วุเตฺตนฯ ตโต เอว จ ตํสมานตฺถตาย จ **ตํสมฺพเนฺธน** ‘‘ฉนฺทสมฺปยุตฺตกาน’’นฺติ เอตฺถ ฉนฺทเทฺทเนว อธิปติสทฺทรหิเตนาติ อโตฺถฯ **ปจฺจยภูตสฺสา**ติ อธิปติปจฺจยภูตสฺสฯ **สมฺปยุตฺตกวิเสสนภาโว**ติ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โส เอว อธิปติปจฺจยตาสงฺขาโต วิเสสนภาโวฯ **เอสนโย**ติ อิมินา ‘‘วีริยาธิปติ วีริยสมฺปยุตฺตกานนฺติอาทีสุ ปุริมวีริยสฺส สมานรูเปนา’’ติอาทินา วตฺตพฺพํ อตฺถวจนํ อติทิสติฯ

กุสลาพฺยากตานํ ปวตฺตินฺติ กุสลาพฺยากตานํ อธิปตีนํ ปวตฺตนาการํฯ **อลทฺธํ** อารมฺมณํ **ลทฺธพฺพํ** ลพฺภนียํ, ลทฺธุํ วา สกฺกุเณยฺยํ, ทุติเย ปน อเตฺถ ลาภมรหตีติ **ลทฺธพฺพํฯ อวณฺณาต**นฺติ ปเคว อนวณฺณาตนฺติ อโตฺถฯ

อปฺปนาปฺปตฺตา กุสลกิริยธมฺมา มหาพลา สาธิปติกา เอว โหนฺติ, ตถา มิจฺฉตฺตนิยตาปีติ อาห **‘‘อปฺปนาสทิสา...เป.... นุปฺปชฺชนฺตี’’**ติฯ **อปฺปนาสทิสา**ติ อปฺปนาปฺปตฺตสทิสาฯ **กมฺมกิเลสาวรณภูตา จ เต**ติ เต มิจฺฉตฺตนิยตธมฺมา กมฺมาวรณภูตา, เย อานนฺตริยปฺปการา กิเลสาวรณภูตา, เย นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมา, สมฺปยุตฺตเจตนาย ปเนตฺถ กิเลสาวรณปกฺขิกตา ทฏฺฐพฺพา อานนฺตริยเจตนาสมฺปยุตฺตสฺส ปฏิฆสฺส กมฺมาวรณปกฺขิกตา วิยฯ ปจฺจกฺขคติ อนนฺตรตาย วินา ภาวินีติ วุตฺตํ **‘‘ปจฺจกฺขสคฺคานํ กามาวจรเทวานมฺปิ’’**ติฯ เตน เตสุ อานนฺตริยา วิย อสมฺภาวิโน อเหตุกาภินิเวสาทโยปีติ ทเสฺสติฯ

ติวิโธปิ กิริยารมฺมณาธิปตีติ เอตฺถ อยํ กิริยารมฺมณาธิปตีติ อชฺฌตฺตารมฺมโณ อธิเปฺปโต, อุทาหุ พหิทฺธารมฺมโณติ อุภยถาปิ น สมฺภโว เอวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กามาวจราทิเภทโต ปนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปรสนฺตานคตานํ สารมฺมณธมฺมานํ อธิปติปจฺจยตา นตฺถีติ สมฺพโนฺธฯ **อภาวโต**ติ อวจนโตฯ อวจนญฺหิ นาม ยถาธมฺมสาสเน อภิธเมฺม อภาโว เอวาติ เอเตเนว อนุทฺธฏตาปิ อวุตฺตโต เวทิตพฺพาฯ อชฺฌตฺตารมฺมณพหิทฺธารมฺมณทฺวยวินิมุตฺตสฺส สารมฺมณธมฺมสฺส อภาวโต นตฺถีติ วิญฺญายตีติ วตฺตเพฺพ ตเมว วิญฺญายมานตํ สมฺภาเวโนฺต **‘‘นตฺถีติ วิญฺญายมาเนปี’’**ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ **‘‘พหิทฺธา ขเนฺธ’’**ติอาทิฯ **รูเป เอว ภวิตุํ อรหติ** เอทิเสสุ ฐาเนสุ อรูเป อสมฺภวโตติ อธิปฺปาโยฯ อสมฺภวโต จ ยถาวุตฺตปาฬิอนุสารโตติ เวทิตพฺพนฺติฯ **‘‘วิจาริต’’**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ‘‘อตีตารมฺมเณ อนาคเต ขเนฺธ ครุํ กตฺวา อสฺสาเทตี’’ติอาทิวจนโต อรูเปปิ เอทิเสสุ ฐาเนสุ ขนฺธสโทฺท ปวตฺตเตวฯ **อาวชฺชนกิริยสพฺภาวโต ปนา**ติ อิทํ ยถาทสฺสิตปาฬิยา วิโรธปริหรณาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, อวจนํ ปน กตฺถจิ วิเนยฺยชฺฌาสเยน, กตฺถจิ นยทสฺสเนน โหตีติ กุโต วิโรธาวสโรฯ

อธิปติปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๔. ยถาวุตฺตา นิโรธานนฺตรสุญฺญตา นิโรธุปฺปตฺตตา **โอกาสทานวิเสโส,** อตฺตโน อนุรูปจิตฺตุปฺปาทนสมตฺถตา จิตฺตนิยมเหตุตา, ตตฺถ อนนฺตรุปฺปาทนสมตฺถตา จ สณฺฐานาภาวโต สุฏฺฐุตรํ นิรนฺตรุปฺปาทนสมตฺถตา จ **จิตฺตนิยมเหตุวิเสโส** ทฏฺฐโพฺพฯ **ธาตุวเสนา**ติ วิญฺญาณธาตุมโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตุวเสนฯ เอตฺตกา เอว หิ ธาตุโย ภินฺนสภาวา อนนฺตรปจฺจยตาย นิยเมตฺวา วตฺตพฺพา, อภินฺนสภาวา ปน วิเสสาภาวโต ปุริมตามตฺตํเยว วิเสสํ ปุรกฺขตฺวา วตฺตพฺพาติ ตา กุสลาทิเภเทน ตถา วุตฺตาฯ เตนาห **"กุสลาทิวเสน จา"**ติฯ ยา ปน มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตุวเสน อนนฺตรปจฺจยตา วตฺตพฺพา, ตตฺถ มโนวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโยติ วุจฺจมาโน สโมฺมโห สิยา, ปุเร มโนธาตุยา อนนฺตรปจฺจยภาเวน วุตฺตา, อิทานิ มโนวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุยาติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนวิเสสา น วิญฺญาเยยฺยุ, มโนธาตุยา ปน จกฺขุวิญฺญาณาทิธาตูนํ อนนฺตรปจฺจยภาเว วุจฺจมาเน นิยโม นตฺถิฯ เตนาห **"มโนธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยาติ จา"**ติ ฯ **ตเถวา**ติ นิยมาภาวโต เอวาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิโต อญฺญถา เทสนาย ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนานํ วิเสสาภาโว จิตฺตวิเสสทสฺสนวิเจฺฉโท นิยมาภาโว จาติ อิเม โทสา อาปชฺชนฺติ, ตสฺมาฯ **นิทสฺสเนนา**ติ ธาตุวเสน นิทสฺสเนนฯ **นยํ ทเสฺสตฺวา**ติ ''มโนวิญฺญาณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอวมาทิกสฺส อนนฺตรปจฺจยตาคฺคหณสฺส นยํ ทเสฺสตฺวาฯ **นิรวเสสทสฺสนตฺถ**นฺติ นิรวเสสสฺส อนนฺตรปจฺจยภาวิโน จิตฺตุปฺปาทสฺส ทสฺสนตฺถํฯ

สทิสกุสลานนฺติ สมานกุสลานํ, สมานตา เจตฺถ เอกวีถิปริยาปนฺนตาย เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **"ภูมิภินฺนานมฺปิ ปจฺจยภาโว วุโตฺต โหตี"**ติฯ สมานวีถิตา จ ยสฺมา สมานเวทนา สมานเหตุกา จ โหนฺติ, ตสฺมา **"เวทนาย วา เหตูหิ วา สทิสกุสลาน"**นฺติ อาหฯ **วา**-สโทฺท เจตฺถ อนิยมโตฺถฯ เตน ญาณสงฺขาราทิเภทสฺสปิ วิกปฺปนวเสน สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **จุติปิ คหิตา** ตํสภาวตฺตาฯ ภวงฺคจิตฺตเมว หิ ปริโยสาเน ''จุตี''ติ วุจฺจติฯ กุสลากุสลานนฺตรญฺจ กทาจิ สา อุปฺปชฺชตีติ **ตทารมฺมณมฺปิ คหิต**นฺติ ทฏฺฐพฺพํ, กิริยชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณุปฺปตฺติยนฺติ อธิปฺปาโยฯ

กามาวจรกิริยาย อาวชฺชนสฺสาติ อยเมตฺถ อโตฺถ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต **"อาวชฺชนคฺคหเณน กามาวจรกิริยํ วิเสเสตี"**ติ อาหฯ ตเมว หิ อตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **"กามาวจรวิปาโก"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โวฏฺฐพฺพนมฺปิ คหิตํ** สนฺตีรณานนฺตรตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

อนนฺตรปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๖. **โปราณปาโฐ**ติ ปุราตโน อฏฺฐกถาปาโฐฯ **อิมสฺสา**ติ อิมสฺส ปทสฺสฯ **อวุตฺตสฺสา**ติ ปาฬิยํ อวุตฺตสฺสฯ ยทิปิ สหคตสทฺทสฺส อตฺถสํวณฺณนายํ สํสฏฺฐสทฺทสฺส วิย สมานตฺถสฺสปิ กตฺถจิ สทฺทนฺตรสฺส อโตฺถ วุจฺจติ ปริยายวิเสสโพธนตฺถํ, ตถาปิ น มูลสทฺทสฺส อโตฺถ วิภาวิโต โหตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"น จ...เป.... โหตี"**ติฯ ''อญฺญมญฺญ''นฺติ จ ''อญฺญอญฺญ''นฺติ วตฺตเพฺพ **ม**-การาคมํ กตฺวา นิเทฺทโส, กมฺมพฺยติหาเร เจตํ ปทํ, ตสฺมา อิตเรตรนฺติ วุตฺตํ โห

ติฯ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนานํ เอกสฺมึเยว ขเณ ปจฺจยุปฺปนฺนปจฺจยภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตา โย หิ ยสฺส ปจฺจโย ยสฺมึ ขเณ, ตสฺมึเยว ขเณ โสปิ ตสฺส ปจฺจโยติ อยเมตฺถ อญฺญมญฺญปจฺจยตาฯ ตถา หิ อฏฺฐกถายํ ''อโญฺญ อญฺญสฺสา''ติ วตฺวา ''อิมินา...เป.... ทีเปตี''ติ วุตฺตํฯ **โอกฺกมนํ** ปวิสนนฺติ อโตฺถฯ อาสนกฺขเณ หิ ธมฺมา ปุริมภวโต อิมํ ภวํ ปวิสนฺตา วิย โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ **''ปรโลกโต อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวา ปวิสนฺตํ วิย อุปฺปชฺชตี''**ติฯ ตสฺมา อวิเสเสน ปฏิสนฺธิ โอกฺกนฺติสทฺทาภิเธยฺยาติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํ **''โอกฺกนฺติ...เป.... อธิปฺปาเยนาหา''**ติฯ **ตํนิวารณตฺถ**นฺติ ตสฺส ขณนฺตเร รูปีนํ สหชาตปจฺจยภาวสฺส ''กญฺจิ กาเล น สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ นิวารณตฺถํฯ เตน ปททฺวเยน สมาเนสุ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺมสุ ปุริมโต ปจฺฉิมสฺส วิเสสมตฺถํ ทเสฺสติฯ

เอวญฺจ ''กญฺจิ กาเล''ติ ปทสฺส ''เกจิ กาเลติ วา, กิสฺมิญฺจิ กาเล''ติ วา วิภตฺติวิปลฺลาเสน อโตฺถ คเหตโพฺพติ อธิปฺปาเยน ปฐมวิกปฺปํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปการนฺตเรน ทเสฺสตุํ **''กญฺจิ กาเลติ เกจิ กิสฺมิญฺจิ กาเลติ วา อโตฺถ''**ติ อาหฯ เตน ''กญฺจี''ติ อยํ สามญฺญนิเทฺทโสติ ทเสฺสติฯ โย หิ อยํ ''เกจี''ติ ปจฺจตฺตพหุวจนาภิเธโยฺย อโตฺถ, โย จ ''กิสฺมิญฺจี''ติ ภุเมฺมกวจนาภิเธโยฺย, ตทุภยํ สติ กาลวนฺตกาลตาวิภาเค กึ-สทฺทสฺส วจนียตาสามเญฺญน ปน เอกชฺฌํ กตฺวา ''กญฺจี''ติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **''เกจิ กิสฺมิญฺจี''**ติ วุตฺตํฯ อฏฺฐกถายํ ปน ''กิสฺมิญฺจี''ติ ภุมฺมวเสเนว วุตฺตํฯ **เตน** ยถาวุตฺตอตฺถวิภาเคน ปเทนฯ **วตฺถุภูตา**ติ วตฺถุสภาวาฯ หทยรูปเมว สนฺธาย วทติฯ **รูปนฺตราน**นฺติ หทยวตฺถุโต อญฺญรูปานํฯ อรูปีนํ สหชาตปจฺจยตํ ปุเพฺพ ''โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูป''นฺติ เอตฺถ อนิวาริตํ นิวาเรตีติ โยชนา, ตถา วตฺถุสฺส จ กาลนฺตเร ปฏิสนฺธิกาลโต อญฺญสฺมึ กาเล อรูปีนํ นิวาเรตีติฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติอาทินา ยถาวุตฺตอตฺถวณฺณนาย ปาฬิยํ วิภตฺตินิเทฺทสสฺส รูปกภาวมาหฯ ปุนปิ ปุริมโต ปจฺฉิมสฺส อุปจเยน วิเสสํ ทเสฺสตุํ **''ปุริเมน จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปุริเมนา**ติ ''โอกฺกนฺติกฺขเณ นามรูป''นฺติ อิมินา ปจฺจยนิเทฺทสวจเนนฯ **''เอโก ขโนฺธ วตฺถุ จ ติณฺณํ ขนฺธาน''นฺติอาทินา** ปฏิจฺจวาราทิปาเฐนฯ อตฺถวิวรณญฺหิ ปจฺจยนิเทฺทสปาฬิยา สเพฺพปิ สตฺต มหาวาราฯ วตฺถุสฺส วตฺตพฺพเตฺต อาปเนฺน กินฺติ ปจฺจโยติ ตสฺส นามสฺสาติ โยชนาฯ **เอเตนา**ติ ''รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมาน''นฺติ เอเตน วจเนนฯ **เกวลสฺสา**ติ นามรหิตสฺส วตฺถุสฺสฯ **ตถา**ติ นามสฺส ปจฺจยภาเวนฯ

กตฺถจีติ ''รูปิโน ธมฺมา อรูปีนํ ธมฺมานํ กญฺจิ กาลํ สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอตสฺมึ นิเทฺทเสฯ เอตฺถ หิ อญฺญมญฺญสหชาตปจฺจยภาโว ลพฺภติฯ **วจเนนา**ติ ''อญฺญมญฺญ''นฺติ อิมินา วจเนน ปาฬิยํ สหชาตปจฺจยภาวสฺส **อสงฺคหิตตฺตา,** อตฺถโต ปน ลพฺภเตวาติฯ เตนาห **''ลพฺภมาเนปี''**ติฯ **ตสฺสา**ติ อญฺญมญฺญปจฺจยตฺตสฺสฯ **เอว**นฺติ ''น อญฺญมญฺญวเสนา''ติ อิมินา ปกาเรนฯ **สมุทาเยกเทสวเสน สามิวจน**นฺติ อวยวาวยวิสมฺพเนฺธ อวยวินิ สามิวจนนฺติ อโตฺถ, **นิทฺธารเณ วา** ''กณฺหา คาวีน''นฺติอาทีสุ วิยฯ

สหชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๘. **กิสฺมิญฺจิ กาเลติ อิทํ น ลพฺภติ** สพฺพทาปิ นิสฺสยปจฺจยตาย ลพฺภมานตฺตาฯ สหชํ ปุเรชนฺติ หิ วิภาคํ อนามสิตฺวา นิสฺสยตามตฺตเมว นิสฺสยปจฺจยตาฯ **วตฺถุรูปํ ปญฺจโวการภเว**ติ วตฺถุรูปํ ปญฺจโวการภเว จาติ จ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตสฺสา**ติ อารุปฺปวิ

ปากฏฺฐปนสฺสฯ **ปกาเสตพฺพตฺตา**ติ อิมินา อปากฏํ ปากฏํ กตฺวา วจเนน โจทนา อโนกาสาติ ทเสฺสติฯ

นิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๙. **อุปนิสฺสเย ตโย**ติ อนนฺตรารมฺมณปกตูปนิสฺสยปฺปเภเท ตโย อุปนิสฺสเยฯ **อเนกสงฺคาหกตายา**ติ อเนเกสํ ปจฺจยธมฺมานํ สงฺคหณโตฯ **เอกเนฺตเนว โหนฺติ** จิตฺตนิยมเหตุภาเวน ปวตฺตินิยมโตฯ **เยสุ ปเทสู**ติ เยสุ กุสลาทิปเทสุฯ **สงฺคหิโต**ติ สงฺคหํ คโต, กุสลาทิปเทสุ เยสํ ปทานํเยว อนนฺตรูปนิสฺสโย ลพฺภตีติ อโตฺถฯ **เตสุ "เกสญฺจี"ติ น วุตฺตํ**ฯ กสฺมา? **น สกฺกา วตฺตุํ** เอกเนฺตเนว อุปลพฺภนโตฯ **เตสู**ติ กุสลากุสลปเทสุฯ น หิ กุสโล อกุสลสฺส อนนฺตรูปนิสฺสโย โหติ, อกุสโล วา กุสลสฺส, อารมฺมณปกตูปนิสฺสยา ปน อเนกนฺติกา, ตสฺมา ตตฺถ ''เกสญฺจี''ติ วุตฺตํฯ **สิทฺธานํ ปจฺจยธมฺมาน**นฺติ ปจฺจยภาเวน ปุริมนิปฺผนฺนานํ กุสลาทีนํ กุสลสฺส อกุสลสฺส วาติ อโตฺถฯ **อกุสลาทีหี**ติ ยถาสงฺขฺยํ อกุสเลน กุสเลน วาฯ **อวิเสเสนา**ติ ยถาวุตฺตวิเสเส นิยมํ อคฺคเหตฺวา อกุสลาทีสุ อกุสลกุสลานํ ''เกสญฺจี''ติอาทินาฯ

อนารมฺมณตฺตา อารมฺมณูปนิสฺสยํ ปุพฺพาปรนิยเมน อปฺปวตฺติโต อนนฺตรูปนิสฺสยํ น ลภตีติ โยชนาฯ **ปกตสฺสา**ติ นิปฺผาทิตสฺส, อุปเสวิตสฺส วาฯ น หิ รูปสนฺตานสฺส สทฺธาทินิปฺผาทนํ อตฺถิ, อุตุโภชนาทิอุปเสวนํ วา สมฺภวติฯ เตนาห **"ยถา หิ...เป.... รูปสนฺตาเนนา"**ติฯ นนุ จ รูปสนฺตาเน ปุเพฺพนาปรํ วิเสโส ลพฺภติ , โส จ น วินา สมานชาติเยน การเณนาติ สฺวายํ ปกตูปนิสฺสยลาโภติ กทาจิ อาสเงฺกยฺยาติ อาห **"ยสฺมิญฺจา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **ต**นฺติ อุตุพีชาทิกํ กมฺมาทิ จ **เตน** รูเปน ปุริมนิปฺผเนฺนนฯ **อุปฺปาทนํ** สาภิสนฺธิกํ ทฏฺฐพฺพํฯ อธิปตีสุ ปุพฺพาภิสงฺขาโร วิย **ปกปฺปนํ** สํวิทหนํฯ **ปกรณํ** วุตฺตลกฺขเณน การณภาเวน อวฏฺฐานํ, ยโต การณวิเสโส ''ปกตี''ติ วุจฺจติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา รูปเสฺสว ตํ ปฏิกฺขิปียตีติ อาห **"ยถา จ...เป.... ทฏฺฐพฺพา"**ติฯ เอวมฺปิ อุตุพีชาทีนํ องฺกุราทีสุ กถํ ปจฺจยวิเสสภาโวติ อาห **"อุตุพีชาทโย ปน...เป.... ภาวโต"**ติฯ อุปนิสฺสโยติ จ ยสฺมา พลวตาการณํ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา น เอตฺถ เอกเนฺตน ปุริมนิปฺผตฺติ อิจฺฉิตพฺพาฯ ยทิ เอวํ ปาฬิยํ กถํ ปุริมคฺคหณนฺติ อาห **"ปุริมปุริมานํเยว ปนา"**ติอาทิฯ เตปิ วา ปริกปฺปนวเสน ปุริมนิปฺผนฺนาเยว นาม โหนฺติฯ น หิ อสํวิทิตากาเร วตฺถุสฺมิํ ปตฺถนาปวตฺตตีติฯ เตนาห **"ตํสมานลกฺขณตายา"**ติฯ

ธเมฺมติ ปุคฺคลเสนาสนปญฺญตฺตีนํ อุปาทานภูเต ธเมฺมฯ **อยํ นโย**ติ ปญฺญตฺติมุเขน ปญฺญเปตพฺพา ตทุปาทานภูตา ธมฺมา คยฺหนฺตีติ ยถาวุโตฺต นโยฯ **เอเตฺถวา**ติ ''เสนาสนมฺปิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ เอตสฺมิํเยว วจเนฯ กถํ ปจฺจุปฺปนฺนสฺส ปกตูปนิสฺสยภาโวติ โจทนาย ''วกฺขตี''ติอาทินา อาคมํ ทเสฺสตฺวา ยุตฺติํ ทเสฺสตุํ **"ปจฺจุปฺปนฺนานมฺปิจ ตาทิสานํ ปุเพฺพ ปกตตฺตา"**ติ วุตฺตํฯ **ตาทิสาน**นฺติ ยาทิสา อุตุอาทโย ปจฺจุปฏฺฐิตา, ตาทิสานํ ตโต **ปุเพฺพ** ปุเรตรํ **ปกตตฺตา** ปกตูปนิสฺสยโยคฺยตาย อาปาทิตตฺตาฯ

กสิณาทีนมฺปิ อารมฺมณูปนิสฺสยตา สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํ **"อิมินา อธิปฺปาเยน 'เอกจฺจายา'ติ อาหา"**ติฯ ตถา หิ ''กสิณมณฺฑลํ ทิสฺวา''ติอาทินา ตสฺส อุปนิสฺสยภาโว อฏฺฐกถายํ วุโตฺตฯ

อรูปาวจรกุสลมฺปิ อุปนิสฺสโย โหติ, ปเคว กามาวจรรูปาวจรกุสลนฺติ อธิปฺปาโยฯ ตํ ปน ยถา อุปนิสฺสโย โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมึ กสิณาทิมฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนุปฺปนฺนฌานุปฺปาทเน**ติ รูปาวจรชฺฌานํ สนฺธายาห, อรูปาวจรชฺฌาเน ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **ตทุปฺปาทกกุสลาน**นฺติ ตสฺส รูปาวจรวิปากสฺส อุปฺปาทกกุสลานํ, รูปาวจรกุสลานนฺติ อโตฺถฯ **ปฏิสนฺธินิยามกสฺสา**ติ รูปาวจรปฏิสนฺธินิยามกสฺสฯ **จุติโต**ติ รูปาวจรปฏิสนฺธิยา อนนฺตรปจฺจยภูตาย จุติยาฯ **ปุริมชวนสฺส วเสนา**ติ จุติยา อาสนฺนชวนภาเวนฯ **รูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรวิปากสฺสา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ตทุปฺปาทกกุสลาน’’นฺติอาทินา อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ ยถา จ ‘‘รูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรวิปากสฺส อุปนิสฺสโย’’ติ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘กามาวจรกุสลมฺปิ ตทุปฺปาทกกุสลาน’’นฺติ อาทินา โยเชตพฺพํฯ โลกุตฺตรวิปากสฺส เตภูมกกุสลานมฺปิ ปาทกาทิวเสน อุปนิสฺสยภาโว ปากโฏเยว, ตถา ตํตํภูมกกุสลานํ ตํตํภูมกกิริยานํ, กามาวจรกุสลสฺส รูปารูปาวจรกิริยานํ, รูปาวจรกุสลสฺส อรูปาวจรกิริยาย อุปนิสฺสยภาโวติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“เอวํ ปเจฺจกํ…เป…. เวทิตโพฺพ”**ติ อาหฯ ‘‘สทฺธํ อุปนิสฺสาย ทานํ เทตี’’ติอาทินา ปกตูปนิสฺสโย อุเทฺทสวเสเนว ปาโฬ อาคโต, น วิภชนวเสนาติ อาห **“ปาฬิยมฺปิ…เป…. วิสฺสชฺชิโต”**ติฯ กุสลตฺติกาทีสุ อนุโลมาทิเภทภินฺนตฺตา **ปญฺหาววาเรสู**ติ พหุวจนนิเทฺทโสฯ

โลกุตฺตรนิพฺพตฺตนํ อุปนิสฺสาย ปรสฺส สิเนหุปฺปาทเน โลกุตฺตรธมฺมา อุปนิสฺสโย วิยโหนฺตีติ อยเมตฺถ เลโส, ภาวิโน ปน โลกุตฺตรสฺส อกุสลานํ อุปนิสฺสยตา สมฺภวตีติ อาห **“น อิทํ สารโต ทฏฺฐพฺพนฺติ อธิปฺปาโย”**ติฯ **รูปาวจราทิกุสลาน**นฺติ รูปารูปาวจรโลกุตฺตรกุสลานํ อุปฺปาทิยมานสฺส รูปาวจรกุสลสฺสาติ โยชนาฯ รูปาวจรกิริยสฺส จ อรูปาวจรวิปาโก อุปนิสฺสโย กถนฺติ อาห **“ปุเพฺพ นิวุตฺถาทีสุ…เป…. อรหโต”**ติ ฯ ตํ ตํ วิปากํ ปเตฺถโนฺต ตสฺส ตสฺส วิปากสฺส เหตุภูตํ กุสลํ นิพฺพเตฺตตีติ วิปากานํ กุสลูปนิสฺสยตาติ อาห **“จตุภูมกา…เป…. อุปนิสฺสโย”**ติฯ โลกิยกุสลานํ ปน โลกุตฺตรวิปากา อุปนิสฺสโย น โหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **“ยทิปี”**ติอาทิมาหฯ เตเนว หิ ‘‘ตถา เตภูมกวิปาโก’’ติ เตภูมกคฺคหณํ กตํฯ ตตฺถ **เตนา**ติ อนาคามินาฯ **ตนฺ**ติ อรหตฺตผลํฯ **ตสฺมา**ติ อทิฏฺฐปุพฺพตฺตาฯ **ตานิ วิยา**ติ โสตาปตฺติผลานิ วิยฯ **เตส**นฺติ ปุถุชฺชนาทีนํฯ **อิมสฺสา**ติ อนาคามิโนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ปุถุชฺชนาทีนํ สนฺตาเน ฌานาทีนํ โสตาปตฺติผลาทีนํ น อุปนิสฺสยปจฺจโย อนุปลทฺธปุพฺพตฺตา, เอวํ อนาคามิโน ฌานาทีนํ อคฺคผลํ อุปนิสฺสยปจฺจโย อทิฏฺฐปุพฺพตฺตาฯ เตนาห **“อุปลทฺธปุพฺพสทิสเมว หิ อนาคตมฺปิ อุปนิสฺสโย”**ติฯ อฏฺฐกถายํ ปน เหฏฺฐิมผลานํ กุสลูปนิสฺสยตา วุตฺตา เอวฯ

ยถา วิปากา กุสลานํ, เอวํ กิริยาปิ เตสํ อุปนิสฺสโย โหตีติ ตํ นยํ ทเสฺสตุํ **“กิริยํ อตฺถปฏิสมฺภิทาที”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **โยนิโสมนสิกาเร วตฺตพฺพเมว นตฺถี**ติ จตุภูมกกุสลสฺสปิ โยนิโสมนสิกาโร อุปนิสฺสโย โหตีติ เอตฺถ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ตทตฺถํ โยนิโสมนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ โยนิโสมนสิการํฯ อกุสลสฺส จ จตุภูมกวิปากสฺส อุปนิสฺสโย โยนิโสมนสิกาโรติ โยชนาฯ **เอวํ กิริยสฺสปี**ติ ยถา กุสลสฺส โยนิโสมนสิการสฺส วเสน อุปนิสฺสโย วุโตฺต, เอวํ กิริยสฺสปิ โยนิโสมนสิการสฺส วเสน โยเชตพฺพนฺติ อโตฺถฯ โส หิ ตํ อุปนิสฺสาย ราคาทิอุปฺปาทเน อกุสลสฺส วุตฺตนเยน กุสลากุสลูปนิสฺสยภาวมฺเขน จตุภูมกวิปากสฺส อุปนิสฺสโย โหติเยวฯ ยทิ กิริยสงฺขาโต…เป…. โหติเยว, อถ กสฺมา ปกตูปนิสฺสยวิภชเน กิริยา น คหิตา, อุตฺโภชนเสนาสนานิเยว คหิตานีติ อาห **“เนววิปากนวิปากธมฺมธเมฺมสุ…เป…. นยทสฺสนมเตฺตเมวา”**ติฯ **เอวมาทิก**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ น อุปนิสฺสยปจฺจยา’’ติ เอวมาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ อุปนิสฺสยปริยาโย อุปนิสสโทฺทติ กตฺวา วุตฺตํ **“วิญฺญาณูปนิสํ นามรูปํ, นามรูปูปนิสญฺจ สฬายตนนฺ**

ติอาทิเกนา’’ติฯ เอตฺถ หิ วิญฺญาณสฺส นามรูปานํ ผสฺสรูปาทีนํ จกฺขายตนาทีนญฺจ อุปนิสฺสยภาโว วุโตฺตติฯ

อุปนิสฺสยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๐. ทสฺสิตเมว นยทสฺสนวเสนาติ โยชนาฯ ยทิ ทสฺสิตเมว, กสฺมา วุตฺตํ ‘‘สาวเสสวเสน เทสนา กตา’’ติ อาห **‘‘สรูเปน อทสฺสิตตฺตา’’**ติฯ ‘‘ยํ ยํ ธมฺมํ ปุเรชาตํ อารพฺภ เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ **สรูเปน** ปาฬิยํ **อทสฺสิตตฺตาฯ อิทฺธิวิธาภิญฺญาย จาติ จ**-สเทฺทน จุตูปปาตญาณสฺสปิ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺสปิ หิ รูปธมฺมารมฺมณกาเล **อฎฺฐารสสุ ยํ กิญฺจิ อารมฺมณปุเรชาตํ โหติ** ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตฺตาฯ ‘‘จวมาเน อุปปชฺชมาเน’’ติ หิ วุตฺตํฯ ทิพฺพจกฺขุทิพฺพโสตญาเณสุ จ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

อิตรสฺสปิ อภาวาติ อารมฺมณปุเรชาตสฺสปิ อภาวา อคฺคหณํ ปฎิสนฺธิภาวิโนติ โยชนาฯ สติปิ กสฺสจิ ปฎิสนฺธิภาวิโน อารมฺมณปุเรชาเต วิภูตํ ปน กตฺวา อารมฺมณกรณาภาวโต อวิชฺชมานสทิสนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘อิตรสฺสปิ อภาวา’’**ติฯ เตเนวาห **‘‘ปฎิสนฺธิยา วิย อปริพฺยตฺตสฺส อารมฺมณสฺส อารมฺมณมตฺตภาวโต’’**ติฯ สนฺตีรณภาวิโน มโนวิญฺญาณธาตุยาปิ เอกเนฺตเนว ปุเรชาตปจฺจโย รูปาทีนิ ปญฺจารมฺมณานีติ โยชนาฯ เอตฺถ จ ‘‘มโนธาตูนญฺจา’’ติอาทิ ‘‘ตทารมฺมณภาวิโน’’ติ ปทสฺส ปุรโต วตฺตโพฺพ, อุปฺปฎิปาฎิยา ลิขิตํฯ

ปุเรชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๑. ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๑. **นิรวเสสทสฺสิตปุเรชาตทสฺสนวเสนา**ติ ‘‘จตุสมุฎฺฐานิกติสมุฎฺฐานิกรูปกายสฺสา’’ติ เอวํ นิรวเสสโต ทสฺสิตสฺส ปุเรชาตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ทสฺสนวเสนฯ ปจฺจยา หิ อิธ กามาวจรรูปาวจรวิปากา, เตสุ กามาวจรวิปาโก จ จตุสมุฎฺฐานิกรูปกายสฺส ปจฺจโย, น อิตโรฯ เตเนวาห **‘‘รูปาวจรวิปาโก ปน อาหารสมุฎฺฐานสฺส น โหตี’’**ติ, ตสฺมา ‘‘ตเสฺสวา’’ติ วุเตฺตปิ ยถารหมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปจฺฉาชาตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๒. อาเสวนปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๒. ปกาเรหิ คุณิตํ **ปคุณํ,** พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺติยา ภาวิตนฺติ อโตฺถฯ อติสเยน ปคุณํ **ปคุณตรํ,** ตโตเยว **พลวตรํ**ฯ ตสฺส ภาโว, เตน ปคุณตรพลวตรภาเวน **วิสิฎฺฐํ** วิเสสปฺปตฺตํฯ สุวายํ วิเสโส วิปาเก นตฺถีติ อาห **‘‘เอเตน วิปากาพฺยากตโต วิเสเสตี’’**ติฯ

อาเสวนปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๓. กมฺมปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๓. **เอวํสภาวา**ติ กมฺมปจฺจเยน อุปการกสภาวาฯ **สมตฺถตา**ติ อานุภาโวฯ **ตสฺสา**ติ วิปากกฺขนฺธกฏตฺตารูปสงฺขาตสฺส ผลสฺสฯ **กมฺมปจฺจยภาโว วุตฺโต**ติ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจยภาโว วุตฺโตฯ **เอกโวกาเร รูปมฺปี**ติ เอกโวกาเรปิ รูปํ น ชเนติ, ปเคว จตุโวกาเรติ อโตฺถฯ

กมฺมปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๔. วิปากปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๔. ยถา หิ รูปภเว สญฺญีนํ ตํนิพฺพตฺติตปุญฺญาภิสงฺขาเรเนว รูปุปฺปตฺติ, เอวํ อสญฺญีนมฺปีติ ตตฺถ กามาวจรกมฺมุนา ยถา วิปากานุรูปานํ ปจฺจโย โหโนฺต เกสญฺจิเยว โหติ, น สเพฺพสํ, กตฺถจิเยว โหติ, น สพฺพตฺถ, น เอวํ วิปากานนฺติ อาห **“เอกเนฺตนา”**ติฯ **เตสํ วเสนา**ติ เตสํ วิปากปจฺจยลาภีนํ วิปากกฺขนฺธานํ วเสนฯ **น หี**ติอาทินา ‘‘เอกเนฺตนา’’ติ วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรกโต วิภาเวติฯ **ภูมิทฺวยวิปาโก**ติ กามาวจรรูปาวจรวิปาโก อารุเปฺป รูปสฺส น หิ ปจฺจโยติ โยชนาฯ

วิปากปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๕. อาหารปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๕. เกวลาย โอชาย อโชฺฌหรณสฺส อภาวา **“อสิตปีตาทิวตฺถูหิ สห อโชฺฌหริโตวา”**ติ วุตฺตํฯ ขาทนียโภชนียปฺปเภเท อสิเต ตาว กพฬีการตา โหตุ, ปาตพฺพาทิเก ปน กถนฺติ อาห **“ปาตพฺพ…เป…. โหนฺตี”**ติฯ เยภุยฺยวเสน วา เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อนุปาลโกติ อุปตฺถมฺภโกฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส** กายสฺส **อาหารปจฺจยภาโว** กพฬีการาหารสฺส วิจาเรตฺวา คเหตโพฺพฯ กสฺมาติ เจ? เอตฺถ การณมาห **“น หี”**ติอาทินาฯ สติ หิ ปจฺจยภาเว ‘‘จิตฺตสมุฏฺฐาโน กพฬีการาหาโร จิตฺตสมุฏฺฐานสฺส กายสฺส อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทิ วตฺตพฺพํ สิยา, น ปน วุตฺตํ, โนจิตฺตสมุฏฺฐานสฺส ปน วุตฺตํฯ เตนาห **“ติวิโธปิ…เป…. วุโตฺต”**ติฯ

อาหารปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๖. อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๖. ‘‘มิสฺสกตฺตา’’ติ อิทํ อินฺทฺริยตาย รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานํ เอกชฺฌํ กตฺวา เทสิตตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา **มิสฺสกตฺตา**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยมิสฺสกตฺตาติ อโตฺถฯ **ชีวิตินฺทฺริยน**ฺติ อรูปชีวิตินฺทฺริยํฯ **น สเพฺพน สพฺพํ วชฺชิตพฺพน**ฺติ ยถา ปญฺหาปุจฺฉเก อรูปชีวิตินฺทฺริยํ มิสฺสกตฺตา น คหิตํ, น เอวมิธ อรูปชีวิตินฺทฺริยํ อคฺคหิตนฺติ อโตฺถฯ

อรูปานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ **ปจฺจยนฺตราเปกฺขานิ** อาวชฺชนารมฺมณาทิอญฺญปจฺจยสาเปกฺขานิ **อินฺทฺริยปจฺจยา สิยุํ** จกฺขาทีนํ รูปารูปานํ อญฺญมญฺญํ กทาจิปิ อวินิพฺภุตฺตภาวสฺส อภาวโต, ปจฺจยนฺตรสโมธานาเปกฺขตาย จฯ **โย ปน นิรเปโกฺข**ติ ยถา จกฺขาทีนิ ปจฺจยนฺตเรสุ สาเปกฺขานิ, เอวํ สาเปโกฺข อหุตฺวา โย ตตฺถ นิรเปโกฺข อินฺทฺริยปจฺจโย โหติ อวินิพฺภุตฺตธมฺมานํ ยถา ทฺวิธมฺปิ ชีวิตินฺทฺริยํ, โส อตฺตโน…เป…. นตฺถีติ โยชนาฯ **อวินิพฺภุตฺตานํ เตสมฺปิ** ลิงฺคาทีนํ **สิยุํ** วินิพฺภุตฺตานํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ อินฺทฺริยปจฺจยตาภาวสฺส อทิฏฺฐตฺตาฯ นนุ

จกฺขาทีนํ วินิพฺภุตฺตานํ อินฺทฺริยปจฺจยภาโว ทิโฏฺฐติ? สจฺจํ ทิโฏฺฐ, น ปน โส สมานชาติยาติ ทเสฺสโนฺต **“น หี”**ติอาทิมาหฯ **สติ เจว**นฺติ เอวํ วุตฺตปฺปกาเร สมานชาติยํเยว อวินิพฺภุตฺตสฺส อินฺทฺริยปจฺจยภาเว สติ **อิตฺถิปุริสินฺทฺริเยหิ** สทฺธิํฯ สหโยเค หิ อิทํ กรณวจนํฯ ยทิปิ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานิ ลิงฺคาทีนํ กลลาทิกาเล อินฺทฺริยปจฺจยตํ น ผเรยฺยุํ เตสํ ตทา อภาวโตฯ เย ปน รูปธมฺมา ตทา สนฺติ, เตหิ อวินิพฺภุตฺตาว, เตสํ กสฺมา น ผรนฺตีติ อาห **“อเญฺญสํ ปนา”**ติอาทิฯ **อพีชภาวโต** อนิมิตฺตภาวโตฯ **ตทนุรูปาน**นฺติ กลลาทิอวตฺถานุรูปานํ **อตฺถิตํ อิจฺฉนฺติ,** ยโต ‘‘อิตฺถี, ปุริโส’’ติ ปกติวิภาโค วิญฺญายตีติ เตสํ อธิปฺปาโยฯ

กุสลชาติยนฺติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ เย ปน ‘‘กุสลชาติก’’นฺติ ปฐนฺติ, เตสํ ปจฺจเตฺตกวจนํฯ **วิสุํ เอกชาติ วา ภูมิ วา น โหติ** ตเทกเทสภาวโตฯ **เหตุอาทีสุปี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อกุสลาหาเรสุปิ เอเสว นโย’’ติ เอวมาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ **เอส นโย**ติ ยฺวายํ ‘‘ภูมิวเสน วุเตฺตสู’’ติ อาทินา อรูเป อลพฺภมานสฺส อินฺทฺริยปจฺจยสฺส อฏฺฐุปเน อตฺถนโย วุโตฺต, เอส นโย โยเชตโพฺพติฯ **ตถา อปริยาปนฺนกุสลเหตุ, ตถา อกุสลเหตู**ติ เอตฺถาปิ ปฐมาปริยาปนฺนกุสลเหตุ โทมนสฺสสหคตากุสลเหตุ จ วิสุํ เอกชาติ ภูมิ วา น โหนฺตีติ อารุเปฺป อลพฺภมานาปิ วิสุํ น ฐปิตาติ โยเชตโพฺพฯ เอส นโย ‘‘อกุสลาหาเรสุปิ เอเสว นโย’’ติ เอวมาทีสุฯ

สติ สหชาตปจฺจยเตฺต อุปฺปาทกฺขเณปิ อินฺทฺริยปจฺจยตา สิยาติ กตฺวา วุตฺตํ **“สหชาตปจฺจยตฺตาภาวํ สนฺธายา”**ติฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘อุปฺปชฺชมาโน สห อุปฺปชฺชมานภาเวน อุปการโก ธโมฺม สหชาตปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา)ฯ ตสฺส ปน สหชาตปจฺจยตฺตาภาโว ยทิปิ อฏฺฐกถายํ ‘‘สหชาตปจฺจยตา ปน ตสฺส นตฺถี’’ติ สรูเปเนว ทสฺสิโต, ตถาปิ ตํ อนนฺชานโนฺต **“อุปฺปาท...เป.... นิวาเรตุ”**นฺติ วตฺวา **“วกฺขตี”**ติอาทินา ตมตฺถํ สมเตฺถติฯ **กมฺมปจฺจยสทิส**นฺติ หิ เอเตน ตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ปจฺจยภาโว ปกาสิโตฯ **ปวเตฺตจา**ติ **จ**-สเทฺทน ปฏิสนฺธิยญฺจ กฏตฺตารูปสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยโต อโญฺญ อินฺทฺริยปจฺจโย น หิ อตฺถีติ โยชนาฯ **ปฏิจฺจวาราทโย** สมฺปยุตฺตวารปริโยสานา **ฉ** วารา **อุปฺปาทกฺขณเมว คเหตฺวา ปวตฺตา** ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทินา, น ฐิติกฺขณนฺติ อธิปฺปาโยฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ อุปฺปาทกฺขณเมว คเหตฺวา ปวตฺตตฺตาฯ **เอเตสู**ติ ยถาวุเตฺตสุ ฉสุ วาเรสุฯ เกจิ ปน ‘‘รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส อนุปาลนํ อุปฺปาทกฺขเณ น ปากฏํ พลวญฺจ ยถา ฐิติกฺขเณ ปจฺฉาชาตาทิปจฺจยลาภโต ถิรภาวปฺปตฺติยาสฺส ตํ ปากฏํ พลวญฺจ, ตสฺมา ‘ฐิติกฺขเณ’ติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ

อินฺทฺริยปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๗. ฌานปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๗. **โสมนสฺสโทมนสฺสสงฺขาตานี**ติ โสมนสฺสโทมนสฺสปริยาเยน วุตฺตานิ, ฌานงฺคภาววิเสสนโต วา โสมนสฺสโทมนสฺสภูตาเนว สุขทุกฺขานิ ฌานงฺคานิ, น อิตรสุขทุกฺขานีติ ฌานงฺคภูตานํเยว สุขทุกฺขานํ ฌานงฺคภาวทสฺสนตฺถํ **โสมนสฺสโทมนสฺสคฺคหณํ กตํ**ฯ อิทานิ ยถาวุตฺตเมว **“ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสู”**ติอาทินา วิตฺถารโต วิภาเวติ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ **เตนา**ติ วิเสสนภูเตน โสมนสฺสโทมนสฺสคฺคหเณนฯ

อภินิปาตมตฺตตฺตาติ อารมฺมณกรณมตฺตภาวโตฯ **จินฺตนาปวตฺติยา** อุปนิชฺฌายนปวตฺติยาฯ **ยถาวุเตฺตเนว การเณนา**ติ ‘‘อุปนิชฺฌานาการสฺส อภาวโต’’ติ เอเตน การเณนฯ **ปุเพฺพ**ติอาทิโตฯ **จตฺตาริ องฺคานิ วชฺชิตานี**ติ สตฺตสุ อเงฺคสุ ทสฺสิยมาเนสุ

จตฺตาริ องฺคานิ วชฺชิตานิฯ **อฏฺฐกถา เหสา**ติ เลเสน อปกาเสตพฺพตาย การณมาหฯ **ตีสุปิ เอกเมว วตฺตพฺพํ สิยา,** ตํสมานลกฺขณตาย อิตเรสํ ติณฺณมฺปิ คหณํ โหตีติฯ **ติณฺณํ ปน วจเนนา**ติ อุเปกฺขาสุขทุกฺขานํ อฌานงฺคตาทสฺสนเตฺถน วจเนนฯ **ตโต** อุเปกฺขาทิโต **อญฺญสฺส** ธมฺมสฺส จิเตฺตกคฺคตาย **ฌานงฺคนฺติ อุทฺธฏภาโว อาปชฺชติ** อฌานเงฺคสุ อคฺคหิตตฺตาฯ **ยถาวุตฺตการณโต**ติ ''อุปนิชฺฌานาการสฺส อภาวโต''ติ วุตฺตการณโต **อเญฺญน การเณน อนุทฺธฏภาโว วา อาปชฺชติ** อนุปนิชฺฌายนสภาเวหิ สทฺธึ อคฺคหิตตฺตา อุปนิชฺฌายนาการภาวโต อเญฺญเนว การเณน จิเตฺตกคฺคตาย ปาฬิยํ อนุทฺธฏภาโว อาปชฺชติฯ **ตํโทสปริหรณตฺถ**นฺติ ยถาวุตฺตโทสวินิโมจนตฺถํฯ

เย ปนาติอาทิ ปทการมตฺตทสฺสนํฯ **โสมนสฺสาทีหี**ติ โสมนสฺสโทมนสฺสฌานงฺคุเปกฺขาหิฯ **อวิภูตภาโว** อุเปกฺขนํฯ อุเปกฺขา หิ อวิภูตกิจฺจา วุตฺตาฯ **สมานานํ เกสํ? สุขาทีนํ,** เกหิ? **โสมนสฺสาทีหิ,** กถํ? **สุข...เป.... ยุตฺตตา**ติ โยชนาฯ **น จิเตฺตกคฺคตายา**ติ สุขาทีหิ, ตทเญฺญหิ อภินิโรปนาทีหิ จ อนินฺทฺริยกิจฺจตาย จ อนุปนิชฺฌายนกิจฺจตาย จ อสมานตาย ปญฺจวิญฺญาเณสุ จิเตฺตกคฺคตาย ฌานงฺคนฺติ อนุทฺธฏภาเว การณํ น วตฺตพฺพนฺติฯ **สา**ติ จิเตฺตกคฺคตาฯ **เอตฺถา**ติ ''อุเปกฺขาสุขทุกฺขานี''ติ เอตสฺมึ อฏฺฐกถาวจเน น คหิตาฯ **วิจิกิจฺฉายุตฺตมโนธาตุอาทีสู**ติ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตจิเตฺต มโนธาตุยา สมฺปฏิจฺฉนาทีสุ จฯ **ตสฺสาปิ** จิเตฺตกคฺคตายปิฯ

ฌานปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๘. มคฺคปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๑๘. ทุวิธมฺปิ สงฺกปฺปนฺติ สมฺมาสงฺกโปฺป มิจฺฉาสงฺกโปฺปติ จ เอวํ อนวชฺชสาวชฺชเภเทน ทุวิธมฺปิฯ **วีริยํ สมาธิ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สงฺคณฺหิตฺวา** วิตกฺกาทิภาวสามเญฺญน สห คเหตฺวา, เอเกกเมว กตฺวา คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **เตหิ** มิจฺฉาวาจากมฺมนฺตาชีเวหิฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ มคฺคปจฺจยนิเทฺทเส **ลพฺภมานานิ จ** มคฺคปจฺจยภาวโต, จ-สเทฺทน **อลพฺภมานานิ จ** มคฺคปจฺจยตฺตาภาวาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วุตฺตานีติ อาห **''มคฺคงฺควจนสามเญฺญนา''**ติฯ เอวํ ปริยายนิเทฺทโส อิธ กิมตฺถิโยติ โจทนํ สนฺธายาห **''เอวญฺหิ สุตฺตโวหาโรปิ ทสฺสิโต โหตี''**ติฯ **เอวํ ปน ทเสฺสเนฺตนา**ติ ปรมตฺถโต อมคฺคงฺคานิปิ สุเตฺต มคฺคงฺคโวหารสิทฺธิยา อิธ มคฺคเงฺคหิ สห ทเสฺสเนฺตนฯ **อุทฺธริตฺวา**ติ ปทุทฺธารํ กตฺวาฯ อิทานิ มิจฺฉาวาจาทีหิ สทฺธึ ทฺวาทสงฺคานิ น ทเสฺสตพฺพานิ, กสฺมาติ เจติ อาห **''น หิ ปาฬิยํ...เป.... วตฺตโพฺพ''**ติฯ **ตปฺปฏิปกฺขภาวโตเยว มิจฺฉามคฺคงฺคานิ,** น มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย วิย สภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

ปริยายนิปฺปริยายมคฺคงฺคทสฺสนเตฺถปิ อตฺถวจเน เอวํ น วตฺตพฺพเมวาติ ทเสฺสโนฺต **''ปริยาย...เป.... อธิกรณานี''**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – ยถา ''อญฺญภาคิยสฺส อธิกรณสฺสา''ติ เอตฺถ ปาฬิคตอธิกรณสทฺทปติรูปโก อโญฺญ อธิกรณสโทฺท ปาฬิคตตทญฺญสาธารณตาย อุภยปทโตฺถ อุทฺธโฏ ''อธิกรณํ นาม จตฺตาริ อธิกรณานี''ติ, เอวมิธาปิ นิปฺปริยายํ อิตรญฺจ มคฺคงฺคํ ทเสฺสตุกาเมน ปาฬิคตตทญฺญสาธารโณ มคฺคงฺคสโทฺท อุทฺธริตโพฺพ สิยา, ตถา น กตนฺติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปาฬิคโตเยว มคฺคงฺคสโทฺท อุทฺธโฏ, น ตทญฺญสาธารโณ, น จ อตฺถุทฺธารมุเขน อธิเปฺปตโตฺถ นิยมิโต, ตสฺมาฯ **เตสู**ติ อเหตุกจิตฺตุปฺปาเทสุฯ ''สมฺมาทิฏฺฐิ...เป.... สมาธโย''ติ เอตฺถ สงฺกปฺปวายามสมาธโย สมฺมามิจฺฉาสเทฺทหิ วิเสเสตฺวา วุตฺตาติ อาห **''สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย ยถาวุตฺตา สนฺตี''**ติฯ สงฺกปฺปวายามสมาธิปฺปตฺตา ปน

ตตฺถ เกจิ สนฺติเยวาติฯ อถ วา **สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย**ติ วุตฺตปฺปกาเร สมฺมาทิฏฺฐิอาทิเก อนวเสเส สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **"ยถาวุตฺตา"**ติฯ **อุปฺปตฺติฏฺฐานนิยมนตฺถตฺตา** น วิเสสนตฺถตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

มคฺคปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๐. **สมฺปโยคาสงฺกาวตฺถุภูโต**ติ สมฺปโยคาสงฺกาย อธิฏฺฐานภูโตฯ เตนาห อฏฺฐกถายํ ''อรูปิโน หิ ขนฺธา จกฺขาทีนํ วตฺถูนํ อพฺภนฺตรโต นิกฺขมนฺตา วิย อุปฺปชฺชนฺตี''ติฯ

วิปฺปยุตฺตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๑. อตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๑. ยสฺมึ สติ ยํ โหติ, อสติ จ น โหติ, โส ตสฺส ปจฺจโยติ ยทิทํ สมาสโต ปจฺจยลกฺขณํ ยํ สนฺธาย สุเตฺต วุตฺตํ ''อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหตี''ติ, ตยิทํ อตฺถิปจฺจเย โยเชตฺวา ทเสฺสนฺเต **"โย หี"**ติอาทึ วตฺวา อยญฺจ นโย นิพฺพาเน น ลพฺภติ, ตสฺมา นิพฺพานํ อตฺถิปจฺจยภาเวน น อุทฺธฏนฺติ ทเสฺสตุํ **"นิพฺพานญฺจ...เป.... อุปการกํ โหตี"**ติ อาหฯ เตน ปจฺจยธมฺมานํ ปจฺจยภาโว วิเสสโต พฺยติเรกมุเขน ปากโฏ โหตีติ ทเสฺสติฯ **นตฺถิภาโวปการกตาวิรุโทฺธ**ติ นตฺถิปจฺจยภาววิรุโทฺธฯ วิคตาวิคตปจฺจยา วิย หิ อญฺญมญฺญํ อุชฺปจฺจนีกภาเวน ฐิตา นตฺถิอตฺถิปจฺจยาฯ **น นิพฺพานํ อตฺถิปจฺจโย** นตฺถิภาโวปการกตาอวิโรธโตฯ เย หิ อตฺถิปจฺจยธมฺมา, เต นตฺถิภาโวปการกตาวิรุทฺธา เอว ทิฏฺฐาติ อธิปฺปาโยฯ

สติ จ อุปฺปนฺนเตฺตติ สมฺพโนฺธฯ เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ อาหารินฺทฺริยาติ โยชนาฯ **เอกโต**ติ สหฯ **สหชาตาทิปจฺจยตฺตาภาวโต**ติ สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตปจฺจยตฺตาภาวโตฯ **ตทภาโว**ติ สหชาตาทิปจฺจยตฺตาภาโวฯ **เอเตส**นฺติ อตฺถิปจฺจยตาวเสน ปวตฺตมานานํ อาหารินฺทฺริยานํฯ **ธมฺมสภาววเสนา**ติ ธมฺมตาวเสนฯ ธมฺมตา เหสา, ยทิทํ ปจฺจยุปฺปเนฺนหิ สห ปุเรตรํ ปจฺฉา จ ลพฺภมานา อาหารินฺทฺริยา เตสํ อตฺถิปจฺจยา โหนฺติ, น สหชาตาทิปจฺจยาติฯ ยถา วา จกฺขาทิทฺวารานํ รูปาทิอารมฺมณานํ สติปิ นิยตวุตฺติตาย ทฺวารารมฺมณโต วิญฺญาณสฺส ฉพฺพิธภาเว อารมฺมณมนามสิตฺวา, ทฺวารโต ทฺวารมนามสิตฺวา อารมฺมณโต ฉพฺพิธตา วุจฺจติ, เอวมิธาปิ อาหารินฺทฺริยานํ ปจฺจยุปฺปเนฺนหิ สติปิ สหชาตาทิภาเว อรูปกฺขนฺธาทิวเสน สหชาตาทิเภทภินฺนสฺส อตฺถิปจฺจยสฺส ทสฺสิตตฺตา ปญฺหาวาเร อาหารินฺทฺริยานํ วเสน อาคเต จตฺตฺถปญฺจมโกฏฺฐาสภูเต อตฺถิปจฺจยวิเสเส สหชาตาทิเภทํ อามสิตุํ น ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ อฏฺฐกถายํ ''อาหาโร อินฺทฺริยญฺจ สหชาตาทิเภทํ น ลภตี''ติ วุตฺตํ, น ปน อาหารินฺทฺริเยสุ สหชาตาทิภาวสฺส อภาวโตฯ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อตฺถิปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๒-๒๓-๒๔. นตฺถิวิคตอวิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา

๒๒-๒๓. **เอตฺถา**ติ นตฺถิปจฺจเยฯ **นาน**นฺติ นานตฺตํฯ **เอเตนา**ติ อนนฺตรปจฺจยโต นตฺถิปจฺจยสฺส วิเสสมตฺตทีปเนน ''ปจฺจยลกฺขณเมว เหตฺถ นาน''นฺติ อิมินา วจเนนฯ **อโตฺถ**ติ ธโมฺมฯ **พฺยญฺชนสงฺคหิเต**ติ ''นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโย''ติ เอวมาทิพฺยญฺชเนน สงฺ

คหิเตฯ **ปจฺจยลกฺขณมเตฺต**ติ เอตฺถ ปวตฺติโอกาสทาเนน อุปการกา อรูปธมฺมา, วิคตภาเวน อุปการกาติ เอวมาทิเก ปจฺจยานํ ลกฺขณมเตฺตฯ

นตฺถิวิคตอวิคตปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยนิเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยนิเทฺทสปกิณฺณกวินิจฺฉยกถาวณฺณนา

อาทิมฺปาโฐติ ปุริมปาโฐฯ **ตถา จ สตี**ติ โทสสฺสปิ สตฺตรสหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยภาเว สติฯ อธิปติปจฺจยภาโวปิสฺส อนุญฺญาโต โหตีติ อาห **“โทสสฺสปิ ครุกรณํ ปาฬิยํ วตฺตพฺพํ สิยา”**ติฯ ‘‘เสสาน’’นฺติ วจเนเนว นิวาริโตติ กทาจิ อาสเงฺกยฺยาติ ตํนิวตฺตนตฺถมาห **“น จ เสสาน”**นฺติอาทิฯ **ปุเรชาตาทีหี**ติ ปุเรชาตกมฺมาหารฌานินฺทฺริยมคฺควิปากปจฺจเยหิฯ **ตนฺนิวารณตฺถ**นฺติ ตสฺส ยถาวุตฺตโทสสฺส นิวารณตฺถํฯ **วิสุญฺจ อคฺคเหตฺวา**ติ โลภโมหา วิปากปจฺจยาปิ น โหนฺติ, ตถา โทโสติ เอวํ วิสุญฺจ อคฺคเหตฺวาฯ โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญฺญาณธาตุยา อารมฺมณาทิปจฺจโย โหนฺตํเยว ปถวีอาทิสภาวตฺตา อตฺตนา สหชาตานํ สหชาตาทิปจฺจยา โหนฺติเยวาติ วุตฺตํ **“โผฏฺฐพฺพายตนสฺส สหชาตาทิปจฺจยภาวํ ทเสฺสตี”**ติฯ ‘‘สพฺพธมฺมาน’’นฺติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา มโนวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอตฺถ วุเตฺต สพฺพธเมฺม สนฺธายาห ‘‘สพฺพธมฺมานํ ยถาโยคํ เหตาทิปจฺจยภาวํ ทเสฺสตี’’ติฯ **น หิ เอตํ…เป…. ภาวทสฺสนํ,** อถ โข เอกธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาวทสฺสนํ, ตสฺมา ‘‘เอเตน โผฏฺฐพฺพายตนสฺสา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **รูปาทีน**นฺติ รูปายตนาทีนํฯ

เภทาติ วิเสสาฯ **เภทํ อนามสิตฺวา**ติ จกฺขุวิญฺญาณธาตุอาทิวิเสสํ อคฺคเหตฺวาฯ **เต เอวา**ติ ยถาวุตฺตวิเสสานํ สามญฺญภูเต ขเนฺธ เอวฯ ยํ สนฺธาย ‘‘เอวํ น สกฺกา วตฺตุ’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ วิภาเวตุํ **“น หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปฏฺฐานสํวณฺณนา เหสา**ติ เอเตน สุเตฺต วุตฺตปริยายมคฺคภาเวเนตฺถ น สกฺกา มิจฺฉาวาจาทีนํ มคฺคปจฺจยํ วตฺตุนฺติ ทเสฺสติฯ **เสสปจฺจยภาโว**ติ มคฺคปจฺจยํ ฐเปตฺวา ยถาวุเตฺตหิ เสเสหิ อฏฺฐารสหิ ปจฺจเยหิ ปจฺจยภาโวฯ **อธิปติปจฺจโย น โหตี**ติ อารมฺมณาธิปติปจฺจโย น โหติฯ **ตนฺ**ติ วิจิกิจฺฉํฯ **ตตฺถา**ติ ยถาวุเตฺตสุ อหิริกาทีสุฯ

ทสธา ปจฺจยา โหนฺติ, ปุน ตถา หทยวตฺถุนฺติ อิทํ อตฺถมตฺตวจนํฯ ปาโฐ ปน ‘‘หทยวตฺถุ เตสเญฺจว วิปฺปยุตฺตสฺส จ วเสน ทสธา ปจฺจโย โหตี’’ติ เวทิตโพฺพฯ **รูปสทฺทคนฺธรสายตนมตฺตเมวา**ติ อิทํ รูปาทีนํ สหชาตปจฺจยตาย วิย นิสฺสยปจฺจยตาย จ อภาวโต, ปุเรชาตปจฺจยตาย จ ภาวโต วุตฺตํฯ **เอตานี**ติ ยถาวุตฺตานิ รูปสทฺทคนฺธรสารมฺมณานิฯ **สพฺพาติกฺกนฺตปจฺจยาเปกฺขา**ติ ‘‘เอกธมฺมสฺส อเนกปจฺจยภาวโต’’ติ เอตสฺมิํ วิจาเร เหตุอาทิอติกฺกนฺตปจฺจยาเปกฺขา **เอเตสํ** รูปาทีนํ **อปุพฺพตา นตฺถิ,** อถ โข อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยปจฺจยาเปกฺขาฯ น หิ รูปาทีนิ เหตุสหชาตาธิปติอาทิวเสน ปจฺจยา โหนฺตีติฯ **ตสฺสา**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยสฺส **ปุเรชาตปจฺจยภาวโต อปุพฺพตา,** ตสฺมา ตํ เอกูนวีสติวิโธ ปจฺจโย โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ **สตฺตธา ปจฺจยภาโว โยเชตโพฺพ,** น หิ โอชา ปุเรชาตปจฺจโย น โหตีติฯ

อโตฺถติ วา เหตุอาทิธมฺมานํ สภาโว เวทิตโพฺพฯ โส หิ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปเนฺนหิ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต, ญาเณน วา ญาตพฺพโต ‘‘อโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ **อาการโร**ติ ตเสฺสว ปวตฺติอา

กาโร, เยน อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจยภาวํ อุปคจฺฉตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตํ ปน** วิปฺปยุตฺตํฯ ‘‘สตฺตหากาเรหี’’ติ ปฐานสฺส การณมาห **“อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉโท หี”**ติอาทินาฯ

ยํ กมฺมปจฺจโย...เป.... ทฏฺฐพฺพํ อาเสวนกมฺมปจฺจยานํ ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อนนฺตรฏฺฐานตายฯ สหชาตมฺปิ หิ อนนฺตรเมวาติฯ **โกจิ ปเนตฺถาติ** เอตฺถ เอตสฺมึ ปกตูปนิสฺสยสมุทาเย โกจิ ตเทกเทสภูโต กมฺมสภาโว ปกตูปนิสฺสโยติ อโตฺถฯ **ตตฺถาติ** ‘‘ยทิทํ อารมฺมณปุเรชาเต ปเนตฺถ อินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตปจฺจยตา น ลพฺภตี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมึ, ตสฺมึ วา อารมฺมณปุเรชาตคฺคหเณฯ **วตฺถุสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจยตา ลพฺภตีติ น วตฺตพฺพา**ฯ น หิ อารมฺมณภูตํ วตฺถุ วิปฺปยุตฺตปจฺจโย โหติ, อถ โข นิสฺสยภูตเมวาติฯ **อิโต อุตฺตรีติ** เอตฺถ **“อิโต”**ติ อิทํ ปจฺจามสนํ ปุเรชาตํ วา สนฺธาย อารมฺมณปุเรชาตํ วาฯ ตตฺถ ปฐมนยํ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ **“ปุเรชาตโต ปรโตปี”**ติฯ เตน กมฺมาทิปจฺจเยสุปิ วกฺขมาเนสุ ลพฺภมานาลพฺภมานํ เวทิตพฺพนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ทุติยํ ปน นยํ อนเปกฺขิตฺวา อฏฺฐกถายํ อาคตวเสน วุตฺตํ **“อิโต วา อินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตโต”**ติ, อตฺตนา วุตฺตนเยน ปน **“นิสฺสยินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตโต วา”**ติฯ ตตฺถ วตฺตพฺพํ สยเมวาห **“อารมฺมณาธิปตี”**ติอาทิฯ **กมฺมาทีสุ ลพฺภมานาลพฺภมานํ น วกฺขติ** ‘‘อิโต อุตฺตรี’’ติอาทินา ปเคว อติเทสสฺส กตตฺตา, ตสฺมา ปุริโมเยว ปุเรชาตโตปีติ วุตฺตอโตฺถเยว อธิเปฺปโตฯ

‘‘มคฺคปจฺจยตํ อวิชหโนฺตวา’’ติ อิมินา จ มคฺคปจฺจโย วุโตฺตติ ‘‘มคฺควชฺชานํ นวนฺน’’นฺติ วุตฺตํ **ปจฺฉิมปาเฐ, ปุริมปาเฐ** ปน ‘‘มคฺคปจฺจยตํ อวิชหโนฺตวา’’ติ วุตฺตตฺตา เอว มคฺคปจฺจเยน สทฺธึ สหชาตาทิปจฺจยา คเหตพฺพาติ ‘‘ทสนฺน’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปจฺฉิมปาเฐ ‘‘เอกาทสหากาเรหี’’ติ วตฺตพฺพํ, ปุริมปาเฐ ‘‘ทฺวาทสหี’’ติฯ

สมนนฺตรนิรุทฺธตาย อารมฺมณภาเวน จาติ วิชฺชมานมฺปิ วิเสสมนามสิตฺวา เกวลํ สมนนฺตรนิรุทฺธตาย อารมฺมณภาเวน, น จ สมนนฺตรนิรุทฺธตาอารมฺมณภาวสามเญฺญนาติ อโตฺถฯ ‘‘อิมินา อุปาเยนา’’ติ ปจฺจยสภาคตาทสฺสเนน ปจฺจยวิสภาคตาทสฺสเนน จ วุตฺตํ ปททฺวยํ เอกชฺฌํ กตฺวา ปทุทฺธาโร กโตติ ทเสฺสโนฺต **“เหตุอาทีนํ สหชาตานํ...เป.... โยเชตพฺพา”**ติ อาหฯ เหตุอารมฺมณาทีนํ สหชาตาสหชาตภาเวน อญฺญมญฺญวิสภาคตาติ โยชนาฯ **เอวมาทินาติ อาทิ**-สเทฺทน ปุเรชาตานํ จกฺขาทีนํ รูปาทีนญฺจ ปุเรชาตภาเวน สภาคตา, ปวตฺติยํ วตฺถุขนฺธาทีนํ ปุเรชาตปจฺฉาชาตานํ ปุเรชาตปจฺฉาชาตภาเวน วิสภาคตาติ เอวมาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เหตุนเหตุอาทิภาวโตปิ เจตฺถ ยุคฬกโต วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ เหตุปจฺจโย หิ เหตุภาเวน ปจฺจโย, อิตเร ตทญฺญภาเวนฯ เอวมิตเรสุปิ ยถารหํ ยุคฬกโต เวทิตโพฺพฯ

อุภยปฺปธานตาติ ชนโนปตฺถมฺภนปฺปธานตาฯ **ฐาน**นฺติ ปทสฺส อตฺถวจนํ **การณภาโวติ** วินาปิ ภาวปจฺจยํ ภาวปจฺจยสฺส อโตฺถ ญายตีติฯ **อุปนิสฺสยํ ภินฺทเนฺตนาติ** อนนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสยวิภาเคน วิภชเนฺตนฯ **ตโยปิ อุปนิสฺสยา วตฺตพฺพา** อุปนิสฺสยวิภาคภาวโตฯ **อุปนิสฺสยคฺคหณเมว กาตพฺพํ** สามญฺญรูเปนฯ **ตตฺถาติ** เอวมวฏฺฐิเต อนนฺตรูปนิสฺสยปกตูปนิสฺสโยติ **ภินฺทนํ** วิภาคกรณํ ยทิ **ปกตูปนิสฺสยสฺส รูปานํ ปจฺจยตฺตาภาวทสฺสนตฺถํ,** นนุ อารมฺมณูปนิสฺสยอนนฺตรูปนิสฺสยาปิ รูปานํ ปจฺจยา น โหนฺติเยวาติ? สจฺจํ น โหนฺติ, เต ปน ทสฺสิตนยาติ ตเทกเทเสน อิตรมฺปิ ทสฺสิตเมว โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อา

รมฺมณํ...เป.... ทฏฺฐพฺพ”นฺติ อาหฯ **ตํสมานคติกตฺตา**ติ เตหิ อนนฺตราทีหิ สมานคติกตฺตา อรูปานํเยว ปจฺจยภาวโตฯ **ตนฺ**ติ ปุเรชาตปจฺจยํฯ **ตตฺถา**ติ อนนฺตราทีสุ ปฐิตฺวาฯ

ปจฺจยนิเทฺทสปกิณฺณกวินิจฺฉยกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุจฺฉาวาโร

๑. ปจฺจยานุโลมวณฺณนา

เอเกกํ ติกํ ทุกญฺจาติ กุสลตฺติกาทีสุ พาวีสติยา ติเกสุ เหตุทุกาทีสุ สตํ ทุเกสุ เอเกกํ ติกํ ทุกญฺจฯ **น ติกทุกนฺ**ติ ตุลฺยโยคีนํ น ติกทุกนฺติ อโตฺถฯ ติกวิสิฏฺฐํ ปน ทุกํ, ทุกวิสิฏฺฐญฺจ ติกํ, ติกวิสิฏฺฐติกทุกวิสิฏฺฐทุเกสุ วิย นิสฺสาย อุปริ เทสนา ปวตฺตา เอวาติฯ

เย กุสลาทิธเมฺม ปฏิจฺจาติ วุตฺตา ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา’’ติอาทีสุ, **เต** กุสลาทิธมฺมา **ปฏิจฺจตฺถํ ผรนฺตา** เหตุอาทิปจฺจยฏฺฐํ สาเธนฺตา กุสลาทิปจฺจยา เจวาติ อโตฺถฯ **เตเนวาหา**ติ ยสฺมา ปจฺจยธมฺมานํ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุ ปฏิจฺจตฺถผรณํ อุภเยสํ เตสํ สหภาเว สติ, นาญฺญถาฯ เตเนว การเณนาห **“เต จ โข สหชาตาวา”**ติฯ **เต**ติ เหตุอาทิปจฺจยาฯ เตสุ หิ เหตุสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยาทโย สหชาตา, อนนฺตรสมนนฺตราทโย อสหชาตา ปจฺจยา โหนฺตีติฯ เอเตหิ ทฺวีหิ วาเรหิ อิตเรตรตฺถโพธนวเสน ปวตฺตาย เทสนาย กึ สาธิตํ โหตีติ อาห **“เอวญฺจ นิรุตฺติโกสลฺลํ ชนิตํ โหตี”**ติฯ

เต เต ปเญฺห อุทฺธริตฺวาติ ‘‘สิยา กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทโย เย เย ปญฺหา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺติ, เต เต ปเญฺห อุทฺธริตฺวาฯ **ปมาทเลขา เอสา**ติ อิทํ ‘‘กุสโล เหตุ เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมาน’’นฺติ ลิขิตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปฏิจฺจสหชาตวาเรสุ สหชาตปจฺจโย, ปจฺจยนิสฺสยวาเรสุ นิสฺสยปจฺจโย, สํสฏฺฐสมฺปยุตฺตวาเรสุ สมฺปยุตฺตปจฺจโย เอกนฺติโกติ กตฺวา วุโตฺตติ อาห **“ปุริมวาเรสุ...เป.... นิยเมตฺวา”**ติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ ปุริมวาเรสุ ฉสุฯ **น วิญฺญายนฺติ** สรูปโต อนุทฺธฏตฺตาฯ **เอวมาทีหิ** ปเญฺหหิฯ **เหตาทิปจฺจยปจฺจยุปฺปเนฺนสู**ติ เหตุอาทีสุ ปจฺจยธเมฺมสุ สมฺปยุตฺตกฺขนฺธาทิเภเทสุ เตสํ ปจฺจยุปฺปเนฺนสุฯ นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมํฯ **เหตาทิปจฺจยานํ นิจฺฉยาภาวโต**ติ ‘‘อิเม นาม เต เหตุอาทโย ปจฺจยธมฺมา’’ติ นิจฺฉยาภาวโต สรูปโต อนิทฺธาริตตฺตาฯ ยถา หิ นาม นานาชฏาชฏิตํ คุมฺพนฺตรคตญฺจ ตํสทิสํ สรูปโต อทิสฺสมานํ อิทํ ตนฺติ น วินิจฺฉินียติ, เอวํ ญาตุํ อิจฺฉิโตปิ อโตฺถ สรูปโต อนิทฺธาริโต นิชฺชโฏ นิคฺโมฺพ จ นาม น โหติ นิจฺฉยาภาวโต, สรูปโต ปน ตสฺมึ นิทฺธาริเต ตพฺพิสยสฺส นิจฺฉยสฺส วเสน ปุคฺคลสฺส อสมฺพุทฺธภาวาปฺปตฺติยา โส ปโญฺห นิชฺชโฏ นิคฺโมฺพ จ นาม โหตีติ อาห **“นิจฺฉยาภาวโต เต ปญฺหา นิชฺชฏา นิคฺมฺพา จ กตฺวา น วิภตฺตา”**ติ, **“น โกจิ ปุจฺฉาสงฺคหิโต...เป.... วิภตฺตา”**ติ จฯ **ตนฺ**ติ ปญฺหาวิสฺสชฺชนํ **สนฺธาย นิชฺชฏตา น วุตฺตา,** อถ โข นิจฺฉยุปฺปาทนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ฐปนํ นาม อิธ วิเนยฺยสนฺตาเน ปติฏฺฐปนํ, ตํ ปน ตสฺส อตฺถสฺส ทีปนํ โชตนนฺติ อาห **“ปกาสิตตฺตา”**ติฯ **ปกาเรหี**ติ เหตุอาทิปจฺจยปฺปกาเรหิ, กุสลาทิปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนปฺปกาเรหิ วาฯ

๒๕-๓๔. ปริกปฺปนํ วิทหนนฺติ กตฺวา อาห **“ปริกปฺปปุจฺฉาติ วิธิปุจฺฉา”**ติฯ **สิยา**ติ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **เอโส วิธิ กึ อตฺถี**ติ เอเตน ‘‘สิยา’’ติ วิธิมฺหิ กิริยาปทํฯ ปุจฺฉา ปน วากฺ

ยตฺถสิทฺธา เวทิตพฺพาฯ ตเมว หิ วากฺยตฺถสิทฺธํ ปุจฺฉํ ทเสฺสตุํ อฏฺฐกถายมฺปิ **“กึ โส กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สิยา”**ติ วุตฺตํฯ **สํปุจฺฉนํ ปริกปฺปปุจฺฉา**ติ ตสฺมึ ปเกฺข หิ กิริยาย ปเทเนว ปุจฺฉา วิภาวียตีติ วุตฺตํ โหตีติฯ ‘‘สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺย เหตุปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เหตุปจฺจยา’’ติ อุภยมิทํ ปจฺจยวจนํ, ‘‘กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ ปจฺจยุปฺปนฺนวจนํฯ เตสุ ปจฺจยธมฺมสฺส ปจฺจยภาเว วิภาวิเต ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถโต วิภาวิตาเยว โหตีติ ปจฺจยธโมฺมว ปุจฺฉิตโพฺพฯ ตตฺถ จ ปจฺจยธมฺมวิสิโฏฺฐ ปฏิจฺจโตฺถ วา ปุจฺฉิตโพฺพ สิยา ปจฺจยวิสิโฏฺฐ วาติ ทุวิธา ปุจฺฉิตพฺพาเยว อตฺถวิกปฺปา อฏฺฐกถายํ วุตฺตาฯ เตสุ ปฐมสฺมึ ปุจฺฉา สโทสาติ ทเสฺสโนฺต **“โย กุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพปุจฺฉานํ ปวตฺติโต**ติ กุสลมูลาทีนํ สตฺตสตฺตปุจฺฉานํ ปวตฺตนโต, **อุปฺปชฺชมานํ** กุสลํฯ **เตหิ ปจฺจเยหี**ติ ปจฺฉาชาตวิปากปจฺจเยหิ **อุปฺปตฺติ อนุญฺญาตาติ อาปชฺชติ,** น จ ตํ ยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตํตํปจฺจยา**ติ ตโต ตโต โยนิโสมนสิการาทิปจฺจยโตฯ **ภวนมตฺถิตา เอตฺถ น จ ปุจฺฉิตา**ติ ‘‘กึ สิยา’’ติ วุตฺตโยชนาย โทสมาหฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ อุปฺปตฺติยา เอว ปุจฺฉิตตฺตาฯ

ตตฺถาติ ‘‘อถ วา’’ติอาทินา วุเตฺต อตฺถนฺตเรฯ **อุปฺปเชฺชยฺยาติ อุปฺปตฺตึ อนุชานิตฺวา**ติ ‘‘อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ กุสลปจฺจยํ อุปฺปตฺตึ อนุชานิตฺวาฯ **ตสฺสา**ติ อุปฺปตฺติยาฯ **ภวนปุจฺฉน**นฺติ เหตุปจฺจยา ภวนปุจฺฉนํ น ยุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ ปุน **ตสฺสา**ติ เหตุปจฺจยา อุปฺปตฺติยาฯ **ภวนปุจฺฉน**นฺติ เกวลํ ภวนปุจฺฉนํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา วุตฺตนเยน อุภยตฺถาปิ อุปฺปตฺติ อนุชานนมุเขน ภวนปุจฺฉนํ อยุตฺตํ, ตสฺมาฯ อนุชานนญฺจ อฏฺฐกถายํ วุเตฺต อตฺถวิกปฺปทฺวเย อตฺถโต อาปนฺนํ, ตํ อนนุชานโนฺต อาห **“อนนุชานิตฺวาววา”**ติอาทิฯ **สํปุจฺฉนเมวา**ติ อิมินา สํปุจฺฉเน ‘‘อุปฺปเชฺชยฺยา’’ติ อิทํ กิริยาปทนฺติ ทเสฺสติฯ ยทิ เอวํ ‘‘สิยา’’ติ อิทํ กถนฺติ อาห **“สิยาติ…เป…. ปุจฺฉตี”**ติฯ **อยํ นโยติ** ‘‘สิยา’’ติอาทินา อนนฺตรวุโตฺต อตฺถนโยฯ **น วิญฺญายติ** อนามฏฺฐวิเสสตฺตาฯ **เทฺวปิ ปุจฺฉา**ติ สมฺภวนปุจฺฉา ตพฺพิเสสปุจฺฉา จาติ ทุวิธาปิ ปุจฺฉา **เอกาเยว ปุจฺฉา** สํปุจฺฉนภาวโต เอกาธิกรณภาวโต จฯ

คมนุสฺสุกฺกวจนนฺติ คมนสฺส อุสฺสุกฺกวจนํฯ คมนกิริยาย ยถา อตฺตโน กตฺตา อุปริ กตฺตพฺพกิริยาย โยคฺยรูโป โหติ, เอวเมว ฐานํ คมนุสฺสุกฺกนํ ตสฺส โพธนํ วจนํฯ เอวํภูตา จ กิริยา ยสฺมา อตฺถโต กิริยนฺตราเปกฺขา นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“คมนสฺส…เป…. อโตฺถ”**ติฯ กถํ ปเนตสฺมึ สหชาตปจฺจยปฏฺฐาเน ปฏิจฺจวาเร ปฏิจฺจสทฺทสฺส ปจฺฉิมกาลกิริยาเปกฺขตาติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห **“ยทิปี”**ติอาทิฯ เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘อสติปิ ปฏิอยนุปฺปชฺชนานํ กาลเภเท อญฺญตฺร เหตุผเลสุ ทิสฺสมานํ ปุริมปจฺฉิมกาลตํ เหตุผลตาสามญฺญโต อิธาปิ สมาโรเปตฺวา รุฬฺหีวเสน ปุริมปจฺฉิมกาลโวหาโร กโต’’ติฯ เตนาห **“คหณปฺปวตฺติอาการวเสน…เป…. ทฏฺฐโพฺพ”**ติฯ ตตฺถ **อตฺตปฏิลาโภ** อุปฺปาโทติ อโตฺถฯ

คมนนฺติ ‘‘ปฏิจฺจา’’ติ เอตฺถ ลพฺภมานํ อยนกิริยํ ปริยายนฺตเรนาหฯ สา ปนตฺถโต ปวตฺติ, ปวตฺติ จ ธมฺมานํ ยถาปจฺจยํ อุปฺปตฺติเยวฯ สภาวธมฺมานญฺหิ อุปฺปตฺติยํ โลเก สโพฺพ กิริยาการกโวหาโร, ตสฺมา ‘‘ปฏิจฺจา’’ติ เอตฺถ ลพฺภมานํ ยํ ปฏิอยนํ ปฏิคมนํ อตฺถโต ปฏิอุปฺปชฺชมานํ, ตญฺจ คจฺฉนฺตาทิอเปกฺขาย โหตีติ อาห **“คจฺฉนฺตสฺส ปฏิคมนํ, อุปฺปชฺชนฺตสฺส ปฏิอุปฺปชฺชน”**นฺติฯ ตยิทํ คมนปฏิคมนํ, อุปฺปชฺชนปฏิอุปฺปชฺชนํ สมานกิริยาฯ กถํ? ยสฺมา **ปฏิกรณํ ปฏิสทฺทโตฺถฯ ตสฺมา**ติ ยสฺมา สหชาตปจฺจยภูตสฺส อุปฺปชฺชนฺตสฺส ปฏิอุปฺปชฺชนํ ‘‘ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถ อโตฺถ, ตสฺมาฯ **ตทายตฺตุปฺปตฺติยา**ติ สหโยเค กรณวจนํ, กรณเตฺถ, เหตุเตฺถ วา, ตสฺมึ อุปฺปชฺชมาเน กุสลธเมฺม อายตฺตาย ปฏิพทฺธาย อุปฺปตฺติยา สเหว

ปฏิคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ เตน ปฏิอยนตฺตลาภานํ สมานกาลตํ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **“สหชาตปจฺจยํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหตี”**ติอาทิฯ นนุ จ สมานกาลกิริยายํ อีทิโส สทฺทปฺปโยโค นตฺถิ, ปุริมกาลกิริยายเมว จ อตฺถีติ? นายเมกโนฺต สมานกาลกิริยายมฺปิ เกหิจิ อิจฺฉิตตฺตาฯ ตถา หิ –

‘‘นิหนฺตฺวา ติมิรํ โลเก, อุทิโต สตรํสมิ;
โลเกกจกฺขุภูโตย-มตฺถเมติ ทิวากโรฯ

‘‘สิรีวิลาสรูเปน, สพฺพโสภาวิภาวินา;
โอภาเสตฺวาทิโต พุโทฺธ, สตรํสิ ยถา ปโร’’ติฯ –

จ ปโยคา ทิสฺสนฺติฯ

๓๕-๓๘. **ตาสู**ติ ทุกมูลกนเย เหตารมฺมณทุเก เอกูนปญฺญาสปุจฺฉา, ตาสุฯ **เหตารมฺมณทุเก**ติ ‘‘เหตุปจฺจยา อารมฺมณปจฺจยา’’ติ เอวํ เหตุปจฺจยอารมฺมณปจฺจยานํ วเสน อาคเต ปจฺจยทุเกฯ **ทฺวินฺนํ ปุจฺฉานํ ทสฺสิตตฺตา**ติ ยสฺมิํ วาจนามเคฺค กุสลปทมูลา กุสลปทาวสานา , กุสลาทิปทตฺตยมูลา กุสลาทิปทตฺตยาวสานา จ เอกูนปญฺญาสาย ปุจฺฉานํ อาทิปริโยสานภูตา เทฺว เอว ปุจฺฉา ทสฺสิตา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ปณฺณตฺติวาเร **ปุจฺฉานํ วุโตฺต** น ปจฺจยานนฺติ อโตฺถฯ ปุจฺฉาย หิ วเสน เหตุปจฺจเย เหตุปจฺจยสงฺขาตํ เอกมูลํ เอตสฺสาติ เอกมูลโก, นยสทฺทาเปกฺขาย จายํ ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโสฯ เอวํ อารมฺมณปจฺจยมูลกาทีสุฯ ตถา เหตุอารมฺมณปจฺจยสงฺขาตานิ เทฺว มูลานิ เอตสฺสาติ ทฺวิมูลโกติอาทินา โยเชตพฺพาฯ ปจฺจยานํ ปน วุจฺจมาเน ปฐมนยสฺส เอกมูลกตา น สิยาฯ น หิ ตตฺถ ปจฺจยนฺตรํ อตฺถิ, ยํ มูลภาเวน วตฺตพฺพํ สิยาฯ เตนาห **“ปจฺจยานํ ปน วเสนา”**ติอาทิฯ **เหตารมฺมณทุกาทีนนฺ**ติ อวยเว สามิวจนํ, อธิปติอาทีนนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ตโต ปรํ มูลสฺส อภาวโต สพฺพมูลกํ** อนวเสสานํ ปจฺจยานํ มูลภาเวน คหิตตฺตาฯ น หิ มูลวนฺตภาเวน คหิตา ปจฺจยา มูลภาเวน คยฺหนฺติฯ **ปจฺจยคมนํ ปาฬิคมนนฺติ วิญฺญายติ** อภิเธยฺยานุรูปํ ลิงฺควจนาทีติ กตฺวาฯ **อิธา**ติ อนุโลเมฯ **จ**-สโทฺท อุปจยโตฺถฯ โส เตวีสติมูลสฺส สพฺพมูลภาวํ อุปจเยน วุจฺจมานํ โชเตติฯ

๓๙-๔๐. **เอวํ สตี**ติ ‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา’’ติ อารภิตฺวา ‘‘อารมฺมณปจฺจยา อวิคตปจฺจยา, อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา’’ติ เอวํ วาจนามเคฺค สติฯ จกฺกพนฺธนวเสน ปาฬิคติ อาปชฺชตุ, โก โทโสติ กทาจิ วเทยฺยาติ อาห **“เหฏฺฐิมโสธนวเสน จ อิธ อภิธมฺมปาฬิ คตา”**ติฯ ตถา หิ ขนฺธวิภงฺคาทีสุปิ ปาฬิ เหฏฺฐิมโสธนวเสน ปวตฺตาฯ คณนจาเรน ตมตฺถํ สาเธตุํ **“เอวญฺจ กตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อารมฺมณาทีสู**ติ อารมฺมณมูลกาทีสุ นเยสุฯ **ตสฺมิํ ตสฺมินฺ**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อารมฺมณาทิปจฺจเยฯ **สุทฺธิกโต**ติ สุทฺธิกนยโตฯ **ตสฺมา**ติ อารมฺมณมูลกาทีสุ สุทฺธิกนยสฺส อลพฺภมานตฺตาฯ **เอกมูลกนโย ทฎฺฐโพฺพ** อารมฺมณมูลเกติ อธิปฺปาโยฯ **“อารมฺมณปจฺจยา…เป…. อวิคตปจฺจยาติ วา”**ติอาทิ ตาทิสํ วาจนามคฺคํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยตฺถ ‘‘อารมฺมณปจฺจยา เหตุปจฺจยา, อารมฺมณปจฺจยา อธิปติปจฺจยา, อารมฺมณปจฺจยา…เป…. อวิคตปจฺจยา’’ติ เอวํ อารมฺมณมูลเก อนนฺตรปจฺจยมูลภูตา อารมฺมณปจฺจยปริโยสานเมว เอกมูลกํ ทเสฺสตฺวา อุปริ อวสิฏฺฐเอกมูลกโต ปฏฺฐาย ยาว สพฺพมูลเก วิคตปจฺจยา, ตาว สํขิปิตฺวา อวิคตปจฺจโยว ทสฺสิโตฯ เตนาห **“เอกมูลเกสู”**ติอาทิฯ อิโต ปเรสุปิ เอทิเสสุ ฐาเนสุ เอเสว นโยฯ **มูลเมว ทเสฺสตฺวา**ติ อธิปติมูลเก เอกมูลกสฺส อาทิเมว ทเสฺสตฺวาฯ **น สุทฺธิกทสฺสนนฺ**ติ น สุทฺธิกนยทสฺสนํฯ ‘‘สุทฺธิกนโย หิ วิเสสาภาวโต อารมฺมณมูลกาทีสุ น ลพฺภตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ **นาปิ สพฺพมูลเก กติปยปจฺจยทสฺสนํ** อุปริ สพฺพมูลเก เอกมูลกสฺส อาคตตฺตาฯ

๔๑. เอกสฺมิญฺจาติ อวิคตมูลกาทิเก จ นเยฯ **สเงฺขปนฺตรคโต**ติ สเงฺขปสฺส สงฺขิปิตสฺส อพฺภนฺตรคโต, สงฺขิปิตโพฺพติ อโตฺถฯ **มชฺฌิมานํ ทสฺสน**นฺติ มชฺฌิมานํ นยโต ทสฺสนํ, อญฺญถา สเงฺขโป เอว น สิยาฯ **คติทสฺสน**นฺติ อนฺตทสฺสนํ อกตฺวา ปาฬิคติยา ทสฺสนํ, ตญฺจ อาทิโต ปฏฺฐาย กติปยทสฺสนเมวฯ **เตน** วิคตปจฺจยฺทฺธารเณน **โอสานจตุกฺกํ ทเสฺสติ** อวิคตมูลเก วิคตปจฺจยสฺส โอสานภาวโตฯ **สพฺพมูลกสฺส อวสาเนน** ‘‘วิคตปจฺจยา’’ติ ปเทนฯ

ยถา เหตุอาทีนํ ปจฺจยานํ อุเทฺทสานุปุพฺพิยา ทุกติกาทิโยชนา กตา, เอวํ ตตฺถ อารมฺมณาทิปจฺจเย ลงฺฆิตฺวาปิ สกฺกา โยชนํ กาตุํ, ตถา กสฺมา น กตา? ยทิปิ อนวเสสโต ปจฺจยานํ มูลภาเวน คหิตตฺตา เกสญฺจิ เกหิจิ โยชเน อตฺถวิเสโส นตฺถิ, อารมฺมณมูลกาทีสุ ปน อารมฺมณาธิปติทุกาทีนํ เหตุมูลเก จ เหตุอธิปติอนนฺตรติกาทีนํ ตํตํอวสิฏฺฐปจฺจเยหิ โยชนาย อเตฺถว วิเสโส, เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อุปฺปฏิปาฏิยา โยชนา น สุขคฺคหณา, สกฺกา จ ญาณุตฺตเรน ปุคฺคเลน ยถาทสฺสิเตน นเยน โยชิตุนฺติ อุปฺปฏิปาฏิยา ปจฺจเย อคฺคเหตฺวา ปฏิปาฏิยาว เต โยเชตฺวา ทสฺสิตาติ อิมมตฺถมาห **‘‘เอตฺถ จา’’**ติอาทินาฯ

ตญฺจ คมนํ ยุตฺตนฺติ ยํ สเพฺพหิ ติเกหิ เอเกกสฺส ทุกสฺส โยชนาวเสน ปาฬิคมนํ, ตํ ยุตฺตํ ติเกสุ ทุกานํ ปเกฺขปภาวโตฯ **ตตฺถา**ติ ทุเกสุฯ **เอเกกสฺมิ**นฺติ เอเกกสฺมึ ทุกติเกฯ **นยา**ติ อนุโลมนยาทโย วาเร วาเร จตฺตาโร นยา, **ปุจฺฉา** ปน สตฺตวีสติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา เหตุทุเกน สมานาติ? ตํ ติกปเทสุ ปเจฺจกํ เหตุทุกสฺส ลพฺภมานสฺส เหตุทุกภาวสามญฺญโต วุตฺตํฯ

วุตฺตนเยนาติ ‘‘น หี’’ติอาทินา ทุกติเก วุตฺตนเยนฯ ตตฺถ หิ น ทุกสฺส โยชนา อตฺถิ, อถ โข ทุกานํ เอเกเกน ปเทน ติกสฺส โยชนาฯ เตนาห **‘‘เอเกโก ติโก ทุกสเตน โยชิโต’’**ติฯ **เอเกกสฺมิ**นฺติ เอเกกสฺมึ ติกทุเกฯ

ติกาทโย ฉ นยาติ ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวร’’นฺติอาทินา คาถายํ วุตฺตา ติกปฏฺฐานาทโย ฉ นยาฯ **สตฺตวิธมฺปี**ติ วารเภเทน สตฺตธา ภินฺทิตฺวา วุตฺตมฺปิฯ **อนุโลม**นฺติ ปจฺจยานุโลมํ อนุโลมภาวสามเญฺญน **สห คเหตฺวา**ฯ ตถา **จตุพฺพิธมฺปิ ติกปฏฺฐานํ** ติกปฏฺฐานตาสามเญฺญน, **ทุกปฏฺฐานาทีนิ** จ จตฺตาริ จตฺตาริ ตํสามเญฺญน **สห คเหตฺวาฯ อิมมตฺถํ คเหตฺวา** ‘‘ติกญฺจ ปฏฺฐานวร’’นฺติ คาถาย อธิปฺปายวิภาวนวเสน **‘‘อนุโลมมฺหี’’**ติอาทินา วุตฺตํ อิมมตฺถํ คเหตฺวาฯ **สตฺตปฺปเภเท**ติ ปฏิจฺจวาราทิวเสน สตฺตปฺปเภเทฯ **ฉปิ เอเต** ติกาทิเภเทน จตุจตุปฺปเภทา ธมฺมานุโลมาทิวเสน ฉ อุทฺธริตพฺพาติ อิทํ ทเสฺสตีติ โยชนาฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ธมฺมานุโลมาทิวิภาคภินฺนาปิ ติกาทิภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตา ติกปฏฺฐานาทิสงฺขาตา ติกาทโย ฉ ธมฺมนยา ปฏิจฺจวาราทิวเสน วิภชิยมานา ตตฺถ ตตฺถ นิทฺธาริยมาเน อนุโลมตาสามเญฺญน อนุโลมนฺติ เอกโต คหิเต ปจฺจยานุโลเม สุฏฺฐุ อติวิย คมฺภีราติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘อิธ ปน อยํ คาถา ตสฺมึ ธมฺมานุโลเม ปจฺจยานุโลมํ สนฺธาย วุตฺตา’’ติ ธมฺมานุโลโม ปจฺจยานุโลมสฺส วิเสสนภาเวน นิยเมตฺวา วุโตฺตฯ เอส นโย ปจฺจนียคาถาทีสุปิฯ ติกปฏฺฐานสฺส ทุกปฏฺฐานสฺส จ ปุเพฺพ อโตฺถ วุโตฺตติ อาห **‘‘ทุกติกปฏฺฐานาทีสู’’**ติฯ **ติเกหิ ปฏฺฐาน**นฺติ ติเกหิ นานปฺปการโต ปจฺจยวิภาวนํ, ติเกหิ วา ญาณสฺส ปวตฺตนฏฺฐานํฯ ทุกสมฺพนฺธิ ติกปฏฺฐานํ, ทุกวิสิฏฺฐานํ วา ติกานํ ปฏฺฐานํ ทุกติกปฏฺฐานนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทุกาน’’**นฺติอาทิมาหฯ **ทุกาทิวิเสสิตสฺสา**ติ ทุกาทิปทวิเสสิตสฺส **ทุกาทิภาโว ทฏฺฐโพฺพ** ‘‘เหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ, นเหตุํ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติอาทิวจนโตฯ

ปจฺจยานุโลมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา

๔๒-๔๔. **ยาวา**ติ ปาฬิปทสฺส อตฺถวจนํ **ยตฺตโก**ติ อาห **“ปเภโท”**ติฯ **อตฺถิ** เตวีสติ มูลกสฺสาติ อโตฺถฯ **ตาว ตตฺตกํ** ปเภทํฯ **ตตฺถา**ติ อนุโลเม อาคตนฺติ อโตฺถฯ **นยทสฺสนวเสน ทสฺสิตํ** , กินฺติ? **เอเกกสฺส ปทสฺส วิตฺถารํ ทเสฺสติ**ฯ **อวเสสสฺส ปจฺจยสฺส** มูลวนฺตภาเวน คหิตสฺสฯ

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๔๕-๔๘. ปุน **ตตฺถา**ติ อนุโลเมฯ **ปจฺจยปทานี**ติ ปจฺจยา เอว ปทานิ ปจฺจยปทานิฯ **อิธา**ติ อนุโลมปจฺจนีเยฯ **สุทฺธิกปจฺจยาน**นฺติ ปจฺจยนฺตเรน อโวมิสฺสานํ ปจฺจยานํ, อนุโลมปจฺจนียเทสนํ วกฺขมานํ สนฺธายาติ อโตฺถฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปุจฺฉาวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑. กุสลตฺติกํ

๑. ปฎิจฺจวารวณฺณนา

๑. ปจฺจยานุโลมํ

(๑) วิภงฺควารวณฺณนา

๕๓. ติกปทานํ ติกนฺตรปเทหิ วิสทิสตา ปากฎาเยวาติ วุตฺตํ **“ติกปทนานตฺตมเตฺตน วินา”**ติฯ **มูลาวสานวเสนา**ติ ‘‘เอกมูเลกาวสานํ นวา’’ติอาทินา วุตฺตมูลาวสานวเสนฯ ‘‘น ตาเยว เวทนาตฺติกาทีสู’’ติ เอตฺถ ยา สทิสตา ปฎิกฺขิตฺตา, ตํ ทเสฺสตุํ **“สทิสตํ สนฺธาย ‘น ตาเยวา’ติ วุตฺต”**นฺติ อาหฯ **ยา**ติ ยา ปุจฺฉาฯ **สพฺพปุจฺฉาสมาหรณ**นฺติ สพฺพาสํ เอกูนปญฺญาสาย ปุจฺฉานํ สมุจฺจยนํ อนวเสเสตฺวา กถนํฯ **อิธ** อิมสฺมิํ ปฎิจฺจวารุเทฺทเส **กตฺตพฺพํ**ฯ อาทิโต หิ อนวเสสโต วุเตฺต ปจฺฉา ยถารหํ ตเทกเทสวจนํ ยุตฺตํฯ **น หิ ตตฺถ เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉา วิสฺสชฺชนํ ลภนฺตี**ติ ตตฺถ ตสฺมิํ ธมฺมานุโลมปจฺจนีเย ปีติตฺติเก เอกูนปญฺญาส ปุจฺฉา วิสฺสชฺชนํ น หิ ลภนฺติ, อฎฺฐวีเส ปน ลภนฺตีติ อโตฺถฯ

เตน สหชาตปจฺจยภูเตนาติ เตน เวทนาทิเภเทน เอเกน ธเมฺมน สหชาตปจฺจโยโหเนฺตน, สหชาตปจฺจยตํ วา ปเตฺตน ปาปุณเนฺตนาติ อโตฺถฯ **อนุญฺญาตํ วิย โหตี**ติ ยทิปิ อฎฺฐกถายํ ‘‘ยาว นิโรธคมนา’’ติอาทิวจเนหิ **ขณตฺตยสมงฺคี** อุปฺปชฺชตีติ **อนุญฺญาตํ วิย โหติ, อุปฺปาทกฺขณสมงฺคีเยว ปน อุปฺปชฺชตีติ วุโตฺต** ปฎิจฺจวาราทีนํ ฉนฺนํ วารานํ อุปฺปาทเมว คเหตฺวา ปวตฺตตฺตาฯ ตถา หิ เตสุ ปจฺฉาชาตปจฺจโย อนุโลมโต น ติฎฺฐติฯ

อิธ กุสลวจเนน คหิเต ขเนฺธ สนฺธาย วุตฺตนฺติ อิมสฺมิํ ปฎิจฺจวาเร ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฎิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติ กุสลสเทฺทน คหิเต ขเนฺธ สนฺธาย วุตฺตํ จตูสุปิ กุสลขเนฺธสุ เอกโต อุปฺปชฺชมาเนสุ สามญฺญโต วุเตฺตสุ สหชาตาทิสาธารณปจฺจยวเสน อวิเสสโต สเพฺพ ส

เพฺพสํ ปจฺจยาติ อยเมว อิมสฺส ปจฺจโย, อิมเสฺสว อยํ ปจฺจโยติ จ นิยเมตฺวา วตฺตุํ น สกฺกาฯ เตน วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ''เอกเสฺสว ทฺวินฺนํเยว วา''ติอาทิฯ ''สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา''ติอาทีสุ ปน วิเสสนภาเวน เวทนาทีนํ วิสุํ คหิตตฺตา ''เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา''ติอาทิ วตฺตุํ สกฺกาฯ เตน วุตฺตํ **''เวทนาตฺติกาทีสุ ปนา''**ติอาทิฯ **ตถา**ติ อิมินา ''เอเกกสฺสปิ ทุกาทิเภทานญฺจา''ติ อิมํ อนุกฑฺฒติฯ

เอตสฺมินฺติ ''วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากต''นฺติ เอวํ วิปากกิริยาพฺยากตคฺคหเณฯ **''สพฺพสฺมิํ น คเหตพฺพ''**นฺติ วุตฺตํ, กตฺถ ปน คเหตพฺพนฺติ อาห **''จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปนฺติ เอเตฺถวา''**ติฯ เอวํ ปฐเม วาเกฺย อติพฺยาปิตํ ปริหริตฺวา ทุติเย อพฺยาปิตํ ปริหริตุํ **''น เกวล''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอตฺถา**ติ ''วิปากาพฺยากตํ กิริยาพฺยากต''นฺติ เอตฺถ **น คเหตพฺพํ** ตสฺสปิ อารุเปฺป อุปฺปชฺชมานสฺส รูเปน วินา อุปฺปตฺติโตฯ เอตฺถ จ ยถา เหตุปจฺจยคฺคหเณเนว อเหตุกํ นิวตฺติตํ, เอวํ จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูปนฺติ รูปคฺคหเณเนว อารุเปฺป วิปาโกปิ ตตฺถ อุปฺปชฺชมาเนน จิตฺตุปฺปาเทน สทฺธิํ น คหิโตฯ ตํ ปเนตํ อตฺถสิทฺธเมว อกตฺวา สรูปโต ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ อฏฺฐกถายํ **''วิปากาพฺยากต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิปจฺฉิมจิตฺตานิ ปเนตฺถ สติปิ รูปสฺส อนุปฺปาทเน ววตฺถานาภาวโต น คหิตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปจฺจยภูตสฺสาติ ขนฺธานํ ปจฺจยภูตสฺส วตฺถุสฺส **อคฺคหิตตาปตฺติํ นิวาเรตุํ,** กถํ? **ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน,** กตฺถ? **''กฏตฺตา จ รูป''นฺติ เอตสฺมิํ สามญฺญวจเน ''ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถู''ติ วุตฺตํ,** เอวญฺหิสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนตา ทสฺสิตา โหตีติฯ **อญฺญมญฺญาเปกฺขํ วจนทฺวย**นฺติ ''ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา''ติ ปททฺวยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **สามเญฺญน คหิต**นฺติ ''กฏตฺตา จ รูป''นฺติ อิมินา สามญฺญวจเนน, กฏตฺตารูปสามเญฺญน วา คหิตํฯ

อุปาทารูปคฺคหเณน วินา ''อุปาทารูป''นฺติ อคฺคเหตฺวา เกวลํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ''กฏตฺตารูปํ''อิเจฺจว คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **เอตสฺมิํ ปน ทสฺสเน**ติ ''มหาภูเตปิ ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติทสฺสนตฺถ''นฺติ วุเตฺต เอตสฺมิํ อตฺถทสฺสเนฯ **ขนฺธปจฺจยสหิต**นฺติ ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปํ, ปวตฺติยํ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ วทติฯ **อสหิต**นฺติ ปน ปวตฺติยํ กฏตฺตารูปํ อาหารสมุฏฺฐานํ อุตุสมุฏฺฐานํ อนินฺทฺริยพทฺธํ อสญฺญภวสงฺคหิตญฺจ รูปํฯ **ปฏิสนฺธิยมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ปวตฺติยมฺปิ กฏตฺตารูปํ อญฺญญฺจ ตตฺถ อุปฺปชฺชนกํ อุปาทารูปนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ กถํ ปเนตฺถ ภูเต ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชมานสฺส รูปสฺส เหตุปจฺจยา อุปฺปชฺชตีติ? ''ขเนฺธ ปฏิจฺจ เหตุปจฺจยา อุปฺปชฺชมานํ รูปํ ภูเตปิ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตี''ติ เอวํ ปทเมตํ, ภูตานํ วา เหตุปจฺจยโต นิพฺพตฺตตฺตา เอวํ วุตฺตํฯ การณการณมฺปิ หิ การณเนฺตฺวว วุจฺจติ ยถา ''โจเรหิ คาโม ทโฑฺฒ''ติฯ

ภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูปนฺติ ปทุทฺธาโร กโต, ''มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูป''นฺติ ปน ปาโฐติ อฏฺฐกถายญฺจ ตเมว วุตฺตํฯ อยํ เหตฺถโตฺถ – ''มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูป''นฺติ อิมสฺมิํ ปาเฐ วุตฺตนเยน อุปาทารูปมฺปิ กุสเล ขเนฺธ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชตีติฯ โก ปน โส นโยติ ตํ ทเสฺสตุํ **''มหาภูเต...เป.... สนฺธายาหา''**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อโตฺถ อยํ นโย วุโตฺต**ติ ''มหาภูเต ปฏิจฺจ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป''นฺติ อิมินา อพฺยากเต ขเนฺธ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ อุปาทารูปานํ อุปฺปตฺติวจเนน กุสเล ขเนฺธ มหาภูเต จ ปฏิจฺจ อุปาทารูปานํ อุปฺปตฺติ อโตฺถ วุโตฺต โหตีติ อโตฺถฯ

๕๔. รูเปน วินา ปจฺจยุปฺปนฺนํ น ลพฺภตีติ เอเตน ยา ปุจฺฉา อรูปมิสฺสกาวสานา, ตาปิ อิธ น คยฺหนฺติ, ปเคว รูปาวสานาติ ทเสฺสติฯ

๕๗. ตาย สมานลกฺขณาติ ปญฺจกฺขนฺธปฏิสนฺธิตาย คพฺภเสยฺยกปฏิสนฺธิยา สมานลกฺขณาฯ **ปริปุณฺณธมฺมาน**นฺติ ปริยตฺติวิภาคานํ ปญฺจกฺขนฺธธมฺมานํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สหชาตปจฺจยนิเทฺทเสฯ

จิตฺตกมฺมสมุฏฺฐานรูปนฺติ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ กมฺมสมุฏฺฐานรูปญฺจฯ **ปุน อาหารสมุฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ ปุนคหณํ อุตุสมุฏฺฐานาเปกฺขํฯ น หิ ตํ ปุเพฺพ พาหิรคฺคหเณน อคฺคหิตํ, อาหารสมุฏฺฐานํ ปน อคฺคหิตเมว, อุตุสมุฏฺฐานสฺส กสฺมา ปุนคหณนฺติ อาห **"เอเตหี"**ติอาทิฯ **ตตฺถา**ติ อสญฺญสเตฺตสุฯ **ตสฺสา**ติ อุตุสมุฏฺฐานสฺสฯ **อาทิมฺหี**ติ พาหิรอาหารสมุฏฺฐานอุตุสมุฏฺฐานอสญฺญสตฺตวเสน อาคตวาเรหิ ปฐมวาเรฯ **อวิเสสวจน**นฺติ พาหิราทิวิเสสํ อกตฺวา วุตฺตวจนํ, อรูปมฺปิ ปจฺจยํ ลภนฺตํ อตฺถํ เหตาทิเก ปจฺจเย ลภนฺตํ สห สงฺคณฺหิตฺวาติ โยชนาฯ **ตสฺสา**ติ, **ตตฺถา**ติ จ ปททฺวเยน ยถาวุตฺตํ ปฐมวารเมว ปจฺจามสติฯ **ตํสมานคติก**นฺติ จิตฺตสมุฏฺฐานคติกํฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมึ สหชาตปจฺจยนิเทฺทเสปิฯ **กมฺมปจฺจยวิภเงฺค วิยา**ติ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยนิเทฺทเส วิยฯ ตถา หิ วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ''ตํสมุฏฺฐานนฺติ อิมินา ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฏตฺตารูปมฺปิ สงฺคณฺหาตี''ติฯ อยญฺจ อตฺถวิเสโส เอตฺถ เอกํเสน อิจฺฉิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **"น หิ...เป.... อตฺถี"**ติ อาหฯ

อวิเสเสตฺวาติ ''อุตุสมุฏฺฐาน''นฺติอาทินา วิเสสํ อกตฺวาฯ อุปาทารูปนฺติ วิเสเสตฺวาว กสฺมา ปน วุตฺตานีติ โยชนาฯ **เหตุปจฺจยาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน สหชาตปจฺจยาทึ สงฺคณฺหาติฯ **สหา**ติ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ กฏตฺตารูปนฺติ เอวํ เอกโตฯ **วิสุ**นฺติ จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปโต วิเสเสตฺวาฯ **ตตฺถ พาหิรคฺคหณาทีหิ วิยา**ติ ยถา ''พาหิรํ เอกํ มหาภูต''นฺติอาทีสุ พาหิรอาหารสมุฏฺฐานอุตุสมุฏฺฐานคฺคหเณหิ มหาภูตานิ วิเสสิตานิ, เอวํ **เอตฺถ** ''มหาภูเต ปฏิจฺจา''ติ เอตสฺมึ นิเทฺทเส **มหาภูตานํ เกนจิ** วิเสสเนน **อวิเสสิตตฺตา** จิตฺตสมุฏฺฐานรูปภาวกฏตฺตารูปภาเวหิ วิเสเสตฺวาว วุตฺตานีติ โยชนาฯ

อิทานิ อเญฺญนปิ การเณน เตสํ วิเสสิตพฺพตํ ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **น โกจิ ปจฺจโย**ติ อิทํ ปฏฺฐาเน อาคตนิยาเมน รูปํ อุปนิสฺสยปจฺจยํ น ลภตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห **"เหตาทีสู"**ติฯ ตทวินาภาวโต ปน ตสฺส จิตฺตกมฺมานํ การณภาโว เวทิตโพฺพ, ยโต อิทฺธิจิตฺตนิพฺพตฺตานิ กมฺมปจฺจยานิ จาติ วุตฺตานิฯ นนุ จิตฺตํ อาหารอุตุสมุฏฺฐานานํ ปจฺจโย โหตีติ? สจฺจํ โหติ, โส ปน อุปตฺถมฺภกเตฺตน, น ชนกเตฺตนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **"อาหาร...เป.... ชนก"**นฺติ ฯ กึ ปน เตสํ ชนกนฺติ อาห **"มหาภูตาเนว...เป.... ชนกานี"**ติฯ **จิเตฺตน กมฺมุนา จ วินา อภาเว** ยถากฺกมํ จิตฺตกมฺมสมุฏฺฐานอุปาทารูปานนฺติ อโตฺถฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานรูปกฏตฺตารูปภูตาเนวา**ติ จิตฺตกมฺมสมุฏฺฐานมหาภูตนิพฺพตฺตาเนว มหาภูตานํ เตสํ อาสนฺนการณตฺตาฯ **อญฺญานี**ติ อุตุอาหารสมุฏฺฐานานิ อุปาทารูปานิ วทติฯ **วิเสสนํ กตํ** ''จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป''นฺติฯ **สมานชาติเกน รูเปน** อุตุนา อาหาเรน จาติ อโตฺถฯ **ปากฏวิเสสนาเนวา**ติ อิทํ เยหิ มหาภูเตหิ ตานิ นิพฺพตฺตานิ, เตสํ ''อาหารสมุฏฺฐานํ อุตุสมุฏฺฐาน''นฺติ วิเสสิตตฺตา วุตฺตํฯ **น วิเสสนํ อรหนฺติ** น วิเสสิตพฺพานิ การณวิเสสเนเนว วิเสสสฺส สิทฺธตฺตา, ''มหาภูเต ปฏิจฺจ อุปาทารูป''เนฺตฺวว วตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ **เอตานิ ปน** จิตฺตชกมฺมชรูปานิฯ

สวิเสสนาติ เยน วิเสเสน วิเสสิตา, ตํ ทเสฺสโนฺต จิตฺตํ สนฺธายาห **"สหชาตาทิปจฺจยภาวโต"**ติ, อิตรํ ปน สนฺธาย **"มูลการณภาวโต"**ติ, กมฺมูปนิสฺสยปจฺจยภาวโตติ อโตฺถฯ **อิตรานี**ติ อาหารอุตุสมุฏฺฐานานิปิ อุปาทารูปานิฯ **มหาภูตวิเสสเนเนว วิเสสิตานี**ติ ''อาหา

รสมุฏฺฐานํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ อุตุสมุฏฺฐานํ เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจา''ติ มหาภูตวิเสสเนเนว ชนกปจฺจเยน อาหาเรน อุตุนา จ วิเสสิตานิฯ **อิธา**ติ ''จิตฺตสมุฏฺฐานํ รูปํ กฏตฺตารูปํ อุปาทา รูป''นฺติ อิมสฺมึ วจเนฯ เอตฺถ หิ อุปาทารูปานํ จิตฺตกมฺมสมุฏฺฐานตาวจเนน ตํนิสฺสยานมฺปิ ตพฺภาโว ปกาสิโตติฯ **อญฺญตรวิเสสนํ อุภยวิเสสนํ โหติ** อุภเยสํ อวินิโพฺภเคน ปวตฺตนโตฯ

๕๘. **ปุเพฺพ**ติ เหตุปจฺจยาทีสุฯ **วิสุํ ปจฺจยภาเวนา**ติ ''ปฏิสนฺธิกฺขเณ วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ ตโย ขนฺธา กฏตฺตา จ รูป''นฺติอาทินา วตฺถุสฺส วิสุํ ปจฺจยภาเวนฯ เอตฺถ จ วิสุํเยว ปจฺจยภาเวน ทสฺสิตานีติ น สกฺกา วตฺตุํ, ''ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถุ, วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา''ติ ปจฺจยุปฺปนฺนภาโว วิย ขนฺธานํ **เอกโตปิ ปจฺจยภาโว ทสฺสิโต**ฯ เตเนว หิ ตสฺมึ อเตฺถ อตฺตโน อรุจึ วิภาเวโนฺต อาห **''อิมินา อธิปฺปาเยนาหา''**ติฯ โย ปนโตฺถ อตฺตโน รุจฺจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''ขเนฺธ ปฏิจฺจ วตฺถูติ อิทํ ปนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขนฺธานํ** ปจฺจยภูตานํ ปฏิจฺจฏฺฐผรณตาทสฺสนํ , **วตฺถุสฺส** ปจฺจยภูตสฺส ปฏิจฺจฏฺฐผรณตาทสฺสนํ, น ขนฺธานนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อิเธวา**ติ อิมสฺมึ อญฺญมญฺญปจฺจเย เอวฯ **เหตุปจฺจยาทีสุปิ อยเมว นโย,** ตตฺถ หิ ปฏิจฺจฏฺฐผรณสฺส สมานตาฯ **ทสฺสิตาย** ปฏิจฺจฏฺฐทฺวยผรณตายฯ **ขนฺธวตฺถูนญฺจ ทสฺสิตาเยวา**ติ ขนฺธวตฺถูนญฺจ เอกโต ปฏิจฺจฏฺฐผรณตา ทสฺสิตาเยวฯ

เอวมาทีติ อาทิ-สเทฺทน ''อกุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา''ติ เอวมาทิ สงฺคยฺหติฯ นนุ ภวิตพฺพนฺติ โยชนาฯ **เหตุปจฺจยาทีหิ วิยา**ติ สทิสูทาหรณนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **''น หี''**ติอาทิมาหฯ **ยํ ''เอกํ, ตโย, เทฺว จ ขเนฺธ ปฏิจฺจา''ติ วุตฺตํ** ปจฺจยชาตนฺติ อโตฺถฯ ปจฺจยโฏฺฐ หิ ปฏิจฺจโฏฺฐฯ เตนาห **''เต เหตุปจฺจยภูตา เอว น โหนฺตี''**ติฯ เอเตน น ปฏิจฺจฏฺฐผรณกสฺส เอกนฺติโก เหตุอาทิปจฺจยภาโวติ ทเสฺสติฯ เตนาห **''เอส นโย อารมฺมณปจฺจยาทีสู''**ติฯ น หิ อารมฺมณปจฺจยภูโต ธโมฺม ปฏิจฺจฏฺฐํ ผรติฯ วุตฺตญฺจ ''กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ อารมฺมณปจฺจยา''ติฯ

ปจฺจยนฺตเรนปิ อุปการกตามตฺตมฺปิ คเหตฺวา ปฏิจฺจวาเร วารนฺตเร จ เหตุอาทิปจฺจยา ทสฺสิตาติ อุปจเยน ยถาวุตฺตํ วิภาเวโนฺต **''ปจฺจยวาเร จา''**ติอาทิมาหฯ **ตํปจฺจยา**ติ วตฺถุปจฺจยา, ยถารหํ ปจฺจยภูตํ วตฺถุํ ลภิตฺวาติ อโตฺถฯ **เต**ติ กุสเล ขเนฺธ ปฏิจฺจฯ **เตส**นฺติ มหาภูตานํ ขนฺธานํฯ **ปจฺจยภาวาภาวโต**ติ อิทํ ขนฺธานํ เหตุสหชาตาทิปจฺจยภาวสฺส มหาภูเตสุ ทิฏฺฐตฺตา วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ อญฺญมญฺญปจฺจยาปิ เต เตสํ ภเวยฺยุนฺติ ปรสฺส อาสงฺกนิราสงฺกํ กโรโนฺต **''อญฺญมญฺญสโทฺท หี''**ติอาทิมาหฯ **นิรเปโกฺข**ติ อญฺญนิรเปโกฺขฯ น หิ เหตุธโมฺม ธมฺมนฺตราเปโกฺข หุตฺวา เหตุปจฺจโย โหติ, สทฺทสีเสเนตฺถ อโตฺถ วุโตฺตฯ **อญฺญตราเปโกฺข**ติ อตฺตนา สหการิการณภูตํ, อิตรํ วา ยํ กิญฺจิ อญฺญตรํ อเปกฺขตีติ อญฺญตราเปโกฺขฯ **ยถาวุเตฺตตเรตราเปโกฺข**ติ อรูปกฺขนฺธาทิเภทํ ปาฬิยํ วุตฺตปฺปการํ อิตเรตรํ มิถุปจฺจยภูตํ อเปกฺขตีติ อิตเรตราเปโกฺขฯ **ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนา จ ขนฺธา มหาภูตา อิธ ยถาวุตฺตา ภเวยฺยุ**นฺติ กสฺมา วุตฺตํฯ น หิ ขนฺธา มหาภูตา อญฺญมญฺญํ อญฺญมญฺญปจฺจยภาเวน วุตฺตา, อถ ขนฺธา จ มหาภูตา จาติ วิสุํ วิสุํ คเยฺหยฺยุํ, เอวํ สติ ''มหาภูตา ขนฺธานํ น โกจิ ปจฺจโย''ติ น วตฺตพฺพํฯ

ยสฺส สยํ ปจฺจโย, ตโต เตน ตนฺนิสฺสิเตน วาติ ยสฺส ธมฺมสฺส สยํ อตฺตนา ปจฺจโย โหติ, ตโต ธมฺมโต สยํ อุปฺปชฺชมานํ กถํ เตน ธเมฺมน ตนฺนิสฺสิเตน วา อญฺญมญฺญปจฺจเยน เอวํภูตํ ตํ ธมฺมชาตํ อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปชฺชตีติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ วุตฺตเมวตฺถํ อุทา

หรเณน วิภาเวติ “**ยถา**”ติอาทินาฯ ตตฺถ “**ขเนฺธ ปฏิจฺจ ขนฺธา**”ติ อิทํ “**เตน อญฺญมญฺญปจฺจเยน อุปฺปชฺชมาน**”นฺติ อิมสฺส อุทาหรณํ, “**วตฺถุํ ปจฺจยา ขนฺธา**”ติ อิทํ ปน “**ตนฺนิสฺสิเตน อญฺญมญฺญปจฺจเยน อุปฺปชฺชมาน**”นฺติ เอตสฺสฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมว อตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ **อตฺตโน ปจฺจยสฺส ปจฺจยตฺตาภาวโต**ติ อตฺตโน ปจฺจยภูตสฺส อรูปกฺขนฺธสฺส ปจฺจยภาวาภาวโตฯ น หิ มหาภูตา ยโต ขนฺธโต อุปฺปนฺนา, เตสํ ปจฺจยา โหนฺติฯ **ตทเปกฺขตฺตา**ติ อิตเรตรปจฺจยภาวาเปกฺขตฺตาฯ **ขเนฺธ ปฏิจฺจ ปจฺจยา จา**ติ ปฏิจฺจวาเร วุตฺตนิยาเมเนว ขเนฺธ ปฏิจฺจ, ปจฺจยวาเร วุตฺตนิยาเมน ขเนฺธ ปจฺจยา จฯ **นอญฺญมญฺญปจฺจยา จ วุตฺตา**ติ อญฺญมญฺญปจฺจยโต อญฺญสฺมา นิสฺสยปจฺจยาทิโต มหาภูตานํ อุปฺปตฺติ วุตฺตา จาติ อโตฺถฯ **วตฺถุํ ปจฺจยา อุปฺปชฺชมานา**ติ วตฺถุํ ปุเรชาตปจฺจยํ กตฺวา อุปฺปชฺชมานาฯ **ตนฺนิสฺสิเตน จ อญฺญมญฺญปจฺจเยนา**ติ ตํ วตฺถุํ นิสฺสิเตน ขเนฺธน อญฺญมญฺญปจฺจยภูเตน อุปฺปชฺชนฺติ, **ตสฺมา** ยถาวุเตฺตน การเณน **วตฺถุํ ปจฺจยา...เป.... วุตฺตา,** อิมินา ปริยาเยน ปน อุชุกํ ปวตฺติยํ วตฺถุสฺส อญฺญมญฺญปจฺจยภาโวติ อโตฺถฯ

๕๙. **สา น คหิตา**ติ ยา ‘‘จกฺขายตนํ นิสฺสายา’’ติอาทินา จกฺขายตนาทีนํ นิสฺสยปจฺจยตา วุตฺตา, สา อิธ ปฏิจฺจวาเร น วุตฺตาติ อโตฺถ สหชาตโตฺถ ปฏิจฺจโตฺถติ กตฺวาฯ เตนาห “**จกฺขายตนาทีนิ...เป.... อธิปฺปาโย**”ติฯ เยสํ ปน อรูปกฺขนฺธมหาภูตนามรูปจิตฺตเจตสิกมหาภูตรูปิธมฺมานํ วเสน ฉธา นิสฺสยปจฺจโย อิจฺฉิโต, เตสํ วเสน อิธ วิภโตฺต เอวฯ กถํ รูปิวเสน วิภโตฺตติ เจ? ‘‘วตฺถุํ ปฏิจฺจ ขนฺธา’’ติ หทยวตฺถุวเสน สรูปโต ทสฺสิโต เอวฯ อิตเรสมฺปิ วเสน ‘‘อพฺยากตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อพฺยากโต ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นิสฺสยปจฺจยา’’ติ เอตฺถ ทสฺสิโตฯ ยถา หิ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ อารมฺมณปจฺจยา’’ติอาทีสุ รูปายตนาทีนํ อสติปิ ปฏิจฺจฏฺฐผรเณ อารมฺมณปจฺจยภาโว ทสฺสิโต โหติ, เอวมิธาปิ จกฺขายตนาทีนํ นิสฺสยปจฺจยภาโว ทสฺสิโต โหติฯ เตน วุตฺตํ “**นิสฺสย...เป.... น คหิตานี**”ติฯ

๖๐. **ทฺวีสุ อุปนิสฺสเยสู**ติ อนนฺตรปกตูปนิสฺสเยสุฯ **กุสลาปิ ปน มหคฺคตา**ติ **ปิ**-สเทฺทน อพฺยากเต มหคฺคเต อากฑฺฒติ ‘‘กุสลาปิ มหคฺคตา อารมฺมณูปนิสฺสยํ น ลภนฺติ, ปเคว อพฺยากตา’’ติฯ **กทาจิ น ลภนฺติ,** ยทา ครุํ กตฺวา น ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

๖๑. **อญฺญตฺถ** เหตุปจฺจยาทีสุฯ **ปจฺจยํ อนิทฺทิสิตฺวา**ติ ปจฺจยํ ธมฺมํ สรูปโต อนิทฺทิสิตฺวาฯ น หิ เหตุปจฺจยนิเทฺทสาทีสุ อโลภาทิกุสลาทิสรูปวิเสสโต เหตุอาทิธมฺมา ทสฺสิตาฯ **กุสลาทีสู**ติ อิทํ อโลภาทิวิเสสนํฯ เตน ยถา อโลภาทีสุ อยเมว ปจฺจโยติ นิยโม นตฺถิ, เอวํ ตพฺพิเสเสสุ กุสลาทีสูติ ทเสฺสติฯ **อิธ ปน** ปุเรชาตปจฺจเยฯ **วตฺถุนวตฺถุธเมฺมสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **ปุเรชาตปจฺจยา อุปฺปชฺชมานาน**นฺติ อิมินา ปฏิสนฺธิกฺขเณ, อารุเปฺป อุปฺปชฺชมาเน จ ขเนฺธ นิวเตฺตติฯ กสฺมา ปเนตฺถ วตฺถุปุเรชาตเมว คหิตํ, น อารมฺมณปุเรชาตนฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา อาห “**อารมฺมณปุเรชาตมฺปิ หิ วตฺถุปุเรชาเต อวิชฺชมาเน น ลพฺภตี**”ติฯ **ตสฺสา**ติ ปฏิสนฺธิวิปากสฺสฯ **น อุทฺธโฎ**ติ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏํ กาตุํ “**เนววิปาก...เป.... ตีณีติ วุตฺต**”นฺติ วุตฺตํฯ **อลาภโต**ติ ยทิ ลเพฺภยฺย, ‘‘จตฺตารี’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาติ ทเสฺสติฯ **ตตฺถา**ติ วิปากตฺติเกฯ **ตีณี**ติ ‘‘วิปากํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ วิปาโก ธโมฺม อุปฺปชฺชติ ปุเรชาตปจฺจยา, วิปากธมฺมธมฺมํ, เนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติ อิมานิ ตีณิฯ

๖๓. **ตทุปาทารูปาน**นฺติ เต มหาภูเต นิสฺสาย ปวตฺตอุปาทารูปานํฯ **วทตี**ติ เอกกฺขณิกนานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วทติ อวินิโพฺภควเสน ปวตฺตมานานํ เตสํ ปจฺจเยน วิเสสาภาวโตฯ **ปวตฺติยํ กฎตฺตารูปาน**นฺติ วิเสสนํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กฎตฺตารูปานํ เอกกฺขณิกสฺสปิ

กมฺมปจฺจยสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตเนว หิ อฎฺฐกถายํ ‘‘ตถา ปฏิสนฺธิกฺขเณ มหาภูตาน’’นฺติ ทุวิโธปิ กมฺมปจฺจโย วุตฺโตฯ

๖๔. **ยํ ยํ ปฏิสนฺธิยํ ลพฺภตี**ติ จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ ยํ ยํ อินฺทฺริยรูปํ ปฏิสนฺธิยํ ลพฺภติ, **ตสฺส ตสฺส วเสน** อินฺทฺริยรูปญฺจ วตฺถุรูปญฺจ ‘‘กฎตฺตารูป’’นฺติ วุตฺตํฯ

๖๙. **เกสญฺจี**ติ ปญฺจโวกาเร ปฏิสนฺธิกฺขนฺธาทีนํฯ เตสญฺหิ วตฺถุ นิยมโต วิปฺปยุตฺตปจฺจโย โหติฯ **สมานวิปฺปยุตฺตปจฺจยา**ติ สทิสวิปฺปยุตฺตปจฺจยาฯ กุสลากุสลา หิ ขนฺธา เอกเจฺจ อพฺยากตา ยสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, น สยํ ตโต วิปฺปยุตฺตปจฺจยํ ลภนฺติ จิตฺตสมุฎฺฐานานํ วิปฺปยุตฺตปจฺจยาภาวโต วตฺถุนาว วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน อุปฺปชฺชนโตฯ เอกเจฺจ ปน อพฺยากตา ยสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจยา โหนฺติ, สยมฺปิ ตโต วิปฺปยุตฺตปจฺจยํ ลภนฺติ ยถา ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุกฺขนฺธาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เกสญฺจิ ขนฺธา...เป.... นานาวิปฺปยุตฺตปจฺจยาปี’’**ติฯ **ปจฺจยํ ปจฺจยํ กโรตี**ติ ปจฺจยธมฺมํ วตฺถุํ ขเนฺธ จ อตฺตโน ปจฺจยภูตํ กโรติ, ยถาวุตฺตํ ปจฺจยธมฺมํ ปจฺจยํ กตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ **ตํกิริยากรณโต**ติ วิปฺปยุตฺตปจฺจยกิจฺจกรณโตฯ **ปฏิจฺจ อุปฺปตฺติ นตฺถี**ติ ปฏิจฺจฎฺฐผรณํ นตฺถิ สหชาตโฎฺฐ ปฏิจฺจโฎฺฐติ กตฺวาฯ ‘‘ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ เอตฺตกเมวาห, กิํ ปฏิจฺจ? ขเนฺธติ ปากโฎยมโตฺถติฯ เตนาห **‘‘กิํ ปน ปฏิจฺจา’’**ติอาทิฯ ปจฺจาสตฺติญาเยน อนนฺตรสฺส วิธิ ปฏิเสโธ วา โหตีติ คเณฺหยฺยาติ ตํ นิวาเรตุํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อนนฺตรตฺตา...เป.... วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ

๗๑-๗๒. **สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตานํ วเสเนตํ วุตฺต**นฺติ สงฺขิปิตฺวา ทสฺสิตานํ ปจฺจยานํ วเสน เอตํ ‘‘อิเม เตวีสติ ปจฺจยา’’ติอาทิวจนํ วาจนามคฺคํ ทเสฺสเนฺตหิปิ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ **เอเกนปี**ติ กุสลาทีสุ จ ปเทสุ เอเกนปิ ปเทน, ตสฺมิํ ตสฺมิํ วา ปจฺจยนิเทฺทเส วากฺยสงฺขาเตน เอเกนปิ ปเทนฯ **ตโย ปจฺจยา**ติ เหตุอารมฺมณาธิปติปจฺจยาฯ **เต จตฺตาโร ปจฺฉาชาตญฺจ วเชฺชตฺวา**ติ เอตฺถ ยถาวุเตฺต จตฺตาโร ปจฺจเย วิตฺถาริตตฺตา ‘‘วเชฺชตฺวา’’ติ วุตฺตํ, ปจฺฉาชาตํ ปน สเพฺพน สพฺพํ อคฺคหิตตฺตาฯ เอตฺตกา หิ เอกูนวีสติ ปจฺจยา ยถาวุเตฺต ปจฺจเย วเชฺชตฺวา อวสิฎฺฐาฯ **เย ปนา**ติ ปทการเก วทติฯ **สงฺขิปิตฺวา**ติ ปทสฺส ‘‘ปาฬิยํ วิตฺถาริตํ อวิตฺถาริตญฺจ สพฺพํ สงฺคเหตฺวา วุตฺต’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ **‘‘เตวีสติ ปจฺจยา’’ติ ปาเฐน ภวิตพฺพํ** ‘‘สพฺพํ สงฺคเหตฺวา’’ติ วุตฺตตฺตาฯ ปจฺฉาชาตปจฺจโยเยว หิ วเชฺชตโพฺพติฯ เอวํ วา ทนฺตเร วตฺตพฺพํ วตฺวา อิทานิ ปาฬิยา อวิปรีตํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อาทิมฺหิ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วิภงฺควารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

(๒) สงฺขฺยาวารวณฺณนา

๗๓. **ยถา อญฺญมญฺญปจฺจเย วิเสโส วิภเงฺค อตฺถี**ติ อิทํ เหตุปจฺจยาทิวิภงฺคโต วิเสสภาวสามเญฺญน วุตฺตํฯ น หิ ยาทิโส อญฺญมญฺญปจฺจยวิภเงฺค วิเสโส, ตาทิโส ปุเรชาตปจฺจยวิภเงฺคฯ ตถา หิ อญฺญมญฺญปจฺจเย ปฏิสนฺธิ ลพฺภติ, น ปุเรชาตปจฺจเยฯ **‘‘วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจา’’ติอาทิเก วิภเงฺค**ติ อิมินา ยสฺมิํ ปจฺจเย วิปากาพฺยากตํ อุทฺธฎํ, ตํ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เหตุปจฺจยาทีสุ ‘‘วิปากาพฺยากตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจา’’ติอาทินา วิภเงฺค วิปากาพฺยากตํ อุทฺธฎํ อตฺถิ, เอวํ วิปากาพฺยากตาภาวํ อาเสวนปจฺจเย วิเสสํ ทเสฺสตีติฯ

๗๔. **เอตสฺมึ อนุโลเม**ติ อิมสฺมึ ปฏิจฺจวาเร ปจฺจยานุโลเมฯ **สุทฺธิกนเย**ติ ปฐเม นเยฯ **ทสฺสิตคณนโต**ติ ''นว, ตีณิ, เอก''นฺติ เอวํ สเงฺขปโต ทสฺสิตคณนโตฯ **ตโต ปเรสุ นเยสู**ติ ตโต ปฐมนยโต ปเรสุ ทุติยาทินเยสุฯ **อญฺญิสฺสา**ติ นวาทิเภทโต อญฺญิสฺสา คณนายฯ **อพหุคณเนน ยุตฺตสฺส** พหุคณนสฺส ปจฺจยสฺส, **เตน** อพหุคณเนนฯ **สมานคณนตา จา**ติ จ-สโทฺท พฺยติเรโกฯ เตน ปจฺจนียโต อนุโลเม โย วิเสโส วุจฺจติ, ตํ โชเตติฯ เตนาห **''อนุโลเมเยว ทฎฺฐพฺพา''**ติฯ **อนุโลเมเยวา**ติ อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสตุํ **''ปจฺจนีเย...เป.... วกฺขตี''**ติ วุตฺตํฯ

๗๖-๗๙. เต ปน เตรสมูลกาทิเก นเย สาเสวนสวิปาเกสุ ทฺวีสุ ทฺวาวีสติมูลเกสุ สาเสวนเมว คเหตฺวา อิตรํ ปชหนฺโต อาห **''ปจฺฉาชาตวิปากานํ ปริหีนตฺตา''**ติฯ **วิโรธาภาเวสตี**ติ อิทํ ''สิยา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อกุสโล ธโมฺม อุปฺปเชฺชยฺยา''ติอาทีสุ วิย ปริกปฺปวจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **''ปุจฺฉาย ทสฺสิตนเยนา''**ติฯ **ตสฺส จ** เตวีสติมูลกสฺสฯ **นาม**นฺติ เตวีสติมูลกนฺติ นามํฯ **ทฺวาวีสติ...เป.... วุตฺต**นฺติ เอเตน ทฺวาวีสติมูลโกว ปรมตฺถโต ลพฺภติ, น เตวีสติมูลโกติ ทเสฺสติฯ

อญฺญปทานีติ เหตุอธิปติปทาทีนิฯ **สุทฺธิกนโย**ติ ปฐมนโย, ยํ อฎฺฐกถายํ ''เอกมูล''นฺติ วุตฺตํฯ **อารมฺมณมูลกาทีสุ น ลพฺภตี**ติ ทุมูลกาทีสุ ตํ น โยชียติฯ เหฎฺฐิมํ เหฎฺฐิมํ โสเธตฺวา เอว หิ อภิธมฺมปาฬิ ปวตฺตา, ตสฺมา ''อารมฺมเณ...เป.... ปญฺหา''ติ วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถา**ติ ''ตีณิเยว ปญฺหา''ติ ปาเฐฯ ''วตฺตุ อธิปฺปายานุวิธายี สทฺทปฺปโยโค''ติ กตฺวา อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต อาห **''ตโต อุทฺธํ คณนํ นิวาเรติ, น อโธ ปฏิกฺขิปตี''**ติฯ คณนาย อุปนิกฺขิตฺตปญฺญตฺติภาวโต เหฎฺฐาคณนํ อมุญฺจิตฺวาว อุปริคณนา สมฺภวตีติ อาห **''ตีสุ เอกสฺส อโนฺตคธตาย จ 'ตีณิเยวา'ติ วุตฺต''**นฺติฯ **อตฺตโน วจน**นฺติ ''ตตฺริทํ ลกฺขณ''นฺติอาทินา วุตฺตํ อตฺตโน วจนํฯ

๘๐-๘๕. **อวิคตา...เป.... วุเตฺตปิ** วิปลฺลาสโยชนํ อกตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **สา ทสฺสิตา โหตี**ติ สา วิปลฺลาสโยชนํ อกตฺวา ทสฺสิยมานา ยทิปิ ทสฺสิตา โหติ, **น เอวํ อาวิกรณวเสน ทสฺสิตา โหติ** ตาทิสสฺส ลิงฺคนสฺส อภาวโต ยถา วิปลฺลาสโยชนายนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **''วิปลฺลาส...เป.... โหตี''**ติฯ **เอวเมว อธิปฺปาโย โยเชตโพฺพ**ติ ''เย...เป.... ตํ ทเสฺสตุ''นฺติ เอตฺถ ''ยทิปิ อวิคตานนฺตร''นฺติอาทินา ยถา อธิปฺปาโย โยชิโต, เอวเมว ''เตเนตํ อาวิกโรตี''ติ เอตฺถาปิ อธิปฺปาโย โยเชตโพฺพฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยถา ตตฺถ ''อูนตรคณเนหิ สมานคณเนหิ จ สทฺธึ สํสนฺทเน อูนตรา สมานา จ คณนา โหตี''ติ อยมโตฺถ ญาปนวเสน ทสฺสิโต, เอวมิธาปีติฯ เตน วุตฺตํ อฎฺฐกถายํ ''อารมฺมณปจฺจโย เยน เยน พหุตรคณเนน วา สมานคณเนน วา ปจฺจเยน สทฺธึ ติกทุกาทิเภทํ คจฺฉติ, สพฺพตฺถ ตีเณว ปญฺหวิสฺสชฺชนานิ เวทิตพฺพานี''ติฯ น เกวลมตฺถวิเสสาวิกรณตฺถเมเวตฺถ ตถา โยชนา กตา, อถ โข เทสนากฺกโมเยว โสติ ทเสฺสตุํ **''ปจฺจนียาทีสุปิ ปนา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มูลปท**นฺติ อารมฺมณปจฺจยาทิกํ ตสฺมึ ตสฺมึ นเย มูลภูตํ ปทํฯ **ตตฺถา**ติ ปจฺจนียาทีสุฯ **เอตํ ลกฺขณ**นฺติ ''ตตฺริทํ ลกฺขณ''นฺติอาทินา วุตฺตลกฺขณํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปุเพฺพนาปรํ ปาฬิ เอวเมว ปวตฺตา, ตสฺมา เอวฯ เตน มูลปทํ อาทิมฺหิเยว ฐเปตฺวา เทสนา ญายาคตาติ ทเสฺสติฯ ยทิ เอวํ ลิงฺคเนน อตฺถวิเสสาวิกรณํ กถนฺติ อาห **''น จ วิญฺญาเต อเตฺถ วจเนน ลิเงฺคน จ ปโยชนํ อตฺถี''**ติฯ

ปจฺจยานุโลมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฏิจฺจวาโร

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา

๘๖-๘๗. **รูปสมุฏฺฐาปกวเสเนว เวทิตพฺพนฺ**ติ อิทํ อฏฺฐกถาวจนํ อนนฺตรํ ''จิตฺตสมุฏฺฐานญฺจ รูป''นฺติ ปาฬิยํ อาคตตฺตา วุตฺตํ, ปญฺจวิญฺญาณานํ ปน อเหตุกปฏิสนฺธิจิตฺตานญฺจ วเสน โยชนา สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํ **"สพฺพสงฺคาหิกวเสน ปเนตํ น น สกฺกา โยเชตุ"**นฺติฯ

๙๓. **สหชาตปุเรชาตปจฺจยา**ติ อิทํ ปจฺจเยน ปจฺจยธมฺมุปลกฺขณนฺติ ทเสฺสตุํ **"สหชาตา จ เหตุอาทโย...เป.... อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ"**ติ วตฺวา **"น หี"**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ

๙๔-๙๗. **โส ปจฺจโย**ติ โส ปฏิจฺจฏฺฐผรณโก ปจฺจโยฯ

๙๙-๑๐๒. **จิตฺตสมุฏฺฐานาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน พาหิรรูปอาหารสมุฏฺฐานาทโย รูปโกฏฺฐาสา สงฺคยฺหนฺติฯ **ตสฺสา**ติ มคฺคปจฺจยํ ลภนฺตสฺส รูปสฺสฯ **เอวเมว ปนา**ติ อิมินา ยถา นมคฺคปจฺจเย วุตฺตํ, เอวเมว นเหตุปจฺจยาทีสุ ยํ เหตุปจฺจยํ ลภติ, ตสฺส ปริหีนตฺตาติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ เตนาห **"เอกจฺจรูปสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนตา ทฏฺฐพฺพา"**ติฯ

๑๐๗-๑๓๐. **สพฺพตฺถา**ติ ปนฺนรสมูลกาทีสุ สเพฺพสุ นเยสุฯ กามํ สุทฺธิกนยาทีสุ วิสทิสวิสฺสชฺชนา, อิธาธิเปฺปตตฺถํ ปน ทเสฺสตุํ **"เอเกสู"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ เอเตสุ นาหารมูลกาทินเยสุฯ **คณนาเยว น สรูปทสฺสน**นฺติ สุทฺธิกนเย วิย คณนาย เอว น สรูปทสฺสนํ อธิเปฺปตนฺติ อโตฺถฯ

ปจฺจยปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยานุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๑๓๑-๑๘๙. **ติณฺณ**นฺติ เหตุ อธิปติ มโคฺคติ อิเมสํ ติณฺณํ ปจฺจยานํฯ **สาธารณาน**นฺติ เย เตสํ ติณฺณํ สาธารณา ปจฺจยา ปจฺจนีกโต น ลพฺภนฺติ, ยสฺมา เตสํ สงฺคณฺหนวเสน วุตฺตํ, ตสฺมาฯ **มคฺคปจฺจเย**ติ มคฺคปจฺจเย อนุโลมโต ฐิเตฯ **อิตเรหี**ติ เหตุอธิปติปจฺจเยหิฯ **สาธารณา สเตฺตวา**ติ มคฺคปจฺจยวเชฺช สเตฺตวฯ **เหตุปจฺจโยปิ ปจฺจนียโต น ลพฺภตี**ติ เหตุรหิเตสุ อธิปติโน อภาวาฯ **โส ปนา**ติ เหตุปจฺจโย **อสาธารโณติ กตฺวา น วุโตฺต** สาธารณานํ อลพฺภมานานํ วุจฺจมานตฺตาฯ น หิ เหตุปจฺจโย มคฺคปจฺจยสฺส สาธารโณฯ **เยหี**ติ เยหิ ปจฺจเยหิฯ **เต**ติ อนนฺตรปจฺจยาทโยฯ **เอกนฺติกตฺตา**ติ อวินาภาวโตฯ **อรูปฏฺฐานิกา**ติ อรูปปจฺจยา อรูปธมฺมานํเยว ปจฺจยภูตา อนนฺตรปจฺจยาทโยฯ **เตนา**ติ ''เอกนฺติกานํ อรูปฏฺฐานิกา''ติ อิธาธิเปฺปตตฺตาฯ **เตหี**ติ ปุเรชาตาเสวนปจฺจเยหิฯ **เตสํ วเสนา**ติ เตสํ อูนตรคณนานํ เอกกาทีนํ วเสนฯ **ตสฺส ตสฺสา**ติ ปจฺจนียโต โยชิตสฺส ตสฺส ตสฺส ทุกาทิกสฺส พหุคณนสฺสฯ **คณนา**ติ อูนตรคณนาฯ **อนุโลมโต ฐิตสฺสปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน อนุโลมโต ฐิโต วา โหตุ ปจฺจนียโต โยชิโต วา, อูนตรคณนาย สมานนฺติ ทเสฺสติฯ **นยิทํ ลกฺขณํ เอกนฺติก**นฺติ อิมินา ยถาวุตฺตลกฺขณํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ

ปจฺจยานุโลมปจฺจนียวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจยปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๑๙๐. สเพฺพสุปีติ ปจฺฉาชาตํ ฐเปตฺวา สเพฺพสุปิ ปจฺจเยสุฯ โส หิ อนุโลมโต อลพฺภมานภาเวน คหิโต ‘‘สเพฺพสู’’ติ เอตฺถ สงฺคหํ น ลภติฯ อรูปาวจรวิปากสฺส อารุเปฺป อุปฺปนฺนโลกุตฺตรวิปากสฺส จ ปุเรชาตาเสวนานํ อลพฺภนโตติ **‘‘กิญฺจิ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสนฺต’’**ติ อาหฯ

อวเสสานํ ลาภมตฺตนฺติ อวเสสานํ เอกจฺจานํ ลาภํฯ เตนาห **‘‘น สเพฺพสํ อวเสสานํ ลาภ’’**นฺติ ฯ **ปจฺฉาชาเต ปสโงฺค นตฺถี**ติ ปจฺฉาชาโต อนุโลมโต ติฎฺฐตีติ อยํ ปสโงฺค เอว นตฺถิฯ **ปุเรชา...เป.... ลพฺภตี**ติ อิมินา วิปฺปยุเตฺต ปจฺจนียโต ฐิเต ปุเรชาโต ลพฺภตีติ อยมฺปิ อตฺถโต อาปโนฺน โหตีติ ตํ นิทฺธาเรตฺวา ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุเรชาโต ปน วิปฺปยุเตฺต ปจฺจนียโต ฐิเต อนุโลมโต ลพฺภตีติ อิทมฺปิ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **‘‘อวเสสา สเพฺพปีติ อเตฺถ คยฺหมาเน อาปเชฺชยฺยา’’**ติ อิทํ ตสฺสา อตฺถาปตฺติยา สพฺภาวทสฺสนมตฺตํ ทฎฺฐพฺพํ, อโตฺถ ปน ตาทิโส น อุปลพฺภตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ยมฺปิ เกจี’’**ติ อาทิฯ

ตตฺถ **เกจี**ติ ปทกาเร สนฺธายาหฯ เต หิ ‘‘อรูปธาตุยา จวิตฺวา กามธาตุํ อุปฺปชฺชนฺตสฺส คตินิมิตฺตํ อารมฺมณปุเรชาตํ โหตีติ ญาเปตุํ ‘นวิปฺปยุตฺตปจฺจยา ปุเรชาเต’ติ อยมโตฺถ นิทฺธาริโต’’ติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติ อารุเปฺป รูปํ อารพฺภ จิตฺตุปฺปาทสฺส อสมฺภวโตฯ ตถา เหเก อสญฺญภวานนฺตรสฺส วิย อารุปฺปานนฺตรสฺส กามาวจรปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปุริมานุปฎฺฐิตารมฺมณํ อิจฺฉนฺติฯ เตเนวาห **‘‘ตมฺปิ เตสํ รุจิมตฺตเมวา’’**ติอาทิฯ **ยุชฺชมานกปจฺจยุปฺปนฺนวเสน วา**ติ ยสฺมิํ ยสฺมิํ ปจฺจเย อนุโลมโต ฐิเต ยํ ยํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ ภวิตุํ ยุชฺชติ, ตสฺส ตสฺส วเสนาติ อโตฺถฯ **น วิจาริตํ** สุวิเญฺญยฺยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **นวา**ติ อารมฺมณอนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยปุเรชาตาเสวนสมฺปยุตฺตนตฺถิวิคตปจฺจยาฯ **ตมฺปิ** เตสํ นวนฺนํ ปจฺจยานํ อนุโลมโต อลพฺภมานตํฯ

๑๙๑-๑๙๕. น อญฺญมเญฺญน ฆฎิตสฺส มูลสฺสาติ อญฺญมญฺญปจฺจเยน ปจฺจนียโต ฐิเตน โยชิตสฺส สตฺตมสฺส มูลสฺส วิตฺถาริตตฺตาฯ **สพฺพํ สทิส**นฺติ สพฺพปาฬิคมนํ สทิสํฯ

อิมสฺมิํ...เป.... เวทิตโพฺพติ เอตฺถ **อิมสฺมิํ เอตฺถา**ติ เทฺว ภุมฺมนิเทฺทสาฯ เตสุ ปฐมสฺส วิสโย ปจฺจนียานุโลเมติ อฎฺฐกถายเมว ทสฺสิโตติ อทสฺสิตสฺส วิสยํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอเตสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปิ-สเทฺทนา**ติ ‘‘อิเมสมฺปี’’ติ เอตฺถ ปิ-สเทฺทนฯ **กิสฺมิญฺจิ** ปจฺจเยฯ กมฺมปจฺจยํ ลภนฺตานิปิ จกฺขาทีนิ วิปากวิญฺญาณาทีนิ จ อินฺทฺริยํ น ลภนฺตีติ กตฺวา **‘‘เยภุเยฺยนา’’**ติ วุตฺตํ, กติปยํ น ลภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **มคฺคปจฺจย**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ยถาวุตฺตานี**ติ ปญฺจโวการปวตฺติอสญฺญภวปริยาปนฺนานิ กฎตฺตารูปาเนว วทติ, น จิตฺตสมุฎฺฐานรูปานีติ อธิปฺปาโยฯ **เย รูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺตี**ติ เย เหตฺวธิปติสหชาตาทิปจฺจยา รูปธมฺมานํ ปจฺจยา โหนฺติ, เอเตเยว เหตฺวธิปติอาทิเก ฉ ปจฺจเย น ลภนฺติฯ **เอเตเยวา**ติ วจเนน อเญฺญ กติปเย ลภนฺตีติ สิทฺธํ โหตีติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺฉาชาตา...เป.... ลภตี’’**ติ อาหฯ อยญฺจ ปจฺจยลาโภ น ชนกวเสน เวทิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **‘‘ลพฺภมานา...เป.... ทสฺสน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **ธมฺมวเสนา**ติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมวเสนฯ **อินฺทฺริย**นฺติ อินฺทฺริยปจฺจยํฯ **ยทิ เอว**นฺติ กฎตฺตารูปํ ยํ ยํ น ลภติ, ตํ ตํ ยทิ วตฺตพฺพํ, เอวํ สเนฺต รูปธเมฺมสุ ภูตรูปานิเยว อญฺญมญฺญปจฺจยํ ลภนฺตีติ อาห **‘‘อุปาทารูปานิ...เป.... วตฺตพฺพ’’**นฺติฯ **ตํ ปน** อุปาทารูปานํ อญฺญมญฺญปจฺจยาลาภวจนํฯ **อรูปินฺทฺริยาลาภ**นฺติ อรูปีนํ อินฺทฺริยานํ วเสน อินฺทฺริยปจฺจยาลาภํฯ

๑๙๖-๑๙๗. พหุคณนมฺปิ อูนตรคณเนน โยชิตํ อูนตรคณเมว โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“ยทิปิ ติกาทีสุ ‘เหตุยา ปญฺจา’ติ อิทํ นตฺถี”**ติฯ **อนุตฺตานํ** ทุวิเญฺญยฺยตาย คมฺภีรํฯ ยถา จ ภูตรูปานิ นารมฺมณปจฺจยา อญฺญมญฺญปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุรูปนฺติ อาห **“วตฺถุปิ ปน ลภตี”**ติฯ ยถา เหฏฺฐา เอกมูลกํ ‘‘ทุมูลก’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ **อิธาปิ ทุมูลกํ “ติมูลก”นฺติ วทนฺติ**ฯ

๒๐๓-๒๓๓. **เจตนามตฺตสงฺคาหเก**ติ เจตนามตฺตํเยว ปจฺจยุปฺปนฺนํ คเหตฺวา ฐิเต ปเญฺหฯ ตตฺถ หิ ‘‘นกมฺมปจฺจยา เหตุปจฺจยา’’ติ วตฺตุํ สกฺกาฯ **เอวํปกาเร**ติ อิทํ ‘‘ตีณีติอาทีสู’’ติ เอตฺถ อาทิ-สทฺทสฺส อตฺถวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อาทิ-สโทฺท หิ ปการโตฺถว โหตี”**ติ อาหฯ **รูปมฺปิ ลพฺภติ** เจตนามตฺตเมว อสงฺคเณฺหนโตฯ

ปจฺจยปจฺจนียานุโลมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิจฺจวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สหชาตวารวณฺณนา

๒๓๔-๒๔๒. **สหชาตปจฺจยกรณ**นฺติ สหชาตํ ปจฺจยธมฺมํ ปจฺจยํ กตฺวา ปวตฺติฯ **สหชาตายตฺตภาวคมน**นฺติ สหชาเต ปจฺจยธเมฺม อายตฺตภาวสฺส คมนํ ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อตฺตนา สหชาตปจฺจยายตฺตวุตฺติตา ฯ เอตฺถ จ สหชาตปจฺจยสงฺขาตํ สหชาตํ กโรตีติ สหชาโต, ตถาปวโตฺต ปจฺจยุปฺปนฺนธโมฺมฯ ตตฺถ ปวตฺตมาโน สหชาตสโทฺท ยสฺมา ตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อตฺตนา สหชาตํ ปจฺจยธมฺมํ ปจฺจยํ กตฺวา ปวตฺตึ ตทายตฺตภาวูปคมนญฺจ วทตีติ วุจฺจติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สหชาตสเทฺทน...เป.... วุตฺต”**นฺติฯ **ตสฺส กรณสฺส คมนสฺส วา**ติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส สหชาตปจฺจยกรณสฺส สหชาตายตฺตภาวูปคมนสฺส วาฯ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาโต’’ติ อิมสฺส กุสลํ ธมฺมํ สหชาตํ ตํสหภาวิตญฺจ ปจฺจยํ กตฺวาติ อยมโตฺถติ อาห **“กุสลาทีนํ กมฺมภาวโต”**ติฯ สหชาตปจฺจยสหภาวีนํ ปจฺจยานํ สงฺคณฺหตฺถเณฺหตฺถ ‘‘สหชาตายตฺตภาวคมนํ วา’’ติ วุตฺตํฯ

ตํกมฺมภาวโตติ เตสํ ยถาวุตฺตปจฺจยกรณตทายตฺตภาวคมนานํ กมฺมภาวโตฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาโตติ กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ เตน สหชาโต หุตฺวา’’ติ ปฏิจฺจสทฺทํ อาหริตฺวา อโตฺถ วุโตฺต, ตํ ‘‘ปฏิจฺจโตฺถ สหชาตโตฺถ’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ สหชาตสทฺทโยเค กุสลํ ธมฺมนฺติ อุปโยควจนสฺส ยุตฺติ น วุตฺตา, ‘‘เตน สหชาโต หุตฺวา’’ติ ปน วุตฺตตฺตา กรณเตฺถ อุปโยควจนนฺติ ทสฺสิตนฺติ เกจิฯ นิสฺสยวาเร ปน กุสลํ ธมฺมํ นิสฺสยเตฺถน ปจฺจยํ กตฺวาติ วทเนฺตน อิธาปิ ‘‘กุสลํ ธมฺมํ สหชาตเตฺถน ปจฺจยํ กตฺวา’’ติ อยมโตฺถ วุโตฺตเยว โหติ, ปฏิจฺจสทฺทาหรณมฺปิ อิมเมวตฺถํ ญาเปตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อุปาทารูปํ กิญฺจิ ภูตรูปสฺส อนุปาลกํ อุปตฺถมฺภกญฺจ โหนฺตมฺปิ สหชาตลกฺขเณน น โหติ, ตสฺมา ปฏิจฺจตฺถํ น ผรตีติ อาห **“ปฏิจฺจาติ อิมินา วจเนน ทีปิโต ปจฺจโย น โหตี”**ติฯ **นิทสฺสนวเสน วุตฺต**นฺติ อุทาหรณวเสน วุตฺตํ, น อนวเสสโตติ อโตฺถฯ **ยถาวุโตฺต**ติ ปฏิจฺจตฺถผรณวเสน วุโตฺตฯ ยถา จ อุปาทารูปํ ภูตรูปสฺส อุปาทารูปสฺส จ ปจฺจโย น โหติ, เอวํ ฐเปตฺวา ฉ วตฺถูนิ เสสรูปานิ อรูปธมฺมานํ ปจฺจโย น โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“วตฺถุวชฺชานิ รูปานิ จ อรูปาน”**นฺติ อาหฯ

สหชาตวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปจฺจยวารวณฺณนา

๒๔๓. **ปติ-สโทฺท ปติฎฺฐตฺถํ ทีเปติ** ‘‘สาเร ปติฎฺฐิโต’’ติอาทีสุ, **อย-สโทฺท คตึ ทีเปติ** ‘‘เอติ เอตฺถาติ อโย’’ติฯ

ภูตฺปาทารูปานิ สห สงฺคณฺหิตฺวา วุตฺตํ อุปาทารูปานํ วิย ภูตรูปานิ นิสฺสโย โหตีติ กตฺวาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อชฺฌตฺตกายํ ‘‘มหาภูเต นิสฺสาย จิตฺตสมุฏฺฐานํ อุปาทารูป’’นฺติ อุปาทารูปํเยว ทสฺสิตนฺติ อาห **‘‘อชฺฌตฺตกายํ ปนา’’**ติอาทิฯ

๒๕๕. **ปฏิจฺจวาเร สหชาเต**ติ ปฏิจฺจวาเร สหชาตปจฺจยวณฺณนายํ, **กมฺมอุตฺชาน**นฺติ กมฺมชานํ อุตฺชานญฺจ วเสน อโตฺถ วุโตฺตติ โยชนาฯ ตถา หิ ตตฺถ วุตฺตํ ‘‘ทฺวิสนฺตติสมุฏฺฐานภูตวเสน วุตฺต’’นฺติ (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑.๕๗)ฯ **กเมฺม จาต**ิ กเมฺม ชนกกมฺมปจฺจเย คหิเตฯ **เอกนฺตาเนกนฺตกมฺมชาน**นฺติ เอกเนฺตน กมฺมชานํ น เอกนฺตกมฺมชานญฺจฯ ตตฺถ อสญฺญภเว เอกนฺตกมฺมชํ นาม ชีวิตินฺทฺริยํ, อิตรํ อุปาทารูปํ ภูตรูปญฺจ น เอกนฺตกมฺมชํ, ตทุภยมฺปิ ตตฺถ เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํ, ‘‘มหาภูเต ปฏิจฺจ กฏตฺตารูป’’นฺติ อิทํ ปน กมฺมสมุฏฺฐานวเสเนว วุตฺตนฺติฯ **โส นาธิเปฺปโต**ติ โย ยถาทสฺสิโต ปฏิจฺจวาเร สหชาตปจฺจเย อโตฺถ วุโตฺต, โส อิธ น อธิเปฺปโตฯ กสฺมาติ เจ, อาห **‘‘กฏตฺตา…เป…. คหิตตฺตา’’**ติฯ **ตํ ปหายา**ติ ตํ ปฏิจฺจวาเร วุตฺตมตฺถํ ปหาย อคฺคเหตฺวาฯ **ยถาคหิตสฺสา**ติ ‘‘อสญฺญ…เป…. กฏตฺตารูปํ อุปาทารูป’’นฺติ ปาฬิยํ เอว คหิตสฺสฯ **ปฏิจฺจ ปจฺจยา**ติ อิทํ ทฺวินฺนํ วารานํ อุปลกฺขณํฯ ปฏิจฺจวาเร อาคตนเยน มหาภูเต ปฏิจฺจ, ปจฺจยวาเร อาคตนเยน มหาภูเต ปจฺจยา มหาภูตานํ อุปฺปตฺติ น นิวาเรตพฺพา, ตสฺมา ‘‘อุปาทารูปสงฺขาตํ กฏตฺตารูป’’นฺติ เอวํ อุปาทารูปคฺคหเณน กฏตฺตารูปํ อวิเสเสตฺวา อุปาทารูปานํ นิวเตฺตตพฺพานํ อุตฺจิตฺตาหารสมุฏฺฐานานํ อตฺถิตาย กฏตฺตา…เป…. วิเสสนํ ทฏฺฐพฺพนฺติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๒๘๖-๒๘๗. **เอกจฺจสฺส รูปสฺสา**ติ อเหตุกจิตฺตสมุฏฺฐานสฺสฯ อิโต ปเรสุปิ เอกจฺจรูปคฺคหเณ เอเสว นโยฯ **จกฺขาทิธมฺมวเสนา**ติ จกฺขายตนาทิรูปธมฺมวเสนฯ **จิตฺตสมุฏฺฐานาทิโกฏฺฐาสวเสนา**ติ จิตฺตชาทิรูปธมฺมภาควเสนฯ **สพฺพํ ลพฺภตี**ติ สติปิ อิมสฺส นยสฺส นเหตุมูลกเตฺต โนนตฺถิโนวิคเตสุ เอกนฺติ คณนํ สพฺพํ รูปํ สพฺพสฺส รูปสฺส วเสน คณนา ลพฺภติ จตฺสนฺตติวเสน วตฺตมาเนสุ ปญฺจวีสติยา รูปธเมฺมสุ วชฺชิตพฺพสฺส อภาวาฯ

ปจฺจยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นิสฺสยวารวณฺณนา

๓๒๙-๓๓๗. **นิสฺสยปจฺจยภาว**นฺติ นิสฺสยวาเร วุตฺตสฺส สหชาตปุเรชาตสฺส จ นิสฺสยฏฺฐสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจยภาวํ ปจฺจยวาเรน นิยเมตุนฺติ โยชนาฯ ตถา ปจฺจยวาเร ‘‘ปจฺจยา’’ติ วุตฺตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส สหชาตปุเรชาตภาวํ นิสฺสยวาเรน นิยเมตุนฺติ โยชนาฯ นิยมนเญฺจตฺถ ปจฺจยฏฺฐนิสฺสยฏฺฐานํ ปริยายนฺตเรน ปกาสิตตฺตา อตฺถโต เภทาภาวทสฺสนนฺติ เวทิตโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปจฺจยตฺตํ นาม นิสฺสยตฺตํ, นิสฺสยตฺตํ นาม ปจฺจยตฺต’’**นฺติฯ

นิสฺสยวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สํสฏฺฐวารวณฺณนา

๓๕๑-๓๖๘. **สา**ติ สวตฺถุกา ปฏิสนฺธิฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมึ สํสฏฺฐวาเรปิฯ **อธิปติปุเรชาตาเสวเนสุ** อนุโลมโต **นกมฺมนวิปากนฌานนวิปฺปยุเตฺตสุ** ปจฺจนียโต ฐิเตสุ น ลพฺภติ, **อเญฺญสุ** สหชาตาทีสุ **อนุโลมโต** เหตุอาทีสุ **ปจฺจนียโต จ** อนุโลมโต จ ฐิเตสุ ลพฺภตีติฯ เตนาห **“ลพฺภมานปจฺจเยสู”**ติฯ **อิมสฺส วิเสสสฺสา**ติ อิมสฺส ยถาวุตฺตสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ อุทฺธฏา, ตสฺมา ตาทิสสฺส วิเสสสฺส ทเสฺสตพฺพสฺส อภาวโต วตฺถุวิรหิตา ปฏิสนฺธิ อนุทฺธฏา, น วิปฺปยุเตฺต ปจฺจนียโต ฐิเต อภาวโตติ อโตฺถฯ **เหตุปจฺจยวิรหิตมตฺตทสฺสนตฺถนฺ**ติ อิมินา ภูตกถนํ อเหตุกคฺคหณํ น พฺยภิจารนิวตฺตนนฺติ ทเสฺสติฯ **“อเหตุกวิปากกิริยเสนา”ติ ภวิตพฺพํ** เหตุปริยนฺตตฺตา มคฺคสฺสฯ

๓๖๙-๓๙๑. ‘‘เหตุมฺหิ อนุโลมโต ฐิเต ฌานมคฺคา ปจฺจนียโต น ลพฺภนฺตี’’ติอาทิ ยํ อิธ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ, ตํ เหตุปจฺจยาทิวเสน อุปฺปชฺชมาโน ธโมฺม จตฺตาโร สพฺพฏฺฐานิกา อาหารินฺทฺริยฌานมคฺคา จาติ อิเม อฏฺฐ ปจฺจเย อลภโนฺต นาม นตฺถีติ อิมินา ปฏิจฺจวาเร อนุโลมปจฺจนียวณฺณนายํ วุเตฺตน นเยน เวทิตุํ สกฺกาติ อาห **“ปฏิจฺจวาเร…เป…. นเยนา”**ติฯ **เสเสสู**ติ อเหตุกโมหวชฺชาเหตุเกสุ **ปญฺจวิญฺญาณา…เป…. ฌานปจฺจยํ ลภนฺติ,** ตสฺมา ‘‘อเหตุกโมโหว ฌานมคฺคปจฺจยํ ลภตี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ, กิญฺจ **ปจฺจนียานุโลเม ทฺวินฺนํ ปจฺจยานํ อนุโลเมน** อนุโลมวเสน **สห โยชนา นตฺถิ** เอเกกเสฺสว โยชนาย อาคตตฺตา, ตสฺมา อเหตุกโมโหว มคฺคปจฺจยํ ลภตีติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

สํสฏฺฐวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. สมฺปยุตฺตวารวณฺณนา

๓๙๒-๔๐๐. **สทิสํ สมฺปยุตฺต**นฺติ ‘‘ยํ สทิสํ, ตํ สํสฏฺฐ’’นฺติ วุจฺจมานํ สมฺปยุตฺตํ น โหติ ‘‘สํสฏฺฐา โยชิตา หยา’’ติอาทีสุฯ **อสํสฏฺฐํ โวกิณฺณ**นฺติ ยํ น สํสฏฺฐํ อนฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมาเนน โวกิณฺณมฺปิ วิมิสฺสตาย สมฺปยุตฺตนฺติ วุจฺจมานํ, ตํ สํสฏฺฐํ น โหติ ‘‘ยา สา วีมํสา…เป…. โกสชฺชสมฺปยุตฺตา’’ติอาทีสุฯ เอวํ อสมฺปยุตฺตสฺสปิ สํสฏฺฐปริยาโย อสํสฏฺฐสฺส จ สมฺปยุตฺตปริยาโย อตฺถีติ ตทุภยํ อิตเรตรํ นิยเมตีติ ทสฺสนตฺถํ วารทฺวยเทสนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อุภยํ…เป…. นิยามกํ โหตี”**ติ, สํสฏฺฐสโทฺท หิ โวกิณฺณโฏฺฐ นตฺถิ, สมฺปยุตฺตสโทฺท จ สทิสโตฺถ, ตสฺมา ยถา สํสฏฺฐสโทฺท สมฺปยุตฺตสทฺทาเปโกฺข สทิสตฺถโต วินิวตฺติตฺวา เอกุปฺปาทาทิสภาวเมว อตฺถํ โพเธติ, เอวํ สมฺปยุตฺตสโทฺทปิ สํสฏฺฐสทฺทาเปโกฺข โวกิณฺณฏฺฐโต วินิวตฺติตฺวาติ อญฺญมญฺญาเปกฺขสฺส สทฺททฺวยสฺส อญฺญมญฺญนิยามกตา เวทิตพฺพาฯ

สมฺปยุตฺตวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปญฺหาวารวิภงฺควณฺณนา

๔๐๑-๔๐๓. **เต ปจฺจเย**ติ เต เหตุอาทิเก ปจฺจเยฯ **ปฏิปาฏิยา**ติ เอตฺถ ปจฺจยปฏิปาฏิยา กุสลาทิปทปฏิปาฏิยา วาติ อาสงฺกายํ อุภยวเสนปิ อโตฺถ ยุชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต ปฐมํ ตาวสนฺธายาห **“ยถากฺกเมนา”**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย’’ติอาทินา นเยน เทสนากฺกเมน ยาย ปฏิปาฏิยา ปฏิจฺจวาเร ปจฺจยา อาคตา, ตทนุรูปํ เต ทเสฺสตุนฺติฯ ทุติยํ ปน ทเสฺสตุํ **“กุสโล กุสลสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สา ปนายํ ปทปฏิปาฏิ ยสฺมา น กุสลปททสฺสนมเตฺตน ทสฺสิตา โหติ, ตสฺมา ตํ เอกเทเสน สกลํ นยโต ทเสฺสโนฺต อาห **“กุสโล กุสลสฺสาติ…เป…. โหตี”**ติฯ **เตนา**ติ นิทสฺสนมเตฺตน ‘‘กุสโล กุสลสฺสา’’ติ ปเทนฯ **ส**

โพฺพ ปเภโทติ ยํ ตตฺถ ตตฺถ ปจฺจเย ‘‘กุสโล กุสลสฺสา’’ติอาทิโก ยตฺตโก ปเภโท วิสฺสชฺชนํ ลภติ, โส สโพฺพ ปเภโทติ อโตฺถฯ **เต ปจฺจเย ปฏิปาฏิยา ทเสฺสตุ**นฺติ เต เหตุอาทิปจฺจเย กุสลาทิปทปฏิปาฏิยา ทเสฺสตุํฯ

๔๐๔. ผลวิเสสํ อากงฺขนฺตา ปฏิคฺคาหกโต วิย ทายกโตปิ ยถา ทกฺขิณา วิสุชฺฌติ, เอวํ ทานํ เทนฺตีติ อาห **‘‘วิสุทฺธํ กตฺวา’’**ติฯ **เตสนฺติ วตฺตพฺพตารห**นฺติ อิมินา โวทานสฺส สกทาคามิอาทีนํ อาเวณิกตํ ทเสฺสติฯ กามํ อคฺคมคฺคปุเรจาริกมฺปิ โวทานเมว, อเสโกฺข ปน หุตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขตีติ น ตํ อิธ คหิตํฯ **ตนฺ**ติ โวทานํฯ **โคตฺรภุจิตฺต**นฺติ อฏฺฐมกสฺส อุปฺปชฺชนกาเล ‘‘โคตฺรภู’’ติ วตฺตพฺพตารหํ จิตฺตํฯ โคตฺรภุสทิสนฺติ วา โสตาปนฺนาทิโคตฺราภิภาวีติ วา **โคตฺรภุจิตฺต**นฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปจฺจยุปฺปนฺนํ ภูมิโต ววตฺถเปติ,** ‘‘เตภูมกกุสลเมวา’’ติ เอตฺถ วิย น ปจฺจยธมฺมนฺติ อโตฺถฯ **เทสนนฺตรตฺตา**ติ ‘‘กุสลจิตฺตสมงฺคิสฺสา’’ติ อาทินา ปุคฺคลามสนเทสนโต อญฺญตฺตา, อญฺญถา คหิตํ ปุน น คเณฺหยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

๔๐๕. ราครหิตสฺส วิย โสมนสฺสรหิตสฺส จ ราคสฺส น อารมฺมเณ อสฺสาทนวเสน ปวตฺติ อชฺฌุเปกฺขนโตติ วุตฺตํ **‘‘อสฺสาทนํ…เป…. กิจฺจ’’**นฺติฯ สหสาการปฺปวตฺตาย อุปฺปิลาวิตสภาวาย ปีติยา อาหิตวิเสสาย ตณฺหาย ตํ ตณฺหาภินนฺทนนฺติ วุจฺจตีติ ตํ สนฺธายาห **‘‘ปีติกิจฺจสหิตาย ตณฺหาย กิจฺจ’’**นฺติฯ ยถา จ ยถาวุตฺตกิจฺจวิเสสาย ปีติยา อาหิตวิเสสา ตณฺหา ตณฺหาภินนฺทนา, เอวํ ทิฏฺฐาภินนฺทนา เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา ปน สา อตฺถโต ปจฺจยวิเสสวิสิฏฺฐา ทิฏฺฐิเยว, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ทิฏฺฐาภินนฺทนา ทิฏฺฐิเยวา’’**ติฯ **เอตฺถ ปนา**ติ ‘‘อภินนฺทตี’’ติ ปทสฺส ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน วุเตฺตสุ เอเตสุ ปน ทฺวีสุ อเตฺถสุฯ **อภินนฺทนฺตสฺสา**ติ อิทํ ทิฏฺฐาภินนฺทนํเยว สนฺธาย วุตฺตนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘ปจฺฉิมตฺถเมว คเหตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **อภินนฺทนฺตสฺสา**ติ ปน อวิเสสโต วุตฺตตฺตา ตณฺหาวเสน ทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทนฺตสฺสาติ อยเมตฺถ อโตฺถ อธิเปฺปโต, ตสฺมา **‘‘อภินนฺทนา…เป…. น สกฺกา วตฺตุ’’**นฺติ อิทมิธ วจนมโนกาสํฯ กสฺมา? ทิฏฺฐิรหิเตปิ สนฺตาเน อภินนฺทนสฺส วุตฺตตฺตาฯ **ตณฺหาวเสน นนฺทตี**ติ ตณฺหาภินนฺทนวเสเนว วุโตฺต อโตฺถ ปฺริโม อโตฺถฯ **ทฺวีสุ ปน โสมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาเทสู**ติ ทิฏฺฐิรหิตานิ โสมนสฺสสหคตจิตฺตานิ สนฺธายาหฯ **ยถาวุเตฺตนา**ติ ‘‘สราคสฺส โสมนสฺสสฺสา’’ติอาทินา วุเตฺตน โสมนเสฺสน อสฺสาเทนฺตสฺส, ราเคน จ เตสฺเยว ยถาวุเตฺตสุ ทฺวีสุ จิเตฺตสุ อสฺสาเทนฺตสฺส, จตูสุปิ โสมนสฺสสหคตจิเตฺตสุ สปฺปีติกตณฺหาย อภินนฺทนฺตสฺส, จตูสุปิ ทิฏฺฐิสมฺปยุเตฺตสุ ทิฏฺฐาภินนฺทนาย อภินนฺทนฺตสฺส ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตีติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อิติปิ สกฺกา โยเชตุ’’**นฺติฯ ยถา ทิฏฺฐูปนิสฺสยโต ทิฏฺฐาภินนฺทนา สมฺภวติ, เอวํ ตณฺหูปนิสฺสยโต ตณฺหาภินนฺทนาปิ สมฺภวตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อภินนฺทติ ราโค อุปฺปชฺชตี’’ติ วจนโต สปฺปีติกตณฺหาย อภินนฺทนฺตสฺส ราคุปฺปตฺติปิ วตฺตพฺพา, น วา วตฺตพฺพา ตณฺหาภินนฺทนาย เอว ราคุปฺปตฺติยา วุตฺตตฺตาฯ

๔๐๖. ‘‘ตทารมฺมณตายา’’ติ วตฺตเพฺพ **‘‘ตทารมฺมณตา’’**ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘วิภตฺติโลโป เหตฺถ กโต’’**ติฯ **ตทารมฺมณตา**ติ เอตฺถ ตา-สทฺทาภิเธโยฺย อโตฺถ ภาโว นาม, โส ปน ตทารมฺมณสทฺทาภิเธยฺยโต อโญฺญ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘*ภาววนฺตโต วา อโญฺญ ภาโว นาม นตฺถี*’’**ติฯ เอเตน สกเตฺถ อยํ **ตา**-สโทฺทติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘วิปาโก ตทารมฺมณภาวภูโตติ อโตฺถ’’**ติฯ เอตสฺมิญฺจเตฺถ ‘‘ตทารมฺมณตา’’ติ ปจฺจเตฺตกวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิญฺญาณญฺจายตน…เป…. น วุตฺต**นฺติ ยทิปิ กามาวจรวิปากานมฺปิ กมฺมํ อารมฺมณํ ลพฺภติ, ตํ ปน วิญฺญาณญฺจายตนเนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากานํ วิย น เอกเนฺตน อิมสฺส วิปากจิตฺตสฺส อิทํ กมฺมํ อารมฺมณนฺติ ววตฺถิตํ กามาวจรวิปากจิตฺตานํ พหุเภทตฺตา, ตสฺมา ตํ ลพฺภ

มานมฺปิ น วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ ยทิ เอวํ กึ ตํ ลพฺภมานมฺปิ น ทสฺสิตเมวาติ อาสงฺกายํ อาห **“ต ทารมฺมเณน ปนา”**ติอาทิฯ **อนุโลมโต สมาปชฺชเน เยภุเยฺยน อาสนฺนสมาปตฺติยา อา รมฺมณภาโว ทสฺสิโต,** อญฺญถา ‘‘ปฏิโลมโต วา เอกนฺตริกวเสน วา’’ติ วจนํ นิรตฺถกํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **ภเวยฺยา**ติ อนาสนฺนาปิ สมาปตฺติ อารมฺมณํ ภเวยฺย, น สกฺกา ปฏิกฺขิปิตุนฺติ อ โตฺถฯ เตเนว หิ **“เยภุเยฺยนา”**ติ วุตฺตํฯ **เอวํ สตี**ติ ยทิ อาวชฺชนาย เอว อารมฺมณภาเวน กุ สลานํ ขนฺธานํ อพฺยากตารมฺมณตา อธิเปฺปตา, เอวํ สเนฺตฯ **วตฺตพฺพํ สิยา**ติ ‘‘อิทฺธิวิธญาณ สฺสา’’ติ จ ปาฬิยํ วตฺตพฺพํ สิยา ตสฺสาปิ อาวชฺชนาย อารมฺมณภาวโตฯ **ตํ น วุตฺตนฺ**ติ ตํ อพฺ ยากตํ อิทฺธิวิธญาณํ ‘‘กุสลา ขนฺธา อิทฺธิวิธญาณสฺสา’’ติ น วุตฺตํฯ **โหนฺตี**ติ อารมฺมณํ โหนฺ ติฯ **ตานี**ติ เจโตปริยญาณาทีนิฯ **ยาย กายจี**ติ เจโตปริยญาณาทีนํ อเญฺญสญฺจ กุสลานํ อา รมฺมณกรณวเสน อาวชฺชนฺติยาฯ

๔๐๗-๔๐๙. อาทีนวทสฺสเนน สภาวโต จ อนิฏฺฐตามตฺตวเสน จ โทมนสฺสสฺส อุปฺปตฺ ติ เวทิตพฺพาติ โยเชตพฺพํฯ อาฆาตวตฺถุอาทิเภเทน **อกฺขนฺติเภทา** เวทิตพฺพาฯ

๔๑๐. **สพฺพสฺสา**ติ ปกรณปริจฺฉิเนฺน คยฺหมาเน สพฺพสฺส อพฺยากตสฺส, อตฺถนฺตรวเสน ปน คยฺหมาเน สพฺพสฺส เญยฺยสฺสาติ อโตฺถฯ **อสกฺกุเณยฺยตฺตา**ติ อิทํ วตฺตพฺพสฺส อนนฺตา ปริเมยฺยตาย วุตฺตํ, น อญฺญาณปฏิฆาตโตฯ

๔๑๗. โวทานสงฺขาตํ วุฏฺฐานํ อปุพฺพโต น โหตีติ วุตฺตํ **“อปุพฺพโต จิตฺตสนฺตานโต วุฏฺฐานํ ภวงฺคเมวา”**ติฯ ตญฺหิ ยถาลทฺธสฺส วิเสสสฺส โวทาปนํ ปคุณภาวาปาทนํ อปุพฺพํ นาม น โหติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘เหฏฺฐิมํ เหฏฺฐิมญฺหิ ปคุณชฺฌานํ อุปริมสฺส อุปริมสฺส ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา โวทานมฺปิ วุฏฺฐานนฺติ วุตฺต’’นฺติฯ **อวเชฺชตพฺพตฺตา วตฺตพฺพํ นตฺถี**ติ กุสลภา เวน สมานตฺตา วเชฺชตพฺพตาย อภาวโต วิภชิตฺวา วตฺตพฺพํ นตฺถิ, ตสฺมา ยเทตฺถ วิเสสนํ ลพฺภติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ...เป.... สมาปตฺติยา”**ติ อาหฯ **จิตฺตุปฺ ปาทกเณฺฑ วุตฺตเมวา**ติ ปฏฺฐาเน ปน ‘‘กุสเล นิรุเทฺธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตี’’ติ อาทินา ‘‘กิริยานนฺตรํ ตทารมฺมณภาเว’’ติ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ จิตฺตุปฺปาทกณฺฑวณฺณนายํ วุตฺต เมวฯ

ตา อุโภปีติ ยา ‘‘กุสลวิปากาเหตุกโสมนสฺสสหคตา อุเปกฺขาสหคตา จา’’ติ เทฺว มโน วิญฺญาณธาตุโย วุตฺตา, ตา อุโภปิ โสมนสฺสสหคตมโนวิญฺญาณธาตุวเสน วุตฺตาฯ กสฺมา? ท สนฺนํ กามาวจรภวงฺคานํ อตฺตโน ตทารมฺมณกาเล สนฺตีรณกาเล จ โวฏฺฐพฺพนสฺส อนนฺตรปจฺจยภาวโตฯ อุเปกฺขาสหคตา ปน ยถาวุตฺตานํ ทสนฺนํ วิปากานํ มโนวิญฺญาณธา ตูนํ อตฺตโน ตทารมฺมณาทิกาเล โวฏฺฐพฺพนกิริยสฺส สนฺตีรณกาเล มโนธาตุกิริยสฺส ภวงฺคกา เลติ โยเชตพฺพํฯ

๔๒๓. **ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ ชานิตฺวาฯ **ทฬฺหํ น คเหตพฺพนฺ**ติ ทฬฺหคฺคาหํ น คเหตพฺพํฯ **พลวโต...เป.... วิปจฺจนโต**ติ เอเตน พลวตา ทุพฺพลตา จ อปฺปมาณํ, กโตกาสตา ปมาณนฺ ติ ทเสฺสติฯ กโตกาสตา จ อวเสสปจฺจยสมวาเย วิปากาภิมุขตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยํ กิญฺจี**ติ จ พลวํ ทุพฺพลํ วาติ อโตฺถฯ **วิปากชนกมฺปิ กิญฺจิ กมฺมํ อุปนิสฺสยปจฺจโย น โหตีติ สกฺกา วตฺตุํ**ฯ สติ หิ กมฺมอุปนิสฺสยปจฺจยานํ อวินาภาเว วิปากตฺติเก อุปนิสฺสยปจฺจเย คหิเต กมฺมปจฺจโย วิสุํ น อุทฺธริตโพฺพ สิยา, เวทนาตฺติเก จ อุปนิสฺสเย ปจฺจนียโต ฐิเต กมฺมปจฺจ เยน สทฺธึ อฏฺฐาติ น วตฺตพฺพํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ ปจฺจยทฺวยสฺส ปน ลพฺภมานตปฺปราย เท สนาย อุปนิสฺสเย คหิเตปิ กมฺมปจฺจโย อุทฺธริตโพฺพเยวาติ สกฺกา วตฺตุํฯ ลพฺภมานสฺส หิ อุทฺ

ธรณํ ญายาคตํ, ตถา อุปนิสฺสเย ปจฺจนียโต ฐิเตปิ กมฺมปจฺจโย วตฺตโพฺพว อุปนิสฺสยสฺส อเนกเภทตฺตา, วิปากํ ชเนนฺตํ กมฺมํ วิปากสฺส อุปนิสฺสโย น โหตีติ น วตฺตพฺพเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

ปรสฺส ปวตฺตํ โอมานนฺติ ปรสนฺตาเน อตฺตานํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตํ อวมานํฯ **เตสู**ติ โย อเนน ปุเพฺพ หโต, ตสฺส ญาติมิเตฺตสุฯ มาตุฆาตนตฺถํ ปวตฺติตตาย ปุริมเจตนาย **มาตุฆาตกเมฺมน สทิสตา,** ยถา จ **อาณตฺติยํ ปหาเรปิ** เอเสว นโยฯ เตน วุตฺตํ **“เอส นโย ทฺวีหิ ปการเรหีติ เอตฺถาปี”**ติฯ

วฎฺฎนิสฺสิโต ทานาทิวเสน สทฺธํ อุปฺปาเทนฺโต ราคํ อุปนิสฺสาย ทานาทิวเสน สทฺธํ อุปฺปาเทติ นาม, น วิวฎฺฎนิสฺสิโต อวิเสเสน วุตฺตตฺตาติ อาห **“อิมินา อธิปฺปาเยน วทตี”**ติฯ **เอเตส**นฺติ กายิกสุขทุกฺขานํฯ **เอกโตปี**ติ อิทํ ยทิปิ เอกสฺมิํ สนฺตาเน สุขทุกฺขานํ เอกสฺมิํ ขเณ อุปฺปตฺติ นตฺถิ, ปจฺจยสมาโยเค ปน เตสํ เอกชฺฌมฺปิ โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๔๒๕. **ปุริมวาเรสุ วิยา**ติ ปฎิจฺจวาราทีสุ ปุริเมสุ วิยฯ **อิมสฺมิ**นฺติ ปญฺหาวาเรฯ **ปจฺจเยน อุปฺปตฺติ วุจฺจตี**ติ เหตุอาทินา เตน เตน ปจฺจเยน ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนสฺส อุปฺปตฺติ น วุจฺจติฯ **เตสํ เตสํ ธมฺมาน**นฺติ เหตุอาทีนํ เตสํ เตสํ ปจฺจยธมฺมานํฯ **ตํตํปจฺจยภาโว**ติ เหตุอาทีนํ ตํตํปจฺจยภาโว วุจฺจติฯ เตเนว ปุริเมสุ ฉสุ วาเรสุ ‘‘กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปาทคฺคหณํ กตํ, อิธ ปน ‘‘กุสลสฺส ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทินา ปจฺจยภาโว คหิโตฯ **เตนา**ติ อุปตฺถมฺภกเตฺตน ปจฺจยภาเวนฯ **อิธา**ติ ปญฺหาวาเรฯ

๔๒๗. **ปติฎฺฐาภูตสฺสา**ติ นิสฺสยภูตสฺสฯ **กมฺมปจฺจโย**ติ สหชาตกมฺมปจฺจโยฯ **ทุกมูลกทุกาวสานา**ติ ‘‘กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ธมฺมสฺสา’’ติ เอวํ ทุกมูลกทุกาวสานา กตฺวา วุตฺตปญฺหาฯ **ตตฺถา**ติ ปจฺจยวาเรฯ **กุสโล จ อพฺยากโต จ ธมฺมา**ติ กุสลาพฺยากตปฺปเภทา ปจฺจยุปฺปนฺนา ธมฺมาฯ **ยโต ตโต วา**ติ ปจฺจยธมฺมนิยมํ อกตฺวา ยโต ตโต วา กุสลาพฺยากตวเสน **อุภยปจฺจยโต อุปฺปตฺติมตฺตเมว ตตฺถ** ปจฺจยวาเร **อธิเปฺปตํ, อุภยสฺส** ยถาวุตฺตสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส **อุภินฺนํ** ยถาวุตฺตานํเยว ปจฺจยธมฺมานํ **ปจฺจยภาโว น อธิเปฺปโต** อุปฺปาทปธานตฺตา ตสฺสา เทสนายาติ อธิปฺปาโยฯ **นิสฺสยาทิภูตา**ติ นิสฺสยอตฺถิอวิคตภูตา ปจฺจยธมฺมา น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา กุสโล จ…เป.… น วุตฺตนฺติ โยชนาฯ

ปญฺหาวารวิภงฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺหาวารสฺส ฆฎเน อนุโลมคณนา

๔๓๙. **เอตฺถา**ติ อพฺยากตมูลเกฯ **ยทิ เอว**นฺติ ยทิ กุสลากุสลมูเลหิ อลพฺภมานมฺปิ ลพฺภติ, เอวํ สเนฺตฯ **คณนมตฺตสามญฺญโต, น** ปจฺจยสามญฺญโตติ อธิปฺปาโยฯ

๔๔๐. **นิทสฺสนวเสน ทฎฺฐโพฺพ** เยภุเยฺยน อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยานญฺจ เหตุปจฺจยสฺส วิสภาคตฺตาฯ **อินฺทฺริยมคฺคปจฺจยา จ วิสภาคา**ติ วิเสสเนน โย ตตฺถ สภาคภาโว, ตํ นิวเตฺตติฯ **ตถา *ภาวาภาวโต***ติ ตสฺมิํ เหตุปจฺจยากาเร สติ *ภาวโต*, เหตุธมฺมานํ เหตุปจฺจยภาเว สติ สหชาตาทิปจฺจยภาวโตติ อโตฺถฯ **อธิปติปจฺจยาทีน**นฺติ อธิปตินฺทฺริยมคฺคปจฺจยานํฯ **วิสภาคตา** เหตุปจฺจยสฺสฯ **กุสลาทิเหตูน**นฺติ กุสลากุสลกิริยาพฺยากตเหตูนํฯ **เหตุปจฺจยภาเว**ติ เหตุปจฺจยเตฺต เหตุภาเวน อุปการกเตฺตฯ **วิปากปจฺจยภาวาภาวโต**ติ วิปากปจฺจย

ภาวสฺส อภาวโตฯ น หิ วิปากานํ วิปากปจฺจยตา อตฺถิฯ วิปากเหตูนํ อิตรเหตูหิ เหตุปจฺจยตาย อตฺถิ สภาคตาติ อาห **“เหตุวชฺชาน”**นฺติฯ **วิปากานํ วิสภาคตาย ภวิตพฺพํ,** น หิ วิปากธมฺมธมฺมเนววิปากนวิปากธมฺมธมฺมานํ วิปาเกหิ สภาคตา อตฺถิ ราสนฺตรภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อุภยปจฺจยสหิเต**ติ เหตุวิปากปจฺจยสหิเตฯ **เหตุปจฺจยภาเว วิปากมฺหี**ติ เหตุปจฺจยภาเวน วตฺตมาเน วิปากธมฺเมฯ **วิปากปจฺจยตฺตาภาวาภาวโต**ติ วิปากปจฺจยภาวาภาวสฺส อภาวโตฯ น หิ วิปาโก วิปากสฺส วิปากปจฺจโย น โหติ, ตสฺมา นตฺถิ เหตุวิปากปจฺจยานํ วิสภาคตาติ อธิปฺปาโยฯ

อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ อุทาหรเณน สมตฺเถนฺโต **“ยถา หี”**ติอาทิมาหฯ **เหตุสหชาตปจฺจยสหิเต**ติ เหตุปจฺจยสหชาตปจฺจยสหิเต, อุภยปจฺจยยุตฺเตติ อโตฺถฯ **เหตูน**นฺติ อิทํ ‘‘สหชาตปจฺจยตฺตาภาโว’’ติ อิมินาปิ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เหตูนญฺหิ เหตุปจฺจยสหิเต ราสิมฺหิ เหตุปจฺจยภาโว วิย สหชาตปจฺจยภาโวปิ อตฺถีติฯ ตตฺถ เหตุวชฺชานํ สหชาตธมฺมานํ เหตุธมฺมสฺส จ น สภาคตา วุจฺจติ สหชาตปจฺจเยน สภาคภาวโตฯ **เอวมิธาปี**ติ ยถา เหตุสหชาตปจฺจเยสุ วุตฺตปฺปกาเรน นตฺถิ วิสภาคตา, เอวมิธาปิ เหตุวิปากปจฺจเยสุ นตฺถิ วิสภาคตาติ อโตฺถฯ **เอส นโย วิปฺปยุตฺตปจฺจเยปี**ติ ยฺวายํ นโย เหตุสหชาตปจฺจเยสุ วิสภาคตาภาโว วุโตฺต, เอส นโย เหตุสหิเต วิปฺปยุตฺตปจฺจเยปีติ อโตฺถฯ ตตฺถาปิ หิ ‘‘เหตุวิปฺปยุตฺตปจฺจยสหิเต ราสิมฺหี’’ติอาทิ สกฺกา โยเชตุนฺติฯ ปจฺจุปฺปโนฺน เอว ปจฺจยุปฺปโนฺน, ปจฺจโย ปน อตีโตปิ อนาคโตปิ กาลวินิมุโตฺตปิ โหตีติ ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเณ เหตุปจฺจยภาเว สหชาตาทิปจฺจยภาวํ สนฺธาย ตถาภาวาภาววเสน สภาคตาย วุจฺจมานาย นานากฺขณิกานํ กุสลาทีนํ เหตูนํ วิปากานญฺจ วเสน วิสภาคตา ตเสฺสว เหตุสฺส น วตฺตพฺพาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“อปิจา”**ติอาทินาฯ

อคฺคหิตวิเสสโต สามญฺญโต วิเสโส น สุวิเญฺญโยฺย โหตีติ อธิปฺปาเยนาห **“กุสลา วีมํสาธิปตีติ เอวํ วตฺตพฺพ”**นฺติฯ

๔๔๑-๔๔๓. **“อิตรานิ เทฺว ลภตี”**ติ เอวํ วตฺตุํ น สกฺกา, เหตาธิปติทุเกหิ ทสฺสิตานิ ยานิ ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส ธมฺมสฺส, กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส, กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ, อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺสา’’ติ จตฺตาริ วิสฺสชฺชนานิ, เตสุ เหตุสหชาตนิสฺสยอตฺถิอวิคตอินฺทฺริยมคฺคปจฺจเยสุ สมฺปยุตฺตปจฺจเย ปวิเฏฺฐ ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส, อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺสา’’ติ อิมานิ เทฺว ลภติฯ ยํ สนฺธาย อฏฺฐกถายํ วุตฺตํ ‘‘สเจ เตหิ สทฺธิํ…เป…. ตาเนว เทฺว ลภตี’’ติ, เตหิ ปน อิตรานิ นาม ‘‘กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส, กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จา’’ติ อิมานิ เทฺวปิ สิยุํฯ น หิ กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เตน วุตฺตํ **“อิตรานิ เทฺว ลภตีติ ปุริมปาโฐ”**ติอาทิฯ **อิตรานิ เทฺว**ติ วา อญฺญานิ เทฺว, ยานิ สมฺปยุตฺตปจฺจยวเสน เทฺว วิสฺสชฺชนานิ, วิปฺปยุตฺตปเวเส ปน ตโต อญฺญานิ อญฺญถาภูตานิ เทฺว วิสฺสชฺชนานิฯ ยานิ สนฺธาย วุตฺตํ **“กุสโล อพฺยากตสฺส, อพฺยากโต อพฺยากตสฺสาติ เทฺว ลภตีติ ปฐนฺตี”**ติฯ **เตสู**ติ อูนตรคณนาเหตูสุ วิปากอญฺญมญฺญาทีสุฯ

อนามฏฺฐวิปากานีติ อคฺคหิตวิปากปจฺจยานิ, ฆฏฺฏนํ อเปกฺขิตฺวา อยํ นปุํสกนิเทฺทโสฯ **น วิปากเหตุรหิตานิ** สาธารณวเสน วุตฺตตฺตาฯ เตน วุตฺตํ อฏฺฐกถายํ ‘‘สามญฺญโต นวนฺนมฺปิ เหตูนํ วเสน วุตฺตานี’’ติ, ‘‘วิปากเหตุปิ ลพฺภตี’’ติ จฯ

ตตฺถาติ ปญฺจมฌานโต ปฏฺฐาย ปญฺจสุ ฌาเนสุฯ เตน วิปาเกน สห, สมํ วา อุฏฺฐานํ เอตสฺสาติ **สมุฏฺฐาน**นฺติ อยมฺปิ อโตฺถ สมฺภวตีติ วุตฺตํ **“ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปมฺปิ ตํสมุฏฺฐานคฺคหเณเนว สงฺคณฺหาตี”**ติฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา กฏตฺตารูปมฺปิ ตํสมุฏฺฐานคฺคหเณเนว สงฺคณฺหาตีติ อิมเมวตฺถํ อติทิสติฯ

เอวมฺปีติ ‘‘เอเตสฺ ปนา’’ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตปฺปกาเรปีติ อโตฺถฯ เตนาห **“เอเตสุ ปน...เป.... วุตฺตนเยนปี”**ติฯ **โย โย ปจฺจโย**ติ โย โย เหตุอาทิปจฺจโย **มูลภาเวน ฐิโต** ปเรสํ ปจฺจยานํฯ **ตปฺปจฺจยธมฺมาน**นฺติ เตหิ เหตุอาทิปจฺจเยหิ ปจฺจยภูตานํ เหตุอาทิธมฺมานํฯ **นิรวเสสอูนอูนตรอูนตมลาภกฺกเมนา**ติ เต ธมฺมา เยสุ วิสฺสชฺชเนสุ ยถารหํ นิรวเสสา ลพฺภนฺติ , เยสุ อูนา อูนตรา อูนตมา จ ลพฺภนฺติ, เตน กเมน ฌฏนาวจนโต ปจฺจยุปฺปนฺนาปิ ยถากฺกมํ นิรวเสสาทิกฺกเมเนว ลพฺภนฺติฯ เตนาห **“นิรวเสสลาเภ จ...เป.... เวทิตพฺพ”**ติฯ

เหตุมูลกํ นิฏฺฐิตํฯ

๔๔๕. ปญฺจเม เอกนฺติ สนิสฺสยโต อพฺยากตมูลํ อกุสลนฺติ อิทํ สนฺธายาห **“วตฺถุวเสน สนิสฺสยํ วกฺขตี”**ติฯ **น อิท**นฺติ อิทํ จตุตฺถํ ฌานํ ลพฺภมานสฺสปิ วตฺถุสฺส วเสน ฌานํ น โหติ ตสฺส วกฺขมานตฺตา, ตสฺมา ‘‘อารมฺมณวเสเนวา’’ติ เอกํโส คหิโตติ อตฺถโยชนาฯ

๔๔๖. สหชาตปุเรชาตา เอโก นิสฺสยปจฺจโยติ อิมินา สติปิ ปจฺจยธมฺมเภเท ปจฺจยภาวเภโท นตฺถีติ ทเสฺสติ, ตถา **“อตฺถิปจฺจโย”**ติ อิมินาปิฯ อวิคตปจฺจโยเปตฺถ อตฺถิปจฺจเยเนว สงฺคหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อตฺถิอวิคตปจฺจโย’’ติ ปาโฐฯ สหชาตารมฺมณาธิปติ ปน น เกวลํ ปจฺจยธมฺมปฺปเภโทว, อถ โข ปจฺจยภาวเภโทปิ อเตฺถวาติ อาห **“เอวํ...เป. ... อภาวโต”**ติฯ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“นิสฺสยภาโว หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สหชาตปุเรชาตนิสฺสยาทีน**นฺติ สหชาตนิสฺสยปุเรชาตนิสฺสยาทีนํฯ **อาทิ**-สเทฺทน สหชาตปุเรชาตอตฺถิอวิคตภาเว สงฺคณฺหาติฯ **น ปเนว**นฺติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ วิวรโนฺต **“สหชาโต หี”**ติ อาทิมาหฯ **ภินฺนสภาวา**ติ สมาเนปิ อธิปติสทฺทวจนียภาเว ปจฺจยภาววิสิเฏฺฐน สภาเวน ภินฺนสภาวา, น เหตุปจฺจยาทโย วิย สภาวมเตฺตนฯ **เตเนวา**ติ ภินฺนสภาวตฺตา เอวฯ อญฺญถา ‘‘กุสโล กุสลสฺส สหชาตวเสน, อพฺยากโต อารมฺมณวเสน อธิปติปจฺจเยน ปจฺจโย โหตี’’ติ ตทุภยํ เอกชฺฌํ กตฺวา วตฺตพฺพํ สิยา, น จ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ปญฺหาวารวิภเงฺค...เป. ... น วุตฺต”**นฺติฯ

๔๔๗-๔๕๒. สาธารณวเสนาติ อธิปตินฺทฺริยภาวสามเญฺญนฯ ตถา เจว ฉ ฌานานิ โยเชตฺวา ทเสฺสติ **“อธิปตี”**ติอาทินาฯ **เทฺว ปจฺจยธมฺมา**ติ วีริยวีมํสานํ วเสน เทฺว ปจฺจยธมฺมา, **เอโกเยว** จิตฺตาธิปติวเสนฯ **สมคฺคกานิ ปุเพฺพ วตฺตพฺพานิ สิยุํ** อธิปติปฏิปาฏิยาติ อธิปฺปาโยฯ ปฐมญฺหิ วีริยาธิปติ ปจฺฉา จิตฺตาธิปตีติฯ **เตสํ** อาหารมคฺคปจฺจยานํ **ปจฺฉา วุตฺตานิ** สมคฺคกานิฯ **สทิสตฺตา**ติ อิทํ ปรโต ‘‘เหตุวเสน วุตฺตฌฏเนหิ สทิสตฺตา’’ติอาทิวจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๔๕๗-๔๖๐. ทุมูลกนฺติ กุสลาพฺยากตมูลกํฯ ตํ กุสลมูลเกสุ กสฺมา วุตฺตนฺติ โจทนายํ อาห **“อพฺยากตสหิตสฺส กุสลสฺส ปจฺจยภาวทสฺสนวเสนา”**ติฯ **เอตฺถา**ติ อนุโลมคณเนฯ **ยถาวุเตฺตสู**ติ ‘‘สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากสมฺปยุตฺตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตมูลเกสู’’ติ เอวํ วุเตฺตสุ สหชาตาทิมูลเกสุฯ **อตฺถิอวิคตมูลกวเชฺชสู**ติ อตฺถิอวิคตมูลกานิ ฐเปตฺวา อว

เสเสสุ **อาหาเรน** อาหารปจฺจเยน ฌฏฺนานิ น โยชิตานีติ สมฺพนฺโธฯ อธิปตินฺทฺริเยหิ จ นิสฺส ยาทิวเชฺชสุ สหชาตาทีสุ ฌฏฺนานิ น โยชิตานีติ โยชนาฯ **เตสูติ** เหตุกมฺมฌานมคฺคสุ อา หาเร อธิปตินฺทฺริเยสุ จ ตํตํฌฏฺนวเสน ยถาวุเตฺตสุ โยชิยมาเนสุฯ **เตนาติ** เหตุอาทิอรูปธมฺ มานํเยว ลพฺภนโตฯ **เตหิ ฌฏฺนานีติ** เหตุอาทีหิ โยชิยมานานิ ฌฏฺนานิฯ **รูปมิสฺสกตฺตาภา เวนาติ** อิทํ วุตฺตสทิสตาย การณวจนํฯ กสฺมา ปเนตฺถ อตฺถิอวิคตมูลกานิ นิสฺสยวิปฺปยุตฺ ตอตฺถิอวิคตานิ เตหิ วชฺชิตานีติ อาห **"อตฺถิอวิคเตหิ ปนา"**ติอาทิฯ นิสฺสยาทีหิ โยชิยมา นานิ อธิปตินฺทฺริยานิ รูปมิสฺสกานิ โหนฺตีติ น วุตฺตานีติ สมฺพนฺโธฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อตฺถิอวิค ตมูลเกสุ อาหาเรน, นิสฺสยาทิมูลเกสุ จ อธิปตินฺทฺริเยหิ โยชนา กตาติ โจทนํ สนฺธายาห **"อธิปตาหารินฺทฺริยมูลเกสู"**ติอาทิฯ

๔๗๓-๔๗๗. เอทิเสสุ ฐาเนสุ ขนฺธ-สโทฺท อรูเปเสฺวว นิรุโฬฺหติ กตฺวา วุตฺตํ **"น ปว เตฺต วิย ขนฺธาเยว ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คเหตพฺพา"**ติฯ **กฏตฺตารูปมฺปิ ปน ลพฺภตีติ** อิ มินา ''เอกกฺขณิกกมฺมวเสน วุตฺตานี''ติ วจนํ ปฏิกฺขิปติฯ ยมตฺถํ สนฺธาย **"กสฺมา น วุตฺต"**นฺติ วุตฺตํ, ตํ ปากฏตรํ กโรโนฺต **"นนู"**ติอาทึ วตฺวา ปุน ตํ อุทาหรเณน วิภาเวตุํ **"ยถา จา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อารมฺมณนิสฺสยปจฺจยภาเวนาติ** อารมฺมณปจฺจยภาเวน นิสฺสยปจฺจยภา เวน จฯ กมฺมสฺส จ ปจฺจยภาโว ปากโฏเยวาติ อาห **"กมฺมมฺปิ อารมฺมณปจฺจยภาเวน วตฺตพฺพ"**นฺติฯ **ทฺวินฺนํ ปจฺจยภาวานนฺติ** กมฺมารมฺมณปจฺจยภาวานํฯ **อญฺญมญฺญปฏิ เกฺขปโตติ** อิมินา ทฺวินฺนํ ปจฺจยภาวานํ ภินฺนตฺตา ปวตฺติอาการสฺส เอกกฺขเณ เอกสฺมึ ปจฺจยธเมฺม อยุชฺชมานตํ ทเสฺสติฯ ยถาทสฺสิตสฺส นิทสฺสิตเพฺพน อสมานตํ ทเสฺสโนฺต **"ปจฺ จุปฺปนฺนญฺหิ...เป.... ยุตฺตํ วตฺตุ"**นฺติ อาหฯ **กมฺมํ ปนาติ**อาทินา กมฺมารมฺมณปจฺจยานํ ปวตฺติอาการสฺส ภินฺนตฺตา เอกชฺฌํ หุตฺวา อปฺปวตฺติเมว วิภาเวติฯ ยโต เต อญฺญมญฺญํ ปฏิ เกฺขปกา วุตฺตา, กสฺมา ปน ตํเยว วตฺถุ อารมฺมณปจฺจโย โหติ นิสฺสยปจฺจโย จ, น ตํเยว กมฺมํ อารมฺมณปจฺจโย จ กมฺมปจฺจโย จาติ? น โจเทตพฺพเมตํ, ธมฺมสภาโว เอโสติ ทเสฺสโนฺต **"เอส จ สภาโว"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วตฺตมานานนฺติ** ปจฺจุปฺปนฺนานํฯ **ยนฺติ** อิทํ ''วตฺตพฺพ ตา''ติ อิมินา สมฺพนฺธิยมานํ **"ยา"**ติ อิตฺถิลิงฺควเสน วิปริณาเมตพฺพํฯ **ยถาติ**อาทินา ตเม วตฺถํ อุทาหรณทสฺสเนน วิภาเวติฯ

๔๗๘-๔๘๓. ยํ วิญฺญาณํ อธิปติปจฺจโย น โหติ, ตํ **อนามฏฺฐาธิปติภาวํ** ทฏฺฐพฺพํฯ **วตฺถุสฺส วเสนาติ** หาเปตพฺพสฺส วตฺถุสฺส วเสนฯ

๔๘๔-๔๙๕. อรูปินฺทฺริยานิ รูปานํ ปจฺจยเตฺตน ลพฺภนฺตีติ โยชนาฯ ยทิปิ เอวํ วุตฺตํ รูปิ นฺทฺริยานํ อรูปานํ ปจฺจยตฺตญฺจ ลพฺภตีติ อาห **"จกฺขาทีนิ จ ปน จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ลพฺภนฺตี"**ติฯ **ตํสมานคติกาติ** วีริเยน สมานคติกา มคฺคปจฺจยตายฯ

๕๑๑-๕๑๔. วิปฺปยุตฺตมูลเก ''ทสเม กุสลาทโย จิตฺตสมุฏฺฐานาน''นฺติ อิทํ ปวตฺติว เสน อฏฺฐกถายํ วุตฺตนฺติ อาห **"ปฏิสนฺธิยํ ปน 'ขนฺธา กฏตฺตารูปานํ วตฺถุ จ ขนฺธาน'นฺติ อิทมฺปิ ลพฺภตี"**ติฯ **ตสฺส ทสฺสนวเสนาติ** ตสฺส วตฺถุสฺส ทสฺสนวเสน, น อนวเสสโต ปจฺจย ธมฺมสฺส ทสฺสนวเสนฯ เตนาห **"ขนฺธา จ วตฺถุสฺสาติ อิทมฺปิ ปน ลพฺภเตวา"**ติฯ **น วเชฺชตพฺพานีติ** เตสมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน โยเชตพฺพตฺตาฯ

๕๑๕-๕๑๘. **อรูปวตฺถารมฺมณมหาภูตอินฺทฺริยาหารานํ** ปจฺจยธมฺมานนฺติ อโตฺถฯ **"อาหารินฺทฺริยปจฺจยา จา"ติปิ ปน วตฺตพฺพํ**ฯ กสฺมา? **น หิ อินฺทฺริยาหารานํ วเสน สห ชาตาทโย ลพฺภนฺติ,** อินฺทฺริยาหารานํ ปน วเสน อินฺทฺริยาหารปจฺจยาว ลพฺภนฺติฯ ''สหชาตํ

ปุเรชาตํ ปจฺฉาชาตํ อาหารํ อินฺทฺริย’’นฺติ หิ อุทฺทิสิตฺวา อตฺถิปจฺจโย วิภตฺโตติฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘อาหารคฺคหเณน กพฬีการโร อาหาโรว คหิโต, อินฺทฺริยคฺคหเณน จ รูปชีวิตินฺทฺริยเมว, เสสาหารินฺทฺริยานิ สหชาตาทีเสฺวว อโนฺตคธานิ กตานิฯ ยานิ ตทโนฺตคธานิ, เต สนฺธาย อฏฺฐกถายํ ‘อรูปวตฺถารมฺมณมหาภูตอินฺทฺริยาหารานํ วเสนา’ติ เอตฺถ อินฺทฺริยาหารคฺคหณํ กตนฺติ ‘สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตปจฺจยา ลพฺภนฺตี’ติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ

ตตฺถ อรูปานํ สหชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยปจฺจยภาโว ยถารหํ เวทิตโพฺพฯ วตฺถุ สหชาตํ ปุเรชาตญฺจ, อารมฺมณํ ปุเรชาตเมว, อภิญฺญาญาณสฺส ปน กทาจิ สหชาตมฺปิ อารมฺมณปจฺจโย โหติเยวฯ สหชาตคฺคหเณน ปเนตฺถ สหชาตปจฺจยภูโตว คยฺหติ, โส จ เอกุปฺปาทาทิลกฺขณยุตฺโตวาติ โย ธโมฺม สหชาโต หุตฺวา อารมฺมณํ โหติ, น โส อิธ อธิเปฺปโตฯ ยทิ สหชาโตปิ อารมฺมณํ โหติ, กสฺมา ปาฬิยํ ตถา น วิภตฺตนฺติ? เอกกลาปปริยาปนฺนสฺส เอกุปฺปาทาทิลกฺขณยุตฺตสฺส ภินฺนกลาปปริยาปนฺนโต สงฺกรโมจนตฺถํฯ อปิจ อปฺปจุรภาวโต อปากฏภาวโต จ ตํ น คหิตํ ฯ **ตโต**ติ นวมโตติ อโตฺถ, น ทสมโตติ อธิปฺปาโยฯ น หิ เอกาทสเม อธิปติ อตฺถีติฯ **ตถา จุทฺทสเม**ติ เอตฺถ **ตถา**-สเทฺทน วตฺถุคฺคหเณน จกฺขาทิวตฺถูนิปิ คหิตานีติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ **ตเทวา**ติ อารมฺมณเมวฯ

๕๑๙. **สหชาตานิ วิยา**ติ สหชาตปจฺจยสหิตานิ วิย ฆฏนานิฯ **สหชาเตนา**ติ สหชาตปจฺจเยนฯ **ตานี**ติ ‘‘ปกิณฺณกฆฏนานี’’ติ วุตฺตฆฏนานิฯ ยานิ หิ สหชาตปจฺจเยน น โยชิตานิ, ตาเนตฺถ ปกิณฺณกฆฏนานีติ วุตฺตานิฯ **ปุเรชาต…เป…. วเสนา**ติ เอตฺถ อยํ โยชนา – ปุเรชาตสฺส ปจฺฉาชาตสฺส อาหารสฺส อินฺทฺริยสฺส จ สหชาเตน อญฺญมญฺญญฺจ สามญฺญวเสน, เตสํเยว สหชาเตน อญฺญมญฺญญฺจ อสามญฺญวเสน จาติ วุตฺตํ โหติฯ ยถา ปุเรชาตสฺส ปจฺฉาชาตสฺส จ สหชาเตน อสามญฺญํ ภินฺนสภาวตฺตา, ตโต เอว อาหารินฺทฺริยานมฺปิ เตน อสามญฺญํ, เอวํ ปุเรชาตาทีนํ จตุนฺนมฺปิ อญฺญมญฺญํ อสามญฺญํ ภินฺนสภาวตฺตาฯ เอวํ อสามญฺญวเสน อสมานตาวเสน ยถาวุตฺตานิ ฆฏนานิ วิปฺปกิณฺณานิฯ ยถา ปน สหชาตปจฺจยธมฺมา อรูปกฺขนฺธาทโย เตเนว สหชาตปจฺจยตาสงฺขาเตน มิถุนํ สมานภาเวน อเญฺญหิ อสํกิณฺณา อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนานํ ปจฺจโย โหนฺตีติ อสามญฺญวเสน เตสํ ปวตฺติ, เอวํ ปุเรชาตาทิปจฺจยธมฺมาปีติ เตสํ สหชาเตน อญฺญมญฺญญฺจ ยถาวุตฺตสฺส สามญฺญสฺส อสามญฺญสฺส จ วเสน ตานิ ฆฏนานิ วิปฺปกิณฺณานีติ ปกิณฺณกานิ วุตฺตานิฯ เอวํ สเนฺต สหชาตานมฺปิ ฆฏนานํ ปกิณฺณกภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, เตสํ สหชาตตาย เอว อวิปฺปกิณฺณภาวสิทฺธิโตฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สหชาตํ อคฺคเหตฺวา วุตฺตานิ ปกิณฺณกานิ นามา’’**ติฯ

ตานีติ ปกิณฺณกฆฏนานิฯ **กุสลวิปากา**ติ กุสลา จ วิปากา จ, เย อภินฺนลกฺขณา หุตฺวา กุสลสภาวา วิปากสภาวา จาติ อโตฺถฯ เอวํสภาวญฺจ เอกํ อญฺญินฺทฺริยเมวาติ อาห **‘‘อิทํ…เป…. ลพฺภตี’’**ติฯ นนุ จ สทฺธินฺทฺริยาทิวเสนปิ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ? เตสํ กิริยสภาวตาปิ อเตฺถวาติฯ **ทุกฺขนฺ**ติ เจตสิกทุกฺขํฯ เตนาห **‘‘อกุสลเมวา’’**ติฯ วิปากสฺส ทุกฺขสฺสาติ โยชนาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อฌานงฺคตฺตา’’**ติฯ **อกุสลวิปากกิริยา**ติ วิจิกิจฺฉาจิตฺตปญฺจวิญฺญาณกิริยามโนธาตูสุ ปวตฺตนโต อกุสลวิปากกิริยาว โหติ จิตฺตฏฺฐิตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา อกุสลวิปากาติ เอวมเตฺถ คยฺหมาเน ทุกฺขสฺส จิตฺตฏฺฐิติยา จ วเสน ยถา ฌาเนสุ, เอวํ อเญฺญสํ วเสน อเญฺญสุ จ น ลพฺภติ, ตสฺมา อกุสลสฺส วิปากาติ เอวมเตฺถ คยฺหมาเน ทุกฺขินฺทฺริยสฺส วเสน อินฺทฺริเยสุ ลพฺภตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อกุสลสฺส…เป…. ลเพฺภยฺยา’’**ติฯ อิมสฺมิํ กุสลตฺติเก วิปาโก วิปากาพฺยากตมิเจฺจว คยฺหติ, น อกุสลาทิปเทหิ วิเสเสตฺวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘กุสลวิปากา…เป…. นตฺถี’’**ติ อาหฯ

ปณฺหาวารสฺส ฆฏเน อนุโลมคณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจนียุทฺธารวณฺณนา

๕๒๗. นเหตุปจฺจเยนาติ เอตฺถ น-กาโร อญฺญโตฺถติ ทเสฺสนฺต **"เหตุปจฺจยโต อเญฺญน ปจฺจเยนา"**ติ อาหฯ **อคฺคหิตคฺคหเณนา**หิ สหชาตาทิสงฺคหวเสน อคฺคหิตานํ คหเณนฯ **อฏฺฐ โหนฺตี**ติ อิมิสฺสา ปาฬิยา อาคตา อารมฺมณาทโย อฏฺฐ ปจฺจยา โหนฺติฯ **เตสู**ติ อฏฺฐสุ ปจฺจเยสุฯ **ตีหี**ติ อารมฺมณสหชาตอุปนิสฺสยปจฺจเยหิฯ **ทฺวีหี**ติ อารมฺมณปจฺจยอุปนิสฺสยปจฺจเยหิฯ **ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปจฺจเย**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ เหตุอาทิเก ปจฺจเยฯ **ตโต** เหตุอาทิปจฺจยโตฯ **ยถาโยคํ โยเชตพฺพา**ติ ยสฺมิํ ปจฺจเย ปจฺจนียโต ฐิเต เย ปจฺจยา อนุโลมโต โยชนํ ลภนฺติ, เต โยเชตพฺพาติ อโตฺถฯ

ทฺวินฺนนนฺติ อนนฺตรูปนิสฺสยสฺส ปกตูปนิสฺสยสฺสาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํฯ **วตฺถุปุเรชาตสฺส วเสน ปุเรชาตํ** อารมฺมณปุเรชาตสฺส อารมฺมเณน สงฺคหิตตฺตาฯ **อญฺญิสฺสา เจตนายา**ติ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาเวเนว ปวตฺตาย เจตนายฯ อรูปาหารา อปริจฺจตฺตสหชาตภาวา เอว อาหารปจฺจโย โหนฺติ, รูปาหาโร ฐิติปฺปตฺตเยวาติ วุตฺตํ **"สหชาตโต อญฺญสฺส กพฬีการาหารสฺส วเสน อาหาโร"**ติฯ **สหชาตโต อญฺญสฺสา**ติ จ อิทํ อรูปาหารนิวตฺตนตฺถํ วุตฺตํ, น กพฬีการาหารวิเสสนิวตฺตนตฺถํ ตาทิสเสฺสว ตสฺส อภาวโตฯ น หิ รูปาหาโร สหชาตปจฺจโย โหติ, นาปิ ปุเรชาตปจฺจโย โหติ ฯ ยถา สหชาตานํ สหชาตปจฺจโย น โหติ, เอวํ ปุเรชาตานํ ปจฺฉาชาตปจฺจโย น โหติ, ปจฺฉาชาตานญฺจ ปุเรชาตปจฺจโย น โหติฯ กสฺมา? ตาทิสสฺส ปจฺจยลกฺขณสฺส อภาวโตฯ เยสญฺหิ โย ชนโก, น เตหิ ตสฺส สหชาตตา อตฺถิ, นาปิ ปุเรชาตตา ปุเรชาตปจฺจยลกฺขณยุตฺตา, ปจฺฉาชาตปจฺจยตาย ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ รูปธมฺมตฺตาฯ อุปตฺถมฺภกเตฺตปิ เอเสว นโย, ตสฺมา สหชาตาทิวิธุโร เอว ตสฺส ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ เตเนว หิ ''สหชาตํ ปุเรชาตํ ปจฺฉาชาตํ อาหารํ อินฺทฺริย''นฺติ เอตฺถ รูปชีวิตินฺทฺริยํ วิย รูปาหาโร วิสุํ คหิโตฯ ตถา จาห **"รูปาหาโร…เป…. อาหารปจฺจโยว โหตี"**ติฯ **สหชาตโต ปุเรชาตโต จ อญฺญสฺส รูปชีวิตินฺทฺริยสฺสา**ติ เอตฺถ รูปาหาเร วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอวญฺจ กตฺวาติ ปุริมปุริเมหิ อสงฺคหิตสงฺคณฺหนวเสน ปจฺฉิมปจฺฉิมานํ คหิตตฺตา ตถา รูปาหารสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส จ วเสน อิธ อาหารินฺทฺริยปจฺจยานํ คหิตตฺตาติ อโตฺถ, อญฺญถา ''อาหารปจฺจเยน ปจฺจโย, อินฺทฺริยปจฺจเยน ปจฺจโย''ติ วตฺตพฺพํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห **"อารมฺมณ…เป…. อิเจฺจว วุตฺต"**นฺติฯ **ตทญฺญาภาวา**ติ ตโต อารมฺมณาทิปจฺจยโต อญฺญสฺส อิธาธิเปฺปตกมฺมาทิปจฺจยสฺส กุสเล อภาวาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อารมฺมณโต อเญฺญสํ ทฺวินฺนํ วเสน อุปนิสฺสโย วุโตฺต, ตสฺมา ''อารมฺมณาธิปติ อารมฺมณปจฺจเย สงฺคหํ คจฺฉตี''ติ วตฺตพฺพํ, น อารมฺมณูปนิสฺสเยติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปริตฺตตฺติกปณฺหาวารปจฺจนีเย อารมฺมณํ น วุตฺตํฯ อุปนิสฺสเยน หิ อสงฺคหิตเตฺต ตํ วตฺตพฺพเมว สิยาติ โจทนํ สนฺธายาห **"ยํ ปนา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปุริเมหิ อสงฺคหิตวเสน วุตฺตาน**นฺติ ปุริเมหิ ปจฺจเยหิ อสงฺคหิตวเสน วุตฺตานํ ปจฺฉิมานํ ปจฺจยานํฯ **สงฺคหิตวิวชฺชนาภาวโต**ติ อตฺตนา สมานลกฺขณตาย สงฺคหิตสฺส ปจฺจยสฺส วิวชฺชนาภาวโต, วิวชฺชเน การณํ นตฺถีติ อโตฺถฯ **อุปนิสฺสยโต อญฺญารมฺมณาภาวโต**ติ อปฺปมาโณ ธโมฺม อปฺปมาณสฺส ธมฺมสฺส อารมฺมณํ โหโนฺต อารมฺมณูปนิสฺสโยว โหติ อารมฺมณาธิปติภาวโตติ อโตฺถฯ ยถา อารมฺมเณ คหิเต อารมฺมณูปนิสฺสโย คหิโตว โหติ พลวารมฺมณภาวโต , เอวํ อารมฺมณูปนิสฺสเย คหิเต อารมฺมณํ คหิตเมว โหติ ตํ

สภาวตฺตาติ ตตฺถ ตํ วิสุํ น อุทฺธฏนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“น ปน อารมฺมณูปนิสฺสยสฺส อารมฺมเณ อสงฺคหิตตฺตา”**ติฯ

ปจฺฉาชาตอาหารานนฺติ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนโต ปุเรชาตกายโต ปจฺฉาชาตานํ อรูปาหารานํฯ เต หิ อตฺตนา สหชาตอรูปธมฺมานํ ตํสมุฏฺฐานรูปธมฺมานมฺปิ สหชาตอตฺถิปจฺจยา โหนฺติ, ปุเรชาตานํ ปน วตฺถูนํ ปจฺฉาชาตอตฺถิปจฺจโยฯ **ปจฺฉาชาตินฺทฺริยานนฺ**ติ ปจฺฉาชาตานํ อรูปินฺทฺริยานํฯ เสสํ อาหาเร วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ ยสฺมา เอเต อาหารินฺทฺริยา ยสฺมึ ขเณ ปุเรชาตอตฺถิปจฺจยํ ลภนฺติ, ตสฺมึเยว ขเณ ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนานํ สหชาตอตฺถิปจฺจโย ปจฺฉาชาตอตฺถิปจฺจโย จ โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สหาปิ อตฺถิอวิคตปจฺจยภาโว โหตี”**ติฯ **ติณฺณนฺ**ติ สหชาตาทีนํ ติณฺณํฯ **ฉหิ เภเทหี**ติ วิสุํ คหิเตหิ สหชาตาทีหิ ปญฺจหิ ยถารหํ เอกชฺฌํ คหิตเภเทน จาติ ฉหิ อตฺถิปจฺจยเภเทหิฯ **เอเกกํ สงฺคเหตฺวา**ติ อตฺถิปจฺจยลกฺขณํ อวิคตปจฺจยลกฺขณญฺจ วิสุํ วิสุํ ฉหิ เภเทหิ สงฺคเหตฺวา วุตฺตํฯ

อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโตติ วตฺตพฺพํ จกฺขาทีนํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส จ อธิเปฺปตตฺตา, สปรสนฺตานิกานญฺจ อินฺทฺริยานํ อนธิเปฺปตตฺตาฯ **นิสฺสยปุเรชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตานํ** ปุเรชาตภูตานนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตสญฺหิ ปุเรชาเต สงฺคโหฯ **ตเทกเทสสฺสา**ติ อารมฺมเณกเทสสฺส, อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยานนฺติ อโตฺถฯ **เตสนฺ**ติ นิสฺสยาทีนํฯ **อุปนิสฺสยาทีสู**ติ อุปนิสฺสยปุเรชาตปจฺจยาทีสุฯ **ตํ ปน** ปุเรชาตภูตํ อารมฺมณํฯ **ตตฺถา**ติ อุปนิสฺสยปจฺจยสงฺคเหฯ ยถาวุตฺตนโย เจตฺถ เอกเนฺตน คเหตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **“อถ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอว-สโทฺท อาเนตฺวา โยเชตโพฺพ, อญฺญถา เตสุ ปเญฺหสุ เอกสภาวโตว ปจฺจยสฺส อาคมนํ วุตฺตํ สิยาฯ **เตนา**ติ ‘‘เอโกวา’’ติ อวธารเณน อคฺคหิเตนฯ **เตสู**ติ สหชาตปุเรชาตปจฺจเยสุฯ **อุกฺกฏฺฐวเสนา**ติ ‘‘เอโก เทฺว’’ติอาทินา วุตฺตอุกฺกํสวเสนฯ **เต เต ปจฺจเย สงฺคเหตฺวา**ติ เต เหตุอาทิปจฺจเย สหชาตาทิปจฺจเยหิ สงฺคเหตฺวาฯ **ทสฺสิตปจฺจยปริเจฺฉโท**ติ โสฬสาทิเภเทน สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตปจฺจยปริเจฺฉโทฯ

ปเภทปริหานีสูติ สหชาตปจฺจยาทีหิ สงฺคหิตปจฺจยปฺปเภเท ตํตํปจฺจยปฏิเกฺขเป ปญฺหาปริหานิยญฺจาติ อโตฺถฯ **นเหตุปจฺจยา**ติ อิมินา เหตุปจฺจยโต อเญฺญ ปจฺจยา คหิตาติ กตฺวา วุตฺตํ **“นเหตุปจฺจยาติ เอตฺถ ลพฺภมานปจฺจเย สนฺธาย วุตฺต”**นฺติฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ สพฺพปจฺจนิยสาธารณลกฺขณวเสน วุตฺตตฺตา เอว **น วตฺตพฺพํ สิยา,** น หิ เหตุปจฺจเย ปจฺจนิยโต ฐิเต เหตุธโมฺม เหตุสฺส ธมฺมสฺส สหชาตปจฺจเยน ปจฺจโยติ สกฺกา วตฺตุํฯ **วีสติ ปจฺจยา**ติ เหตุปจฺจเยน สทฺธึ วีสติ ปจฺจยาฯ ปริหานียํ วิตฺถารกถํ ทเสฺสโนฺตติ โยชนาฯ

๕๒๘. เตหิ เตหิ ปจฺจเยหีติ สหชาตปจฺจยาทีหิ เตหิ เตหิ สงฺคาหกภูเตหิ ปจฺจเยหิฯ **เต เต ปจฺจยา**ติ สงฺคเหตพฺพา อญฺญมญฺญปจฺจยาทโย เหตุปจฺจยาทโย วา เต เต ปจฺจยาฯ **อเญฺญสํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ,** น เตสํ สเพฺพสํ สมฺภวนฺติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **เทฺวเยวา**ติ อารมฺมณาธิปตึ อปเนตฺวา อาหฯ **อพฺยากตสฺสปี**ติ ปิ-สเทฺทน น เกวลํ กุสลเสฺสว, อถ โข อพฺยากตสฺสปีติ กุสลํ สมฺปิเณฺฑติฯ

๕๓๐. เตน สทฺธินฺติ วตฺถุนา สทฺธึฯ **สุทฺธานนฺ**ติ เกวลานํ วตฺถุนา วินา จ คหิตานํ กุสลกฺขนฺธานํฯ ยทิปิ วตฺถุนา สทฺธึ สหชาตโฎฺฐ นตฺถิ, นิสฺสยาทิภาโว ปน อเตฺถวาติ ทเสฺสโนฺต **“วตฺถุนา ปนา”**ติอาทิมาหฯ

สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตอาหารินฺทฺริยานํ อตฺถิปจฺจเยน สงฺคเหตพฺพตฺตา สหชาตาทีหิ สงฺคเหตพฺพานํ ตํสงฺคโห สุกโรติ ทเสฺสตุํ อุปนิสฺสเยน สงฺคเหตพฺพานํ สงฺคโห วุตฺตนโยเอวาติ วุตฺตํ **“จตูสุ สพฺพปจฺจเย สงฺคณฺหิตฺวา”**ติฯ กมฺมํ ปน สหชาตูปนิสฺสเยหิ อสงฺคเหตพฺพตาปิ อตฺถีติ สรูปโต คหิตํ, อญฺญถา ‘‘ตีสุ ปจฺจเยสู’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ **มิสฺสกามิสฺสกสฺสา**ติ สหชาตปุเรชาตาทิภาเวหิ มิสฺสกสฺส ตถา อมิสฺสกสฺส จฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“น หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เตนา**ติ อตฺถิปจฺจยวิภาคสงฺคาหกานํ สหชาตาทีนํ คหเณนฯ **สพฺพปจฺจยานํ...เป.... โหตี**ติ อิมินา ‘‘อิมสฺมึ ปน ปจฺจยุทฺธาเร’’ติอาทินา วุโตฺตปิ ปจฺจยสงฺคโห อิธ อตฺถโต ทสฺสิโตเยวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

นิสฺสโย กสฺมา น วุโตฺต? สหชาตนิสฺสโย ปุเรชาตนิสฺสโยติ หิ สกฺกา วิภชิตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **วิปฺปยุโตฺต วา กสฺมา น วุโตฺต**? ปุเรชาตวิปฺปยุโตฺต ปจฺฉาชาตวิปฺปยุโตฺตติ วิภชิตุํ สกฺกาติ อโตฺถฯ ยํ มิสฺสกามิสฺสกภาวํ มนสิ กตฺวา ‘‘อวตฺตพฺพตฺตา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“นิสฺสโย ตาวา”**ติอาทิมาหฯ **วิเสสิตโพฺพ** ‘‘วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อวิเสเสนปาฬิยํ วุตฺตตฺตาฯ **โส วิยา**ติ อตฺถิปจฺจโย วิย, นิสฺสยปจฺจโย วิย วา อตฺถิปจฺจยวิเสสาภาเวนวิปฺปยุตฺตปจฺจโย น วตฺตโพฺพวฯ ทฺวินฺนํ ปจฺจยานํ วิย ปเภทสพฺภาวโตติ ทเสฺสโนฺต **“สหชาตปุเรชาตานญฺจา”**ติอาทิมาหฯ **ตถา**ติอาทินา วุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถตุํ **“วกฺขตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ มคฺคผลธมฺมานํ มคฺคผลตํสมุฏฺฐานรูปวเสน สหชาตอตฺถิปจฺจโย เตสํเยว ปุเรชาตจตุสนฺตติรูปวเสน ปจฺฉาชาตอตฺถิปจฺจโย วุโตฺต, น ปน วิปฺปยุตฺตปจฺจยภาโว วกฺขตีติโยชนาฯ **โส**ติ วิปฺปยุตฺตปจฺจโยฯ

เหตุอาทีนํ สหชาตโนฺตคธตฺตา เหตุอาทโย ตพฺพิเสสา โหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“สหชาตปจฺจโย จ เหตุอาทีหิ วิเสเสตโพฺพ”**ติฯ **โส**ติ สหชาตปจฺจโยฯ **วิรุทฺธปจฺจเยหี**ติ สหชาตปุเรชาตสฺส สหชาตาทิภาเวน วิรุเทฺธหิ ปจฺจเยหิฯ เตนาห **“อุปฺปตฺติกาลวิรุเทฺธหิ ปจฺจเยหี”**ติฯ

ปจฺจนียุทฺธารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปจฺจนียคณนวณฺณนา

นเหตุมูลกวณฺณนา

๕๓๒. **อธิปติปจฺจยาทิภูโต อารมฺมณปจฺจโย**ติ อารมฺมณอารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสเย วทติฯ เต จ ยสฺมา อารมฺมณสภาวา เอว, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปริหายติเยวา”**ติฯ **ปนฺนรสสู**ติ ทุติเย สหชาตปจฺจเย ‘‘เหตุปจฺจโย’’ติอาทินา วุเตฺตสุ ปนฺนรสสุฯ **เอกาทสนฺนํ วเสนา**ติ สหชาตปจฺจโย, สหชาตตาวิสิฏฺฐา อธิปตินิสฺสยกมฺมาหารินฺทฺริยตฺถิวิคตเหตุฌานมคฺคา จาติ อิเมสํ เอกาทสนฺนํ วเสนฯ **สหชาเต อโนฺตคธา** เหตุอาทโยฯ **ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺต**ติ ตสฺมึ สหชาเต ปฏิกฺขิเตฺต ปจฺจนียโต ฐิเตฯ **อนโนฺตคธา** สหชาเต , เก ปน เตติ อาห **“อารมฺมณาธิปติปุเรชาตนิสฺสยาทโย”**ติฯ **อารมฺมณาทิอากาเรนา**ติ อารมฺมณปุเรชาตนิสฺสยนานากฺขณิกกมฺมาทิอากาเรนฯ

ตสฺมึ ปฏิกฺขิเตฺตติ ตสฺมึ สหชาตปจฺจเย ปฏิกฺขิเตฺตฯ **อิเม วารา**ติ สหชาตํ ปุเรชาตนฺติ วิสฺสชฺชิตวาราฯ **เอเต นิสฺสยาทโย**ติ สหชาตตาวิสิเฏฺฐ นิสฺสยาทิเก วทติ, น อิตเรฯ เตนาห **“ยสฺมา จ...เป.... ปฏิเกฺขเปน ปฏิกฺขิตฺตา”**ติฯ

นิสฺสยาทิภูตญฺจ สหชาตปจฺจยํ ฐเปตฺวาติ เอเตน ‘‘ฐเปตฺวา สหชาตปจฺจย’’นฺติ เอตฺถ อโนฺตคธนิสฺสยาทิภาโวเยว สหชาตปจฺจโย คหิโตติ ทเสฺสติฯ **นิสฺสยาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เหตุอาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **อญฺญมญฺญปจฺจยธมฺมวเสน ปวตฺติสพฺภาวโต**ติ อญฺญมญฺญปจฺจยธมฺมวเสน สหชาตาทีหิ ปวตฺติสพฺภาวโต อญฺญมเญฺญ ปฎิกฺขิเตฺต ‘‘กุสโล กุสลาพฺยากตสฺสา’’ติ วาโร ปริหายติฯ **เตสํ เตสํ ปจฺจยุปฺปนฺนาน**นฺติ อิทํ สามญฺญวจนมฺปิ ‘‘อญฺญมญฺญปจฺจยสงฺคหํ คตา’’ติ วจนโต อญฺญมญฺญปจฺจยลาภีนํเยว คหณํ สิยาติ อาสงฺกํ นิวเตฺตตุํ **‘‘กุสโล จ กุสลสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมุทายภูโต**ติ จตุกฺขนฺธสมุทายภูโตฯ **เอกเทสภูเตหี**ติ ตเสฺสว เอกเทสภูเตหิฯ **‘‘กุสโล ปนา’’**ติอาทิ ‘‘นอญฺญมญฺญปจฺจเยน…เป.… ปริหายตี’’ติ อิมสฺส อฎฺฐกถาวจนสฺส สมาธานวจนํฯ

รูปกฺขเนฺธกเทโสว โหนฺติ รูปาหารรูปินฺทฺริยวเสน, ‘‘เอกเนฺตน วิปฺปยุตฺตปจฺจยธเมฺมหี’’ติ วุตฺตธมฺมา ‘‘เต’’ติ ปจฺจามฎฺฐาติ อาห **‘‘เตติ เต วิปฺปยุตฺตปจฺจยธมฺมา’’**ติฯ

๕๓๓. **ปจฺจนียคณนํ ทเสฺสตุ**นฺติ วุเตฺตปิ นนุ ปจฺจยคณนเมว ทสฺสิตํ โหตีติ กสฺสจิ อาสงฺกา สิยาติ ตํ นิวเตฺตโนฺต อาห **‘‘ปจฺจนียวารคณนา หิ ทสฺสิตา’’**ติฯ พลวกมฺมํ วิปากสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, อิตรํ กมฺมปจฺจโย เอวาติ อาห **‘‘วิปากสฺสปิ ปน…เป.… กมฺมปจฺจโย โหตี’’**ติฯ

นเหตุมูลกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕๓๔. **ปริจฺฉินฺนคณนานี**ติ อิทํ น คณนาเปกฺขํ, อถ โข วิสฺสชฺชนาเปกฺขนฺติ อาห **‘‘ปริจฺฉินฺนคณนานิ วิสฺสชฺชนานี’’**ติฯ ปจฺจนียโต ฐิโตปิ เหตุ นยานํ มูลภาเวเนว ฐิโตติ อาห **‘‘เหตุมูลเก’’**ติ, อฎฺฐกถายํ ปน ‘‘นเหตุมูลก’’มิเจฺจว วุตฺตํฯ

๕๓๘. **มูลํ สงฺขิปิตฺวา**ติ สตฺตมูลกํ อฎฺฐมูลกํ นวมูลกญฺจ สงฺขิปิตฺวาฯ **ทฺวีสู**ติ ‘‘ตีณี’’ติ วุเตฺตสุ ตีสุ วิสฺสชฺชเนสุ ปุริเมสุ ทฺวีสุ ‘‘กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส, อกุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺสา’’ติ อิเมสุฯ เตนาห **‘‘วิปาโก ปจฺจยุปฺปโนฺน โหตี’’**ติฯ **ตติเย**ติ ‘‘อพฺยากโต ธโมฺม อพฺยากตสฺสา’’ติ อิมสฺมิํฯ **เตสมุฎฺฐานิกกาโย**ติ อุตุจิตฺตาหารานํ วเสน เตสมุฎฺฐานิกกาโยฯ

๕๔๕. **เอตํ ทฺวยํ สนฺธาย วุตฺตํ,** ยถา อรูปํ อรูปสฺส, เอวํ รูปมฺปิ รูปสฺส วิปฺปยุตฺตปจฺจโย น โหตีติฯ **รูปาพฺยากโต อรูปาพฺยากตสฺสา**ติ อิทํ วตฺถุํ ขเนฺธ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อรูปาพฺยากโต รูปาพฺยากตสฺสา**ติ อิทํ ปน จิตฺตสมุฎฺฐานรูปญฺจาติ เตสํ เอกนฺติโก วิปฺปยุตฺตปจฺจยภาโวติ อาห **‘‘สหชาต…เป.… โหติเยวา’’**ติฯ **สหชาตาหารินฺทฺริยวเสนา**ติ สหชาตอรูปาหารินฺทฺริยวเสนฯ

๕๔๖. **เอกมูลเกกาวสานา อนนฺตรปกตูปนิสฺสยวเสน ลพฺภนฺตี**ติ อิทํ ยถารหวเสน วุตฺตนฺติ ตํ ยถารหํ ปฎิเกฺขปาปฎิเกฺขปวเสนปิ ทเสฺสตพฺพนฺติ **‘‘อตฺถิปจฺจเย ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุริเมสู**ติ นารมฺมณาทีสุฯ **นวา**ติ เอกมูลกาวสานา นวฯ **เทฺวเยวา**ติ ‘‘กุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺส, อกุสโล ธโมฺม อพฺยากตสฺสา’’ติ อิเม เทฺวเยวฯ

ปจฺจนียวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา

๕๕๐. **อิเมเหวา**ติ ‘‘กุสโล กุสลสฺส, อกุสโล อกุสลสฺสา’’ติ อิเมหิ เอว **สมานา โหนฺติ** กุสลาทิตาสามเญฺญนฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อตฺถาภาวโต ปน น อนุรูปา’’**ติฯ ‘‘กุสโล กุสลสฺสา’’ติ อาทินา สติปิ อุเทฺทสโต สามเญฺญ เยภุเยฺยน สิยา วิภเงฺค วิเสโสติ อาห **‘‘ยถาโยคํ นิเทฺทสโต จา’’**ติฯ

๕๕๑. **เหตุนาม**นฺติ เหตุ จ ตํ นามญฺจาติ เหตุนามํฯ **ปจฺจย**นฺติ ตเมว ปจฺจยภูตํ สนฺธายาติ โยชนาฯ

๕๕๒. **ทฺวินฺนมฺปิ อธิปตีน**นฺติ สหชาตารมฺมณาธิปตีนํ วเสน, ตํ ‘‘กุสลํ กุสลสฺส สหชาตโต เจว อารมฺมณโต จา’’ติอาทินา อฎฺฐกถายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **นารมฺมเณ สตฺตา**ติ สหชาตาธิปติสฺส วเสน วุตฺตํ, **น สหชาเต สตฺตา**ติ อารมฺมณาธิปติสฺส วเสน วุตฺตนฺติ โยชนาฯ **เอว**นฺติ ยถา อธิปติมฺหิ วุตฺตํ, เอวํ สพฺพตฺถ สพฺพปจฺจเยสุฯ **‘‘ตสฺมิํ ตสฺมิํ...เป.... อุทฺธริตพฺพา’’**ติ วตฺวา ตสฺส คณนุทฺธารสฺส สุกรตํ อุปายญฺจ ทเสฺสโนฺต **‘‘อนุโลเม...เป.... วิญฺญาตุ’’**นฺติ อาหฯ

อนุโลมปจฺจนียวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปจฺจนียานุโลมวณฺณนา

๖๓๑. **ปริหาปนคณนายา**ติ ปริหาเปตพฺพคณนาย **สมานตฺตญฺจ น เอกนฺติกํ** อูนตมภาวสฺสปิ สมฺภวโตติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘นเหตุนารมฺมณทุกสฺสา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ สทฺธิํ โยชิยมาเนน อูนตรคณเนน อธิปติปจฺจเยน ปริหีนาปีติ โยชนาฯ **สทฺธิํ ปริหีนาปี**ติ วา อิมสฺมิํ ปเกฺข ‘‘อธิปติปจฺจเยนา’’ติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ **เอต**นฺติ ลกฺขณํฯ

อฎฺฐานนฺติ อนุโลมโต อฎฺฐานํ อติฎฺฐนํฯ **ติฎฺฐนฺตี**ติ อนุโลมโตติ โยชนาฯ **เตส**นฺติ เหตุอาทีนํฯ **อิตเรสู**ติ ยาทิสา อธิเปฺปตา, เต ทเสฺสตุํ **‘‘อธิปตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิมานิ เทฺว**ติ ‘‘กุสลาพฺยากตา อพฺยากตสฺส, อกุสลาอพฺยากตา อพฺยากตสฺสา’’ติ อิมานิ จ เทฺวฯ

นเหตุมูลกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖๓๖. **เหตุยา วุเตฺตหิ ตีหี**ติ เหตุปจฺจยา วุเตฺตหิ ตีหิ วิสฺสชฺชเนหิ สทฺธิํฯ **วารสามญฺญเมว วทติ,** น อตฺถสามญฺญนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตถา กเมฺม ตีณีติ เหตุยา วุตฺตาเนวาติ จา**ติ ‘‘กเมฺม ตีณี’’ติ เอตฺถ ‘‘เหตุยา วุตฺตาเนวา’’ติ อิมสฺมิํ อตฺถวจเนปิ ตถา วารสามญฺญเมว สนฺธาย วทตีติ อโตฺถฯ

๖๔๔. **เอเกกเมวา**ติ เอเกกเมว วิสฺสชฺชนํฯ

๖๕๐. **สกฎฺฐาเน**ติ อตฺตนา ฐิตฎฺฐาเนฯ **ตโต ปเรตรา**ติ ตโต อคฺคหิตปจฺจยโต ปเรตรา ปจฺจนียโตฯ **นาหาเร...เป.... ลาโภ โหตี**ติ อาหารปจฺจเย ปจฺจนียโต ฐิเต อินฺทฺริยปจฺจยํ, อนุโลมโต อินฺทฺริยปจฺจเย จ ปจฺจนียโต ฐิเต อาหารปจฺจยํ อนุโลมโต โยเชตฺวา ยถา ปโญฺห ลพฺภตีติ อโตฺถฯ **เตสู**ติ อาหารินฺทฺริเยสุฯ **ทฺวิธา ภินฺนานิ** ปจฺจนียโต อนุโลมโต จ โยเชตพฺพภาเวนฯ

ปจฺจนียานุโลมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

กุสลตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เวทนาตฺติกวณฺณนา

๑. เวทนาตฺติเก **ปฏิจฺจาทินิยม**นฺติ ติกปทสมฺพนฺธวเสน ปฏิจฺจวาราทีสุ วตฺตพฺพํ ปฏิจฺจสหชาตฏฺฐาทินิยมนํ **น ลพฺภนฺติ** เวทนารูปนิพฺพานานิฯ กสฺมา? ติกมุตฺตกตฺตาฯ ตถา **ปจฺจยุปฺปนฺนวจนํ**ฯ น หิ สกฺกา วตฺตุํ เวทนํ รูปํ นิพฺพานญฺจ สนฺธาย ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺโต อุปฺปชฺชตี’’ติฯ **ติกธมฺมาน**นฺติ เวทนาตฺติกธมฺมานํฯ **ตตฺถา**ติ เหตุปจฺจยาทีสุฯ **ยถานุรูปโต**ติ เวทนาทีสุ โย ยสฺส เวทนาย สมฺปยุตฺตธมฺมสฺส อารมฺมณาทิปจฺจโย ภวิตุํ ยุตฺโต, ตทนุรูปโตฯ **อารมฺมณาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

๑๐. **กุสลตฺติเกปิ ปริหีน**นฺติ อิทํ ปจฺจนียํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **รูปารูปธมฺมปริคฺคาหกตฺตา**ติ อิทํ อนาทิภูตสฺสปิ สหชาตสฺส อาทิมฺหิ ฐปเน การณวจนํฯ **อาทิ-สเทฺทนา**ติ ‘‘สหชาตาทโย’’ติ เอตฺถ อาทิ-สเทฺทนฯ ยถารหํ อารพฺภ อุปฺปตฺติวเสน สเพฺพ อรูปธมฺมา อารมฺมณาทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนา โหนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘ปจฺจยุปฺปนฺนวเสน สพฺพารูปธมฺมปริคฺคาหกานํ อารมฺมณาทีน’’**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **เตนา**ติ ‘‘สพฺพารูปธมฺมปริคฺคาหกา ปนา’’ติอาทิวจเนนฯ **สพฺพฏฺฐานิกานํ...เป.... ทสฺสิตา โหติ** สหชาตทสฺสเนนาติ อโตฺถฯ เอกเทสปริหานิทสฺสเนเนว หิ สมุทายปริหานิ ทสฺสิตา โหตีติฯ **สหชาตาทโย**ติ วา อาทิ-สเทฺทน สพฺพฏฺฐานิกา จตฺตาโรปิ ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ **สหชาตมูลกา**ติ สหชาตปจฺจเย สติ ภวนฺตา น สหชาตํ ปุรโต กตฺวา ปาฬิยํ อาคตาฯ เตนาห **‘‘สหชาตนิพนฺธนา...เป.... วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ โส ปจฺฉาชาโต กสฺมา ปน น ปริหายตีติ สมฺพโนฺธฯ **ตตฺถา**ติ ยถาวุตฺตาย ปริหานิยํ อปริหานิยญฺจฯ **สหชาตนิพนฺธเนหี**ติ สหชาตธมฺมนิมิเตฺตหิ ปจฺจยภาเวหิ อิธ ปจฺจยธมฺมเหตุโก วุโตฺตฯ **เอเตฺถวา**ติ ปริหานิยํเยวฯ สา หิ อิธ อธิกตาฯ สหชาตนิพนฺธนานเมว ปริหานีติ วุเตฺต ‘‘กึ สเพฺพสํเยว เนสํ ปริหานี’’ติ อาสงฺกาย อาห **‘‘สหชาต...เป.... ทสฺสิตเมต’’**นฺติฯ

๑๗. **นยทสฺสนเมว กโรตี**ติ ยถา อเหตุกกิริยเจตนํ สนฺธาย ‘‘นเหตุปจฺจยา นกมฺมปจฺจยา’’ติ วตฺตุํ ลพฺภา, เอวํ นวิปากปจฺจยาติปิ ลพฺภาฯ อเหตุกโมหํ ปน สนฺธาย ‘‘นเหตุปจฺจยา นวิปากปจฺจยา’’ติ ลพฺภา, น ‘‘นกมฺมปจฺจยา’’ติฯ เตนาห **‘‘น จ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสามญฺญทสฺสน’’**นฺติอาทิฯ

๒๕-๓๗. **ยถา กุสลตฺติกํ, เอวํ คเณตพฺพ**นฺติ อิทํ ยํ สนฺธาย ปาฬิยํ นิกฺขิตฺตํ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ **‘‘เหตุมูลกานํ...เป.... นคณนสามญฺญ’’**นฺติฯ น หิ กุสลตฺติเก อนุโลมปจฺจนีเย คณนาหิ เวทนาตฺติเก ตา สมานาฯ **ปริวเตฺตตฺวาปิ โยชิตา**ติ เอตฺถ ‘‘นเหตุปจฺจยา นปุเรชาตปจฺจยา อารมฺมเณ เอก’’นฺติ อารมฺมณํ ปฐมํ วตฺวา วตฺตพฺพมฺปิ ปุเรชาตํ ปริวเตฺตตฺวา ปฐมํ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ ตถา **นเหตุปจฺจยา กเมฺม ตีณี**ติ อิทเมว ปทํ ปริวเตฺตตฺวา ‘‘นกมฺมปจฺจยา เหตุยา ตีณีติ วุตฺต’’นฺติปิ วทนฺติฯ

๓๙. **ตํสมฺปยุเตฺต**ติ เตน โทมนเสฺสน สมฺปยุเตฺตฯ โทมนสฺสสีเสน สมฺปยุตฺตธมฺมา วุตฺตาฯ **สทฺธาปญฺจเกสู**ติ สทฺธาสีลสุตจาคปญฺญาสุฯ **กตฺตพฺพ**นฺติ วา โยชนา กาตพฺพาติ อโตฺถฯ **อวเสเสสู**ติ ราคาทีสุฯ **ปาฬิคติทสฺสนตฺถ**นฺติ ‘‘เอวํ ปาฬิ ปวตฺตา’’ติ ปาฬิยา ปวตฺติ

ทสฺสนตฺถํฯ **ราคาทีหิ** อุปนิสฺสยภูเตหิฯ **อนุปฺปตฺติโต**ติ น อุปฺปชฺชนโตฯ ตํ ปาฬิคตึ ติกนฺตร ปาฬิยา ทเสฺสโนฺต **“กุสลตฺติเกปิหี”**ติอาทิมาหฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมึ เวทนาตฺติเกปิฯ

๖๒. **อนญฺญตฺต**นฺติ อเภทํฯ สุขเวทนาสมฺปยุโตฺต หิ ธโมฺม สุขเวทนาสมฺปยุตฺตเสฺสว ธมฺมสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย, น อิตเรสํฯ เอส นโย เสสปเทสุ เสเสสุ จ ‘‘ตีณี’’ติ อา คตฎฺฐาเนสุฯ เตน วุตฺตํ **“สพฺพานิ ตีณิ สุทฺธานํ ติณฺณํ ปทานํ วเสน เวทิตพฺพานี”**ติฯ ‘‘ปจฺฉาชาตา อรูปธมฺมานํ ปจฺจโย น โหนฺตี’’ติ ยุตฺตเมตํ, ปุเรชาตา ปน อรูปธมฺมานํ ปจฺจยา น โหนฺตีติ กถมิทํ คเหตพฺพนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“ปุเรชาตา”**ติอาทิ, ปุเรชาตา หุตฺวา ปจฺจโย น โหนฺตีติ อโตฺถฯ ปุริมตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา ฐิตา หิ รูปธมฺมา ปจฺฉา อุปฺปนฺนานํ อรูปธมฺ มานํ ปุเรชาตปจฺจโย โหนฺติ, น จายํ นโย อรูปธเมฺมสุ ลพฺภติฯ เตน วุตฺตํ **“ปุเรชาตตฺตา ภาวโต”**ติฯ **ตถา ปจฺฉาชาตตฺตาภาวโต**ติ ยถา อิมสฺมึ ติเก กสฺสจิ ธมฺมสฺส ปุเรชาตตฺตา ภาวโต ปุเรชาตปจฺจโย น โหนฺตีติ วุตฺตํ, ตถา ปจฺฉาชาตตฺตาภาวโต ปจฺฉาชาตา หุตฺวา ปจฺจโย น โหนฺติ, ปจฺฉาชาตปจฺจโย น โหนฺตีติ อโตฺถฯ น หิ เอกสฺมึ สนฺตาเน เกสฺจิ อรูปธ เมฺมสุ ปฐมตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา ฐิเตสุ ปจฺฉา เกจิ อรูปธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ยโต เต เตสํ ปจฺฉาชาต ปจฺจโย ภเวยฺยุํฯ

๘๓-๘๗. **อวเสเสสุ อฎฺฐสู**ติ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม’’ติอาทินา เอกมูลเก กาวสานา เย นว นว วารา อารมฺมณปจฺจยาทีสุ ลพฺภนฺติ, เตสุ ยถาวุตฺตเมกํ วเชฺชตฺวา เสเสสุ อฎฺฐสุฯ **ตีเสฺววา**ติ สุเทฺธสุ ตีเสฺวว สหชาตกมฺมปจฺจโย ลพฺภติฯ

เวทนาตฺติกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. วิปากตฺติกวณฺณนา

๑-๒๓. **โสเยวา**ติ อกตสมาเสหิ ปเทหิ โย อโตฺถ วุจฺจติ, โสเยว อโตฺถ วุโตฺต โหติฯ

๒๔-๕๒. **ต**นฺติ ตํ วจนํ, **ตํ** วา กฎตฺตารูปํฯ ยสฺมา จิตฺตสมุฎฺฐานสฺส อุปาทารูปสฺส ยถา ขเนฺธ ปฎิจฺจ อุปฺปตฺติ, ตถา มหาภูเต จ ปฎิจฺจ อุปฺปตฺติฯ น หิ ตสฺส ตทุภยํ วินา อุปฺปตฺติ อตฺถิ, น เอวํ กฎตฺตารูปสฺสฯ ตญฺหิ กมฺมสฺส กฎตฺตา อุปฺปชฺชมานํ มหาภูเต ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา จิตฺตสมุฎฺฐานํ รูปํ อุปาทารูปสฺส ตํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ ตเทว วุตฺตํ, น กฎตฺตารูปํ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“ขเนฺธ ปฎิจฺจา”**ติอาทิมาหฯ ยทิปิ กฎตฺตารูปํ ‘‘มหาภูเต ปฎิจฺจ จิตฺตสมุฎฺ ฐานํ รูปํ อุปาทารูป’’นฺติ เอตฺถ น คหิตํ, วจนนฺตเรน ปน คหิตเมวาติ ทเสฺสโนฺต **“ปวตฺติยํ ปนา”**ติอาทิมาหฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ ขเนฺธ ปฎิจฺจ อุปฺปตฺติยา อภาวโตเยวฯ **นาหาร ปจฺจเย**ติ อาหารปจฺจเย ปจฺจนียโต ฐิเตฯ **ตมฺปี**ติ กฎตฺตารูปมฺปิฯ ฐิติกฺขเณ กฎตฺตารูปสฺส อาหาโร อุปตฺถมฺภโก โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อุปฺปาทกฺขเณ”**ติฯ

วิปากตฺติกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. อุปาทินฺนตฺติกวณฺณนา

๕๑. อธิปติธโมฺมเยว โลกุตฺตรธเมฺมสุ นาธิปติปจฺจยา อุปฺปชฺชตีติ อาห **“นาธิปติปจฺจ ยาติ สยํ อธิปติภูตตฺตา”**ติฯ นนุ อธิปติธโมฺมปิ อารมฺมณาธิปติวเสน อธิปติปจฺจเยน อุปฺ ปชฺชตีติ โจทนํ สนฺธายาห **“อวิรหิตา...เป.... ทเสฺสตี”**ติฯ **อวิรหิตารมฺมณาธิปตีสู**ติ

โลกุตฺตเร สนฺธายาหฯ เต หิ นิพฺพานารมฺมณตฺตา เอวํ วุจฺจติฯ **ปิ**-สเทฺทน โก ปน วาโท วิรหิตารมฺมณาธิปติอเนกนฺตารมฺมณาธิปตีสูติ ทเสฺสติฯ

๗๒. **อนุปาลนุปตฺถมฺภนวเสนา**ติ ชีวิตินฺทฺริยํ วิย กฎตฺตารูปานํ อนุปาลนวเสน โอชา ตเสฺสว กมฺมชกายสฺส อุปตฺถมฺภนวเสน ปจฺจโย โหติ, น ชนกวเสนาติ โยชนาฯ **เอตสฺมิํ ปน อเตฺถ สตี**ติ กมฺมชกลาเป โอชา ตเสฺสว กมฺมชกายสฺส อุปตฺถมฺภกวเสน ปจฺจโย โหตีติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ลพฺภมาเนฯ **อาหารนฺติปิ วตฺตพฺพ**นฺติ ยถา ชีวิตินฺทฺริยวเสน ‘‘อุปาทินฺนุปาทานิโย ธโมฺม อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํ, เอวํ ยถาวุตฺตอาหารสฺสปิ วเสน วตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ยสฺมิํ กลาเป กมฺมชา โอชา กทาจิ ตเสฺสว อุปตฺถมฺภนปจฺจโย โหตีติ อยมโตฺถ อฎฺฐกถายํ ทสฺสิโตฯ ยทิ กมฺมชา โอชา เอกํสโต สกลาปรูปุปตฺถมฺภนวเสเนว ปวตฺตติ, ตถา สติ อิมาย ปาฬิยา วิโรโธ สิยาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยทิ จ…เป…. โหตี’’**ติ อฎฺฐกถาวจนํ อุทฺธริตฺวา ตตฺถ โทสํ วิภาเวโนฺต **‘‘เอวํ สตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **ต**นฺติ ตํ วจนํฯ **อนโชฺฌหฎาย** อตฺตโน ปจฺจยโต นิพฺพตฺตาย, ปจฺจโย เจตฺถ กมฺมํเยวฯ เตนาห **‘‘สสนฺตานคตาย อุปาทิโนฺนชายา’’**ติฯ

อยมฺปิ ปโญฺห, น เกวลํ ปุเพฺพ วุตฺตอาหาโรเยวาติ อธิปฺปาโยฯ **อุทฺธริตโพฺพ สิยา,** น จ อุทฺธโฎฯ **ตสฺมา**ติ เอตสฺส ‘‘วาโท พลวตโร’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ กสฺมา ปน ยถาวุเตฺตสุ ทฺวีสุ ปเญฺหสุ อาหาโร น อุทฺธโฎติ อาห **‘‘อโชฺฌหฎสฺสา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทุติยปโญฺห**ติ ทุกมูลเก ทุติยปโญฺหติ โยชนาฯ **ทุติยปโญฺห จ น อุทฺธโฎ**ติ เอตฺถาปิ ‘‘อโชฺฌหฎสฺส…เป…. อภาวโต’’ติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **อิตรสฺสา**ติ อนโชฺฌหฎสฺสฯ **อโชฺฌหฎเมว** น อนโชฺฌหฎํ, ยถาวุโตฺตชนฺติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘พลวตโร’’**ติ วตฺวา ตสฺส พลวตรภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น หี’’**ติอาทิมาหฯ กติปยาโลเป อโชฺฌหริตฺวา วสิตฺวา ฐิตสฺส วิย อโชฺฌหฎมตฺตาหิ มณฺฑูกาทีหิ อโชฺฌหารกสฺส สรีเร วิเสสาธานํ เวทิตพฺพํฯ

อิธ วุเตฺตหีติ อิมสฺมิํ อุปาทินฺนตฺติเก วุเตฺตหิฯ **เอกมูลกทุกติกาวสานปญฺหวิสฺสชฺชเนหี**ติ เอกปทมูลเกหิ ทุกาวสาเนหิ ติกาวสาเนหิ จ ปญฺหวิสฺสชฺชเนหิฯ เต ปน ‘‘อนุปาทินฺนุปาทานิโย ธโมฺม อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย, อนุปาทินฺนอนุปาทานิโย ธโมฺม อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส อนุปาทินฺนอนุปาทานิยสฺส จ ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ เวทิตโพฺพฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ อุปาทินฺนตฺติเกฯ **ทุติยทุกาวสาเน วิยา**ติ ทุติยทุกาวสาเน ปญฺหวิสฺสชฺชเน วิย, ‘‘อนุปาทินฺนุปาทานิโย ธโมฺม อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส อนุปาทินฺนุปาทานิยสฺส จ ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย, สหชาตํ ปจฺฉาชาต’’นฺติ เอตสฺส วิสฺสชฺชเน วิยาติ อโตฺถฯ อยญฺจ อโตฺถ ตติยปทมูลเกสุ ทุกติกาวสานปเญฺหสุปิ ลพฺภเตว ฯ ยทิ ปน เต ปญฺหา กุสลตฺติเกปิ ลพฺภนฺติ, อถ กสฺมา ตตฺถ น อุทฺธฎาติ อาห **‘‘สุขาวโพธนตฺถํ ปน ตตฺถ สหชาตวเสเนว วิสฺสชฺชนํ กต’’**นฺติฯ **สหชาตวเสเนวา**ติ สหชาตอตฺถิปจฺจยวเสเนวฯ **เอกมูลกทุกาวสานา**ติ ‘‘กุสโล ธโมฺม กุสลสฺส จ อพฺยากตสฺส จา’’ติ เอวํปการา ปญฺหาฯ **ตตฺถ** กุสลตฺติเก อุทฺธฎาฯ **อิธ ปน** อิมสฺมิํ อุปาทินฺนตฺติเกฯ **เอเตหิ** ยถาวุเตฺตหิ วิสฺสชฺชเนหิฯ **เอโก ธโมฺม**ติ เอโก เวทนาทิโก ปจฺจยธโมฺมฯ **อเนเกหี**ติ สหชาตปจฺฉาชาตาทีหิ อเนเกหิ อตฺถิปจฺจยวิเสเสหิฯ **อเนเกสํ ธมฺมาน**นฺติ อเนเกสํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํฯ **เอโก อตฺถิปจฺจโย**ติ อิทํ อตฺถิปจฺจยตาสามญฺญโต วุตฺตํฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตํ อวุตฺตญฺจ อตฺถิปจฺจเย ลพฺภมานํ วิเสสํ วิตฺถารโต ทเสฺสนฺโต **“เอโก หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอโก**ติ อตฺถิปจฺจยวิเสเสสุ เอโกฯ **เอกสฺสา**ติ ตาทิสเสฺสว เอกสฺสฯ อญฺญถา หิ เอโก ธโมฺม เอกสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย นาม นตฺถิฯ **เอเกเนวา**ติ สหชาตอตฺถิปจฺจเยเนว ยถา โอกฺกนฺติกฺขเณ วตฺถุฯ ตญฺหิ อตฺตนา สหชาตสฺส นามสฺส สหชาตอตฺถิปจฺจเยเนว ปจฺจโย โหติ, น ปุเรชาตาทินาฯ **เอโก** สหชาตอรูปกฺขโนฺธ **อเนเกสํ** อตฺตนา สหชาตานํ อรูปกฺขนฺธานํ **เอเกน** สหชาตอตฺถิปจฺจเยน, **อเนเกหิ** สหชาตปจฺฉาชาตอตฺถิปจฺจเยหิ ยถากฺกมํ อตฺตนา สหชาตานํ จิตฺตสมุฎฺฐานรูปานํ ปุเรชาตานํ เตสมุฎฺฐานิกรูปานํฯ **อเนโก** ปุเรชาตวตฺถุรูปเญฺจว สหชาตอรูปกฺขนฺธา จ **เอกสฺส** อรูปกฺขนฺธสฺส ยถากฺกมํ ปุเรชาตสหชาตอตฺถิปจฺจเยหิฯ **อเนโก** อรูปธโมฺม **อเนเกสํ** สหชาตอรูปธมฺมานํ ปุเรชาตรูปธมฺมานญฺจ สหชาตปจฺฉาชาตอตฺถิปจฺจเยหิฯ **อเนโก** วา อาหารินฺทฺริยปฺปกาโร **อเนเกสํ** รูปธมฺมานํ ยถารหํ สหชาตปุเรชาตปจฺฉาชาตาหารินฺทฺริยวเสน อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย โหติฯ เอวํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ อสมานเตฺตปิ อยมโตฺถ สมฺภวติ, สมานเตฺต ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เตนาห **“สมานเตฺต ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมาน”**นฺติฯ **สหชาตํ ปุเรชาเตเนว สห อตฺถิปจฺจโย โหตี**ติ สหชาตอตฺถิปจฺจยธโมฺม ปุเรชาตอตฺถิปจฺจยธเมฺมน สเหว อตฺถิปจฺจโย โหติฯ ยถา วตฺถุนา ปุเรชาตอตฺถิปจฺจยํ ลภนฺตา เอว กุสลาทิธมฺมา สหชาตานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฎฺฐานานญฺจ รูปานํ สหชาตอตฺถิปจฺจโย โหนฺติ, ตถา เต ปุเรชาตสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตปจฺจโยปิ โหนฺติเยวฯ เตนาห **“ปจฺฉาชาเตน จา”**ติฯ อตฺถิปจฺจโย โหตีติ สมฺพโนฺธฯ อยํ สหชาตปจฺฉาชาตานํ อตฺถิปจฺจยภาโว ปจฺจยธมฺมานํ อเภเท เอว อิจฺฉิโต, น เภเทฯ เตนาห **“อนญฺญธมฺมเตฺตน...เป.... นานาธมฺมเตฺต”**ติฯ

อิทานิ ตสฺส นานาธมฺมเตฺต อภาวํ ปาฬิยา วิภาเวโนฺต **“ยทิ สิยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอโก อตฺถิปจฺจยภาโว นตฺถี**ติ เอกเสฺสว ปจฺจยธมฺมสฺส วเสน ลพฺภมาโน เอโก อตฺถิปจฺจยภาโว นตฺถิฯ กสฺมา? วิโรธโตฯ เตน วุตฺตํ **“สหชาต...เป.... น วุตฺต”**นฺติฯ **เอวญฺจ กตฺวา**ติ สหชาตปจฺฉาชาตานํ เอกธมฺมวเสน สห อลาภโต เอวฯ **เอกธมฺมวเสนา**ติ เอกเสฺสว ปจฺจยธมฺมสฺส วเสนฯ เตนาห **“นานาธมฺมานํ วิรุทฺธสภาวตฺตา”**ติฯ วิรุทฺธสภาวตา จ สหชาตปจฺฉาชาตวเสน เวทิตพฺพา, อิธ ปน โลกิยโลกุตฺตราทิภาวโตติฯ **อญฺญถา**ติ เตสํ สหชาตปจฺฉาชาตานํ เอกชฺฌํ ลาเภฯ **อินฺทฺริยปฎิเกฺขเปปี**ติ อินฺทฺริยปจฺจเย ปจฺจนีกโต ฐิเตปิฯ **ตสฺส ปญฺหสฺส ลาภโต**ติ ‘‘อุปาทินฺนุปาทานิโย จ อนุปาทินฺนุปาทานิโย จ ธมฺมา อุปาทินฺนุปาทานิยสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอตสฺส ปญฺหสฺส ลาภโตฯ **พาวีสา**ติ เอกมูลกาวสานา นว, เอกมูลกทุกาวสานา ปญฺจ, เอกมูลกติกาวสานเมกํ, ทุกมูลเกกาวสานา จตฺตาโร, ทุกมูลกาวสานา เทฺว, ทุกมูลกติกาวสานเมกนฺติ เอวํ พาวีสติฯ ยถา ปุเพฺพ สหชาตํ ปุเรชาเตน สเหว อตฺถิปจฺจโย โหตีติ วุตฺตํ, เอวํ ปุเรชาตมฺปิ เตนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ปุเรชาตํ สหชาเตเนว สห อตฺถิปจฺจโย โหตี”**ติฯ ตตฺถ **สหชาเตเนว สหา**ติ สหชาเตน สเหวฯ อฎฺฐานปฺปยุโตฺต หิ อยํ เอว-สโทฺท, สหชาเตน น วินา ปุเรชาตอตฺถิปจฺจโยติ อโตฺถฯ อิตเรสุ ปน อตฺถิปจฺจยธเมฺมสุ นิยโม นตฺถิ เตหิ สหาปิ วินาปิ ภาวโตฯ เตนาห **“น อิตเรหี”**ติฯ **ตมฺปิ วตฺถุ ตํสหิตปุเรชาตเมวา**ติ ยํ ‘‘ปุเรชาตํ สหชาเตเนว สห อตฺถิปจฺจโย โหตี’’ติ วุตฺตํ, ตมฺปิ วตฺถุปุเรชาตเญฺจว ตํสหิตารมฺมณปุเรชาตเมว จ, น เกวลํ อารมฺมณปุเรชาตํฯ เตนาห **“น อิตร”**นฺติฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬินฺตเรน วิภาเวตุํ **“กุสลตฺติเก หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ ปุเรชาตํ ตํสหชาเตน วินาปิ อตฺถิปจฺจโย สิยา, ‘‘นวิปฺปยุตฺตปจฺจยา อตฺถิยา ปญฺจา’’ติ วตฺตุํ น สกฺกา, วุตฺตเญฺจตํ, ตสฺมา วิญฺญายติ ‘‘ปุเรชาตํ สหชาเตน สเหว อตฺถิปจฺจโย โหตี’’ติฯ **นวิปฺปยุ**

เตฺต พาวีสาติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตตฺถา**ติ สนิทสฺสนตฺติเกฯ **อตฺถิวิภงฺค**ติ อตฺถิปจฺจยสฺส วิภชเนฯ **ติกมูลเกกาวสาน**นฺติ ‘‘สนิทสฺสนสปฺปฏิโฆ จ อนิทสฺสนสปฺปฏิโฆ จ อนิทสฺสนอปฺปฏิโฆ จ ธมฺมา อนิทสฺสนสปฺปฏิฆสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ เอวํ ติกมูลโก เอกาวสาโน ปโญฺห อุทฺธโฏฯ **ปจฺจยุทฺธาเร**ติ จ ตเตฺถว ปจฺจยุทฺธาเรฯ ตถา จ โส ปโญฺห อุทฺธโฏฯ ตยิทํ กถํ, ยทิ ปุเรชาตํ สหชาเตเนว สห อตฺถิปจฺจโย โหตีติ โจทนายํ อาห **‘‘ตํ วตฺถุสหิตสฺส...เป.... ปจฺจยภาวโต’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิปิ ตตฺถ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆคฺคหเณน อารมฺมณปุเรชาตสฺส อตฺถิปจฺจยภาโว วุโตฺต, ตถาปิ อนิทสฺสนอปฺปฏิฆคฺคหณโต วตฺถุมฺปิ คหิตนฺติ วตฺถุสหิตสฺส อารมฺมณปุเรชาตสฺส สหชาเตน สเหว อตฺถิปจฺจยภาโว วุโตฺตติฯ **ปจฺฉาชาตํ อาหารินฺทฺริยเหว สห อตฺถิปจฺจโย โหติ,** น ปุเรชาเตนาติ อธิปฺปาโยฯ **อนญฺญธมฺมเตฺต**ติ ปจฺจยธมฺมสฺส อนญฺญเตฺตฯ สหชาเตน สห อตฺถิปจฺจโย โหตีติ โยชนาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถาปิ ปฏิโยคิปุเรชาตํเยว ทฎฺฐพฺพํฯ ‘‘อตฺถิปจฺจยวิเสเสสุ ปนา’’ติอาทินา อตฺตนา ทสฺสิตํ วิจารํ **‘‘เอวเมต’’**นฺติ นิคมนวเสน ปจฺจามสติฯ

อุปาทินฺนตฺติกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. วิตกฺกตฺติกวณฺณนา

๒๒. วิตกฺกตฺติเก **สตฺตสุ มูลเกสู**ติ ‘‘สวิตกฺกสวิจารํ ธมฺมํ ปฏิจฺจา’’ติอาทินา อาคตานิ ตีณิ เอกกานิ, ตีณิ ทุกานิ, เอกํ ติกนฺติ เอวํ เอกมูลกานิ ยานิ สตฺตมูลกานิ, เตสุฯ **ยถากฺกม**นฺติ ปาฬิยํ อาคตานุกฺกเมนฯ **สตฺตา**ติ ปฐเม เอกเก สตฺตฯ **ปญฺจา**ติ ทุติเย ปญฺจฯ ตานิมานิ เหตุปจฺจเย วุตฺตนเยน เวทิตพฺพานิฯ อิธ ปน ปวตฺติวเสเนว โยเชตพฺพํฯ **ตีณี**ติอาทีสุ ตติเย ตีณิ, จตุเตฺถ เอกํ, ปญฺจเม ตีณิ, ฉเฎฺฐปิ ตีณิ, สตฺตเม เอกํฯ ตานิ ปน ยถากฺกมํ ตติยปทํ ปฏิจฺจ ตติยปททุติยปทตทุภยวเสน, ปฐมปทตติยปทานิ ปฏิจฺจ ตติยปทวเสน, ปฐมปททุติยปทานิ ปฏิจฺจ ปฐมปทตติยปทตทุภยวเสน, ทุติยปทตติยปทานิ ปฏิจฺจ ปฐมปทตติยปทตทุภยวเสน, ปฐมทุติยตติยปทานิ ปฏิจฺจ ตติยปทวเสเนว เวทิตพฺพานิฯ **อญฺญมเญฺญ อฎฺฐวีสา**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน คณนา เวทิตพฺพาฯ **เอว**นฺติ ยถาวุตฺตํ คณนํ ปจฺจามสติฯ **ทุติยตติยมูลเกสุ เอกํ เอก**นฺติ ทุติยมูลเก เอกํ, ตติยมูลเก เอกนฺติ โยเชตพฺพํฯ **ตถา อาเสวเน**ติ ยถา ปุเรชาเต เอกาทส, ตถา อาเสวเนติ อโตฺถฯ **อญฺญานี**ติ อธิปติอญฺญมญฺญปุเรชาตาเสวนโต อเญฺญสุ ปจฺจเยสุ คณนานิฯ **เหตุอารมฺมณสทิสานี**ติ เหตุอารมฺมณปจฺจเยสุ คณนาสทิสานิฯ

๓๑. **อวิเสเสนา**ติ ‘‘วิปาก’’นฺติ วิเสสนํ อกตฺวา น ปน วิสุสชฺชนํ กตนฺติ โยชนาฯ ตตฺถ การณํ วตฺตุํ **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิมาหฯ **อิตเรส**นฺติ โลกิยวิปากานํฯ **เต วิสุํ นิทฺธาเรตฺวา วุตฺตา**ติ เต ยถาวุตฺตโลกิยวิปากา อวิตกฺกวิจารมตฺตสามญฺญโต วิสุํ นีหริตฺวา วุตฺตาฯ ‘‘อวิตกฺกวิจารมเตฺต ขเนฺธ ปฏิจฺจ อวิตกฺกวิจารมตฺตา อธิปตี’’ติ วุตฺตราสิ **ปุริมโกฎฺฐาโส**ฯ

๓๘. **เอต**นฺติ ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตํ อวิตกฺก…เป…. สห คจฺฉเนฺตนา’’ติ อาคตปาฬิปทํฯ ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘มูลํ...เป.... วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ **อวิตกฺก...เป.... โยเชเนฺตนา**ติ อวิตเกฺกหิ อวิตกฺกปริยาเยน วุเตฺตหิ อวิตกฺกวิจารมตฺตอวิตกฺกอวิจารปเทหิ สห มูลปทํ , อาเสวนมูลกเมว วา คจฺฉเนฺตน โยเชเนฺตน **นปุเรชาตสทิสํ** นาเสวเน **ปาฬิคมนํ กาตพฺพํ,** ปฐิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ โปตฺถเกสุ ปน ‘‘อวิตกฺกวิจารมตฺตํ วิปาเกน สห คจฺฉเนฺตนา’’ติ ทิสฺสติ, วิปาเกน วิเสสนภูเตน สห โยเชเนฺตนาติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘วิปากํ อวิตกฺกวิจารมตฺตนฺติอาทิ โยเชตพฺพ’’**นฺติฯ

เอกมูลเก ปาฬิยํ โยชิตเมวาติ **“ทฺมูลเกสุ ปฐเม”**ติ วุตฺตํฯ

๔๙. **มูลปทเมว อวสานภาเวนา**ติ ‘‘สวิตกฺกสวิจารํ ธมฺมํ ปจฺจยา สวิตกฺกสวิจาโร ธมฺโม อุปฺปชฺชติ นเหตุปจฺจยา’’ติอาทินา มูลปทเมว อวสานภาเวน โยชิตํฯ **สตฺต โมหา อุทฺธริตพฺพา**ติ อิทํ นเหตุปจฺจยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ปฏิจฺจวาเร หิ อเหตุกโมโห ติกฺขตฺตุเมว อาคโตฯ อิธ ปน **“วตฺถุํ ปจฺจยา”**ติอาทินา จตูสุปิ มูลเกสุ อาคโต, ตสฺมา สตฺตกฺขตฺตุํ อาคมนํ สนฺธาย ‘‘สตฺต โมหา’’ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อุปนิสฺสเยน สงฺคหิตตฺตาติ อุปนิสฺสยปจฺจเยเนว กมฺมปจฺจยสฺส สงฺคหิตตฺตาฯ สพฺพสฺสปิ รูปารูปาวจรกมฺมสฺส พลวภาวโต อุปนิสฺสยตฺตาภาโว นตฺถิ, ยโต ตํ ‘‘ครู’’ติ วุจฺจติ, กมฺมกฺขยกรสฺส ปน กมฺมสฺส พลวภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อิมมตฺถํ ปาฬิยา เอว วิภาเวตุํ วุตฺตํ **“อุปาทินฺนตฺติกปญฺหาวารปจฺจนีเย หิ…เป…. วิญฺญายตี”**ติฯ

วิตกฺกตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติกวณฺณนา

ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภงฺค วิจาริตนเยน วิจาเรตพฺพนฺติ อิทํ ‘‘น จ ปุถุชฺชนานํ ทสฺสเนน ปหาตุํ สกฺกุเณยฺย, อิตเรสํ น เกนจิ ปจฺจเยน ปจฺจโย น โหนฺตีติ สกฺกา วตฺตุ’’นฺติ อาทินา อตฺตนา อานีตํ อมตคฺคปถวินิจฺฉยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตมฺปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทฏีกาย อตฺถวิวรเณ วุตฺตเมว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

ทสฺสเนนปหาตพฺพตฺติกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏฺฐานปกรณ-อนุฏีกา สมตฺตาฯ

อิติ ปญฺจปกรณมูลฏีกาย ลีนตฺถวณฺณนา

อนุฏีกา สมตฺตาฯ

อภิธมฺมสฺส อนุฏีกา สมตฺตาฯ